W. S. REYMONT

OBEĆANA ZEMLJA

7293

Oprema *Frane Šimunović*

VLADISLAV STANISLAV REYMONT

OBEĆANA ZEMLJA

SAVREMENI ROMAN

NAKLADNO PODUZEĆE „GLAS RADA"
ZAGREB 1951

Naslov originala

Wladislaw St. Reymont
ZIEMIA OBIECANA

Bibljoteka Tygodnika Illustrowanego
Pisma Wladislava St. Reymonta, tom 9. i 10.
Warszawa 1936

Preveo s poljskoga

JULIJE BENEŠIĆ

PRVI DIO

I

Lodz* se budio.

Prvi je vrištavi tvornički zvižduk proderao tišinu ranoga jutra, a za njim se sa svih strana grada stadoše sve bučnije buditi drugi zvižduci, derući se promuklim svadljivim glasovima kao kakav zbor grdnih pijetlova, koji metalnim grlima pjevaju poziv na posao.

Ogromne tvornice, kojima su dugačke, crne trupine i vitki vratovi-dimnjaci sablasno stršili u noći, u magli i u kiši, budile su se polako, plamsale plamenima ognjišta, disale gvaljama dima, počinjale živjeti i micati se u mraku, koji je još pokrivao zemlju.

Kiša sitna, ožujska kiša, pomiješana sa snijegom, neprestano je padala i rastegla nad Lodzom tešku, gustu maglu; bubnjala po limenim krovovima i curila s njih ravno na pločnik, na ulice crne i pune rijetkoga blata, na golo drveće, što se pritislo uz dugačke zidove, drščući od zime, trzano od vjetra, koji se dizao negdje s promočenih polja i teško se valjao blatnim ulicama grada, tresao plotovima, iskušavao čvrstoću krovova i padao u blato šumeći među granjem drveća i udarao po oknima niske, prizemne kuće, u kojoj je odjednom zasjalo svijetlo.

Borowiecki se probudio, zapalio svijeću, a u isti je čas počela ura budilica snažno zvoniti, pokazujući pet sati.

---

*) Ovaj veliki poljski industrijski grad piše se u poljskom: Łódź (izg. Ľûć). Prva rečenica ovog romana morala bi točno u prijevodu glasiti: Łódź se budila, — jer je imenica łódź (znači također i čamac, a srodna je s našom riječju: lađa) ženskoga roda. Da poteškoća bude veća, Łódź ima padeže, koji se nimalo ne podudaraju s našim padežima: gen. Łodzi (čit. lòđi), instr. Łodzią (čit. lođon), pa bi u čitaočevu pamćenju nastala zbrka, da smo ostavili poljski izgovor i poljske oblike. Znajući, da oblik, koji smo uzeli, nije dobar — morali smo kod njega ostati iz obzira oportunih i tipografskih. Pridjev łódzki preveden je: lodzki, iako se to pisanje protivi našem pravopisu. Zadržali smo i oblike vudka (wódka) mj. vutka i doročka (mj. doroška).

— Mateuš, čaj! — poviče on lakaju, koji je baš ulazio.

— Sve je spremno.

— Spavaju li još gospoda?

— Odmah ću ih probuditi, ako zapovijedate, gospodine direktore, jer je gospodin Moric sinoć rekao, da danas želi dulje spavati.

— Idi, probudi! Jesu li već uzeli ključeve?

— Bio je tu Szwarc.

— Je li tko noćas telefonirao?

— Kunke je bio dežurni, ali mi nije ništa rekao, kad je polazio.

— Što ima nova u gradu? — zapita brzo, oblačeći se još brže.

— Ništa, samo su na Gajerovom trgu izboli radnika.

— Dosta, odlazi!

— Nego, izgorjela je također Goldbergova tvornica na Ciglani. Naši su vatrogasci pošli, ali je sve dobro prošlo, ostali su samo zidovi. Vatra je nastala u sušionici.

— Što još?

— Ništa, sve je prošlo fajn, da se sve glanca — nasmije se lakaj mekećući.

— Natoči čaj, a ja ću probuditi gospodina Morica.

Obukao se i pošao u pokrajnje sobe, prolazeći kroz blagovaonicu, u kojoj je lampa, viseći sa stropa, bacala oštro, bijelo svijetlo na okrugli stol, prostrt stolnjakom i postavljen šalicama i sjajnim samovarom.

— Maks, pet je sati, diži se! — klikne on i otvori vrata mračne sobe, iz koje je navalio zagušljiv, mirisom ljubica presićen zrak.

Maks se ne oglasi, samo je krevet stao pucketati i škripati.

— Moric! — poviče on u drugu sobu.

— Ne spavam. Nisam cijelu noć spavao.

— Zašto?

— Mislio sam na onaj naš posao, malko sam tako sračunavao i tako je prošlo.

— Znaš, Goldberg je noćas izgorio i to tako, da se sve »glanca«, kako veli Mateuš...

— Za mene to nije novost — odgovori Moric zijevajući.

— Odakle si znao?

— Znao sam još pred mjesec dana, da mu je nužda da izgori. Štaviše, čudio sam se, što tako dugo oklijeva, jer mu ipak ne će dati postotke od osigurnine.

— Je li imao mnogo robe?

— Imao je mnogo osigurane....

— Izravnao je bilancu.

Obojica se iskreno nasmijaše.

Borowiecki se vratio u blagovaonicu i pio čaj, dok je Moric, kao obično, po cijeloj sobi tražio različite dijelove odijela i psovao Mateuša.

— Izbit ću ti dobrani komad njuške, načinit ću ti od njuške crveni barhent, ako mi ne budeš složio sve u redu.

— Morgen! — klikne Maks, koji se napokon probudio.

— Zar ne ćeš ustati? Prošlo je već pet sati.

Odgovor nadvikaše zviždaljke, koje kao da su se oglasile tik iza kuće, i rikale su nekoliko sekunda tako snažno, da su okna sve zvonila na prozorima.

Moric, samo u košulji i gaćama, ogrnut zimskim kaputom, sjedne kraj peći, u kojoj su veselo pucketale klade pune smole.

— Ne izlaziš u grad?

— Ne. Trebalo je da se odvezem u Tomaszów, jer mi je pisao Weiss, da mu dobavim nove gargače, ali sad mi se ne će da idem. Zima mi je i ne će mi se.

— Maks, ti također ostaješ kod kuće?

— A kamo da se žurim? U onu smrdljivu kuću? Uostalom, jučer sam se posvadio s faterom.

— Maks, ti ćeš zlo svršiti, jer se neprestano svađaš sa svima! — promrmlja Moric nevoljko i strogo, razmećući žaračem vatru.

— Što se to tebe tiče! — poviče glas iz druge sobe.

Krevet snažno zaškripi, a na vratima se pojavi visoki Maksov lik, samo u rubenini i s papučama.

— Baš je to ono, da me se tiče!

— Pusti me na miru i ne sekiraj me! Karol me je probudio, đavoli neka znadu, zašto, a sada opet počinješ ti da zabrundavaš.

Govorio je glasno, niskim glasom, koji je snažno brujao.

Povukao se u svoju sobu, a malo kasnije iznio cijelu garderobu, bacio je na sag i stao se polagano oblačiti.

— Ti nam kvariš posao s tim svojim svađama — poče opet Moric, pričvršćujući cviker na svoj suhi, semitski nos, jer mu se neprestano sklizao.

— Gdje? Što? Kako?

— Svuda. Jučer si kod Blumentalovih glasno rekao, da se većina naših fabrikanata sastoji od prostih lopova i varalica.

— Rekao sam, a zašto i ne bih, i uvijek ću to tvrditi.

Neki mu nevoljki, prezirni smiješak preleti preko lica, dok je gledao u Morica.

— Ti, Maks Baum, to ne ćeš tvrditi, ti to ne smiješ, to ti ja kažem.

— Zašto? — zapita Maks tiho i nasloni se na stol.

— Reći ću ti, ako to sam ne shvaćaš. Prije svega, što te se to tiče? Što se to tebe tiče, da li su oni lopovi ili pošteni ljudi? Mi smo svi samo zato u Lodzu, da napravimo gešeft i da dobro zaradimo. Nitko od nas ne će ovdje vjekovati. A svatko stječe novce, kako može i kako zna. Ti si crveni, ti si radikal, crvenilo br. 4.

— Ja sam pošten čovjek — otrese se Maks nalijevajući sebi čaj.

Borowiecki, nalakćen o stol, položi lice među ruke i stade slušati.

Moric se na Maksov odgovor tako naglo okrenuo, da mu je cviker pao i udario o ručicu stolca. Pogledao je u Maksa sa smiješkom zajedljive ironije na uskim usnama, pogladio tankim prstima, na kojima se krijesilo briljantno prstenje, rijetku, kao smola crnu, bradu i podrugljivo prošaptao:

— Maks, ne govori bedastoće. Ovdje se radi o novcima. Ovdje se radi o tome, da s takvim objedama ne istupaš javno, jer to može naškoditi našem kreditu. Mi treba da dignemo tvornicu u troje, a nemamo ništa, pa treba da steknemo kredit i povjerenje onih ljudi, koji će nam ga dati. Mi sada treba da budemo pristojni ljudi, uljudni, umiljati, dobri. Ako ti Borman rekne »Odvratni Lodz«, ti mu reci, da je Lodz četiri puta odvratan, njemu treba odobravati, jer je on krupna fiš. A što si ti rekao Knollu o njemu? Da je glupi prostak. Čovječe, on nije glup, jer je on iz svoga mozga izvukao milijune, on te milijune ima, a mi također hoćemo da ih imamo. O njima ćemo govoriti onda, kad budemo imali novce, a sada valja mirno čekati; oni su nam potrebni, pa neka ti Karol kaže, nemam li pravo. Jer meni je napokon stalo do budućnosti nas sve trojice.

— Moric ima gotovo posve pravo — reče Borowiecki tvrdo i podigne hladne, sive oči na ogorčenoga Maksa.

— Znam, da vi imate pravo, po lodzki imate pravo, ali ne zaboravite, da sam ja pošten čovjek.

— Fraza, stara i otrcana fraza!

— Moric, ti si podli čifut! — klikne Baum silovito.

— A ti si glupi, sentimentalni Nijemac.

— Svađate se zbog riječi — oglasi se Borowiecki hladno i stade oblačiti zimski kaput. — Žao mi je, što ne mogu ostati s vama, jer stavljam u pokret novu bojadisaonicu.

— Što je dakle s našim jučerašnjim razgovorom? — zapita Baum već posve mirno.

— Osnivamo tvornicu.

— Jest! Ja nemam ništa, ti nemaš ništa, on nema ništa — nasmije se Maks glasno.

— Dakle svi zajedno imamo baš toliko, koliko je potrebno da se osnuje velika tvornica. Što ćemo izgubiti? Zaraditi se uvijek može — dobaci malo kasnije. — Uostalom, ili ćemo načiniti posao, ili ne ćemo načiniti posao. Recite to još jedamput.

— Načinit ćemo, načinit ćemo! — ponoviše obojica.

— Što, zar je Goldberg izgorio? — zapita Baum.

— Da, izravnao je svoju bilancu. Mudar čovjek, zaradit će milijune.

— Ili će svršiti u tamnici.

— Glupa riječ! — žacne se Moric nestrpljivo. — Govori ti to u Berlinu, ako hoćeš, u Parizu, u Varšavi, ali u Lodzu nemoj govoriti. To su neugodne riječi, poštedi nas njima.

Maks se nije više oglasio.

Zviždaljke su opet stale dizati svoje prodirne, uzbudljive glasove, pjevajući sve snažnije jutarnji pozdrav.

— No, ja moram ići. Doviđenja, kompanjoni, ne svađajte se, nego pođite spavati i sanjajte o onim milijunima, koje ćemo zaraditi.

— Zaradit ćemo ih!

— Zaradit ćemo ih! — rekoše obojica u isti čas.

Stisnuše jedan drugom ruke čvrsto, prijateljski.

— Današnji datum treba zapisati, bit će to naš važan spomendan.

— Samo dometni, Maks, u zaporci: koji će prvi od nas htjeti da druge prevari.

— Borowiecki, ti si plemić, imaš na posjetnicama grb, metnuo si i na »prokuri« svoje »von«, a ipak si od svih nas najveći Lodzermensch — šapne Moric.

— A ti zar to nisi?

— Ja ponajprije ne treba da o tome govorim, jer treba da steknem novaca. Vi i Nijemci dobri ste narodi, ali za brbljanje.

Borowiecki podigne ovratnik, pomno se zakopča i izađe.

Kiša je neprekidno sipila i udarala koso sve do polovice prozora kućica, koje su na tom kraju Piotrkowske ulice stajale gusto jedna uz drugu, tek gdjegdje razmaknute tvorničkim orijašem ili divnom palačom kojega tvorničara.

Red niskih lipa automatski se njihao na pločniku pod udarcima vjetra, koji je vrludao po blatnoj, gotovo crnoj ulici, jer su rijetke svjetiljke rasipale samo nevelike krugove žutoga svijetla, u kojem se svjetlucalo crno, ljepljivo blato na ulici i prolazili stotinama ljudi u velikoj tišini i žurno, mahnito trčeći na glas sirena, koje su se sada sve rjeđe oglašavale.

— Hoćemo li uspjeti? — ponovi Borowiecki i zastane, uprvši pogled u taj kaos od dimnjaka, koji su sablasno stršili iz mraka; u tu crnu, nepomičnu, divlju — u nekom kamenom miru — masu tvornica, koje su stajale svuda, kao da su sa svih strana rasle pred njim sa svojim crvenim, snažnim zidovima.

— Morgen! — dobaci mu netko i potrči dalje.

— Morgen... — šapne on i krene dalje.

Izjedale su ga sumnje, tisuće misli, brojka, hipoteza i kombinacija vrzle su mu se pod lubanjom, te je gotovo zaboravio, gdje se nalazi i kamo ide.

Hiljade radnika poput tihih, crnih rojeva izmiliše odjednom iz pokrajnih uličica, koje su izgledale kao kanali puni blata, iz onih kuća, što su stajale na kraju grada kao velika smetišta — i napuniše Piotrkowsku ulicu topotom koračaja, zveketom limenog posuđa, koje je odsijevalo na svijetlu svjetiljaka, suhim udaranjem drvenih potplata od cokula i nekim pospanim žamorom i bljuzganjem blata pod nogama.

Cijelu su ulicu poplavili, napunili pločnike, gackali sredinom ulice, pune crnih kaljuža vode i blata. Jedni su se zaustavljali u nesređenim gomilama pred kapijama tvornica, dok su drugi u redu poput dugačke zmije iščezavali u kapijama, kao da ih polagano guta planulo svijetlo unutrašnjosti.

U mračnim dubinama počelo je buktjeti svijetlo. Crni, šutljivi četverokuti tvornica odjednom bi zasjali stotinama osvijetljenih prozora, svijetleći kao vatrenim očima. Električna su se sunca odjednom objesila u sjeni i iskrila se u praznini.

Bijeli je dim počeo sukljati iz dimnjaka i protezati se kroz tu snažnu šumu od kamenja, koja kao da je počivala na hiljadama stupova i kao da se ljuljala u drhtajima električnoga svijetla.

Ulice opustješe, svjetiljke su se gasile, posljednje zviždaljke zamuknuše, tišina puna pljuskanja kiše i sve tišeg fućkanja vjetra protegla se po ulici.

Otvarale su se točionice i pekarnice, a gdjegdje, na nekom prozorčiću pod krovom ili u podzemlju, kamo je curilo ulično blato, zasjaše svijetla.

Samo je u stotinama tvornica vrio napregnut, grozničav život; gluha treska strojeva drhtala je u maglenom zraku i udarala u uši Borowieckoga, koji se još neprestano šetao ulicom i gledao u prozore tvornica, iz kojih su izbijale crne silhuete radnika ili goleme konture strojeva.

Nije mu se htjelo da pođe na posao. Bilo mu je ugodno tako hodati i misliti na onu buduću tvornicu, da je udešava, stavlja u pokret, nadzire. Tako se zadubao u to sanjarenje, da je na mahove posve jasno oko sebe čuo i osjećao tu buduću tvornicu. Vidio je gomile sirovina, vidio je ured, kupce, mahniti promet, koji je u njoj vladao. Osjećao je neki veliki talas bogatstva, kako mu teče pod noge.

Nesvijesno se smiješio, oči su mu se sjale vlažnim sjajem, na blijedo, lijepo lice izbilo mu je rumenilo duboke radosti. Nervozno je pogladio bradu, mokru od kiše i sabrao se.

— Kakva je to glupost! — šapne nevoljko i obazre se, kao da se uplašio, nije li tko primijetio tu časovitu njegovu slabost.

Nikoga nije bilo, ali je već svitalo; u nejasnom, zamagljenom svitanju stadoše se polagano javljati konture drveća, tvornica i kuća.

Od mitnica stadoše se Piotrkowskom ulicom protezati nizovi seljačkih kola; iz grada zatutnjiše po neravnoj cesti golema teretna kola, natovarena ugljenom i platoni natrpani predom, pamukom u balama, sirovinama i buradima, dok su se između njih žurno motale male bričke ili kočijice tvorničara, koji su hrlili na posao, ili je bučno promicala dorožka, kojom se vozio zakašnjeli poslovođa.

Borowiecki je na kraju Piotrkowske skrenuo lijevo, u malu nekaldrmisanu ulicu, osvijetljenu s nekoliko svjetiljaka na konopcima, i s golemom tvornicom, koja je već radila. Dugačka četverospratna zgrada sjala je svim prozorima.

Brzo se presvukao u zaprljanu i zamazanu bluzu i pohrlio u svoje odjeljenje.

II

— Murray, dobar dan! — klikne Borowiecki.

Murray izviri u dugačkoj plavoj pregači iza pokretnih kotlova, u kojima su se kuhale i stvarale boje. U mutnom električnom svijetlu, presićenom bojinim parama, njegovo dugačko, koščato lice, pomno obrijano, sjajući se blijedoplavim gotovo izbuljenim očima, činilo se kao da je neka karikatura iz »Puncha«.

— A, Borowiecki! Htio sam da se sastanem s vama; bio sam kod vas sinoć, zatekao sam Morica, ali ja ga ne trpim, pa nisam htio čekati.

— Dobar momak.

— Što ja marim za njegovu dobrotu! Ne trpim njegovu rasu.

— Štampaju li već pedeset i sedmi broj?

— Štampaju. Izdao sam boju.

— Drži li se dobro?

— Prvih se nekoliko metara razlivala. Iz centrale su poslali narudžbu na pet stotina te vaše lámine tkanine.

— Aha, dvadeset i četvrti broj, blijedozelena.

— I iz filijale je Bech za to isto telefonirao. Hoćemo li raditi?

— Danas više ne. Imamo hitna posla, treba da još žurnije obojadišemo ove ljetne tkanine.

— Telefonirali su za barhent broj sedam.

— U apreturi je. Moram odmah onamo.

— Htio sam da vam nešto kažem...

— Molim, molim! — šapne on učtivo, premda ponešto zlovoljno.

Murray ga prihvati ispod ruke i povede ga u kut iza velike buradi, iz koje su svaki čas crpli boju.

»Kuhinja« — tako su naime zvali tu dvoranu — tonula je u sumraku. Pod niskim poklopcima, kao pod čeličnim kišobranima, polagano su se, automatski, vrtjeli široki mjedeni mješaonici, koji su u velikim kotlovima, što su blistali od uglačane mjedi, miješali boje.

Cijela je zgrada drhtala od gibanja strojeva.

Dugačke su transmisije poput blijedožutih zmija, beskrajno duge, jurile mahnitom brzinom ispod stropa, svijale se nad dvostrukim redom kotlova, puzle uz zidove, ukrštavale se visoko, jedva primjetljive u oblaku oštrih bojinih para, koje su neprestano sukljale iz kotlova, potamnjujući svijetlo i izmičući između zidova kroz sve otvore u druge dvorane.

Silhuete radnika u košuljama, isprljanim bojama, tiho su prolazile i kao sjene nestajale u sumraku; kolica su bučno ulazila i izlazila, natovarena gotovim bojama, koje su vozili u tiskaru i bojadisaonicu.

Strahovito oštar vonj sumpora svuda se širio.

— Jučer sam kupio pokućtvo — tiho je šaptao Borowieckomu na uho. — Znate, za mali sam salon kupio žuto, od svile, u stilu ampira. Za blagovaonicu sam naručio hrastovo u stilu Henrika IV., a za budoar...

— A kada se ženite? — prekine ga Borowiecki prilično nestrpljivo.

— No, to još ne znam. Premda bih želio što prije.

— Dakle ste se već očitovali? — pogleda dosta ironično na pogurenog Engleza, koji je izgledao prilično smiješno; njegova mu se grba sada činila nakazna, a svojom dugačkom, izbočenom čeljušću i širokim ustima, koja su bila vanredno pokretna, podsjećao ga je na majmuna.

— Jesam tako reći, već sam se očitovao. Baš mi je u nedjelju rekla, kako bi željela da ima uređen stan. Potanko sam ispitivao, a ona je odgovarala, onako, kako odgovaraju žene, kad se radi o njihovom budućem kućanstvu.

— Prošli ste put isto tako mislili.

— Da, ali nisam imao ni polovicu toliko sigurnosti! — uvjeravaše ga Murray toplo.

— No, kad je tako, iskreno vam čestitam, ali kada ću upoznati vašu zaručnicu?

— Svemu će stići vrijeme, svemu.

— I zato vjerujem, da ćete se napokon oženiti — šapne Borowiecki podrugljivo.

— Hoćete li doći sutra k meni? Svakako bih želio da čujem vaše mišljenje o tom pokućtvu

— Doći ću.

— Ali kada?

— Poslije ručka.

Murray se vrati k bojama i laboratoriju, a Borowiecki potrči dalje u bojadisaonicu hodnicima i prolazima, zatrpanim kolicima s natovarenom robom, s koje je curila voda, gdje su se vrzli ljudi i tiskale gomile robe, što je ležala na zemlji u velikim naslagama i čekala, da na nju dođe red.

Svaki su mu čas zakrčivali put svakovrsnim poslovima.

Izdavao je kratke naloge, brzo stvarao odluke, žurno upućivao, kadšto bi pogledao pokusnu boju, koju mu je donosio radnik, i odlučno dobacio:

— »Dobro« ili »još« — i jurio dalje između stotina radničkih pogleda i kroz šum tvornice, koja je vrila u kaosu poput pakla.

Sve se treslo; zidovi, stropovi, podovi, hučali su motori, fućkalo oštro remenje i transmisije, tutnjila su po asfaltnom podu kolica, katkada bi zazvečali zamašnjaci, zaškripali zupci. Kroz to more istrganog drhtanja letjeli su nekakvi uzvici ili se čulo snažno, huktavo disanje glavnoga stroja.

— Gospodine Borowiecki!

On napne pogled, jer se između para, koje su napunile cijelu bojadisaonicu, nije moglo gotovo ništa vidjeti osim slabih kontura strojeva. Nije znao, tko ga zove.

— Gospodine Borowiecki!

Zadršće, jer ga je netko prihvatio pod ruku.

— A, gospodin predsjednik! — prošapće Borowiecki, prepoznavši vlasnika tvornice.

— Ja vas stižem, ali vi mi dobro izmičete.

— Posao, gospodine direktore.

— Da, da, razumijem ja to. Umorio sam se do smrti — držao ga je čvrsto za ruku, zašutio i teško disao od umora.

— Ide li, a? — zapita malo kasnije.

— Radi se — dobaci Borowiecki kratko i pođe naprijed.

Tvorničar, uhvativši se za njegovu ruku, vukao se teško, poštapljivao se debelom batinom i gotovo poguren dizao okrugle crvene jastrepske oči i krupno lice, svijetlo, okruglo, urešeno malim zaliscima i ravno podrezanim brkovima.

— Ovi Watsoni dobro rade?

— Po petnaest tisuća metara štampaju na dan..

— Malo — promrmlja tiho, pusti mu ruku i sjedne na kolica puna sirovoga perkala (glatka pamučna tkanina, slična platnu), zagrne se debelim kaftanom, koji je imao na sebi, nasloni se na štap i tako je sjedio.

Borowiecki pritrči k velikim bojadisarskim kadama, iznad kojih su se široko razmotani zavoji tkanine vrtjeli na valjcima i kupali se u boji, prskajući bojom po licima i košuljama radnike, što su nepomično stajali, svaki čas iz kade crpli šakom vodu, da vide, nalazi li se u njoj još boja, koju je tkanina upijala.

Nekoliko desetaka valjaka, postavljenih u redu, neprestano se vrtjelo ubojitom jednoličnošću: dugački, smotani zavoji tkanine zaranjali su u boju i svjetlucali u magli zagasitim pjegama, crvenim, plavim i žutim.

S druge strane, iza dvostrukog reda željeznih stupova, koji su držali gornje spratove tvornice i bili gusto porazmješteni po golemoj dvorani, stajali su ispirači; dugačke škrinje, pune uzavrele vode, koja se pjenila od sode, mehaničke pralje, cjediljke, sapuni, kroz što je prolazila sirova tkanina; prskanje vode, koju su prilivale pratljače, širilo se dvoranom i stvaralo nad perionicama tako gustu maglu, da je svijetlo sjalo jedva toliko kao odraz svijetla u zrcalu.

Mehaničke su hvataljke zveketale, prihvatajući već ispranu robu na sebe kao na raskriljene ruke i predavale je radnicima, koji su je šipkama slagali u velikim naborima na kola, što su se svaki čas primicala.

— Gospodine Borowiecki! — klikne tvorničar nekoj sjenci, što je izronila iz magle, no to nije bio Borowiecki.

Dignuo se vukući svoje reumatične noge po dvorani, kupao se s nasladom u toj užarenoj atmosferi. Utapao je svoje bolešljivo tijelo u dvoranu punu isparivanja, oštrog mirisa boja, vode, što je prskala s pratljača i iz kada, što je curila s kolica, bućkala pod nogama, prolivala se sa stropova, s kojih je para, pretvorena u kapljice, gotovo potocima tekla.

Mahnit, sličan drhtavom jauku, zveket centrifuge, koja je ispijala vodu iz tkanine, napunjavao je cijelu dvoranu, upio se u živce radnika, koji su pozorno promatrali posao i bili posve zaokupljeni bdjenjem nad strojevima, i razbijao se na hvataljkama o šarene tkanine, što su lepršale kao zastave.

Borowiecki je sada bio u susjednoj dvorani, gdje su na niskim engleskim strojevima staroga sistema bojadisali prostu crnu robu za muška odijela.

Dan se prosipao kroz stotine prozora i polagao zelenkasti ton na crno isparivanje i na radnike, koji su poput stupova od bazalta nepomično stajali, prekrštenih ruku, piljeći u strojeve, kroz koje je prolazilo na desetke tisuća metara izjedanih od zapjenjenih, prskavih crnih boja.

Zidovi su neprekidno drhtali, tvornica je radila svim mišicama.

Dizala, zabita u zidove, spajala su donji dio tvornice s njezina četiri gornja sprata. Svaki se čas oglasio mukli zveket na drugoj strani dvorane: to je dizalo uzimalo ili iz sebe izbacivalo kolica, robu, ljude ...

Dan je počeo da zaviruje i u veliku dvoranu, prljavo je svijetlo prodiralo kroz mala oznojena okanca, prevučena nečistoćom i parom, i isticalo je punije konture strojeva i ljudi, ali u tom sivozelenkastom svijetlu, po kojem su plovili dugački trakovi crvenog isparivanja i gdje su se prašili oblaci plinskoga svijetla — ljudi i strojevi pričinjali su se kao da nisu pri sebi, kao prikaze, koje je spopala strašna snaga gibanja, kao neki otpaci, prah, zgusnuto iverje, isprepleteno, bačeno u vrtlog, koji je bučno vrio.

Herman Bucholc, vlasnik tvornice, kad je pregledao bojadisaonicu, odvukao se dalje.

Prolazio je kroz paviljone, uspinjao se dizalicama, silazio stepenicama, prolazio dugačkim hodnicima, pregledavao strojeve, promatrao robu, katkada bi bacio mračan pogled na ljude, katkada rekao pokoju kratku riječ, koja je kao munja obletjela cijelu tvornicu, odmarao se na gomilama sukna, katkada i na pragovima: iščezavao, da se začas pojavi na drugoj strani tvornice, kraj skladišta ugljena, između vagona, koji su stajali u redu na jednoj strani ogromnoga četverokuta dvorišta, ograđenoga zidovima tvornice kao kakvim plotom.

Bio je svuda, a obilazio je kao jesenska noć, mrk i šutljiv. Gdje se god pojavio, kuda bi god prošao, tamo je razgovor zamuknuo, lica se prignula, oči prestale da vide, likovi se savili i zgrčili, kao da su htjeli izbjeći dohvatu njegovih očiju.

Nekoliko je puta sreo Borowieckoga, koji je neprestano trčkao po odjeljenju.

Ljubezno su pogledavali jedan na drugoga.

Herman Bucholc volio je svog direktora tiskare, štaviše, on ga je procijenio čak sa 10.000 rubalja, koliko mu je i plaćao godišnje.

»To je moj najbolji stroj u ovom odjeljenju« pomisli on, gledajući u njega.

On se sam nije više ničim bavio, zet je vodio tvornicu, a on bi iz navike cijeloga svog života svako jutro dolazio u tvornicu zajedno s radnicima.

U tvornici je zajutarkovao i prosjedio do podneva, a poslije objeda, ako se nije odvezao u grad, obilazio je po uredima, skladištima i magazinima pamuka.

Nije mogao živjeti daleko od tog snažnog kraljevstva, koje je stvorio vlastitim radom kroz cijeli život i snagom svoga industrijskoga genija; morao je osjećati pod nogama, u sebi, te nemirne, drhtave zidove. Tek se onda ćutio ugodno, kad se šuljao kroz pređu transmisija i remenja, koja je bila razvučena po cijeloj tvornici, između oštrih vonjeva boja, bjelionice, sirove tkanine i ugrijanoga maziva u toj strahovitoj zapari.

Sada je sjedio u tiskari i, nadnesavši ruku nad oči, gledao u dvoranu, koja je bila sjajno osvijetljena velikim prozorima, i promatrao tiskarske strojeve u gibanju, gledao u te željezne piramide, koje su žurno radile u tišini punoj prijetnja.

Uz svaku je »štamparku« posebni parni stroj zujao svojim zamašnjakom, koji je kao kakav srebrni, uglačani štit treptao tako mahnitom brzinom, da se nisu mogle nazreti konture, nego se samo neki srebrni oblak vrtio oko svoje osi i bacao svijetlu, iskričavu maglu.

Strojevi su radili žurbom, koja nije ni načas prestajala: beskrajno dugačke trake tkanina, koje su se prematale između bakrenih valjaka, što su na njih utiskivali boje uzoraka, iščezavale su gore, na višem spratu, u sušionici.

Ljudi, koji su iza strojeva podmetali robu za tiskanje, kretali su se pospano, a majstori stajali pred strojevima. Svaki bi se čas pokoji sagnuo, pogledavao valjke, nadolijevao boju iz velikih kada, gledao u tkaninu i opet stajao, zagledavši se u te tisuće metara, koje su jurile u mahnitoj žurbi.

Borowiecki je uletio u tiskaru da promotri djelovanje tek montiranih strojeva, da uporedi pokusne uzorke s netom otisnutim tkaninama, izdavao je upute, katkada bi se na njegov mig zaustavio razmahani kolos, pomno je pregledavao i opet pošao dalje, jer ga je zaokupio taj snažni ritam tvornice, te stotine strojeva, hiljade ljudi, koji su s najvećom, gotovo nabožnom, pažnjom pratili, što i kako strojevi rade, ta brda spremne robe, prevožene kolicima, što su prolazila kroz dvorane iz praonice u bojadisaonicu, iz bojadisaonice u sušionicu, odande u apreturu i na još deset mjesta prije no što će izaći gotova.

Samo bi na mahove sjeo u svom kabinetu, koji se nalazio kraj »kuhinje« i tamo bi se, u stanki između kombiniranja novih uzoraka, pregledavanja pokusnih primjeraka, poslanih iz inozemstva, što su se nalazili na stolovima nalijepljeni u ogromne albume — zamislio, zapravo pokušao da misli na sebe, na onaj projekat o tvornici, koju je smišljao s prijateljima — ali nije mogao sabrati misli, nije se ni na časak mogao u sebi koncentrirati, jer mu ta tvornica, koja je šumila do njegova kabineta, od koje je osjećao kretanje i udaranje bila u živcima, gotovo u njegovu vlastitom bilu, nije dopuštala da se od nje odijeli, ona ga je neodoljivo privlačila, silila ga, da joj služi i da pazi na svakoga, tko se kreće u njezinom području.

Trgnuo bi se i opet bi potrčao, ali dan mu se strahovito otezao, pa je oko četiri sata pošao u uredovnicu, koja se nalazila u drugom odjeljenju, da popije čaj i da telefonira Moricu, da bude danas u kazalištu, gdje se davala diletantska predstava u neku dobrotvornu svrhu.

— Gospodin je Welt tek prije pol sata otišao od nas.

— Je li bio tu?

— Uzeo je pedeset komada bijele robe.

— Za sebe?

— Ne, nego po poruci Amfilova, za Harkov. Izvolite li cigaru?

— Vrlo rado, zapušit ću, jer sam đavolski umoran.

Zapušio je i sjeo na visoki stolić pred praznim pisaćim stolom.

Glavni knjigovođa u uredu, koji ga je ponizno ponudio cigarom, stajao je pred njim, puneći svoju lulu duhanom, a nekoliko mladića, sjedeći na visokim stolcima, pisalo je po velikim, crveno iscrtanim knjigama.

Tišina, koja je tu vladala, izazovno škripanje perâ, monotono tiktakanje sata, sve je to uzbuđivalo živce Borowieckoga.

— Što ima nova, gospodine Szwarc? — zapita.

— Rosenberg je skiknuo.

— Posve?

— Još se ne zna, ali ja mislim, da će se nagađati, no, jer kakav je to posao: naprosto bankrotirati? — nasmije se tiho pritišćući prstom mokar duhan u luli.

— Tvrtka gubi?

— To zavisi od toga, koliko će postotaka platiti.

— Zna li Bucholc?

— Danas još nije bio kod nas, ali kad sazna, zapeći će ga kurja oka; on je osjetljiv na gubitak.

— Mogla bi ga udariti kap — šapne jedan od onih, što su bili sagnuti nad poslom.

— Bila bi šteta!

— Vrlo velika, bože sačuvaj!

— Neka živi sto godina, neka ima sto plaća, sto milijuna, sto tvornica.

— I neka ga zajedno s njima odnese sto vragova! — šapne netko između njih.

Nastade tišina.

Szwarc strogo pogleda na pisare, onda na Borowieckoga, kao da se htio ispričati, da on nije ništa kriv, ali Borowiecki je bio upro umorni pogled na prozor.

U poslovnici je vladala atmosfera dosade, koja je deprimirala.

Zidovi su sve do stropa bili obloženi drvetom bojadisanim kao da je hrastovo, puni polica i knjiga, sistematski razloženih i tužno su se žutjeli.

Nasuprot prozorima stajala je velika, četverospratna zgrada od gole, crvene cigle i bacala sivoriđasti refleks u poslovnicu, koji je također deprimirao.

Preko dvorišta, polivenog asfaltom, po kojem su od vremena do vremena drndala kolica i prolazili ljudi, jurile su u nekoliko smjerova u visini prvoga kata transmisije debele kao atletske ruke i muklo režale, zbog čega su okna poslovnice neprekidno zvečala.

Visoko nad tvornicom visjelo je nebo kao teška, prljava plahta, iz koje je curila sitna kiša i tekla po uprljanim zidovima u još prljavijim trakovima i cijedila se po prozorima poslovnice, zaprašenima od ugljenoga i pamučnoga praha kao odvratne pljuvotine.

U kutu poslovnice, nad plinom, počeo je da šumi samovar.

— Gospodine Horn, možete li mi dati čaja?

— Izvolite li možda, gospodine direktore, »buteršnite«? — ponudi Szwarc učtivo.

— Samo su malko košer — dobaci Horn.

— To znači, da su bolji od onih, kakve vi obično jedete, gospodine Horn.

Horn donese čaj i zaustavi se časak.

— Kako vam je? — zapita ga Borowiecki, jer ga je pobliže poznavao.

— Nikako — odgovori on kratko i mrskim pogledom omjeri Szwarca, koji je iz novina odmatao buteršnite i slagao ih pred Borowieckoga.

— Izgledate vrlo loše.

— Gospodinu Hornu ne prija tvornica. Poslije salonâ teško je priviknuti se na poslovnicu i na posao.

— Govedo ili kakav mu drago šugavac može se lako naviknuti na jaram, ali čovjeku je to teže — sikne on srdito, ali tako tiho, da Szwarc nije to razumio, nego je samo pozorno pogledao, tupo se nasmiješio i prošaptao:

— Gospodine von Horn! Gospodine von Horn! Da pokušate možda, gospodine direktore, ovdje je kombinacija šunke s piletinom, vrlo dobra; moja je žena na glasu zbog nje.

Horn se udalji, sjedne za pisaći stol, lutajući pogledom po crvenim zidovima, po prozorima, iza kojih su se bijelile gomile pamuka, raščupanoga za predivo.

— Dajte mi još čaja.

Borowiecki je htio da ga ispipa.

Horn donese čaj i, ne dignuvši pogleda, krene prema vratima.

— Gospodine Horn, hoćete li doći k meni tako za pol sata?

— Hoću, gospodine direktore. Imam, štaviše, posla kod vas i spremao sam se sutra k vama. Možda ćete me sada saslušati?

Htio je da šapne nešto povjerljivo, ali uto uđe u poslovnicu žena, koja je pred sobom gurala četvoro djece.

— Hvaljen Isus! — šapne ona tiho, prijeđe pogledom po svim glavama, koje su se digle iznad pultova, pokorno se sagne do nogu Borowieckomu, jer je stajao najbliže i imao najodlučniji izraz lica.

— Velemožni gospodine vlasteline, došla sam s molbom zbog onoga, što je mome mužu otkinulo glavu u mašini, pa sam ja sada jadna sirotica s djecom; svi smo sada jadni. Došla sam da izmolim pravdu, da mi vi, gospodine vlasteline, date potporu, jer je mašina otrgla glavu momu mužu. Velemožni gospodine vlasteline — i opet se sagnula prema koljenima Borowieckoga i udarila u plač.

— Napolje! Odlazi, ovdje se ne svršavaju takve stvari! — poviče Szwarc.

— Šutite! — povikne mu Borowiecki njemački.

— Molim vas, ona već pol godine obilazi sva odjeljenja i naše poslovnice, nikako ne možemo da je se riješimo.

— A zašto to nije riješeno?

— Vi još pitate? Taj je seljak naumice podmjestio glavu pod kotač, jer mu se nije htjelo raditi, nego je htio da okrade tvornicu! I sada da mi plaćamo njegovu babu i kopilad.

— Ti, šugavče, zar su moja djeca kopilad? — poviče žena i bijesno priskoči k Szwarcu, koji je uzmaknuo iza stola.

— Mir, ženo! Umirite se, da i ova mala gospoda ne plaču — povikne preplašen i pokaže na djecu, koja su se pripila uz majku, derući se iz sveg grla.

— Velemožni vlasteline, istina je, da ja još od jesenas obilazim i svuda mi obećavaju, da će platiti, svuda obilazim i molim, a oni mi samo lažu i bacaju me napolje kao kakvu kuju.

— Umirite se, danas ću ja govoriti s gazdom, dođite za osam dana, pa će vam biti isplaćeno.

— Dao ti Isus i naša čenstohovska bogorodica sreće u zdravlju, imanju, časti, dragi moj vlasteline! — uzvikivala je žena, spustivši mu se do nogu i ljubeći mu ruke.

On joj se otme i izađe, ali zaustavi se u velikom trijemu, a kad je žena izlazila, zapita je

— A iz kojega ste vi kraja?

— Gospodine, ja sam od Skierniewica.

— Jeste li davno u Lodzu?

— Pa bit će dvije godine, kako smo se ovamo preselili na našu nesreću.

— Idete li kuda na posao?

— Zar da me prime ovi pogani, ovi prokleti krivovjerci, a i kome da povjerim ovu svoju siročad?

— Od čega živite?

— Kuburimo, velemožni gospodine, kuburimo. Živim na Balutama s našim tkalcima, plaćam čitava tri rublja mjesečno za stan. Dok je moj pokojni još živio, bilo je barem kada i soljeno i oskudno, ali se ipak živjelo, a sada, kad njega nema, idem u Stare Miasto u službu, katkada me netko pozove na pranje i tako je to — govorila je žurno zamatajući djecu u nekakve odurne prljave krpetine.

— Zašto se ne vratite kući na selo?

— Vratit ću se, gospodine, čim mi plate za muža, to se zna, da ću se vratiti, neka ovaj grad Lodz kuga okuži, vatra spali, neka ga Isus ne poštedi neka svi pokrepaju do jednoga!

— Šutite! Što kunete? — šapne on malko ljutito.

— Zar da ne kunem? — klikne ona začuđeno i podigne prema njemu blijedo, ružno, bijedom izjedeno lice i zaplakane, izblijedjele plave oči. — Mi smo, velemožni, na selu bili samo

najamnici, jer je moj imao tri jutra zemlje, što je naslijedio od oca, a jer nismo imali čime da dignemo kolibu, živjeli smo kod stričevih. Živjeli smo od nadnice, ali smo ipak stanovali kao ljudi, i krumpire smo imali gdje da posadimo i gusku kuda da spremimo ili makar i prase, i jaja smo imali svoja i kravu svoju, a ovdje što? Mučio se siromah od zore do mraka, a nije bilo ništa za jelo; živjeli smo kao najgori prosjaci, a ne kao kršćani, kao psi, a ne kao pošteni ljudi.

— Pa zašto ste onda došli ovamo? Što niste ostali na selu?

— Zašto? — usklikne ona bolno. — Šta ja znam! Išli su svi, pa smo i mi pošli. U proljeće je krenuo Adam, ostavio ženu i otišao. Iza žetve je došao tako uparađen, da ga nitko nije mogao prepoznati, sav u suknu, a imao je i srebrni sat i prsten i toliko novaca, koliko na selu ne bi zaradio ni za tri godine. Ljudi su se čudili, a ovaj je hulja lagao, jer su mu platili zato, da dovede ljude sa sela, i obećao je bog te pita što sve ne. I odmah su s njim krenula dva momka, Jankov sin i Grzegorzev ispod šume, a onda svatko, tko je samo mogao, letio je u ovaj grad Lodz. Svaki je htio da ima tkano odijelo, sat i razuzdanosti! Ja sam moga suzdržavala, jer zašto da polazimo ovamo, u taj tuđi svijet, ali me on izmlatio kao vola i otišao, a onda se opet vratio i poveo nas sa sobom. Isuse moj slatki, Isuse moj! — šaptala je grcajući bolno i taruć nos i suze prljavim rukama. Tako je stala drhtati u tom očajnom plaču, da su se djeca stisla uz nju i počela tiho jecati.

— Evo vam pet rubalja i učinite, kako sam vam rekao.

Bilo mu je već dosta, pa se brzo okrenuo i izišao ne čekajući na zahvaljivanje.

Nije podnosio raznježenosti i ganuća, a ta je žena u njemu probudila osjetljivost, koja je u njemu polagano obumirala i koju je svijesno prigušivao.

Neko je vrijeme stajao uz »oksidacioni« Mather-Plattov kotao, kroz koji je prolazila suha roba i već otisnuta, i s nekom je rastresenošću promatrao netom proizvedene boje, zapravo tek razvijene u prolazu robe kroz kotao. Žuti, u »pajcu« postavljeni cvjetići pretvoriše se u crvene pod utjecajem visoke temperature i kompliciranog djelovanja anilinskih soli.

Tvornica je iza kratkog prekida za vrijeme užine opet nastavila s jednakom energijom.

Borowiecki izviri u svijet s prozora svoga kabineta, jer je odjednom postalo sivo i počeo je padati snijeg u neobično gustim pahuljicama, obijelivši zidove tvornica i dvorište. Primijetio je Horna iza čuvarove kućice, kroz koju se jedino moglo izaći iz tvornice. Horn se razgovarao s istom onom ženom, koja mu je nešto ushićeno zahvaljivala i spremala nekakav papirić u njedra.

— Gospodine Horn! — dozove ga Borowiecki, ispruživši glavu kroz okance.

— Baš sam htio k vama — javi se Horn i začas se pojavio.

— Što ste rekli toj babi? — zapita Borowiecki dosta strogim glasom, gledajući kroz prozor.

Horn je jedan trenutak oklijevao, rumenilo prijeđe preko njegova djevojački lijepoga lica, a u plavim dobrim očima zatrepće plamen.

— Rekao sam joj, neka pođe k odvjetniku i neka zapodjene proces zbog odštete, jer će ih tek onda zakon prisiliti da plate.

— A što se to vas tiče? — stade on tiho bubnjati po oknu i griskati usnice.

— Što se to mene tiče? — zašuti načas. — Mene se vrlo jako tiče svaka bijeda i svaka nepravda, vrlo ...

— Što ste vi ovdje? — prekine ga Borowiecki strogo i sjedne za dugački stol.

— Pa praktikant sam u uredu, to vi najbolje znate, gospodine direktore — odgovori Horn čudeći se.

— No, gospodine Horn, vi, kako mi se čini, ne ćete dovršiti praktikantstvo.

— Pa to mi je svejedno — šapne Horn dosta tvrdo.

— Ali nije nama svejedno, nama, tvornici, u kojoj ste vi jedan od milijun kotača! Primili smo vas ne zato, da se tu producirate sa svojom filantropijom, nego da radite. Vi unosite zbrku ovdje, gdje se sve osniva na najsavršenijem funkcioniranju, na točnosti i skladnosti.

— Ja nisam stroj, ja sam čovjek.

— Kod kuće. U tvornici se od vas ne traži ispit iz čovječnosti, a ni ispit iz humanitarnosti; u tvornici su potrebne vaše mišice i vaš mozak, i samo za to vas plaćamo — ljutio se Borowiecki sve većma. — Vi ste ovdje isto takav stroj, kao i svi

mi, pa zato radite samo ono, što na vas spada. Ovdje nije mjesto za ganutljivosti, ovdje ...

— Gospodine Borowiecki! — prekine ga Horn naglo.

— Gospodine von Horn! Slušajte, dok ja govorim vama — povikne Borowiecki oštro i srdito baci album uzoraka na zemlju. — Bucholc vas je primio uz moju garanciju; poznam vašu porodicu, želim vam samo dobro, ali vi, kako vidim, bolujete od djetinjaste demagogije.

— Ako vi tako zovete obično saučešće kod ljudi ...

— Vi me komprimitirate savjetima, što ih dajete svima, koji imaju kakve god zahtjeve od tvornice. Trebalo je da postanete advokat, pa biste se onda mogli brinuti za nesretne i povrijeđene, dakako, uz dobru naplatu — dobaci podrugljivo, jer je njegovo srdito raspoloženje nekud iščezlo pod dojmom onih dobrih Hornovih očiju, uprtih u njega. — Uostalom, pustimo to! Kad budete u Lodzu duže i kad upoznate prilike, bolje ćete vidjeti te potlačene, pa ćete već naučiti, kako valja postupati. A kad preuzmete očev posao, priznat ćete mi, da imam posve pravo.

— Ne, gospodine, ja ne ću dulje izdržati u Lodzu i ne ću preuzeti očev posao.

— Nego što ćete učiniti? — uzvikne Borowiecki u čudu.

— Još ne znam. Iskreno vam priznajem, premda ste tako oštro, previše oštro sa mnom govorili, ali na stranu s tim, jer znam, da vi, kao direktor ovako velike tiskare tkanina, ne možete drukčije ni govoriti.

— Vi dakle odlazite od nas? Toliko sam razabrao, ali ne znam, zašto?

— Zato, što ne mogu više da izdržim u ovom odvratnom lodzkom prostaštvu. Vi, kao čovjek određene sfere, zacijelo ćete me razumjeti. Zato, što ja iz sve duše mrzim isto tako tvornice kao i sve Bucholce, Rozenštejne, En-Ene, cijelu tu gnusnu, industrijalnu gamad — provali iz Horna.

— Ha, ha, ha, vi ste divan primjerak fantasta, neuporediv! — nasmije se Borowiecki od srca.

— Onda više ne ću ni riječi progovoriti — reče Horn duboko uvrijeđen.

— Kako vam drago; svakako je bolje, da ne govorite gluposti.

— Do viđenja!

— Zbogom! Ha, ha, ha, imate talenta za glumca!

— Gospodine Borowiecki! — započe Horn gotovo sa suzama u očima, zaustavivši se i želeći da nešto kaže.

— Što?

Horn se nakloni i izađe.

— Kapitalni mamlaz! — prošapće za njim Borowiecki i izađe u sušionicu.

Zaokupio ga suhi užareni zrak.

Goleme četverouglate limene posude, napunjene strahovito užarenim i suhim zrakom, brujale su kao daleka grmljavina i rigale beskrajni trak šarene, suhe i krute tkanine.

Na niskim stolovima, na zemlji, na kolicima, što su se tiho kretala, ležala su cijela brda tkanine, i u tom suhom, svijetlom zraku dvorane, kojoj su zidovi bili gotovo od stakla, treptala su prigušenim bojama zagasitoga zlata i skrleta s ljubičastim prelivom, mornarskoga plavetnila, staroga smaragda — kao gomile metalnoga lima s mutnim, mrtvim sjajem.

Radnici u košuljama i bosi, sivih lica, ugaslih očiju, i kao opaljeni tom orgijom boja, koja se tu prosipala, kretali su se tiho i automatski i bili samo kao dodatak strojevima.

Katkada bi pokoji pogledao kroz okna na svijet, na Lodz, koji se s te visine četvrtoga kata činio kao prikaza u magli i dimu, ispresijecanom hiljadama dimnjaka, krovova, kuća, drveća, s kojega je opalo lišće, čas opet na drugu stranu, na polja, što su se pružala u dubinu obzorja — na sivobijeli, prljavi, proljetnim vodama zaliveni prostor, gdje su gdjegdje stršile crvene zgrade tvornica, koje su se iz daljine crvenile kroz maglu bolnim tonom mesa, s kojega je oguljena koža, i na daleke linije malih sela, tiho pripijenih uz zemlju, na ceste, što su se vijugale preko polja kao crna blatna vrpca, koja se svijala između redova golih topola.

Strojevi su neprekidno huktali i neprekidno su zujale transmisije, pričvršćene pod stropom, prenoseći silu u druge dvorane; sve se gibalo po ritmu tih golemih metalnih kutija sušionice, koje su primale mokru robu iz tiskare i pljuvale je suhu natrag, stojeći u toj golemoj, četvorokutnoj dvorani, punoj tužnih boja i tužnoga svijetla ožujskoga dana, tužnih ljudi, poput kapelice boga-snage, koji posvuda vlada.

Borowiecki se osjećao neraspoložen i rastreseno je gledao u robu, nije li previše suha ili nagorjela.

— Glupi dječak — pomisli na Horna i na mahove bi mu se u misli pojavilo ono mlado, plemenito lice i one plave oči, koje su gledale u njega s nekom nijemom tugom razočaranja i zamjerke. Osjetio je u sebi neku mračnu uznemirenost. Neke su mu Hornove riječi padale na pamet, dok je gledao u onu masu ljudi, koja je šuteći radila.

— I ja sam takav — poleti on mišlju u davna vremena, no nije se dao svladati uspomenama i njihovim oštrim pandžama, jer mu je podrugljivi smiješak lebdio na ustima, a oči su mu se sjale hladno i razborito.

— To je prošlo! prošlo! — pomisli s nekim čudnim osjećanjem praznine, kao da je žalio za onim vremenima, za onim nepovratnim obmanama i plemenitim porivima, koje je život rastrgao — ali to je trajalo kratak čas i on se opet sabrao, bio je opet ono, što je bio: direktor tiskare tkanina Hermana Bucholca, kemičar, čovjek hladan, mudar, ravnodušan, spreman na sve, pravi »Lodzermensch«, kako ga je ono nazvao Moric.

Baš je bio u takvom raspoloženju, kad je prolazio kroz apreturu i kad mu je neki radnik zakrčio put.

— Što je? — zapita on kratko, ne zaustavivši se.

— Naš majstor Pufke kaže, da će nas od prvoga travnja biti za petnaestoricu manje zaposleno.

— Da. Bit će postavljeni novi strojevi, kojima ne treba toliko posluge kao starima.

Radnik je gužvao kapu u ruci, nije znao, što da rekne, i nije se usudio, ali ohrabren pogledima, koji su bili u njega uprti iza strojeva, iza svežnjeva robe, zapita idući za njim:

— A što ćemo onda mi?

— Potražit ćete posla gdje drugdje. Ostat će samo oni, koji kod nas već dulje rade.

— A mi radimo već po tri godine.

— Što vam ja mogu pomoći, kad vas stroj ne treba, jer on radi sam. Uostalom, do prvoga će se možda još nešto i promijeniti, ako budemo povećali bjelionicu — odgovori Borowiecki mirno i uđe u dizalo, koje se odmah s njim spustilo u dubinu zida.

Radnici su se gledali šuteći, nemir im je treperio u očima, bojazan pred sutrašnjim danom, bez posla, pred bijedom.

— Mrcine, a ne strojevi! Psi, da im boga! — šapne radnik i udari nogom bijesno u stroj.

— Roba pada na zemlju! — poviče majstor.

Radnik brzo metne kapu na glavu, malko se prigne i s mirnoćom aparata stade prihvatati crveni barhent iz stroja.

III

Restoran hotela »Victoria« bio je pun.

Bučan je žamor napunio velike, niske sobe s tamnim zidovima i žutim stropovima sa štukaturom, koja je oponašala drvo.

Ulazna su vrata svaki čas zazvečala mjedenim šipkama, koje su štitile staklo; svaki je čas netko ulazio i iščezavao u magli dima i u mnoštvu ljudi, koji su napunili restoran; električno je svijetlo u buffetskoj dvorani grčevito drhtalo i gasnulo, a plinske mrežice sjale su u isto doba i bacale mutni sjaj na bijele stolnjake i na množinu ljudi, što su se stisli oko mnogobrojnih stolića.

— Kellner, bitte zahlen!

— Piva!

— Kellner, Bier!

Povici su se miješali s muklim udaranjem vrčeva.

Konobari u masnim frakovima, s ubrusima sličnim kuhinjskim peračima, gurali su se na sve strane, sjajući zamazanim prsima svvjih košulja iznad glava gostiju.

Vreva je neprestano rasla, jer su dolazili novi gosti i čulo se dovikivanje:

— Lodzer Zeitung! Kurjer Codzienny! — izvikivali su dječaci, vrzući se između stolova.

— Mali, daj Lodzerku! — poviče Moric, koji je sjedio u prostoriji, gdje se nalazio buffet, u društvu nekolicine glumaca, koji su vječno sjedjeli u birtiji. — Pazite, što je jučer učinio naš »mudrac« iliti direktor.

— Reci: velemudrac — šapne neki pogureni stari glumac.

— Budalo! — šapne mu prvi tajanstveno na uho. — Dakle naš je velemudrac jučer za drugoga međučina zašao iza kulisa i čim je Niusia sišla s pozornice, rekao joj je: »Tako ste divno igrali, da ću vam, čim cvijeće pojeftini, kupiti buket, makar i za čitavih pet rubalja!«

— Što je rekao? — zapita stari glumac i nagne se prema susjedovu uhu.

— Da poljubite psa nekamo...

Svi prasnuše u smijeh.

— Gospodine Welt, gospodine Mavro, niste li vi za cvajkonjak-sistem, a?

— Gospodine Bum-bum, ja sam pristaša sistema, da budete bačeni kroz vrata van.

— Htio sam naručiti...

— Naručite radije da netko drugi laže mjesto vas.

— Što ću, kad me vi zastupate. Gospođice Ana, konjak! — klikne, popravivši cviker i udarivši desnim dlanom o pesnicu.

— Vaš je predak, gospodine Mavro, bio bolje odgojen — poče opet Bum-bum stojeći posred sobe s komadićem kobasice na vilici.

— Ja za vašega to ne bih mogao reći.

— Warum? — dobaci netko od susjednoga stola.

— Jer ga uopće nije imao.

— Ne, nije zato, nego što nije bio pristojan ni prema svojim truljarima. Welt zna to iz porodične tradicije.

— Taj je vic izvan tečaja; prodaje se za pedeset procenata ispod cijene koštanja. Gospodo, Bum-buma prodaju na javnoj dražbi. Tko daje što? — povikne Moric zlobno.

— Što to on kaže? — zapita opet stari glumac šaptom i u isti čas namigne konobaru.

— Da si glup! — odgovori mu susjed istim tonom.

— Tko daje što za Bum-buma? Gospodo, Bum-bum je na prodaju. Star je, ružan, glup, otrcan, ali je jeftin! — poviče, ali i odmah zašuti, jer je Bum-bum ustao i gledao ga, a malo kasnije progovorio kratko:

— Šugavče! Gospođice Ana, konjak!

Moric je bučno udarao vrčem i glasno se smijao, no nitko mu se nije pridružio.

Bum-bum ispije čašicu i pognuta četverouglata lica, koje je imalo boju kao krvavo maslo, izbuljenih, blijedoplavih očiju, zastrtih cvikerom s vrlo širokom vrpcom, čupercima rijetke kose, koja mu je oblijepila visoko četverouglato čelo, zgužvane, hrapave kože, pognuta i pogurena lika staroga razbludnika obilazio je po čitavoj gostionici vukući noge, koje su mu tabetički drhtale, pristajao uz različite grupe, govorio dosjetke, kojima se sam najglasnije smijao, ili je pronosio anegdote, koje je čuo, i strastveno ih ponavljao, objeručke popravljao cviker, pozdravljao gotovo svakoga, tko bi ulazio, ili barem svakoga drugoga, pristupao k buffetu, odakle se vrlo često čuo njegov promukli i proderani glas:

— Gospođice Ana, konjak! — i udarao dlanom u stisnutu pesnicu.

Moric preleti očima »Zeitung« i nestrpljivo pogleda prema vratima. Čekao je Borowieckoga. Napokon se digne, jer je u drugoj sobi primijetio poznato lice.

— Leo, kad si doputovao?

— Jutros.

— Kako ti je prošla sezona? — zapita i sjedne uz njega na zeleni naslonjač.

— Slaavno! — Leo ispruži noge na foteljić i raskopča prsluk.

— Mislio sam danas na tebe, a jučer sam o tebi govorio s Borowieckim.

— Borowiecki! To je onaj od Bucholca?

— Da.

— On još uvijek maže krpe? Čuo sam, da se sprema, da nešto započne.

— Baš smo zato govorili o tebi.

— Pa što, vuna?

— Pamuk!

— Čisti?

— Tko bi to danas znao.

— Novaca ima?

— Bit će, ali međutim ima nešto više, kredit...

— U kompaniji s tobom?

— I s Baumom, poznaš li Maksa?

— O joj! U toj je mjenici falinga: jedan žirant nije siguran! Borowiecki — dometne malo kasnije.

— Zašto?

— Polonezer! — dobaci dosta prezirno i gotovo se ispruži na naslonjaču i foteljiću.

Moric se veselo nasmije.

— Onda ga ti uopće ne poznaš. O njemu će se u Lodzu mnogo govoriti. Vjerujem, da će on napraviti mastan posao; vjerujem kao u samoga sebe.

— A Baum, što je to?

— Baum je vol, kojemu treba dati da se ispava i izlaje, a onda mu dati posla. Radit će kao vol, a uostalom nije nipošto glup. Ti bi nam mogao mnogo pomoći, a i mnogo bi zaradio. Već nam se ponudio Krongold.

— Idite Krongoldu, to je velika persona, on pozna sve kramare, koji kupuju robu za sto rubalja na godinu; to je veliki rajzender za Kutno, Skierniewice. Napravite samo s njim posao, ja se ne namećem! Ja imam što da prodajem, imam kod sebe Bucholcovo pismo. On hoće da mi povjeri agenturu svoje robe za cijeli Istok, a uz još kakve uvjete! — i stade se grozničavo raskapčati i po svim džepovima tražiti to pismo.

— Znam ja to, nemoj tražiti! Borowiecki mi je o tom govorio, on te je preporučio Bucholcu.

— Borowiecki! Zbilja? Zašto?

— Jer je mudar i jer misli na budućnost.

— I to samo onako! U tom bi poslu mogao debelo zaraditi. Ja bih za to dao dvadeset hiljada bares Geld, ovako, kako tu sjedim, a što on ima od toga? A usto se gotovo i ne poznajemo.

— Što on ima od toga, to će ti on sam reći, a ja ću ti samo spomenuti, da on u gotovom ne će primiti.

— Plemić! — prošapće Leo s nekom podrugljivom samilošću i pljune nasred sobe.

— Ne, on je samo pametniji i od najpametnijih rajzendera i agenata za cijeli Istok — odgovori Moric i zazvoni nožem po vrču. — Jesi li mnogo prodao?

— Za nekoliko desetaka hiljada, nekoliko hiljada u gotovom, a ostalo najbolje mjenice, na četiri mjeseca, sa žirom

Safanova! Divan posao — pljesne Morica od zadovoljstva po koljenu. — Imam narudžbu i za tebe. Vidiš, što znači prijateljstvo.

— Na koliko?

— Zajedno neke tri hiljade rubalja.

— Krupna ili kratka roba?

— Kratka.

— Mjenica ili pouzeće?

— Pouzeće. Odmah ću ti dati narudžbu — reče i stane prevrtati po golemoj lisnici, koja se dala zaključati.

— Što da ti dam?

— Ako je u gotovom, dosta je jedan procenat, po prijateljski.

— Hitno trebam gotova novca, imam isplate, ali platit ću još ovog tjedna.

— Dobro. Evo ti narudžba. Znaš, u Bialystoku sam sreo Luszczewskoga, doputovali smo zajedno u Lodz.

— Kuda putuje taj grof?

— Došao je u Lodz da sklopi posao.

— On! Zacijelo ima previše. Treba se s njime sastati.

— Ništa nema; došao je da štogod zaradi.

— Kako da ništa nema? Svi smo u gomili putovali još iz Rige na njegova imanja. Bio je gospodin sve u šesnaest! I već mu nije ništa ostalo?

— Ostalo je malko gume s kotača za galoše! Ha, ha, ha, kapitalan vic! — pljesne ga po koljenu.

— Što je uradio s imanjem? Cijenili su ga barem na dvjesta hiljada.

— A on sad sam računa, da ima nekih sto hiljada duga, ali skroman je čovjek.

— Pustimo ga! Piješ li što?

— Trebalo bi prije teatra.

— Kelner, konjak, kavijar, biftek tatarski, originalni porter, galop!

— Bum-bum, hodite k nama — povikne Leo.

— Kako ste, gospodine, kako cijenjeno zdravlje, kako poslovi? — klicao je Bum-bum, stiščući mu ruku.

— Hvala, vrlo dobro. Donio sam baš za vas nešto iz Odese — izvadi iz lisnice pornografski crtež i pruži mu ga.

Bum-bum popravi objeručke cviker, uzme sliku i sa svom strašću se zagleda u nju. Lice mu pocrveni, poče mljaskati jezikom, oblizivati svoje pomodrjele obješene usne i stade se sav tresti od ushita.

— Divno, divno, vanredno! — usklikne i pođe da pokaže drugima.

— Svinja! — promrmlja Moric zlovoljno.

— Voli dobre stvari, a kako je stručnjak...

— Nisi li opet koga upoznao? — zapita Moric malko ironički.

— Čekaj... — pucne Leo prstima, a onda pljesne Morica po koljenu, nasmiješi se i izvadi iz lisnice između računa i banknota žensku fotografiju.

— A? Lijepa mašina? — reče s naročitim užitkom i zažmiri.

— Da.

— Dakako. Odmah sam pomislio, da će ti se svidjeti. To je Francuskinja, a!

— Prije bih rekao, da je Holandeskinja, ili krava.

— Keine Rede! Skupa je to roba, stotinjarka nije ništa.

— Dao bih pet, da je izbace napolje.

— Ti si uvijek... no ne ću da kažem.

— A ti imaš rajzenderski ukus. Odakle je to govedo, gdje si je upoznao?

— U Njižnjem sam »pokutil njemnožečko« s trgovcima, a oni napokon rekoše: »Gospodin Lev, hodite u caffé-concert!« Pošli smo. No, vudka, konjak, šampanjac gotovo iz bureta, a onda smo slušali pjevanje, ona je pjevačica — pa...

— Počekaj, začas ću doći! — prekine ga Moric, digne se i pristupi krupnom Nijemcu, koji je baš unišao u restoran i ogledavao se po dvorani.

— Gut' Morgen, gospodine Müller!

— Morgen! Kako ste, gospodine... — odgovori onaj nehajno, ogledavajući se dalje.

— Nekoga tražite? Možda bih vam ja mogao reći? — nametao se Moric nasrtljivo.

— Tražim gospodina Borowieckoga, zato sam i ušao.

— Odmah će doći, ja ga baš čekam. Izvolite, možda, k stolu. To je moj kolega, Leo Kohn! — predstavi ga on.

— Müller! — dobaci došljak s nekim ponosom i sjedne.

— Tko to ne bi znao! Svako dijete u Lodzu pozna to prezime — govorio je Leo brzo zakopčavajući se i ustupajući mu mjesto na naslonjaču.

Müller se uviđavno nasmiješi i pogleda prema vratima, jer je baš unišao Borowiecki s društvom, ali čim je ugledao Müllera, ostavi društvo kraj vrata i sa šeširom u ruci pođe prema »pamučnom kralju«, čiji je ulazak u gostionici utišao žamor i svi su ga pratili s mržnjom, zavišću i ponosom.

— Baš sam vas čekao — poče Müller. — Imam s vama posla.

Klimne glavom prema Moricu i Leonu, nasmiješi se ostalima, obuhvati Borowieckoga rukom oko pasa i izvede ga iz krčme.

— Telefonirao sam u tvornicu, ali mi rekoše, da ste danas izašli ranije.

— Sada mi je vrlo žao — reče Borowiecki uljudno.

— I pisao sam vam, sâm sam pisao — dometne s naglaskom, uvjerljivo, premda se u cijelom gradu pouzdano znalo, da se jedva znao potpisati.

—Nisam primio pisma, jer se uopće nisam ni navraćao kući.

— Pisao sam vam ono, što sam vam jednom već spominjao. Ja sam čovjek izravan, gospodine von Borowiecki, pa ću vam reći još jedamput i izravno: dat ću vam hiljadu rubalja više, stupite li u moj posao.

— Bucholc bi mi dao dvije tisuće više, samo da ostanem — prošapće Borowiecki hladno.

— Dat ću vam tri, no, dat ću vam četiri! Jeste li čuli: četiri tisuće rubalja više, a to je cijelih četrnaest tisuća godišnje, lijep novac!

— Zahvaljujem vam srdačno, ali ne mogu prihvatiti sjajnu ponudu.

— Ostajete kod Bucholca? — zapita ga Müller brzo.

— Ne. Reći ću otvoreno, zašto ne primam vašu ponudu, niti ostajem kod tvrtke, jer — osnivam sam tvornicu.

Müller zastane, malko se odmakne, pogleda ga i zapita tiše, kao s nekim poštovanjem:

— Pamuk?

— Ne ću reći ništa više, nego samo to, da vam ne ću biti nikakva konkurencija.

— Meni je ganz Pomade svaka konkurencija — uzvikne Müller i udari se po džepu. — Što mi vi možete, što mi itko može? Tko išta može proti milijunima?

Borowiecki se ne oglasi, nego se samo nasmiješi, zagledavši se pred sebe.

— Kakva će to biti roba? — poče opet Müller i opet ga obuhvati po njemačkom običaju oko pasa.

Išli su tako po asfaltnom neravnom pločniku, što je vodio od hotelskoga dvorišta do kazališne zgrade, koja je stajala u pozadini, osvijetljena velikom električnom lampom.

Ljudi su nagrnuli u kazalište.

Kočija za kočijom stizala je pred hotelski ulaz i iskrcavala krupne i ponajviše tuste muškarce i vrlo nacifrane žene, koje su zagrnute išle ispod kišobrana tim pločnikom, skliskim od vlage, jer, premda je kiša već prestala, na zemlju je padala gusta, ljepljiva magla.

— Vi mi se sviđate, gospodine von Borowiecki — nastavi Müller ne dočekavši odgovora. — Tako mi se sviđate, da ćete, čim propadnete, uvijek kod mene naći mjesto s nekoliko tisuća rubalja.

— A sada biste mi dali više?

— Dakako, jer mi sada više vrijedite.

— Hvala vam za iskrenost — nasmiješi se Borowiecki ironički.

— Ja vas nisam htio uvrijediti, ja govorim onako, kako mislim — ispričao se Müller usrdno, primijetivši taj smiješak.

— Vjerujem. Ako jedamput propadnem, bit će to samo zato, da drugi put ne propadnem.

— Vi ste glava, gospodine Borowiecki; vi mi se vanredno sviđate. Zajedno bismo mogli napraviti dobre poslove.

— Što ćemo, kad moramo raditi svaki za sebe — nasmije se Borowiecki i duboko se pokloni nekim damama, koje su baš prolazile.

— Lijepe su žene te Poljakinje, ali je i moja Mada također lijepa.

— Vrlo lijepa — reče Borowiecki ozbiljno i digne oči prema Mülleru.

— Imam ideju! No reći ću vam drugom prilikom — uzvikne tajanstveno. — Imate li mjesto u kazalištu?

— Imam fotelj, poslali su mi pred dva tjedna.

— Nas će biti samo troje u loži.

— I dame?

— One su već unutri, a ja sam naumice zaostao, da se s vama nađem. No moji planovi propadoše. Doviđenja! Hoćete li skoknuti u ložu?

— Zacijelo. Bit će mi to vrlo ugodna dužnost.

Müller se izgubio na ulazu u kazalište, a Borowiecki se vratio u restoran. Nije više zatekao Morica, koji mu je po konobaru poručio, da čeka u kazalištu.

U buffetu, kamo je Borowiecki pošao da popije čašicu vudke, jer se osjećao čudnovato uzbuđen, nije bilo nikoga osim Bumbuma, koji je, zastrt novinama, drijemao u kutu.

— Bum, zar ne ćete u teatar?

— Eh, čemu to? Da gledam pamuk? Znam ga i onako. Vi idete?

— Ovaj čas.

I Borowiecki izađe, nađe svoje mjesto u prvom redu kraj Morica i Leona, koji se ustrajno klanjao i durbinom promatrao neke plavojke, koje su sjedjele u prvom katu.

— Krasotice prve sorte, ta moja plavuša, pogledaj samo, Moric.

— Poznaješ li je izbliže?

— Da li je izbliže poznajem? Ha, ha, ha, poznajem ja nju vrlo izbliza! Upoznaj me s Borowieckim!

Moric ih odmah predstavi.

Leo htjede da nešto kaže i već je pljesnuo Morica po koljenu, kad Borowiecki ustane i, okrenuvši se licem prema gledalištu, dupkom punom najboljeg općinstva, što ga je mogao smoći Lodz, stade pozorno promatrati klanjajući se svaki čas ili ložama ili sjedalima vanredno otmjenom kretnjom glave.

Mirno je stajao pod vatrom durbina i pogleda, koja je na njega udarala sa svih strana gledališta, koje je vrelo kao košnica s novim rojem.

Njegov visok, plećat, vrlo skladan lik ocrtavao se izrazitom silhuetom.

Lijepo lice, tipično i fino rezano, ukrašeno prekrasnim brkovima, brižljivo njegovanim, usta s jako istaknutom donjom usnom i neki nemar u kretnjama i pogledima stvarahu od njega tip gentlemana.

Nitko ne bi po njegovoj otmjenoj vanjštini mogao zaključiti, da je to čovjek, koji je kao tvornički kemičar, kao bojadisar, bio u svojoj struci bez premca, i čovjek, zbog kojega su se vodili ratovi između pamučnih tvornica, da ga privuku k sebi. On je bio čovjek, koji je u tom dijelu fabrikacije izazivao prevrat.

Oči sive, s plavkastim odsjevom, lice suho, obrve gotovo tamne, čelo tvrdo modelirano — sve mu je to davalo izraz nečega grabežljivoga.

U njemu se osjećala jaka volja i nepopustljivost.

Gledao je dosta ponosno na gledalište, preliveno svijetlom, i na šareno općinstvo, što je bljeskalo briljantima.

Lože su bile slične žardinijerama, presvučenim crvenim baršunom, pred kojim su sjedjele kao kakvo cvijeće nacifrane žene iskreći se draguljima.

— Karol, koliko može biti da je danas milijuna u teatru? — zapita Moric Borowieckoga tiho.

— Bit će kojih dvjesta — odgovori on isto tako prelazeći okom polagano preko poznatih lica milijunara.

— Tu zaista miriše po milijunima — dometne Leo i udahne zraka, prezasićenoga mirisom parfema, svježega cvijeća i blata, donesenoga s ulice.

— Po luku i krumpiru ponajviše — šapne Borowiecki prezirno i klanjajući se s vrlo slatkim smiješkom nekoj loži u parteru, tik uz pozornicu, divotno krasnoj židovki u crnoj svilenoj dekoltiranoj opravi, iz koje su se isticala bjelinom sjajna, divno formirana ramena i vrat, ovijen nizom briljanata. Briljanti su svjetlucali na sljepočicama, u češljićima, koji su podržavali crnu bujnu kosu, očešljanu po empir modi — nad ušima, u kojima su se također iskrili briljanti vanredne veličine, a briljanti su sjali i za pojasom, u agrafi, koja se kopčala na prsima, sjali su u narukvicama na rukama, koje su bile pokrivene crnim rukavicama. Krupne, duguljaste ljubičaste oči gorjele su žarko, kao najdivnji safiri. Lice joj je bilo kao da se toplo preliva laka maslinasta boja zasićena malko kar-

minom krvi, čelo nisko, obrve snažno potegnute, nos ravan i tanak i dosta velika, puna usta.

Gledala je s nekom tvrdokornošću u Borowieckoga, ne obzirući se na to, što su iz svih loža u nju bili upereni durbini, katkada bi bacila neprimjetljive poglede na muža, koji je, spustivši glavu na prsa, sjedio zadubren u misli, na mahove se budio, bacao pronicave poglede ispod zlatnih naočala u gledalište, povukao na ispupčenom trbuhu prsluk i prošaptao ženi:

— Lucy, zašto se tako izlažeš?

Ona se činila kao da ne čuje i dalje je promatrala lože i sjedala, zapremljena ponajviše od općinstva semitskoga i germanskoga tipa, ili je pogledavala u Borowieckoga, koji je na časove osjećao te poglede, jer se okretao licem prema njoj, ali je prividno stajao hladan i ravnodušan.

— Lijep je egzemplar žene ta Zukerova — šapne Leo Borowieckomu, jer je htio zapodjenuti razgovor, da pobliže sazna nešto o svojoj agenturi.

— Mislite? — odgovori Borowiecki hladno.

— Pa vidim. Gledajte samo te grudi, a ja baš najviše volim kod žene grudi; ona ima frontalne grudi, kao baršun, ha, ha, ha.

— Čemu se smiješ? — zapita Moric radoznalo.

— Napravio sam izvrstan vic — i ponovi ga Moricu, smijući se.

Zašutješe, jer se digao zastor; sve se oči upriješe na pozornicu, samo je Zukerova iza lepeze gledala u Karola, koji se pretvarao kao da to ne primjećuje, a to ju je očito ljutilo, jer je po nekoliko puta sklapala lepezu i njom udarala kao nehotice o naslon lože.

On se neprimjetljivo nasmiješi, baci prema njoj kratak pogled i uze dalje pažljivo gledati na pozornicu, gdje su diletanti i diletantkinje parodirali prave glumce i djelo.

To je bila predstava u dobrotvornu svrhu, sastavljena od dviju malih komedija, solo-pjevanja, svirke na guslama i glasoviru i od živih slika na kraju predstave.

U međučinu ustane Borowiecki da pođe u ložu k Mülleru, ali ga zaustavi Kohn.

— Gospodine Borowiecki, htio bih da se s vama porazgovorim.

— Možda poslije teatra, jer sada, kako vidite, nemam vremena — prošapće on i pođe.

— On je veliki gospodin, sada nema vremena.

— Ima pravo, jer ovdje nije mjesto za poslove.

— Moric, ti si sasvim oglupavio. Što to govoriš? Za poslove je svuda mjesto, samo je taj von Borowiecki veliki knez od Bucholca i kompanije, velika ličnost.

Borowiecki je međutim unišao u Müllerovu ložu, našto je stari izišao, da mu ustupi mjesto, jer je kao četvrti tamo već sjedio neki niski, debeli Nijemac.

Pozdravi majku, koja je drijemala u dubini lože, i kćerku, koja je gotovo ustala, čim je on unišao.

— Störch.

— Borowiecki.

Uskrstiše se prezimena i ruke.

Karol sjedne.

— Kako se zabavljate? — zapita on gospođicu, samo da nešto kaže.

— Savršeno, izvrsno! — klikne ona i njezino okruglo, ružičasto lice, slično svježe opranoj mladoj rotkvici, zasja jačim rumenilom, što se još jače primijetilo uz njezinu svijetlozelenu opravu.

Digla je maramicu prema licu, da pokrije rumenilo, jer ga se zastidjela.

Majka joj prebaci na pleća divan šal od čipaka, jer je propuh od otvorenih vrata duhnuo po teatru, i zadrijema opet.

— A vi? — zapita ona malo kasnije i podigne prema njemu plave, kao od porculana oči sa svijetlozelenim okvirom trepavica, i u taj čas s malko otvorenim blijedim djetinjim ustima, s podignutim liščem bijaše slična svježe pečenoj žemički.

— Reći ću isto to: izvrsno, savršeno, ili: savršeno, izvrsno.

— Dobro igraju, zar ne?

— Da, diletantski. Mislio sam, da ćete i vi sudjelovati u predstavi.

— Vrlo sam željela, ali kad me nitko nije pozvao — reče iskreno, vrlo gorko.

— Namjeravali su vas pozvati, ali se nisu usudili, jer su se bojali, da će biti odbijeni, a usto je u vašu kuću pristup tako težak kao u kraljevski dvor.

— Ja sam to isto rekao gospođici Madi — uplete se Störch.

— To ste samo vi krivi, jer vi zalazite k nama, pa ste mi trebali reći.

— Nisam imao kada i zaboravio sam — ispričavao se Borowiecki priprosto.

Nastade šutnja.

Störch je kašljucao, nagibao se, da započne razgovor, ali se povukao videći kako Borowiecki dosadnim pogledom kruži po gledalištu, a Mada je bila nekako smetena, jer je htjela da mnogo govori, a sada, kad taj Borowiecki sjedi kraj nje, kad lože s naročitim zanimanjem upiru u njih durbine, ne zna, što da kaže. Napokon započne:

— Hoćete li stupiti u našu firmu?

— Nažalost, ne ću. Morao sam vašem ocu odbiti.

— A papà je tako računao na vas.

— I meni je vrlo žao.

— Mislila sam, da ćete u četvrtak biti kod nas, jer imam jednu molbu.

— Mogu li je odmah čuti?

Nagne glavu prema njoj, pogledavajući u ložu Zukerovih.

Lucy se naglo hladila lepezom i zacijelo se iza lepeze svađala s mužem, koji je svaki čas natezao prsluk na trbuhu i uspravljao se na stolcu.

— Htjela sam vas zamoliti, da mi preporučite kakve poljske knjige za čitanje. Kazivala sam to već papi, ali on mi je rekao, da sam glupa i neka se latim kuće i kućanstva.

— Ja, ja. Fater je tako rekla — šapne opet Störch i povuče se malko sa stolcem unatrag, jer ga je Borowiecki ošinuo pogledom.

— Zašto vi to želite, što će vam to? — zapita on dosta tvrdo.

— Tako, jer hoću — odgovori ona odlučno — hoću i molim za uputu.

— Vaš brat zacijelo ima u toj novoj palači i biblioteku.

Ona se nasmije vrlo srdačno i vrlo tiho.

— Što je smiješno u mom mišljenju?

— Jer Wilhelm tako mrzi knjige, da je jednom, kad se na mene rasrdio i dok sam s mamom bila u gradu, spalio sve moje knjige.

— Ja, ja, Wilhelm ne trpi knjiga, on je dobar burš.

Borowiecki pogleda hladno u Störcha i reče:

— Dobro, sutra ću vam poslati popis naslova.

— A kad bih ja željela da taj popis imam odmah, smjesta?

— Smjesta mogu napisati nekoliko naslova, a ostalo sutra.

— Vi ste dobro momče — reče ona veselo, ali primijetivši, da su mu usta zadrhtala ironičkim smiješkom, pocrveni kao božur.

Na posjetnici s grbom napiše on nekoliko naslova knjiga i izađe.

U hodniku je sreo staroga Šaju Mendelsohna, pravoga pamučnoga kralja, kojega su zvali ukratko — Šaja.

Bio je to visok, mršav židov s velikom bijelom, pravom patrijarhalnom bradom, obučen u dugački, obični halat, koji mu je udarao o pete.

Šaja je uvijek dolazio onamo, gdje je slutio da će biti Bucholc, njegov najveći takmac u pamučnom carstvu, najveći lodzki tvorničar i usto njegov lični neprijatelj.

Zakrčio je prolaz Borowieckomu, koji je, skinuvši šešir, htio da prođe

— Klanjam se! Danas nema Hermana, zašto? — zapita Mendelsohn strahovitim poljskim jezikom.

— Ne znam — odgovori Borowiecki kratko, jer nije trpio Šaju, kao što ga nije trpio ni cijeli nežidovski Lodz.

— Klanjam vam se! — dobaci suho i prezirno Šaja.

Borowiecki ne odgovori ništa, nego pođe na prvi kat u ložu, u kojoj je bio cijeli buket žena, a među njima zateče Morica i Horna.

U loži je bilo vanredno veselo i vrlo tijesno.

— Naša mala lijepo glumi, zar ne, gospodine Borowiecki?

— Da, baš mi je žao, što nisam ponio buket.

— Mi ga imamo, predat ćemo ga poslije drugog komada.

— I onako je i bez mene tijesno i veselo, a dame imaju asistenciju, pa — odlazim.

— Ostanite s nama, bit će još veselije — molila je dama u ljubičastoj opravi, s ljubičastim licem i s ljubičastim očima.

— Veselije zacijelo ne će biti, ali će svakako biti tjesnije — usklikne Moric.

— Onda iziđi, pa će odmah biti više mjesta.

— Da mogu otići u Müllerovu ložu, odmah bih izašao.

— Mogu ti to isposlovati.

— Izlazim i ja i odmah će biti više mjesta — oglasi se Horn, ali primijetivši pogled mlade djevojke, koja je sjedjela uz naslon lože, pogled pun molbe, ostane još.

— Znate li, gospođice Marijo, na koliko taksiraju gospođicu Müller? Pedeset tisuća rubalja na godinu!

— Čvrsta gospođica. Ja bih se upustio u taj posao — prošapće Moric.

— Primaknite se bliže, da vam nešto reknem — prošapće ljubičasta i spusti nisko glavu, tako, da je svojom tamnom, bujnom kosom doticala sljepočice Borowieckoga, koji se bio k njoj nagnuo. Zaštitila se lepezom i dugo mu je nešto šaptala na uho.

— Ne kujte urotu! — poviče najstarija u loži, potpuno u baroknom stilu, lijepa dama od četrdeset i nekoliko godina, sjajne puti, posve sijede kose, vanredno krupnih crnih očiju i obrva i veličanstvena, impozantna lika, koja je vodila glavnu riječ u loži.

— Gospođa Stefanija priča mi zanimljive stvari o onoj novoj barunici.

— No, ne bi to ponovila pred svima — šapne barokna dama.

— Gospođica Mada Müller udostojala se da nas gleda na durbin, o!

— Danas izgleda kao mlada, debeljkasta, očupana guska, umotana u peršunovo lišće.

— Gospođa Stefanija danas glumi pakosnu ženu — prošapće Horn.

— Ali ona tamo, Šajina, ima cijeli draguljarski dućan na sebi.

— Ona može sebi priuštiti i dva draguljarska dućana — uplete se Moric, natakne cviker na nos i pogleda dolje u ložu Mendelsohna, gdje je s ocem sjedjela najmlađa kćerka, odjevena vanredno raskošno, kraj neke druge gospođice.

— Koja je ona hroma?

— Ruža, ona s lijeve strane, riđokosa.

— Jučer je bila kod mene u dućanu, isprevrtala je sve, ništa nije kupila i otišla, ali sam imala kada da je promotrim, vrlo je ružna — govorila je gospođa Stefanija.

— Ona je prekrasna, ona je anđeo — što anđeo? ona je četiri ili petnaest anđela — klicao je Moric, oponašajući staroga Šaju.

— Do viđenja, gospođe! Moric, hodi! Gospodin Horn će ostati uz dame.

— Kako bi bilo, gospodo, da poslije teatra dođete k nama na čaj? — pozove ih sve skupa ljubičasta, gledajući u Borowieckoga.

— Hvala lijepo, doći ću sutra, danas ne mogu.

— Jeste li se obećali kod Müllerovih? — šapne ona malko trpko.

— U Grand-hotel sam se obećao. Danas je subota, stiže Kurowski, kao obično, i imam s njim da posvršavam vanredno važne stvari.

— Svršite to ovdje u kazalištu, jer je on zacijelo tu.

— On nikada ne ide u kazalište, zar ga ne poznajete?

Nakloni se i izađe, praćen čudnim pogledom gospođe Stefanije.

Čin se već davno započeo, pa se Borowiecki morao provlačiti do svoga mjesta, sjeo je, ali nije slušao, jer su naokolo šaptali nešto vanredno tajanstveno.

Svi su se začudili, da je za vrijeme predstave bio pozvan iz lože Knoll, Bucholcov zet, koji je sam samcat sjedio u loži nasuprot Zukerovima, a onda je tiho izišao iz gledališta Grosglik, najjači lodzki bankar.

Donijeli su mu brzojav, s kojim je pojurio k Šaji.

Te stvari, saopćavane šaptom, obletjele su teatrom kao munja i probudile neki tamni, nerazjašnjivi nemir kod predstavnika različitih firma.

— Što se dogodilo? — pitali su, a nisu u prvi mah mogli naći odgovora.

Ženske su slušale predstavu, ali većina muškaraca iz partera i iz doža uznemireno je pogledavala u lodzke kraljeve i kraljice.

Mendelsohn je sjedio poguren, s naočalima na čelu, na mahove je gladio bradu divnom kretnjom i pretvarao se, kao da je sav zaokupljen predstavom.

Knoll, svemoćni Knoll, zet i zamjenik Bucholcov, također je pozorno slušao.

Müller mora da doista nije ništa znao, jer se iz svega grla smijao dosjetkama na pozornici, smijao se tako iskreno, da mu je Mada morala katkada tiho šapnuti:

— Papà, nemoj tako!

— Platio sam, pa se zabavljam — dobaci joj on kao odgovor, i doista se izvrsno zabavljao.

Zuker se izgubio, u loži je sjedjela samo Lucy i opet je gledala u Borowieckoga.

Manji uglednici i predstavnici firma kao što su: Ende-Grinszpan, Wolkman, Bauvecel, Fritze, Biberstein, Pinczowski, Prusak, Stojowsky, vrtjeli su se na svojim mjestima sve nemirnije, šaputanje je dopiralo s jedne strane gledališta do druge, svaki se čas netko povukao i nije se vraćao.

Oči su unaokolo ispitivale, na ustima su lebdjela pitanja, sve je spopadao sve veći nemir.

Ali nitko nije umio objasniti, zašto, premda su svi bili uvjereni, da se dogodilo nešto važno.

To se uzbuđenje pomalo prenijelo i na one, koji se nisu plašili nikakvih zlih glasova.

Svi su osjetili to podrhtavanje lodzkoga tla, koje su u posljednje vrijeme tako često pohađale katastrofe.

Samo galerija, jeftina mjesta, nije osjećala ništa, nego se neprekidno izvrsno zabavljala, praskala smijehom, pljeskala i odobravala.

Smijeh je kao talas padao s drugoga kata i u slapu zvukova rasprskivao se po parteru i po ložama, po svim onim glavama i dušama, koje su se odjednom tako uznemirile, po onim milijunima, što su se razgovarali na baršunu, okitili se briljantima, oholi u svojoj vlasti i veličini.

Od svih je loža samo loža poznanicâ Borowieckoga sudjelovala u zabavi i izvrsno se osjećala.

U tom uzbibanom moru pojaviše se kao neke hridine, koje ostadoše mirne, zagledane u pozornicu; bile su to poljske porodice, kojih nije ništa moglo uznemiriti, jer nisu imale što da izgube.

— To je pamuk — šapne Leo Borowieckomu. — Gledajte, vuna i drugi sjede gotovo mirno, samo su radoznali. Ja se razumijem u to.

— Frumkin u Białystoku, Lihačev u Rostovu, Alpasov u Odesi — bankrot! — prošapće Moric, koji je to odnekle doznao.

Sva trojica su bili trgovci en gros, ponajjači lodzki kupci.

— Na koliko je Lodz angažiran? — zapita Borowiecki.

Moric izađe opet i vrati se iza nekoliko minuta; bio je mnogo bljeđi, usta su mu se iskrivila, oči mu čudnovato sjale; od uzbuđenja nije mogao da namjesti cviker na nos.

— Ima još jedan. Rogopulo u Odesi. Čvrste firme kao zid, kao zidine čvrste.

— Visoko gube?

— Lodz gubi neka dva milijuna! — šapne on vrlo ozbiljno i pokuša da natakne cviker.

— Nemoguće! — uzvikne gotovo glasno Borowiecki i trgne se s mjesta, te je općinstvo iza njega počelo lupati i psikati, da im ne zastire pozornicu. — Tko ti je rekao?

— Landau, a kad Landau kaže, onda Landau zna.

— Tko gubi?

— Svi pomalo, a Kessler, Bucholc i Müller najviše.

— Kako to, da ih nisu poduprli, potpomogli, nego dopustili, da dođe do takvog bankrota!

— Rogopulo je pobjegao, Lihačev umro, pošto se propio od očaja.

— A Frumkin i Alpasov?

— Ne znam ništa, rekao sam samo ono, što je bilo u depeši.

Sada su se već ovi glasovi pronijeli po čitavom teatru, svi su znali o bankrotu.

Svaki se čas vidjelo, kako je ta vijest poput bombe prasnula na drugoj strani teatra.

Lica su se dizala uvis, oči se sjale, neke su oštre riječi zujale po zraku, bučno se dizala sjedala, žurno su istrčavali na brzojav i na telefon.

Kazalište se znatno ispraznilo.

Borowiecki se također osjećao uzbuđen tom viješću, premda sam lično nije gubio ništa, ali su gubili svi oko njega.

— Vi ništa ne gubite? — zapita on Maksa Bauma, koji je sjedio bliže uz njega, našavši slobodno mjesto.

— Mi nemamo što da izgubimo osim časti, a ta roba nije u Lodzu u prometu — odgovori mu on podrugljivo.

— Lijepo škripi Lodz.

— Nastat će vruća sezona.

— Da, da. Vatrogasci će imati posla.

— Nastat će toplije, ranije će doći proljeće.

— I trebalo bi, ugljen je tako skup.

— Vi se možete smijati, jer vas ta zabava ništa ne stoji.

— Dešavalo se već to, dešavalo. Polovica polomi vratove, a druga polovica zaradi.

— Tko gubi najviše?

— Bucholc, Kessler, Müller.

— Njima se ne će ništa dogoditi, tko im što može?

— Neka ih sve đavo odnese! Što mi to smeta, što ja imam od toga, što oni imaju ili nemaju?

Tako su se ukrštavale primjedbe, pitanja, brojke, pogledi gotovo veseli i zadovoljni zbog propasti drugih, kombinacije i šale.

— Mayer je navodno angažiran sa sto tisuća rubalja.

— To će koristiti njegovom trbuhu: prodat će konje, ići će pješice i odmah će izmršavjeti, pa ne će više trebati da ide u Marienbad.

— Jeftino će se moći dobiti različiti porodični briljanti.

— Wolkmana bi to moglo dotući, jer je on tjerao tek sa pol pare.

— Sada, Roberte, možeš zaprositi ruku njegove kćeri, ne će te izbaciti napolje.

— Neka još počeka.

Tako je vrio parter, svjetina.

Kraljevi su sjedjeli mirno.

Šaja nije skidao očiju s pjevačice; kad je svršila, prvi je zapljeskao, a onda je tiho šaputao s Ružom i neopazice, gladeći bradu, pokazivao na Knolla, koji je, naslonjen o oslon lože, glavom klimnuo prema Borowieckomu.

Karol se odmah u međučinu javio kod njega.

— Jeste li čuli?

— Jesam — i stade nabrajati firme.

— Koješta.

— Koješta? Dva milijuna rubalja samo na Lodz!

— Mi ne gubimo ništa; malo prije bio je tu Bauer i rekao, da će biti nekih desetak tisuća.

— U kazalištu govore, da je oko pola milijuna.

— To Šaja širi takve glasove, jer on toliko gubi. Glupi židov!

— Svakako će to u Lodzu odjeknuti. Firme će padati kao muhe.

— Neka pokrepaju svi, što nam to škodi! — šaptao je Knoll hladno i gledao u svoje brižljivo njegovane ruke i nehotice pratio stisnutim očima sjaj briljanata u prstenu na svojoj ljevici.

— Ja vam ne govorim kao našem čovjeku, nego kao prijatelju. Vi znate, tko mora pasti zbog ovoga kraha?

— Kao pouzdano ne spominju gotovo nikoga.

— Svejedno, svakako će ih propasti dosta, a koliko, to ćemo vidjeti sutra. Bit će to vesela nedjelja.

— Prava nesreća.

— Za našu firmu ne, jer pomislite, tko pada — pamuk. Tko ostaje? — Mi, Šaja i još nekoliko drugih. Ta šugava, židovska, nesolidna konkurencija napola je krepala ili će odmah krepati; sama se otrovala. Neko će nam vrijeme biti lakše. Napravit ćemo nekoliko novih vrsta, koje su oni proizvodili, no, i za toliko ćemo više prodavati. Ali to je sitnica. Kad lome vratove, neka ih lome; kad gore, neka gore; kad varaju — neka varaju mi ćemo ostati uvijek. Uostalom, to nisu važne stvari, ima mnogo važnijih. Vidjet ćete doskora, da će polovica pamučnih tvornica stati, doskora, doskora.

Borowiecki ga je gledao i slušao s nekom nestrpljivošću. Nije volio Knolla ni njegova luda ponosa, koji je proizlazio iz njegovih milijuna.

Postao je uz svoga tasta najveći privrednik iz ničega, u tom svijetu prljavih privrednika najobrazovaniji, dobro odgojen, ugodan u društvenom saobraćaju, ali i najneumoljiviji, najjači izrabljivač rada, ljudi i utjecaja, koje je imao svuda.

— Dođite sutra k nama na objed, pozivam vas u tastovo ime. A sada budite ljubezni: pogledajte, koliko je sati, jer ja to ne smijem učiniti, da ljudi ne pomisle, da mi se nekamo žuri.

— Za nekoliko će minuta biti jedanaest.

— U koliko sati polazi brzi vlak u Varšavu?

— U pola jedan.

— Imam još kada. Moram vam reći, zašto su za mene ti glasovi o bankrotima i o tome, da Lodz gubi dva milijuna, tako nevažni. Stigle su naime vijesti mnogo važnije... — tu se naglo prekine. — Ja govorim s plemićem?

— Čini mi se, ali ne shvaćam vezu...

— Odmah ćete shvatiti. Vi ste naš prijatelj, pa vam nikada ne ćemo zaboraviti, da ste vi podigli našu tiskaru. Vidite, prije jednoga sata javili su depešom iz Petrograda nešto vrlo važno, naime, da... da ja moram odmah onamo otputovati, ali posve tajno.

Dovrši žurno, i ne reče ono, što je htio reći. Zaustavio ga je hladan i sumnjičav pogled Borowieckoga, koji ga je tako naprečac presjekao, da se Knoll nemirno ganuo, popravio iglu u kravati i pogledao u ložu nasuprot.

— Ta je Zukerova lijepa žena.

— Ima lijepe briljante.

— Dakle sutra ćete doći k staromu?

— Svakako.

— Ima on neki naročiti posao. Vi već odlazite? Molim vas jedno samo, da biste rekli mom kočijašu, neka me čeka u Pasažu. Dakle do viđenja! Vratit ću se za nekoliko dana. Dakle: tajna, gospodine Borowiecki?

— Potpuna!

Borowiecki izađe s osjećajem razočaranja. Osjećao je, da mu Knoll nije sve rekao.

— Kakva je to vijest? Zašto on putuje? Zašto mi nije rekao? — razmišljao je, ali uzalud; gubio se u domišljajima i kombinacijama.

Nije čekao da se spusti zastor, nego je izašao, ali se s ulice vratio u kazalište i pošao u ložu Zukerove.

— Mislila sam, da ste na mene zaboravili — reče ona s prijekorom i upre u njega svoje krupne, divne oči.

— Zar bi to bilo moguće?

— Za vas je sve moguće.

— Vi me osuđujete uz jamstvo prijatelja i neprijatelja.

— Što me se to tiče? Vidjela sam samo, da ste otišli.

— Ali sam se vratio, morao sam se vratiti — reče on tiše.

— U kazalište. Nešto ste zaboravili.

— K vama.

— Tako?! — šapne ona otegnuto, a oči joj zasjaše bljeskom radosti. — Nikada mi niste tako govorili.

— Ali to sam već davno želio.

Ona ga obuhvati pogledom, koji je cjelivao njegovo lice, te je osjetio nešto kao topao lahor na ustima.

— Tamo na foteljima govorili ste o meni s gospodinom Weltom. Osjećala sam to.

— Govorili smo o vašim briljantima.

— Zar ne, da ovakvih lijepih nema nitko u Lodzu?

— Osim Knollove i Baronove — reče on zlobno i nasmiješi se.

— I o čemu ste još govorili?

— O vašoj ljepoti.

— Vi mi se rugate.

— Ne mogu se rugati s onim, što ljubim — reče on prigušenim glasom i prihvati spuštenu ruku. Ona mu se brzo istrgne i pogleda, raširivši oči i obzirući se naokolo, kao da je te riječi izgovorio netko glasno u gledalištu.

— Preporučujem se — reče on odjedamput i ustane. Bio je srdit sam na sebe, osjećao je, da je počinio glupost, što joj je to rekao izravno, bez velikog okolišanja, ali ona je na njega djelovala kao narkotičko sredstvo.

— Idemo zajedno, odmah — reče ona brzo, pokupi šal, bonbone s kutijom, lepezu i izađe.

Oblačila se šuteći.

Borowiecki nije znao, što da govori, samo je gledao u nju, u njezine oči, koje su svaki čas mijenjale izraz, u divno formirana ramena, u usta, koja je neprestano oblizivala, u divni, savršeno razvijeni stas.

Kad je metnula šešir, on joj pridrži ogrtač. Ona se malko nagnula unatrag, da primi ogrtač na pleća i u toj je kretnji kosom dotakla njegova usta. On malko ustukne ko oparen, a ona mu, izgubivši ravnotežu, pade leđima na prsa.

On je brzo zagrli i upije se ustima u njezin zatiljak, koji se napeo i zategnuo pod lakomim poljupcem.

Ona tiho usklikne i nasloni se na njega svom snagom na jedan tren, te se on zakolebao pod njezinim teretom.

Brzo mu se otela iz zagrljaja.

Bila je blijeda kao mramor, disala je teško, a ispod napola spuštenih vjeđa plamsao je oganj.

— Otpratite me do kočije — reče ona ne gledajući u njega.

— Makar do nakraj svijeta.

— Zakopčajte mi rukavice.

Zakopčao je, ali nije mogao naći ni rupice ni dugmeta, kao što nije mogao naći ni njezina pogleda, jer nije gledala u njega; jednim se ramenom naslonila o zid, okrenula od njega glavu i tako stajala s rukom u njegovoj ruci, s čudnim smiješkom na ustima, koja su sjala karminom: kadšto bi je podišla jeza, a tada bi se čvršće pritisla uz zid i kao da je neka sjena u preneraženju zatreptala preko njezina lica i skrila se u kutovima usta.

— Hajdemo! — šapne on, kad je dovršio zakapčanje.

Odvede je do kočije, posadi je i prihvativši njezinu ruku i, cjelivajući je žarko, prošapće:

— Oprostite mi, gospođo, zaklinjem vas.

Ona ne odgovori ništa, samo ga snažno privuče u kočiju, da je skočio bez promišljanja i zalupio vratima za sobom.

Konji pojuriše kasom.

Borowiecki se osjećao uzbuđen do krajnosti tim, što se dogodilo. Još nije dospio da se sabere; u taj čas nije mogao misliti, samo je znao, da je uz njega ona, da sjedi stisnuta u kutu kočije, daleko od njega. Čuo je njezin nejednaki, brzi dah, a na mahove mu je u osvjetljenju uličnih svjetiljaka zasjalo njezino lice i krupne oči, upiljene u prazninu.

Htio je da se svlada, htio je da pokuca kočijašu, tražio je besvijesno kvaku da otvori vrata i da naprosto pobjegne, ali nije imao više ni snage ni volje.

— Hoćete li mi oprostiti, gospođo, to, što se dogodilo? — poče on polako tražeći njezine ruke, koje je ona duboko sakrila pod ogrtač.

Nije odgovorila ništa, nego se samo čvrsto zamotala u ogrtač, kao da je htjela u sebi zatvoriti i obuzdati mahnitu volju, da mu se baci u naručaj.

— Oprostit ćete mi, gospođo — ponovi on tiše i primakne se k njoj.

Sav je drhtao, nije mogao više da govori, a kad nije dobio odgovora, šapnuo je vrlo tiho i vrlo duboko:

— Lucy! Lucy!

Ona zadršće, pusti ogrtač, koji joj se spuznuo s ramena, i s nekim dubokim, prodirnim poklikom baci mu se na prsa.

— Ljubim te, ljubim! — šaptala je i strastveno ga grlila.

Njihova se usta sastadoše u dugačkom, smrtonosno snažnom cjelovu.

— Ljubim te, ljubim! — ponavljala je s užitkom taj slatki zvuk i cjelivala ga po licu sve jačom strašću.

Osjećala je glad za poljupcima, draganjem i ljubavlju tako davno, pa sada, kad se tako desilo, nije ni na što mislila, nije se ni na što obazirala, nego je samo cjelivala.

— Ne, ne govori sada ništa, ne govori! Ja hoću da govorim, hoću da vičem! Ljubim te! Mogu to da ponovim pred cijelim svijetom, svejedno mi je sada. Znam, da te druge ljube, znam, da imaš zaručnicu, ali što se to mene tiče! Ljubim te! Ne ljubim te zato, da i ti mene ljubiš, da postignem sreću, ne zato, — ja te ljubim, ljubim, i ništa više, osjećam potrebu da ljubim, kao što svakomu čovjeku treba ljubavi. Ti si mi sve. Ako hoćeš, kleknut ću pred tobom i govorit ću ti tako dugo i tako iskreno, dok ne povjeruješ i dok me ti ne počneš ljubiti. Ne mogu da se pretvaram, ne mogu da živim bez tebe i bez ljubavi. Ljubim te, jedini moj, gospodaru moj!

Govorila je nesuvislo, brzo, sva izvan sebe. Zamatala se u ogrtač, puštala ga da spadne, odmicala se od Borowieckoga, a onda bi bez riječi, sjajna, stala da ga grli, privijala se uz njega, cjelivala ga.

Borowiecki, zanesen tom mahnitom provalom strasti, očaran tako velikom i tako vatrenom ljubavlju, glasom, koji je bio prožet plamenom i poljupcima, koji su ga gotovo omamili, — dao se ponijeti od svoga temperamenta i počeo mahnitati kao i ona.

Tako ju je cjelivao, da mu je na mahove klonula na ruke kao da je mrtva.

— Ljubim te, Lucy, ljubim! — ponavljao je, a da ni sam nije znao, što govori.

— Ništa nemoj govoriti, ljubi me! — uzvikivala je u najvišem zanosu.

Glas joj se kidao i provaljivao kao bura, a onda opet jecao kao da je u njemu sva istočnjačka strast ljubavi, kao da je pjevala cijelu ognjenu pjesmu nad pjesmama.

— Ja sam toliko snivala o ovom času, toliko sam mjeseci žudjela za tobom, toliko sam godina čekala na ovo, toliko sam

pretrpjela zbog toga. Ljubi me! jače... jače... jače... A! sad bih voljela umrijeti! — povikne divlje.

Kočija se polagano kretala po nekoj strahovito blatnoj i nepopločenoj ulici, gdje nije bilo ni svjetiljaka, samo su svjetiljke s kočije bacale zlatni krug na pomičnu, tekuću i duboku naslagu blata, koje je prskalo čak na okna.

Nitko nije prolazio niti se vozio tom ulicom, koja je s obje strane bila ograđena visokim plotom, iza kojeg su stršile gomile građevnoga drva, složene u velike četvorine, ili je virio dimnjak kakve male tvornice, kojih je u tom dijelu grada bilo dosta.

Veliki psi, koji su čuvali skladišta, muklo su lajali na kočiju, i čulo se, kako su skakali oko kapije i grebli daske od bijesa šapama, jer nisu mogli da provale na ulicu.

Ništa nisu znali i ništa nisu čuli, utopljeni u talasu nenadane zasljepljive zamagljenosti, koja ih je zanijela.

— Lucy!

— Poljubi me!

— Ljubiš li me?

— Poljubi me!

Samo su se takve riječi otkidale iz prsiju, punih strahovita žara.

— Uzmi me, Karol, uzmi me čitavu i zanavijek.

Nisu ni znali, kad je kočija stala.

Stigli su pred malu palaču Zukerovu, koja se nalazila blizu gradske šumice.

— Hodi k meni! — šapne ona, držeći ga čvrsto za ruku.

Nehotice, iz običaja, on segne rukom u džep, gdje je nosio revolver.

— Auguste, počekajte na gospodina! — doviknu ona kočijašu.

— Hodi, nikoga nema, on je — govorila je s naglaskom — otputovao. Nikoga nema osim služinčadi.

Ispusti njegovu ruku, jer je služinčad otvarala vrata.

— Zapalite svijetlo u orijentalnom salonu. I odmah dajte čaj.

Čim se lakaj udaljio, bacila se Borowieckomu oko vrata, strastveno ga poljubila i gurnula ga u hodnik, koji je bio prostrt sagom i crveno tapetiran.

— Odmah ću doći, ljubim te! — klikne za njim i izgubi se.

On polagano odloži ogrtač, premjesti revolver u džep od kaputa i uđe na neka vrata, koja se pred njim otvoriše prema slabo rasvijetljenom malom salonu.

Bijeli sag od ovnujskog krzna, vanredno gust, potpuno je prigušivao koračaje.

— Pa to je prava romantična pustolovina! — prošapće on i spusti se na neko perzijsko sjedalo bez naslona, inkrustirano u ebanovini zlatom i srebrom. Osjećao se strašno umoran.

— Zanimljiva žena, zanimljiva scena — pomisli i stade se ogledavati po sobi.

Budoar je bio namješten s toliko raskoši, da je i u gradu, punom najdivnijih stanova, kao što je Lodz, mogao izazvati poklik udivljenja.

Zidovi su bili presvučeni žutom svilom žarkoga tona, a po njoj porazbacano vrlo vještački izrađeno granje crvenoljubičastoga jorgovana, ušiveno krupnim šavovima.

Uzduž cijeloga jednog zida pružila se velika i široka sofa pod žutim baldahinom sa zelenim prugama, drapiranim u obliku šatora, a podržavanim od zlatnih helebarda.

Odozgor, pod šatorom, bacala je svjetiljka od žutog, rubinskog i zelenog stakla čudno zamamljivo svijetlo.

— Handelesi! — prošapće on s nekim gotovo zavidnim prezirom, razljućen zbog tog raskošja, ali uza sve to radoznalo je promatrao; čudnovat skupocjen namještaj u oblicima orijentalnojapanskim bio je nakrcan bez reda i prema veličini sobe preobilan.

Gomile svilenih jastuka u jarkim kineskim bojama ležale su porazbacane po sofi i po bijelom sagu, ističući se u oštrim pjegama, kao da su to neke prolivene boje.

Miris ambre i violettes de Perse, pomiješan s ružama, širio se po sobi.

Na jednom je zidu sjala sva sila istočnjačkog oružja, vrlo skupocjenog, poslaganog oko velikog, okruglog saracenskog štita od čelika, iskucanog zlatom i tako uglačanog, da se iskrio u tom prigušenom osvjetljenju, sjajući se zlatnim ukrasima i nizovima rubina i blijedih ametista, kojima je bio ukrašen rub.

U jednom kutu, pred golemom lepezom od paunova perja, stajao je pozlaćeni kip Buddhin, s podvinutim nogama, u kontemplativnoj pozi.

U drugom je kutu stajala velika japanska žardinijera od bronce, podržavana od zlatnih zmajeva, puna rascvalih kao snijeg bijelih azaleja.

— Milijunarski sajam — pomisli opet Borowiecki, koji je imao vanredno istančan umjetnički ukus i osjećaj za lijepo, usavršen naročitim studijama o skladnosti boja.

— Presvijetla gospođa moli gospodina direktora — prošapće, naklonivši se stari, obrijani lakaj i odastre tešku portijeru od žutoga baršuna, pokrivenu naslikanim hrizantemama.

— A, vi ste tu, Jozefe? — zapita Borowiecki idući, jer ga je poznavao iz druge kuće.

— Da, dozlogrdili su mi oni židovi — šapne on i nisko se pred njim nakloni.

Karol se samo nasmiješi i pođe u blagovaonicu.

Lucy još nije došla.

Čuo se samo neki vrištavi glas iz daljih soba, prigušen zidovima.

— Što je to? — zapita Borowiecki nehotice prisluškujući.

— Presvijetla gospođa razgovara se sa sobaricom — objasni mu Jozef, ali s tako hladnoprezirnim izrazom lica, da je Borowiecki to primijetio i nije više ništa pitao.

Lakaj izađe, a on zaokruži pogledom po blagovaonici: bila je namještena s banalnom lodzkom raskošt; hrastova boazerija do polovice zidova, kredenci u bretonskom stilu od tamne orahovine, sva sila srebra i porculana na policama, staronjemačke hrastove i divno izdjelane stolice oko golemoga stola, osvijetljenoga lusterom u obliku kite tulipana, u kojoj je sjala elektrika.

Jedan je dio stola bio spremljen za čaj.

Sjedne, jer ga je stalo mučiti čekanje, i ugleda, da kraj stola na zemlji leži nekakav papir, digne ga, da ga metne na stol, i gotovo makinalno baci na nj pogled.

Bio je to telegram, pisan ključem Bucholcove firme, kojim su se služili u slučajevima od vanredne važnosti.

Borowiecki je poznavao taj ključ i začudio se preko mjere.

— Šta radi tu taj telegram?

Okrene blanket, adresa je glasila: Bucholc-Lodz. Dalje se nije ustručavao, nego pročita:

»Danas je pala odluka u vladi. Carina na amerikanski pamuk, dopremljen preko Hamburga i Trsta, povišena je na 25 kopjejaka u zlatu po jednom pudu. Provedba za dvije nedjelje. Željezničke tarife za prevoz pamuka preko zapadnih granica do 20 kopjejaka po pudu i versti. Izvršenje za mjesec dana. Za nedjelju dana bit će oglašeno«.

Borowiecki spremi telegram u džep i ustane sa stolice vanredno uzbuđen.

— Strahovita vijest. Polovica Lodza će pasti — prošapće. Sada je shvatio, zašto mu o toj vijesti nije Knoll ništa rekao: bojao se, da mu to povjeri. Otputovao je u Hamburg da kupi zalihu pamuka. Pokupovat će, što bude mogao dospjeti i pretećí će manje tvorničare. Kakav je to posao! kakav je to posao! Sada imati novaca i poći kupovati! Aaa! — razmišljao je i sve je počelo u njemu da kipi od neke bijesne nestrpljivosti, od nesavladive, požude da steče imetak na osnovi te vijesti, koju je slučajno doznao. — Novaca! Novaca! — klicao je u mislima, poskočivši sa stolca.

Oči su mu grozničavo sjale, sve je u njemu drhtalo od vanredne uzbuđenosti; prva mu je kretnja bila da odavde utekne, u grad, da nađe Morica i da raspravi taj posao. Možda bi se bio dao zanijeti tom odlukom, da nije ušla, zapravo doletjela u blagovaonicu Lucy i bacila mu se ravno oko vrata.

— Čekao si, oprosti mi, morala sam se posve presvući.

Poljubila ga i sjela, pokazavši mu mjesto kraj sebe vrlo mirnom kretnjom, jer je baš unišao lakaj i počeo nalijevati čaj.

Nije mogla mirno sjedjeti, svaki je čas ustajala i polazila prema kredencima i donosila svu silu svakovrsnih zakusaka i stavljala ih pred njega.

Imala je na sebi blijedožutu svilenu kućnu haljinu s vrlo širokim rukavima, opšivenim žućkastim čipkama, a posutima nizom tirkiza. Haljina je u pasu bila stegnuta zlatnim gajtanom.

Bujna kosa bila je smotana na zatiljku u veliki grčki uzao, sapet briljantnim češljićima.

Ista ona briljantna ogrlica, koju je imala u kazalištu, iskrila se i sada na golom vratu u svim duginim bojama. Divne ruke svaki su čas izvirivale iz rukava, gole do ramena.

Bila je strahovito privlačiva, ali Borowiecki to više nije osjećao ni napola. Odgovarao je gotovo jednosložnim rečenicama, žurno pio čaj i htio da se što prije izgubi.

Ona ga je vijest žegla kao žeravica.

Lucy je drhtala od nestrpljivosti, tjerala je pogledom punim mržnje lakaja, koji je obilazio kao da spava, i jer nije mogla da se Karolu baci oko vrata, pritisla mu je ruku s tolikom snagom, da je gotovo vrisnuo od boli.

— Što vam je? — zapita ona, videći ga kako je smeten.

— Sretan sam! — šapne joj on francuski.

Počeše se razgovarati, ali razgovor se nije raspredao, svaki se čas kidao kao stare krpe, kad ih netko hoće da jače pridrži.

Njoj je smetao lakaj, a njemu nestrpljivost i nasilje, što ga je činio sam na sebi, da sada sjedi ovdje, kad je gospodar tako velike tajne, u takav čas, kad se carina dizala od 8 kopjejaka na 25.

— Da prijeđemo u budoar? — šapne ona tiho, kad se svršio čaj.

I tako je divno gledala u njega blještavim očima, takvim su čudnim sjajem gorjela njezina purpurna usta, da je Borowiecki, koji je bio ustao da se oprosti, sagnuo glavu i pošao za njom.

Nije se mogao oteti njezinu čaru.

Čim su se našli nasamu, opet ga je zaokupila svojom vatrom i silovitošću, ali samo načas, jer dok ga je cjelivala s neiskazanim zanosom, padala je pred njim na koljena, grlila ga, uzvikivala riječi bez veze, iz kojih je izbijala njezina strast, i mahnitala, ponesena vlastitom svojom snagom — dotle je on mislio na pamuk, mislio, gdje bi sada mogao biti Moric i odakle da nabavi novaca, da kupi pamuk.

Uzvraćao joj je poljupce i milovanje, dobacivao joj na mahove riječi žarke ljubavi, ali sve je to činio automatski, više od navike u sličnim situacijama, nego od srca, koje je u taj čas bilo zaokupljeno posve nečim drugim.

A ona je uza svu uzbuđenost intuitivno osjećala, kako to osjećaju vrlo strastveni ljudi, da između njih nešto stoji — pa

je u sebi pojačavala čuvstvo, kao da to čini i za sebe i za njega, razvijajući svu snagu čara zaljubljene žene, žene ropkinje, koja i udarac nogom svoga gospodara i vladara prima s poklikom sreće, i žene, za koju je najviša sreća da stekne ljubavnika silom, snagom, moću svoga temperamenta.

Napokon je pobijedila.

Borowiecki je zaboravio na tvornicu, na pamuk, na carinu, na cijeli svijet, predao se toj ljubavi svom zaslijepljenošću ljudi, koji su na oko hladni i koji u sitnim prilikama života umiju da se potpuno savladaju. Prepustio se oluji i s naslađom, punom razdražljive radoznalosti, dao se zanijeti.

— Ljubim te — klicala je ona svaki čas.

— Ljubim te — odgovarao je on i osjećao, da u taj čas prvi put izgovara posve iskreno tu riječ, koja je u ljudskom rječniku možda najlažljivija i najneiskrenija.

— Napiši mi to, dragi, napiši! — molila je s djetinjastom tvrdoglavošću.

On izvadi posjetnicu i, cjelivajući svaki čas njezine divne ljubičaste oči i vrela usta, napiše:

— Ljubim te Lucy!

Ona mu istrgne posjetnicu iz ruke, pročita, nekoliko je puta poljubi i spremi je u njedra, ali je malo kasnije izvadi, da je opet čita i da naizmjence cjeliva njega i posjetnicu.

Napokon, promatrajući grb na posjetnici, zapita:

— Što je to?

— Moj grb.

— Što to znači?

On joj rastumači, koliko je mogao, ali ona nije ništa razumjela.

— Ništa ne razumijem; uostalom, to me se ništa ne tiče.

— A što se tebe tiče?

— Ljubim te.

Ona mu zatvori usta poljupcem.

— Vidiš, ja ne znam ništa, ja te ljubim, to je sve moje znanje, a i što će mi više?

Dugo su tako sjedjeli u velikoj tišini noći i budoara, kojemu kroz zidove i tapete nije dopirao ni najneznatniji žamor iz svijeta, zaneseni jedno drugim, u ljubavi, kao da su bili okruženi oblakom zanosa; u toj omamnoj atmosferi, presićenoj mi-

risima, odjecima poljubaca, šaptom treptavih, vrućih riječi, šuštanjem svile, rubinskosmaragdnim sjajem, koji je sve slabije tinjao prigušenim bojama, koje su s tapeta na zidu iz namještaja tajanstveno svjetlucale, drhtale načas u živahnijem svijetlu i kao da su puzale po sobi, a onda se razlile i gasile u sve gušćem sumraku, u kojem je samo Buddha svijetlio nekako čudnovato, a iznad njega su s paunova perja gledala oka sve tužnije i sve tajanstvenije.

IV

Bila su gotovo četiri sata, kad se Borowiecki našao na ulici. Kočijaš, ne dočekavši ga, otišao je u staju.

Vjetar je duboko hučao i udarao u kaljuže s tolikom snagom, da je blato prskalo na plotove i na usku stazu, koja je služila kao pločnik.

Borowiecki se stresao, prožet tim hladnim vlažnim vjetrom. Stajao je časak pred kućom ne videći ništa pred sobom osim svjetlucava blata i crnih zgrada, koje su se dizale u daljini, kao i tvorničkih dimnjaka, što su se jedva nazirali na sivom i mutnom nebu, po kojemu su jurili s mahnitom brzinom oblaci kao rastrgane bäle prljava pamuka.

Još je bio kao omamljen, zaustavio se i, naslonjen na ogradu, sabirao je rastresenu svijest. Svaki se čas stresao, jer je još osjećao njezine zagrljaje, usta su ga pekla, zaklapao je oči i morao kišobranom pred sobom tražiti tvrđe tlo, osjećao se potpuno pijan. Tek ga je bijesno lajanje pasa iza ograde posve rastrijeznilo i istrglo iz čudne tišine, koja snalazi čovjeka kad proživi vrlo jako uzbuđenje.

— Kurowski zacijelo već spava — prošapće kiselo, sjetivši se, da je odmah poslije kazališta trebalo poći k njemu u Grand-hotel.

— Samo da tu zabavu ne platim tvornicom — šapne i požuri se, ne pazeći ni na blato ni na rupčage.

Tek je u Piotrkowskoj ulici našao dorožku i dao se odvesti u hotel s najvećom brzinom.

— A telegram! — usklikne sjetivši se odjednom i uz svijetlo svjetiljke pročita ga još jedamput. — Okreni i tjeraj ravno Piotrkowskom! Možda je već kod kuće — pomisli na Morica i opet ga spopala groznica.

Za svaki slučaj naloži kočijašu da čeka pred kućom, i žurno zazvoni na stanu.

Nitko nije otvarao. To ga je tako razjarilo, da je otrgnuo zvonce i drmao vratima iz sve snage. Napokon je, iza dugotrajnog čekanja, otvorio Mateuš.

— Je li gospodin Moric kod kuće?

— Pošto je pošao na šabes, židovi ga zacijelo nisu pustili. A, da, gospodin Moric, pitate?

— Je li gospodin Moric kod kuće? Odgovaraj! — vikne Borowiecki bijesno, jer je Mateuš bio potpuno pijan, išao je za njim sa svijećom u ruci, razodjeven, zatvorenih očiju, s licem punim sasirene krvi i modrica.

— Gospodin Moric, ovaj, ja razumijem, gospodin Moric, aha!

— Skote! — vikne Borowiecki i udari ga po licu iz sve snage.

Sluga zatetura i udari licem o vrata, na koja je Borowiecki unišao u stan.

Morica nije bilo, spavao je samo Baum, obučen, s cigaretom u stisnutim zubima, na velikom otomanu u blagovaonici.

Na stolu, na podu, na kredencu stajala je sva sila butelja i tanjura, a dimnjak od samovara bio je omotan zelenom, dugačkom koprenom.

— Oho! Tu je bila Antka, veselo se zabavljalo. Maks! Maks! — poviče snažno i stade ga tresti.

Maks se nije ni maknuo, spavao je potpuno mirno i snažno hrkao.

Napokon Borowiecki, ljutit zbog uzaludnih pokušaja da ga probudi, jer je htio da od njega čuje, gdje je Moric, spopadne ga za ramena i zbaci ga na pod.

Maks, srdit, što ga bude, spotakne se na stolac, uhvati ga i iz sve ga snage baci pred sebe, na stol.

— Evo ti, zeleni majmune, ne budi me! — i legne s najvećim mirom na otoman, svuče kaput, omota njim glavu i zaspi opet.

— Mateuš! — vikne Karol gotovo očajno, videći, da ne će probuditi Maksa.

— Idem odmah, letim, gospodine direktore, svijeća mi se nekud zametnula, pa je tražim, tražim, idem, evo me — vikao je kroz san bunovnim, pijanim glasom, nastojeći zalud da se digne s poda, gdje je zaspao, kako je bio pao od udarca Borowieckoga.

Pridigao se na koljena i opet pao licem na zemlju, mašući rukama oko sebe kao da pliva.

Borowiecki ga digne, povede ga u blagovaonicu, postavi ga kraj peći i zapita:

— Gdje si se opio? Toliko sam ti puta govorio, da ću te poslati k vragu, ako se opiješ. Čuješ li ti, što ti ja govorim?

— Čujem, gospodine direktore, čujem, ovaj, gospodin Moric — bulaznio je nastojeći uzalud da nađe ravnovjesje.

— Tko ti je razbio gubicu? Izgledaš kao svinja.

— Tko je meni razbio gubicu? Meni, molim, gospodine direktore, nije nitko razbio gubicu; meni nitko ne može razbiti gubicu, jer bih ja tomu, molim, gospodine direktore, noge polomio, njušku izmlatio i bilo bi fertig, da se sve sja... majku mu!

Borowiecki, kad je vidio, da s pijancem ne će izaći na kraj, donese bocu vode, jednom ga rukom pridrži i svu mu vodu izlije na glavu.

Mateuš se vrtio i otimao, ali se ipak malko rastrijeznio i, brišući rukama lice puno modrica i zakrvavljeno, gledaše blesasto.

— Je li bio tu gospodin Moric! — pitao je Karol strpljivo dalje.

— Bio je.

— Kamo je otišao?

— Odvezao je onu malu, crnu i rekao, da će biti u Grandu. To je značilo u Grand-hotelu.

— Tko je bio tu?

— Svakojaka su gospoda bila. Bio je gospodin Bein, gospodin Hertz i još drugi židovi. Ja i Agata od gospodina inžinira kuhali smo večeru.

— I opio si se kao posljednja svinja. Tko te je tako istukao?

— Nitko me nije tukao.

Nesvijesno se opipa po licu i glavi i vikne od boli.

— A odakle ti te rane na glavi, a?

— To je, ovaj... bio je i gospodin Moric, i onaj crni majmun, i onaj guravi, i oni židovi.

— Govori odmah, gdje si se opio i tko te je izbio? — vikne Borowiecki bijesno.

— Ja nisam pijan, nitko me nije izbio. Pošao sam po pivo za gospodu, a u birtiji su bili kolege od Francuzâ i platili su »bier«. — U zdravlje! Platio sam i ja. Kad jedamput oni, onda i ja jedamput. Onda su došli ljudi iz naše bjelionice, sami valjani Poljaci iz moga kraja, platili su i oni »bier« — u zdravlje! platio sam i ja. Oni su valjani Poljaci, i ja sam dobar Poljak, oni su platili — u zdravlje! — pa sam i ja plaćao. Ali ja nisam pijan, molim, gospodine direktore, tako mi boga, trijezan sam, ako, gospodine direktore, hoćete, huknut ću, da se osvjedočite.

Nagne se i otvorenih očiju, naslanjajući se snažno o peć, stade pred sebe hukati.

Borowiecki se presvlačio u svojoj sobi i nije slušao, no Mateuš je neprestano brbljao.

— Onda su došli tkalci od staroga gospodina Bauma i roljači. Pili su s nama — mi smo plaćali, a jer su Nijemci pogan narod, nisu htjeli da plaćaju. Ja sam jednoga samo tako malo prstom taknuo, a on se strovalio na zemlju, onda drugi mene kriglom po glavi. Onda sam ja i toga samo tako malko prstom taknuo, a on tresnuo o zemlju, a Nijemci mene za gušu. Nisam se tukao, jer znam, da gospodin direktor to ne trpi. Ali jer ja slušam svoga gospodara, zato se nisam tukao, ali kad me je jedan spopao za kosu, a drugi za gušu, a još me jedan tresnuo po gubici, onda ja pomislim: šteta je ovoga kaputa, što sam ga dobio od vas, gospodine direktore, pa mu lijepo velim: pusti me! a on mene nožem pod rebro. A onda ja njega tikvom o zid i tamo je ostao. Kolege su pomogle i bilo je fertig, da se sve sjalo. Ja se nisam tukao, samo sam ga malko dotaknuo prstom, i pile bi odoljelo, a ona svinja odmah se izvalila. Slab je to narod na nogama, gospodine direktore, vrlo su slabunjavi ti Nijemci. Samo sam malko prstom taknuo, a oni već ljoskac! odmah forbaj! na zemlji!

Gunđao je sve pospanije i s ispruženom pred sebe rukom pokazivao kažiprstom, kako se on to samo tako malko »doticao.«

— Idi spavati! — reče mu Borowiecki, pogasi svijetla, otprati ga u kuhinju i pođe da traži Morica.

U »Viktoriji« je bilo zatvoreno, u Grand-hotelu također.

— Gospodin Kurowski već spava? — zapita sobara.

— Nije uopće danas ni dolazio; salon je bio priređen, ali on nije došao.

— Je li večeras bio kod vas gospodin Welt?

— Bio je s damama i s gospodinom Kohnom; odvezli su se u »Arkadiju.«

Nato se Borowiecki odveze u »Arkadiju« u Konstantynowskoj ulici, ali ni tamo nije više nikoga bilo.

Obišao je još nekoliko krčma, u kojima se obično zabavljala lodzka omladina, ali ga nije nigdje našao.

»Kamo se samo sakrio taj majmun?« — pomisli ljutito i naglo povikne kočijašu: — Tjeraj na medovinu, znaš, kuda? Ako nije tamo, onda ga ne ću nigdje naći.

— Odmah ćemo biti tamo, gospodine!

I ošine konja iz sve snage, jer se vukao strahovito polagano, spotičući se po jamama i rupčagama; dorožka je skakala i ljuljala se po kaldrmi, punoj strašnih jama, kao čamac na morskim talasima.

Borowiecki je kleo i stiskao zube, i da nadvlada uzbuđenje, koje ga je tako treslo, da nije mogao zapaliti cigaretu, jer bi mu se u ruci slomila, stade svom snagom da misli o pamučnom poslu.

— Bauer je skupo prodao taj telegram Zukeru. Kako je to čudna žena! — prebaci se on na uspomene o Lucy i utone u njima.

Poznavao ju je dvije godine, ali joj nije posvećivao naročite pažnje, jer je bio zaokupljen Likertovom, a osim toga se o njoj govorilo, da je beskrajno glupa, gotovo toliko, koliko je bila lijepa.

— Kakav je u nje temperament! — prošapće i strese se, sjetivši se toga.

Znao je već dosta davno, da je njezinu pažnju privukao, što mu je ona dokazivala pogledima, usrdnim pozivima, da

dođe k njoj, ali on nekako nije na to uzvraćao. Dolazila je svakud, gdje je znala, da će njega sresti.

Lodzka spletka, kojom se tamo sa svom strašću i velikom vještinom bave poglavito muškarci, koja je punila sve urede i tvornice, počela je već da nešto kombinira i da natuca, ali ubrzo je zapela, jer se Borowecki držao po strani, a zadnjih je mjeseci bio zaokupljen osnovom da digne svoju tvornicu.

Lično je poznavao Zukera, staroga truljara, koji se u posljednjih deset godina prebacio u milijunara-tvorničara, a započeo je svoju karijeru u Lodzu kupovanjem izrabljenih, tvornicama posve suvišnih pamučnih krpetina, otpadaka papira, pamučne prašine, koje je uvijek bilo dosta po tkaonicama i strigaonicama.

Nije ga trpio zbog loših proizvoda, koji su naoko uzorcima i bojama oponašali proizvode Bucholcove tvornice, a zapravo je to bila roba najlošije vrste, prodavana jeftino, te joj nije bila moguća konkurencija.

Znao je, da Zukerova nema ljubavnika, prvo zato, što je bila židovka, a drugo zato, što u gradu — gdje svi, počevši od milijunara pa do posljednjeg čavla u toj golemoj proizvođačkoj mašini, moraju raditi, potpuno se predati tom radu — ima vanredno malo profesionalnih zavodnika, vanredno malo prilike da se osvajaju ili zavode žene.

A uostalom, kad bi tako i bilo, to bi već zacijelo netko znao i govorio.

— Ima li ona dušu, i kakva joj je ta duša? — pomisli sada, razglabajući njezinu divlju, nesuzdrživu strast. — Ali zašto sam onamo i još sada otišao! Neka ode k vragu takva ljubav! Da imam puto o nozi sada, kad se osniva tvornica na kredit. Ali ipak...

I zamisli se. Tražio je u sebi ljubav prema njoj, sam je sebi dokazivao posve iskreno, da je ljubi, da ga je to zanijela ljubav, a ne obična čutilna bura zdravoga i neiscrpenoga organizma.

— Svejedno, igra vrijedi truda! — pomisli.

Kočijaš zakrene i stane tik uz ugao Spacerowe ulice, pred sinagogom.

V

Restoran, u koji se dovezao Borowiecki tražeći Morica, nalazio se tik iza sinagoge, u dubini dvorišta, koje je bilo ograđeno četverospratnim zgradama kao kamenitim kutijama s tri strane, a četvrtu je činio mali vrtić ograđen zelenim letvicama, pritisnut na pozadinu golemih, golih crvenih zidova neke tvornice.

Mala prizemna kućica stajala je u dubini baš pod zidom i bacala svijetlo iz prozora i vrisku sličnu magarećem njakanju.

— Oho! tu je cijela banda — pomisli Borowiecki ulazeći u dugačku i nisku dvoranu, tako zamračenu od dima cigara, da u prvi čas nije razaznao nikoga u onom plavkastom oblaku išaranom zlatnim kuglicama plinskoga svijetla.

Nekoliko se desetaka ljudi natisnulo oko dugačkoga stola vičući, glasno govoreći, smijući se i pjevajući, što je uz tresak tanjura i oštar zveket razbijenoga stakla proizvodilo tako zamršenu, bučnu galamu, da su se zidovi tresli i da se ništa nije moglo razabrati.

U jedan se čas buka malko stišala, a neki promukli glas zapjeva s kraja stola:

Agato! Imaš fini aparat — Agato!

Agato! Zato ću te cjelivat — Agato!

Agato! A ti ćeš mi piva dat — Agato!

Agato! — rikalo je mnoštvo svim mogućim i nemogućim glasovima, koji su nadglasali pjevanje Bum-buma, kompozitora te vanredno glupe pjesme, i solista, te je uzalud vikao ostale kitice. Nitko ga nije slušao, jer su svi urlikali:

— Agato! Agato! Bum-bum, la-la-la! Agato! Trala-la-la! Agato! Čip, čip, čip, Agato!

To je pjevanje djelovalo tako zarazno, da su počeli štapovima udarati po stolu, vrčevi su letjeli u zidove ili su se razbijali o peć, a nekima ni to nije bilo dosta, nego su stolicama lupali o zemlju i kao mahniti, zaslijepljeni pjevali zatvorenih očiju:

— Agato! Agato!

— Gospodo, za ime božje, namamit ćete mi policiju tom galamom — stade moliti preplašeni gostioničar.

— Vi treba da šutite, mi plaćamo! Gospodična, još jedno pivo!

— Hej, Bum-bum, zapjevaj opet! — vikali su Bumu, koji je popravljao cviker objeručke i stajao u drugoj sobi pred buffetom.

— Samo se deri, Bum-bum, ja i onako ne čujem — šaptao je netko napola pospano ležeći na stolu, a sav je bio zatrpan buteljama vina i konjaka, ibricima od kave, kriglama od portera, vrčevima i razbitim staklom.

— Agato! Agato! — derao se u pol glasa neki kramar, pospan, zaklopljenih očiju, pijan, udarajući štapom po stolu.

— No, zabavljaju se echt lodzki — šapne Karol i potraži očima Morica.

— Direktor! Gospodo, tu je i firma Bucholc Herman i Kompanija! Sada smo kompletni! Gospođice, rundu konjaka! — vikao je neki visoki i debeli Nijemac lomljenim poljskim jezikom.

Zatetura širokom gestom unaokolo, htjede još nešto da kaže, ali mu noge klonuše i on se spusti na naslonjač iza sebe.

— Kako vidim, cijela je banda vesela.

— Kompletni smo.

— Mi uvijek tako, kad treba piti... solidarni smo, a raditi... neka vrag odnese!

— O, da, solidarno, kao što veli onaj, kako se samo zove, ono onaj, što je rekao: »Hej, rame do ramena, zajedničkim lancem!«[1]

— Opašimo trbuhe, ali kojom drugom vrpcom! — dometne netko skraja.

— Šutite! Vucibatinama, psima i Šajinim ljudima ulaz zabranjen! Zapišite to, gospodine uredniče! — zavikne netko i okrene se prema visokom, mršavom, plavom gospodinu, koji je melankolički sjedio usred sobe i lutao krupnim kao posuđenim očima po zidovima, na kojima su visjele uljene slike.

— Moric, imam s tobom vrlo hitan posao — šapne Karol i sjedne kraj Welta i Leona Kohna, jer su njih dvojica pili odijeljeno.

---

[1] Citat iz Mickiewiczeve »Ode omladini«. — Prev.

— Ako trebaš novaca, evo ti novčarka — šapne Moric i iskrene unutarnji džep od kaputa — ili čekaj, hajdemo u buffet. K vragu, ja sam pijan — promrmlja nastojeći da stoji ravno.

— Sjednite, direktore! Da gucnemo, a! Ima i vudkice i konjaka, a!

— Dajte mi da jedem, jer sam gladan kao vuk.

Konobarica donese vrućih safalada, jer drugo što nije više bilo u buffetu.

Borowiecki se lati jela ne obziruć se na ostalo društvo, koje je, odijeljeno u grupama, pilo i razgovaralo se.

Bila je to gotovo samo lodzka omladina, tipična mladež iz trgovačkih ureda i skladišta, s nekoliko tvorničkih tehničara i specijalista drugih struka.

Bum-bum, premda je bio posve pijan, obilazio je dvoranom, udarao o dlan, popravljao cviker, pio sa svima, a na mahove bi pristupao k mladom dječaku, koji je duboko u fotelju spavao, povezan ubrusom, i vikao mu na uho:

— Bratiću, ne spavaj!

— Zeit ist Geld! Čiji konto? — odgovarao je dječak ne otvarajući oči, automatski je udarao vrčem po stolu i dalje spavao.

— Žensko! Pustite na miru, to je kein Geschäft biti žensko, šteta je vremena — vikao je smijući se u cijelom Lodzu poznati Feliks Fiszbin.

— Ja sam čovjek, gospodine, najautentičniji čovjek — vikao je netko s druge strane.

— Ne hvalite se! Vi ste prava pravcata simulacija čovjeka — naruga se Feliks.

— Gospodine Fiszbin, vi ste možda fišbajn, ali vaš posao nije ni slama.

— Gospodine Weinberg, vi ste... no, vi već znate, a i mi znamo, što ste vi, ha, ha, ha!

— Bum-bum, zapjevaj majufes, jer se židovi svađaju.

— König, ti si moj prijatelj, ali sa žalošću konstatiram, da postaješ sve gluplji. Glava ti je već unišla u trbuh. Jako se bojim za tebe. Gospodo, on toliko ždere, da mu doskora ne će biti dosta velika rođena koža; ne će moći stati u nju, ho, ho!

Sveopći se smijeh razlegao, ali König se nije ni oglasio, pio je pivo i gledao u svijetlo kao da je izvan sebe; sjedio je bez kaputa, s otkopčanom ogrlicom na košulji.

— Vratimo se k ženama, doktore — započne opet Feliks prema susjedu, koji je sjedio spustivši bradu i neumorno fitiljio svoje plave brčiće, otresajući svaki čas nervoznom kretnjom suvratke svoga kaputa i gurajući prilično prljave manšete u rukave.

— Dobro, to je važno pitanje, barem sa socijalnopsihološkoga gledišta.

— To nije nikakvo pitanje! Poznajete li barem jednu čestitu ženu?

— Gospodine Felikse, vi ste pijani, što vi to brbljate! Ja ću vam u Lodzu navesti stotine najboljih, najčestitijih, najrazboritijih žena — poviče doktor, istrgnut iz apatije, poskakujući na stolcu i otresajući munjevitom brzinom suvratke na svom kaputu.

— To su zacijelo vaše pacijentkinje, pa ih morate hvaliti.

— Gledajući to sa socijalnopsihološke točke, to, što vi govorite, to je ...

— Sa svake je strane to istina, to je četiri puta istina. Dokažite mi, da je drukčije!

— Pa govorim vam.

— To su brbljarije, samo brbljarije, ja zahtijevam činjenice! Ja sam čovjek realan, gospodine Wysocki, ja sam pozitivist. Gospodična, ibrik kave! Chartreuse!

— Dobro, dobro! Odmah ću vas poslužiti faktima: Borowska, Amzelowa, Bibrychova, je li tako?

— Ha, ha, ha! Nabrajajte samo dalje, to me izvrsno zabavlja.

— Ne rugajte se, to su čestite žene — vikao je doktor uzbuđeno.

—Kako znate? Jeste li ih imali u komisiji? — dobaci Feliks ciničkí.

— Nisam još spomenuo one prve, na primjer kao što je Zukerova i Wolkmanova.

— To ne broji. Jednu muž drži u kavezu, a druga nema vremena da pruži nos iz kuće, jer je za tri godine rodila četvoro djece.

— A zar je Kaszterova krpa? a Grosglikova vata? Što velite na to?

— Ne velim ništa.

— Vidite, dakle — klikne doktor sav sjajan i zafitilji brkove.

— Ja sam čovjek realan i zato ne velim ništa, jer čemu da ovamo računamo ružne žene? To je tako ružna roba, da je ne bi u komisiju uzeo ni Leo Kohn, a on barem uzima sve.

— Ja ih računam i stavljam u prvi red. Ove imaju osim obične, organske čestitosti još i etiku.

— Etiku? Kakva je to roba? Tko s tim trguje? — prasne Feliks u smijeh.

— Feliks, rekao si stopostotni vic — dovikne Leo Kohn preko stola i zaplješče.

Doktor se ne oglasi. Pio je vrelu kavu, koju mu je Feliks natočio, vrtio brkove, stresao suvratke na kaputu, gurao manšete i obratio se na svog susjeda, koji je neprestano pio, šutio i svaki čas brisao naočale crvenim suknom.

— Jeste li vi, clarissime, istog mišljenja o ženama kao i gospodin Feliks?

— Phi, to je... znate, gospodine moj... kako da se izrazim?... hm — mahne advokat rukom, gucne piva, zapali cigaretu, koja mu se gasila, i zagleda se u zapaljenu šibicu.

— Pitam vas, clarissime, što vi mislite o ženama? — jurišao je doktor i spremao se mimikom na novu borbu za čast žena.

— Znate, dragi gospodine, ja ne mislim ništa, ja pijem pivo — mahne advokat prezirno rukom i zamoči cijelo lice u novi vrč piva, što ga konobarica postavila pred njega.

Dugo je pio, a zatim je prstima cijedio bijelu pjenu s rijetkih brkova, koji su mu nad ustima stršili kao riđa streha.

— Pokažite mi čestitu ženu, pa ću joj poslati svilu od firme Szmidt i Fitze, šešir od Madame Gustav i mali papirić na koju mu drago banku s potpisom Grosglika, pa ću vam o istoj kasnije ispričati zanimljive stvari — reče i opet se poče smijati.

— Pričajte vi to gdje drugdje, tamo će vam možda povjerovati i poštivat će vaše mišljenje, ali mi vas pomalo poznajemo, gospodine Felikse!

— Što, redaktore, zar ste vi protivnog mišljenja?

— Jer lažete, da se sve puši — odgovori netko mjesto zapitanoga redaktora, koji je ljutit otišao u buffet.

— Bratiću, ne spavaj! — vikne Bum.

— Zeit ist Geld! Čiji konto? — šapne dječak i udari vrčem po stolu i htjede da ga primakne k ustima, no nije dosegnuo, ruka mu klonula, a pivo s vrčem pade na zemlju. On to nije primijetio, samo se okrenuo na stranu u fotelju, ubrusom pokrio lice i dalje spavao.

— Što želite, draga? Recite, lijepa moja? — šaptao je Leo Kohn nastojeći da poljubi konobaricu, koja mu se otimala.

— Pustite me na miru, pustite me! — reče i energično mu se istrgla.

— Što se tako ritate, draga, ja plaćam, ja se ritam, ja sam Kohn, Leo Kohn!

— Što ja marim za vaše ime, pustite me! — poviče ona odlučno.

— Idite, draga moja, do đavola! Smeće! — dobaci on prezirno za konobaricom, koja je otišla, i stane zakapčati svoj prsluk i kaput.

— Moric! Dosta je toga pića, hajdemo kući, imamo važna posla — prošapće Karol do krajnosti nestrpljiv, jer je Moric, s licem u šakama, sjedio omamljen i na sve, što je čuo, odgovarao samo:

— Ja sam Moric Welt, Piotrkowska 75, prvi kat. Idite k vragu!

— Gospodine Kohn, imao bih s vama mali posao — šapne Borowiecki.

— Koliko vam treba?

On mljasne jezikom, pucne prstima i već poče izvlačiti novčarku.

— Vi se brzo orijentirate — nasmiješi se Borowiecki.

— Ja sam Leo Kohn! Koliko?

— Sutra će vam reći Moric. Htio sam samo da se osiguram. Hvala vam!

— Cijela moja blagajna, cijeli moj kredit stoji vam na raspolaganju.

— Hvala vam. Rok ne će biti duži od tri mjeseca.

— Tko govori o roku? Među prijateljima je to sitnica...

— Daj mi sode — promrmlja Moric.

Kad mu donesoše, pio je ravno iz sifona.

— Schube, reci istinu, koliko te stoji ta tvoja Józia? — šaptali su iza Karolovih leđa.

— Skupa je roba, ako sada hoćeš da je kupiš.

— Počekat ću do licitacije, počekat ću. Ali reci, koliko te ona stoji, jer u Lodzu govore: hiljadu rubalja na mjesec.

— Možda hiljadu, možda pet, ne znam.

— Ne plaćaš?

— Masno plaćam — mjenicama. Stan sam platio mjenicom, namještaj mjenicom, modisticu mjenicom, sve mjenicom, kako onda da znam, koliko me to sve skupa stoji?... Znat ću tek onda, kad propadnem, koliko budu tražili postotaka. Sad ne znam ništa.

— Znaš, to je genijalno!

— Čujete li, gospodine Kohn, što govore iza nas?

— Čujem, čujem. Velika je to lopovština, ali mudra, a, a, još kako mudra!

— Hoćeš li da idemo kući? — zapita Moric.

— I to odmah, vrlo hitan posao.

— Naš posao?

— Naš, vanredno važna stvar, vanredno.

— Ako je posao, onda sam gotovo trijezan. Hajdemo!

Karol izađe vodeći ispod ruke Morica, koji je teturao ne mogući održati ravnotežu, a za njima je kroz otvorena vrata provalio slap pjevanja i vike i prolio se po tihom, tamnom dvorištu i izgubio se u prostoru, u noći.

Nad Lodzom se već rađala zora, jer su se crni dimnjaci počeli isticati sve jasnijim bojama, krovovi su se sjali u svijetlu blijedog svitanja, što je kao najnježnije rumenilo, pomiješano s biserjem, prosipalo svoju svjetlost nad zemljom.

Mraz je stegnuo blato, mjestimice pokrio kaljuže slojem leda, obijelio mostiće nad járcima i bujnim injem pokrio drveće.

Nagoviještao se vedar dan.

Moric je punim grudima udisao taj hladni, mrzli zrak i sve je više dolazio k sebi.

— Znaš, nikada se ne sjećam, da sam se tako opio. Ne mogu to sebi oprostiti, u glavi mi šumi kao u samovaru.

— Skuhat ću ti čaj s citronom, pa ćeš se otrijezniti. Spremio sam ti takvo iznenađenje, da ćeš od radosti zaželjeti, da se po drugi put opiješ.

— No, baš sam radoznao, što to može biti.

I čim su stigli, ne budeći Mateuša, koji je spavao klečeći pred kaminom, s glavom na limu, Karol nalije vode u samovaru i zapali pod njim plin.

Moric se temeljito rastrežnjavao, polio glavu hladnom vodom, umio se, a kad je ispio nekoliko čaša čaja, osjećao se potpuno sabrana duha.

— No, već sam fertig. K vragu, strašno mi je zima.

— Maks! — dozivao je Karol međutim i iz sve snage drmao Bauma, ali Maks se ne oglasi, nego samo čvršće stisne kaput na glavu.

— Ništa ne hasni, spava kao zaklan. Ali meni se tako žuri, da ne mogu čekati.

— Moric, pročitaj pažljivo ovu depešu, samo ne gledaj na adresu — upozori ga Karol Borowiecki, pruživši mu brzojav.

— He, kad ništa ne razumijem, šifrirana je.

— Istina, odmah ću ti pročitati.

I čitao mu je polagano, vrlo glasno, naglašujući brojke i datume.

Moric se posve rastrijeznio, na prve riječi skočio sa stolca i gutao očima, čitavim svojim bićem, sadržaj toga telegrama. Kad je Karol dovršio i podigao slavodobitni pogled prema njemu, Moric je stajao nepomičan, zagledao se u taj posao, nekoliko je puta pritiskivao cviker na nos, ali nikako da se zakvači; smiješio se tako slatko kao ljubovci, nervozno čupkajući svoju lijepu bradu, a napokon reče svečano:

— Znaš, Karol, mi već imamo budućnost, imamo debelih novaca. Ovaj telegram vrijedi sto tisuća rubalja, ili barem pedeset. Prigodom ove svečanosti možemo se poljubiti! Kakav je to posao, kakav posao! — I primakne se Borowieckomu, da ga uistinu srdačno poljubi u svom zanosu.

— Pusti to na miru, Moric! Sada nam treba gotovine, a ne poljubaca.

— Istina je, imaš pravo, sada trebamo novaca i novaca.

— Što više kupimo, to ćemo više zaraditi.

— Što će se dogoditi u Lodzu! Aj-aj! Ako za to sazna Šaja ili Bucholc, ako dospije da pokupuje, kako li će svi pjevati! Kako si se dokopao toga telegrama?

— Moric, to je moja tajna, moja nagrada. — Nasmiješi se sam sebi, jer mu je glavom preletjela Lucy.

— Tvoja tajna, to je tvoj kapital. Ali meni je ipak jedno čudno.

— Što to?

— Tomu se, Karol, nisam od tebe nadao. Govorim posve iskreno. Nisam se nadao, da ćeš ti imati takav posao u rukama, pa da ćeš htjeti da se s nama dijeliš.

— Onda me nisi poznavao.

— Znaš, nakon ovoga fakta još te slabije poznam. — I tako je gledao u njega kao da se pobojava neke zasjede, jer nije mogao da shvati, kako netko može htjeti da dobrovoljno dijeli dobitak.

— Ja sam arijac, a ti si semit; u tome je sva zagonetka.

— Ja je ne vidim, ne razumijem, što hoćeš time da kažeš.

— Samo to, da želim zaraditi novaca, ali za mene se svijet ne svršava ni na milijunima, a ti vidiš svoju svrhu života u zarađivanju novaca. Voliš novce radi novaca i zgrćeš ih bezobzirno, ne birajući sredstva.

— Jer je svatko dobar, tko pomaže.

— To je baš semitska filozofija.

— A na što da se obzirem? Baš ta filozofija nije ni arijska ni semitska, nego je trgovačka.

— No, svejedno. O tom ćemo se porazgovoriti drugom prilikom opširnije. Ja zato s vama dijelim, što ste moji kompanjoni i stari prijatelji. Uostalom, to mi nalaže čak i čast, da iskažem prijateljima uslugu.

— Skupa je to čast.

— Računaš?

— Jer se sve može preračunati.

— Koliko cijeniš naše staro prijateljstvo?

— Karol, nemoj se smijati, ali velim ti, da bih ja tvoje prijateljstvo mogao preračunati u rublje, jer ja tim, što zajedno stanujemo, imam više kredita za nekih dvadeset tisuća rubalja. Kažem ti to iskreno.

Borowiecki se srdačno smijao, duboko zadovoljan Moricovim riječima.

— To, što ja činim, učinio bi i ti, učinio bi i Baum.

— Karol, bojim se, vrlo se bojim, jer Maks je pametan čovjek, on je trgovac... A što se mene tiče, ja bih to učinio s najvećim užitkom.

Poče da gladi bradu i da namješta cviker, samo da sakrije izraz očiju i usta, koji je kazivao posve nešto drugo.

— Ti si plemić, ti si doista von Borowiecki,

— Maks! Ustani, pospanče! — vikao je Karol na uho Baumu.

— Nemoj me buditi! — rikao je Baum bijesno i mahao nogama.

— Ne ritaj se, nego ustani, imamo hitan posao.

— Karol, zašto ga budiš? — šapne Moric tiho.

— Jer se moramo dogovoriti u troje.

— A zašto ne bismo svršili taj posao nas dvojica?

— Zato, jer ćemo ga svršiti u troje — odgovori Borowiecki hladno.

— Zar ja kažem drukčije? Samo bismo se mogli dogovoriti bez njega, a kad on ustane, kad se ispava, onda će mu se kazati. Mi smo briljantna kompanija u Lodzu.

I jurio je sve brže po sobi. Govorio je o budućoj zaradi, bacao brojke, načas sjedao za stol, objeručke prihvatao čašu s čajem i pio; bio je tako uzbuđen, da mu je cviker neprestano padao u čašu; kleo je, brisao cviker o kaput i opet jurio po sobi ili se sagibao nad stol i na voštanom platnu pisao niz brojaka, koji je smjesta brisao oslinjenim prstom.

Međutim je Baum ustao, teško disao, kleo u nekoliko jezika, ispio golemu množinu čaja, pojeo sve ostatke od večere, što su bili na tanjurima, zapalio kratku englesku lulicu i, gladeći malu ćelu iznad čela, promrmljao:

— Što hoćete? Govorite brzo, jer ja hoću da spavam.

— Ne ćeš poći spavati, čim doznaš.

— Ne brbljaj koješta!

Karol mu pročita telegram.

Moric razvije plan, koji je bio vrlo jednostavan: imati novaca, mnogo novaca, smjesta otputovati u Hamburg, kupiti, što se bude dalo, sirova pamuka i dopremiti ga u Lodz prije

nego što stupi na snagu zakon o povišenoj carini i tarifii. A onda prodavati, razumije se, s najvećim mogućim dobitkom.

Baum je dugo razmišljao, bilježio nešto u notes, ispušio lulu, istresao pepeo u pepeonik, protegnuo svoje krupne kosti i rekao:

— Zapišite me sa deset tisuća rubalja, više ne mogu. Laku noć!

Digao se sa stolca da opet legne.

— Počekaj! Moramo se sporazumjeti. Još ćeš se naspavati.

— Vrag vas odnio s tim sporazumijevanjem! Ah, ti Poljaci! U Rigi sam cijele tri godine jedva ikada spavao, jer su se svi cijele noći kod mene sporazumijevali... a u Lodzu isto tako.

— Moric, koliko daješ?

— Isto tako deset tisuća. Ovaj čas ne mogu više namaknuti.

— Dakle i ja isto tako.

— Dobici i gubici jednaki.

— Ali koji će od nas na put? — zapita Baum.

— Samo Moric može putovati, jer se on razumije u to. To je njegova struka.

— Dobro, poći ću. Koliko dajete gotovine odmah?

— Ja imam petnaest rubalja, mogu dometnuti moj briljantni prsten, založi ga kod tetke, ona će dati više tebi nego meni — reče Maks ironički.

— Pri sebi imam, odmah... 400 rubalja, mogu odmah dati 300.

— Tko će žirirati mjenice, Baum?

— Dat ću u gotovom.

— Ja, ako ne skupim gotovinu na vrijeme, dat ću mjenice s dobrim žirom.

Nastupi tišina. Maks položi glavu na stol i zagleda se u Morica, koji je brzo nešto pisao i sračunavao. Karol je polako hodao po sobi. Da se osvježi, mirisao je neke parfeme u skupocjenoj bočici.

Već je bio veliki dan. Kroz prozore, što su bili zastrti čipkastim zavjesama prodiralo je bijelo, oštro svijetlo jutra i mutilo sjaj lampe i svijeća, što su gorjele u velikim brončanim kandelabrima.

Golema tišina, nedjeljna tišina Lodza, prosula se gradom prodirući u nutrinju stana. Neko je daleko drndanje dorožke tutnjilo kao grmljavina po otvrdnutom blatu u pustoj, kao obamrloj ulici.

Karol otvori okance, da pusti malko svježega zraka, i izviri na ulicu.

Inje je pokrilo cestu i krovove, iskreći se kao briljanti na suncu, što je ustalo negdje daleko iza Lodza, iza tvornica, koje su se sa svojim dimnjacima protegle nasuprot prozorima kao gusta i mrka šuma i isticale se svojim snažnim, strogim profilima na pozadini zlatnoplavoga neba.

— Ako posao ne uspije? — šapne Borowiecki, povukavši se od prozora.

— Pa izgubit ćemo, k vragu, i ništa više — promrmlja Maks ravnodušno.

— Možemo izgubiti trostruko: kapital, zaradu, a možda i tvornicu.

— Ne može tako biti — vikne Maks i srdito udari po stolu. — Tvornicu moramo imati. Ja s ocem ne ću moći dulje izdržati, a uostalom, hoće li se još dugo vući moj fater? Još godinu ili dvije, pa će ga izjesti zetovi, izgrist će ga Zuker, pošto je već počeo da nas ždere, jer patvori naše pokrivače za krevete i naše šarene jorgane, prodajući ih za 50% jeftinije; on nas žive izjeda. A ja se nisam rodio da budem sluga u tuđem poslu. Već mi je trideset godina, pa treba sam da započnem.

— I ja velim: ne može biti. Tvornicu svakako moramo imati. Ja također ne ću dulje izdržati kod Bucholca.

— Bojite li se? — zapita Moric.

— To je prirodna bojazan, kad se može sve izgubiti.

— Karol, ti nikako ne možeš propasti, ti sa svojim priznatim specijalitetom, sa svojim prezimenom, sa svojim »von« sa svojim licem, ti uvijek možeš dobiti milijun, pa makar još i Müllerovu kćerku kao dodatak.

— Ne brbljaj koješta; ja imam zaručnicu, koju ljubim.

— Što to smeta? Čovjek može u isto doba imati i dvije zaručnice i biti u obadvije zaljubljen, a oženiti se trećom, koja će imati novaca.

Karol ne odgovori, jer se sjetio gospođice Made i njezinog naivnog cvrkutanja; hodao je po sobi, dok je Maks sjedio na stolu, pušio lulu, klimao dugačkim nogama, podmećući lice da ga ljubi sunce, koje je prodrlo kroz prozore suprotne kuće i sasulo dug zlatan trak, pun uzbibane prašine na njegovo pospano lice i na crnu glavu Morica, koji je sjedio s druge strane stola.

— Ako se bojite rizika, ja ću vam dati savjet, zapravo ću reći, da je to doista riziko. A ako za taj posao zna cijeli pamučni Lodz? Ako ih ja u Hamburgu zatečem sve po redu? A ako zbog velike i nagle potražnje pamuk previše poraste u cijeni? A u Lodzu ne budemo imali komu da prodamo, što onda?

— Preradit ćemo ga u svojoj tvornici i zaradit ćemo još više — prošapće Maks, podmetnuvši pod sunčani trak uho i dio glave.

— Ali ima izlaz. Zaradit ćete i onako i to bez rizika.

— Na koji način? — zapita Karol i stane.

— Odstupite meni cijeli taj posao. Ja ću vam dati po pet, no, po deset tisuća odstupnine, neka izgubim i to u gotovom, bares Geld, za nekoliko sati.

— Svinja! — promrmlja Maks.

— Pusti, Maks, on to čini iz prijateljstva.

— Jest, baš iz prijateljstva, jer ako izgubim, vi i onako možete imati tvornicu, a ako zaradite, to vam ne će smetati.

— Ne gubimo vremena u brbljanju, treba poći spavati. Kupujemo zajedno na zajednički riziko, a ti, Moric, putuješ danas u Hamburg.

— Neka da jamstvo! Kupit će za naše novce, a onda će reći, da je kupio za sebe. Od njega se sve može očekivati.

— Dakle je naše prijateljstvo i moja riječ pas? Što ti to govoriš, Maks? — klikne Moric ogorčen.

— Tvoja je riječ zlata vrijedna, tvoje je prijateljstvo dobra mjenica, ali daj zalog. To je trgovina.

— To ćemo tako udesiti, da će Moric kupovati i slati odmah žurnim frachtom, per Nachnahme. Mi ćemo iskupiti pouzeće.

— A gdje je moja sigurnost, da me ne ćete isključiti iz kompanije, a?

— Svinja! — duboko usklikne povrijeđeni Maks i udari pesnicom po stolu.

— Mir, Maks, on ima pravo. Odmah ćemo sklopiti pismeni ugovor, koji ćemo kasnije dati javnom bilježniku, da ga potvrdi.

Smjesta napisaše ugovor s mnogo točaka, akt neke vrste kompanije, po kojem njih trojica vode trgovinu neizrađenim pamukom.

U aktu je bilo sve predviđeno.

— No, sada stojimo na realnom tlu. Koliko mi dajete, što ću se baviti tim poslom?

— Sada obični komisioni procenat za kupnju, a kasnije ćemo se sporazumjeti.

— Predujmite mi, što možete. Ja ću vam predložiti točan račun gubitka, što ću ga pretrpjeti za vrijeme boravka u Hamburgu, gubitka u svojoj agenturi, koju ne ću moći voditi za to vrijeme.

— Svinja! — reče Maks po treći put i okrene prema suncu drugu stranu lica.

— Maks, ti si mi triput rekao svinja, a ja ću ti samo jedamput odgovoriti: glupane! Zapamti, da mi ne ćemo provoditi ni ljubav ni brak, nego posao. Ti bi prevario i samog gospoda boga, samo da možeš, a meni kažeš, da sam svinja, kad zahtijevam samo ono, što mi po zakonu pripada. Evo, neka kaže Karol.

— Idi k vragu!

— No, dobro, nemojte se svađati neprestano! Ideš li noćnim ekspresom?

— Da.

— Samo, mili moji, zapamtite, da ni danas, a ni kasnije nitko ne smije saznati, odakle smo dobili tu vijest o pamuku.

— Kao da mi znamo, a?

— Ovakva tajna u troje nije više tajna.

— Idite spavati. Karol, nemoj me više buditi. Moric, poljubit ću te za rastanak, jer te ne ću više vidjeti prije odlaska. Ustat ću tek sutra. No, zbogom, momče, i nemoj da nas prevariš — govorio je u šali i srdačno se poljubilo s Moricom, jer su se uza sve neprekidne svađe i psovke iskreno voljeli.

— Tko bi tebe prevario! — gunđao je Moric tobože žalosno.

— Dobro si ti momče, Moric, ali osjeća se na milju daleko, da si varalica.

* * *

Već je bilo prošlo dvanaest sati, kad se Karol probudio.

Sunce je sjalo ravno u prozore i obasjavalo cijelu sobu, namještenu biranim ukusom.

Mateuš, umiven, obučen u nedjeljno ruho, ušao je na prstima.

— Ima li što? — zapita Karol, jer je Bucholc često i noću znao slati različite odredbe.

— Iz fabrike nema ništa, samo su tu ljudi iz Kurova s pismom. Čekaju od jutros.

— Neka pričekaju, donesi pismo, a njima daj čaja. Jesi li se već rastrijeznio?

— Posve je u redu, molim gospodine direktore.

— Već si i lice izlijepio, kako vidim.

Mateuš spusti pogled i poče tapkati s noge na nogu.

— Ako se još jedamput opiješ, da mi više nisi dolazio na oči.

— Ne će više biti tako.

Udari se pesnicom po prsima, da je zatutnjilo.

— Ne boli te glava?

— Ne, ali me boli moja krivica. Zamolit ću vas, a vi ćete mi, slatki moj gospodine, dopustiti, i služit ću vam zato kao pas.

— A što da ti dopustim? — zapita Borowiecki radoznalo, oblačeći se.

— Da malko prebrojim rebra onim Švabama, što su me tako izmasakrirali.

— Zar si tako osvetljiv?...

— Ne, nisam osvetljiv, ali svoju prolivenu katoličku krv ne ću oprostiti.

— Radi, što ti drago, samo da ti oni još jače ne iznakaze lice.

— Dat ću im ja takve modrice, da im ih nitko ne će oprati — šapne Mateuš osvetljivo i stisne zube od srdžbe, koja mu je odjedamput napunila srce.

Plave mrlje i modrice pocrvenješe mu od uzbuđenja.

Karol se obuče i pođe da budi prijatelje.

Nije ih više bilo.

— Mateuš, jesu li gospoda davno izašla?

— Gospodin Baum je ustao u devet sati, telefonirao je po kola kući, a kad su došla, odmah se odvezao.

— No, no, čudesa se zbivaju.

— A gospodin Moric izišao je u jedanaest. Naložio mi je da spremim putni kovčeg i da ga odnesem na noćni ekspres.

— Pozovi one ljude. Nešto mi jest, ali ne znam, što? — razmišljao je tarući sljepočice, jer mu je glava bila teška; osjećao je, da nije zdrav.

Tresla ga neka nervozna groznica. Nije imao volje da sjedi, a mrzilo ga da se makne s mjesta.

Događaji prošle noći: kazalište, loža, Lucy, krčma, telegram, Moric i Baum, sve mu je to prolazilo mozgom kao rastrgana omaglica i iščezavalo, ostavljajući za sobom dosadu i umor.

Zagledao se u vitku kristalnu vazu, pokrivenu vrlo lijepom risarijom od zlata: zlatni francuski ljiljani na pozadini jarkog purpura kristala, kroz koji je sjalo sunce i bacalo krvavonarančastu sjenu na svileni žućkasti stolnjak na stolu.

— Lijepa kombinacija boja — pomisli on, ali nije mu se htjelo da dulje gleda.

— Hvaljen Isus!

Okrene se prema ljudima, koji su ušli.

— A, to ste vi, iz Kurova. Imate li pismo od gospođice?

Ispruži ruku i primijeti, da mu je požutjela.

— Imamo pismo. Daj, majko, gospodinu — reče ozbiljno seljak u bijeloj surki, opšivenoj po šavovima crnim gajtanima, u hlačama s uporednim crvenim, bijelim i zelenim prugama, u plavom prsluku s mjedenim dugmetima. Košulju je imao vezanu crvenom vrpcom. Stao je uz vrata uspravno, šubaru objesio na šake, koje je pritisnuo uz prsa i gledao plavim, strogim očima u Borowieckoga. Na mahove je kretnjom glave odbacivao grivu kao počešljana konoplja plave kose, koja mu je neprekidno padala na pomno obrijano lice.

Žena izvadi pismo iz nekih barem deset povoja i, poklonivši se Karolu do koljena, preda mu pismo.

On brzo preleti očima pismo i zapita:

— Vi se zovete Socha?

— Da, rihtig, Socha, recider, majko — šapne seljak i gurne ženu laktom u rebra.

— Istina je, on je Socha, a ja sam njegova žena i došli smo da zamolimo presvijetlog gospodina inđiliira za rad u fabrici, o... — zaustavi se časak i pogleda u muža.

— Da, za rad, recider samo, majko, od početka.

— Baš mi piše tu otac i gospođica o vašoj nesreći. Izgorjeli ste, a? — zapita Borowiecki.

— Da, da, izgorjeli smo, recider, majko, kako je bilo.

— A bilo je ovako, presvijetli gospodine, reći ću točno, kao na ispovijedi. Imali smo kolibu odmah iza dvora, prvu od strane sela. Moj je kupio zemlju samo dva jutra i dvadeset i pet hvati, što nam je dao stari gospodin, to jest vaš otac, presvijetli gospodine inđiliru, a za to smo platili čitavih tristazlotyh. Živjeti od toga se ne može. Imali smo svoje krumpire, kravu smo držali, uvijek je krasan krmak roktao u svinjcu, imali smo konja, jer je stari kirijašio u gradiću i vozio tako ljude na željeznicu, pa i židove na primjer, za rubalj, kako se već moglo. A mene je gospođica naprestano zvala u dvor na rad, bilo da perem, bilo da tkam platno, bilo da se krava trebala oteliti. Blagoslovena gospođica, a našega Waleka tako je naučila, da dječak zna i štampano i pisano, a iz molitvenika zna čitati sa svake strane; ministrirati zna divno, jer služi kod svete mise velečasnom Šimunu. A dječak je tek u desetoj godini — tu stane da obriše nos u pregaču i oči, koje se napuniše suza od ganuća.

— Istina je, mom sinu Waleku deseta je godina, pravo govori majka — šapne seljak ozbiljno.

— Da, deseta ili na Veliku Gospu ili baš na Malu.

— Govorite brže, jer vidite, da nemam kada — zamoli ih Borowiecki, koji je, premda se dosađivao za vrijeme tog neuređenog pričanja i slabo slušao, strpljivo sjedio, jer je znao, da seljaci vole u prvom redu da se izgovore i na ljudski način najadikuju — a činio je to uglavnom zbog toga, što su to bili ljudi iz Kurova.

— Reci, majko, ono drugo, jer se presvijetlome žuri.

— Pa tako milošću božjom i milošću gospođice i zato, što je stari imao konja i zasluživao, a osim toga se katkada prodalo pokoje pile ili prase ili guska, katkada i pokoja kapljica mlijeka ili šaka maslaca ili jaje koje, pa smo prilično živjeli. Cijelo nam je selo zavidjelo, jer smo mi bili prvi kod dvora, jer nas je gospođica pazila, jer su u sobi bile i lijepe svete slike u zlatnim okvirima, jer smo i ruha imali, kako priliči, jer se nismo tukli, jer je gospođica uvijek govorila, da je to grijeh i najveća grehota; zato, što je moj često bivao kod popa Šimuna i vozio ga na željeznicu, zato su nas mrzili. A najgora je bila ona Pietrekova, što živi kraj nas, do međe. Svadljivica takva, da ju je i velečasni Šimun više puta opominjao s propovjedaonice. Ništa to nije pomoglo, ona samo udaraj i udaraj po meni. A tako je bila nepoštena, lajala je po cijelom selu, da ja nosim kašu iz dvora, da moj krade sijeno s dvorskih plastova. Jeste li vidjeli pokore, ljudi! Neka nam noge pootpadaju, ako smo išta uzeli, kako je lajala njezina prokleta jezičina! Ali da je samo to bilo!

— Što vam je još načinila, govorite — šapne Borowiecki gotovo očajno, jer je žena pričala sve podrobnije, ohrabrena njegovim ljubeznim pogledom.

— To, da smo zbog nje pogorjeli. Bilo je to ovako. Kao što se kod susjeda dešava, moji su gusáci, već odrasli, da bi ih mogla prodati po pedeset kopjejaka, prešli na njezino polje, ali nije prošlo ni koliko jedan očenaš, tek što su uštinuli koju travicu, a ta prokleta kuja nahucka svoga psa. Da bog dâ boga ne ugledala na samrti! Odmah mi je uginulo pet gusaka, tako ih je pas izujedao. Što sam se naplakala, teško je iskazati. Kad je došao stari, ja mu to kažem, a on meni: nema druge pomoći, treba je izmlatiti, da zapamti, gdje su joj noge.

— Istina je, rekao sam tako. Govori dalje, majko.

— Istukla sam je ljudski, spopala sam je za onu kosu kao u vještice kakve, okupala sam je u đubrištu, i nogama izudarala kao kučku. A ona mi je onda krmka izbila. Pošli smo na sud. Neka pravda presudi, tko je kriv — uzvikne žena i raširi ruke.

— A kad vam je vatru podmetnula?

— Ne kažem ja, da je ona, nego da je zbog nje, jer kad smo bili na sudu, dotrči podvornik i kaže: Sochova, kuća vam

gori! Isuse i Marijo, kao da mi je netko noge odsjekao, ni ganuti se nisam mogla s mjesta!

— No, dobro je, razumijem. A sada hoćete da nađete posla u tvornici?

— Da, tako je, presvijetli gospodine. Pali smo na prosjački štap, jer nam je izgorjelo sve: i kuća i obor i sve blago, ništa nemamo, nego samo da u prosjake pođemo.

Počela je grčevito plakati, a seljak je neprestano stajao, ozbiljno se zagledao u Borowieckoga i odmicao istom kretnjom glave grivu, što mu je svaki čas padala na oči i preko lica.

— Poznajete li koga u Lodzu?

— Ima tu ljudi iz našega kraja, tu je Antek Mihalov, da, reci točno, majko.

— Da, ima ih, samo ne znamo, gdje da ih tražimo.

— Dođite, Socha, k meni u utorak u jedan sat. Naći ću vam posla. Mateuš! — viknc on lakaju — potraži za njih stan i pobrini se za njih.

Mateuš načini grimasu i prezirno ih pogleda.

— No, pođite s bogom, a u utorak dođite!

— Doći ćemo, recider, majko.

A žena se sagne Karolu do nogu i obujmivši mu koljena, stade moliti:

— A od posljednje kokoške, koja nam nije izgorjela, skupila sam nekoliko jaja, neka vam posluže zdravlju, presvijetli gospodine; od srca vam dajem — i položi mu do nogu zavežljaj.

— Da, neka vam posluži zdravlju! — reče seljak i pokloni mu se također do nogu.

— No, dobro, dobro, hvala vam, dođite u utorak!

Ostavi ih i pođe u drugu sobu.

— Kakvi su to pretpotopni ljudi! okamenine! — promrmlja, hodajući donekle uzbuđen, a onda sjedne i pročita pismo od zaručnice.

»Dragi moj gospodine Karole!

Srdačno Vam zahvaljujem za posljednje pismo. Ono je vrlo ugodilo djedu, a meni je naprosto ganulo i ushitilo. Kako ste vi dobri! Po glasniku ste čak i cvijeća poslali.«

Borowiecki se podrugljivo nasmiješi, jer je ono cvijeće dobio od svoje ljubovce i to toliko, da nije znao, kuda bi s njim, pa je poslao zaručnici.

»Kako su lijepe te ruže! zacijelo nisu iz Lodza! a možda ih je dragi moj dopremio ravno iz Nizze, kao ono nekoć? To bi me u isti mah i vrlo veselilo i vrlo žalostilo, jer nemam čime jednako lijepim da uzvratim. Znate, to je cvijeće još danas, nakon dva tjedna, gotovo nepromijenjeno ostalo — pravo čudo. Ja ga, doduše, njegujem vrlo pomno, jer nema listića, kojemu nisam rekla, kad sam ga dotakla ustima: ljubim. Ali... djed mi se smije i kaže, da će Vam pisati, zato evo ja sama priznajem, a Vi se zbog toga valjda ne ćete ljutiti, zar ne?«

— Draga moja Anka! — šapne Borowiecki zanesen čuvstvom i sjajnih očiju uze dalje čitati:

»S novcima je već riješeno, nalaze se u Trgovačkoj banci na Vaše raspolaganje, jer sam ih dala zapisati na Vaše prezime, na naše prezime...«

— Zlatno djevojče!

»Kad ću doći do te tvornice? Kako nestrpljivo čekam, jer bih htjela da vidim nju i mog dragog gospodina kao tvorničara! A djed je već načinio sebi zviždaljku i budi nas njom i zove na zajutrak i na objed.

»Jučer je kod nas bio gospodin Adam Stawski, sjećate li ga se još? Navodno ste zajedno bili u gimnaziji? Pričao je vrlo zanimljive i vesele događaje iz Vašega života. Tek sam od njega doznala, da je moj dragi gospodin Karol bio takav nevaljalac i još u gimnaziji imao golemog uspjeha kod žena. Ali djed to odlučno poriče i tvrdi, da je gospodin Adam profesionalni lažljivac. Komu da vjerujem, recite?

»Gospodin je Adam sve izgubio, jer mu je imetak prodalo Društvo, doskora će doći u Lodzu i doći će k Vama.«

— Još jedna šeprtlja! — prošapće Borowiecki mrzovoljno.

»Ima on nekakav projekt velikog izuma i nada se, da će s njim steći velik imetak u Lodzu.«

— Idiot!... nije ni prvi ni posljednji!

»Treba da dovršim, jer mi se već oči lijepe, a djed me neprestano zove, da legnem. Laku noć, kralju moj zlatni, laku noć! Sutra ću pisati opširnije. Laku noć!«

Anka.

U dodatku je bila još topla preporuka za one, koji će mu predati pismo.

— Novci su dakle tu, to je dobro, to je vrlo dobro, dvadeset tisuća rubalja. Zlatno djevojče! Bez predomišljanja daje svoj miraz.

Još jedamput pročita pismo i spremi ga u pisaći stol.

— Zlatna, dobra, požrtvovna djevojka, ali... zašto postoji taj »ali«! K vragu! — udari nogom po sagu i stade bez misli razbacivati papire na stolu.

— Da, dobra je, možda je najbolja od svih, što ih poznam, ali, ali... što me se ona tiče?... Ljubim li ja nju? Jesam li je ikada ljubio? Postavimo pitanje iskreno! — promisli i pokuša da se točno sjeti.

— Došla su kola gospodina Bucholca po vas, gospodine direktore — najavi Mateuš.

Borowiecki sjedne u kočiju i odveze se k Bucholcu.

Bucholc je stanovao čak nakraj grada, iza svojih tvornica. U velikom parku, koji je jednom stranom graničio sa zidovima tvornica, što su se dizale iznad njega, stajala je jednokatna kuća, nazvana palačom, sagrađena u onom lodzko-berlinsko-renesansnom stilu, s pupčastim tornjevima na uglovima, s nizom ukrasa na pročelju, s terasom na krovu, ograđenom željeznom balustradom.

Grupa velikih, tužnih breza bijelila se na tratini pred glavnim ulazom u palaču. Staze su bile posute ugljenim praškom i svijale se kao crni pojasi unakrst između ruža povezanih slamom, i južnog drveća, što je kao straža, protegnuta u pravcu, skretala u pravom kutu i okruživala četverokutnu tratinu, na kojoj su na uglovima stajala četiri kipa, preko zime zamotana u krpe od barhenta, koji je na zimi pocrvenio.

Na jednom kraju parka, uz crvene zidove tvornice, sjali su kroz nisko grmlje i drveće na suncu prozori oranžerije.

Park je bio tužan i slabo njegovan.

Lakaj u crnoj livreji otvori pred Borowieckim velika vrata predsoblja, prostrtoga sagom i punoga porazvješanih fotografija tvornica, radnika i nacrta Bucholcovih posjeda.

Četvora su vrata vodila u unutrašnjost kuće, a uske željezne stube na kat.

Velika, željezna svjetiljka u gotskom stilu, viseći sa stropa, bacala je blago svijetlo, što je šarenim, regbi izblijedjelim

mrljama treptalo na tamnom sagu i po zidovima, obloženim drvetom.

— Gdje je gospodin predsjednik?

— Gore, u svom kabinetu.

Lakaj je išao pred njim i odmicao portijere, otvarao vrata, a Borowiecki za njim polagano kroz veličajne sobe, pune ozbiljnog i teškog namještaja, gotovo posve mračne, jer su zastori bili spušteni. Oko njega je vladala potpuna tišina, jer su sagovi prigušivali korake.

Svečana, hladna ozbiljnost vladala je u stanu, namještaj je bio presvučen tamnim prevlakama, zrcala, veliki lusteri, kandelabri, pa i slike na zidovima bile su zastrte zavjesama i tonule su u sumraku, iz kojega su svjetlucali samo bronćani uresi na pećima od majolike i pozlata na štukaturi stropa.

— Herr von Borowiecki! — najavi svečano lakaj u sobi, gdje je uz prozor u dubokom fotelju sjedjela Bucholcova žena s čarapom u ruci.

— Gut' Morgen, Madame — poljubi je u ruku i krene dalje.

— Kudrov! Kudrov! — zaviče za njim papiga, koja se nogama bila zakvačila za naslon.

Gospođa Bucholc pomiluje papigu, ljubezno se nasmiješi jatu vrabaca, što su se pred prozorima tukli na krošnjama drveća, baci pogled na svijet pun sunca i opet se lati svoje čarape.

Borowiecki je našao Bucholca u kabinetu na uglu palače.

Sjedio je kraj peći od divno izrađenih zelenih gdanjskih kaljeva, u kojoj je gorjela vatra. Čeprkao je neprestano po vatri svojim štapom, koji je vječno držao u ruci.

— Dobar dan! Kudrove, stolac za gospodina! — poviče Bucholc snažnim glasom lakaju, koji je stao uz vrata, spreman na najmanji mig.

Karol sjedne tik uz njega, leđima okrenut prema zidu.

Bucholc podigne svoje jastrepske crvene oči i dosta dugo stade pogledom svrdlati po licu Borowieckoga.

— Bolestan sam — prošapće i pokaže mu noge omotane bijelim flanelom, ispružene na podnožak prema vatri, kao da su to dva svitka sirove tkanine.

— Uvijek isto? Reumatizam?

— Da, da— šapne Bucholc i nekakav mu bolni grč iskrivi sivožućkasto okruglo lice.

— Šteta, što niste, gospodine predsjedniče, preko zime otputovali u San Remo, ili kamo god na jug.

— Što to može pomoći? A samo bih obradovao Šaju i sve one, koji žele da što prije otegnem papke. Kudrove, popravi! — vikne on lakaju i pokaže na svoju nogu, koja se klizala s podnoška. — Oprezno! oprezno! — povikne.

— Mislim, da onih, koji bi vam željeli smrt, ima vrlo malo, a možda ih uopće i nema u Lodzu; da, ja sam, štaviše, siguran, da ih nema.

— Što vi to govorite! Svi žele, da umrem, svi... i baš ću uprkos živjeti još dugo. Vi mislite, da ja nemam zavidnika, a?

— A tko ih nema!

— Koliko bi Šaja dao za moju smrt, što misilte?

— Mislim, da bi za vašu propast, kad bi bila moguća, dao vrlo mnogo, vrlo mnogo, premda je škrt.

— Mislite? — šapne Bucholc i oči zasjaše plamenom mržnje.

— To zna cijeli Lodz.

— I u tom bi slučaju nekoga prevario, jer bi platio lažnim novcem ili mjenicama, bez vrijednosti. Kudrove... — spusti glavu na prsa, na stari vatirani kućni haljetak sa zakrpanim laktovima i zagleda se u vatru.

Borowiecki, već dobro rutiniran u toj servilnoj pokornosti prema milijunarima, nije se usudio ništa govoriti; strpljivo je čekao, da on prvi započne.

Obazirao se po zidovima prevučenim vrlo tamnim svilenim damastom višnjeve boje, obrubljenim širokim zlatnim trakom. Nekoliko je ordinarnih njemačkih uljenih slika visjelo po zidovima. Ogromni je pisaći stol od mahagonija stajao u kutu između dva prozora, zastrt pločama od šarena stakla. Linoleum, koji je imitirao pod, pokrivao je kabinet i bio veoma izgažen.

— Izvolite, molim — promrmlja Bucholc otresito.

— Govorili smo o Šaji.

— Pustimo to na miru, Kudrove! Neka ovamo dođe Hamer. Što je to, za pet minuta moram uzeti pilule, a tog luđaka još nema. Znate li za jučerašnje novosti?

— Čuo sam. Gospodin Knoll mi je rekao u kazalištu.

— Vi idete u kazalište?

Oči mu se zasvijetle podrugljivom zlobom.

— Ne razumijem vaše pitanje, gospodine predsjedniče.

— Istina, vi ste Poljak, istina, vi ste »von« — stane se kreveljiti kao da se smije.

— Pa i vi polazite u kazalište, gospodine predsjedniče.

— Ja sam Bucholc, gospodine von Borowiecki. Ja mogu ići svakud, kamo god mi se svidi — podigne on glavu i ponosno pogleda kao da satire pogledom.

— Kriva su kazališta, što mjesto da budu samo za neke ljude, stoje širom otvorena za svakoga, tko ima čime da kupi mjesto — šapne Borowiecki. Nije mogao da svlada zlobnoga smiješka.

— Ne slušam ja vaše brbljanje — udari Bucholc srdito štapom u kladu, da su se iskre prosule po podu.

— Oprostite, gospodine predsjedniče, što ću se preporučiti — reče Borowiecki i digne se sa stolca, razljućen posljednjim Bucholčevim riječima.

— Sjedite, odmah će biti objed. Nema tu za što da se čovjek vrijeđa; uostalom, vi znate, koliko vas cijenim, vi ste izuzetak među Poljacima. Je li vam Knoll sve rekao?

— O posljednjim bankrotima?

— Da, da... otputovao je zbog hitnoga posla i baš hoću da vas zamolim, da ga zamijenite za vrijeme njegove odsutnosti. Murray će vas zamijeniti u štampariji.

— Dobro, a što se tiče Murraya, to je vrlo sposoban čovjek.

— I glup. Sjednite. Ja volim Poljake, ali s vama čovjek ne može da se razgovara, odmah se zbog makar kakve riječi uvrijedite i onda — zbogom. Langsam, gospodine Borowiecki, langsam, ne zaboravite, da ste vi moj čovjek!

— Vi mi to tako često spominjete, gospodine predsjedniče, da ni načas ne mogu to zaboraviti.

— Smatrate li to suvišnim? — zapita Bucholc i pogleda ga s dobrodušnim smiješkom.

— Kako komu i kako gdje.

— Ja bih vam dao konje, ali da se njima vozite bez biča i bez uzda.

— Poredba kao takva nije loša, samo se ne može primijeniti na sve nas, koji kod vas radimo.

— Ja je i ne primjenjujem na vas niti na vašu nekolicinu; znate, ne mislim na neke vaše drugove, nego na onu crnu radničku masu...

— Pa i taj radnička masa su ljudi.

— Stoka, stoka! — vikne Bucholc i udari štapom po podnošku iz sve snage. — Ne gledajte tako u mene! Ja mogu tako govoriti, jer ih ja sve hranim.

— Da, ali oni rade dosta za tu hranu i zarađuju.

— Kod mene zarađuju, ja im dajem zaradu, oni treba da me ljube u noge, jer da im ne dajem posla, što bi bilo?

— Našli bi ga gdje drugdje — prošapće Borowiecki, jer ga je stala spopadati srdžba.

— Pocrkali bi od gladi, gospodine Borowiecki, kao psi.

Borowiecki se nije više odazivao, razljutila ga je ta glupa oholost Bucholca, koji je među lodzkim tvorničarima bio jedini izuzetak kao vrlo razborit i obrazovan čovjek, a ipak nije razumio tako jednostavnog pitanja.

— Gospodine predsjedniče, baš sam išao s pilulama, kad je došao August — reče liječnik Hamer, koji je u taj čas ušao u sobu.

— Mir! Još imamo cijele dvije minute. Počekaj! — dobaci strogo svom ličnom liječniku, koji se malko zbunio na takav pozdrav, ali pokorno je stao nekoliko koračaja od vrata i čekao lutajući preplašenim i uznemirenim pogledom po licu Bucholca, koji je, zagledavši se u stari srebrni sat, mrko sjedio šuteći.

— Pazi se, Hamer, pazi, ja ti za ovo plaćam, dobro plaćam — reče Bucholc malo kasnije, ne skidajući oka s doktora.

— Gospodine predsjedniče!

— Bucholc govori, mir! — reče predsjednik s naglaskom i ošine ga očima. — Ja sam točan. Kad su mi već rekli, da uzimam pilule svaki sat, onda ih uzimam svaki sat. — Vi mora da ste vrlo zdravi, gospodine Borowiecki, to se vidi na vama.

— Tako sam jako zdrav, da bih, kad bih ostao u tvornici, u štampariji još dvije godine, zacijelo dobio sušicu. Već su me upozoravali liječnici.

— Dvije godine! Mnogo se još robe može odštampati za dvije godine, Hamer, ovamo!

Hamer svečano odbroji petnaest homeopatskih pilula na ispruženu Bucholcovu ruku.

— Brže! Koštaš koliko i dobar stroj, a mičeš se tako polako — sikne i proguta pilule.

Lakaj mu na srebrnoj tasi pruži čašu vode, da je popije iza lijeka.

— Daje mi da gutam arsenik, to je neka nova metoda liječenja; vidjet ćemo, vidjet ćemo...

— Ja već vidim veliko poboljšanje u vašem zdravlju, gospodine predsjedniče.

— Mir, Hamer, nitko te nije ništa pitao.

— Uzimate li već dugo taj arsenik? — zapita Borowiecki.

— Već me treći mjesec ovako truje. Mažeš ići, Hamer! — dobaci prezirno.

Doktor se nakloni i izađe.

— Taj je doktor dobrodušan čovjek, ima vatirane živce! — nasmije se Borowiecki.

— Ja mu ih vatiram novcima. Dobro ga plaćam.

— Telefon pita, da li je tu gospodin Borowiecki? Što da kažem? — javi s vrata dežurni, lični Bucholcov činovnik.

— Dopuštate li, gospodine predsjedniče?

Bucholc nehajno mahne rukom.

Karol siđe dolje u Bucholcov kontoar, gdje se nalazio telefon.

— Ovdje Borowiecki, tko je tamo? — zapita on, metnuvši slušalicu kraj uha.

— Lucy. Ljubim te! — zadrhtaše mu u uhu riječi malko mukle zbog udaljenosti.

— Luđakinja! — prošapće i ironički se nasmiješi. — Dobar dan!

— Dođi večeras u osam. Ne će biti nikoga, Dođi! Čekam, ljubim te! Slušaj, cjelivam te, doviđenja!

Doista je čuo mukli mljasak kao odjek poljupca.

Telefon zamukne.

— Luđakinja! Teško će biti s njom, ne će se zadovoljiti makar čim — pomisli i vrati se gore. Bio je više nestrpljiv nego obradovan tim originalnim dokazom ljubavi.

Bucholc, utonuo u fotelj, položio je štap na koljena i listao po nekoj debeloj brošuri, punoj brojaka. Brošura ga tako zaokupila, da je svaki čas donjom usnom zahvatao kratko

podrezane brkove, što se u tvorničkom jeziku zvalo »sisa nos«, a značilo je, da je vrlo zaduben.

Na niskom stoliću do njega ležala je hrpa pisama i različitih papira, sva pošta toga dana, koja je tek stigla, a koju je obično on sam primao.

— Pomozite mi da razvrstam pisma, gospodine Borowiecki; odmah ćete zamijeniti Knolla, uostalom, hoću da vas malko pozabavim.

Borowiecki ga pitajući pogleda.

— Pismima. Vidjet ćete, kakva mi pisma dolaze i o čemu mi pišu.

Brošuru odloži iza sebe.

— Kudrove, daj!

Lakaj mu prospe sve papire sa stolića na koljena.

Bucholc je vanredno brzinom pregledavao kuverte i bacao ih sebi iza leđa s uputom:

— Kontoar!

Lakaj je u zraku hvatao velike kuverte s naslovima tvrtka.

— Knoll! (Pisma s adresom zetovom)

— Tvornica!

Na tim je pismima bila adresa tvrtke, da se uruče zaposlenima u tvornici.

— Centrala! (Željezničke fakture, upiti, računi, trate).

— Štamparija! (Cjenici boja, uzorci boja na tankim kartonima i bojadisani uzorci).

— Bolnica! (Pisma za tvorničku bolnicu i liječnike).

— Meryenhof! (Za upravu gospodarstva, što se nalazila uz glavnu upravu tvornice).

— Lično!

To su bila neodređena pisma i polazila su na Bucholcov pisaći stol, ili ih je uzimao Knoll.

— Pazi, Kudrove! — vikne i udari štapom iza sebe, jer je čuo, kako je jedno pismo palo na zemlju i opet nastavi s dobacivanjem, zapovijedajući strogo i kratko.

Lakaj je jedva dospijevao da uhvati pisma i da ih baci u otvore ormara s dotičnim napisima, gdje su kroz cijevi padala dolje u pobočni kontoar, odakle su ih smjesta razvozili i raznosili.

— A sada ćemo se zabavljati! — šapne Bucholc, kad je dovršio s dobacivanjem. Na koljenu mu je ostalo samo desetak pisama različitih formata i boja. — Uzmite i čitajte!

Karol razdere kuvertu prvoga pisma — bila je s monogramom — izvadi pismo, koje je mirisalo na ljubice, pisano otmjenim ženskim rukopisom.

— Samo čitajte, čitajte! — šapne Bucholc, kad je vidio, da se Borowiecki ustručava iz diskretnosti.

»Presvijetli gospodine predsjedniče!

Ohrabrena slavom i poštovanjem, kojim sve, što je nesretno. izgovara Vaše ime, obraćam se na Vas s molbom za pomoć, obraćam se to smionije, što znam, da Vi, visoko poštovani gospodite, ne ćete moju molbu ostaviti bez odgovora, kao što nikako ne napuštate ljudsku bijedu, sirotinjske suze, patnje i nesreću bez potpore i zaštite. Poznato je Vaše dobro srce u cijeloj zemlji, poznato!

Znade Bog, kome je dao milijune!«

— Ha, ha, ha! — smijao se Bucholc tiho i tako srdačno, da su mu oči iskočile.

»Nesreće su nas progonile, tuča, pošast, suša, požar, i dotjeraše nas do krajnje propasti i to takve, da danas moj muž u paralizi umire.«

— Neka krepa! — dobaci Bucholc tvrdo.

»A ja sa četvoro djece umirem od gladi. Shvatit ćete, gospodine predsjedniče, grozotu moga položaja kao i grozotu ovoga koraka, koji sam učinila ja, odrasla u drugoj sferi, kao žena iz društva, koja se moram poniziti i to ne za sebe, jer bih radije umrla od gladi, nego zbog ovo četvoro nevine dječice!«

— Pustite, to je dosadno. Zapravo, što hoće ona?

— Zajam, da otvori dućan, u iznosu od hiljadu rubalja — reče Karol, pročitavši žurno pismo do kraja, pisano tim plačljivoprisiljenim stilom.

— U vatru! — zapovijedi Bucholc kratko. — Čitajte dalje!

Slijedilo je pismo ispisano mučnim krasopisom, od neke udovice činovnika, koja je imala šestoro djece i sto i pedeset rubalja mirovine. Molila je da joj se dade u komisiju prodaja tvorničkih otpadaka, da uzmogne uzgojiti djecu kao valjane građane.

— U vatru! Baš mnogo gubim, ako postanu i lopovi.

Onda je slijedilo pismo nekog plemića, koje nije bilo pisano baš točnim pravopisom, na papiru, koji je mirisao na sleđeve i na pivo, zacijelo pisano u nekoj malogradskoj gostionici. U pismu je spomenuto, kako je pred više godina imao čast poznavati Bucholca i kako mu je tada prodao par konja.

— Slijepih!... Poznam ga, piše on svake godine, kad se približava travanjsko plaćanje, nemojte dalje čitati, znam već, što piše: moli novaca i preklinje, kako je plemić dužan da brani plemića! Glupan! U vatru!

I tako su redom slijedila pisma: od udovica s djecom, bez djece, s bolesnim muževima ili majkama, od siročadi, od obogaljenih u tvornici, od ljudi, koji su tražili namještenje, od tehničara, inžinira, od različitih izumitelja, koji su obećavali da će proizvesti prevrat u pamučnoj industriji, a međutim su tražili zajam da dovrše nauke i modele; bilo je štaviše, i jedno ljubavno pismo, očitovanje neke davne znanice, koja u sadašnjoj bijedi nikako nije mogla da zaboravi na nekadašnju sreću.

— U vatru! U vatru! — vikne Bucholc tresući se od smijeha. Nije htio da sluša bujne, patetične tirade, preklinjanje i moljakanje koje se završavalo s molbom za zajam.

— Vidite li, kako me ljudi poštuju! Kako ljube moje rublje!

Bilo je pisama, punih najodurnijih psovaka.

Karol se skanjivao, ne znajući, bi li čitao.

— Čitajte, psuju me, ja to volim; to je barem iskreno, a često i zanimljivije od onoga.

Karol je čitao pismo, koje se počinjalo s riječima:

»Harambašo lodzkih hajduka« — i nanizalo je cijelu skalu grdnja i psovaka, od kojih su najblaže glasile: »Svinjo njemačka, huljo, zločinče, pijavico, podlo pseto, švapski žderonjo« — a svršavalo se frazom: »Ako te božja osveta mimoiđe, ljudska te kazna ne će mimoići, ti podlo pseto i mučitelju.« Pismo je bilo bez potpisa.

— Taj ima humora. Ha, ha, ha, veseo gad!

— Znate, gospodine predsjedniče, da mi je već dosta; već mi se zgadilo.

— Čitajte, napijte se punim gutljajem tih ljudskih spirina: to podstiče otrežnjenje. To spada u psihologiju Lodza i vaše nesposobnosti.

— Nisu sva pisma od Poljaka, ima ih i njemačkih, od veće su česti pisana njemački.

— Baš to dokazuje, da su sva od Poljaka. Vi imate talente za jezike i za prosjačenje, vi to dobro radite — reče Bucholc s naglaskom.

Karol ga pogleda očima, u kojima su počele da svjetlucaju iskre gnjeva i mržnje, ali je dalje čitao neku denuncijaciju protiv glavnoga skladištara, da krade robu.

— Dajte to ovamo: o tome se moramo osvjedočiti.

Spremi pismo u džep.

Bilo je još tužba na majstore, bilo je prijetnja onih, koji su bili otpušteni s posla, bilo je i takvih denuncijacija, da je netko rekao za Bucholca: »Svinja s ispaljenim očima«, »stari lopov« — pisanih olovkom na komadiću papira za pakovanje.

— Dajte ovamo to pismo! To je važan, dragocjen dokumenat, što o meni govore moji ljudi — reče i prezirno se nasmiješi. — Mislite, da ja svaki dan čitam takva pisma? Ha, ha, ha! August njima potpaljuje peć; to je jedino dobro, što ga imamo od toga drljanja.

— A ipak vi, gospodine predsjedniče, svake godine dajete nekoliko tisuća rubalja za različite javne svrhe.

— Dajem, dajem, jer mi ih izmame, jer moram radi mira da bagaži dobacim koju kost.

— Nekadašnji princip: »plemstvo obvezuje«, promijenio se sada u: »milijuni obvezuju.«

— Glup, nihilistički princip! Što se mene tiče, ako krepavaju od gladi. Neka krepaju! Uvijek jedan dio ljudi mora biti bez ičega. Meni nije nitko dao ni groša, sve sam morao sam oteti, postići, zašto dakle da ja dajem drugima, zašto? Neka mi netko dokaže, da je to moja dužnost. A komu da dajem? Gospodi, koja su profućkala svoje imetke, neka ih đavo nosi! Tu kod vas svi hoće da uzimaju, a nitko ne će da radi. Mogao je tkogod i od vas, kao ja, doći u Lodz, latiti se posla, pa bi stekao imetak isto tako kao i ja. A zašto nije bilo tako? Jer ste vi za to vrijeme kod nas pravili revoluciju... Ho! ho! Donki-

hoti! — prezirno pljune na svoje noge i dugo se smijao, vanredno dobro raspoložen.

Karol je hodao po sobi, ništa nije htio govoriti i premda je u njemu već počela da kipi srdžba, šutio je i činio se ravnodušan, jer je znao, da Bucholca ne će razuvjeriti, a nije htio da se s njim zamjeri.

Bucholc je primijetio neku neprijatnost, koju je zadao Borowieckomu i baš je zato govorio sve bolnije stvari, koje su morala čovjeka povrijediti, mučio ga je naumice. Volio je, vanredno mu je godilo, kad je mogao nekoga da muči i da pljuje u ljudske duše.

Gotovo je ležao u fotelju, ispruživši noge, koje su mu se gotovo pekle uz vatru, a vatra se neprestano ložila, on je u njoj svaki čas čeprkao štapom. Lice mu je bilo sivožuto kao u mrtvaca, koji se raspada, a oči mu krvavo sjale srdžbom i porugom. Okrugla lubanja, pokrita ostacima sijede kose, jasno se isticala na tamnoj pozadini fotelja.

Nije gotovo ni zatvarao usta, nego sve strastvenije pljuvao na sve i gazio sve. Izgledao je kao kumir zamotan u krpe i tralje, kako u dubini svog zlatnog hrama leži na milijunima i, crpući iz njih snagu, ruga se svemu, ismjehuje slabost, izvrgava smijehu čuvstva i prezire samo ljudstvo, koje se nije diglo na milijunima.

Napokon ga prekinuo lakaj, najavivši objed.

Dva čovjeka prihvatiše fotelj i njega u njemu i odvezoše ga u blagovaonicu, koja se nalazila na drugoj strani kuće.

— Vi znate slušati, vi ste razborit čovjek! — šapne on Karolu, koji je išao uz fotelj.

— Sve je to bilo vrlo zanimljivo, što ste govorili, vrlo me je interesiralo kao gradivo za patologiju milijunara — reče Borowiecki ozbiljno i pogleda mu u oči.

— Gospodine!... Drži ravno! — rikne Bucholc na lakaja, koji je nosio fotelj s lijeve strane, i udari ga štapom po glavi. — Gospodine Borowiecki, ja vas visoko štujem, dajte mi ruku! Mi se razumijemo, mi možemo živjeti u slozi, računajte uvijek na mene.

U blagovaonici je već bila Bucholcova žena i, kad su joj muža smjestili za stol, poljubila ga je u glavu, pružila mu svoju ruku na poljubac i sjela nasuprot njemu.

Doktor je bio također tu; pristupio je prvi k Borowieckomu i predstavio mu se.

— Hamerstein, dr. Julius Gustav Hamerstein — ponovi doktor s naglaskom i pogladi veliku konopljanu bradu, koja mu je padala sve do polovice prsiju.

— Doktor homeopatije i vegetarijanstva. Stoji me četiri tisuće rubalja na godinu, puši moje skupe cigarete i obećava, da će me izliječiti, ili da ću umrijeti...

Doktor htjede da se usprotivi, ali stara gospođa vrlo tihim glasićem pozove sve k objedu, koji su lakaji odmah počeli donositi.

Razgovor se vodio njemački.

— Zar vi niste vegetarijanac? — zapita Hamerstein Borowieckoga i ispruži bradu ispod ubrusa, kojim se bio povezao.

— Ne, gospodine. Ja sam potpuni gospodar svih svojih sila — odgovori Karol prilično oporo, jer mu se nimalo nije svidjela doktorova figura, koja je bila nekako raspojasana, s velikim trbuhom, s krupnim licem, s golemom lubanjom, što se sjala kao izribana šerpenja.

Hamerstein se nestrpljivo migoljio, bacio preziran pogled ispod izbočenih plavih naočala i rekao suho:

— Svaka se istina spočetka izvrgava ruglu.

— Imate li mnogo pristaša u Lodzu?

— Sebe i svoje pse, koji su šugavi, jer im veterinar nije propisao mesa — naruga se Bucholc, koji je sjedio za stolom, ali nije jeo ništa do kaše od zobi s mlijekom.

— Što je Lodz, što je cijela Poljska? Barbarluk!

— Zato ste i došli. Našli ste podesno polje za apostolstvo.

— Napisao sam knjigu o vegetarijanizmu: »Prirodna hrana«, mogu vam je poslati.

— Hvala, pročitat ću s interesom, ali sumnjam, da ćete u meni naći sljedbenika.

— I gospodin je predsjednik isto tako govorio spočetka, ali sada...

— A sada si glup, dragi Hamer, jer ti to ne razumiješ, kad je čovjek bolestan, a cijela ta glupava medicina ne pomaže, onda je spreman da potraži vračara, popa Kneippa, pa makar i tvoju električno-homeopatičko-vegetarijansko-arseničku metodu.

— Jer ona jedina pomaže, budući da je princip homeopatije: similia similibus curantur, to je princip, koji se najviše slaže s ljudskom naravi, ona je jedina ispravna. Gospodin predsjednik to najbolje potvrđuje sam na sebi.

— Dosad je tako, ali kad krene na gore, onda možeš biti siguran, doktore, da ću te izlupati batinom i dat ću te baciti preko stepenica zajedno s čitavim tim tvojim švindlom.

— Tko propovijeda nove istine, nagrada mu je mučeništvo — šapne doktor sentencionalno i stade duhati u mlijeko.

— Pusti ti mučeništvo na miru, tvoja nagrada iznosi četiri tisuće rubalja, a lice ti se sja od sala kao ulična svjetiljka.

Doktor podigne naočale uvis, kao da poziva strop za svjedoka, koliko trpi, i nastavi dalje jedući kašu s mlijekom.

Zdjela salate s uljem i jedna s krumpirima stajale su pred njim.

Zamuknuše.

Lakaji su kao sjene prolazili bez šuma prateći, tko bi što mogao trebati.

Jedan je stajao za Bucholcom, pružajući mu smjesta ono, na čemu se zadržao njegov pogled.

— Kudrov! — promrmljao bi katkada Bucholc, kad bi lakaj zakasnio ili kad ne bi pogodio, što on želi.

Bucholcova je žena sjedjela s druge strane ne uplećući se nikako u njihov razgovor.

Jela je vrlo polagano, žvačući prednjim zubima, smiješila se blijedim ustima kao voštana maska, gledala je mrtvim pogledom u Borowieckoga, katkada popravljala kapicu od čipaka, koja joj je resila sijedu kosu glatko pričešljanu nad žutim i suhim čelom s uleknutim sljepočicama, gladila sitnom naboranom rukom papigu, koja je visjela na naslonu stolca kao klupko najžarčih boja.

Kad bi što zatrebala, mahnula bi glavom na lakaja i govorila mu gotovo nečujnim šaptom, ili bi pokazala prstom. Sjedjela je kao mumija, koja živi samo od preostalih, automatskih, najdugotrajnijih kretnja.

Objed je bio vrlo priprost, po njemačkom načinu. Malo mesa, mnogo variva.

Prostrto je bilo vrlo obično: pozlata već dobrano izlizana, porculan otkrhan, išaran golubićima na rubovima tanjura.

Samo su Borowieckomu dali konjaka i nekoliko vrsta vina, koje mu je sam Bucholc natakao, nudeći ga:

— Pijte, gospodine Borowiecki, to je dobro vino.

Svršetak objeda prošao je u šutnji i dosadi.

Vladala je tišina, koja deprimira, samo je kadšto papiga, kad nije mogla štogod da dohvati sa stola, vrištala: »Kudrov!« A isto je to dobacivao šaptom i Bucholc, misleći na lakaja. A svaka riječ ili zvuk odjekivaše, gotovo odzvanjaše u toj velikoj blagavaonici, u koju je moglo stati dvjesta ljudi, okruženoj unaokolo tamnim hrastovim kredencima, izrezuckanim u staronjemačkom stilu i stolicama u istom stilu.

Veliki venecijanski prozor, koji je gledao u tvorničke zidove, nije davao mnogo svijetla, osvjetljavao je samo onaj dio stola, gdje su oni sjedjeli, ostalo je utonulo u nekakav rđasti sumrak, iz kojega su svaki čas izranjali lakaji kao crne sjene.

Sunce je prodrlo sa strane prozora i prolilo trak crvenkastoga svijetla uoči zalaska preko polovice stola.

— Zavjesu! — vikne Bucholc, jer nije volio sunčana svijetla i s užitkom se zagledao u luster, koji je zasjao električnim svijetlom.

Objed se napokon, na Karolovu radost, svršio, jer je u toj tišini i dosadi postao već pospan.

Stara gospođa poljubi muža u glavu, podmetne mu za uzvrat ruku i ispruži je zatim automatskom kretnjom Borowieckomu, koji nije dugo sjedio, pošto je izmijenio tiho nekoliko riječi s doktorom, jer je Bucholc zadrijemao u fotelju i, ne oprostivši se s njim, izišao je.

Blagovaonica se posve ispraznila, ostao je samo Bucholc spavajući u fotelju, i lakaj, koji je stajao nekoliko koračaja dalje, nepomičan, zagledavši se u njega, spreman na svaki mig.

Borowiecki, kad je došao na ulicu, na svjež zrak i na vedar, sunčan dan, odahnuo je osjetivši, kako mu je odlanulo.

Otpremi Bucholcova kola, koja su na njega čekala, i krene pješke, prođe kraj parka i tvornice i skrene iz Piotrkowske ulice u malu, nepopločenu uličicu, koja je vodila prema poljima, a s jedne i s druge strane bila izgrađena dugačkim, tmurnim kasarnama za radnike.

Tužno je bilo tamo i ružno.

Veliki, dvokatni štaglji od kamena, bez i najmanjega ukrasa, goli, crveni, od jadne opeke, koju su vjetri istrošili, odražavali su se u ulici punoj smrdljivoga blata; stotine sitnih, isprepletenih prozorčića jedva da su se gdjegdje bijelile zastorima ili bile okićene loncima cvijeća — gledale su u snažne trupove tvornice, koji se smjestiše s druge strane puta iza visokoga plota i reda golemih topola s povenulim vršcima, koje su stajale kao strašni kosturi, čineći granicu između tih tužnih ljudskih katakomba, kojima su bile slične radničke kuće, i tvornica, što su u tišini nedjeljnoga počinka stajale nijeme, šutljive, snažne svojim dimenzijama i grijale na proljetnom suncu svoja nakazna tjelesa i tmurno svjetlucale tisućama prozora.

Borowiecki se provlačio kraj kuća po uskim prelazima i kamenju, koje je mjestimice bilo sasvim preliveno blatom, što se talasalo kao voda i prskalo sve do prozora u prizemlju i do vrata, što su vodila u trijemove i hodnike, odakle su dopirali dječji uzvici.

Iza kuća uđe u dugački vrt, koji je preko puta graničio s prostranim poljima, na kojima su se u daljini crvenjeli zidovi tvornica i razbacane osamljene kućice. Odavde je dopirao hladan i vlažan vjetar i šumio lišćem grabove živice, što se uvenulo, žuto, treslo od svakoga daška i padalo na crne, razmočene puteljke vrta.

U vrtu se nalazila visoka, jednospratna kuća, u kojoj je stanovao njegov pomagač Murray. U toj je kući bio stan i za njega, što mu ga je tvornica dodijelila, čitav sprat ili prizemlje, prema izboru, no Borowieckomu se taj ružni stan nesavladivo gadio.

S jedne su se strane prozora vidjela dvorišta radničkih kuća, s pročelja se pružao malen vrt i pogled na tvornicu, a s lijeve strane, kao i s pročelja, protegla se posljednja ulica izvan grada, nepopločena, opasana jarcima dubokim nekoliko lakata, iznad kojih je raslo staro umiruće drveće, koje se sve većma nagibalo, podlokano nečistoćom, koja je curila iz susjednih tvornica. Iza drveća je pogled lutao po velikom komadu zemlje, punom rupa, kaljuža, gnjile vode, bojadisane primjesama iz praonica i apretura, gomilâ otpadaka i smeća, koje su ovamo istresali iz grada, razvaljenih peći od opeka, grupâ osušenog drveća, tragova brazda, hrpâ gline, koja je od jesenas

tu zaostala, kućicâ slijepljenih od dasaka i malih tvornica tik kraj Szajblerovske šume, koja je svojim zdravim crvenilom i mrtvim tvrdim konturama upravo bola oči.

Nije volio tog lodzkoga krajolika, milije mu je bilo stanovati u iznajmljenom i ne baš udobnom stanu, ali je barem stanovao u gradu s prijateljima, s kojima ga nije vezalo toliko prijateljstvo, koliko stari zajednički život i mnogogodišnja navika. Zajedno su stanovali u Rigi za vrijeme studija, zajedno su putovali u inozemstvo i zajedno su se prije nekoliko godina našli u Lodzu.

Borowiecki je bio kemičar-kolorist, Baum tkalac i prelac, a Welt je svršio trgovačke tečajeve.

U Lodzu su imali svoj podrugljiv naziv: »Welt i dva velika B.«, ili »Baum i Komp.«, ili »Tri lodzka brata«.

Murray mu istrči u susret čak u vrtić, tarući već izdaleka ruke, koje su mu se neprestano znojile, žutim rupcem velikim kao ponjava.

— Mislio sam već, da ne ćete doći.

— Pa obećao sam.

— Kod mene je jedan mladi Varšavljanin, koji je nedavno doputovao u Lodz.

— Tko to? — zapita Borowiecki ravnodušno i skine ogrtač u predsoblju, koje je sve do stropa bilo puno crteža, ponajviše golih žena.

— Trgovac, osniva nekakvu agenturu.

— K vragu, od desetorice, koje sretnemo na ulici, šestorica su tek stigli i osnivaju agenture, a devetorica hoće da zarade milijune.

— Pa to se u Lodzu često dešava.

— Eh, da su ti došljaci barem »boja«, ali oni su najordinarnija »lužina«.

Kozłowski, onaj Varšavljanin, nehajno se digne s naslonjača da se pozdravi s Borowieckim, i opet se spusti natrag. Neprekidno je pio čaj, što mu ga je Murray nalijevao iz samovara.

Razgovor se živahno raspreo, jer je Murray jutros bio u gradu i pričao o posljedicama bankrotâ.

— Dvadesetak tvrtka odnijet će đavo odmah, a kolikima će poteći krv zbog tih bankrota, to će se vidjeti. U svakom

slučaju Wolkman se ljulja. Grosman, Grünspanov zet, nagađa se; Fryszman, kažu, da je jedva čekao takvu priliku i odmah se danas brže-bolje »srozao«, bojao se, da mu ne bi slučajno spriječili, a mora zaraditi, jer treba zetu isplatiti miraz. Kažu, da je i Trawinski danas oblijetao bankare. S njim nešto nije u redu, vi ga poznajete, gospodine Borowiecki.

— Naš kolega iz Rige.

— Vidim, da je ovdje cijela Sodoma i Gomora — usklikne Kozłowski, miješajući čaj.

— A što ima nova u Varšavi, zar još uvijek »Mikado«? — zapita Karol podrugljivo.

— Vi govorite o davnoj, vrlo davnoj prošlosti.

— Nisam »au courant« u varšavskim novostima, iskreno priznajem.

— Vidim to, jer kod nas sada vlada »Ptičar iz Tirola«, slavna ludorija.

»Još jednom, još jednom, još jedamput, ptičice« — zapjeva i nehotice s užitkom.

— Velim vam, Czosnowska je naprosto božanstvena!

— Kakva je to dama?

— Vi ne znate? Zbilja, vi ne znate? Ha, ha, ha! — i stade se smijati iz sveg grla.

— Gospodine Roberte, pokažite mi taj novi namještaj — zamoli Karol.

I pođoše odmah prema drugoj strani kuće.

— Pa to je cijeli dućan lijepoga pokućstva! — usklikne Borowiecki zadivljen.

— Što? Lijepo je, zar ne? — šaptao je Murray ponosno i s užitkom, dok su mu se blijede oči sjale, široka se usta smijala, pokazujući prijatelju cijeli uređaj kuće.

Bio je to salon malen, elegantan, natrpan pokućstvom sa žutom navlakom na blijedoljubičastom sagu, s portijerama također žute boje.

— To je lijepa kombinacija! — usklikne Karol i s užitkom uze promatrati harmoniju, u koju su se slijevale boje.

— Što? Lijepo je? Zar ne? — klicao je Murray sav sretan, brišući neprestano ruke prije no što će taknuti svilene zavjese.

Grba mu je drhtala i svaki je čas povlačila njegov kaput na ramena, a on ga je neprekidno popravljao.

— To će biti njezina soba, njezin budoar — šapne tiho i svečano ga uvede u malu sobicu s minijaturnim namještajem i s velikim mnoštvom porculanskih sitnarija.

Kraj prozora je u velikoj pozlaćenoj žardinijeri stajala kita rascvalih raznobojnih zumbula.

— Pa vi niste, kako vidim, ni na što zaboravili.

— Ja mislim na to — reče on čvrsto, obriše ruke, potegne kaput i zabode dugački koščati nos u cvijeće duboko udišući njegov miris.

Pokaže mu još spavaonicu i malu sobicu otraga.

Sve su bile podjednako elegantne i udobno namještene, svuda se opažala ruka čovjeka stručnjaka, koji usto vrlo voli svoju buduću ženu.

Vratiše se u salon. Karol sjedne i s osjećajem čuđenja stade promatrati Murraya.

— Vidi se, da duboko ljubite — šapne.

— Ljubim, vrlo ljubim! Da samo znate, kako ja neprekidno na nju mislim!

— A ona?

— Tiho!... O tome ne ćemo govoriti — prekine ga on brzo, smućen njegovim pitanjem.

Stade da sa stolca stresa prašinu, koje nije bilo, samo da prikrije svoje uzbuđenje.

Karol zašuti pušeći cigaretu i osjećajući, da ga spopada pospanost, smjesti se udobnije u fotelj i stisne oči, gledajući kroz prozor na sivo nebo, na kojem su se vidjele crne silhuete tvorničkih dimnjaka.

Zaokupila ga je pospana tišina.

Murray je brisao ruke, potezao kaput, cijelom rukom gladio čvrste, čisto obrijane čeljusti i zagledao se u sag, u one bijele cvjetiće tratinčica, što su zapremale sredinu saga.

»Još jednom, još jednom, još jedamput, ptičice!«

Prigušenim je zvucima drhtalo pjevanje Kozłowskoga i tihi je glas glasovira prodirao u saloničić i padao na njihove glave kao slatka rosa od zvukova.

Borowiecki se borio sa snom, uvlačio dim cigarete, ali mu je ruka postajala sve teža i padala na ručicu fotelja.

Murray je sanjario o budućoj sreći, živeći u nadi, da će se uskoro oženiti.

Njegova mekana, gotovo ženska duša, prosipala se u hiljadama sitnica, kojima je napunio stan i unaprijed se radovao dojmu, što će ga sve to morati izvesti na ženu.

Htio je da govori, ali opazi, da je Borowiecki čvrsto zaspao. Bilo mu je to malko neugodno, pa, ne budeći ga, zastre prozor zavjesom, izvadi mu iz ruke goruću cigaretu i izađe na prstima.

Kozłowski je neprestano pjevao i prebirao po glasoviru.

— Dajte, zapjevajte koju ljubavnu toplu pjesmicu! Ja ću vam međutim natočiti čaja — molio je Englez Murray.

— Iz koje operete?

— Ja ne znam, iz koje. Samo vrlo volim ljubavne pjesme.

Kozłowski mu spremno otpjeva različite pjesmice, koje su bile popularne u Varšavi.

— Vidite, to nije ono, ja ne znam to reći, jer slabo poznam vaš jezik, ali bih htio nešto slatko i lijepo, a ovo, što ste sada pjevali, vrlo je grubo.

— Zaboga, ja sam to pjevao u svim varšavskim salonima.

— Vjerujem vam, zlo sam se izrazio. Lijepe su te pjesme, dajte još zapjevajte!

Kozłowski poče da upola glasa pjevucka iz svog neiscrpljivog repertoara Tostijeve napjeve; pjevao je neumorno i sve, koje je znao; njegov tenor, malen ali metalni glas, naumice prigušen, zvučao je prekrasno.

Murray se sav zadubao u slušanje, zaboravio je nadolijevati čaj, nije brisao ruke, nije potezao kaput, nego je svom dušom pio tu slatku, strastveno žarku, a načas opet melankoličnu glazbu; slušao je čitavim svojim bićem, dok mu se oči ne zalište suzama zanosa, a majmunsko otegnuto lice zadrhtalo mu od ganuća.

VI

Moric Welt izišao je iz kuće oko jedanaest sati, kako je rekao Mateuš Borowieckomu. Više se vukao nego išao pločnikom na sunčanoj strani, zaduben u neku financijsku kombinaciju, pa nije ni vidio znance, koji su ga pozdravljali. Gledao je na ljude i na grad tupim pogledom zamišljena čovjeka.

— Kako da to načinim? Kako da to načinim? — mislio je neprestano uvijek isto.

Sunce je jarko sjalo nad Lodzom, nad tisućama dimnjaka, koji su stajali u tišini nedjeljnoga počinka, i u čistom, prozirnom zraku bez dima crvenjeli se kao snažna borova debla, okupani u plavkastom, proljetnom zraku.

Gomile radnika u blagdanjem ruhu, sa svijetlim, ljetnim odijelima, s kravatama vrištavih boja, s kapama, na kojima su se sjali štitnici, ili s visokim šeširima, koji su već davno izišli iz mode, s kišobranima u rukama, prosuli su se na Piotrkowsku, stizali u povorkama iz pokrajnih ulica i valjali se po pločnicima onim teškim gibanjem mase, koja se pasivno predaje svakom pritisku; radnice u neobičnim šeširima jarkih boja, u haljinama na struk, sa svijetlim ogrtačićima ili s isprutanim maramama na plećima, s glatko pričešljanom kosom, koja se sjala od pomade i zlatnih igala, katkada sa zataknutim umjetnim cvijetom u kosi — tapkale su polako, gurajući se u svjetini laktovima, i tako su često spasavale svoje kruto uškrobljene suknje, ili suncobrane raširene nad glavama, koji su se kao veliki leptiri u tisuću boja njihali nad tom sivom ljudskom rijekom, koja je neprekidno tekla i usput primala nove pritoke iz pokrajnih, poprečnih ulica.

Dizali su oči prema suncu, disali proljećem, koje se osjećalo u zraku, i išli naprijed tromo, u neudobnom blagdanjem odijelu kroz relativno tihu ulicu, slobodno, u nedjeljnom počinku, s kojim nisu znali, što bi počeli, očiju uprtih u jednu točku, zaslijepljeni sjajem, od kojega je to mnoštvo lica, bijelih kao kreda, žutih, svih pocrvenjelih, propalih, bez krvi, što je ispiše tvornice — izgledalo još jadnije. Zaustavljali su se pred izlozima dućana, natrpanih jeftinom robom, ili su se kao potočići gubili u krčmama.

S krovova, s pokvarenih žljebova, s balkona curila je voda u potocima na glave prolaznika i na blatne pločnike. Jučerašnji se snijeg topio i curio po pročeljima palača i kuća dubeći dugačke, crne pruge po zidovima, pokritima ugljenom prašinom i čađom.

Cesta je bila puna rupa i udubina, pokrivena masom ljepljiva blata, kojim su dorožke i kočije prolazeći prskale po pločnicima i šetačima.

A iznad toga, s obje strane ulice, koja se protezala golemim pravcem sve do Bałuta, stajale su čvrsto stisnute kuće jedna uz drugu, palače slične talijanskim dvorcima, u kojima su se nalazila skladišta pamuka; obične zidane škatulje na tri sprata, sa zidovima, s kojih je pootpadala žbuka; kuće izgrađene u savršenom stilu, s pozlaćenim željeznim balkonima u stilu baroka, svinute, koketne, pune malih kipova na pročelju i iznad prozora, kroz koji se vidio niz tkalačkih radionica; sitne, drvene, pognute kućice sa zelenim, mahovinom obraslim krovovima, iza kojih su se po dvorištima dizali snažni dimnjaci i tjelesa tvornica, priljubile su se uz bok palači u teškom renesansno-berlinskom stilu od crvene modelirane opeke i sa sivim dovracima i okvirima od kamena s velikim reljefom na pročelju, koji prikazuje industriju, s dva paviljona po strani, koji se dovršavaju tornjevima, a odijeljeni su od glavne zgrade prekrasnom željeznom rešetkom, iza koje se u pozadini dižu golemi zidovi tvornica; kuće, koje razmjerima i krasotom nalikuju muzejima, a zapravo su skladišta gotove robe; kuće prenatrpane uresima u različitim stilovima, gdje u prizemlju renesansne karijatide drže zidani hodnik u staronjemačkom stilu, iznad kojega se drugi sprat à la Louis XV. diči talasastim linijama u okvirivanju prozora, a dovršuju ih trbušasti ukrasi, slični namotanoj klupčadi; kuće, koje ozbiljnošću hramova uzdižu ogromne zidove, strogo urešene, pune veličajnosti, na kojima se zlátê slova isklesana na mramornim pločama: »Szaja Mendelsohn«, »Herman Bucholc« i t. d.

To je bila zbrka, smetište svih stilova, primijenjenih od zidara, naježena tornjićima, oblijepljena štukaturom, koja je stalno otpadala, ispresijecana hiljadama prozora, puna balkona od kamena, karijatida, tobožnjih ukrasa, balustrada po krovovima, veličanstvenih ulaza, gdje su vratari u livreji drijemali u baršunastim foteljima, i običnih otvora, kroz koje se uličnо blato cijedilo na strašna dvorišta slična smetištima; dućana, kontoara, skladišta, malih dućančića, punih gada i proste robe, hotelâ prvog reda i restorana, najodurnijih krčma, pred kojima su se na suncu grijali odrpanci — milijuni, koji su prelijetali ulicom u prekrasnim kočijama, upregnutim američkim atima — svaki konj po deset tisuća rubalja — bijede, koja se

valjala ulicama s pomodrjelim ustima očaja i strogim pogledom vječnoga gladovanja.

— Divan grad! — prošapće Moric, stojeći na uglu Meyerova pasaža i zažmirivši gledaše u te beskrajno dugačke nasipe kuća, koji su stezali ulicu. — Divan grad, ali što mogu ja na tom zaraditi? — pomisli podrugljivo i uđe u slastičarnicu na uglu, koja je bila već gotovo dupkom puna.

— Melanž! — vikne on dječacima, koji su trčali na sve strane. Ugura se na jedno slobodno mjesto, makinalno prolista posljednji »Berliner Börsen-Kurier« i opet se zadube u razmišljanje. Mislio je, odakle da namakne novaca, a zatim: kako da iskombinira, da tim pamučnim poslom, za koji je pred nekoliko sati sklopio s prijateljima ugovor, zaradi što je više moguće.

Mavro Welt bio je i suviše lodzki »Gründer«, a da bi mogao osjetiti ikakvu grižnju savjesti, koja bi ga priječila da načini dobar posao, pa makar to bilo na koži prijatelja, ako mu to samo pođe za rukom.

Živio je u svijetu, u kojem su prevare, lažni bankroti, stečajevi, raznovrsna varanja i izrabljivanja bila svagdašnji kruh, svi su se tim lakomo hranili, glasno su zavidjeli spretno smišljenim huljstvima, pričali su po slastičarnicama, krčmama i poslovnicama sve zanimljivije lopovštine, divili se tim javnim varalicama, obožavali i poštivali milijune, ne pazeći odakle dolaze. Što se koga ticalo, da li je zaradio ili ukrao, glavno je, da milijune ima.

Nespretnima ili onima, koji nisu imali sreće, svuda su se izrugivali i osuđivali ih, nisu imali kredita, otkazivalo im se povjerenje — a sretnik je imao svega u izobilju: danas je mogao najaviti stečaj i namiriti se sa dvadeset i pet postotaka, a sutra će mu isti oni, koje je pokrao, dati još veći kredit, jer će svoje gubitke pokriti na drugoj strani, kad najave stečaj sa petnaest postotaka.

Moric je dakle razmišljao, kako da zaradi u kompaniji i kako da zaradi mimo kompanije.

— Kupiti na zajednički konto makar što, samo da se zamažu oči, a kupiti sve, što se može, na svoj vlastiti konto — to je bila ideja, koja mu se od jutros vrzla po glavi. Bilježio je niz brojaka na mramorni stol, zbrajao, precrtavao, brisao i

nanovo neumorno pisao, ne obazirući se na ono, što se oko njega zbiva.

Pružali su mu ruke preko glava njegovih susjeda, koji su uz njega sjedjeli, on ih je stiskao, a da nije znao, tko ih je pružio.

— Morgen! — dobacivao je onima, koji su ga pozdravljali, i onima, koje je primijetio, pa se opet zadubao u najnevjerojatnije kombinacije.

Nije mogao naći ni načina ni novaca. Kredit mu je bio iscrpen i angažiran u agenturi. Mjenice nije više mogao ispostavljati bez potpore kakvog dobrog i solidnog žiranta.

— Koga da uzmem za žiranta? — to mu se sada melo po mozgu.

— Melanž! — dobaci opet konobarima, koji su se u vrevi i stisci, što je nastala u slastičarnici, vrtjeli između stolića, držeći nad glavama tase s kavom i čajem.

Sat s kukavicom otkuca jedamput. Jedan sat.

Iz slastičarnice počeše ljudi polagano da otječu na ulicu, na šetnju.

Moric je još uvijek sjedio. Odjednom mu oči zasjaše, prstima raščešlja krasnu svoju baršunastu bradu, čvrsto pritisne cviker na nos i stade žurno žmigati očima.

Pao mu je na pamet stari Grünspan, vlasnik velike tvornice vunenih marama od tvrtke »Grünspan et Landsberger«, njegov bliski rođak, ujak.

Odluči poći k njemu i ako uspije da ga uzme za žiranta, a ako ne, da ga uvuče u posao kao kompanjona.

Sreća i radost, što je to pronašao, trajala je samo kratak čas, jer se sjetio, da je Grünspan upropastio rođenoga brata i da je već nekoliko puta sklapao nagodbu. S takvim čovjekom nije vrlo sigurno laćati se posla.

— Bankroter, varalica! — promrmlja srdito i nasluti, da ga ne će dobiti za žiranta, ali uza sve to odluči da pođe k njemu.

Stade se obazirati po slastičarnici, uskoj, tamnoj i dugačkoj prostoriji, koja je bila već gotovo prazna, jer je samo kraj prozora sjedjelo još nekoliko mladih ljudi, koji su se zagledali u velike stranice novina.

— Gospodine Rubinroth! — vikne on mladom momčetu, što je sjedjelo kraj zrcala s čašom čaja u jednoj ruci, a s kolačem u drugoj, nagnut nad novinama, koje su bile prostrte na stoliću.

— Izvolite! — usklikne momče i skoči na noge.

— Ima li što?

— Nema ništa.

— To sam trebao znati jutros.

— Nije bilo ništa, pa nisam javljao, jer sam mislio...

— Vi treba da slušate, a ne da mislite. To nije vaš posao. Rekao sam vam jednom zauvijek, da mi svaki dan ujutro javite u stan, bilo što ili ne bilo, jer nije vaša stvar da razmišljate, nego da mi javite, pošto vas za to plaćam. Na kolače i novine još biste mogli stići.

Rubinroth se stade dosta živo ispričavati.

— Ne vičite, tu nije sinagoga! — dobaci Moric trpko svom činovniku iz poslovnice i okrene mu leđa.

— Kellner! Zahlen! — zavikne i izvadi novčarku.

— Što plaćate?

— Melanž!... Ali vi mi niste ni donijeli, ništa ne plaćam.

— Ovaj čas će biti. Melanž! — zavikne konobar iz sveg glasa.

— Ulijte sebi u nos melanž, puna sam dva sata čekao, a sada moram otići bez zajutarka. Klipane jedan! — vikne srdito i žurno istrči na ulicu.

Sunce je grijalo sve jače.

Gomile radnika razišle su se, ali je zato pločnike napunilo drugo mnoštvo, mnoštvo elegantno odjeveno, dame u modernim šeširima, u bogatim ogrtačima, muškarci u dugačkim, crnim kaputima, u havelocima s pelerinama, židovi u dugačkim zablaćenim kaputima, židovke, ponajviše lijepe, u baršunu, kojim su pobirale blato s pločnika.

Vreva je napunila ulicu, gurali su se smijući se, provlačili su se, šetali se uz ulicu sve do Przejazda ili Nawrota i natrag.

Pred slastičarnicom na uglu Dzielne ulice promatrala je grupa omladine iz trgovačkih poslovnica žene, koje su prolazile i glasno je izricala svoje primjedbe i uporedbe ne toliko uljudne koliko glupe, praskajući svaki čas u ludi smijeh, jer

je Leo Kohn stajao po strani i pravio svoje obične viceve, kojima se najglasnije smijao on sam.

Bum-bum je stajao na čelu grupe pognut i neprestano je objeručke držao cviker i promatrao žene, koje su prelazeći preko ulice, što je presijecala pločnik, morale da podignu suknje.

— Gledajte, gledajte, kakve su to nožice! — klicao je cmokćući ustima.

— Ova ima dva štapa u čarapama.

— Aj, aj! kako se Salika danas naštopala!

— Pozor! Vozi se Šaja — poviče Leo Kohn i ponizno pozdravi Šaju, koji se vozio kraj njih nehajno se razvaganivši na sjedalu.

Mahnuo im glavom.

— Izgleda kao stari »restl«.

— Gospođice, zablatit će vam se suknja! — poviče Bum-bum za nekom djevojkom.

— Pokažite, što imate! — reče Leo.

— O čemu se radi, o to malo nešto...

— Moric, hodi k nama! — povikne Leo, kad je spazio Welta kako se približava.

— Ostavi me na miru, ne volim luđake na ulici — promrmlja Moric i prijeđe preko ulice, gdje se odmah izgubio u svjetini, koja se valjala u smjeru na Nowy Rynek.

Mnogobrojne skele, koje su stajale pred kućama, što su se gradile ili nadograđivale, silile su prolaznike da idu uličnim blatom.

Niže, iza Nowoga Ryneka, bilo je mnogo židova i radnika, koji su kretali u Stare Miasto. Piotrkowska je ulica na tom mjestu po treći put promijenila svoj izgled i značaj, jer je od Gajerowskoga Ryneka sve do Nawrota tvornička, od Nawrota do Nowoga Ryneka trgovačka, a od Nowoga niže sve do Staroga Miasta je tandlersko-židovska.

Tu je blato bilo još crnje i mekše, pločnici su se mijenjali gotovo pred svakom kućom: sad su bili široki i od kamena, a sad su vodili po uskoj izgaženoj betonskoj stazi, ili se išlo naprosto po sitnoj, blatnoj kaldrmi, koja je bola kroz potplate.

Járcima su kraj ceste tekle ispirine iz tvornica i protezale se kao prljavožute, crvene i plave vrpce; iz nekih kuća i tvornica, što su bile iza njih, pritjecalo je toliko, da se nije sve

moglo smjestiti u plitke jarke, pa je prelazilo preko jaraka i zalijevalo pločnike raznobojnim zapljuscima, sve do izgaženih pragova bezbrojnih dućančića, koji su zjali iz crne, blatne nutrašnjosti nečistoćom i gnjilоćom, smradom sleđeva, sagnjilog variva ili alkoholom.

Kuće stare, otrcane, prljave, oguljene, bez žbuke, kao da su svjetlucale ranama od gole opeke, gdjegdje drvene ili od običnoga pruskoga zida, koji je pucao i rasipao se kraj vrata i prozora, s nakrivo umetnutim prozorima, naherene, izrdane, zablaćene stajale su kao oduran niz kuća-mrtvaca, među koje su se gurali novi, trospratni orijaši s bezbrojnim prozorima, još neokrečeni, bez balkona, s privremenim prozorima, a već puni ljudskoga mravlja i udaranja tkalačkih radionica, što su radile bez obzira na nedjelju, tutnja bučnih strojeva, što su pravili lošu robu za izvoz, i piskutljivoga škripanja kolovrata, na kojima se smatala pređa na koturove za potrebu ručnih radionica.

Pred tim nedovršenim kućama, koje su se dizale crvenim tmurnim zidovima, nad tim morem podrtina, koje su pogibale, i nad kramarskim životom, ležale su visoke gomile opeka i drva, čineći i onako usku ulicu još tješnjom, zaglavljenu kolima, konjima, robom, što se prevozila, stiskom, dozivanjem trgovaca i hiljadama glasova radnika, koji su u masama polazili u Stare Miasto; išli su posred ulice ili kraj pločnika; njihovi raznobojni šalovi, kojima su povezali vratove, malko su razvedrili taj sivoblatni ton ulice.

Stare Miasto i sve okolišne ulice uz njega tutnjile su običnim nedjeljnim prometom.

Na četverokutnom trgu, izgrađenom starim, jednokatnim kućama, koje se nikada nisu obnavljale, punima dućana, krčma i tako zvanih »Bierhalla«, zatrpanom stotinama nakaznih baraka i dućančića, guralo se nekoliko tisuća ljudi, stotine kola i konja, i sve je to vikalo, govorilo, klelo, a kadšto se i potuklo.

Kaos buke valjao se kao talas s jedne strane trga na drugu. Iznad tog roja glava, raskuštrane kose, uzdignutih ruku, konjskih glava, mesarskih sjekira, što su zablještale odjednom na suncu, jer su dignute da rasijeku meso, golemih hljebova kruha, koje su nosili iznad glava zbog stiske, žutih, zelenih, crvenih, ljubičastih marama, što su lepršale kao barjaci

u trgovinama odijela; kapa i šešira, što su visjeli na drškima, cipela, pamučnih šalova, što su kao šarene zmije treptali na vjetru i šibali prolaznike po licu; limenog suđa, što je bliještilo na suncu; gomile slanine, hrpe naranča, poslaganih u šatrama u prizme od kugala, što su se jarko isticale od pozadine ljudske mase i blata, koje je, gaženo, tabano, gnječeno i miješano prskalo ispod nogu na šatre i po licima i curilo s trga u jarke i na ulice, koje su s četiri strane ograničile trg, po kojem su se polako vukla pivarska kola puna buradi. Kola s mesom, pokrita prljavim krpama, ili nepokrita, izdaleka su se sjala crvenožutim rebrima oguljenih volova; kola, natovarena vrećama brašna, kola puna živadi, koja je pištala oštrim glasovima, puna pakanja pataka i gakanja gusaka, koje su između šiblja na ljestvicama pružale bijele glave i sikale na prolaznike.

Katkada bi kraj tog neprekidnog reda kolije, koja se vukla u povorci, žurno projurila kakva elegantna kočijica, prskajući blatom ljude,kola, pločnike, na kojima su čučale stare jadne židovke s košarama, punima kuhanoga graha, bonbona, smrznutih jabuka, dječjih igračaka.

Pred dućanima, koji su bili otvoreni i puni ljudi, bili su postavljeni stolovi, stolice, klupe, na kojima su ležala čitava brda galanterijske robe, čarape, nazuvci, umjetno cvijeće, kao lim tvrdo uškrobljeni perkal, pokrivači sa šarenim presvlakama, pamučne čipke. Na jednom kraju trga stajale su žute, obojene postelje, ormari, koji se nisu dali valjano zatvoriti, a imitirali su smeđim premazom mahagonij; ogledala, u kojima se nitko ne bi mogao oglédati, sjala su na suncu; ljuljačke, gomile kuhinjskoga posuđa, iza kojih su na zemlji, na pregršti slame sjedjele seljanke s maslacem i mlijekom u crvenim suknjama i pregačama. A između kola i šatra gurale su se kroz svjetinu žene s košarama bijelih, uškrobljenih kapica, koje su se tu, na licu mjesta, probale i prodavale.

U ulici Poprzecznoj, tik uz trg, stajali su stolovi sa šeširima, na kojima se jadno cvijeće, zarđale kopče, šareno bojadisano perje tužno ljuljalo pred zidovima kuća.

Muška su se odijela probala, prodavala i kupovala na ulici, trijemovima ili kraj zida, iza zaslona, koji obično nije ništa zaslanjao.

Isto su tako radnice probale kaftane, pregače i suknje.

Vreva je neprestano rasla, jer su odozgor iz grada pritjecali neprekidno novi talasi kupaca. Dizala se nova buka, dozivanje promuklih grla, glasovi dječjih trubljica dopirali su sa svih strana, štropot kola, deranje prasadi, vrisak gusalka, sva ta mahnita kakofonija ljudskog meteža kipjela je i udarala u ono čisto, obasjano nebo, što je visjelo iznad grada kao blijedozelenkasti baldakin.

U jednoj su krčmi svirali i plesali, jer je na mahove kroz taj metež i paklensku vrevu znao prodrijeti glas harmonike i gusala, što su udarale obèrek (ples), kao i snažni, glasni uzvik plesača, ali ubrzo bi ti glasovi utonuli u kaosu tučnjave, koja je nastala usred trga kraj šatra sa suhim mesom. Nekoliko se isprepletenih, zakvačenih tjelesa rvalo uz riku i teturalo na sve strane, dok se nisu survala pod šatre, u blato, gdje su se među sobom grizli i valjali kao kakvo golemo klupko, puno ruku, nogu, okrvavljenih lica, iskrivljenih od urlikanja usta i očiju, koje su bile pomračene od bijesa.

Visoko je sjalo sunce i zatapalo potocima proljetne topline cijeli Rynek. Ono je potencirallo boje, zlatilo jadna, izmršavjela lica, ogoljele podrtine, palilo zlatna ognjišta na oknima prozora i na blatu, zasićenom vodom, u očima ljudi, koji su stajali pred kućama i grijali se, i pokrivalo je kao nekom zlatnom glazurom rugobu, što je tu kraljevala, sve te stvari i ljude i sve te glasove, koji su dopirali iz baraka, s kola, iz šatra i blata, i koji su kao golem vrtlog kružili nad trgom, odjekivali od četverokuta kuća i prosipali se u pobočne ulice, u svijet, na polja, prema tvornicama, koje su nedaleko stajale vladajući dimnjacima i nekom tihom, šutljivom jezom, koja ih je zaokupila, i gledajući svojim raskolačenim očima-prozorima, koji su sjali na suncu, na taj radnički roj.

Moric se progurao kroz Rynek s gnušanjem i pošao u Drewnosku ulicu, jednu od najstarijih ulica u Lodzu, vrlo tihu, izgrađenu malim kućicama, koje su obamirale, prvim kućama u Lodzu, između kojih su se još stiskale priproste seljačke kuće s jako ispupčenim uglovima, napola u zemlju propale, naherene, okružene vrtićima, u kojima su dogarale stare višnje i niske kruške, što su nekoć cvale i rodile, a sada, već toliko godina, stisnute između tvorničkih zidova i odije-

ljene sve gušćim zaprekama od sunca, od polja, od vjetrova, istruhnuše, izgrižene od vodurine, što se cijedila iz bojadisaonica, kojih je bilo mnogo u tom kraju, polomljene, zaboravljene, umirale su polagano u tragičnoj melankoliji napuštenosti i tuge.

I u toj je ulici blato sezalo iznad gležanja. A dalje, na kraju ulice, koja je vodila u polja, obilazile su pred kućama svinje, pokušavajući da ruju stvrdnutu zemlju na mjestima, kamo su se izvozile podrtine i smeće.

Kuće su stajale porazbacane bez reda, skupljale se u grupe, ili su samotno stajale po poljima, okružene raskvašenim tlom, zasićenim vodom.

Baš na kraju grada stajala je tvornica Grünspana et Landsbergera, odijeljena od ulice jakim plotom.

Tvornici po strani bila je velika prizemna kuća s mansardama, okružena vrtićem.

— Je li gospodin kod kuće? — zapita Moric staroga radnika, koji mu je otvorio vrata.

— Pa jest.

— Tko je još kod njega?

— Svi su.

— Koji svi?

— Pa, svi židovi iz familije — progunđa radnik prezirno.

— Slušaj, Franćišek, baš si sretan, što sam danas dobre volje, jer bih ti inače ljudski izlupao tu tvoju gubicu. Razumiješ li? Skini mi kaloše!

— Razumijem, dobio bih, štono se veli, po njuški, a jer ste, velemožni gospodine, dobre volje, to ne ću dobiti — šaptao je Franćišek dobrodušno, skidajući Moricu kaloše.

— Evo ti, Franćišek, napij se vudke i zapamti to! — reče zadovoljno, pruži mu deset kopjejaka i uđe u sobu.

— Šugava strvina! On će da tuče poljski narod? — i pljune za njim.

Moric uđe u veliku sobu, u kojoj je već bilo desetak osoba, što su sjedjele oko velikoga stola, punoga tanjura, jer je tek malo prije prošao objed.

Šuteći je pozdravio sve redom i sjeo na uglu, na crveni naslonjač, iznad kojega je velika lepezasta palma bacala sjenu.

— Zašto da se svađamo, o svemu se može mirno razgovarati — govorio je Grünspan polagano, hodajući po sobi s baršunastom kapicom na prosijedoj kosi.

Dugačka mu je brada obrubljivala bijelo, tusto lice s malim očicama, koje su munjevitom brzinom neprestano preskakivale s predmeta na predmet.

U ruci, na kojoj je nosio pečatni prsten, držao je cigaru, uvlačio rijetko, naduo debela crvena usta i pažljivo mirisao dim.

— Franćišek! — poviče on u predsoblje. — Donesi iz moga kabineta škatulju s cigarama, ova je sasvim vlažna. Ovu ću metnuti na peć, pripazi, da se ne izgubi!

— Ako se ne izgubi, ne će se izgubiti — promrmlja Franćišek.

— Kakva je ovo svečanost? — zapita Moric Feliksa Fiszbina, koji je također pripadao porodici, a sada je sjedio na stolcu za ljuljanje, odbijao gvalje dima i ustrajno se njihao.

— Grosss-Familien-Pleiten-Fest — dobaci.

— Ja sam došla k vama, oče, da date svoj savjet. Molila sam sve druge, da također dođu, da vide, neka kažu momu mužu, kad ne će da mene sluša, ako bude tako dalje vodio posao, da ćemo ostati bez ičega — započe energično mlada, lijepa, elegantna smeđokosa žena s crnim šeširom na glavi, najstarija Grünspanova kćerka.

— Koliko imate na Lichaczewu? — dobaci kratko mladi sveučilištarac s izrazito semitskim nosom i gotovo crvenom kosom i bradicom — i stade griskati olovku.

— Petnaest hiljada rubalja.

— Gdje su mjenice? — zapita stari, igrajući se sa zlatnim lancem, koji mu je padao preko velikog trbuha, stegnutog baršunastim prslukom, ispod kojega su se njihala dva bijela gajtana.

— Gdje su mjenice! Svuda! Njima sam plaćao Grosglika, plaćao sam robu, njima sam Kolasinskomu platio posljednju izgradnju. Što tu vrijedi govoriti? Onaj je propao, obratit će se na mene, a platiti moramo. Ja sam jamčio.

— Oče, slušajte! On uvijek tako govori. Što je to? Čemu je to slično? To mi je trgovina! To mi je trgovac! To mi je pristojan tvorničar, koji kaže: »Dužan sam, platit ću.« Tako

može govoriti glupi seljak, koji se ne razumije u poslove! — vikala je, a suze tuge, srdžbe i ogorčenja zasjaše u njezinim krupnim, crnomaslinastim očima.

— Čudim se, Regina, vrlo se čudim, što ti, koja si tako mudra, ne razumiješ tako jednostavne stvari, na kojima se osniva ne samo trgovina, nego i sav život . . .

— Razumijem ja, dvaput dobro razumijem ja, samo ne mogu da shvatim, zašto ti, Alberte, hoćeš da platiš tih petnaest hiljada rubalja.

— Jer sam dužan — šapne on i spusti na prsa blijedo, umorno lice, a neki ironički tužni smiješak preleti mu preko uskih usana.

— On tjera samo svoje! Ti si uzeo na kredit sirovu robu, dobro, dužan si; ali ti si također davao i robu na kredit i tebi su dužni, a kad oni tebi ne plaćaju, kad oni otvore stečaj, što da uradiš ti? Ti dakle moraš platiti, zar ne? Ti treba da izgubiš zato, jer Frumkin hoće da zaradi, a? — vikala je Regina sva crvena.

— Šeprtlja!

— Velik trgovac, aj! aj!

— Treba da se nagodiš, treba da pri tome zaradiš petnaest postotaka.

— Regina ima pravo!

— Ne igraj se glupavoga poštenja; ovdje se radi o debelom novcu.

Svi su vikali i pružali prema njemu ruke i užarena lica.

— Mir, židovi! — dobaci nehajno Feliks Fiszbin, ljuljajući se na stolcu.

— Platiti! platiti! To zna svaki glupan, to zna svaki Poljak, velike li vještine!

— Ali da se sporazumijemo, gospodo! — vikao je, da sve druge nadviče, Zygmunt Grünspan, sin, sveučilištarac i kuckao nožem po čaši, raskopčao munduru na prsima i na svaki način htio da govori, ali nitko ga nije slušao, jer su svi u isti mah govorili i vikali. Samo je stari Grünspan hodao šuteći i prezirno pogledavao u zeta, koji se podupro laktovima i bacao povjerljive poglede prema Moricu. Moric je pak prilično nestrpljivo čekao, da se rasprava dovrši, pogledavao je u staroga i razmišljao, bi li mu posao ponudio ili ne bi.

Imao je mnogo volje da to učini, ali dok je čekao, postajao je sve hladniji, predomišljao se i nešto kao neshvatljivi stid spopadalo ga je, kad se sjetio Karola i Bauma. Uostalom, nije imao odvažnosti da se pouzda u Grünspana; pratio je njegovo okruglo, lukavo lice i sitne oči, koje su neprestano lutale; njegove su oči kružile po prisutnima s nekim izrazom taksiranja, zadržale se na svijetlim hlačama Fiszbinovim, koji je bio protegnuo u fotelju, kao da su vagale teret zlatnog privjeska na satu Alberta Grosmana, koji je sjedio zabačene glave i gledao u strop, kao da ne čuje tu strašnu galamu, što ju je dizala žena uz pomoć najbliže porodice, koja se skupila zato, da mu ne dopusti isplatiti mjenicu, nego da ga na neki način prisili da najavi bankrot — opipavale su debelu novčarku, u kojoj je nešto grozničavo tražio Landau, stari židov s velikom riđom bradom, sa svilenom kapicom na glavi.

Ne, Moric je imao sve manje povjerenja u njega.

— Mir, mir, gospodo! Sada ćemo popiti čaj! — poviče Grünspan, kad je služavka unijela šumni samovar.

— Pozovite milostivu gospođicu Melu! — dobaci on ponosno Francišku.

Stišaše se malko.

Mela uđe, svima klimne glavom na pozdrav i lati se natakanja čaja.

— Od svega ću toga ja još oboljeti; već me boli srce, a ovdje čovjek nema ni časka mira — šaptala je Regina, brišući svoje zaplakane oči.

— I tako svake godine putuješ u Ostende; barem ćeš imati zbog čega da putuješ.

— Grosman, ne govori tako, to je moje dijete! — poviče Grünspan energično.

— Nismo se ni pozdravili, Mela — šapne Moric i sjedne kraj najmlađe kćerke tvrtke Grünspan et Landsberger.

— Svima sam se poklonila, zar nisi vidio? — šapne ona i primakne čaj Zygmuntu.

— Volio bih, da si mene napose pozdravila — reče on tiho miješajući čaj.

— Što će ti to? — zapita ona i podigne prema njemu sivoplave, tužne oči i vrlo lijepo lice s vanredno pravilnim crtama.

— Što će mi? Volio bih, da na mene svraćaš pažnju. Meni, uostalom, veoma godi, kad te gledam i kad se s tobom razgovaram, Mela.

Smiješak preleti preko djevojčinih ispupčenih, vrlo lijepih usta, bojom sličnih blijedim sicilijanskim koraljima, ali se nije oglasila, nego je točila čaj na tanjurić, koji je prihvatio otac i pio iz njega hodajući neprestano po sobi.

— Jesam li rekao nešto smiješno? — zapita Moric, primijetivši taj smiješak.

— Ne, samo sam se sjetila, što je jutros rekla gospođa Stefanija. Navodno si joj jučer u kazalištu rekao, da ne umiješ flirtovati sa židovkama, jer je to takva vrsta žena, koja na tebe ne djeluje. Jesi li rekao tako? — zapita ga i upre u njega oči.

— Jesam, ali prvo: ja s tobom ne flirtujem, a drugo: ti nemaš u sebi baš ništa židovsko. Dajem ti časnu riječ! — dobaci on brzo, jer je opet isto onakav smiješak preletio preko njezinih usta.

— To znači, da sam po tvom ukusu. Hvala ti, Moric, za iskrenost.

— Zar te to ljuti, Mela?

— Ne, posve mi je svejedno — zabruji njezin glas strogo, te Moric čudeći se zaviri u njezine oči, ali u njima nije našao objašnjenja. Uprla je pogled u tanjurić, u koji je opet natakala čaj.

— Porazgovorimo se mirno, čovjek se uvijek može sporazumjeti — započe opet Zygmunt, češljajući malim češljićem kao bakar crvenu bradu.

— Što da tu govorimo, oče, recite Albertu, ako bude tako vodio poslove, da za godinu dana doista možemo bankrotirati. On ne će da sluša mene, on ima svoju filozofiju, kako on veli, zato mu, oče, recite vi, da je glup, premda je doktor filozofije i kemije, jer baca novac u blato.

— Ili možda, oče, da reknete njoj, neka se ne miješa u poslove, jer ih ona ne razumije, i neka mi ne dosađuje svojom vikom, jer mi to na kraju krajeva može i dozlogrditi.

— Na moju dobrotu, na moje dobro srce, evo, tako odgovara.

— Mir, Regina!

— Ne ću da budem mirna, jer se tu radi o novcima, o mojim novcima. Ja mu »dosađujem«, ja mu mogu »dozlogrditi«, kakav je to lodzki grof, o jej! o jej! — uzvikivala je srdito.

— Neka se nagodi na pedeset postotaka! — dobaci Landau ozbiljno.

— Zašto da se nagađa? Ništa neka ne da. Mi za svoje novce ne ćemo od Frumkina dobiti ni groša.

— Ne razumiješ ti to, Regina. Grosman, pokažite aktiva i pasiva! — reče Zygmunt i raskopča munduru.

— Daj najviše dvadeset i pet postotaka — šapne stari dušući u tanjurić.

— Ima bolji način — reče Fiszbin u pola glasa, raspirujući vatru u cigari.

Nitko mu ne uzvrati, jer su se svi dosta žurno nagnuli nad stol, nad papire, ispisane brojkama, koje je Zygmunt žurno zbrajao.

— Pedeset tisuća rubalja dužan! — klikne.

— Koliko ima? — zapita Moric radoznalo i ustane, jer je Mela izašla iz sobe.

— To će se vidjeti kasnije, na koliko se postotaka nagodi.

— To je posao, koji se može prihvatiti.

— Novci kao da su u džepu.

— Regina, nemoj se žalostiti.

— Dakle vi hoćete, da najavim stečaj? Ne kanim varati ljude! — reče Grosman odlučno i ustane od stola.

— Moraš se nagoditi, jer ću ja inače povući svoj miraz iz posla i zatražit ću rastavu; zašto da živim s takvim grofom i zašto da se patim?

— Mir, Regina, Grosman će se nagoditi na dvadeset i pet postotaka, umiri se, tu sam ja, ja ću provesti taj posao — tješio ju je stari Grünspan.

— Albert ima male crviće u glavi, kako se to kaže, Moric? — zapita Fiszbin.

— Mudra budala — dobaci Moric brzo i nestrpljivo, jer je htio da pođe k Meli.

— Ako hoćeš miraz, uzmi ga; hoćeš li rastavu, pristat ću, hoćeš li još one novce, što ih imam, dobit ćeš i to. Meni je već dojadio život u ovom lopovskom paklu. Ja se s tobom, Regina, nikada ne ću složiti. Nismo imali djece, onda mi je

naprestano govorila, da ju je stid izaći na ulicu, a sada ih ima četvoro, pa opet nije zadovoljna.

— Albert, šuti!

— Mir! mir! to su vaši poslovi! — poviče Grünspan i brzo stavi tanjurić na stol.

— Ona nije nikada i ničim bila zadovoljna, ona se samo svađa sa mnom.

— Kako se ne bih svađala! Kako da se ne svađam, kad mi nalaže, da se vozim onim krepanim konjima, da mi se svi smiju.

— Dobri su i ovakvi; bogatije žene od tebe idu pješice.

— Ali ja hoću da se vozim, ja mogu sebi priuštiti pristojne konje.

— Pa kupi ih, ja sebi ne mogu priuštiti druge konje.

— Mir, židovi! — poviče Feliks, ljuljajući se opet u fotelju.

— On je potpuno oglupavio, kao da treba imati novaca, ako se hoće nešto kupiti! Kao da treba imati čime da se kupi ono, što treba! Zacijelo Wulf ima nešto dok diže tvornicu, a Bernstein ima mnogo, kad kupuje namještaj za sto tisuća? — uzvikivaše ona, kružeći začuđenim pogledom po porodici.

Albert im okrene leđa i zagleda se kroz prozor.

Svađa se opet zapodjela, rastući do vrhunca; svi su vikali u isti mah, sagibali se nad stolom, udarali pesnicama po stolu, trzali jedan drugom papire iz ruku, pisali po linoleumu uvijek nove brojke, nabacivali sve odurnije planove i načine bankrota, među sobom se psovali, ustajali od stola, ponovo sjedali i vikali; svima su se tresle i drhtale brade, lica, usnice i brkovi; omamljeni su bili brojkama, koje bi se mogle zaraditi, a bijesni su bili na onoga glupana, koji je stajao okrenut leđima i nije htio ni da čuje o stečaju.

Štaviše, i stari je izišao iz svoga mira i glasno dokazivao; Regina, izmorena od uzbuđenja, sjela je u fotelj i grčevito plakala; Landau je odbacio sa stola linoleum i komadićem krede pisao brojke po stolu, dobacujući od vremena do vremena pokoju ozbiljnu riječ, a Zygmunt Grünspan, sav crven, uznojen, derao se najglasnije, vikao, neka se sporazumiju i proučavao nizove brojaka u velikoj tvorničkoj knjizi, koju mu je donijela Regina.

Samo Moric nije sudjelovao u vikanju. Sjedio je kraj palme uz Fiszbina koji se, ispružen na fotelju, ljuljao, pušio cigaru i od vremena do vremena uzvikivao:

— Mir, židovi!

— To nije baš nimalo vesela opereta — reče Moric, kojemu je sve već bilo dosadilo, i, okanivši se potpuno namjere da s Grünspanom sklopi posao, pođe u unutrašnjost stana, da potraži Melu.

Zatekao ju je kod bake, koju je cijela porodica vanredno štovala i njegovala.

Baka je sjedjela na fotelju s kotačima kraj prozora. Bila je to gotovo stogodišnja starica, uzeta i potpuno podjetinjela; lice joj je bilo uvenulo i naborano, te nije imalo više nikakva izraza; visio je samo komad naborane žutosive kože, iz koje su sjale crne oči bez sjaja, kao staklene kuglice. Na glavi je imala crnu vlasulju, pokrivenu nekakvom kapicom od šarenoga baršuna i čipaka, kakve nose židovke po malim gradićima.

Mela joj je dječjom žličicom nalijevala juhu u uleknuta usta, a baka je kao riba otvarala i zatvarala usta...

Moric se nakloni baki, a ona prestane jesti, pogleda u njega mrtvo i zapita muklim glasom, koji kao da je dopirao ispod zemlje:

— Tko je to, Mela?

Nije više nikoga poznavala osim najbližih.

— Moric Welt, brat moje majke, Welt — ponovi Mela s naglaskom.

— Welt, Welt! — mljela je starica u krezubim čeljustima i široko otvorila usta za juhu, koju joj je opet davala Mela.

— Svađaju li se još?

— Pravi sudnji dan.

— Jadni Albert!

— Žališ ga?

— Kako ne bih? Ne dopušta mu rođena žena niti porodica, da bude čovjek. Regina mi je upravo strašna. Kakva je to kramarska duša! — uzdahne ona tužno.

— Trebalo bi da on bude valjan tvoraičar. On malko boluje od idealizma, ali poslije prvog stečaja, ako samo dobro zaradi, već će se izliječiti.

— Ja ne shvaćam ni oca, ni ujake, ni tebe, ni Lodza. U meni se sve buni, kad pogledam, što se tu događa.

— A što se događa? Dobro se događa: zaslužuju se novci, i gotovo.

— Ali kako, na koji način!

— To je svejedno. Način, kako se dobio rubalj, ne umanjuje njegovu vrijednost.

— Ti si cinik — šapne Mela kao da mu prigovara.

— Ja sam samo čovjek, koji se ne stidi da stvar nazove pravim imenom.

— Ostavimo to; tako sam uzbuđena, da nemam snage ni za svađu.

Ona dovrši hraniti baku, popravi joj jastuke, kojima je bila obložena i poljubi je u ruku.

Stara je lako zadrža, pomiluje je po licu osušenim prstima kao u kostura, i zapita isto tako gledajući opet u Morica:

— Tko je to, Mela?

— Welt! Welt! . . . Moric, hodi k meni načas, ako imaš kada.

— Mela, ja bih za tebe uvijek imao vremena, samo ako ti hoćeš.

— Welt! Welt! — ponavljaše starica gluho, otvori usta i zagleda se mrtvim pogledom u prozor, iza kojega su se vidjeli zidovi tvornice.

— Moric, ja sam te već molila, da mi ne govoriš komplimente.

— Vjeruj mi, Mela, iskreno govorim; na riječ poštenoga čovjeka, kad sam kraj tebe, kad te slušam, kad te gledam, moram govoriti ne samo drukčije nego što govorim s drugim ženama nego počinjem i da osjećam i da mislim drukčije. Ti imaš u sebi tako čudnu mekoću, ti si prava ženska. Mela, ovdje u Lodzu ima malo takvih — govorio je on ozbiljno idući za njom u njezinu sobu.

— Hoćeš li me otpratiti k Ruži? — zapita ona ne odgovorivši mu ništa.

— Sve da ti to i ne želiš, ja bih te to zamolio.

Ona nasloni čelo na okno i zagleda se u vrapce, što su, obradovani tim prvim, gotovo proljetnim ožujskim danom, jurili po vrtu i tukli se.

— Na što misliš? — zapita Moric malo kasnije tiho.

— Na Alberta: hoće li učiniti onako, kako je odlučio, ili onako, kako oni žele.

— Zacijelo će najaviti stečaj i nagodit će se s vjerovnicima.

— Ne, ja ga poznam i sigurna sam, da će platiti.

— Kladim se s tobom, da će se nagoditi.

— A ja bih ne znam što dala, da ne učini tako.

— Mela, Grosman ima svoje filozofske mušice, ali osim toga on je razborit čovjek. Mogu se kladiti za cijeli svoj imetak, da ne će platiti više od dvadeset i pet postotaka.

— A ja bih vrlo, vrlo željela, da bude drukčije.

— Palo mi je na pamet, da si trebala za njega poći. Mela, od vas bi bio baš krasan par! Ne biste imali što da jedete, ali biste bili tako pošteni, da bi vas pokazivali u panoptikumu.

— Ja ga volim, ali ne bih pošla za njega. To nije moj tip.

— A tko je tvoj tip?

— Traži i pogodi! — nasmiješi se ona opet onim blijedim, nježnim smiješkom.

— Borowiecki zacijelo. U njega su zaljubljene sve lodzke žene.

— Ne, ne; čini mi se suh, ponosan i karijerist, ne, uostalom, i suviše je sličan svima vama.

— Oskar Meyer, barun, milijunar, lijep, doduše barun meklenburške pasmine, ali zato čistokrvni milijunar.

— Vidjela sam ga jedamput i činio mi se kao da je preodjeveni sluga. To mora da je strašan čovjek; mnogo sam slušala o njemu.

— To je divlji i mahnit čovjek, prava pruska životinja! — reče Moric s mržnjom.

— Zbilja? Onda je već malo zanimljiv.

— Okani se toga prostaka. A možda ti se sviđa Bernard Endelman?

— Židovče! — šapne ona prezirno.

— Ah, kako nisam nimalo domišljat! Pa ti si odrasla u Varšavi, živjela si u Poljskoj sferi i prošla si kroz sve varšavske cercle i salone, kako bi ti se svidjeli židovi i Lodzermenschi! — klikne Moric ironički. — Ti si navikla na čupave studente, na radikalnu omladinu, koja deklamira i čeka na

baštinu i na birokratske sinekure, na onu otmjenu atmosferu fraza i uzajamnog laganja na uzvišen, plemenit način. Ha, ha, ha! I ja sam to prošao, i kad se god sjetim onih vremena i onih ljudi, umirem od smijeha.

— Ostavi to, Moric! Govoriš ogorčeno, dakle nisi nepristran, pa ne ću da te slušam — govorila je Mela brzo, duboko taknuta, jer je doista svim srcem još živjela u onoj sferi, premda je već dvije godine provodila u Lodzu uz oca.

Ona izađe i malo se kasnije vrati obučena za izlazak.

I odmah pođoše.

Otvorena mala kočija, vrlo elegantna, čekala je pred ulazom.

— Vozi samo do Novoga Ryneka, tamo nema toliko blata, dalje ću pješke.

Konji hitro krenuše.

— Mela, ja ti se ipak čudim.

— Zašto?

— Zato, što si takva... nežidovka. Ja poznam naše žene dobro, pa ih znam poštivati i poštujem ih, ali ih poznam. One ne shvaćaju te kojekakve knjiške stvari tako ozbiljno kao ti. Poznaješ li Adu Wasereng? Ona je isto tako živjela u Varšavi i u istoj toj sferi, kao i ti, isto se tako oduševljavala za sve, isto tako bila aktivna u svemu, isto se tako sa mnom prepirala o jednakosti, o slobodi, o kreposti, o idealima.

— Ja se o svem tom s tobom ne prepirem — prekine ga ona brzo.

— Istina je, ali dopusti mi da dovršim. Dakle bila je najidealnija idealistkinja, ali kad je pošla za svoga Rosenblatta, odmah je zaboravila na sve gluposti. Idealizam nije bio njezin specijalitet.

— Tebi se to sviđa?

— Da, baš to mi se sviđa, jer kad je imala vremena, zabavljala se poezijom. Zašto da se ne zabavlja, to se rado gleda u poljskim kućama, to daje neki ton, koji je u modi, no, baš i nije tako dosadno, kao na primjer ići u kazalište ili na plesove.

— Dakle ti si uvjeren, da je to samo za zabavu?

— Ja to ne velim za Poljakinje, a ni za tebe; to je druga pasmina, ali za židovke, da to znam zacijelo. Pomisli samo,

što se tebe sve to tiče? Mela, ja sam židov, pa se toga nisam nikada i nigdje stidio, niti poricao, jer što koristi poricati? Mene se isto tako ništa ne tiče, što je izvan moga posla, kao i svih nas, jer ja to naprosto nemam u krvi. Evo na primjer Borowiecki, to je čudan čovjek, moj drug iz gimnazije u Varšavi, moj kolega iz Rige, moj prijatelj, zajedno stanujemo toliko godina i činilo mi se, da ga poznam, da je to naš čovjek. On ima oštre pandže, on je pravi Lodzermensch, bolji je maher nego ja, ali on će katkada učiniti nešto, što ja ne razumijem, što nijedan od naših ne će učiniti. On je Lodzermensch, ali uza sve to on ima neke idejne mušice, utopističke snove, za koje će dati rubalj, ako ima pri sebi dva, a za koje bih ja dao deset kopjejaka, ako se ne bih mogao izvući, ja . . .

— Što hoćeš time da kažeš? — prekine ga Mela opet i dotakne suncobranom kočijaša, neka stane.

— To, da ti imaš u sebi baš ono nešto, što imaju oni, Poljaci.

— Da se to kadšto ne zove »duša«? — reče ona veselo i iskoči na pločnik.

— To je prevelika shema.

— Hajdemo Srednjom ulicom, hoću malo da se prođem.

— Najbliže će biti do Widzewske ulice, a odande prema Cegielnoj.

— Izabireš kraći put, samo da brzo odradiš rabotu.

— Ti znaš, Mela, da sam vrlo rado u tvom društvu.

— Možda zato, što te strpljivo slušam?

— Da, i zato, što si vrlo lijepa s tom ironijom na ustima, vrlo lijepa.

— Tvoj je kompliment manje lijep, jer je serviran tako en gros.

— Ti voliš varšavski en détail, ali na kratak rok i s dobrim žirantom.

— Dovoljan je dobar odgoj i poštenje.

— Ali uza sve to ne škodi osigurati se ugovorom prije vjenčanja — dobaci on ironički i pritisne cviker.

— A, dotle si dotjerao! — šapne ona nezadovoljno.

— Ti si to htjela!

— Htjela sam da me otpratiš k Ruži prije svega — podcrta ona rečenicu.

— Ja bih te svakud pratio, kuda god ti hoćeš! — klikne on i zabašuri oštrim smijehom neko čudno ganuće, koje ga je snašlo.

— Hvala ti, Moric, ali onamo će me već netko drugi otpratiti — odgovori ona dosta oštro, zašuti i tužno pogleda u strahovito blatnu ulicu, na prljave kuće i na lica brojnih prolaznika.

Moric je također šutio, jer se srdio sam na sebe, a još većma na nju. Od srdžbe je gurao prolaznike, popravljao cviker na nosu i bacao mrke poglede na njezino blijedo lice, s ironijom je hvatao njezine samilosne poglede, kojima je promatrala gomile otrcane, izgladnjele djece, što su se igrala po trijemovima i pločnicima. Shvaćao ju je pomalo i zato mu se činila veoma naivna, veoma.

Ljutio se na nju zbog njezinog »glupog poljskog idealizma«, kako je u mislima ocrtavao njezin značaj, a u isto doba privlačila je njegovu tvrdu, suhu dušu onom mrvicom čuvstva i onom nekom čudnom poezijom dražesti i dobrote, što je izbijala s njezina blijedog lica, iz zamišljenih pogleda, iz cijelog vitkog i vrlo skladno razvijenog njezinog lika.

— Jesam li ti dosadila, da si zašutio? — šapne ona nakon nekog vremena.

— Bojao sam se prekinuti šutnju! možda si mislila o suviše krupnim stvarima.

— Budi uvjeren, o mnogo krupnijim nego što ih tvoja ironija može dosegnuti.

— Istodobno si izvršila, Mela, dva posla: mene si kvrcnula po nosu, a sebe si pohvalila.

— A htjela sam samo jedno — reče ona sa smijehom.

— Da mene pogodiš, zar ne?

— Da, i to sam s užitkom učinila.

— Ti me ne voliš jako, Mela? — zapita on malko povrijeđen.

— Ne, Moric — odmahne ona glavom i zlobno se nasmiješi.

— Ti me ne ljubiš?

— Ne, Moric.

— Lijep je to komadić flirta — reče on uzbuđen zbog tona njezinoga odgovora.

— Između bratića i sestričine to je dopušteno, jer nimalo ne obvezuje.

U taj se čas zaustavila da dade nekoliko groša nekoj ženi, zamotanoj u krpe, koja je stajala kraj plota s djetetom u naručju i glasno prosila.

Moric je pogleda ironički, ali onda brzo i sam izvadi komad novca i pruži ga ženi.

— I ti daješ sirotinji? — začudi se ona.

— Dopustio sam sebi takvu milosrdnu operaciju, jer sam baš imao krivotvorenu złotówku[1] — i stane se od srca smijati nad njezinim ogorčenjem.

— Ti se od cinizma ne ćeš nikada izliječiti! — šapne ona i malko požuri korak.

— Imam još kada. Kad bih imao prilike i ovakvog liječnika, kao što si ti...

— Do viđenja, Moric!

— Šteta, što već...

— Ni najmanje ne žalim. Hoćeš li danas biti u koloniji?

— Ne znam, jer noćas putujem iz Lodza.

— Svrati onamo, pozdravi dame u moje ime i reci gospođi Stefaniji, da ću sutra prije podne biti kod nje u dućanu.

— Dobro, a ti u moje ime pozdravi gospođicu Ružu i reci Mülleru, također u moje ime, da je glupan.

Stisnuše ruke jedno drugom i raziđoše se.

Moric se obazre za njom, kad je već ulazila na kapiju Mendelsohnove palače i krene u grad.

Sunce se već gasilo i spuštalo iza grada, okrvavljujući tisuće okana zapadnom rumeni. Grad se stišavao i splasnjivao u sutonu večeri; tisuće kuća i krovova slivale su se sve većma u neku sivu, golemu, zgužvanu masu, ispresijecanu kanalima ulica, po kojima se stadoše paliti beskrajni nizovi plinskih svjetiljaka. Samo dimnjaci tvornica, kao šuma snažnih crvenih debala, dizahu se iznad grada i kao da su drhtali i njihali se na vedroj pozadini neba, jer su još plamtjeli zapadnom rumeni.

— Luđakinja! Oženio bih se njom. »Grünspan, Landsberger i Welt« bila bi solidna kompanija. O tome treba promisliti — prošapće Moric i nasmiješi se tome poslu.

[1] Złotówka, 15 kopjejaka.

VII

— Što je Moricu danas? — pomisli Mela, ulazeći u veliku, dvospratnu kuću na uglu, koja se obično zvala »Šajinom palačom«. — Zbilja, ja imam pedeset tisuća miraza, mora da mu poslovi loše polaze za rukom i otale valjda ta izvanredna nježnost.

Nije mogla s tim mislima nastaviti, jer joj je u predsoblje dotrčala u susret njezina najprisnija prijateljica Ruža Mendelsohn, koja je neprimjetljivo hramala na desnu nogu.

— Htjela sam već da kočiju pošaljem po tebe, jer nisam mogla da te dočekam.

— Dopratio me Moric Welt. Išli smo polako, govorio mi je komplimente i tako dalje.

— Židovče! dobaci Ruža prezirno i stade Meli pomagati pri skidanju. Dobacivala je lakaju šešir, rukavice, bou, ogrtač, redom, kako je to skidala s Mele.

— On te vrlo pokorno pozdravlja.

— Glupan! Misli, da ću ga poznati na ulici, kad me bude pozdravio.

— Ne voliš ga? — zapita Mela, popravljajući raščupanu kosu pred velikim zrcalom, koje je stajalo između dvije goleme umjetne palme, a tih je bilo puno cijelo predsoblje.

— Ne trpim ga, jer ga je neki dan otac hvalio pred Fabekom, a uostalom ni Will ga ne trpi. Ljepuškasta lutka!

— Je li Wilhelm ovdje?

— Svi su ovdje i svi se dosađuju čekajući tebe.

— A Wysocki? — zapita Mela tiše i malko nesigurno.

— I on je tu i kune se, da se prije posjete sav oprao... Čuješ li: sav!

— Pa ne ćemo to istraživati.

— Moramo mu vjerovati na riječ — odgovori Ruža i zagrize se u usne.

Uzeše se ispod ruke i prođoše kroz niz soba, zalivenih sutonom blize večeri, punih vanredno raskošnog namještaja.

— Što radiš, Ružo?

— Dosađujem se, a pred gostima se prenavljam, kao da me zabavljaju, a ti?

— Ni pred kim se ne prenavljam, a također se dosađujem.

— Strašan život! — šapne Ruža i uzdahne. — I dokle će to trajati?

— Ti najbolje znaš, dokle. Valjda do smrti.

— Ah, što bih dala, da se mogu zaljubiti, što bih dala!

— Sebe i milijune usto.

— Htjela si reći: milijune i sebe usto — popravi je Ruža trpko i podrugljivo.

— Ružo! — šapne Mela prijekorno.

— No, mir, mir! — reče Ruža i srdačno je poljubi.

Uđoše u veliku sobu posve crnu, jer je i namještaj i tapete i portijere i sve bilo pokriveno crnim plišom ili crnom, zagasitom bojom.

Soba je činila dojam kapelice u mrtvačnici.

Dva potpuno gola orijaša, nagnuta unatrag, od tamne mjedi, dizala su herkulskim rukama iznad glave velike grane čudnovato isprepletenih orhideja s kristalnobijelim cvjetićima, iz kojih je na sobu strujalo električno svijetlo.

Na crnim malim naslonjačima i niskim foteljićima sjedjelo je nekoliko osoba šuteći, u najslobodnijim položajima, a jedan je muškarac ležao na sagu, koji je pokrivao cijeli pod. Sag je bio također crn, samo je u sredini imao izvezenu golemu kitu crvenih orhideja, koje kao da su puzale po sobi poput nekih nakaznih, čudnih i isprevijanih crvi.

— Will, slušaj! Za pozdrav Meli mogao bi se naglavce prebaciti — klikne Ruža.

Wilhelm Müller, ogromni plavokosi klipan u tijesnom biciklističkom kostimu, digne se si fotelja, baci se na sag, triput se prebaci u zraku vještinom profesionalnoga gombača i stane nasred sobe, klanjajući se na cirkuski način.

— Bravo, Müller! — poviče onaj, koji je ležao na sagu do prozora, paleći cigaretu.

— Mela, hodi da me poljubiš — reče dobro razvijena gospođica, koja je ležala na niskom stolcu za ljuljanje i lijeno joj podmetala obraz. Mela je poljubi i sjedne na naslonjač uz Wysockoga, koji je nagnut nad malom, sitnom i ružičastom plavojkom, što je ispružila noge na stol, tiho šaputao i svaki čas otrésao suvratke svoga kaputa, gurao prilično prljave manšete u rukave, energično fitiljio plave brčiće i dokazivao:

— Baš s feminističkog stajališta ne bi smjelo biti nikakvih razlika između žene i muškarca.

— No da, ali Miećek, ti si dosadan! — tužno je jadikovala plavojka.

— Nisi se ni pozdravio sa mnom, Miećek! — šapne Mela.

— Oprostite, ali ne mogu da dokažem gospođici Feli.

— Wysocki plaća dvostruku globu: Meli je rekao »vi«, a Feli »gospođica«, plaćaj, Miećek! — klikne Ruža i priskoči k njemu.

— Platit ću, Ružo, odmah ću platiti — reče i stane se raskopčavati i tražiti po svim džepovima.

— Miećek, nemoj se sasvim raskopčati, to nije zanimljivo — cvrkutala je Fela.

— Ja ću mjesto tebe platiti, ako nemaš novaca.

— Hvala ti, Mela, imam novaca, noćas sam bio pozvan k bolesniku.

— Ružo, zašto se ja moram dosađivati? — zastenje Toni s fotelja-ljuljačke.

— Will, zabavljaj Toni, jesi li čuo, lijenčino?

— Ne ću, moram se protegnuti, krsta me bole.

— Zašto te bole krsta?

— Toni, s istih ga razloga bole krsta kao i tebe — nasmije se Fela.

— Treba ga izmasirati.

— Voljela bih da imam tvoju fotografiju, Will, danas izgledaš jak — šapne Ruža, a u njezinim se sivim očima stadoše svjetlucati zelenkaste munje, zagrizla se u vrlo široke i tanke usne, koje su kao crvena crta presijecale njezino duguljasto, bijeloprozračno lice, okruženo kosom boje najčistijeg bakra, razdijeljenom usred glave i začešljanom preko sljepočica i preko ušiju, te su samo ružičasti krajevi ušiju treptali golemim safirima, uokvirenim nizom briljanata.

— Fotografirajte me u ovoj pozi! — uzvikne i izvali se na sag, podmetne ruke pod glavu i tako ispružen udari u zvučni, veseli smijeh.

— Sjednite, djevojke, uz mene! Hodite ovamo, sjenice!

— On je danas posve zgodan — šapne Toni i nagne nad njega svoje svijetlo, mlado, čisto njemačko lice.

— Mlad je — uzvikne Fela.

— Ti voliš Wysockoga?

— Ali Wysocki ima tako tanke noge.

— Mir, Fela, ne brbljaj gluposti!

— Zašto?

— No zato, što se to ne pristoji.

— Draga Ružo, zašto se ne pristoji? Znam ja, što muškarci o nama govore, sve mi to priča Bernard. On mi je pričao jedan tako zgodan vic, da sam gotovo umrla od smijeha.

— Ispričaj to, Fela! — šapne Toni i zijevne od dosade.

— Mala, ako u mojoj prisutnosti to ispričaš, nikada ti ne ću više ništa reći — usprotivi se Bernard ležeći na sagu.

— On se stidi, ha, ha, ha! — skoči Fela s naslonjača i stade trčati po sobi kao mahnita. Prevrtala je namještaj i spoticala se o Toni.

— Fela, što to radiš?

— Dosađujem se... Ružo, ja ću pobjesniti od dosade.

Sjedne na gomilu crnih jastučića od pliša, što ih joj je podmetnuo lakaj.

— Odakle ti, Will, imaš ovu brazgotinu? — zapita prateći dugačkim i tankim prstom preko crvenoga ožiljka, što mu je presijecao lice od uha do malih, čupavih brčića.

— Od sablje — odgovori on nastojeći da zubima zahvati njezin prst.

— Zbog ženske?

— Da. Neka ti Bernard ispriča, on mi je tako glasno sekundirao, da su to znali svi berlinski lumpi.

— Pripovijedaj, Bernard!

— Pustite me na miru, nemam vremena — progunđa Bernard, okrene se s boka nauznak i zagleda se u strop, po kojem su letjele hrpe golih, krilatih nimfa za zlatnim kolima Aurore. Pušio je cigaretu za cigaretom, koje mu je pružao i palio lakaj, što je stajao uz vrata, obučen u crvenu francusku livreju.

— Uostalom — nastavi — ta je afera bila pravi skandal.

— Will, dogovorili smo se, kad smo sklapali naš savez, da ćemo jedno drugom reći sve, sve — reče Toni i primakne bliže svoj fotelj.

— Wilhelme, govori, udat ću se za tebe u ime nagrade — nasmije se ona čudno.

— I uzeo bih te, Ružo, u tebi je debeli vrag.

— I još deblji miraz — dobaci ona podrugljivo.

— Kad je sve to tako dosadno! Will, imitiraj svinju, dragi moj, imitiraj svinju! — jaukala je Toni i tako se protezala na fotelju, da joj se na grudima otkinulo dugme u obliku kameje.

Tako joj je bilo očajno dosadno, da je tužnim glasom bez prestanka tvrdokorno molila kao dijete:

— Napravi svinju, Will, napravi svinju!

Wilhelm se ispruži četveronoške, svine leđa i stade trčati oko sobe kratkim, ukočenim skokovima, imitirajući savršeno kretanje stare svinje i rokćući od vremena do vremena.

Toni je prasnula u neobuzdani smijeh, Ruža je pljeskala iz sve snage, a Fela lupala peticama po sagu i sva drhtala od radosti. Kratka joj se kosa rasplela i kao svijetla kita pokrila joj ružičasto lice, koje se sjalo od uživanja.

Mela je bacala jastuke na Müllera, također raspoložena općim veseljem, dok je Müller nakon svakog udarca poskakivao, smiješno bacao stražnje noge i otegnutim glasom cvilio, a napokon se, umoran, stao izbočenim leđima češati o Ružine noge, dok nije legao nasred saga, protegnuo se i baš kao umorna svinja stao roktati, dahtati i kao kroz san cviliti.

— Izvanredno! Izvrsno! — vikale su oduševljeno raspoložene gospođice.

Wysocki je razrogačio oči, zapanjeno gledao prvi put tu cirkusku zabavu dosadom izmorenih milijunašica; zaboravio je da strese suvratke na prsima, nije gurao manšete u rukave, a niti šiljio brkove, nego je samo pogledom prelazio po ženskim licima i s gnušanjem promrmljao:

— Luđak!

— S kojega stajališta? — zapita Mela, koja se prva umirila.

— Sa svih ljudskih stajališta — odgovori Wysocki tvrdo i digne se, tražeći pogledom šešir, u koji je Fela pokušavala da ugura obadvije noge.

— Ti već bježiš, Miećek? — zapita ona u čudu zbog njegova strogog pogleda.

— Moram ići, jer se moram stidjeti, što sam čovjek.

— François, otvori sva vrata, jer povrijeđeno čovječanstvo izlazi — poviče podrugljivo Bernard, koji je za cijelo vrijeme Müllerove produkcije potpuno mirno ležao i pušio cigarete.

— Ružo, Miećek se uvrijedio i hoće da ode, nemoj ga pustiti!

— Miećek, ostani! Što ti se dogodilo? Zašto?

— Zato, što nemam vremena. Obećao sam nekomu, da ću doći — ispričavao se Wysocki meko, nastojeći da svoj jadni cilindar svuče s Felinih nogu.

— Miećek, ostani, lijepo te molim; obećao si, da ćeš me otpratiti kući — vruće je šaptala Mela, a blijedo joj se lice zarumenilo od uzbuđenja.

Ostao je, ali je sjedio mrk, nije odogovarao ni na podrugljive Bernardove primjedbe ni na buršovske dosjetke Müllera, koji je opet legao Ruži do nogu.

Zavladala je potpuna tišina.

Elektrika je drhtala u kristalnim cvjetovima i prosipala plavkastu prašinu svijetla po sobi, po mrkim crnim zidovima, s kojih su kao plave oči gledala četiri talijanska akvarela, uokvirena u crne baršunaste okvire, koji su visjeli na svilenim gajtanima — na te glave, što su se dosađivale od besposlice, a koje su se kao žućkaste mrlje odbijale od crne pozadine zidova i namještaja. Zrake su odsijevale na ukrasima pianina od zelenkaste mjedi, što se nalazio u jednom kutu i bio nalik otvorenom klavijaturom nemani, koja svjetluca dugačkim, žućkastim kljovama.

Kroz zatvorene žaluzije i spuštene teške crne portijere nisu iz grada dopirali nikakvi glasovi osim slaboga brujanja žamora i podrhtavanja bez odjeka, što se po sobi širilo kao jedva primjetljivo udaranje bila.

Dim, što ga je Bernard neprestano odbijao iz cigarete, protezao se kao plavkast proziran oblak, zastirući zlatna Aurorina kola i gole nimfe kao najtanja koprena, spuštao se, zadržavao se na zidovima, kidao se u dugim vlaknima na plišu i strujao u druge sobe kroz vrata, na kojima se kao oštar krik u toj crnoj simfoniji jako crvenila livreja lakaja, spremnoga na svaki mig.

— Ružo, ja se dosađujem, smrtonosno se dosađujem — zastenje Toni.

— A ja se izvrsno zabavljam — stade klicati Fela uzbacujući nogom Miećov cilindar.

— Ja se najbolje zabavljam, jer mi uopće ne treba zabave — reče ironički Bernard.

— François, reci, neka donesu čaj! — dobaci Ruža.

— Ružo, nemoj otići, da ti ispričam vic.

I digne se na laktu, šapćući i svaki čas ljubeći ružičasti vršak njezinoga uha.

— Nemoj mi odgristi naušnicu! Prejako! Imaš tako vrela usta! — šaptala je i nagnula prema njemu glavu, zagrizla se u usta, a ispod napola spuštenih, teških, plavkastih očnih kapaka stadoše svjetlucati zelenkaste munje.

— Od straha se stao križati — šaptao je Will glasnije.

— Kako . . . zar je on katolik?

— Ne, ali ne može škoditi, radi bolje sigurnosti.

Saslušala je dosjetku do kraja, ali se od dosade nije nasmijala.

— Wilhelme, ti si dobar i drag — reče milujući ga po licu — ali tvoje su anegdote previše berlinske, dosadne i glupe. Odmah ću se vratiti, a ti bi, Bernarde, mogao štogod zasvirati.

Bernard ustane, gurne nogom taburet prema glasoviru i stade mahnitom bravurom udarati treću figuru kadrile.

Svi se trgoše iz šutnje i dosade.

Wilhelm se digne i poče s Felom plesati treću figuru. Plesali su kontredans zamahom kankana; Felina se kosa tresla kao čuperak slame na vjetru, zaslanjala joj oči, padala joj čas na bradu, lepršala za njom. Ona ju je rukom zabacivala i plesala, dok nije klonula.

Toni je ležala u fotelju i umornim pogledom pratila Willove kretnje.

Lakaj je postrance smjestio male stoliće od ebanovine, savršeno inkrustirane masom od bisera i postavio za čaj.

Ruža se lijeno protegla i šepajući i njišući se širokim bedrima pošla prema vratima, zadržala se časak pred Wysockim, koji je u pola glasa govorio:

— Dajem vam riječ, da to nije dekadansa, to je posve nešto drugo.

— Što je to, dakle? — pitala je Mela zadržavajući Wysockomu ruke, da ne čupka po suvracima i da ne potiskuje manšete.

— Ja bih htjela biti dekadentkinja, Miećek. Mogu li ja biti dekadentkinja? Miećek, ja hoću da budem dekadentkinja, jer mi je dosadno — vikala je Toni.

— To je samo ljenčarenje, koje proizlazi iz suviška vremena i suviška novaca! Dosada je bolest bogataša! Ti se, Mela, dosađuješ, Ruža se dosađuje, Toni se dosađuje i ova dva klipana, a osim vas dosađuje se polovica milijunarskih kćeri i žena. Vama je sve dosadno, jer sve možete imati, što se god dade kupiti. Vas se ništa ne tiče, hoćete samo da se zabavljate, a i najmahnitija zabava svršava se također dosadom. Sa socijalnoga gledišta . . .

— Miećek, ali ti nemaš loše mišljenje o meni? — prekine ga ona gladeći ga po rukama.

— Ne pravim nikakvih izuzetaka. Uostalom, ti isto tako pripadaš degeneriranoj rasi, koja se od svih rasa najvećma udaljila od prirode, a to se osvećuje na vama samima.

— Slušaj ga samo, Mela; on će ti dokazivati učeno sa svih poznatih mu gledišta, da je najveće zločinstvo na svijetu posjedovati imetak.

— Ružo, sjedni kraj nas!

— Odmah ću doći, samo da malko zavirim k ocu.

Izađe i iz predsoblja, koje je već bilo osvijetljeno električnim lusterima, pođe gore u očev kabinet, u kojem je bilo gotovo mračno.

Šaja Mendelsohn, zagrnut ritualnim molitvenim ruhom, s golom lijevom rukom, omotanom gajtanima, sjedio je posred sobe, molio se u pola glasa i ozbiljno se njihao.

Kraj prozora stajala su dva starca, sjedobradi pjevači iz sinagoge, zagrnuti isto takvim ritualnim velima s bijelim i crnim prugama, i zagledali se u posljednje ružičaste zrake, koje su se protegle po sivom nebu. Neprestano su se klimali, pjevajući neki čudnovato strastven i čudnovato tužan psalam.

Glasovi su bili puni jadikovanja i boli i kao glasovi bakrenih truba brujali su vrištavom tugom, hučali muklim očajem, provaljivali beznadnim jaukom, dizali se oštrim krikom, koji je prodirao i dugo drhtao u tišini stana; zatim su se glasovi opet spuštali do šaptanja i potekla je dugačka, slatka melodija kao da flaute pjevaju u velikoj tišini rascvalih vrtova, u hladovini, koja odiše mirisom ambre, u polusnu, punom zanosnih snova ljubavi, kroz koje su se pleli izraziti akcenti čežnje i uzdaha, kao da su namijenjeni paominim vrtovima Jeruzolima,

tužnim i nedohvatnim pustinjama, žarkoj žezi sunca, izgubljenoj, a toliko ljubljenoj domovini.

Klimali su se sve ritmičkije, oči su im plamtjele od zanosa, a dugačke bijele brade drhtale od uzbuđenja. Zanosili su ih vlastiti glasovi i ono ritmičko pjevanje, koje se iz njihovih prsiju širilo po pustoj, tihoj i mračnoj sobi; jecali su, molili, preklinjali, drhtali jadikovkom, prožetom od nesreće, i slavili dobrotu i snagu Gospoda nad Gospodima.

Iza prozora je vladala tišina.

Velike radničke kasarne s druge strane ulice, nasuprot prozorima kabineta, počeše da svjetlucaju u svim katovima, a s druge strane prozora, jer je kabinet bio na uglu, crnio se park gustom masom smreka, koje su dijelile palaču od tvornice, a u sumraku između niskog grmlja travnika bijelile su se još krpe nerastopljenoga snijega.

Nasuprot Šaji, koji je sjedio u sredini, bio je veliki ugaoni prozor, kroz koji su lijetali njegovi pogledi i zaustavljali se na golemim konturama tvornica, nakostrušenim dimnjacima i tornjićima, sličnim sredovječnim kulama.

Šaja se vruće molio, ali nije ni načas mogao otrgnuti pogleda od onih snažnih zidova, koji su se sve više stapali s noću, što je nastupala. U daljini se vidio tamni plašt noći kako obuhvata grad i njezino blago, tiho lice, koje gleda s milijunima zvijezda.

Pjevanje se proteglo, dok nije nastupila potpuna noć.

Pjevači spremiše molitvene halje u baršunaste vrećice, na kojima su se svjetlucala u zlatu neka izvezena hebrejska slova.

— Evo ti, Mendel, rubalj!

Šaja mu pruži srebrn novac, a pjevač ga stade pomno promatrati kraj prozora.

— Pogledaj, to je pravi rubalj! A tebi ću, Abraame, danas platiti samo sedamdeset i pet kopjejaka. Danas nisi bio voljan, simulirao si pjevanje. Jesi li htio da prevariš mene i Gospoda Boga?

Pjevač pogleda očima punima suza i zanosa u Šaju, uzme zamotak bakrenoga novca, tiho izrekne oproštajne riječi i izađe bez šušnja.

Ruža je cijelo vrijeme stajala uz vrata i slušala to pjevanje s takvim osjećajem, da se svaki čas morala svladavati, da ne prasne u smijeh.

Čim su pjevači izišli, ona pritisne dugme i električno svijetlo napuni sobu.

— Ružo!

— Treba li ti što? — zapita ona i sjedne na ručicu fotelja kraj oca.

— Ne. Jesu li došli tvoji gosti?

— Svi su tu.

— Zabavljaju li se dobro?

Uze je milovati po kosi.

— Ne baš osobito. I Müller je danas dosadan.

— Zašto ih držiš? Mi možemo imati vesele goste. Hoćeš li, dat ću Stanislavu nalog, da ih potraži. U Lodzu ima veselih ljudi. Zašto da se dosađuješ za svoje novce? A Wysocki, kakav je to čovjek?

— Doktor. On je drukčiji, on nije lodzki čovjek. Ima aristokratsku porodicu, njegova je majka iz grofovske obitelji, on ima grbove.

— Samo nema na čemu da ih nosi. Sviđa li ti se?

— Prilično, jer nije sličan našima, i vrlo je učen.

— Učen?

Šaja pogladi divnom kretnjom bradu i posluša pozornije.

— On je napisao knjigu, za koju mu je neko sveučilište u Njemačkoj dalo zlatnu medalju.

— Veliku medalju?

— Ne znam.

Ruža prezirno slegne ramenima.

— Za bolnicu ćemo trebati doktora, pa bih ga ja uzeo, kad je takav učenjak.

— Plaćaš li mnogo?

— Plaćam. Ali ne radi se o plaći. Imao bi veliku praksu, služio bi kod moje firme, a to samo po sebi vrijedi novaca. Reci mu, neka sutra dođe u poslovnicu. Ja volim pomagati učene ljude.

— Jesi li rekao Stanislavu, da pozove k nama Borowieckoga?

— Ružo, rekao sam ti već, da je Borowiecki Bucholcov čovjek, a ja Bucholcu i svemu, što je njegovo, želim sve moguće nesreće. Neka bankrotira, i pođe u službu. Ja sam zbog toga lopova, zbog tog Švabe, koji je došao u Poljsku na pasjim kolima i na nama zaradio novce, neka propadne do desetoga koljena, zbog njega sam neprestano bolestan, srce me boli, jer me on neprestano krade. A taj Borowiecki, to je njegov najgori Švaba! — usklikne Šaja s mržnjom.

— Ali on je Poljak!

— Poljak, krasan Poljak! Kad je počeo štampati svoju robu, vratili su mi polovicu moje robe iz Rusije, rekavši, da je »bofl« i da je Bucholcova bolja. I Poljak tako radi! On kvari trgovinu, on onim glupim prostacima seljačkim daje takve mustre i boje, da bi ih uzela svaka grofica. A čemu to? Zašto to? Koliko sam ja izgubio zbog njega! Koliko su zbog njega izgubili ti jadni tkalci? On je prožderao staroga Fiszbina i progutao trideset drugih firma. Ne govòri mi o njemu, jer me zaboli u utrobi, kad ih se sjetim. On je gori od najgorega Nijemca, jer se s Nijemcem još može trgovati, ali on je gospodin, on je veliki vlastelin! — reče i pljune prezirno, pun mržnje.

— Da ti pošaljem čaj?

— Otići ću k Stanislavu na čaj; odnijet ću Julči igračke, koje su mi danas stigle iz Pariza.

Ruža poljubi oca u obraz i izađe.

Šaja se digne, zavrne svijetilo, jer je volio u svemu da štedi i poče hodati po sasvim mračnoj sobi.

Hodao je i mislio na vječnu svoju mòru, na Bucholca.

Mrzio ga je svom snagom židovskoga fanatizma, mrzio ga kao takmaca, kojega nije ni u čemu mogao prestići.

Bucholc je uvijek i svuda bio prvi i baš to mu nije mogao oprostiti Šaja, on, koji se osjećao da je prva tvrtka u Lodzu, koji je bio vođa one židovske mase, koja ga je okruživala idolopoklonskim obožavanjem, ljubavlju i poštovanjem bijednika, hipnotiziranih milijunima, koji su u njegovim rukama rasli brzinom snježne lavine.

Prije četrdeset godina, dobro se Šaja sjećao onih vremena, kad je Bucholc već bio blizu milijunima. Šaja je započeo karijeru kao kalfa u nekom jadnom dućančiću u Starom Miastu, gdje je mamio i dozivao kupce, nosio pakete u kuće, katkada

meo dućan i pločnik pred dućanom. Cijele je mjesece prostajao na pločniku, ozebao na zimi, promočen od kiše, žežen od vrućine, guran od prolaznika, gotovo uvijek gladan i poderan, uvijek promukao od izvikivanja, bez novaca, spavao je za rubalj mjesečno u nekoj strahovitoj jazbini židovske bijede, kakvih ima mnogo po gradovima.

Onda je odjednom iščeznuo s pločnika, na kojem je živio.

Pojavio se nakon nekoliko godina odsutnosti na lodzkim ulicama i nitko ga nije poznao.

Došao je s nešto malo novaca i počeo voditi posao na svoju ruku.

U taj se čas samilosno nasmiješio onim vremenima, sjetio se onih jadnih kola, kojima je razvozio robu po okolnim selima, sjetio se onog konja, kojega je pasao kraj puta ili u seljačkom žitu, one stalne, grozne bijede, koja ga je neprekidno proždirala, jer je morao s glavnicom od pedeset rubalja, računajući ovamo i kola i konja, prehraniti sebe, konja, ženu i djecu.

Onda one prve tkalačke radionice, što ih je podigao, one tisuće sitnih prevara na vagi sirovog materijala, što ga je davao tkalcima, koji su radili kod kuće, na mjeri, na vlastitom želucu svom i svoje porodice, na svemu — dok nije riskirao da iznajmi neku napuštenu malu tvornicu.

Kad mu je počeo posao ići, on je prvi uveo agente po gradićima, sam nije ni spavao, ni jeo, ni živio, nego samo radio i štedio.

On je prvi davao na veresiju svakomu, tko je god htio i sam je počeo da posluje na kredit, jer su Bucholc i njemački tvorničari u Lodzu radili po starom sistemu — gotovinom.

On je prvi počeo da proizvodi lošu robu, da snizuje kvalitet lodzke produkcije, koja je do njegovih vremena uživala ugled.

On je gotovo prvi uveo, proširio i usavršio cijeli sistem iskorišćivanja svih i svega.

Nakon požara, koji ga je zadesio, sagradio je vlastitu tvornicu s tisuću radnika.

Temelji su bili udareni.

A sreća je išla za njim u stopu. Desetke tisuća, stotine, milijuni stadoše pritjecati sa svih strana u njegove blagajne; dolazili su iz gospodskih dvorova, iz seljačkih koliba, iz gra-

dića, koji su bili ugrezli u nečistoći, iz prijestolnica, stepa, s dalekih gora — pritjecali su sve širim strujama i Šaja je rastao i jačao.

Drugi su gubili, umirali, padali u općim nesrećama i nezgodama, a Šaja je čvrsto stajao, stare je paviljone uvijek uništavao požar, a novi i veći dizali su se i sve su jače sisali zemlju, robu, ljude, mozgove, konkurente, i sve se to prerađivalo u milijune za Šaju.

Ali Bucholc je uvijek bio veći; njega nije mogao prestići.

Šaja je rastao i u njemu se rađala sve jača želja da svlada Bucholca; on je svaki rubalj, što ga je onaj zaradio, smatrao da je njemu otet i ukraden. Živio je u umišljenoj nadi, da će prerasti sve i da će dočekati i doživjeti čas, kad će iznad Lodza biti tako velik, koliko je visok onaj dimnjak iznad glavnih strojeva, koji se sada sablasnom silhuetom u noći vidio — maštao je, da će biti kralj ovoga Lodza.

Bucholc je neprestano ostajao prvi, s njim je računalo javno mišljenje u zemlji, njegova je riječ vrijedila koliko i kovani novac, njega su pitali za savjet i tražili inicijativu od njega u mnogim općim pitanjima, njegova je roba imala najbolju marku, njega je okruživalo neko poštovanje, dok su Šaju čak i oni, koji su mu bili premci u varanju, gledali s prezirom i mržnjom.

Šaja to nije mogao razumjeti, činilo mu se, da mu Bucholc otima nesamo novac i sve, što je želio da ima, nego mu otima i čast vladanja nad onim morem dimnjaka..

Zato ga je još ljuće mrzio.

Neprekidno je hodao po mračnoj sobi, gledao kroz okna na tvornice, na radničke kuće, koje su bile osvijetljene, i zaustavi se. Metne naočale i stade gledati u treći kat kuće, koja je bila nasuprot palači, u tri jarko rasvijetljena prozora, iza kojih su treptale crne silhuete ljudi.

Otvori okance i stade prisluškivati.

Drhtav glas gusala pjevao je nekakav sentimentalni valcer, pratilo ga je plačući violončelo, a kad bi glazba pritihnula, provalio bi žamor nekolicine glasova i smijeh bi se prolio kao širok slap u tihu ulicu zajedno sa zveketom čaša i tanjura.

Veselo su se zabavljali.

Šaja pritisne električno dugme da dozove lakaja.

— Tko stanuje tamo? — zapita strogo i pokaže na prozore.

— Odmah ću saznati, presvijetli.

— Ja sam bolestan, a oni se zabavljaju! Čime se oni to zabavljaju? Odakle im za zabavu? — mislio je srdito i nije mogao skinuti oka s onih prozora.

— Kuća E, treći kat, pedeset i šesti broj, tamo stanuje Ernest Ramisz, majstor iz pete tkalačke dvorane — odrecitira lakaj brzo.

— Dobro. Otiđi onamo i reci, neka prestanu svirati, jer ne mogu spavati, da ja ne želim da se oni zabavljaju. Neka se konji upregnu! Ernest Ramisz mora da odviše dobiva, dok može priređivati zabave — ponavljao je u sebi nastojeći da dobro upamti to prezime.

VIII

— Doći ću ovaj čas. Do viđenja! — odgovori Borowiecki srdito na telefon, jer ga je molila Lucy, da odmah dođe u Milschovu šumicu zbog neke vanredno važne stvari.

— Po ovakvom vremenu ići u šumicu! Ona je luda, tako mi boga — šaptao je bijesno.

Od šest sati sjedio je u poslovnici, nije imao ni jednoga slobodnoga trenutka, išao je u tvornicu da pripazi na štampanje novih uzoraka, polazio u središnji ured zbog zloupotrebe, što ih je otkrio Bucholc u glavnom skladištu, trčao je, pisao, izdavao tisuće odluka, tisuće stvari vrilo mu je u mozgu, tisuće su ljudi čekale na njegove odredbe, stotinu je strojeva očekivalo naloge, svađao se s Bucholcom, bio je uzbuđen, što već nekoliko dana iščekuje telegram od Morica, kako stoji s pamukom; bio je umoran od rada, od onog strašnog svagdašnjeg jarma, što ga je uzeo na vrat zamjenjujući Knolla, omamljen veličinom i množinom poslova, koje je morao voditi, a sada ga još i ta luđakinja zove nekuda izvan grada, na domjenak.

Ljutio se sve većma.

Danas nije dospio ni da čaj ispije, jer se Bucholc, premda bolestan, dao prenijeti zajedno s foteljom u poslovnicu, u sve se pleo, vikao na sve i širio samo strah i metež među činovnicima.

— Gospodine Borowiecki! — uzvikne Bucholc, sjedeći sa zamotanim nogama, s izlizanom krznenom kapicom na glavi

i sa štapom na koljenima. — Telefonirajte Marksu, da ne da robe ni za jedan rubalj Milneru u Varšavi. On je imao kod nas kredit i previše je dužan, a ja baš imam izvještaj o njemu, da će doskora pod stečaj.

Borowiecki je telefonirao i zatim počeo pregledavati neke goleme stupce brojaka.

— Gospodine Horn! Ispitajte ovaj tovarni list, tu je neka pogreška, željeznica je previše zaračunala, mora da su računali po nekoj drugoj stavci tarife — povikne Hornu, koji je već pred nekoliko dana, to jest od nedjelje, bio na Bucholcovu želju premješten iz priručne štamparijske i bjelioničke poslovnice u njegov lični kontoar.

Horn, vrlo blijed, s očima crvenim od umornosti i neispavanosti, računao je maksimalno pomodrjelim usnama, bunio se, nije mogao da sabere pažnju, stupci brojaka plesali su mu pred očima kao gvalja čađe.

Neprestano je zijevao i umornim pogledom zirkao na sat očekujući čeznutljivo podne.

— Onoj babi, koju vi protežirate, neka dadu dvjesta rubalja i neka ide da ih propije! Ona čitava zajedno s njezinom štenadi ne vrijedi ni pedeset rubalja!

— Zar je pravni odsjek riješio tu stvar?

— Da, ona mora izdati službenu namiru. Bauer, pobrini se za to, nek se to napokon svrši, jer će još tkogod babu nagovoriti, da nas tuži sudu.

Horn spusti niže glavu, da sakrije zlobni, slavodobitni smiješak.

— Jesu li vaši konji kod kuće, gospodine predsjedniče?

— Ako su vam potrebni, kad god vam ustreba. Odmah ću telefonirati u staju. Kudrove, primakni! — vikne lakaju, koji primakne fotelj k telefonu, što je funkcionirao na području njegovih tvornica.

— Staju! — vikne i žestoko zazvoni. — Kočiju odmah pred palaču! Kad god zaželi gospodin Borowiecki kola — odmah doći! Bucholc govori, kudrove! — vikne odgovarajući telefonistici, koja je zapitala, tko govori.

Lakaj ga opet odgurnuo natrag do pisaćeg stola i stao kraj njega.

— Horn, sjednite kraj mene, ja ću vam diktirati. Mičite se brže, kad vam govorim — povikne srdito.

Horn se zagrize u usne, sjedne i poče pisati po diktatu, što mu je Bucholc brzo dobacivao, a da nije u isti mah prestao rješavati i druge poslove, uzvikujući na prekide:

— Ne spavajte! Ja vam ne plaćam za spavanje — i snažno udari štapom po podu.

Horna je to razljutilo, jer je toga dana bio i onako uznemiren, te je s naporom susprezao eksploziju, sav je ključao.

Telefon zazvoni.

— Barun Oskar Meyer pita, hoće li za pola sata zateći gospodina predsjednika.

— Gospodine Borowiecki, recite mu, da ne primam nikoga, ležim u krevetu.

Karol smjesta javi to telefonom i opet poče slušati.

— Što hoće još?

— Veli da ima važnog, ličnog posla.

— Ne primam! — vikne Bucholc. — Barun Oskar Meyer može imati važnog posla kod moga psa, a ne kod mene. Kudrov! Prostak! — gunđao je za vrijeme stanke u diktandu.

Nije trpio Meyera i iz svega se glasa rugao u Lodzu njegovom barunstvu, koje je kupio u Njemačkoj. Meyer, nekadašnji njegov tkalački radnik, a danas tvorničar vunenih proizvoda, koji raspolaže milijunima.

— Žurite se! — poviče srdito na Horna.

— Ne umijem pisati s dvije ruke.

— Što to znači?

— Ne mogu pisati brže nego što pišem.

Bucholc je dalje diktirao malko sporije, jer je Horn kao uprkos pisao vanredno polako i srdito mrštio obrve sve jače.

U poslovnici nastade tišina.

Borowiecki je već stajao uz prozor u ogrtaču i nestrpljivo čekao na kola.

Činovnici su, priklonivši lica na pultove, grozničavo radili, bojeći se da glasnije dišu ili da koju riječ izmijene s obzirom na prisutnost Bucholca, koji ih je sve napunio strahom osim jedinoga Bauera, staroga prijatelja i pouzdanika predsjednikova, onoga istoga, koji je zacijelo tajno saopćio onu depešu Zukeru, kako je kombinirao Karol.

Kola napokon stigoše, a Bucholc povikne za Borowieckim, koji je žurno izlazio:

— Naiđite opet, kad se vratite!

Borowiecki nije odgovorio ništa, samo je tiho u sebi opsovao, jer je bio tako izmučen poslom i onim nervoznim očekivanjem depeše od Morica, da je od umora gotovo klonuo.

Kočijašu reče, neka vozi u Milschovu šumicu.

Pred starom pivovarom, golemom zgradom, napola u ruševinama, koja je kao leš ležala već izvan grada, dade zaustaviti kola rekavši kočijašu, neka ga tu čeka.

Obiđe one napuštene zidove s porazbijanim prozorima, bez vrata, bez kapije, s upalim krovovima, s razrušenim zidovima, što su se crvenom opekom rasipali u debelo blato, obiđe neke plotove, koji su ograđivali skladišta i po razmočenom tlu, tonući do gležanja u blato, uđe u tako zvanu Milschovu šumicu.

— Neka đavoli odnesu histerične babe! — psovao je sve energičnije, jer mu je glinena, raskvašena zemlja tako oblijepila obuću, da je s naporom izvlačio noge iz blata. — Romantičarka jeruzalemska! — dometnuo je srdito, jer se osjećao smiješan u ulozi ljubavnika, koji mora da juri po blatu na domjenak negdje čak na drugom kraju grada, u šumi, u mjesecu ožujku!

Dan je bio tmuran, oblaci su nisko lebdjeli nad zemljom i polako se pretvarali u sitnu, prodirnu kišu. Lodz je tonuo u prljavom, gotovo crnom isparivanju i dimu, koji je ležao kao veo nad gradom i kao da se taj veo naslonio na hiljade dimnjaka.

Borowiecki se na časak zaustavio kraj zidova ljetnoga restorana, koji se pritisnuo uz šumu, a sada je bio zatvoren; prozori su bili zakovani žaluzijama, velike verande zatrpane stolovima i stolcima, samo su se između golog drveća, iznad stazica od požutjelog šljunka bijelile neuklonjene klupe, pune sagnjiloga lišća.

Iza toga je skrovišta bilo tiše, ali odatle nije mogao ništa da nazre, pa zato krene u šumicu.

Šumica je bila jadna, smrekova, i polagano je umirala. Ubijalo ju je susjedstvo tvornica, oni nebrojeni zdenci, koje su kopali sve dublje i koji su osušivali okolišno zemljište i oduzimali drveću svu vlagu, kao i ona rječica od tvorničkih ispirina, što se kao raznobojna vrpca savijala između požutjelog drveća i ucjepljivala rastvaranje u snažne organizme i širila naokolo ubojite miazme.

Pod zaštitom drveća još je na puteljcima ležao snijeg, a putem, kojim se zimi nije nitko vozio, nego su išli samo radnici iz obližnjih sela, protezali su se duboki tragovi nogu, utisnuti u zelenkasti, promočeni snijeg.

Borowiecki se sklizao po blatu i po snijegu, spoticao se na korijenje drveća i išao sve dublje, a da nije nigdje mogao ugledati Lucy.

Srdit zbog bezuspješnog traženja, zbog zime i vlage, koja ga je prožimala, htio je već da se vrati u kočiju, kad mu se iza jednog debljeg drveta, gdje je vrebajući stajala, baci oko vrata Lucy s tolikom silovitošću, da mu je zbacila šešir s glave.

— Ljubim te, Karl! — šapne ona i stade ga strastveno cjelivati.

On joj uzvrati poljubac, ali ne reče ništa, jer je imao volju da od bijesa kune.

Prihvatila ga ispod ruke i tako su šetali između drveća po raskvašenom, skliskom tlu.

Šuma je šumila nekako tužno i muklo, stresala je na njih s iglama povenulih smreka kišu, koja je sve glasnijim šuštanjem šibala po granju.

Lucy je neumorno govorila preplećući razgovor cjelovima i nježnim, mačjim privijanjem uz njega. Brbljala je kao dijete o svemu, preskakivala s predmeta na predmet, a da nije do kraja izgovorila nijednu rečenicu, već je počela drugu s poljupcem. Praskala je u veseli, iskreni smijeh makar s kojeg razloga.

Pri tome je izgledala prekrasno, u velikoj krznenoj crnoj pelerini s ovratnikom à la Medicis od nojeva perja, u ogromnom crnom šeširu, ispod kojega su se njezine oči sjale kao dva safira.

Zanio ju je taj romantični sastanak s ljubavnikom. Nije htjela da se s njim sastane u gradu, jer je žudila za bilo kakvom neobičnošću, željela nemira, jeze emocije. Zato je izmislila taj susret u šumi i sada je u tome uživala svom svojom od dosade izmorenom dušom, a da nije ni obratila pažnju na Karolovu šutnju. On joj je odgovarao jedva jednosložnim riječima i često pogledavao na sat.

Što se to nje ticalo? On je bio kraj nje, kadšto joj je uzvraćao poljubac tako strastveno, da joj se preko očiju prevlačila bjeličasta magla; mogla mu je govoriti o svojoj ljubavi, mogla mu se svaki čas baciti oko vrata i mogla je očutjeti ono slatko uzbuđenje puno bojazni, da ih netko vidi.

Svaki se čas plaho obzirala na sve strane, a kad bi drveće glasnije zašumilo, ili bi vrane kričeći sletjele s drveća i poletjele prema gradu, ona bi se pripila uz njega s preneraženim vriskom, sva drščući, te joj je morao odgoniti strah poljupcima i uvjeravanjem, da su posve sigurni.

— Karl, imaš li revolver? — zapita ona.

— Imam.

— Izvadi ga, zlatni moj, jedini moj! Vidiš, onda ću se osjetiti sigurnija. Ti me ne bi dao, zar ne? — šaptala je privinuvši se uz njega.

— O, možeš biti sigurna. A čega se bojiš?

— Ja ne znam, čega, ali se jako bojim, jako — i oči joj stadoše hitro lijetati po šumi.

— Tu nema razbojnika, uvjeravam te.

— Kako ne? Nedavno sam čitala, da su u ovoj šumi ubili radnika, kad se vraćao s posla. Pouzdano znam, da ovdje ubijaju — reče i nervozno zadršće.

— Umiri se, uz mene te ne će snaći nikakvo zlo.

— Znam, ti mora da si vrlo odvažan. Ljubim te, Karl, poljubi me, ali jako, jako.

On je stade cjelivati.

— Mir! — zaviče ona i otkine usta od njegovih usta. — Netko zove!

Nitko nije zvao. Šuma je šumila i ljuljala se polako i automatski, visoko drveće kao da je krošnjama rastjerivalo gvalje magle, što su dopirale s polja sve hitrije i sve rjeđe, jer je kiša počela gušće padati, prosipljući se na šumu kao krupno zrnje i bubnjajući bučno po limenom krovu restorana.

Karol otvori kišobran i stadoše pod drvo, koje ih je malko štitilo.

— Promočit ćeš se, vrlo mi je žao, što si izvrgnuta takvom nevremenu.

— Karl, ja to tako volim.

Skine rukavicu i ispruži dugačku, bijelu ruku pod kišu.

— Još ćeš se prehladiti i razboljeti.

— To bi bilo dobro; ležala bih u postelji i mogla bih neprekidno, neprekidno misliti na tebe.

— Da, ali onda te ja ne bih mogao vidjeti.

— O, to ne ću. Već te tri dana nisam vidjela, pa nisam mogla izdržati, nego sam se morala svakako s tobom sastati. A jesi li ti mislio na mene?

— Morao sam, jer nisam mogao da mislim na što drugo.

— Kako je to lijepo! Ljubiš li me još, Karl?

— Ljubim. Zar sumnjaš?

— Vjerujem ti, da ćeš me uvijek ljubiti.

— Uvijek.

Naprezao se da mu glas zvuči meko i da u licu dade izraz sreće, ali to mu nije baš dobro polazilo za rukom, jer su mu se razmočile gamaše, kaloše su mu bile pune vode i blata, a osim toga je toga dana imao još toliko posla.

Bili su tako zajedno po prilici jedan sat i Lucy odluči da se vrati tek onda, kad su joj lice i ruke tako ozeble, da ih je Borowiecki morao grijati poljupcima, a na rastanku, kad ju je zapitao, da li je odista imala takvu važnu stvar, o kojoj je telefonirala, ona mu se bacila oko vrata.

— Ljubim te, htjela sam samo to da ti kažem; htjela sam da te vidim.

Napokon je pošla, ali se nekoliko puta vraćala, da se još jednom oproste, da ga još jednom uvjeri o svojoj ljubavi i da ga zamoli, neka ne izlazi iz šumice, dok ona ne sjedne u kočiju, koja ju čeka u uličici ograđenoj plotovima.

Podnevne su sirene počele prosijecati zrak sa svih strana, kad je on sjeo u kočiju i gotovo u galopu pojurio u poslovnicu.

Zatekao je samo Bucholca i Horna, jer su se ostali već razišli na objed.

— Vi prejako naglasujete svoje riječi — šaptao je Bucholc protežući se u fotelju.

— Ja drukčije ne znam govoriti — režao je Horn.

— Treba da se naučite, jer ja to ne trpim.

— To mi je Schwamm drüber, gospodine predsjedniče — govorio je Horn gotovo mirno, samo su mu usta nervozno drhtala, a plave mu oči naglo potamnješe.

— Kome vi to govorite? — uzdigne Bucholc malko glas.

— Vama, gospodine predsjedniče.

— Gospodine Horn, ja vas upozoravam, jer ja nemam previše strpljivosti, ja vam . . .

— Ne treba da znam, da li ste vi strpljivi ili niste, to se mene ne tiče.

— Ne prekidajte, dok ja govorim, dok Bucholc govori.

Bucholc se trgne, ali samo zasikće od boli. Neko je vrijeme gladio zamotane noge i teško disao, zaklopio oči; srdžba ga tresla, ali je šutio htijući da se svlada.

Horn, koji ga je posve svijesno i, štaviše, s nekom metodom sve jače razdraživao, složi knjige, s najvećim mirom pokupi svoje olovke, gume i držala, zamota ih u papir i metne u džep.

Sve je to radio vrlo polagano i pogledavao u Borowieckoga, koji, iznenađen njegovim vladanjem i tom neobičnom prepirkom, nije znao, što da radi. Nije mogao stati na Hornovu stranu, jer nije znao, o čemu se radilo, a uostalom on se ne bi zauzeo za njega ni onako, jer mu je više bilo stalo do Bucholca. Gledao je, dakle, u Horna ogorčeno, dok je ovaj mirno nadijevao kaloše i smiješio se od srdžbe pomodrjelim ustima.

— Vi nemate kod mene mjesta, ja vas bacam van! — prošapće Bucholc.

— Ja šaljem vas i vaše mjesto na neko vrlo nepristojno mjesto!

Nataknuo je drugu kalošu.

— Osim toga, dat ću vas baciti kroz vrata.

— Pokušaj, prostačino! — vikne Horn, oblačeći žurno svoj ogrtač.

— Kudrove, kroz vrata s njim! — šapne Bucholc još tiše stiščući nervozno štap.

— Da se nisi usudio, Auguste! — plane Horn — jer ću i tebi i tvom gazdi polomiti rebra.

— Verflucht! Van s njim! — vikne Bucholc.

— Šuti, lopove! — rikne Horn, hvatajući se teškoga stolca, spreman da se pobije, kad bi ga se tkogod samo dotaknuo. — Šuti, ti švapska njuško! Ti šakale! — baci stolac kraj pisaćeg stola i izađe tresnuvši vratima tako silovito, da su sva stakla iz njih poispadala.

Borowiecki se već prije toga bio odšuljao.

Bucholc klone stenjući, gotovo izvan sebe od srdžbe, imao je samo još toliko snage, da je pritisnuo na električno dugme i prigušenim, promuklim glasom prošaptao:

— Policija!

Dugotrajna je tišina zavladala u poslovnici. Lakaj je stajao nepomičan i preplašen, ne znajući, što da radi. Gledao je samo u pomodrjelo Bucholcovo lice i na usta, koja su bila iskrivljena od boli. Bucholc se napokon osvijestio, otvorio oči, pogledao po praznoj poslovnici, namjestio se u fotelju i nakon duge stanke blago zovnuo:

— Auguste!

Lakaj pristupi zaprepašten, jer kad god ga je Bucholc zvao po krsnom imenu i pretvarao se, da je blag, tada je bio najgrozniji.

— Gdje je gospodin Horn?

— Vi ste ga izbacili, presvijetli, pa je otišao.

— Dobro. A gdje je gospodin Borowiecki?

— Zavirio je samo i odmah otišao; zacijelo je pošao na ručak, jer je već prošlo dvanaest; tvornice su već dosta davno odzviždale podne — otezao je lakaj naumice sa svojim odgovorom.

— Dobro. Stani po strani.

Lakaj zadršće, ali izvrši zapovijed.

— Na zapovijed! — reče vrlo pokornim glasom.

— Zapovjedio sam ti, da izbaciš toga psa. Zašto nisi poslušao? A?

— Presvijetli, on je sam izišao! — stade se lakaj ispričavati sa suzama u očima.

— Šuti! — poviče Bucholc i udari ga svom snagom batinom preko lica.

August nesvijesno ustukne natrag.

—Stani, hodi bliže!

I kad se lakaj od straha opet primaknuo, on ga pridrži za ruku i snažno izudara batinom.

August nije ni pokušao da se otme, samo je okrenuo lice, da sakrije suze, što su mu curkom tekle po obrijanim obrazima, a kad ga je Bucholc prestao tući, strašno izmoren, i kad se stenjući ispružio u fotelju, počeo mu je zamatati noge u flanel, koji se bio spuzao, dok se Bucholc naglo gibao.

Karol je međutim, da ne bude svjedokom skandala, izišao i otišao na objed.

Hranio se u tako zvanoj »Koloniji« u Spacerowoj ulici.

»Koloniju« je sačinjavalo nekoliko ženskih, Poljakinja, koje je sudbina bacila iz različitih dijelova domovine na lodzki pločnik.

Većinom su to bile brodolomkinje života: udovice, eks-posjednice, eks-kapitalistkinje, eks-dame, stare gospođice i mlade djevojke, koje su došle da ovdje nađu posla. Siromaštvo ih je združilo i između njih izravnalo različite društvene nejednakosti.

Zapremale su u Spacerowoj ulici cijeli kat, uređen na hotelski način. Uzduž cijeloga je stana bio hodnik, koji se svršavao kod velike sobe na uglu, što je služila kao zajednička blagovaonica za sve.

Karol i Moric tamo su objedovali zajedno s nekoliko drugova.

Došao je malko kasnije, a oko velikog okruglog stola već su svi sjedjeli.

Jelo se žurno i šuteći, nitko nije imao vremena za razgovor, a svi su svaki čas dizali glave i prisluškivali, ne javljaju li se već zviždaljke.

Karol je sjeo kraj one barunice, koja je u subotu vodila riječ u loži; stisnuo je šuteći nekoliko ruku, mahnuo nekoliko puta glavom prema onima, koji su sjedjeli dalje, i prihvatio se jela.

— Horn još nije bio ovdje? — zapita netko preko stola gospođu Lapinsku.

— Danas je nekako zakasnio — šapne ona.

— Doći će tek naveče — izvijesti mlada djevojka s kratko podrezanom kosom, koju je svaki čas uklanjala s čela.

— Zašto, Kama?

— Danas je imao da priredi Bucholcu skandal i da mu otkaže mjesto.

— Zar vam je on to rekao, Kama? — zapita Karol živahno.

— Imao je takav plan.

— Kako vidim, on nikada ništa ne radi bez plana. Utjelovljena metoda.

— Bjesomučni Švabekanja!

— O, gospodin Sierpiński naziva Horna Švabekanjom, tetka! — usprotivi se Kama.

— Nesamo da je bjesomučan, nego on i u bijesu ima metodu.

— Da, vidio sam ga jednom, kad se kod nas u poslovnici svađao s Mijllerom.

— A ja sam ga malo prije ostavio u sličnom položaju s Bucholcom.

— Što se dogodilo, gospodine Karole? — usklikne živo Kama i pritrči Borowieckomu, zaroni mu u kosu svoju sitnu, još djetinju ručicu, i vukući ga za glavu stade vikati razmaženim glasićem: — Tetka, neka kaže gospodin Karol!

Nekoliko se glava diglo iznad tanjura.

— U mojoj se prisutnosti nije još ništa dogodilo, a što je bilo, kad sam izišao, to ne znam. Bilo je oštro. Horn je iz dna srca dokazivao Bucholcu, da je lopov i švapska njuška.

— Ha, ha, bravo Horn, valjano momče!

— Plemićka se krv, gospodine, ovako ili onako, ali uvijek pokaže — mrmljao je Sierpiński zadovoljno gladeći jake, crno obojene brkove.

— A ja vas ljubim, jer ste pristojan plemić, zar ne, tetka?

— A ja Kamu isto tako . . .

— Ljubim ovako ili onako — dovrši Kama smijući se.

— Horn nesamo da je odvažan, nego je običan, nepromišljeni svadljivac — reče Karol mrko.

— Zabranjujemo, da se tako govori o Hornu — kliknuše gospođe, pogledavajući u Kamu, koja je pustila Karolovu glavu, naglo uzmaknula i, sva crvena, žarkim ga očima srdito mjerila.

— Ne ću opozvati, što sam rekao i ne ću prestati da to dokažem. Htio je napustiti mjesto — mogao je; ako je imao kakve zahtjeve od Bucholca, mogao ih je iznijeti; s Bucholcom se može lakše sporazumjeti nego s kim drugim, jer je Bucholc čovjek razuman. Ali čemu je bilo potrebno izazivati takav skandal? Valjda samo zato, da se istakne, da o njemu po Lodzu govore. Da, dječaci će se diviti njegovoj smionosti i odvažnosti. Velikoga li junaštva izgrditi bolesnoga čovjeka. Bucholc mu to ne će nikada oprostiti, osvećivat će mu se do smrti, jer on ima dobro pamćenje.

— O, ne će to dugo trajati, hvala bogu, jer vele, da je teško bolestan — usklikne zanosno Kama.

— Kama, što to govoriš?

— Uostalom, figu mu može. Horn će otputovati u Varšavu, kući, pa ma šta on mari za Bucholca! Zar ne, tetka?

— A što je izgrdio Švabu, to mu ne će nitko oprati.

— Bucholc imade dugačke ruke, doprijet će i do Varšave. Naći će načina, da skrene na njega pažnju, učinit će onako, kako je učinio Müller s Obrębskim. I Horn će moći da se dobrano rashladi, imat će kada.

Zviždaljka se oglasila negdje nedaleko strašnim fićukom.

— Krzeczkowski, to tebe vabi tvoj slavuj! — naruga se netko.

— Promukao da bog da! — šapne visok, mršav, plav gospodin s naočalima, digne se i žurno izađe.

— Zar je zbilja bilo tako žestoko, gospodine Karole? — zapita gospođa Stefanija i sjedne do njega, isto onako ljubičasta, kao što je bila i u subotu u kazalištu.

— Više nego žestoko, jer je Horn bio spreman da navali na Bucholca.

— Kuražno momče, gospođe moje; trebalo je Švabu prihvatiti za kosu, pa ovako i onako, s jedne i s druge strane, namlatiti.

— Gospodine Sierpiński, to nije tako kao sa slugom.

— Pa što onda, gospođe moje? Poznato je, da se Bucholc ponaša prema svima kao da su psi. Pasja mu majka . . . — Naglo zatisne usta. — Oprostite, gospođe moje, zarekao sam se, ali moja živina već riče na mene — govorio je žurno, poljubio sve dame u ruku u brzini, jer je krupni, bučni fićuk prodirao kroz okna i zvao ga na posao.

I tako su redom ustajali od stola, ostavljali nedovršen objed, klimali glavama, jer nisu dospjeli da se drugačije oproste, trčali napolje oblačeći ogrtače na stepenicama i jurili u tvornice, pozvani onim fićucima, što su kao grmljavina topova brujali nad gradom i pozivali na posao. Svatko je poznavao glas svoje zviždaljke i svatko je, čim je čuo taj omraženi zvuk, odbacio sve i potrčao, samo da ne zakasni.

Jedini se Borowiecki nije na to osvrtao, a ni Malinowski, mladi tehničar iz Šajinog ureda, koji je neprestano šutio, jeo i

u pauzama nešto brzo bilježio u notes, što je bio kraj tanjura; katkada bi, prelazeći zelenim očima po licu gospođe Stefanije, tiho uzdahnuo, zabacio rukom kosu i pravio kuglice od kruha, koje je zatim dugo promatrao.

Lice mu je bilo blijedo kao neizrađeni perkal, posve pepeljasta kosa i brkovi, pa i one čudne zelene oči, koje su neprestano mijenjale boju. Uvijek je svraćao na sebe sveopću pažnju, jer je bio vrlo lijep, vrlo bojažljiv i vrlo povučen u sebe.

— Tetka, je li gospodin Malinowski danas štogod rekao? — zapita Kama, koja ga je s naročitom simpatijom svaki dan mučila.

Lapińska joj ne odgovori ništa, jer je bila zaokupljena razgovorom s Borowieckim, a Malinowski spusti oči i nasmiješi se čudno slatko i opet zapiše nešto u notes.

I ženske, koje su sjedjele za stolom, stadoše se polako dizati i izlaziti, jer je svaka od njih bila negdje zaposlena.

U predsoblju žestoko zazvoni zvonce.

— To je moj Mateuš, telegram! — usklikne Karol, poznavajući dobro način zvonjenja svoga famulusa, koji je doista odmah unišao noseći telegram od Morica.

— Tekem što je stiglo i odmah sam došao — javi.

— A neka »tekem« uvijek obriše noge u predsoblju, ako »tekem« ima blatne cipele! — oglasi se Kama energično.

Borowiecki, ne obazirući se na radoznale poglede, priđe k prozoru i pročita:

> »Dobro. Knoll, Zucker, J. Mendelsohn kupuju. Prvu sam partiju poslao jutros. Smjesti kod mene. Petnaest postotaka skuplje. Zalihe male. Za tjedan se vraćam«.

Karol požudno pročita taj brzojav i nije mogao da sakrije svog zadovoljstva.

— Dobre vijesti, gospodine Karole? — zapita gospođa Stefanija, gledajući svojim ljubičastim očima u njegovo razblaženo lice.

— Vrlo dobre!

— Od zaručnice! — usklikne Kama.

— Ne, nego samo od Morica iz Hamburga. Lijepa je to zaručnica! Kama, budite uljudni, pa ću vas udati za Morica.

— Židovče, ne ću, ne ću! — vrisne djevojka lupajući nogama.

— No, onda za Bauma.

Kame više nije bilo u sobi.

On se poče opraštati s ostalima.

— Vas ne zovu zviždaljke.

— Uza sve to danas se žurim više nego redovno.

— Istina, vi nikada nemate vremena za nas; već vas tri nedjelje uzastopce nije bilo naveče — javi se tihi prigovor u njezinom glasu.

— Gospođo Stefanijo, ne smijem vjerovati, da se moja neprisutnost primijetila; nisam tako umišljen, ali sam siguran, da sam, propustivši te večeri, izgubio mnogo više ja, nego vi, gospođo, mnogo više.

— Tko bi to znao? — šapne ona tiho i pruži mu ruku za oproštaj, a on je poljubi vrlo čvrsto i izađe.

U predsoblju mu zakrči put Kama.

— Gospodine Karole, imam na vas vrlo veliku molbu, vrlo veliku, vrlo . . .

— Slušam i unaprijed obećavam, da ću sve izvršiti. Zamolite dakle, dijete.

Kama nije gledala u njega; ona kratka, crna kosa, zakovrčena u prstenčiće, zastrla joj je čitavo čelo; nije ni odgrnula kosu; naslonjena leđima na vrata, stisnutih pesnica, dugo je skupljala odvažnost.

— Nemojte progoniti Horna . . . pomozite mu. On je to zavrijedio, on je tako dobar, tako plemenit, a njemu je tako zlo u Lodzu; njega nitko ne voli i svi mu se rugaju, a ja to ne ću, mene to tako jako boli, ja bih tako voljela, Isuse i Marijo . . . Ja to ne ću! — usklikne ona, brizne u plač i pobjegne u salon, izgubivši usput jednu papuču s noge.

— Dijete se zaljubilo — pomisli Borowiecki, zaustavi se jedan čas, podigne papuču i pođe s njom u salon, otvori vrata i ukoči se od čuda.

Kama je, samo u čarapama, gonila oko stola maloga bijeloga psića, koji je trčao pred njom, držeći u zubima papuču.

Smijala se grohotom i svakojako nastojala da psića uhvati, ali pametno psetance uvijek je u zadnji čas znalo izmaknuti i

pobjeći, a kad bi ga ona polaganije lovila, položilo bi papuču i veselo lajalo.

— Piccolo, daj to Kami, slušaj Kamu! Piccolo! — govorila je psetu približujući se lukavo, ali je on naslutio njezin manevar, pograbio papuču zubima i pobjegao.

— Zato Vam, Kama, dajem ja, što ste izgubili, premda bih to mogao zadržati.

— Tetka! — zavikne Kama preplašeno i čučne usred sobe, da sakrije noge.

Borowiecki postavi papuču na pod i izađe vrlo raspoložen.

Požuri se u Moricovu poslovnicu da pogleda skladišta, gdje je trebalo smjestiti pamuk.

Vraćajući se sretne Kozłowskoga, onog operetnog Varšavljanina, kojega je upoznao kod Murraya.

— Bon jour, direktore! — klikne on i pruži mu ruku u elegantnoj, crvenoj rukavici.

— Morgen!

— Idem s vama komadić puta.

Ručicom štapa potisne cilindar malo na zatiljak.

— Molim, bit će mi drago. Kako poslovi?

— Slavno, to se zna. Izvrsnu ideju već imam, samo tražim novaca. Repa, a ne žensko, o! — usklikne obziruć se za nekom ženskom i s užitkom pritisne štapom cilindar na čelo.

— Kako, zar ćete u toj branši raditi?

— U Lodzu ne bih time ništa zaradio. Tek sam jučer sreo prvu lijepu ženu u Lodzu, to se zna, ali mora da nije odavde.

— I u Lodzu ima lijepih žena.

— Na časnu riječ, ja to ne mogu reći. A ipak sam neprestano u gradu, neprestano tražim, no, to se zna, bez žena i to bez lijepih žena ne shvaćam života.

— No, a ona jučerašnja? — ispipavao je Karol, jer ga je taj čovjek počeo zanimati i zabavljati.

— Aha, odmah. Idem tako Piotrkowskom, vraćam se baš iz Granda. Gledam, a prema meni ide neko žensko biće. Kostim — šik, usta — čeče, struk — dostojan, kosa — smola, oči — zagasit safir, bedra — amaha! stas — ljubak, dakako. No: zmaj, a ne ženska! A usta, no, velim vam, direktore, dvije divne prekrasne šnicle!

— Mora da još niste ručali? — prekine ga Karol.

— Zašto? — zapita Kozłowski i gurne cilindar na zatiljak.

— Jer vam je pala na pamet takva gurmanska poredba.

— Baš ste veseljak, gospodine direktore! — klikne Kozłowski i prijateljski ga potapše po trbuhu. — To se zna, smjesta sam se stavio u gibanje i juriš za njom. Ona furt ide, a ja za njom. Iza Novoga Ryneka, tamo dolje, bilo je blato na trotoaru, pa moja ženska suncobran pod pazuho, suknjicu u obje ruke i tjeraj dalje! Uh! božanski sam uživao, nožice ima naprosto bogovske, da im cipelicu poljubiš. Ogledavao sam je sa svih strana, a ona se neprestano pretvara, da me ne vidi. Prestignem je i stanem pred neki izlog, a kad se ona približila, pogledam joj u oči. Nasmiješila se divno, suknulo je na mene kao iz peći, opekla me očima. Idemo dalje, ona naprijed, a ja za njom u korak. Tko bi to mogao biti? Ne svraća na mene pažnju previše ostentativno, to mi je bilo malko sumnjivo. A budući da ja imam svoju metodu, prema kojoj šacujem žene, stanem je fest promatrati. Vanjština je bila vanredno otmjena, ali sam primijetio, da je bila nemarno očešljana — to je bio prvi minus; šešir je zacijelo imala iz Pariza, to je opet bio plus; kostim skup, vuna najbolje vrste, solidno izrađen i dobro primijenjen ovoj godišnjoj dobi, to je plus drugi; ali pogledam bolje, a nad cipelama su crvene obične, ordinarne končane čarape; to me je pomelo, trebalo je da ima svilu — to je bio dvostruki minus!

— Jeste li vi radili u ženskoj branši? — prekine ga Borowiecki ironično.

— Ne, ali ja se razumijem u takve stvari; ispitivao sam ih sistematski. Ja, gospodine, po načinu odijevanja, po pojedinostima garderobe znam: tko je? odakle? koliko?

— Dakle tko je bila ta ljepotica?

Nije mu rekao da je po opisu prepoznao Zukerovu.

— Ne znam, prvi me je put prevarila metoda. Šešir i lice imala je kao dama iz društva — milijunarka; kostim bogate osobe — ima kočiju; po čarapama sudeći kao da je bila učiteljica, žena činovnika, malog trgovca; donja suknja, opazio sam i to, da je od žute svile jeftine vrste — još bi se dala podnijeti, ali što ćemo, kad je bila opšivena pamučnim čipkama! Čujete li, direktore — pamučnim! — naglašavao je gotovo sa zgražanjem.

— Što to znači?

— Bofl, gospodine, trotoarska djevojka, a u najboljem slučaju preodjevena kuharica. To me je utuklo. Nije me više zanimala. Pogledao sam je posljednji put, mora da se uvrijedila, jer je spustila suknju u blato i prešla na drugu stranu ulice.

— No, i vi ste opet za njom pošli?

— Ne, gospodine, ne bi se isplatilo. Ako sam se prevario u svom prijašnjem sudu, ono spuštanje suknje i čišćenje blata suknjom bilo je već dovoljno da me uvjeri, da je to bila obična lodzka flundra. Nijedna varšavska švelja ne bi to uradila: prvo, jer tamošnje švelje imaju lijepe noge i vole da ih pokazuju, a drugo — zablatiti suknje . . . fuj! . . .

Prezirno se naceri i stane.

— Do viđenja! Moram ovamo skrenuti — dobaci mu Karol i, da ga se riješi, uđe u slastičarnicu na uglu Meyerova pasaža.

Palo mu je odmah na um, da razveseli »koloniju«.

Kupio je veliku tasu kolača, kutiju bonbona i priložio Kaminu adresu ovoga sadržaja:

> »Dijete, ne plačite, pojedite bonbone s Piccolom, pa možda drugi put ne će ukrasti papuču, a budite uvjereni, da će zločesti Karol učiniti sve, što je god moguće za H.«

Sve je to dao poslati u Spacerovu ulicu.

— Neka i one zarade nešto na tom poslu! — šapne izlazeći na ulicu.

Bio je tako zadovoljan sam sa sobom i sa svijetom, da je pozdravljao lijevo i desno mnogobrojne znance, koji su se žurili s objeda u tvornice i poslovnice, i s nekom je dobrohotnošću promatrao Kozlowskoga, koja je s druge strane ulice išao za nekim ženama i svaki im čas zavirivao u oči.

Pričinio mu se smiješan u ogrtaču, koji je imao oblik posve obične vreće, u svijetlim hlačama, koje su ostentativno bile zavrnute četvrt lakta iznad lakovanih cipela, s cilindrom na tjemenu i s onim vanredno živahnim licem, koje je bilo slično mopsu.

Pločnici su bili doslovno zatrpani radnicima, koji su žurno trčali u tvornice na glas onih bezbrojnih zviždaljka, što su

prolamale zrak; neki su trčeći još gutali posljednje zalogaje objeda. Lupa drvenih potplata napunila je cijelu ulicu klopotanjem, kojega je nestalo zajedno s onim talasom zamazanih, crnih, izmršavjelih i poderanih radnika po kapijama i pokrajnim uličicama.

Po strani ulice prolazio je nekakav siromašni pogreb. Bijeli mali lijes s plavim križem po sredini nosila su četiri u crno obučena dječaka iza crkvenjaka, koji je u plavom ogrtaču, poguren, iskrivivši ćelavu glavu nosio križ, gackajući pospano po debelom blatu; iza maloga lijesa nekoliko je djece pod kišobranima išlo tik uz pločnik, jer su ih svaki čas dorožke, kočije i golemi plateaui, natovareni robom, otiskivali iz sredine ulice i prskali crnim ljepljivim blatom po malom lijesu, a neka stara žena svaki ga je čas brisala pregačom.

Nitko nije imao kada, da se osvrće na pogreb, samo bi katkada koji radnik skinuo kapu ili bi se koja radnica pobožno prekrstila, uzdahnula — i dalje bi jurili dozivani onim fićukom, što je kao hladna oštrica parao teški, sivi zrak, zasićen dimom, koji je prljavim mlazom udarao iz bezbrojnih dimnjaka, spuštao se na krovove i punio ulice nepodnošljivim vonjem.

Borowiecki se zaustavi, tražeći pogledom dorožku, da što prije stigne u ured, kad opazi, da ga pozdravljaju iz kočije, koja je baš prolazila. To je bila Mada Müller s bratom, koji je u crvenoj, buršovskoj kapici sa zelenocrvenom vrpcom korporacije preko prsiju i s velikim crnim psom na koljenima sjedio izvaljen u kočiji.

Nekoliko koračaja dalje zaustavila se kočija kraj pločnika.

Mada se sa smiješkom obratila k Borowieckomu:

— Gospodine, a obećani naslovi knjiga? Zar vi tako držite riječ? — poče ona, pošto su se pozdravili.

Borowiecki joj je gledao u zlaćane oči:

— Iskreno priznajem, da sam zaboravio, ali ću se popraviti. Još danas ću vam poslati, svečano obećajem.

— Ne vjerujem, tražim solidnije jamstvo — cvrkutala je Mada veselo.

— Spreman sam da se na to i potpišem.

— Malo! Potpis ne stoji mnogo — nasmije se ona njegovoj raspoloženosti, kako je položio ruku na prsa i obećavao.

— Dakle, providjet ću svoj potpis jamstvom kakve velike tvrtke.

— Možda gospođe Likiertove — reče ona brzo i hitro sakrije lice iza svilenoga mufa, preplašena vlastitim riječima, koje je nehotice izlanula.

— Govorim joj toliko puta, da je glupa, ali ona mi ne vjeruje — promrmlja Madin brat Wilhelm.

— Kamo idete? — započe ona opet, htijući da popravi zlo, što ga je počinila, i podigne lice, koje joj je pocrvenilo kao cikla.

— Na posao! — odgovori on ležerno, premda ga je zabola ona primjedba o Likiertovoj.

—Hoćemo li povesti gospodina, Mada?

— O, vrlo rado. Vi ćete valjda pristati?

—Sjedam mjesto odgovora.

— Wilhelme, sjedni kraj psa, a gospodinu odstupi mjesto — poviče ona energično.

— Hvala, sjest ću nisko, moći ću udobnije gledati; lijep pas.

— Stoji tri tisuće maraka. Dobio je medalju na izložbi i bio je predstavljen Capriviju.

— Dakle pasja znamenitost!

— Zao je to pas, laje na mene i posve mi je poderao novu pregaču.

— I vi ga niste kaznili zbog tog nedjela?

— Baš bi mi Wilhelm dopustio da ga tučem.

— A kuda se vi vozite?

—Mada je nešto gledala u Umjetničkom Salonu, zacijelo opet kupuje neku glupu mazariju. A ja sam htio da malo provezem svoga Cezara, jer mu je kod kuće dosadno kao i meni.

— Kada se vraćate u Berlin?

Mada se stane smijati vrlo glasno i iskreno.

— On već mjesec dana polazi i svađa se zbog toga s ocem.

— Mir, Mada, kad si glupa, ne pokreći pitanja, kojih ne razumiješ — poče Wilhelm da govori uzrujano, te mu je čak pocrvenila ona brazgotina na licu.

On ispravi svoj golemi trup i zašuti sjedeći mrko.

— Molim vas, činim li se ja i vama glupa? To mi svi u kući govore i tako ustrajno, da ću napokon i ja sama u to povjerovati. A uza sve to ja na primjer znam, da se Wilhelm

u Berlinu zadužio, tata ne će da plati te dugove i zato on sada sjedi ovdje u Lodzu — govorila je pakosno i gledala u brata. — Ha, ha, ha, kako mu je smiješno lice!

—Mada, sići ću s kola i otići ću ravno fateru i reći ću mu, što ti sve brbljaš.

— Pa siđi, bit će udobnije i gospodinu Borowieckomu i meni, ali vi mi još niste odgovorili? — obrati se ona na Borowieckoga.

— Jer takvo pitanje mora ostati bez odgovora.

— Vi ne ćete da mi kažete istinu.

— Ja, na primjer, u ovom slučaju ne znam ni za kakvu istinu.

— Kada ću dobiti naslove?

— Još danas ću vam ih poslati.

— Ne vjerujem. Voljela bih, da ih za kaznu sami donesete.

— Ako je to kazna, kako će tek biti divna nagrada!

— Dobit ćete dobru kavu! — reče ona naivno.

Wilhelm prasne u smijeh, tako da je Cezar počeo lajati.

— Zar sam rekla kakvu glupost? — zapita ona i pocrveni od neprilike.

—Gospodin Wilhelm se smije psu, vidite, kako je zgodan.

— Vi ste dobar čovjek, to tata uvijek kaže i svi drugi kod nas kod kuće, osim Wilhelma.

— Mada!

— Tako mi je lijepo uz vas i vrlo mi je žao, što je već tu moja tvornica. Zahvaljujem i velim: do viđenja!

— Čekamo vas u nedjelju poslije podne.

— Pamtim i žalim, što nedjelja nije već sutra, u četvrtak.

Mada se veselo nasmije i dobaci Borowieckomu vrlo srdačan pogled.

Borowiecki se zaustavi na pločniku. Vidio je, da se ona nekoliko puta osvrtala za njim.

— Zašto Anka nema milijune? Šteta! — pomisli i požuri se u tvornicu, koja je poslije podnevnoga počinka opet bila u svom običnom, mahnitom kretanju.

Iz pobočnih se zgrada izvezao odio vatrogasne dobrovoljačke straže. Kola, štrcaljke, burad izvozili su u potpunom redu i žurno odjurili, da je blato duboko zinulo pod udarcima

točkova i konjskih kopita. Na plateauima su se radnici brzo oblačili u vatrogasne uniforme.

— Gdje gori, gospodine Rychter? — zapita Karol vođu vatrogasaca, inače direktora predionice, kojega je tvornički vratar u svojoj ćeliji opasivao i zakapčao.

— Gori Albert Grosman! Bolje stegnite! — vikao je na vratara, koji nije mogao da smjesti njegov trbuh u vatrogasnu munduru; bila je pretijesna, pa su kod zakapčanja otpadala dugmeta.

— Dugo?

— Pol sata, ali navodno gori već sve. Čvršće, gospodine Szmite!

— I zato tolika žurba?

— Grosglik je telefonirao staromu i molio ga za sve na svijetu, da uprkos Grünspanu ne dopusti da mu zet izgori.

— Zašto? Aha, hoće da ga upropaste.

— To je danas već treći požar.

— Tvornice?

— Da.

— Naknađuju gubitke od posljednjih bankrota.

— Grom ih ubio, krvopije, pasju im majku, oni zarađuju, a mi kao psi s isplaženim jezikom od umora jurimo od požara do požara.

— Što ćete, to im je potrebno da zaključe bilancu.

— Do viđenja! Uf, puknut ću, Boga mi! — usklikne Rychter i sjedne u dorožku, što ga je čekala pred kapijom i smjesta krene u galopu za vatrogasnim kolima, koja su se načičkana sjajnim kacigama vatrogasaca kao kakvim samovarima, već vidjela na gornjem kraju ulice.

— Ho, ho! počinje se sezona požara! — šapne Borowiecki i potrči k telefonu, da Maksu Baumu saopći sadržaj Moricova brzojava.

Još se nije ni odmaknuo od telefona, kad ga opet zovnulo zvonce.

Govorio je Trawiński, da će odmah doći u vrlo hitnom poslu.

— Čekam te u štampariji — odgovori Borowiecki i otrči u dubinu tvornice.

Zapao je među kolica, koja su se neprestano kotrljala, među strojeve u gibanju, gomile robe, koje su se protezale svim smjerovima dvorana kao kakve šarene vrpce, kojima nigdje nema kraja, među šumu transmisija, remenja, kotača, ljudi, paklene buke, pare, što se kao oblaci dizala iznad perionice; među kaosom isprepletenog šuma, drhtanja, uzvika, škripe, razmahane i mahnite energije, koja je zahvatala sve i svakoga i kao da je razbijala snažne zidove tvornice mahnitim pritiskom; potpuno je utonuo u tom divljem životu tvornice, koji nosi kao bujica.

Protrčao je kroz dvorane, pregledavao robu, izdavao naloge i jurio dalje, u druge dvorane, zaboravivši na sve, što nije bilo u vezi s tvornicom.

Nakon silne živčane iscrpenosti posljednjih dana osjetio je kako mu je odlanulo i s užitkom se dao zanositi tom strašnom masom sile, što je bila nakrcana oko njega.

Iscrpenosti je nestajalo, ali zato se on osjećao mirniji i uravnoteženiji u tom paklu tvornice, kao da u sebe upija one bezbrojne struje energije ljudi i strojeva, koje su dopirale sa svih strana.

Obišao je sve dvorane i vratio se u »kuhinju«.

Murray je u malom kabinetu, koji je bio od »kuhinje« odijeljen staklenom pregradom, pravio neke pokuse na malom štamparskom stroju. Pokus nije uspijevao, jer se boja prolijevala po robi i prljala mustru. Englez je bio bijesan, slatko se doduše smiješio, a lice mu je bilo sivo od ogorčenja i kesio se žutim dugačkim zubima kao buldog. Brisao je ruke o pregaču, kojom je bio opasan i kleo je sve tiše.

— Mučim se od podneva i ne mogu da izvučem boju.

Borowiecki se energično latio posla, ali ga prekinuo Trawiński, koji je bio tako zaokupljen brigama, da je zaboravio da ga pozdravi, nego je odmah s praga zamolio za časak razgovora nasamu.

— Hajdemo u skladište valjaka, tamo nema nikoga.

I povede ga idući prvi.

Trawiński je išao kao omamljen. Plavim je očima lutao po tvornici, a da ništa nije vidio. Omršavjelo lijepo lice nosilo je na sebi žig brige i kao da se skrutnulo u izrazu gorčine, što mu je virila iz upalih očiju i iz kutova ustâ, kojih nisu

pokrivali mali plavi brčići. Bio je stari drug i prijatelj Karolov, a sada vlasnik dosta velike predionice pamuka.

— Kazuj, što je? — šapne Karol i povede ga u veliku, visoku dvoranu, punu redova visokih željeznih polica, što su se sjale nizovima bakrenih štamparskih valjaka, sličnih velikim zamocima papirusa, koji su kao hijeroglifima bili puni izbočenih mustara za štampanje tkanina.

— Odmah ću ti reći — šapne Trawiński i sjedne na neki sanduk.

Skine šešir, nasloni glavu na zid i ostane tako časak šuteći i sabirući snagu da progovori.

— Jesi li bolestan? Izgledaš vrlo slabo.

— Kako bi mogao drukčije izgledati bankroter! — reče Trawiński ogorčeno.

— Što se dogodilo? Zar te je opet netko nasamario?

— Još gore. Opet sam se strovalio i sada se zacijelo ne ću više podići.

— Što to kažeš? — usklikne Borowiecki hineći iznenađenje, jer je već znao, da se Trawiński klima.

— Taj krah, koji je snašao i jače, koji u ovaj čas spaljuje Grosmana, nije ni mene poštedio. Imam mjenice, koje se moraju isplatiti u subotu, a za pokriće imam mjenice, ispostavljene od onih, koji su bankrotirali, ili, drugim riječima: nemam ništa. Ako u subotu ne platim, sve je propalo. Neka đavo odnese tu moju sreću. Već treći put stojim nad rubom propasti, ali ako se sada sunovratim, ne ću se više pridići.

— Koliko imaš da platiš?

— Petnaest tisuća rubalja.

— I zbog takve sitnice da propadneš?

— Svota je neznatna, ali ja te svote nemam. Htio sam da dignem zajam — ne mogu, sada u Lodzu nitko nema gotovine, nastala je takva strava, da je jučer Grosglik uskratio Rozenbergu dvadeset tisuća. To najrječitije govori. Nitko, gotovo nijedna banka ne će da diskontira najsolidnije mjenice: svi se boje, jer se Lodz klima i svaki čas se netko otkotrlja. Kako će se to svršiti? A usto je još i sezona strašna. Imam gotove pređe na skladištu za deset tisuća, ali ni pas da za nju zapita; stalni su kupci smanjili produkciju na polovicu, a ja moram raditi dalje, moram ljude plaćati, moram živjeti i gurati taj

stroj, jer ako stane i na jedan čas — onda sam gotov. Zlo je, a sada učestaše ti bankroti i zaklat će me posve. Kakva su to vremena! Na cijelu tvornicu, na toliko strojeva, pa ni na lično moje poštenje ne mogu dobiti zajma od petnaest tisuća rubalja.

— Jesi li pokušao kod Bucholca? On je jučer pomogao Wolkmanu.

— To je učinio iz prkosa prema Šaji, a ja i tako ne mogu otići i zamoliti toga Švabu za pomoć. On mi se gadi; to bi bila za mene uvreda.

— Što to smeta, kad bi te to bez sumnje spaslo?

— Ne, on zna, što ja o njemu mislim.

— Mogao bih ti ja kod njega pomoći.

— Hvala ti, ne mogu, to bi bilo nesamo proti mojim načelima, nego čak i svinjarija i poniženje, da idem moliti pomoć od čovjeka, kojega mrzim i kojemu se ne žacam to i kazati.

— To je plemićka logika — reče Karol nestrpljivo i zapali cigaretu.

— Imam samo jednu logiku, no ta nije plemićka, nego logika obične etike poštenoga čovjeka.

— Ne zaboravi, da si u Lodzu. Vidim, da to svaki čas zaboravljaš; ti misliš, da vodiš poslove među civiliziranim ljudima srednje Evrope. Lodz je šuma, prašuma — ako imaš čvrste pandže, idi smiono i bezobzirno davi bližnje, jer će inače oni tebe zadaviti, isisati i ispljunuti iz sebe.

I dugo je još govorio, jer je bio ganut njegovom sudbinom, dobro ga je poznavao, cijenio ga kao čovjeka, ali u isti je čas osjećao prema njemu neku prezirnu ljutinu zbog one poljske neumješnosti, s kojom je htio da vodi poslove u Lodzu, zbog one čestitosti, koju je priznavao, koju je osjećao kao potrebu u odnosima s ljudima — ali izvan područja ovoga grada, gdje joj gotovo nije bilo mjesta i gdje je — što je važnije — malo bilo takvih, koji bi mogli da je sebi priušte. U ovom vrtlogu prevara i lopovština tko nije htio da bude pomalo isto onakav, kakvi su bili svi — taj nije mogao ni misliti na opstanak, pa makar kako bio marljiv i makar kako veliku glavnicu uložio u posao, morao je konačno biti izbačen, jer nije umio izdržati konkurenciju.

Trawiński je dugo šutio, zabacio glavu na jedan dugački valjak i pratio očima Karola, koji je uzbuđeno i brzo hodao uskim prolazom između polica.

Tvornica je sa svih strana muklo šumila kao more, koje vječno radi; zidovi su drhtali, a remenje, koje je jurilo dvoranom ispod stropa, prenoseći silu u susjedne dvorane, oštro je fijukalo, a iz pokrajne prostorije za modeliranje dopirala je još oštrija škripa željezne tokarije i prožimala njegove potresene živce muklom boli.

— Što namjeravaš? — prekine šutnju Borowiecki.

— Došao sam da te zamolim za zajam; znam, da ti imaš novaca. Vjeruj mi, da nije ovakva krajnost, ne bih se usudio.

— Ne mogu, apsolutno ne mogu. Novaca imam, ali kako si čuo, sam osnivam tvornicu, a osim toga sam u ovaj čas potpuno angažiran na drugoj strani.

— Posudi mi s jednomjesečnim rokom, dat ću ti osiguranje za tu svotu na tvornici, na svemu, što imam. Zacijelo će u najgorem slučaju dostajati za pokriće.

— Vjerujem ti, ali ne ću pozajmiti. Ti si čovjek, koji nema sreće. Ja bih se naprosto bojao stupiti s tobom u posao. Možda ćeš se održati, a možda ćeš i propasti — tko bi to znao! A ja treba da živim i da imam tvornicu. Tebi bih produžio egzistenciju za godinu dana, a ja bih propao.

— Barem si iskren — šapne Trawiński gorko.

— Dragi moj, zašto da ti lažem! Ne trpim besmislenu laž kao što ne trpim ni sentimentalno raznježavanje zbog svake nesreće, kojoj to toliko pomaže, da može mirno izdahnuti, oblivena suzama saučešća. Ja bih ti pomogao da mogu, a jer ne mogu — ne pomažem. Ne mogu valjda dati svoj kaput golomu onda, kad bih se sam smrznuo bez kaputa.

— Imaš pravo. Čemu da dalje govorimo? Oprosti, što sam ti dosađivao.

— Da li mi to uzimaš za zlo? — klikne Borowiecki taknut akcentom prijateljeva glasa.

— Ne. Postavio si pitanje tako jasno, da shvaćam tvoje odbijanje, koje me doduše može boljeti, ali koje potpuno razumijem.

Digne se da izađe.

— Ne misliš se nagoditi?

— Ne, u stečaj ne idem, mogu samo časno bankrotirati.

— Našli bi se još drugi putevi spasa.

— Reci ih, rado ću ih primiti.

— Jesi li dobro osiguran?

— Prilično, preosigurao sam se u jesen, nakon onog neuspjelog paleža.

— Ipak je šteta, što onda nisi izgorio. Onaj radnik, koji ti se htio osvetiti, učinio bi ti veliku uslugu.

— Govoriš li ti to ozbiljno?

— Posve ozbiljno, kao što te posve ozbiljno upozoravam, da u ovaj čas gori Grosman, noćas je izgorio Goldsztand, sutra će zacijelo izgorjeti Feliks Fiszbin, A. Rychter, B. Fuchs i drugi. Što veliš na to?

— Da ja nisam i da ne ću biti palikuća i nitkov.

— Ja te ne nagovaram da to učiniš, samo te upozoravam na takmace, na njihov način, kako se održavaju na površini. Uz ovakve se ne ćeš održati.

— Ha, pa ću propasti. Kad mi ponestane snage za borbu, ustrijelit ću se.

— A žena! — dobaci Borowiecki brzo, jer je u njegovim očima primijetio neki čelični odsjev rezignacije.

Trawiński zadršće.

— Ali, palo mi je na pamet! Poznaš li staroga Bauma?

— Susjedi smo; živimo čak u bližim odnosima.

— Otiđi k njemu i otvoreno mu reci. To je tako čudan tvorničar, da će ti zacijelo pomoći. Glavu bih dao, ako te samo pozna, da će ti pomoći.

— Doista sretna je to misao. Što gubim, ako me odbije?

— Doista ništa, a vrijedno je pokušati. On je unikum među lodzkim tvorničarima. Čovjek, koji je mogao imati milijune, a nije htio da se do njih sagne; čovjek, koji je stotinama tisuća platio za druge, neprijatelj velike industrije, rutiner, snob ili prefriganac, kako ga zovu, a zapravo nije ništa drugo nego luđak, stari preostatak iz vremenâ ručne fabrikacije.

Rastadoše se bez riječi.

Karol osjeti na rastanku neku hladnoću u Trawińskomu. Gledao je za njim kroz prozor s čudnim osjećajem smilovanja.

— Šeprtlja, plemićki preostatak — mislio je gotovo glasno, da u sebi zatomi neki još tihi prigovor, koji se u njemu dizao i brzo rastao.

Nije mu htio pomoći i ispričavao se sam pred sobom potpuno savršeno, ali uza sve to nije bio sa sobom zadovoljan. Neprekidno mu je pred očima stajala ona plava, lijepa glava, koja je kao kakav žig nosila vječnu brigu i nemir. Osjećao je, da mu je trebalo pozajmiti i da ništa pritom ne bi izgubio, a učinio bi mu veliku uslugu. To ga je grizlo sve većma.

— A što se to mene tiče, ako đavo odnese jednoga više? — mislio je jureći kroz strigaonicu do stropa punu bijele robe, koja je išla na strojeve između dvije oštrice: jedna je obilazila oko valjka spiralnom krivuljom, a druga, uspravna i ravna. Obje su s tkanine, što je prolazila između njih, matematskom točnošću tik uz vlakno odsijecale pamučne pahuljice, koje su nastale u tkanju.

Nekoliko je žena radilo u toj bijeloj, hladnoj i gotovo tihoj dvorani, punoj gotovo neprimjetljivog oblaka pamučne prašine, koja se stvarala od striženja tkanine, a visjela je nad strigaonicama, pokrivala bijelom prevlakom ljude i strojeve i drhtala kao siva, gusta naslaga na transmisijama, koje su okretale strojeve i iščezavale na stropu.

Borowiecki se samo obazreo po dvorani i pošao k dizalu, da siđe dolje, kad se začuo kratak, strašan ljudski vrisak.

Neki kotač, koji stavlja strojeve u gibanje, zahvatio je radnika, koji mu se neoprezno primaknuo, za kaput, potegao ga u svoj zamah, bacio na stroj, prebacio, zgnječio, isprebijao na stroju, satro i izbacio kao smjesu, a da ni načas nije prestao vrtjeti se.

Krv je prsnula sve do stropa i crvenim potokom polila stroj i dio robe, što je ležala kraj stroja, kao i radnice, što su bile najbliže.

Krik je strahovito odjeknuo, stroj su zaustavili, ali je već bilo kasno. Krvava je masa visjela s osi kotača, padajući s različitih dijelova stroja na zemlju i još drščući pokretima života.

Nije bilo ni govora o kakvom spasavanju, jer je radnik bio doslovno zdrobljen: ležao je kao hrpa mesa u krvavoj mrlji na bijelom tlu neizrađenoga perkala.

Začuo se tihi plač žena; nekoliko je starijih kleklo uz truplo i stalo glasno moliti litanije za umiruće. Radnici su poskidali kape, neki se pobožno križali i svi su se okupili oko ubijenoga. U očima im se nije sjala tuga, nego je svjetlucala neka divlja, stroga apatija.

Dvorana je zanijemila, samo se u toj tišini čuo plač žena i štropot iz susjednih dvorana, koje su bez prekida radile.

Čim se javio ranarnik, koji je stalno vršio službu u tvornici, Borowiecki izađe.

Dohrlio je i glavni majstor odjeljenja i kad je ugledao dvoranu kako ne radi i kako su se ljudi stisli oko trupla, zavikne još s vrata:

— K strojevima!

Svi se razletješe kao preplašene ptice pred jastrebom i začas je dvorana opet bila u gibanju. Svi su se strojevi kretali osim onog jedinog, okrvavljenog zločinstvom, ali koji su odmah počeli čistiti.

— Verflucht! toliko sukna upropašteno! — kleo je majstor, pregledavajući krvlju izmrljani perkal i stao psovati radnike zbog neopreznosti, prijeteći, da će cijeloj dvorani ustegnuti dio plaće za oštećenu robu.

Borowiecki to više nije čuo, jer se dizalo munjevito s njim spustilo i izbacilo ga u bojadisaonici.

Taj slučaj nije na njega učinio nikakva dojma; bio je navikao na to.

— Socha! — vikne on na radnika, kojega je bila zagovarala njegova zaručnica, a koji je danas prvi put radio u tvornici razvozeći tkanine kolicima.

Seljak zaustavi kolica i ukoči se pred njim.

— Kako vam je?

— Pa evo, radim, presvijetli vlasteline!

— No, radite, samo se čuvajte strojeva.

— Eh, te strvine! — poče Socha i htjede da rekne ženi, neka ona kaže ostalo, kako su mu te »strvine« već danas otrgle komad kaputa, no žene nije bilo, a Borowiecki je otišao, jer su mu saopćili, da ga Bucholc zove u poslovnicu. Zato Socha samo tužno pogleda u svoj kaputić, koliko ga je ostalo pošteđeno od stroja, počeše se po glavi, pljune u šake i stade

gurati kolica prema dizalu, jer su sa svih strana počeli psovati, da im je zakrčio put.

IX

Trawiński je izišao potišten.

Polazeći k Borowieckomu bio je gotovo siguran u povoljan rezultat molbe, jer je, kao i svaki čovjek, koji se nalazi u bezizlaznom položaju, gledao u svoje želje kao u ostvarenje, kao u činjenicu, koja treba da se dogodi.

Sjeo je u dorožku i dao se odvesti ravno na Piotrkowsku. Ništa nije mogao misliti, osjećao se utučen i nesposoban za bilo koju akciju, za ikakvu kretnju. Predao se s apatijom iscrpenosti, onom oštrom, prodirnom talasu gorčine, koja mu je zapljusnula srce. Gledao je u taj prljavi, vlažni grad, u blatne trotoare, ispunjene ljudima, u bezbrojne dimnjake, koji su se kao jablani dizali iznad ravnih krovova i gubili se u sutonu, što se spuštao, obilježavajući svoju egzistenciju samo gvaljama bijeloga dima, koji se valjao po krovovima; u stotine kolâ natovarenih ugljenom, koja su u golemom nizu polazila u tvornice, u plateaue natovarene robom, u dorožke i kočije, koje su žurno skretale i na različite strane polazile, u one bezbrojne poslovnice i skladišta, natrpana robom i ljudima, u onaj mahniti promet, koji je vladao na ulicama, u onaj napeti život, koji je naokolo vrio.

Gledao je pred sebe gotovo očajno, jer je osjećao svoju nemoć, znajući, da će za koji čas iz tog golemog meteža, iz tog stroja, koji se zove Lodz, izletjeti kao otpadak, kao isisana i iskorištena srž, koja je suvišna tom gradu-nemani. Gledao je s nekom nemoćnom mržnjom na tvornice, koje su u mraku sjale tisućama prozora, u onu ogromnu ulicu, koja je kao neki kanal, pokriven dimom i zaprljanim nebom, bučala energijom, prosipala potoke svijetla i tutnjila golemom snagom života. Lutao je očima po oštrim konturama tvornica, bolno su ga vrijeđala električna sunca, što su bila zapaljena nad dvorištima, bolio ga je onaj mukli šum, koji je bio snažan u svojoj neprekidnosti, šireći se po ulicama iz tvornica i radionica; bolio ga je taj život, što je tako bujno tutnjio, boljela ga je ta strašna svijest vlastitog umiranja, koje opaža

posljednjim odsjevom očiju — što još toliko živih ostaje! I ta mu je svijest podgrizala dušu neizrecivom mržnjom.

Nije znao živjeti na ovom svijetu.

Nije se znao prilagoditi okolini.

Toliko je snage utrošio, toliko mozga, toliko načina, toliko kapitala svoga i tuđega, toliko je preživio godina punih patnja, a čemu? . . . Da opet isto započne od početka! Da opet diže zgradu, koja će mu se napokon survati na glavu.

To ga je strašno mučilo, nije mogao mirno sjedjeti u dorožki, pa je zato pošao pješice Piotrkowskom. Kanio je poći k starom Baumu prema savjetu Borowieckoga, ali je htio da taj čas konačnoga razočaranja još odgodi, a osim toga nije mogao da se otrgne od te ulice.

Utonuo je u svjetinu, koja se valjala pločnikom, i dao se od nje gurati i nositi. Bez misli se zagledavao u izloge dućana, štaviše, kupio je u nekoj slastičarnici bonbona za ženu, tamo, gdje je redovno kupovao; pozdravio se tamo s nekoliko znanaca i opet izišao gledajući u tvornice, u rasvijetljene prozore, iza kojih su treptale silhuete strojeva i ljudi, omamljivao se polako vrevom i postajao ravnodušan.

Nije se obazirao na kišu, koja je neprikidno sipila, štaviše, zaboravio je čak i otvoriti kišobran. Nije vidio ništa osim poslovnica, punih ljudi, i robe, i tvornica, koje su žurno radile.

— Dobro veče, gospodine Trawiński!

— Dobro veče, gospodine Halpern!

Stisne ispruženu ruku visokoga, prilično nemarno odjevenoga Halperna.

— Pošli ste da se prošetate gradom?

— Da, htio sam da se malo prođem.

— Lodz je podvečer vrlo lijep. Svaki dan polazim iz poslovnice da se prođem i da se nagledam grada.

— Vi ste ljubitelj Lodza, gospodine Halpern.

— Što ćete, kad se pedeset i šest godina provede u gradu, kad ga neprekidno gledam; kad svakoga poznaš, onda moraš postati ljubiteljem.

— Što se čuje novo u gradu?

— Što se čuje? Zlo se čuje; pala je divna kiša prosvjedovanih mjenica, koje se mogu kupovati na funte. Ali to ništa ne smeta.

— Kako to?

— Nevaljance će odnijeti đavo, a Lodz će ipak ostati. Gospodine Trawiński, ja sam u Lodzu proživio i gora vremena. A nakon zlih nastaju bolja vremena, pa će i sada biti tako; ne treba zato galamiti. Za pametne su ljude uvijek dobra vremena.

— A kada će biti za poštene? — zapita Trawiński ironički.

— Tiho, gospodine Trawiński, oni imaju nebo, što će njima dobra vremena?

— Kažu, da je Grosman izgorio.

— Vrlo temeljito; dvjesta i pedeset tisuća osigurnine kao da već ima u blagajni. Ali Goldsztand, koji je noćas izgorio, ima mali nesporazum s policijom. Tako mu i treba. Tko ne umije praviti dobre poslove, neka se u to ne miješa.

— Tko je sada na redu?

— Od jačih A. Rychter i F. Fiszbin.

— Isto mi je to kazivao Borowiecki.

— Gospodin Borowiecki, ho, ho, ho! Pozna on Lodz; zna on, što komu treba.

— No i vi također dobro poznajete Lodz.

— Ja? Ja imam cijeli Lodz u glavi. Već pedeset godina promatram svaku firmu, koja se osnovala. Danas mogu gotovo pouzdano reći za sve, koji osnivaju pothvate, da li će se održati. Vjerujte mi, gospodine Trawiński, moja riječ nije vjetar, moja je riječ dokumenat, mjenica s najboljim jamstvom.

Trawiński ne odgovori ništa; išli su šuteći.

Halpern se branio kišobranom od kiše i s uživanjem gledao u kuće i tvornice; njegove su krupne oči svjetlucale fosfornim sjajem na blijedom, mršavom licu, okruženom sijedom bradom. Imao je glavu i lice kao kakav patrijarh, na mršavom, iskrivljenom kosturu, obučenom u dugački, poprskani zimski kaput, koji je visio na njemu kao na kolcu.

— Tu ja poznam svaku kuću, svaku kuću, svaku firmu — poče Halpern govoriti živahno. — Sjećam se Lodza, kad je imao dvadeset tisuća žitelja, a danas broji trista! Dočekat ću, kad bude imao pola milijuna, prije ne ću umrijeti! Moram to vidjeti rođenim svojim očima, moram se toga naužiti.

— Ako ga samo prije đavo ne odnese — šapne Trawiński s mržnjom.

— Ha, ha, ha, gospodine Trawiński, nemojte govoriti tako smiješne stvari! Lodz postoji, Lodz će postojati! Vi ga ne poznajete! Znate li vi, koliko je Lodz imao prometa u prošloj godini? Dvjesta i trideset milijuna rubalja! — klicao je Halpern oduševljeno zaustavivši se na pločniku. — To je lijep novac. Pokažite mi još jedan takav grad!

— Nema baš povoda hvali; uostalom, imate pravo: tako lopovskoga grada nema više u Evropi — reče Trawiński srdito.

—Lopovski ili nelopovski, to je za mene svejedno. Meni je stalo do nečeg drugog: želim da se dižu kuće, da se grade tvornice, da se prave ulice, usavršuje saobraćaj, dižu putovi! Ja želim, da moj Lodz raste, da ima divne palače, lijepe vrtove, da bude u njemu velik promet, velika trgovina i velik novac.

— Za početak su tu već velike prevare i veliki bofl.

— To nije nikakva mana, jer će od toga narasti veliki Lodz.

— Međutim neka ga grom spali! Laku noć, gospodine Davide!

— Laku noć, gospodine Trawiński! To nije vaša posljednja riječ o Lodzu.

— Posljednja i posve iskrena. Dorožka! — povikne Trawiński.

— Šeprtlja! — šapne za njim Halpern prezirno i vrati se idući polako, opet promatrajući kuće, tvornice, dućane, skladišta i ljude očima, koje su bile začarane snagom toga grada.

Nije se osvrtao na kišu, koja ga je promočila, premda je imao kišobran, ni na ljudsku vrevu, koja ga je pritiskala uz zidove kuća ili gurala u jarke, među dorožke i kola, koja su ga prskala blatom na prelazima poprečnih ulica; išao je kao hipnotiziran.

Trawiński se odvezao kući.

Stanovao je dosta daleko, jer je prije kraja Konstantynowske ulice zapovjedio skrenuti nalijevo, u neku tamnu i tako blatnu uličicu, da kočijaš nije htio onamo voziti.

Krenuo je zato pješke po nekom tragu od pločnika, koji se malko dizao iznad nepopločene ulice, što je sačinjavala crnu, blatnu rijeku, ispresijecanu zlatnim tracima svijetla, što je padalo s prozora niskih kućica, koje su se nizale u redu s obje strane ulice.

Kuće su bile nastavane od ručnih tkalaca; na svakom su prozoru drhtale silhuete tkalačkih stanova i ljudi, a cijelu je ulicu punio jednolični štropot i lupanje. Pa i niski, nahereni spratići, koji su se gdjegdje dizali, i redovi mansarda odjekivali su i tresli se od buke posla.

Poprečne ulice, koje su s jedne strane vodile sve do poljana, a bile su isto tako crne i blatne, pune lupanja tkalačkih stanova, upalih kuća, iskrivljenih mansarda, razvaljenih ograda, bijede i zapuštenosti, zaokupile su Trawińskoga hladnim vjetrom, prožetim vlagom, što je dopirao s polja u grad.

Nad cijelim dijelom grada, koji se davio u blatu i zapuštenosti, potpuno drukčijim od ostaloga Lodza, vladala je Millerova tvornica svojim četverospratnim zgradama, koje su izrasle iznad mora niskih kućica i vrtova i slavodobitno se sjala hiljadama prozora i električnim suncima.

Tvornica se dizala kao snažan kondenzator snage, koji kao da je svojim dahom spljoštio k zemlji te redove jadnih, nahereni kuća. Osjećalo se, da te velike zgrade, što huče tisućama strojeva, polagano isisavaju svu životnu snagu tog starog dijela grada, napučenog rojem ručnih tkalaca, da su izjele i da do kraja izgrizaju tu sitnu ručnu industriju, koja je ovdje nekoć cvala, a koja se još očajno branila bez nade u pobjedu.

Tvornica Trawińskoga nalazila se skromno kraj Müllerove, odijeljena samo uskim vrtom.

Trawiński uđe na kapiju, koju je čuvao neki stari veteran bez noge, s licem pokrpanim kao stara tralja. Kad je ugledao Trawińskoga, protegao se na vojnički način, očekujući naloge, ali Trawiński se samo blijedo nasmiješio toj arheološkoj ostavštini svojih otaca i pošao u poslovnicu, gdje je nekoliko ljudi drijemalo nad knjigama; pogledao je načas u predionicu preko šume transmisija i remenja, što su drhtali u mahnitom zamahu, na teške kose kretnje selfaktora, koji su vrebali kao nemani, pružali od pamuka bijele hrptove, bježali od radnika, koji su na njih pazili, i isto se tako teško povlačili natrag, vukući za sobom neprekidno, kao niti sline, stotine pamučnih vlakna, što su se namatala na papirnate koture brujeći i vrteći se.

Povukao se i prešao preko dugačkoga dvorišta, osvijetljenog nizom žutih plinskih plamenova, koji su uz električno svijetlo Müllerove tvornice izgledali kao treptanje mrtvačkih svijeća.

Kuća je stajala u dubini vrtića, pročeljem okrenuta prema tvorničkom dvorištu, a krilom prema nekoj pustoj uličici; kuća je bila na jedan kat, a činilo se kao da je na tri kata zbog gotskoga stila, kojim je bila izgrađena.

Nekoliko je prozora u prizemlju bilo rasvijetljeno, zastori su bili spušteni.

Trawiński prođe kroz nekoliko soba s krasnim namještajem, toplih i vrlo tihih, punih nježnog mirisa zumbula, koji su cvali u žardinijerama, i uđe u mali budoar.

Sagovi su svuda pokrivali podove, a on je išao tako tiho, da ga Nina nije čula sjedeći kraj svjetiljke i čitajući.

On se povuče natrag i zovne pred portijerom:

— Nina! Sjediš tako sama? — zapita i sjedne do nje.

— A tko bi bio kod mene? — šapne ona tužno.

— Jesi li plakala?

— Ne, ne — poricala je ona i okrenula glavu od svijetla.

— Vidio sam suze.

— Bilo mi je tužno samoj! — šapne ona, primakne se k njemu i mekom, divnom kretnjom položi mu glavu na prsa, a suze joj opet napuniše oči. — Čekala sam tebe, a kiša je tako padala, tako je udarala po oknima, tako bubnjala po krovovima, tako čudno bućkala po žljebovima, da sam se bojala; bojala sam se za tebe.

— Zašto za mene?

— Ja ne znam, zašto, ali tako su me zaokupile neke kobne slutnje. No tebi nije ništa, zar ne? Zdrav si i miran, zar ne? — šaptala je Nina ovivši mu ruke oko vrata.

Rukom mu je milovala kosu, ljubila njegovo fino, mrežicom plavkastih žilica išarano čelo; zelenkaste, zlatnim iskrama prosijane njezine oči nemirno su lutale po njegovom omršavjelom, umornom licu.

— Što si tužan?

— Kad je tako strašno vrijeme, kako da budem dobre volje?

Izvuče se iz njezina zagrljaja i poče hodati po budoaru. U njegovom srcu stala je strašno bješnjeti bura. Osjećao je, kad kad bi joj mogao reći sve, kad bi je mogao uputiti, kakvo

je njegovo stanje, da bi mu ta ispovijed bila veliko olakšanje, ali je u isto doba osjećao, gledajući u njezino prekrasno lice, nagnuto nad lampom, koja je svoje blago svijetlo raspršavala nad njezinom divnom kestenjastom kosom, što se iskrila kao zlato na sljepočicama — da joj ni za što na svijetu ne će reći ništa.

Hodao je sve polaganije, udisao onu čistu, otmjenu atmosferu stana s nekom olakšicom, koja ga je grizla; promatrao je čudnim pogledom birani namještaj i one nebrojene sitne predmete, koji su bili prave umjetnine velike vrijednosti, što su ih kroz nekoliko godina dobavljali sa svih strana svijeta bez obzira na trošak, jer se Nina svojom aristokratskom prirodom, osjećajnošću umjetnika prema svemu, što je lijepo, s dušom mimoze, čutjela udobno samo kad je okružena ljepotom.

On se tomu nije protivio, s tim manje, što je i sam volio umjetnost i osjećao potrebu da se okruži umjetničkim djelima. Ali sad, uoči propasti, koja ga je čekala, čupala ga je strašna bol, bol straha pred sutrašnjim danom, koji će doći i oteti mu sve to blago i taj mir i sreću, kojom diše.

— Što da uradim? — mislio je mučno, a kao odgovor dolazila mu je na pamet samo jedna misao: da se opet obrati na oca s molbom za pomoć, i ta ga je misao tako zanosila u jedan tren, da je pogledao radosno i slavodobitno, no taj mu se pogled brzo ugasio i već je pomračenim i punim straha očima gledao u Ninu, koja je ustala i prolazila nizom soba.

Očima je pratio njezin vitki, vrlo lijepi lik, a ona se okrenula i poslala mu neki tajanstveni smiješak.

Brzo se vratila i donijela dosta dugačku, plosnatu drvenu kutiju, vrlo tešku.

On je uze u ruke i položi na stol pitajući pogledom.

— Pogodi, što je. Htjela sam da te iznenadim.

— Ne, ne ću ni pokušati da pogađam — šapne on poblijedivši, jer je naslutio, vidjevši na kutiji poštanske pečate, da je to opet nekakva skupa nabavka.

— Naš firentinski Bandini šalje nam ovu mozaik-ploču, koju smo ljetos gledali, sjećaš li se?

— Jesi li to naručila? — zapita on dosta strogo.

— Da, htjela sam da iznenadim svoga gospodara; ti se zacijelo ne ljutiš, zar ne?

— Ne, Nina, ne, zahvaljujem ti iz dna duše, zahvaljujem . . . — šaptao je poljubivši je u ruku.

— Otvori, da vidimo odmah. Naručila sam da pošalje onu malu, jeftiniju, a tako je jeftina, da je nevjerojatno.

— Je li ti poslao račun?

— Evo. Dvije tisuće i dvjesta lira, dakle, upravo badava.

— Da . . . doista . . . badava . . . odgovori on otvarajući zamotak drhtavim rukama.

Mozaik je bio prekrasan.

Na četverouglatu ploču od crnoga mramora s vrlo rijetkim plavkastim odsjevom bila je bačena kitica ljubica, svijetložutih ruža i ljubičastih orhideja, obasutih zlatnorđastom prašinom; jedan se leptir s rubinskozelenim krilima njihao zajedno s orhidejom, na koju je pao, dok su druga dva leptira lebdjela u zraku . . . I to je bilo tako divno izrađeno i nevjerojatno realno, da bi čovjek htio uzeti to cvijeće ili uhvatiti te leptire za krilašca.

Nina, premda je to već vidjela, uskliknula je od udivljenja i dugo je promatrala u nijemom oduševljenju.

— Ti ne gledaš, Kazio?

— Vidio sam, zbilja je lijepo, u svojoj vrsti remek-djelo — odgovori on tiho.

— Znaš, ovu će ploču trebati uokviriti u širok okvir od zagasite bronce i objesiti na zid. Šteta je to umetati u stolić — govorila je polagano te dugim i tankim prstom vrlo nježno prevlačila po konturama listića i cvjetića, izazivajući u sebi finu nasladu doticanjem boja.

— Moram ići, Nina! — šapne on sjetivši se staroga Bauma.

— Na dugo? Dođi brzo, zlatni moj, jedini moj! — molila je Nina priljubivši se k njemu i, prihvativši mu brkove prstima, poljubi ga u usta.

— Najduže za jedan sat. Idem prijeko, k Baumu.

— Čekam te s čajem.

— Dobro.

Poljubi je i pođe, ali se još na pragu zaustavi i prošapće:

— Nina, poljubi me i zaželi mi sreću.

Ona ga srdačno poljubi i zapita očima, jer nije razumjela, što je mislio reći.

— Reći ću ti kod čaja.

Odpratila ga je sve do predsoblja i gledala još za njim kroz staklena vrata, dok nije iščeznuo u noći u daljini.

Vratila se u svoj mali budoar i uzela promatrati mozaik.

U taj čas ulazna vrata jako zazvečaše.

— Zaboravio sam ti reći, da je onaj moj stari drug sa sveučilišta, kojega si lani upoznala u Švicarskoj, Grosman, danas izgorio.

— Kako to?

— Tako, tvornica mu je sasvim izgorjela, ništa se nije spaslo.

— Jadnik! — usklikne Nina sa saučešćem.

— Nema razloga da ga žališ; taj ga je požar postavio na noge.

— Ništa ne razumijem.

— Poslovi su mu slabo išli, »klimao se«, kako se to kod nas kaže, pa, da se učvrsti, udesio je požar tvornice i skladišta, koja su bila visoko osigurana kod nekoliko društava. Dobit će osigurninu, koja će mu četvorostruko pokriti gubitak i moći će se svima nasmijati u brk.

— Naumice je potpalio? Pa to je zločinstvo! — usklikne ona ogorčeno.

— Zakonik to naziva tako i prema tomu i kažnjava, ali u običnom se govoru to zove dobrim poslom — reče on brzo i ne gledajući joj u oči, a na lice mu je izbio neki nemiran, grozničav izraz.

— I to je učinio on, koji mi se činio da je čovjek tako izvanredno plemenit; ja to naprosto ne mogu vjerovati. Sjećam se, njegove su riječi odisale najvišom etikom i pravdoljubivošću.

— Što ćeš, kad mu je propast zavirila u oči, odbacio je etiku i odgodio je za kasnije. Bez etike se može živjeti, ali bez novaca se ne može — govorio je tvrdo.

— Ne, ne, nipošto! Radije umrijeti — krikne ona strastveno i sva se njezina narav žacnula na pomisao da izvrši prestupak. — Kako je dobro, da ti ne misliš tako i da nikada nisi počinio ništa zlo! Znaš, da te ne ljubim, ja bih te morala obožavati radi dobrote i radi te tvoje plemenitosti.

Kazimierz joj ne odvrati ništa, samo ju je poljubio u oči, koje su usplamtjele od ogorčenja, i u ona purpurna, puna usta, koja su u taj čas proklinjala i žigosala ljude nemoralne, ljude

bez etike, zloću i rugobu života — ljubio ju je tako strastveno kao da je tim cjelovima htio prikriti svoje vlastito, duboko poniženje, koje je osjetio iza njezinih riječi, kao da je njima htio da zagluši neku misao, koja mu je u mozgu sijevnula i zaslijepila ga.

Brzo je izišao i krenuo ravno u Baumovu tvornicu, koja se nalazila preko puta, na drugoj strani ulice, u dubini prostranih vrtova.

U poslovnici je zatekao samo Maksa, koji je sjedio za pultom bez kaputa.

— Otac je u tvornici, mogu ga pozvati.

— Idem onamo. Nikad još nisam vidio vašu tvornicu.

— Nema što da se vidi, bijeda — šapne Maks prezirno i sjedne opet za posao.

Stakleni je hodnik vodio iz poslovnice u prvi tvornički paviljon.

Mrak i tišina vladali su u velikom dvorištu, što je bilo obzidano s tri strane od tri dvokatna paviljona tvornice. Kroz redove prozora zirkalo je slabo svijetlo, dok su neki spratovi bili posve tamni, neosvijetljeni, samo su se odozdo kod ulaznih vrata tužno pušile petrolejske svjetiljke i obasjavale crvene, od vlage skliske zidove.

Suho udaranje ručnih tkalačkih strojeva jednolično je odjekivalo dopirući na hodnike, koji su bili puni otpadaka pamuka i ostataka starih tkalačkih strojeva. Tu je vladalo raspoloženje dosade i tuge.

Na stepenicama i hodnicima nije bilo nikoga, samo bi se katkada čuo topot drvenih potplata, u mraku bi se kao prikaza javio koji radnik i tiho iščeznuo u velikim dvoranama na kraju prostranih hodnika; samo je suho lupanje tkalačkih strojeva i odjek koračaja narušivao tu pospanu tišinu.

U tvorničkim je dvoranama bilo također prazno, mračno i pospano.

To su bile velike četverokutne prostorije, poduprte u sredini redom željeznih stupova, natrpane ručnim tkalačkim strojevima Jacquardova sistema, a stajali dva po dva pod mnogobrojnim prozorima. Polovica je strojeva mirovala, obrasla kao mahovinom sivom, pamučnom prašinom.

Nekoliko svjetiljčica, pričvršćenih na stupove, osvjetljivalo je srednji prolaz i radnice, koje su na ručnim kolovratima namatale pređu na koturove. Kolovrati su zvrčali pospano, a pospano su se nad njih sagibale i radnice, pospano je udarálo nekoliko strojeva u pogonu, koji su u žućkastom, slabom svijetlu lampa, što su gorjele iznad njih, bili slični golemim čahurama, fantastično zapletenih u tisuće raznobojnih vlakna, u nebrojene naslage pređe, razapete u različitim pravcima; u sredini tih čahura kretali su se poput svilenih gusjenica radnici, tkajući robu s uzorcima, nagibali se automatski pritiščući jednom rukom greben, a drugom rukom povlačeći horizontalnom kretnjom odozgor vlakno i prebirući u isto doba nogama po pedalima; čunovi su zujeći prelijetali kroz pasmo pređe kao žuti, dugački kukci i vraćali se istim putem dosadnom jednoličnošću.

Radnici su bili stari, gledali su ravnodušno ugasłim očima na prolaznika i dalje su tkali isto tako pospano i automatski.

Trawiński je nevoljko prolazio kroz te napola žive dvorane, nevoljko je gledao u agoniju ručne industrije, koja je tvrdoglavošću mahnica htjela da se bori s onim nemanima, što su se kroz prozore tih dvorana vidjele kako im golemi trupovi trepću od energije i kako tutnje nesavladivom snagom.

Zapita, gdje je Baum. Pokazivali su kretnjom ruke ili glave, a da se nisu odmaknuli od posla niti podigli glasa, ako su što i progovorili; svi su se kretali kao pospani, napola mrtvi, ravnodušni i tužni — zbog tuge tih oslijepljelih, tihih, umirućih dvorana, kojima je Trawiński prolazio, spotičući se u mraku o stupove, o mirujuće strojeve, o ljude.

Prošao je kroz cijeli sprat dvaju paviljona i svuda je vladala isto takva pustoš, dosada i pospanost.

S obzirom i na svoj položaj spopadala je Trawińskoga sve veća tuga: potpuno je gubio nadu u Baumovu pomoć i išao je s onim osjećajem, s kojim se polazi k bolesnicima na umoru — jer tvornica, koja je nekoć radila sa 500 ljudi, bila je sada u pogonu samo s jednom stotinom i činila mu se, da je ona bolestan, umirući organizam, kojemu kao da je i golemo drveće, što je šumilo iza prozora, pjevalo himnu smrti.

Staroga je Bauma zatekao u trećem paviljonu, koji je gledao prema ulici.

Baum je sjedio u maloj sobici pred pisaćim stolom, punim gomila uzoraka robe, isječenih u dugim trakovima.

Pozdravili su se šuteći.

Stari mu čvrsto stisnuo ruku i primaknuo stolac.

— Davno vas nisam vidio — poče Baum.

Trawiński se ispričavao brigama i poslovima, dugo je govorio, ali se nije usudio da prijeđe na svrhu svoga pohoda: susprezala ga je tuga tvornice i isto takva tuga, koja se zrcalila na licu tvorničara, koji je blijede oči nehotice okretao prema prozoru, kroz koji se izvrsno vidjela Müllerova tvornica kako se sja svim prozorima.

Odgovarao je kratko, čekajući da mu Trawiński saopći razlog svoje posjete.

Trawiński je to osjetio i, prekinuvši neko razlaganje, reče kratko: — Došao sam k vama s molbom — klikne i malko odahne.

— Molim lijepo . . . slušam . . .

Trawiński mu brzo ispriča sav svoj položaj, ali se susprezao da zamoli pomoć, kad je ugledao, kako je Baum strogo namrštio obrve, a oči mu poprimile neki neskloni izraz.

— Svi se mi vozimo na istim kolicima . . . oni će nas progutati! — govorio je polako i pokazivao prstom na velike tvornice kroz prozor. — Čime vam mogu pomoći? — dometne.

— Zajmom ili jamstvom na mjenicama.

— Koliko?

— Bez deset tisuća rubalja moram propasti — odgovori Trawiński tiho i oklijevajući, kao da se bojao, da će glasnijim izrazom preplašiti sklonost, koju je u taj mah primijetio u Baumovim očima.

— Gotovine nemam, ali, što budem mogao učiniti, učinit ću vam. Dajte mi mjenice na toliku svotu, pa ću pokriti vaše obveze do tog iznosa.

Trawiński skoči sa sjedala i stade mu zanosno zahvaljivati.

— Nemate za što, gospodine Trawiński; ja ništa ne riskiram, jer dobro poznam i vas i vaš posao. Evo, tu su blanketi, ispunite ih odmah.

Trawiński je bio kao omamljen. To gotovo nepredviđeno spasenje izbacilo ga je iz ravnovjesja. Grozničavo je ispunio mjenične blankete, ali je svaki čas dizao glavu iznad papira i

gledao u Bauma, koji je hodao po poslovnici, zaustavljao se kraj prozora i gledao u Lodz nekim tupim, strogim pogledom.

Pred očima mu se širio cijeli dio grada; kuće, tvornice, magazini gledali su desecima tisuća prozora u noć, dok su se iza njih kretale sjene radnika i strojeva, električna su svijetla visjela u tamnom, maglovitom zraku, stotine dimnjaka stršile su u noć i neprekidno bacale trakove bijeloga dima, što je poput oblaka zastirao svijetla i konture tvornica.

Baum je čas promatrao grad, a čas se šetao spuštene suhe, koščate glave. Bio je isto tako visok kao i sin, samo mnogo mršaviji i živahniji u kretnjama. Nije volio mnogo govoriti, a obično je najvažnije poslove rješavao s nekoliko riječi. Bio je miran, gotovo tih, podložan ženi i djeci više puta do slabosti, ali uza sve to imao je svoje stanovište, s kojega nije silazio; njegova je predusretljivost bila u Lodzu poslovična i neiscrpljiva, ali je u isto doba bio u kući škrt kao kakav čudak.

— Koji rok želite? — zapita Trawiński.

— Onaj, koji je vama najzgodniji — odgovori Baum i odškrine vrata susjedne dvorane, u kojoj su radili svi strojevi.

Zatvori vrata, zaroni ruke u džepove svoga, dlakom podstavljenoga kaputa i opet stade gledati na grad.

Zazvoni telefon, koji je bio jedini moderni uređaj u njegovoj tvornici.

— To je za vas. Zove vas gospodin Borowiecki — reče Baum.

Trawiński stade s udivljenjem slušati:

— Dragi prijatelju, čuo sam od tvoje žene, gdje si. Dakle, proračunao sam: mogu ti pozajmiti pet tisuća rubalja, ali samo na dvomjesečni rok. Dakle, ako hoćeš? — govorio je Borowiecki.

— Vrlo rado prihvaćam! — klikne Trawinski toplo. — Odakle telefoniraš?

— Iz tvoga kabineta pod nadzorom tvoje žene — glasio je odgovor.

— Počekaj, odmah ću doći.

— Čekam.

— Borowiecki hoće da se sa mnom sastane, vi ga poznajete?

— Po viđenju samo, jer ja ne zalazim u taj veliki lodzki svijet, k tim različitim Bucholcima, Mendelsohnima, Salcmanima, Meyerima i drugoj gamadi. Poznam po viđenju sve te mlade, a starije poznam od Mischla, gdje se katkada sastajemo. Svi smo

se, doduše, prije bolje poznavali, ali to je bilo davno, kad je u Lodzu još vladala čestitost i kad nije bilo milijunara. To su bila vremena, o kojima vi mladi nemate pojma. Ja sam onda bio uz staroga Geyere najveća lodzka firma. Pare, strojeva, elektrike, mjenica, bofla, stečajeva, prevarnih požara nije tada nitko poznavao ni po čuvenju.

— A ipak je ovo, što je sada, moralo doći.

— Znam, da je moralo, da stari poredak uvijek mora ustupiti mjesto novomu; uostalom, što da govorim o tome? — mahne Baum rukom i stane pregledavati mjenice.

Nemoćna srdžba potresla je njegovo srce tako snažno, da mu je ponestalo glasa. Šutio je dosta dugo, potpisujući mjenice.

— Vi se žurite?

— Da, preostaje mi samo da vam još jedamput iz dna duše zahvalim za pomoć.

— Šteta je vremena! Meni je samo jedno žao, što vi niste bili u Lodzu prije pedeset godina. Onda ste trebali imati tvornicu. Ni vi ne spadate u današnji Lodz. Ovdje čestiti tvorničari nemaju što da rade, gospodine Trawiński.

Nije mu na to odgovorio, jer se žurio kući, samo su još ustanovili neka pitanja, koja su se ticala rokova mjenica, i raziđoše se.

Uto počeše zviždaljke razdirati zrak u znak svršetka rada i tvornice se jedna za drugom počeše gasiti i gubiti u noći.

Baum je, kad su radnici izašli, pošao kući. Kuća mu je bila u vrtu pred tvorničkim paviljonima, s pročeljem prema ulici.

U svojoj se sobi preobukao u neki laki kaput, obuo vezene papuče, pokrio svoju još bujnu sijedu kosu malom kapicom, išivenom bijelim zrncima, i pošao u blagovaonicu, gdje su već prostirali stol za večeru.

Maks je sjedio za stolom i pomagao sestričnama, koje su mu visjele oko vrata, slagati kuće od drvenih kocaka.

Djevojčice su se neprestano smijale i veselo cvrkutale kao ptičice.

Majka je sjedjela u dubokom fotelju i plela čarapu. Imala je oko šezdeset godina, lice joj je bilo vrlo simpatično i bolesničko, na dugačkom je nosu imala srebrne naočale, a sijedu, glatko pričešljanu kosu nad niskim, izbočenim čelom, razvodnjene oči, blijeda usta, s klupkom pamuka u džepu plave pre-

gače, od kojega je plela čarapu, puna velike slatkoće u glasu i smiješku; neprestano je brojala očice, svjetlucala iglama i smiješila se sinu i unučicama, kćeri, koja je bila zaposlena čitanjem, Frau Augusti, sestrični, koja se od pamtivijeka bavila cijelim njihovim gospodarstvom, kredencima, što su stajali jedan do drugoga, peći, starim staklenim ormarima, punim porculanskih psića, figurica i tanjurića, dvjema smeđim mačkama, koje su išle za Frau Augustom i predući neprestano se leđima češale o njezinu suknju. Starica se smiješila uvijek i svemu, smiješkom prilijepljenim uz usta, sluzavim smiješkom mrtvaca.

U stanu je vladao mir starog građanskog doma. Tako su svi bili navikli jedni na druge i tako usklađeni, da su se pogledima sporazumijevali i među sobom se pronicali.

Stari je ostavljao svoje brige u poslovnici, a u stan je uvijek dolazio mirna lica sa smiješkom, pričao ženi o nekim stvarima, katkada se prepirao s Maksom, šalio se redovno svake večeri već punih dvadeset godina s Frau Augustom, igrao se s unučadi, koje je uvijek bilo izobilno, jer su mu se sve četiri kćeri već davno poudavale, čitao je stalno »Kölnische Zeitung« i jedne poljske novine. Isto je tako redovno svake večeri slušao po koji sentimentalni roman iz različitih »Familien-blatta«, od kojih su živjele žena i kćeri, i tako je provodio večeri.

Danas se počelo isto tako; sjeo je za stol i počeo prstom zvati unuka, koji se na velikom drvenom konju ljuljao kraj peći.

— Jasio, hodi k djedu, hodi!

— Odmah ću dojahati — vikao je dječak, gonio konja bičem, podbadao ga petama, ali kako se konj nije žurio, silazio bi s njega, gladio ga po glavi, tapšao po prsima i govorio: — No, no, ždrebence sluša Jasia, Jasio jaše k djedu, djed će nam dati bonbona.

Slatko mu obećavao, silom ga gurao naprijed i junački skakao na sedlo.

Tako je objahao cijelu sobu i dojahao do djeda.

— Oohaaa! Herman, konja u staju! — vikne, ali djed ga skine s konja i posadi sebi na koljena.

Dječak se stade derati i otimati natrag na konja, kojeg su odmah lukavo odvukle djevojčice, potežući ga za crveni rep, čak na drugu stranu stola, k ujaku Maksu, kraj kojega su se osjećale sigurnije od bratova biča.

— Jasio, što je ovo? — zapita Baum i izvadi iz džepa dječju trubljicu i pokaže mu iznad glave.

— Tlumbeta! Djede, daj Jasiu tlumbetu! — molio je dječačić ispruživši ručice.

— Ne ćeš da sjediš kod djeda, ne voliš djeda, ne dam ti, dat ću Wandi.

— Daj Jasiu tlumbetu, djede; Jasio voli djeda, Wanda je zločesta, ona ne voli djeda. Djede, daj Jasiu tlumbetu! — molio je sa suzama, kleknuo djedu na koljena, a kad je ni tako nije mogao dosegnuti, stao mu se penjati na ramena, grliti ga, ljubiti po licu, moliti sve usrdnije ne skidajući pogleda plavih rasplamtjelih očiju s trubljice.

Djed mu ju je napokon dao.

Dječak nije imao kada da zahvali, skočio je na zemlju, poletio da otme konja i tom prilikom izbio djevojčice, odvukao konja do peći, pokrio ga žutom svilenom maramom, koju je svukao s majke, i počeo trčati po sobi trubeći iz sve snage.

Djevojčice plačući potrče do djedovih koljena.

— Wandzia hoće, djede.

— Janusi daj!

Molile su rasplakanim glasićima i stale se penjati djedu na koljena.

On ih se brzo oslobodi i poče bježati pred njima.

Djevojčice su već znale, što to znači, pa ga stadoše iz sve snage stizati i vikati na djeda, koji se ograđivao stolcima, skrivao se za kredence i uvijek im izmaknuo, dok im napokon nije dopustio da ga uhvate u jednom kutu, uzeo ih pod pazuho i donio ih opet k stolu, a onda se dao pregledati, da mogu izvući iz džepova lutke, što ih je za njih donio.

Beskrajna je radost zavladala u maloj četi, koja se skupila kraj maloga stolića do prozora, i točno pregledavala lutke, koje su prelazile iz ruku u ruke.

Starci su se izvrsno zabavljali, samo je Berta začepila uši i zadubla se u knjigu, a Maks glasno fićukao, da ne čuje tu divlju vrisku, uostalom, ljutio se na oca, jer je po njegovu razgovoru slutio, da je zacijelo opet nekomu posudio novaca ili preuzeo jamstvo, jer kad god bi se to dogodilo, stari bi uvijek donosio djeci ili unučadi, kao sada, igračke, izbjegavao Maksa i bio vrlo

sladak i srdačan u saobraćaju sa svima, živahno sudjelujući u svakom razgovoru i tako izbjegavao sinovljevoj interpretaciji.

Danas je bilo isto tako.

Za večerom je neprestano govorio, sam je posadio djecu i brižljivo na njih pazio, šaleći se neprekidno s Frau Augustom, koja je uvijek isto odgovarala:

— Ja, ja, Herr Baum — smiješeći se dugačkim, žutim i krivim zubima, ne misleći pri tome ništa.

— Gdje je gospodin Józef? Jeste li ga sakrili, da dobije ogrizotke?

— Gospodin Józef će odmah doći — i tek što je dospjela da smjesti svoje dvije nerazdružive mačke na prostrano krilo, već je unišao gospodin Józef Jaskólski.

Bio je on u neku ruku praktikant u poslovnici, momče posve siromašno, za koje se Baum već duže vremena brinuo. Imao je osamnaest godina, bio je vrlo visok, imao je prevelike noge, predugačke ruke, krupnu, uvijek raščupanu glavu, lice okruglo, uvijek uznojeno, a usto je bio veoma plah i nespretan, svuda se zadijevao, na sva vrata i na namještaj.

Sada je unišao odvažno, ali kad je osjetio, da svi gledaju u njega, zapleo se odmah, pri pozdravu, o sag, udario bedrom o ugao kredenca, gurnuo Maksov stolac i, crven kao cikla, prenaražen svojim nezgodama sjeo za stol.

Premda mu je bilo osamnaest godina i premda je svršio obrtnu školu bio je naivan kao dijete. Bio je tako pokoran, podatan, dobar, te se često činilo kao da očima moli za oproštenje sve, što se usuđuje živjeti među njima. Maksa se vrlo bojao, jer mu se Maks stalno rugao, a sada, kad je vidio da Józiu sve ispada iz ruku kod jela, stao se smijati i reče:

— Moram vas oduzeti od gospođe Auguste i uzeti vas pod svoje pokroviteljstvo.

— Pustite to na miru, Maks. Bolje će mu biti pod mojom zaštitom.

— Vi od njega stvarate šeprtlju.

— A što bi ti htio da od njega stvoriš?

— Čovjeka muškarca.

— Ti bi ga vodio u krčme, na pijanke, no i tako dalje. Fric mi je više puta s gnušanjem pričao o vašem momačkom životu.

— Ha, ha, ha, znaš, Berta, to je divan vic. Fric i gnušanje nad veselim životom! Ti si slavna! To ti slabo poznaš svoga muža.

— Maks, zašto joj razbijaš iluzije? — šapne stari.

— Imate pravo, oče, ali me ljuti, kad joj makar kakav klipan nabaja koješta, a ona u to vjeruje i dala bi se ubiti, da je to istina.

— Maks, ne zaboravi, da govoriš o mome mužu!

— Nažalost, otac i ja često se moramo sjetiti, da je Fric tvoj muž i da pripada našoj porodici, jer bismo inače...

— Što biste inače? — usklikne Berta suznih očiju, spremna da brani svoga muža.

— Jer bismo ga inače bacili napolje — promrmlja Maks srdito. — Htjela si, pa sam ti rekao, a sada možeš da se isplačeš, samo zapamti, da poslije plakanja ružno izgledaš, oči ti nabreknu, a nos pocrveni.

Berta se doista glasno rasplakala i izašla iz sobe.

Majka mu stade blago prigovarati, što je tako brutalan.

— Mama, pustite to, znam ja, što radim. Fric je obična stoka, on ne pazi na tvornicu, samo loče, a pred Bertom glumi nesretnika, kojemu ništa ne polazi za rukom, koji dan i noć radi za ženu i djecu, kao da otac ne izdržava njihovu kuću od prvoga dana nakon njihova vjenčanja.

— Mir, Maks, čemu to sada izvlačiti!

— Zato, jer tome treba jedamput učiniti kraj i jer je to obično kriminalno huljstvo, to vječno izrabljivanje oca. Svi mi radimo samo zato, da se naši zetovi mogu zabavljati.

Prestane, jer je u predsoblju zazvonilo zvonce. Ode da otvori i odmah uvede Borowieckoga.

Baum je bio malko u neprilici i ukočen, ali stara ga je primila vrlo srdačno i odmah ga predstavila Berti, koja se vratila čim je zazvonilo zvonce i radoznalo promatrala taj jedini primjerak lodzkoga Don Juana, o kojem se tako mnogo govorilo po gradu.

Srdačno su ga ponudili čajem, ali je on odbio.

— Bio sam na večeri kod Trawińskovih, usput sam skoknuo Maksu samo na trenutak u nekom poslu i opet moram ići — ispričao se, ali morao je sjesti za stol, jer mu je Frau Augusta s najkrasnijim smiješkom pružila čaj, Berta ga sa još

suznim glasom molila, da pije, a stara je sa smiješkom primakla nekakve kolačiće.

Sve je to Borowiecki primio, a kako je bio vrlo dobre volje, doskora je zavladao nad njima svima; razgovarao se s majkom o unučadi, oduševljavao se pred Bertom ljepotom njezine djece, koju mu predstaviše, pet je minuta veličao posljednju Heyseovu novelu, koju je ugledao na stolu, Frau Augusti je osvojio srce igrajući se s njezinim ljubimcima, koje su mu, predući išle po ramenima i češale mu se o obraze, što ga je toliko dražilo, da je imao volju da ih uhvati za rep i da njima udari o peć, a ni na Józia nije zaboravio. Bio je tako drag, uljudan, elegentan, da su za dvadeset minuta svi bili njim očarani, pa i stari, koji ga je dobro poznavao i koji ga baš nije volio, upustio se u razgovor.

Frau Augusta tako je bila njime oduševljena, da je sveudilj donosila nove čaše čaja i vadila iz kredenca sveđ nove zakuske i svaki čas pokazivala drugi zub u smiješku. Maks je samo šutio i sa zlobnim smiješkom promatrao taj prizor. Napokon, kad mu je dosadilo i kad je vidio, da je i Karolu također dosta, ustane i povede ga u unutrašnjost stana.

Za stolom je zavladala tišina.

Djeca su sjedjela uz djeda i počela proučavati igračke. Józio je počeo glasno čitati prema svakidašnjem običaju. Majka je plela čarapu, Berta je slušala i svaki čas pogledavala prema onoj sobi, u kojoj je bio Maks s Karolom, jer su se vidjeli kroz otvorena vrata. Frau Augusta je tiho spremala stol, gladila svoje mačke, katkada bi se zaustavila i podigavši uvis male crne oči, koje su joj plivale na licu kao zrnca bibera na pladnju porumenjenoga masla, duboko bi uzdahnula.

— Djede, lutku noga ne boli? — pitale su djevojčice i kidale lutke, da ih vide iznutra.

— Ne boli — odgovori starac gladeći plave, kudrave glavice.

— Djede, što to tlumbèta u toj tlumbeti? — pitao je dječak na mahove, a kad nije dobio odgovora, stao je da s velikom vještinom i užitkom po trublji vrti štapićem.

— Djede, lutku ne boli glava? — pitala je djevojčica udarajući lutkom po podu.

— Lutka nije živa. Wanda, ti nisi pametna.

Djeca zašutješe, samo je Józiov glas odjekivao u sobi, isprekidan uzdasima Frau Auguste i uzvicima Berte, koja je, raznježena romanom, počela tiho plakati i otegnuto uzdisati.

— Čudnovato mila atmosfera vlada ovdje; dobro je tu kod vas — šapne Karol.

Ispružio se na fotelju i stao s užitkom promatrati cijelu porodicu, koja je sjedjela u blagovaonici.

— To godi jedamput na godinu, ali češće ne.

— I to je mnogo: imati jedan dan u godini, kad čovjek može zaboraviti na poslove cijeloga svijeta, na sve brige života i osjećati se okružen porodičnom srećom.

— Pa ti se ženiš, naužit ćeš se te sreće do grla.

— Znaš, poći ću na nekoliko dana na selo, kući.

— K zaručnici?

— To je isto, jer Anka živi kod moga oca.

— Želio bih je upoznati.

— Povest ću te jednom onamo, makar samo na nekoliko sati.

— Zašto na nekoliko sati?

— Jer dulje tamo ne bi ti mogao izdržati, umro bi od dosade. Ah, kako je tamo dosadno, sivo i pusto, nemaš pojma. Da nema Anke, ja ne bih ni dva sata izdržao pod tim krovom mojih otaca.

— A tvoj otac?

— Moj je otac mumificirano plemstvo iz doba demokracije, on je, štaviše, zagrižljiv demokrat, ali plemićki demokrat, kakva je, uostalom cijela naša demokracija. Vrlo zanimljiv tip — reče i zašuti nasmiješivši se podrugljivo, ali mu je u očima bio vlažan sjaj ganuća, budući da je ljubio oca iz dna duše.

— Kada ćeš na put?

— Čim se vrati Moric, štaviše, čim se Knoll vrati, jer danas smo mu telegrafirali. Bucholc je vrlo bolestan, javila se stara srčana bolest, spopao ga je preda mnom strašan napadaj, jedva su ga spasli, što mu uostalom nije smetalo, kad se osvijestio, da me tako divno ispsuje, da sam mu morao otkazati svoje mjesto.

— Ti tako mirno o tom govoriš? — usklikne Maks videći, da se Karol digao i da promatra končane, crvenožute podloge, na kojima su stajali svijećnjaci i lampe.

— Prije ili kasnije morao bih to uraditi. Upotrebio sam samo izvrsnu priliku, jer moj ugovor ističe tek u listopadu.

— Drugim riječima: imao si priliku da na brutalnost odgovoriš ogorčenošću s dodatkom svoje demisije.

Karol se stao smijati, hodajući po sobi i promatrajući crteže portreta, što su visjeli po zidovima.

— Čitava se mudrost života sastoji baš u tome, da se čovjek u pravi čas povuče iz posla. Čiji su to portreti?

— To je naša obiteljska menažerija. Ja razumijem vrijednost toga, što ti kažeš, ali ja nikada nisam mogao da uhvatim takav čas, nikada nisam mogao da se prilagodim, uvijek sam se dao zanijeti.

— »Sud bez milosrđa učinite nad onim, koji nije činio milosrđa« — čitao je Karol glasno citat iz biblije, išiven crvenom svilom na tkanini, uokvirenoj u hrastovom okviru i obješenoj između prozora.

— Ah, ti čitaš svete maksime. To je po starom njemačkom običaju izvezeno i obješeno.

— Znaš, to mi se sviđa. Ti biblijski citati daju kući originalan ton.

— Imaš pravo. Kod nas je bio Trawiński.

— Znam, jer baš od njega dolazim. Tvoj stari mu je pomogao.

— Domišljao sam se tomu, jer nije sa mnom ništa govorio i klonio se moga pogleda. Ne znaš li, koliko?

— Deset tisuća.

— K vragu ta njemačka sentimentalnost! — opsuje Maks tiho.

— Novac je siguran — umirivao ga Karol, pregledavajući baršunasti namještaj, prekriven čipkastom prevlakom.

— Znam to, jer taj idiot Trawiński ne bi umio nepošteno zaraditi ni deset groša, ali stalo mi je do toga, što stari pomaže svima, u koje ima povjerenja, a svi ga, dakako, vuku za nos. Tvornica jedva diše, gotovom su robom nakrcana sva skladišta, te nema više mjesta; kakva će biti sezona, to se ne zna, a on se igra prijateljske filantropije, spasava druge.

— Istina je, Trawińskoga je spasao.

— A sebe upropašćuje, mene upropašćuje.

— Tješi se, imaš oca, koji je najčestitiji čovjek u Lodzu.

— Ne rugaj se. Volio bih, da je malko razboritiji.

— Govoriš već kao Welt.

— Ti misliš bolje?

— Ne, nego dukčije. Bolje-gore, čestitije-nečestitije, to je samo dijalektika i ništa više.

— Kako ti se čini ona legendarna Trawińska?

— Reći ću kratko sienkiewiczevski: bajna!

— Zacijelo pretjeraš! Ogakle bi Travinski našao takvu?

— Ništa ne pretjeravam, ako još dometnem, da je lijepa i otmjena. A kako je Trawiński došao do takve žene, ne zaboravi, Maks, da je Trawiński savršeno lijep i vrlo obrazovan čovjek. Ne gledaj ga kao tvorničara, kojemu ništa ne polazi za rukom, nego kao čovjeka. On je, kao čovjek, izuzetan primjerak, koji je profinjen drevnom kulturom u obitelji. Pričao mi je, da ga je njegov otac, vrlo bogat posjednik iz Volinja, u neku ruku prisilio da osnuje tvornicu. Staromu je velika industrija pomela pamet, pa misli, da je narodna dužnost, da se plemstvo uputi u takmičenje s lošijom nacijom u poslu oko podizanje te industrije. A Trawiński je za to podesan tako, kao što si ti za plesanje mazura, no poslušao je oca i polako pretapa očeve kapitale u svojoj predionici, ispreda mu šume i zemlju. On sam savršeno vidi i osjeća, da ova naša lodzka obećana zemlja mora za njega postati prokleta zemlja, ali uza sve to bori se nepokolebljivo s neuspjehom i nestašicom sreće. Tvrdokorno je odlučio i hoće da nadvlada.

— Katkada takvi ljudi sretno prođu u svojoj tvrdoglavosti. Zna li ona, kakvo je njegovo stanje?

— Po svoj prilici ne zna, jer je on od one vrste ljudi, koji su spremni umrijeti žrtvujući se, samo da do njihovih najdražih ne dopre nijedan neugodan glas, nikakva briga.

— To znači, da ljubi tu svoju »bajnu« ženu.

— Kod njih ima nešto više od ljubavi, kod njih je gotovo poštovanje i uzajamno obožavanje, to sam prilično jasno pročitao iz njihovih pogleda.

— Zašto se ona nigdje ne viđa?

— Ne znam. Nemaš pojma, koliko ta žena ima čara u razgovoru, u kretnjama, kako divno meko diže glavu.

— Toplo govoriš o njoj...

— Domišljato-glupo se smiješ, a nemaš čemu, jer ja nisam u nju zaljubljen, niti bih mogao biti. Ona mi se samo sviđa kao tip lijepe žene s vrlo oduhovljenim izrazom, ali to nije moj tip, premda su uz nju sve naše lodzke ljepotice kao obični perkal kraj čiste svile.

— Obojadiši je svojom bojom.

— Pusti na miru bojadisarske dosjetke.

— Ideš li već? Hajdemo zajedno.

— Da, imam još posla u gradu.

— Ili: da ti ne smetam?

— Divno si shvatio. Pozdravlja te Kurowski, doći će u subotu i poziva na običnu večeru, a međutim pita u pismu, nije li debeli Švaba, to si tobože ti, omršavio, a mršavi se židov ugojio — to misli Morica.

— On se uvijek zabavlja dosjetkama. Je li Bucholc uzeo njegove kemikalije?

— Upotrebljavamo ih već mjesec dana.

— Onda će se pomoći, jer sam čuo, da su Kessler et Endelman također s njim sklopili ugovor.

— Da, pisao mi je to. On je već na najboljem putu da stekne imetak; on ga već stiče.

— Neka stekne, i mi ćemo steći.

— Vjeruješ li ti to, Maks?

— Zašto da samo vjerujem, kad pouzdano znam, da ćemo ga steći. Steći se može, zar ne?

— O, da, imaš pravo, steći ćemo ga. Ali ako kod kuće zatekneš Horna — trebalo je da dođe k meni — reci mu, neka svakako počeka. Doći ću najkasnije za dva sata.

Govorili su još o Moricovoj depeši i Karol, oprostivši se sa svima, izađe zajedno s Józiom, koji je, pozdravivši ga odmah pred kućom, iščeznuo u mračnim uličicama.

X

Józio je išao samo da posjeti roditelje, budući da je stalno stanovao kod Baumovih.

Porodica Jaskólskih stanovala je daleko, iza stare crkve, u nekoj uličici bez imena, koja je stražnjom stranom graničila s onom slavnom lodzkom rječicom, koja je služila kao kanal, gdje su se sabirale sve tvorničke ispirine.

Uličica je bila slična smetištu, punom otpadaka velikoga grada.

Józio se žurno provukao i unišao u neožbukanu kuću, koja se sjala svim prozorima od podzemlja pa do krova kao kakva svjetiljka, i vrela od ljudskoga roja, što se u njoj ugnijezdio.

U mračnom trijemu, punom groznoga zadaha i nanesenoga blata, napipao je do ljepljivosti zaprljani naslon stuba i žurno strčao u podzemlje. To je bio dugačak hodnik bez poda, zatrpan smećem i kućanskim spravama, isto tako pun blata i ljudske vreve i smrada, osvijetljen malom svjetiljkom, koja se pušila pod stropom.

Provukao se između zapreka, koje su mu bile na putu, i stigao do kraja hodnika.

U lice mu udario vrući podrumski zadah, zasićen gnjilоćom i vlagom, koja je curila ridim prugama po okrečenim zidovima.

Hrpa djece pohrlila mu je u susret, da ga pozdravi.

— Mislila sam već, da danas ne ćeš doći — šapne visoka, mršava, pogurena žena zelenkasta upala lica i krupnih crnih očiju.

— Zakasnio sam, mamice, jer je kod nas bio gospodin Borowiecki, direktor od Bucholca, i zato nisam smio prije otići. Oca još nema?

— Nema ga — odgovori ona muklo i ode da nalije čaja na maloj peći, koja je od sobe bila bila odijeljena komadom obješene tkanine na žici.

Józio pođe za njom iza zastora i postavi jelo, koje je donio.

— Danas sam od staroga uzeo novce za nedjelju dana, spremite, mama.

Položi četiri rublja i nekoliko kopjejaka; tjedno je primao pet rubalja.

— Zar ne ćeš ništa zadržati za sebe?

— Mamice, ja ništa ne trebam. Samo mi je žao, što ne mogu još zaraditi toliko, koliko vama treba — govorio je priprosto; njegova se bojažljivost potpuno izgubila.

Isiječe kruh na komadiće i htjede da se vrati u sobu.

— Józio, sine moj dragi, milo moje dijete — šapne majka plačljivim glasom, a suze joj se kao grašak proliše po izmršavjelim obrazima, padajući na glavu sinu, kojega je pritisla na grudi.

Dječak je poljubi u ruke i razvedrena se lica vrati braći i sestrama, koji su sjedjeli na zemlji kraj malog prozorčića s rešetkom prema trotoaru; bilo ih je četvero, od dvije godine do deset, igrali su se vrlo tiho, jer je stariji od njih, trinaestgodišnji dječak ležao u postelji, bolestan od sušice; postelja je bila malko odmaknuta od zida zbog vlage, što se cijedila na posteljinu.

— Antoš! — nagne se nad jastuk prema blijedom, zelenkastom licu, što je iz dubine šarene posteljine gledalo staklenim, nepomičnim očima s nekim tragičnim mirom obumiranja.

Bolesnik se ne oglasi, samo makne ustima i upre u njega sive, sjajne oči, a zatim dotakne izmršavjelim prstima njegovo lice s djetinjim draganjem, smiješak blijed, sličan smiješku cvijeća što vene, prijeđe preko pomodrjelih usana i oživi mrtav pogled.

Józio sjedne do njega, popravi mu jastuke, očešlja mu svojim češljićem raščupanu, slijepljenu i kao svila mekanu plavu kosu i opet zapita:

— Antoš, je li ti danas dobro?

— Dobro je — prošapće Antoš tiho i stade očima potvrđivati, da je tako i nasmiješi se.

— Doskora ćeš ozdraviti! — reče Józio i pucne prstima od zadovoljstva. On svojim zdravim jakim organizmom nije nikako osjećao grozotu te bratove bolesti.

Antoš je naime umirao polagano od sušice, koja je nadošla iza jake influence, a bolesti je pomagala bijeda, koja je izjedala cijelu porodicu već dvije godine, to jest od vremena, kad su sa sela došli na lodzki pločnik: ubijalo ga je majčino lice, koje je svakim danom postajalo sve tužnije, ubijalo ga je to, što su sitnija braća postajala sve tiša, i ono vječno lupanje strojeva, koji su gotovo bez prestanka, danju i noću, tresli stropom nad njegovom glavom, ona vlaga, koja je curila po zidovima, ona vika susjeda i tučnjave, što su se često događale u susjedstvu podzemlja i iznad njega, a najviše ga je ubi-

jala ona svijest o njihovoj bijedi, koja je svakim danom postajala sve veća.

Dječak je bio duševno razvijen; nesreća, koja ih je zadesila i ta dugotrajna bolest, učiniše ga još razvijenijim. A usto je bio tihe i sanjarske naravi.

— Józio, na poljima još se ne zeleni? — zapita dječak tiho.

— Ne, danas je tek petnaesti ožujka.

— Šteta! — i dječaku potamnješe oči od tuge.

— Za mjesec dana bit će zeleno, a ti ćeš onda već biti zdrav, pa ćemo skupiti drugove i poći na majalis.

— Poći ćete samo vi, i mama će poći, i otac i Zoška će poći i Adaš, svi će poći, svi, samo ja ne ću poći, ne — i stade odmahivati glavom.

— Ako pođemo svi, onda ćeš i ti s nama.

— Ne, Józio, jer ja više ne ću biti s vama — govorio je dječak polako, a prsa su mu se stala nadimati od suza, koje je htio da zaustavi, no nije mogao, jer su se prosule kao krupno biserje. Gledao je kroz te suze u neku strahovitu dubinu, usta mu stadoše drhtati, veliki strah pred smrću tako ga je potresao, da se trgnuo, kao da će pobjeći. — Józio, ja ne ću da umrem, ne ću, Józio! — šaptao je, a neka mu je strašna tuga razdirala srce.

Józio ga ogrli i zakloni ga sobom, jer se bojao, da to ne primijeti majka, i stade ga tješiti.

— Ne ćeš umrijeti, doktor je jučer kazao mami, da ćeš najkasnije u svibnju biti potpuno zdrav. Ne plači, jer će mama čuti — šapne mu tiše.

Antoš se malko umiri, brzo obriše suze i zagleda se u zastor, iza kojega je bila majka.

Kad ozdravim, poći ću k ujaku Kaziu preko cijeloga ljeta, zar ne?

— Mama je već o tom pisala ujaku.

— U lipnju će baš biti mladih divljih pataka na tresetištu. Znaš, jučer sam sanjao, da sam se vozio čamcem po našem jezeru, a ti i gospodin Walicki da ste lovili patke. Tako je lijepo bilo na vodi! Onda sam bio sam i čuo sam posve razgovijetno, kako su na livadama oštrili kose. Htio bih da vidim naše livade.

—Vidjet ćeš ih još.

— Ali kad one nisu više naše. Znaš li, zašto sam pao s onog kulaša, kad me je ono otac izbio? Onda nisam htio reći, da Maćek ne dobije svoje, ali on je to skrivio, jer je kolan tako slabo privezao, da se sedlo omaklo, pa sam morao pasti. Ali na tatinom ždrijepcu ne bih se više bojao jahati. Znaš, stegnuo bih mu žvale, da se ne bi mogao propinjati, a onda bih ga tek lako bičem pod trbuh. Krenuo bi, zar ne?

— O, krenuo bi, ali ti ga ne bi mogao pritegnuti, tvrđe je on gubice.

— Pritegnut ću, Józio! O, ovako bih ga spopao — i poče rukama da pokazuje, kako će prihvatiti uzde. Stisnuo je obrve u tom naprezanju, cmoktao ustima i nakrenuo glavu, kao da se prepušta kretnjama konja.

Crvene mu mrlje obojiše obraze.

— Józio, i mi ćemo poći! — klicala su djeca skupivši se oko postelje.

— Poći ćete, ali kočijom — odvrati on ozbiljno.

— Kočijom u četveropregu — cvrkutala je djevojčica, pritišćući uz Józiova koljena kao lan svijetlu glavicu s plavim očicama, kojima je radosno gledala u braću.

— Hej! điii! — klicao je debeljkasti dječak, gurajući pred sobom stolac i udarajući po njemu nekim bičem, načinjenim od rasparane majčine pregače.

— Hela, i ti ćeš s nama, svi će poći, i Ignaš i Boleš i Kazio.

— Mama će nas obući i poći ćemo u crkvu, zar ne, Józio?

— Józio, ja znam, što je to crkva! To je ona kuća, kamo smo se tako dugo vozili iza mlina i tamo sviraju orgulje buuum... buuum... a ljudi nose ovakve marame sa slikama na štapovima i pjevaju: »A! a! a! a!« — poče pjevati, oponašajući crkveno pjevanje. Uzeo je iz kuta metlu, na nju objesio Antoševu zakrvavljenu maramicu i obilazio oko stola vrlo svečano.

— Čekaj, Bolćo, napravit ćemo crkvu — usklikne starija djevojčica i odmah svi povezaše glave, čime je tko imao, a s police uzeše knjige.

— A ja ću biti pop — usklikne od svih njih najstariji devetogodišnji Ignaš.

Zagrne se pregačom, natakne na nos majčine naočale, rastvori knjigu i stade pjevati tankim glasićem:

— In saecula saeculorum... um...

— Amen! — odgovarala su djeca u zboru i neprestano pjevala obilazeći vrlo svečano oko stola.

Zaustavili bi se na svakom uglu, a pop bi pokleknuo i blagoslovio ih, zapjevao bi malko i opet su pošli dalje, izmamljujući iz duše one glasove pjesme, kojima su se na selu opajali od djetinjstva.

Jaskólska ih je gledala šuteći.

I Antoš je pjevuckao u pola glasa, Józio je gledao u majku, koja je potajno brisala oči naslonivši se na stolić i zanijevši se načas u nedavnu prošlost, koja je tako snažno živjela u njihovim srcima.

A Antoš je svu dušu unio u to sjećanje.

Prestao je pjevati, jer je izgubio osjećaj stvarnosti, dušom se prenio u ono drago selo, za kojim je umirao od čežnje kao biljka, presađena na jalovo tlo.

— Djeco, na čaj! — zovne malo kasnije majka.

Antoš se smjesta probudio i ne znajući, gdje se nalazi, Ogledavao se gotovo u čudu po sobi, po onim zidovima, zelenim od vlage, na kojima su zajedno s cijelom porodicom trunuli portreti predaka u pocrnjelim okvirima, spaseni u brodolomu nakon one strašne stvarnosti, i suze mu zatreptaše u očima. Ležao je nijem, mrtvo gledajući u sivocrvenkaste kapljice vlage, što su se svjetlucale na zidu.

Józio gurne stol na sredinu sobe i cijela porodica posjeda odmah za stol; djeca se pomamno baciše na kruh i čaj, samo Józio nije jeo gledajući ozbiljnim očinskim pogledom na one plave glave i oči, opažajući uznemireno, kako nestaje kruha, i na majku, koja je s licem mučenice, pognuta, slaba, prolazila sobom kao slabašna sjena i sve ih obuhvatala snažnim pogledom bezgranične ljubavi. Svoje aristokratsko lice s vrlo finim i otmjenim crtama, koje kao da je bilo ožigosano žigom stinute boli, najčešće je okretala prema bolesniku.

Za čajem nije nitko ništa govorio.

Nad glavama su neprestano udarali tkalački stanovi i muklo zvrndali kolovrati, te je cijela kuća bez prekida drhtala, a na mahove je prodirala kroz prozorčić vreva s ulice i napuni la sobu, ili su se čuli koračaji kako mljaskaju po blatu, ili prskanje kola, koja su prolazila, i zveket zaprege.

Lampa sa zelenim štitnikom prosipala je slabo svijetlo po sobi i obasjavala samo dječje glave.

Vrata se naglo otvoriše i utrči mlada djevojka bučno tresući blato s nogu na pragu.

Jaskólsku živahno poljubi, izgrli djecu, koja joj kličući potrčaše u susret, pruži ruku Józiu i sagne se nad bolesnikom.

— Dobro veče, Antoš, evo ti ljubica! — klikne, otkopča s grudi kiticu i baci mu na prsa.

— Hvala. Lijepo je, da si došla Zoška, hvala!

Požudno je upijao u sebe nježni miris cvijeća.

— Dolaziš li ravno od kuće?

— Ne, bila sam kod Szulcove, u harmoniku je svirao Felek, malko sam slušala i pošla k Manji, a odande, usput, evo sam naišla k vama.

— Je li mama zdrava?

— Hvala, tako je jako zdrava, da se s nama porječkala, te je otac otišao na pivo, a ja sam pobjegla na cijelo veče. Znaš, Józio, taj tvoj mladi Baum vrlo je feš dečko.

— Jesi li ga upoznala?

— Danas u podne pokazala mi ga je neka gargačarka.

— On je vrlo dobar čovjek — odgovori Józio oduševljeno i obazre se za Zoškom, koja nije mogla izdržati na svome mjestu, nego je zamjenjivala Jaskólsku pri natakanju čaja; isprevrtala je knjige, koje su ležale na starom ormaru, odvrnula lampu, pogledala vezeni pokrivač, kojim je bio pokriven stroj za šivanje, prigladila djeci kosu i vrtjela se po sobi kao zvrk.

Tužan i kao grob tmuran stan napunila je radošću bujne mladosti i zdravlja, koje je izbijalo iz njezinog crnomanjastog, vrlo lijepog lica i crnih bistrih očiju.

Bilo je u njezinim krétnjama i u odrešitosti, kako je govorila, nešto muškaračko. To je bila posljedica rada u tvornici i stalnog druženja s muškarcima.

— Nemojte nositi tu maramu na glavi, to vam ne pristaje.

— Zgodna si, Zosia, s tom primjedbom.

— Ali, o! — pljesne se ona po bedru, povuče se za ljepušast nosić s malim, divno rezanim nosnicama, i stade popravljati kosu pred malim ogledalcem, koje je visjelo na zidu.

— Ali ti postaješ sve ljepša, draga Zosia!

— Da! Jučer mi je isto to rekao mladi Kessler, onaj, što je direktor kod nas u predionici.

Nasmijala se punim glasom.

— To te veseli?

— Meni je svejedno. Svi mi dečki kažu to isto, ali ja se tomu smijem — i prezirno naprći jako crvena usta, no poznalo se po licu, sjajnom od zadovoljstva, da uživa u tim priznanjima.

Brbljala je neprekidno, pričala je koješta o radnicima iz njihove tvornice, o majstorima, o direktorima, zatim je pomagala Jaskólskoj da spremi djecu spavati. Djeca su se svom silom otimala, jer su svi za njom ginuli, tako ih je znala zabaviti i zaokupiti.

— Znate, prodala sam i one vezene pokrivače i dva ogrtačića. Novci će biti u subotu poslije isplate.

— Bog ti platio, Zosia!

— Lako zato! Samo vi napravite više takvih ogrtačića, samo malo kićenijih, pa ću ih ja već tutnuti našima.

— Tko je kupio pokrivače?

— Mladi Kessler. Vidio je, kako sam ih za vrijeme užine pokazivala u poslovnici, uzeo ih je sa sobom kući i rekao, da ih je majka kupila. Nije se ni cjenjkao, fin je to dečko! Antoš, a sjećaš li se, kako smo lani plesali na Manji?

— Sjećam se odgovori on živahno.

— Ove će godine tvornica svima prirediti majalis, pa ćemo poći u Rudu. Ja moram onamo s ocem, makar se mama stavila na glavu. Józio, jeste li u nedjelju svirali?

— Svirali smo, ali nije bilo Adaša. Je li bio kod kuće?

— Ah, Adaš nije bio kod kuće već mjesec dana, kažu, da neprestano sjedi kod onih gospođa u Spacerowoj, a to su vele, neke šindivile.

— Nemoj tako, Zosia, ja dobro poznam gospođu Lapińsku i gospođu Stecku, to su vrlo čestite žene. Izgubile su imetak kao i mi, a sada teško rade kao i svi drugi.

— Ja pravo ne znam, mama je tako kazala, ali mama katkada laže, da se sve puši. A proti tim gospođama neprestano govori, možda zato, što Adam tamo sjedi.

Adam je bio onaj Malinowski, onaj pepeljasti plavokosi mladić sa zelenim očima, a inače Zoškin rođeni brat.

— Ide li otac na noćni rad?

— Da, tegli od deset do šest ujutro.

— Znate, mama — prekine Józio šutnju — danas sam u podne sreo u Piotrkowskoj Stacha Wilczeka, onoga, koji je mene instruirao u šestom razredu, sina orguljaša iz Kurova. Sjećate li ga se, mama? Bio je kod nas preko ferija.

— Što radi on u Lodzu?

— Ne znam, rekao je, da radi sve: služi u željezničkom otpravništvu, ali usto vodi različite poslove: drži konje, kojima vozi ugljen s postaje do tvornica, ima skladište drva u Mikolajewskoj ulici i navodno otvara u Varšavi dućan ostacima iz zgierskih tvornica. Nagovarao me, da primim mjesto u njegovom skladištu.

— A što si mu ti odgovorio?

— Energično sam odbio, premda bi mi on plaćao više, ali tko bi znao, kako dugo to može potrajati.

— Dobro si uradio, a usto još biti zavisan od nekog orguljaševog sina! Dobro ga se sjećam još iz onih vremena, kad nam je donio hostije na Božić.

— Je li feš dečko? — zapita Zosia.

— O, feš je i tako se elegantno oblači kao da je barem vlasnik tvornice. Pozdravio vas je, mama, i rekao je, da će nas doći posjetiti.

— Dragi Józio, bolje neka ne dolazi. Zašto da vidi, kako i gdje stanujemo, ne, ne, ne, vrlo bi mi bio neugodan taj visoki posjet. Nek mu Bog dragi pomogne u njegovim poslovima, ali zašto da vidi, kako je nama!

— Ali vidite, gospođo, ovakav čovjek može katkada da bude koristan.

— Draga Zosia, od takvih mi ne ćemo tražiti pomoći — prekine je Jaskólska dosta oporo, jer joj se sav ponos usprotivio da išta primi od nekog dječaka, kojemu je za boljih vremena ona pomogla da dođe do gimnazije, od sina nekakvog orguljaša, kojega je primala u predsoblju i darivala različitim živežnim namirnicama.

Takav se slučaj činio grozan za ponos njezinoga roda.

— Dolazi otac s doktorom — šapne Antoš, začuvši glasove na hodniku.

I doista uđe Jaskólski, a pred njim Wysocki, o kojem se govorilo, da ima najbrojniju klijentelu u Lodzu, ali da ga izdržava majka, jer je liječio samo sirotinju.

Wysocki je sve ljubazno pozdravio, duže zadržao pogled na Zoški, koja se postavila u prvi red, da bolje vidi, a onda se latio pregledavanja bolesnika.

Zoška mu je tako gorljivo pomagala dizati Antoša i tako se vrtjela oko kreveta, da joj je doktor nestrpljivo rekao:

— Molim vas, ostavite nas nasamo.

Ona ljutito pođe iza zastora, gdje je Jaskólski sjedio na sanduku za ugljen i gotovo plačući se ispričavao pred ženom:

— Tako mi časti, nisam pijan. Sreo sam Stawskoga, sjećaš li ga se? Došao je u Lodz siroče, njega su također Švabe ogulili kao i nas, pa je ostao bez imetka. Pošli smo u Poljski hotel, isplakali smo se zbog našeg udesa, ispili smo po čašicu i to je bila cijela naša pijanka. Kasnije sam nametnuo nekom židovu konje da ih kupi i popili smo aldumaš, više ništa. Bio sam kod Szwarca, mjesto je već zapremljeno, ali navodno se otvara neko mjesto u željezničkim magazinima; sutra idem direktoru, možda će mi uspjeti, da ga dobijem.

— Kao što ti uvijek uspijeva — šapne ona tiho i gorko, gledajući uznemireno na Antoša i doktora.

Jaskólski upre pocrvenjele oči u lampu i zašuti. Na njegovom nabreklom licu s velikim plavim brkovima odražavala se očajna neumješnost i neka gotovo tragična nespretnost.

Bio je odista tip šeprtlje.

Nespretnošću je izgubio imetak svoj i ženin, zbog nespretnosti nije već dvije godine mogao naći zaposlenja, jer ako je i dobio kakvo nastojanjem prijatelja, izgubio bi ga također svojom nespretnošću.

Bio je neobično osjetljiv i mekan, vanredno slabe volje, bez truna ustrajnosti, plakao je bilo s kakvog razloga, živio od nade u baštinu i očekivao promjenu na bolje, a međutim je tražio mjesto, posredovao kod prodaje konja, opijao se također pomalo iz nespretnosti, jer nije ima snage da se odupre prilici, a dopuštao je, da mu porodica pogiba od bijede,

jer sam nije umio naći pomoći, uostalom nije umio ništa i nizašto nije bio sposoban.

Ona Jaskólska, počela je da šije ogrtačiće, pregače, kapice i polazila je u nedjelju da ih prodaje u Starom Miastu, preuzimala je pranje od radnika, koji su stanovali u istoj kući, ali joj je ponestajalo snage, pa je počela da drži na hrani te radnike, ali ni s tim nije izlazila na kraj, pa premda je znala, da ništa ne zna, počela je davati kćerima različitih majstora i tvorničkih oficijala lekcije iz poljskog i francuskoga jezika i iz glasovira.

Svi ti načini zasluţbe, taj naporni rad po osamnaest sati dnevno, donosili su joj ukupno deset rubalja na mjesec.

Ali ipak je sve branila od gladne smrti i obranila ih je.

Njihov se položaj od nekog vremena počeo popravljati, otkako je Józio zarađivao dvadeset rubalja na mjesec i predavao ih majci do posljednjega groša.

— Kako je, gospodine doktore? — zapita pristupivši mu, kad je svršio konsultaciju.

— Bez promjene. Ljekarije davajte iste, a u mlijeko možete dolijevati i konjak.

Izvadi iz zimskoga kaputa butilju i škatulju s praščima.

— Kako je dakle? — zapita ona tako tiho, da se on tome više domislio nego čuo.

— Ništa se ne zna. Trebalo bi ga poslati na selo, čim nastane toplo. Imao sam na umu ljetne kolonije, ali to nije za njega. Na svaki način mogu se pobrinuti, da se dvoje starijih pošalju s njim. Nekoliko nedjelja na selu vanredno će mu prijati.

— Hvala vam! — šapne ona.

— No, momče, hoćemo li na ljeto na travu, a?

— Dobro, gospodine doktore!

— A voliš li čitati?

— Vrlo volim, samo što sam sve knjige pročitao, pa i stare kalendare.

— Sutra ću ti poslati nove knjige, ali što pročitaš, moraš mi ispričati.

Antoš mu čvrsto stisne ruku ne mogavši ni riječi progovoriti od radosti.

— Dakle, zbogom. Za koji dan ću opet naići.

Blago ga pomiluje po uznojenom i hladnom čelu i stade oblačiti ogrtač.

— Gospodine doktore — šapne Antoš plaho. — Ove ljubice tako mirišu... Zlatni moj doktore, uzmite ih. Vi ste tako dobri prema meni, kao mama, kao Józio, uzmite, dala mi ih je Zosia, uzmite — molio je tihano i tako usrdno, da je Wysocki sa smiješkom ganuća zataknuo ljubice u zapučak svoga ogrtača.

Kad se opraštao, Jaskólska mu htjede dati u ruku rubalj. On odskoči kao oparen.

— Bez ludorija, molim vas, gospođo! — usklikne doktor ljutito.

— Ali ja ne mogu zahtijevati, da vi, doktore, posvećujete toliko vremena i truda... ne!

— Uostalom, mali mi je već platio. Laku noć!

Izgubio se u hodniku s Jaskólskim, koji ga je pratio zakutnim uličicama do Piotrkowske.

— Plemićke gluparije — mrmljao je Wysocki žureći se tako, da ga Jaskólski nije mogao stići.

— Nemate li, doktore, ništa za mene? — zapita Jaskólski bojažljivo, kad ga je napokon stigao.

— Mjesta ima, ali tamo treba raditi.

— Kao da ja ne ću da radim.

— Možda vi i hoćete, samo što to u Lodzu nije dovoljno. Tu treba i znati raditi. Zašto niste ostali kod Weisblatta? Mjesto nije bilo loše.

— Tako mi časti, ja nisam ništa kriv. Direktor me je tako progonio, da nisam mogao izdržati, neprestano su me vrijeđali.

— One, koji nas vrijeđaju, udaramo po zubima, a u prvom redu ne valja davati razloga ni za šale ni za uvrede. Morao sam se stiditi vaše nespretnosti.

— Zašto? Pa ja sam pošteno radio.

— Znam, ali morao sam se stiditi vaše nespretnosti.

— Radio sam, kako sam znao i mogao — šapne Jaskólski sa suzama u glasu.

— K vragu, ne plačite, ne nudite mi slijepoga konja, vjerujem vam na riječ.

— Tako mi časti, vi me vrijeđate...

— Vratite se kući s milim bogom. Sam ću naći put do Piotrkowske.

— Zbogom! — dobaci Jaskólski kratko i okrene se, da će se vratiti.

Wysocki se zastidi svoje brutalnosti prema tom šeprtlji, ali toliko ga je to razljutilo, da se nije mogao svladati.

— Gospodine Jaskólski! — poviče za njim.

— Izvolite!

— Možda vam treba novaca? Mogu vam pozajmiti nekoliko rubalja.

— Ne, ne, dajem vam riječ, zahvaljujem — branio se slabo i već je omekšao i zaboravio na uvredu.

— Uzmite, vratit ćete mi sve zajedno, kad dobijete onu baštinu od tetke.

Turne mu u ruku tri rublja i pođe.

Jaskólski je sa suzama gledao u novac kraj ulične svjetiljke, uzdisao i odvukao se kući.

Wysocki stigne u Piotrkowsku, idući polagano uz ulicu, pun dubokog ogorčenja nad bijedom, koju je imao prilike gledati svaki dan.

Lutao je umornim, tužnim pogledom po gradu, koji se stišao, po tvornicama, koje su sablasno stršile u dubini dvorišta kao crne, uspavane nemani, po malobrojnim osvijetljenim prozorima, što su gledali u crnu, vlažnu noć. Osjećao se čudnovato uznemiren i uzbuđen, duša mu je bila puna nerazjašnjene bojazni i onog čudnog uzbuđenja, koje dolazi bez vanjskih razloga, zaokupi dušu i tako je plaši, da uzbuđeni čovjek bojažljivo gleda u kuće, ne ruše li se na njega, čeka i iščekuje neke strašne glasove, misleći na svakakve nesreće, koje snalaze ljude.

Wysocki je bio u takvom raspoloženju.

Nije mu se htjelo poći kući, a niti ući da čita novine u slastičarnici, kraj koje je prolazilo; u taj mu je čas bilo sve svejedno, jer mu se u dušu stala uvlačiti sve jača mora uznemirenosti.

— Ja provodim glup život — pomisli. — Posve glup!

Pred kazalištem se sreo oko u oko s Melom. Vraćala se s Ružom s predstave, a kočija je išla za njima.

Pozdravili su se prilično ravnodušno, a on htjede odmah da se oprosti.

— Zar nas ne ćeš otpratiti?

— Nisam htio da vam smetam.

— Hodi na čaj. Kod kuće nas zacijelo čeka Bernard.

Wysocki pođe šuteći. Nije ni usta otvarao, jer mu se nije htjelo govoriti.

— Što je tebi, Wysocki?

— Ništa. Samo obična nervoza i nekakva jaka apatija.

— Jesi li doživio kakvo zlo?

— Nisam, ali očekujem loše glasove, a slutnja me još nikada nije prevarila.

— Meni je isto tako, samo sam se stidjela da to priznam — reče Mela.

— A osim toga sam danas bio kod bijednika, toliko sam se nagutao ljudske nevolje, da sam od toga kao omamljen. Nervozno se strese.

— Ti boluješ od samilosti, kao što o tebi kaže Bernard.

— Bernard! — klikne Wysocki glasnije — on ima neprestani delirium tremens pljuvanja na sve; on je kao slijepac, koji svima hoće da dokaže, da ništa ne postoji, jer sam ne vidi ništa.

— Kakvi su to bijednici? Možda im se može pomoći? — zapita Mela.

Wysocki im ispriča, u kakvom se stanju nalazi porodica Jaskólskih i još nekoliko drugih radničkih obitelji.

Mela ga je slušala sa saučešćem, utuvljujući u pamet adrese.

— Zašto se ljudi moraju tako mučiti? Zašto? — šapne Mela.

— A sada ja pitam: što je tebi, Mela? Osjećaju ti se suze u glasu.

— Ne pitaj i ne traži da saznaš.

Ona spusti glavu na grudi.

On nije dalje pitao, nego joj pogledao u lice i opet se duboko zamislio.

Gledao je u puste, zanijemljele ulice, u kojima su se svjetiljke poredale kao niz točaka, u redove kuća, sličnih okamenjenim glavama nemani, što leže jedna uz drugu, kao da dršću

staklima na prozorima u žućkastom osvjetljenju ulice kroz težak i nemiran san.

— Što joj je? — pomisli Wysocki obuhvatajući toplim pogledom Melinu glavu, i osjeti, da ga ta njezina tuga počinje boljeti i smetati.

— Mora da se baš niste osobito zabavljale u kazalištu?

— Naprotiv! Strašna je snaga ljubavi! — govorila je Ruža kao da nastavlja tečaj svojih misli. — Kako je ta Safo trpjela! Sve sam njezine uzvike zapamtila, sve zaklinjanje i boli njene. Imam ih još u sebi. Prenerazila me tolika ljubav, ne razumijem je, pače i sumnjam, da se može tako snažno osjećati, tako se posve predati ljubavi, tako se izgubiti u njoj.

— Može se . . . može . . . — tiho je šaptala Mela podignuvši oči.

— Priđeti na moju stranu, Wysocki! — reče Ruža. — Daj mi ruku.

A kad je on to učinio, ona prihvati njegovu mršavu ruku i položi je sebi na čelo i na užareno lice.

— Osjećaš li, kako sam grozničava?

— Strašno! Pa zašto onda ideš na tako uzbudljive komade?

— A što mogu zapravo raditi? — usklikne ona bolno i raširenim se očima zagleda u njegovo lice. — Ti ništa ne pomažeš proti dosadi, a meni su već dosadili svi ti jour-fixi, dosadna mi je vožnja po gradu, dosadno putovanje u inozemstvo, jer mrzim hotelski život; jedino me katkada zanima kazalište, jer potresa živcima i uzbuđuje, a ja volim, kad me nešto prodrma do dna duše.

— Što je Meli? — prekine je on, a da nije čuo, što je Ruža govorila.

— Odmah ćeš doznati.

— Ne, ne, ne! —usprotivi se Mela, kad je čula to pitanje i odgovor.

Uđoše u osvijetljeno predsoblje Mendelsohnove palače.

— Je li tu gospodin Endelman? — dobaci Ruža lakaju pitanje zajedno sa šeširom i dugačkom pelerinom.

— U lovačkoj je sobi i moli, da presvijetle izvole onamo.

— Hajdemo u lovačku sobu, tamo će biti toplije nego u mom budoaru, toplije nego ovdje — govorila je vodeći ih kroz

niz soba, slabo osvijetljenih šesterokrakim svijećnjakom, kojim je lakaj rasvjetljivao put.

To je bila soba Stanislava Mendelsohna, mlađega Šajinog sina, a zvala se lovačkom po sagu od tigrovih krzna i isto takvih portijera na vratima, po ukrasu od bivoljih rogova, presvučenih kožom s dugom pepeljastom dlakom. Sva sila oružja visjela je na zidu oko goleme losove glave sa snažnim lopatastim rogovima.

— Čekam već cijeli sat — oglasi se Bernard, a da nije ni ustao na pozdrav. Sjedio je ispod losa i pio čaj.

— Zašto nisi došao po nas u kazalište?

— Jer nikada ne idem na kazališne budalaštine, ti to dobro znaš. Te su stvari dobre za vas.

Pri tome načini prezirnu grimasu.

— Poseur! — šapne Ruža s omalovažavanjem.

Svi se skupiše oko maloga stola, ali nitko nije imao volje za razgovor.

Lakaj razdijeli čaj.

Teška je i dosadna tišina zavladala kabinetom, samo su pucketale šibice, jer je Bernard svaki čas palio cigaretu, ili je dopiralo muklo udaranje biljarskih kugala, kad bi se sudarile.

— Tko se to biljari?

— Stanislav s Kesslerom.

— Jesi li bio s njima?

— Brzo su mi dosadili, a još su me brže opuljili. Možda ćete se napokon početi razgovarati?

Ali nitko nije započinjao.

Melu su mučile neke neugodne misli; tužno je gledala u Ružu i svaki je čas brisala suzne oči.

— Mela, danas si ružna! — reče Bernard. — Plačljive su žene slične promočenim kišobranima: zatvoriš li ih, otvoriš li ih, uvijek kaplju. Mrzim bapske suze, jer su ili lažne ili glupe. Varaju ili cure s najništavijih razloga.

— Bernarde, kani se toga, jer danas i tvoje uporedbe prolaze bez ikakva dojma.

— Neka govori, to je njegova specijalnost.

— No, ni ti, Ružo, ne izgledaš baš divno — opet će Bernard. — Imaš takav izraz lica, kao da te je netko u predsoblju, čvrsto izgrlio i izljubio, a netko da je taj slatki akt naglo prekinuo baš na najboljem mjestu...

— Danas baš nisi otmjen.

— Pa nije mi do toga ni najmanje stalo.

— Zašto onda govoriš gluposti?

— Govorim zato, što svi drijemate, a Wysocki izgleda kao lojanica, koja se puši na šabes na stolu i tužno kaplje po divnim Sulamitkama.

— Ne ćutim se tako dobro na svijetu kao ti.

— Imaš pravo, meni je vrlo dobro — stade se Bernard nervozno smijati i u isti čas zapali cigaretu.

— Opet poza! — klikne ona, jer ju je to uzrujavalo.

— Ružo! — poviče on, trgnuvši se, kao da ga tko ošinuo bičem. — Ili primi od mene sve, što govorim, ili me više ne ćeš vidjeti kod sebe.

— Uzrujavaš se, ali ja te nisam htjela uvrijediti.

— Mene ljute tvoje definicije. Zoveš me poseurom, a nikako me ne poznaš. Što ti možeš znati o meni, o mom životu; što mogu znati gospođice, koje još nisu izašle iz područja krpa i djevičanske dosade — o muškarcu! Ništa, apsolutno ništa, osim ovoga: kako je odjeven, kakvu ima kosu i oči, u koga je zaljubljen, da li dobro pleše ili tomu slično. Ti poznaš moju izvanjsku garderobu, pa hoćeš da me čitavog definiraš. Kažeš mi: »Poseur!« Zašto? Što katkada izbacim paradoks o isprazности života, rada i novca. Da to rekne Wysocki, ti bi povjerovala, jer on nema ništa i mora naporno raditi, ja pak poziram, kad na sve to pljujem, jer kako bi mogla gospođica shvatiti, da ja to govorim ozbiljno, ja, čovjek bogat, dioničar tvornice »Kessler et Endelman«! Isto tako kažeš za Müllera: luđak! jer ga vidiš samo kad se kod tebe naglavce prevrće, kad priča viceve i ljubavne anegdote, kad je zabavan, ali iza tog komedijaškog Müllera postoji još drugi Müller, Müller, koji misli, uči, promatra, prosuđuje — ali ni on ni ja ne dolazimo k tebi s našim razmišljanjem, s našim unutarnjim ja, ne govorimo ti, što nas tišti, grize ili oduševljava, jer ti to ne trebaš; dosađuješ se i trebaš zabave s nama, pa mi doista postajemo komedijaši radi vas, jer nam se sviđa da neko vrijeme budemo luđaci i da se prevrćemo na glavi na različit način pred lođzkim guskama, kojima je dosadno! Vi nas gle-

date kao robu na tezgi, taksirate nas prema tomu, kako će vam ta roba pristajati k licu. Uostalom sa ženama govoriti pametno isto je što i lijevati vodu u sito.

— Možda smo i glupe, ali ti si umišljen.

— A ako ne opažamo ono, radi čega me okrivljuješ, to je tvoja krivnja, to je vaša krivnja, što s nama postupate kao s djecom — započe Mela.

— Jer jeste i ostat ćete djeca — dobaci Bernard oštro i ustane.

— Zašto nam dakle prigovaraš, što ne postupamo kao odrasli?

— Ako se na mene ljutite, odlazim, laku noć! — pođe on k vratima.

— Ostani, Bernarde, molim te, — klikne Ruža i stane mu na put.

Ostao je, ali je pošao u drugu sobu i sjeo za glasovir.

Ruža je hodala po sobi ogorčena njegovim riječima, Wysocki je šutio. Bernardove su mu se riječi činile kao neko zujanje, koje nije htio da razabere; gledao je Melu, koja je položila glavu na stol i tupo se zagledala pred sebe.

— Sjedni kraj mene! — šapne mu ona, osjetivši njegov topli pogled.

— Što ti je? — zapita je on i nagne se iznad njezinog lica.

Prigušeni je glas zadrhtao tako mekanim akcentom, da je u Melinoj duši potaknuo neku čudnovatu radost i zalio joj lice i ruke plamenom.

Ali ona mu nije odgovorila, jer joj je ponestalo glasa, a nakon trenutačnog, slatkog ganuća potresla ju je tako golema tuga, da su joj suze zatreptale u sivim očima. Položila je lice na njegovu ruku, koju je on držao na stolu, a dugo svladavane suze prosuše se kao krupno zrnje, padajući na njegove ruke kao vreli potok.

Te su suze tako ganule Wysockoga, da je gotovo nehotičnom kretnjom počeo milovati njezinu bujnu kosu, šapćući tihim, nježnošću prožetim i ganutljivim glasom neke riječi, koje nisu imale gotovo nikakve veze.

Ona mu je sve većma primicala glavu, jer ju je svaki dodir njegove ruke elektrizirao i punio čudnim, neizrecivo slatkim užitkom. Zaokupila ju je nesavladiva volja da mu položi glavu

na prsa, da mu baci ruke oko vrata, da se priljubi uz njega i da mu iskaže sve, sve, što ju je mučilo.

Njezina je duša, puna nježnosti, čeznula za takvim milovanjem, kao što je žeđala za ljubavlju, koju se bojala odati pred njim u taj čas, podržavana jedino nekom gestom ženske stidljive pasivnosti. Plakala je tako tiho, da je samo suzama, koje su tekle, i nervoznim drhtanjem blijedih usana kazivala, kako joj je.

Gledala je u njega kroz te suze, koje su njemu razmekšale dušu, a on je bio tako čudnovato tronut, da se bojao, da će podleći iskušenju, da joj poljubi usta, koja su joj se bila upalila od plača. On je naime nije ljubio, to je osjećao i u taj tren, to je bilo samo veliko saučešće prema toj patnji. Nije ni primjećivao njezinu ljubav prema njemu, vidio je samo prijateljstvo, jer je želio samo prijateljstvo.

Bernard je svirao sve bjesnije udarajući po glasoviru; razbijeni, bučni zvuci nekog mahnitog scherza bučali su po pustim odajama i drhtali u bijesnom, porugljivom smijehu, koji kao da se valjao po sagovima.

Ruža je hodala nizom soba, ni na što ne svraćajući pažnje. Svaki bi čas izronila iz mraka, prošla kroz lovačku sobu i izgubila se u udaljenijim sobama, odakle se vraćala doskora onim svojim teškim, ljuljuškavim pomicanjem bedara.

Pretvarala se, da je zamišljena, a zapravo je htjela da dade vremena Meli da se sporazumi s Wysockim, i bila je nestrpljiva, što su njih dvoje sjedjeli jedno uz drugo tako nepomično i šuteći. Htjela je da vidi, kako će jedno drugome pasti u zagrljaj, mucajući ljubavne riječi, kako će se gutati poljupcima; tako je ona sve dobro unaprijed zamislila i tako požudno željela da vidi takav prizor, te je svaki čas, šetajući se, pogledavala, da li će ih zateći pri cjelivanju . . .

— Šeprtlja! — mislila je srdito i, zaustavivši se kraj vrata, promatrala je iz tame glavu i lice Wysockoga.

— Temuzgalo! — promrmlja mrzovoljno i okrene se prema Bernardu, koji je prestao svirati.

— Jedan je sat! Laku noć, Ružo, idem kući — reče Bernard.

— Idemo zajedno — usklikne Mela. — Ako hoćeš, povest ću te kočijom. Moja kola čekaju pred kapijom.

Okrene se prema Wysockomu, koji je kao u snu zakapčao dugmeta na kaputu, koja su mu se neprestano raskopčavala.

— Dobro.

— Mela, ne zaboravi, da je u subotu rođendan Endelmanove — reče Ruža na rastanku. — Danas me je svastika zamolila, da vas podsjetim. Očekuje vas vrlo željno.

— Jučer sam primila poziv, ali da li ću doći, ne znam.

— Dođite svakako, vidjet ćete svu silu neobičnih stvari. Zajedno ćemo se narugati svastiki. Sprema se ljubeznim gostima iznenađenje: koncert, nova slika i ona tajanstvena Trawińska.

— Doći ćemo. Vrijedno ju je pogledati.

Wysocki otprati Melu do kočije.

— Zar ne ćeš sjesti? — zapita ga ona, čudeći se, jer joj je pružio ruku za rastanak.

— Ne, oprostite . . . Moram se proći . . . Tako sam denerviran — ispričavao se on prilično nespretno.

— Pa . . . laku vam noć! — reče Mela s naglaskom, povrijeđena, što je Wysocki odbio njezinu ponudu. On je bez obzira na to poljubi u ruku. Ona požali, što je bila tako oštra i još se iz kola okrenula za njim.

— Hajdemo u kakvu gostionicu — predloži mu Bernard.

— Ne, zahvaljujem, danas nisam raspoložen.

— Hajdemo u Château!

— Moram ravno kući, jer me čeka majka.

— Ne sviđa mi se to brbljanje. Ti si sam postao od nekog vremena čudan. Izgledaš kao da si progutao bakcil ljubavi.

— Ne, na poštenu riječ nisam zaljubljen.

— Zaljubljen si, samo još nisi s time načisto.

— Onda ti znaš više nego ja. A u koga, ako bi ti bio tako ljubezan, da mi kažeš?

— U Melu.

Wysocki se stade smijati prilično neiskreno.

— Promašio si potpuno.

— Ne, ja se u tim stvarima nikada ne varam.

— Recimo, da je tako, a zašto mi ti to govoriš? — zapita Wysocki dosta nevoljko.

— Jer mi te je žao, što si se zaljubio u židovku.

— Zašto?

— Jer su židovke dobre za flirt, Poljakinje za ljubav, a Njemice za osnivanje obiteljskoga obora. Ali da židovka bude tvoja žena — nikada! Bolje da se utopiš!

— Možda ti ja smetam? Budimo iskreni jedan prema drugom — usklikne Wysocki žestoko i zaustavi se.

— Ne, na poštenu riječ, ne. Kakva je to zamisao? — nasmije se Bernard suho. — Samo sam te iz prijateljstva upozorio, jer su između vas tako velike razlike u pasmini, da ih ne bi ni najmahnitija ljubav mogla izjednačiti. Nemoj kvariti svoju rasu i ne uzimaj za ženu židovku! A sada mi ostani zbogom!

Sjedne u dorožku i odveze se kući, a Wysocki opet pođe Piotrkowskom kao prije dva sata, ali je sada išao brzo i posve u drugom raspoloženju.

Bernardove su ga riječi ponukale da mnogo razmišlja, pa je počeo i sam ispitivati čuvstva, koja je u njemu budila Mela.

XI

Mela se zaključala u svoju sobu i razmišljala o sebi.

Ležala je otvorenih očiju, prisluškujući tišinu noći i one glasove, koji se stadoše u njoj javljati: glasove odlučnoga protivljenja očevim naumima, jer joj je juče ujutro prilično odlučno saopćio bračnu ponudu, obični trgovački ofert od velike tvrtke iz Sosnowica Wolfisz et Landau, koja je imala sina i htjela ga oženiti kćerkom tvrtke Grünspan et Landsberger.

Posao se činio koristan za obje strane.

Mladi je Leopold Landau pristajao; njemu je bilo svejedno, s kim će se oženiti, samo ako mu žena donosi miraz u gotovom i u poželjnoj visini. Novac mu je bio potreban da osnuje posao na svoju ruku, a pošto je Mela imala takav miraz, a usto mu se još i svidjela po fotografiji, koju su mu posrednici potajno dobavili, bio je spreman da se ženi.

Da li ga je ljubila, da li je pametna ili glupa, zdrava ili bolesna, dobra ili pakosna — to mu je bilo »ganz egal«, kao što je rekao posrednicima.

Jučer je doputovao u Lodz da pogleda svoju buduću.

Otac mu se vrlo svidio, Mela ga je zablještila, a tvornica je na njega učinila dojam sjajnoga posla, ali ovo posljednje nije izbrbljao pred starim, nego je, naprotiv, pregledavajući tvornicu, udesio vrlo ravnodušno lice i prilično prezirno promatrao već gotove marame.

— Lodzka roba! — šaptao je žmirkajući.

— Ne budite glupi, to je posao, koji ide! — reče žestoko Grünspan.

Leopold se nije uvrijedio zbog te pretjerane iskrenosti — u poslu nema srdžbe — tapšao je taticu po lopatici i u najvećem su se skladu vratili na objed.

Mela se mučila za stolom i s mržnjom je u srcu slušala Landauove sosnovičke komplimente, i čim je mogla, pobjegla je k Ruži.

— Profitirala sam pol dana, ali što će biti sutra, što će biti kasnije? — mislila je sada ležeći u mraku i gledajući u zavjesu, kroz koju je mjesec po sobi rasipao zelenkasto svijetlo, što se drhtavim praškom svjetlucalo na svjetlom sagu i na tamnoj peći od majolike. — Ne će me prisiliti, nikako, ne će! — govorila je u sebi odlučno i s gnušanjem mislila na Leopolda, na njegovo vjeveričko lice; prožimao ju je fizičkom odvratnošću njegov promukli glas i izvrnuta, slinava crnačka usta.

Zaklapala je oči, skrivala glavu u jastuke, da se oslobodi te predodžbe. Nervozno se trzala, kao da su je odvratno dotaknule njegove hladne i znojne ruke, koje je još osjećala; makinalno obriše ruke o pokrivač, zatim ih stade dugo promatrati na mjesečini, kao da se bojala, da je taj dodir ostavio kakav prljavi trag.

Osjećala je da ljubi Wysockoga svom snagom duše, da u njemu ljubi cijeli onaj svijet, u kojem je odrasla u Varšavi, svijet toliko različit od onoga oko nje.

Znala je, da ne će poći za Leopolda, da će se moći oduprijeti svim navalama oca i porodice, i u toj se odluci iscrpljivala sva njezina energija. Kasnije je mislila samo o Wysockom i ne pitajući se, da li je on ljubi. Previše ga je ljubila, a da bi išta primijetila, ili da bi se mogla uvjeriti o njegovoj ravnodušnosti.

Danas mu nije spomenula svoje patnje, jer je bio tako denerviran i tužan; uostalom, ona se osjećala kraj njega tako

čudnovato plaha, kao dijete, koje se boji potužiti se pred starijima. Zaboljelo ju je, što nije htio da se s njom poveze, ali onaj njegov čvrsti stisak ruke prožimao ju je strastvenom jezom.

Duge je sate proležala tako nepomično, ponavljajući u mislima cijelo razdoblje njihova poznanstva i današnje veče; protezala se i čvršće pritiskala glavu u jastuk, jer ju je uspomena na doticaj njegovih ruku i ono milovanje po kosi prožimalo uzbudljivom slatkom jezom.

A onda, kad je već siva zora sve jače stala bijeliti nutrašnjost sobe, vabeći na javu dana konture namještaja i pokućtva, razmišljala je o poznatim doktorima i o njihovim uspjesima.

Imala je dvije drugarice, koje su se udale za liječnike i vodile su otvoreni dom na istoj visini kao i neke žene tvornićara. To ju je posve umirilo, i ona, puna misli, kako bi vodila kuću, u kojoj bi se skupljala sva lodzka inteligencija, zaspi.

Probudila se dosta kasno i s velikom glavoboljom.

Cijela je porodica bila okupljena kod drugog zajutarka, kad je ona ušla u blagovaonicu.

Najprije je nahranila baku i, ne osvrćući se na neko uzvikivanje Zygmuntovo, sjela za stol.

Grünspan je, kao obično, hodao po sobi s tanjurićem punim čaja i objeručke ga dizao k ustima; bio je obučen u baršunasti kućni haljetak višnjeve boje, išiven zlatom na ovratniku i rukavima; isto tako vezana baršunasta kapica stršila mu je na tjemenu, lice mu je bilo vedro, čaj je srkao glasno i samo na prekide odgovarao Zygmuntu, koji se žurio s jelom, jer je putovao u Varšavu.

Stara tetka, koja je vodila kućanstvo, pakovala mu je kovčeg.

— Zygmunt, ja ti spremam čisto rublje; treba li ti čisto rublje?

— Dobro. Kažem vam, oče — reče Zygmunt — da nema na što da se čeka; neka Grosman odmah otpututje, on je uistinu bolestan. A vi i Regina vodit ćete poslove.

— Što je Albertu? — zapita Mela, koja je nakon požara izgubila prema njemu nekadašnju sklonost.

— Ima feler u srcu; vrlo se ojadio zbog onog požara.

— Bio je to veliki Feuer, da sam se i ja uplašio — reče Grünspan i pruži tanjurić, da mu Mela nalije čaja, a tek kad je vidio njezine podočnjake i sivo kao nabreklo lice, zapita: — Što si dana tako blijeda, Mela, jesi li možda bolesna? Naš će doktor baš sada doći u porodični dom k nekom radniku, pa bi te mogao pregledati.

— Zdrava sam, samo nikako nisam mogla spavati.

— Draga Mela, znam ja, zašto ti nisi mogla spavati — klikne on radosno i ljubezno je pomiluje po obrazu. Morala si malko razmišljati o njemu, razumijem ja to.

— O kome? — zapita ona strogo.

— O svom budućem. On te pozdravlja po meni; doći će ovamo poslije podne.

— Nemam ja nikakvog budućeg, a kad dođe, možeš ga, Zygmunte, ti primiti.

— Jeste li čuli, oče, što ova glupača kaže? — usklikne Zygmunt srdito.

— Mir, Zygmunte, prije vjenčanja sve djevojke tako govore.

— Kako se zove taj . . . gospodin? — zapita Mela pod utjecajem neke nove misli.

— Ona se ne sjeća! Kakva je to opet šala?

— Zygmunte, ja tebi ne govorim ništa, ostavi me na miru!

— Ali ja tebi govorim, ti si dužna da me slušaš! — klikne on raskopčavajući brzo svoju munduru, što je radio uvijek, kad se ljutio ili bio uzbuđen.

— Mir . . . mir . . . djeco. Mela, ja ću ti reći. Tvom budućem je ime Leopold Landau, iz Częstochowe je. A kako bi ti htjela da se zove? U Sosnowicama imaju tvornicu Wolfisz et Landau, solidna firma, to prezime ima svoju vagu.

— Ali ne za mene! — odgovori Mela odlučno.

— Zygmuš! Ja ti mećem u kovčeg ljetnu munduru. Hoće li ti trebati ljetna mundura, a?

— Metnite, tetko! — uzvikne on brzo i poče joj pomagati u pakovanju. Oprostivši se brzo iza toga s ocem, povikne već s vrata:

— Mela, doći ću tek na tvoju svadbu. — Nasmiješi se zlobno i izađe.

Grünspan se stade bez ustručavanja oblačiti uz Franćiškovu pomoć, jer, premda je imao svoju krasno uđešenu sobu, nije

mogao da se na nju privikne, uvijek mu je bila milija nečistija soba i makar strka ljudi nego samoća. Mela je šutjela, a tetka, žuta, mršava, pogurena židovka u riđoj vlasulji, koja je u sredini bila razdijeljena bijelom vrpcom, s upalim i kao zaprašenim licem s teškim vjeđama, koje su nesvijesno padale, a ispod njih su tinjale gnojave oči, hodala je po sobi, slažući u kredenc čaše i tanjure od zajutarka, koje je na licu mjesta prala u umivaoniku.

— Uzmite, Franćišek, ovo za djecu! — promrmlja stresavši s tanjura na linoleum komadiće kruha i nagrižene kosti.

— To je hrana za pse, a ne za moju djecu! — odgovori on oholo i bezobzirno.

— Ti si glupi prostak. Od ovoga se može još skuhati juha.

— Pa dajte kuharici, neka skuha.

— Mir, Franek, ne brbljaj! Daj mi vodu za umivanje!

I gotovo već posve obučen, poče se umivati, kvaseći vrlo nježno svoje lice vodom i prštući pri tome vrlo glasno.

— Mela, što imaš proti Leopoldu Landau-u?

— Ništa, jer ga nikako i ne poznam; vidjela sam ga tek prvi put.

— Zar to nije dosta? Kad se sklopi posao, imat ćete vremena da se bolje upoznate.

— Reći ću vam, oče, još jedamput odlučno, da ne ću poći za njega.

— Što gledaš kao muha u mlijeku! — vikne Grünspan na Franćiška, koji je izišao odmah s tetkom. Pomno se obriše, počešlja, prikopča ovratnik na prilično prljavu košulju, metne kravatu, koja mu je posve zastrla košulju, pomeće u džepove sat i četkicu s češljićem, pogladi pred zrcalom bradu, sakrije pod prsluk dugačke bijele gajtane, natakne šešir, zagrne ogrtač, uzme kišobran pod pazuho i, navlačeći tople rukavice, zapita:

— A zašto ne ćeš poći za njega?

— Ne ljubim ga i odvratan mi je, a drugo . . .

— Ha! ha! Draga moja Mela ima male mušice u glavi.

— Može biti, ali uza sve to ja ne ću poći za njega — klikne ona vrlo odlučno.

— Mela! Ja ti ništa ne ću reći, jer sam vrlo liberalan otac. Mogao bih zapovjediti, mogao bih sve to udesiti bez tebe, ali ja to ne ću učiniti. Zašto? Jer te volim, Mela, i dajem ti vre-

mena da se predomisliš. Ti ćeš se predomisliti, jer si pametna djevojka i ne ćeš pokvariti ovako sjajan posao; bit ćeš, Mela, prva persona u cijelim Sosnowicama. Ja ću ti to ukratko objasniti.

Ali Mela ne htjede da sluša, nego je silovito odgurnula stolac i izišla iz sobe.

— Te žene uvijek imaju svoje hirove! — promrmlja Grünspan, nimalo uvrijeđen, što mu je kći odbila ponudu i što je izišla. Ispije ostatak hladnoga čaja i izađe u grad.

Nekoliko dana nije se uopće spominjalo vjenčanje. Landau je otputovao, a Mela je gotovo čitave dane prosjedjela kod Ruže, samo da što rjeđe vidi oca, koji bi je, kad ju je slučajno sreo, pomilovao po licu nasmiješivši se uviđavno i zapitao:

— Mela, zar još uvijek ne ćeš Leopolda Landaua?

Ona obično nije odgovarala, ali je bila očajna i denervirana tim stanjem. Nije znala, što da učini i kako će se sve to svršiti. Usto ju je počelo mučiti uzbudljivo pitanje: da li je Wysocki ljubi? To se pitanje usjeklo u njezin mozak kao igla i sve je većma bolo tamnim, bolnim sumnjama. Bilo je časova, kad bi mu ona uza sav svoj dosta razvijen ponos otvoreno željela otkriti svoju ljubav, samo da čuje onu željenu riječ: ljubim! Ali Wysocki nije dolazio k Ruži, samo ga je jedamput srela na ulici, kad je vodio majku ispod ruke, pozdravio ju je i mora da je objašnjavao majci, koga pozdravlja, jer je Mela osjetila na sebi njezin pogled, pun ispitivanja. Pošla je s Ružom k Endelmanovima samo zato, što se nadala, da će tamo sresti Wysockoga. Samo se nadala, jer nije znala, da li on onamo zalazi.

Vozile su se kroz grad polako, jer je dan bio lijep, ulice su se malko osušile i vrvjele mnoštvom šetača, radnika u blagdanskom ruhu, jer je na subotu baš pao nekakav blagdan, koji se svečano slavio. Šaja se vozio s njima na prednjem sjedalu i vrlo joj brižljivo pokrivao noge pledom.

— Ružo, imam volju, da se provezem. Pogodi, kuda? Ako pogodiš, povest ću te sa sobom.

Ona nehotice pogleda u plavo nebo, što je visjelo nad gradom, i klikne bez promišljanja:

— U Italiju!

— Pogodila si. Možemo otputovati za nekoliko dana.

— Poći ću s tobom, ali pod uvjetom, da i Mela pođe s nama.

— Neka pođe, bit će nam veselije na putu.

— Hvala ti, Ružo, ali ti znaš, da ja ne mogu. Otac ne će na to pristati.

— Kako ne će pristati? Kad ja hoću, kako onda Grünspan da ne pristane? Sutra ću u toj stvari otići k njemu i druge subote već ćemo njušiti narančino cvijeće.

Ruža je već poznavala Italiju, bila je tamo s bratom i svastikom, ali sada je željela putovati da pokaže Italiju prijateljici. Stari je Mendelsohn također poznavao Italiju, ali vrlo površno, jer je imao maniju, kad bi zima pritisla i snjegovi zatrpali kraj, da se u njemu budila nejasna, nesavladiva čežnja za suncem i za toplinom i dotle ga je mučila, dok nije naložio da se prirede kovčezi, poveo pokojeg sina i žurno bi otputovao bez odmaranja u Italiju, u Nizzu, ili u Španjolsku. Ali najkasnije za dvije nedjelje već bi se vratio. Nije mogao i nije znao živjeti bez Lodza. Nije imao onih šest sati, što ih je morao svaki dan prosjedjeti u poslovnici, nedostajao mu je šum strojeva, mahnito kretanje, napeti život tvornice; nedostajao mu je Lodz, pa tek što ga je izgubio iz očiju, vraćao se pun čežnje. Tako ga je privlačio kao što veliki magnet privlači željeznu pilovinu.

— Papà! Ali ja se ne ću odmah vratiti s tobom!

— Dobro, i ja bih htio da se tamo dulje zadržim. Lodz me već umara.

Dovezoše se pred dvospratnu kuću, koja je dosta sretno oponašala tešku palaču u firentinskom slogu, a stajala je u vrtu neke pokrajinske ulice, odijeljena od nje željeznom rešetkom, obraslom bršljanom, iz kojega su se sjali pozlaćeni šiljci ograde i plave vaze od majolike, postavljene na stupovima, rumene od rascvalih grmova azaleja, koje su bile izložene naročito zbog današnje svečanosti kod Endelmanovih.

Tvornice Dioničarskog društva Kessler et Endelman zatvarale su vrt crvenom golemom zidinom, koja se na suncu sjala bezbrojnim prozorima.

Kočijaš obiđe nasad od cvijeća iz staklenika i grmlja i doveze ih pod ulaz sa stupovljem. Stupovi su podržavali terasu,

ograđenu drvenom balustradom, koja je bila obojadisana kao da je od mramora.

Iz dugačkoga trijema, pokrivenog crvenim sagom, gdje je u sredini stajao veliki bokor rascvalih rododendrona, vodile su na prvi kat široke stepenice, također pokrivene crvenim sagom i okićene dvostrukim redom bujnih azaleja, koje su se kao trak snijega isticale pred zidovima, obloženim tamnocrvenim damastom.

Električno je svijetlo obasjavalo predsoblje i stepenice, iskreći se u ogromnim zrcalima predsoblja.

Nekoliko lakaja u crnom sa zlatnim gajtanima na ovratnicima kaputa primalo je ogrtače od uzvanika.

— Kako je tu lijepo! — šapne Mela, penjući se stubama s Ružom.

— Lijepo? — odgovori Šaja prezirno, čupajući nehajno cvijeće, bacajući ga na sag i gazeći ga cipelama, koje su škripale.

Endelman izađe čak pred vrata, pozdravi ih oduševljeno i ostentativno ih povede u salon.

— Vi ste vrlo ljubezni, gospodine predsjedniče, što? — dovrši pitajući i nakrene uho, jer je bio malko nagluh.

— Htio sam da te vidim, Endelmane, no, pa kako je?

Potapše ga prijateljski po lopaticama.

— Hvala lijepo, dobro mi je, i mojoj ženi također. Što?

Žamor, koji je vladao u salonu, stišao se, kad su oni ušli, nekoliko desetaka osoba diglo se da pozdrave pamučnoga kralja, koji se u dugačkom crnom kaputu i lakiranim cipelama oštro razlikovao od sakupljenih, koji su svi bili u frakovima.

Išao je kroz salon s vrlo ljubeznim smiješkom, nekima je pružao ruku, neke je tapšao po ramenima, dame je pozdravljao klimanjem glave i žmirkajući kružio pogledom po salonu.

Mladi mu Kessler primakne fotelj. On se spusti na nj teško i odmah ga zaokružila stiska ljudi.

— Jeste li umorni, gospodine predsjedniče? Izvolite li možda čašicu šampanjca odlične marke? Što?

— Popit ću — reče Šaja svečano, brišući šarenim rupcem naočale, a tek kad ih je nataknuo, počeo je da odgovara na mnogobrojna pitanja.

— Kako zdravlje, gospodine predsjedniče?

— Da li vam se vratio nekadašnji apetit?

— Kada putujete na liječenje, gospodine predsjedniče?

— Izvrsno izgledate, gospodine predsjedniče!

— A zašto da izgledam zlo? — odgovori on sa smiješkom, slušajući dalje s nekom omalovažajućom dosadom taj zbor glasova, dok je očima pratio Ružu, oko koje se sabralo nekoliko mladih dama u svijetlim opravama.

Malko i previše bučna vreva počela je da prodire iz budoara, koji su bili kraj salona, a isto tako i iz dvorane, gdje je bio buffet, i od velike grupe gospođa i gospođica, koje su sjedjele u sredini salona.

Vladala su dva jezika: francuski su govorile gotovo sve židovke, mlade i stare, s malobrojnom šakom Poljakinja, dok su se njemačkim služili Židovi, Nijemci i Poljaci.

Samo se gdjegdje, i to tiho, čuo poljski govor, kojim se sporazumijevala grupa inžinira, doktora i drugih specijalista, dovoljno istaknutih da budu pozvani k Endelmanovima, no koji su igrali prilično skromnu ulogu prema milijunarima, a da bi mogli davati glavni ton salonu.

Endelman se doskora vratio s lakajem, koji je išao pred njim, noseći na srebrnoj tasi čašu, srebrn kablić i uleđenu butilju šampanjca.

Endelman odsiječe žice oko čepa, a kad je čep odskočio, sam je natakao iskričavo piće i ponudio Mendelsohnu, koji je počeo piti polako, stručnjački uživajući.

— Nije loše, hvala ti, Endelmane.

— Čini mi se! Jedanaest rubalja butilja!

Nekoliko stolaca, tabureta i niskih fotelja sačinjavalo je polukrug, usred kojega je sjedio Šaja kao kralj među dvorjanicima i vazalima; raskopčao je kaput, te mu krila kaputa padoše na zemlju i otkriše svileni atlasni prsluk, ispod kojega su visjela dva bijela gajtana. Nogu je prebacio preko noge tako visoko, da mu je vršak cipele bio u visini glava onih, što su sjedjeli i na svaku se njegovu riječ pokorno sagibali. Usta su zašutjela u pola riječi, kad bi on progovorio; svi su pratili svaki sijev njegovih crnih krupnih zjenica, zaokruženih pocrvenjelim vjeđama, svaku kretnju mršave žute ruke s poodgrizanim noktima i kao štapići tankih prstiju; gladio

je dugačku sijedu bradu i kratko ošišanu sijedu kosu, kroz koju mu se rumenjela koža na glavi.

Lice mu je imalo boju šafrana, a bilo je vrlo mršavo i vanredno živahno; nos grbav i tako protegnut zbog nedostatka prednjih zuba, da mu je visio nad ustima.

Govorio je polagano, naglašavao je svaku riječ i mrštio bijelo čelo, koje je na sljepočicama bilo upalo, vrlo istaknuto i vrlo namršteno u debelim, čvrstim borama.

Iskazivali su prema njegovih dvadesetak milijuna poštovanje i poklonstvo jadni pojedinačni milijuni i malovrijedne stotine tisuća rubalja; okruživali su ga u složnom, skladnom krugu Židovi, Nijemci i Poljaci; pred njegovom snagom, koja je pritiskala sve, a hipnotizirala i one najtreznije, iščezavali su antagonizmi rase, mržnje zbog konkurencije, lična neprijateljstva— jer su se kraj ovolike štuke svi osjećali kao grgeči i samo su uznemireno čekali, ne će li ih što prije progutati — kako je David Halpern prikazivao odnos malih tvorničara prema Šaji Mendelsohnu, ali Šaja je danas bio dobre volje, nije htio da se razgovara o poslovima, nego je počeo da se s nekima i šali.

— Kipman, ti imaš trbuh kao da si onamo spremio komad perkala.

— A zašto bih spremao komad perkala u trbuh? Ja sam bolestan, pa moram odmah u Karlsbad.

I tako su se dalje razgovarali lodzki milijunari, a salon kipio sve jačim životom, jer je svaki čas stizao netko nov.

Endelmanova je gospođa s velikom vještinom i dostojanstvom primala goste, pri čemu joj je muž energično pomagao, jer se svaki čas čuo njegov oštri »što?«.

Šuštanje svilenih oprava, šapat razgovora i miris parfema i cvijeća polako je napunjavao onaj golemi salon, jedan od najveličajnijih salona u Lodzu.

Društvo se neprekidno dijelilo u grupe, koje su gotovo iščezavale u prostranom salonu, po mnoštvu porazmještenoga namještaja i u nekoliko pokrajnih budoara.

Salon je bio na uglu kuće, s prozorima prema vrtovima, iza kojih su dimnjaci tvornica stršili kao štapovi.

Žute svilene zavjese nisu propuštale sunca u nutrašnjost, nego su širile zlaćani polumrak, u kojem su se neizrazitim

linijama sa zidova sjali okviri slika, brončani ukrasi pokućtva i sjajna svilena tkanina, koja je pokrivala stijene, izvezena blijedo zelenim grančicama cvijeća, držala je zidove kao u okviru i sačinjavala podlogu za strop, na kojem je bila razapeta kao kakav svod prekrasna slika, koja je prikazivala prizor à la Watteau: livada, čupavo drveće, potočić, koji se vijuga kao srebrna vrpca kroz tratinu, punu cvijeća, gdje pasu jaganjci s plavim vrpcama na bijelom runu vratova, a četa pastira i pastirica u vlasuljama i kratkim kostimima pleše kadrilu uz pratnju forminge, u koju svira riđi faun.

U kutu salona dizala je svoja brončana uda ljupka Dijana iz Fontainebleau-a posred bijelih i grimiznih ruža, koje su se nježnim zavojima uspinjale na mramorno podnožje i bacale boje na pepeljastozeleni ton bronce. Pred tom je pozadinom sjedio Mendelsohn s gomilom tvorničara.

Nekoliko je garnitura u najčistijem stilu Ljudevita XIV., bijelih sa zlatom, presvučenih slikanom ili vezenom tkaninom blijedozelene boje, stajalo kraj zidova, pod nizom slika, koje su ponajviše bile vrlo skupocjene, jer su Endelmanovi imali čitavu galeriju, sabranu ne toliko s poznavanjem njezine vrijednosti, koliko sa strašću. Osim toga pokućtva bilo ga je još dosta u drugim stilovima; sve je bilo puno inkrustiranih stolića, presvučenih tkaninom, kineskih foteljića od pozlaćenoga bambusa s prevlakom jarkih svila, pozlaćenih žardinijera, punih cvijeća; u mramornom kaminu u stilu gorjela je velika vatra i bacala krvavozlatni sjaj na nekoliko mladih gospođica, među kojima su sjedjele Ruža i Mela.

Endelmanova, veličanstvena u svojoj toaleti od baršuna tamnovišnjeve boje, urešenoj prema tadašnjoj modi imitacijama dragog kamenja oko vrlo omašnoga struka, pristupila je Ruži.

— Ako se ne zabavljate, poslat ću vam Bernarda.

— Možda imate koga zabavnijega?

— Zar vam je on dosadio?

— Za svaki dan je dobar, ali kod današnje svečanosti voljela bih neku promjenu.

— Dovest ću vam Kesslera ili Borowieckoga.

— Zar je i Borowiecki tu? — zapita Ruža radoznalo, jer je malo prije primijetila Likiertovu.

— Cijeli je Lodz kod nas! — reče domaćica zadovoljno, a na ispupčenim joj usnama, sličnima dobrano izgaženim stepenicama, procvate smiješak, s kojim je otišla idući svečanim, veličanstvenim koracima, u aureoli frizirane prosijede kose, stegnute briljantnim iglama; krupno i rastegnuto lice, s tankim zgodnim nosom i malim crnim očicama s jakim podočnjacima, sjalo se od ponosa.

Razgovarala se sa svima, bila je svuda, ali je svaki čas pogledavala na veliki stalak, zastrt zavjesom i okružen lovorovim vijencem. Stalak je stajao kraj jednoga prozora i na sva pitanja, što se za njim krije, odgovarala je tajanstveno:

— Iznenađenje! Čudo! Gospodine Endelman! — zvala je uzdignutim glasom muža, koji je na njezin poziv brzo dotrčao i s rukom kraj uha slušao ženine naloge, hiteći da ih odmah izvrši.

U buffetu, uređenom u jednoj pokrajnoj sobi, bilo je nekoliko muškaraca u fraku, a među njima je stajao Borowiecki s Trawińskim i sa starim Müllerom, koji je crveniji nego obično, glasno govorio i prezirno pljuvao na pod, psovao židove, jer ga je uzrujavala raskošnost Endelmanova stana i njihove grandseigneurske manire. Borowiecki je šiljio brkove i tupo se smijao, dok je Trawiński gledao ženu, koja je danas prvi put nastupala u Lodzu u tako velikom društvu. Sjedjela je u gomili žena, zasjenjujući sve svojom aristokratskom ljepotom i otmjenom jednostavnošću oprave.

Mora da se dosađivala uz ono banalno cvrkutanje žena, jer je odgovarala kratko kružeći očima po slikama i umjetničkim djelima, razbacanim po salonu; gomila svile, čipaka, baršuna, načičkana svom silom dragoga kamenja, koje se sjalo svim duginim bojama, iznad kojih su se dizale kao nataknute glavice žena — sačinjavala je oko nje divan okvir, u kojem se snažno isticala njezina bijela oprava, zakopčana pod vratom i stisnuta u struku zlatnim pasom.

— Tko je ta lijepa žena? — zapita Grosglik.

— Moja žena, gospodine.

— Onda vam čestitam, to je anđeo, to je četiri puta anđeo, a ne žena! — usklikne bankar i prisili Trawińskoga, da ga je morao predstaviti.

— Gospodine Borowiecki, vi ne poznate mnoge od ovih dama? — zapita Bernard.

— Prilično. Hoćete li me predstaviti?

— To je moja današnja funkcija.

Bernard uzme Borowieckoga pod ruku i uđu u salon, gdje je već neki dugokosi maestro ispitivao glasovir, koji su malo prije dogurali iz jednoga budoara.

— Zar će biti i glazba?

— Pitajte, što ne će biti, na to ću lakše odgovoriti. Jeste li vi danas prvi put na primanju kod moje svastike?

— Da, prije nikada nisam nekako mogao.

— Eh, onda vas žalim.

— Zašto? Zato, što nisam prije bio?

— Da, jer biste već bili preturili tu dosadu — lako se podsmjehne Bernard.

— O, naprotiv...

— Pazite! Počinjemo! Ravno milijun! — šapne i predstavi ga Müllerovoj kćeri.

— O, mi se dobro poznajemo! — klikne Mada radosno i pruži ruku Borowieckomu.

— Recite koju ljubeznost jedno drugome, a ja ću se začas opet vratiti po vas.

— Već sam čuo malo prije — šapne Borowiecki stojeći pred Madom.

— Zar se s tim računa? — klikne ona naivno.

— I računa se i dobro se pamti.

— Ah, kako ste vi dobri! — usklikne ona i brzo zašuti, zaklonivši lice lepezom.

On baci na nju pogled, od kojega je ona pocrvenjela. Danas je izgledala vrlo lijepo u ružičastoj opravi, zakićena bijelim đurđicama; kosa, žuta kao mrkva, spletena u grčku frizuru, otkrivala je bijeli zatiljak, koji je bio pokriven zlaćanim pjegicama kao pahuljicama, a kad bi se zarumenila, pjegice bi se zalile krvlju; zlatni obruči trepavica, koje su obrubljivale plave porculanske oči, padoše na zjenice, odakle se više nisu usudile dići prema njemu.

— Zabavljate li se dobro? — zapita je on ozbiljno, da je izvuče iz neprilike.

— Ne... da... molim, sjednite kraj mene.

— Je li mama tu?

— A, ne; mama ne voli ovakvo društvo, jer, vidite, mami je neudobno, a glavno je, što mama ne će da dolazi u društvo sa židovkama — dovrši ona tiho smješeći se iza lepeze od nojeva perja.

— A vi?

— Meni je svejedno, samo sam se spočetka strašno dosađivala.

— A sada?

— Sada više ne. Čim sam vas opazila, osjetila sam se slobodnija.

— Hvala vam — reče on i nasmiješi se.

— Zar sam rekla nešto neumjesno? Onda ne ću ništa više govoriti; ne ću ni usta otvoriti.

— Proti tomu protestiram vrlo žestoko i energično.

— Ne, ne ću govoriti, jer čim nešto reknem, ispadne ili glupo ili smiješno.

— Ni jedno ni drugo, slušam vas nesamo pozorno, nego i s pravim užitkom.

— Hajdemo da dovršimo kuluk! — vikne Bernard vrativši se.

Borowiecki se nakloni i oni odoše praćeni Madinim pogledom, koja se nije usudila zamoliti Borowieckoga, da joj se opet vrati.

— Dvjesta tisuća u sortiranoj robi ili u nesigurnim mjenicama — šaptao je opet Bernard, predstavljajući ga ružnoj, gotovo od pjega crnoj gospođici, kojoj glava, lice i mršave grudi bijahu posute puderom i briljantinima.

— Ima li prave zube, ne jamčim, ali za briljante preuzimam odgovornost.

— Vi ste neuporediv čičerone.

— To je u Lodzu općenito poznata stvar. Odmah ću vas odvesti k ruševinama. Pedeset tisuća bares Geld na stol — ali tata može još jedamput pogorjeti, pa će se miraz učetverostručiti.

Vremešna, blijeda gospođica s anemičnim pogledom, zelenkasta lica i oprave, nasmiješila se nekim bolećivim smiješkom otkrivajući dugačke, rijetke zube i jako zubno meso.

Borowiecki se nakloni i žurno ode, jer je na njega učinilo baš neugodan dojam to ugašeno lice, slično zaustavljenom satu od starog zaprašenog i otkrhanog saskog porculana.

— Sto hiljada, hirova za dvjesta, a pameti za tri groša — šaptao je Bernard, predstavljajući ga Feli, Ružinoj prijateljici, koja je sva bila u gibanju, kosa joj se tresla, oči zvjerale uokolo, micala je nogama, ramenima, ustima, obrvama i svaki čas praskala u veseli djetinji smijeh i bila tako ljupka, nasmiješena, raspoložena, tako je divno sklapala ručice, tako naivnim glasićem cvrkutala i tako se slatko umiljavala, da je Borowiecki šapnuo:

— Lijepo dijete!

— Da, samo što u tom lijepom djetetu sjedi buduća Mesalina!

Borowiecki nije mogao protestirati, jer su se približavali Ruži.

— Ruža Mendelsohn! Prezime samo veli: koliko! A ona druga, pepeljasta, to je Mela Grünspan, miraz ne ću spomenuti u ciframa, ali vam mogu reći, da je to najbolja i najpametnija gospođica u Lodzu — šapne Bernard i predstavi ga prijateljicama, koje su ga radoznalo promatrale.

— Previše je mršav! — šapne Ruža s takvim izrazom lica, da se Mela nije mogla suzdržati od smijeha.

A Bernard je predstavio prijatelja još nekim starim i mladim damama i svuda ga primjereno upućivao, a kad je svršio posao, ostavio ga je na sredini salona.

Borowiecki stane do zida i poče radoznalo promatrati sakupljene. Prema njemu bila su vrata zastrta zelenozlatnim portijerama, koje su vodile u budoar, gdje je osamljena sjedjela Likiertova i gledala u njega. On spočetka nije primijetio toga pogleda, jer su ga zanimale šarene grupe žena, koje su se između pokućtva, cvijeća i zelenila iskrile dragim kamenjem kao zlatarski izlozi, i grupe crnih frakova, porazbacane prema zidovima i prema toj bujnosti boja ženskih toaleta kao crni, ružni morski pauci pred kakvim gobelinom. Nekoliko starijih dama, koje su bile gotovo pogurene pod mnoštvom čipaka, zlata i briljanata, sjedjelo je kraj njega i tako su se glasno razgovarale, da se on malko odmaknuo.

— Zar ne, da je ovo divno? Od toga bi se mogla načiniti slika? — zapita, prolazeći kraj njega Endelmanova i povuče ga za sobom.

— Neuporedivo!

— Uzimam vas sa sobom, jer netko hoće da vas upozna; samo vas upozoravam, da je netko vrlo lijep i vrlo opasan.

— To gore po mene — odgovori on tako skromno, da se Endelmanova nasmijala i, udarajući ga lepezom po ruci, slatko šapnula:

— Vi ste opasan čovjek.

— Najopasniji sam samom sebi — odgovori on posve ozbiljno i uđe s njom u mali budoar s kineskim namještajem.

Domaćica ga predstavi slavnoj lodzkoj ljepotici, koja je nehajno sjedjela na žutoj kineskoj sofi sa šaličicom u ruci.

— Morate mi oprostiti smionost barem zato, što se usuđujem priznati, da sam vas već odavno željela upoznati.

— Doista nisam dostojan te časti — reče Borowiecki umorno i dosadno, obaziruć se prema salonu, ne dolazi li kakav spasitelj.

— Ipak imam nešto da vam zamjerim.

— A ne bi li se to moglo zaboraviti? — zapita on sa smiješkom, prateći njezine živahne kretnje.

— Pa i zaboravit ću zacijelo, ako se vi primjereno pokajete.

— Premda ne znam zašto, kajem se iz sveg srca.

— Mojoj je zamjerci povod taj, što ste mi očarali muža.

— Zar se tužio, da se onda s nama zlo zabavljao?

— Naprotiv, tvrdio je, da se onda prvi put u životu dobro zabavljao.

— Dakle mjesto da mi zamjeravate, morali biste da mi platite zahvalnošću i to dvostrukom.

— Zašto dvostrukom?

— Zato, što se dobro zabavljao i što svojom prisutnošću nije pokvario našega izleta u Pabjanice — dometne on s naglaskom i bistro joj pogleda u oči i u uznemireno napete obrve.

Ona se suho nasmije i stade popravljati divnu ogrlicu od bisera, ukrašenu briljantima, koja joj je grlila mramorni, prekrasno građeni vrat. U tom pokretu rukavice, koja je sezala do ramena, otkriše se i pokazaše malko njezine klasične lijepe

ruke. Disala je tako brzo, da su joj se tek napola pokrita prsa nadimala i spuštala.

Bila je doista vrlo lijepa, ali od one suhe, klasične, hladne ljepote; sivočelične oči bez sjaja gledale su kao zamrznuto okno ispod jako pocrnjelih obrva. Gledala je dugo u Karola i napokon šapnula:

— Zašto nije došla Lucy?

Pri tome joj laka ironija zatreptala u očima.

— Ne znam, jer ne znam, koga time mislite — reče on prividno mirno.

— Gospođa Zukerova.

— Nisam znao, da se gospođa Zukerova tako zove.

— Jeste li je davno vidjeli?

— Moram razumjeti pitanje da uzmognem na nj odgovoriti.

— Ah, vi ne razumijete! — reče ona otegnuto sa smiješkom i zasja nizom divnih zubi iza vrlo sitnih usta svinutih kao Amorov luk.

— Vi me preslušavate, gospođo? — zapita Borowiecki dosta žestoko, jer ga je ljutio njezin pogled i hir da ga muči, što je drhtao na njezinom licu. Ona lako namršti obrve i pogleda ga pogledom Junone, kojoj je bila vrlo slična.

— Ne, gospodine, ja samo pitam za Lucy, za našu prisnu prijateljicu, jer je i ja ljubim ne manje, samo malko drukčije nego vi — dometne ona blago.

— Moram vam vjerovati, jer je gospođa Z. vrijedna ljubavi.

— I vrijedna je, da se čovjek ne odriče te ljubavi, gospodine Borowiecki. Nas dvije živimo kao dvije sestre i ne tajimo ništa jedna pred drugom — reče ona s naglaskom.

— Pa? — zapita on mržnjom prigušenim glasom, jer ga je spopala srdžba, što je Lucy pred tom klasičnom lutkom izbrbljala njihovu tajnu.

— Pa treba imati u mene povjerenja i nastojati, da se stekne moje prijateljstvo, koje često može biti od velike pomoći.

— Dobro. Počinjem od ovoga časa.

Sjedne na sofu i poljubi je u golo rame, jer je bila dekoltirana do pazuha i samo su vrpce, išivene dragim kamenjem, držale opravu na ramenima.

— Ovim se putem ne ide k vjernom, sestrinskom prijateljstvu! — šapne ona i malko se odmakne, sa smiješkom.

— Ali prijateljstvo ne bi smjelo imati tako divna ramena, niti bi smjelo biti tako lijepo.

— Niti bi smjelo pokazivati tako silovitih ljudožderskih nagona — reče ona, ustane i, ispruživši svoj savršeno razvijeni stas, brižljivo popravi plavu kosu, koja joj je vještački bila frizirana u uvojcima na sljepočicama, i reče, videći, da se i on digao:

— Ostanite časak; bili smo zajedno baš točno tako dugo, da vas mogu osumnjičiti, da me ljubite.

— Zar biste se vi ljutili na takvu ljubav?

— A Lucy, gospodine Karole? Dobro sam rekla, da ste vi ljudožder.

— Zapravo krasotožder.

— Primam svakoga četvrtka... molim da dođete malo ranije!...

— Hoćemo li se još danas vidjeti?

— Ne, jer ja odmah odlazim. Ostavila sam bolesno dijete zbog vas...

— Šteta, što ne mogu izraziti svoju zahvalnost onako, kako bih želio! — usklikne on smiješeći se i obuhvati pogledom njezin divni struk i vrat.

Ona se zastre lepezom, glavom ga pozdravi i ode, skrivajući nepriliku smiješkom.

— Gospodine Borowiecki, gospođa Trawińska vas traži! — klikne Bernard.

— Gdje je lijepa direktorica?

— Pošla je da očima sije smrt i propast — odvrati on.

— Dosadna baba!

— Zalazite li vi k njoj četvrtkom?

— Što bih radio tamo? Dolaze samo njezini obožavatelji i ljubavnici: bivši, sadašnji i budući... Čekamo na vas!

Borowiecki se osjećao tako umoran od dosade, da je htio, mjesto da pođe k Trawińskoj, neopazice izaći po strani, odšuljati se do glavnih vrata i umaći, ali prolazeći kraj portijera susjednog budoara, srete se oko u oko s Likiertovom, svojom nekadašnjom ljubavlju.

Ona ustukne, a on, privučen nesavladivim njezinim pogledom, pođe uzastopce za njom.

Nisu govorili jedno s drugim već godinu dana, razišli su se naglo, bez ijedne riječi razjašnjenja, katkada su se sretali na ulici, u kazalištu, pozdravljali se izdaleka kao da su potpuno strani jedno drugom, a ipak se često pred njim javljalo njezino ponosno i tužno lice kao neka tiha i bolna zamjerka.

Nekoliko je puta htio da s njom govori, ali uvijek mu je ponestalo odvažnosti, jer ga je mučilo, što nije imao što da joj kaže; nije je ljubio. A sada ga je taj nenadani susret omamio i prožeo bolnom mukom.

— Davno vas nisam vidjela — reče ona mirno.

— Ema! Ema! — šapnu on nehotice i zagleda se u njezino blijedo lice.

— Molim, gospodo, ovaj čas će početi koncert! — usklikne Endelmanova i baci na njih pogled.

Odmah iza toga javi se pratnja glasovira i čisti, zvučni sopran odjekne salonom u melodiji pjesmice.

Vreva se stiša i oči sviju utonuše u pjevačici.

Ali oni nisu čuli ništa osim nemirnoga, preplašenoga udaranja svojih srdaca.

Ema je sjela na nizak foteljić, koji je počivao na zmajevima, a bio je odijeljen od kamina zaslonom, kroz koji je prodirao zlatni sjaj vatre i rumenio joj blijedo lice ljubičastim tonom, vrlo tužno lice ljepotice, koja stari.

Borowiecki stane po strani zagledavši se ispod malko spuštenih vjeđa u njezino još uvijek vrlo lijepo lice, na kojem su se već poznavale pandže vremena; na uleknutim sljepočicama već se razvijala čitava mreža sitnih nabora, skupljajući se pod kraljevskim očima, u kojima su se crne zjenice, okružene plavkastim bjeločnicama, kao u djeteta, sjale oštrim blijeskom ispod teških, dugačkih vjeđa, iscrtanih mrežicom plavih i kao vlasi tankih žilica.

Oči su joj također bile podvučene plavim mrljama, koje su izbijale ispod nježne naslage bjelila.

Čelo visoko i vrlo lijepo bilo je otkriveno, jer je imala crnu kosu, kroz koju su svjetlucale srebrne niti, začešljanu na uši, s kojih su visjela dva krupna briljanta.

Izrazito grimizna usta, vrlo bujna, imala su izraz patnje, a spuštala su se u kutu prema snažno crtanim čeljustima. U cijelom licu i malko pognutoj glavi osjećala se neka klonulost, kakva se javlja poslije dugotrajne i teške bolesti, pa su i ta još jedino mlada usta izgledala kao cvijet granatne jabuke, koji vene: — u licu je imala neku trpku, melankoličnu slatkoću, kako to imaju žene, koje su iscrpene ljubavlju.

Njezine nježne crte, koje su odmah odražavale svaki osjećaj, što joj je prostrujao kroz srce i mozak, nervozno su se stezale i drhtale refleksima dojmova.

Bila je obučena u tamnoljubičastu opravu, ukrašenu kraj dekoltéa jarkožutim čipkama, isprepletenim rubinima i ametistima; lik joj je bio tako skladan i vitak, da bi se činila kao mlada djevoka, da nije bilo neke ukočenosti u plećima i u spuštenim ramenima.

Sjedjela je hladeći se lako lepezom, ne gledajući ni u Borowieckoga, ni u koga, premda su njezine sjajne oči obuhvatale cijeli salon, jer je osjećala njegove oči na svom licu i onaj pogled, koji je žegao, prodirao kroz njezino ojađeno i tužno srce kao žeravica, što čudno peče i boli.

Stajao je uz nju tako blizu, da je čula njegov dah i škripanje prsiju od njegove košulje, kad se bio nagnuo; vidjela je njegovu ruku, kojom se naslonio o žardinijeru, mogla je podići oči i nasititi se tim toliko ljubljenim, tim toliko žuđenim čovjekom, ali nije to učinila, nego je nepomično sjedjela.

Znao je, da je ona od one vrste žena, koje samo jedamput ljube i da je ona jedna od onih sanjarskih bršljanskih duša, koje žude za idealnim životom, koje su gluhe i slijepe prema običnoj svagdašnjosti, a pune strastvene žudnje za ljubavlju i za predavanjem sebe dragomu na cijelu vječnost, a u isto doba pune su ponosa i osjećaja vlastitog dostojanstva.

To ga je baš najviše ljutilo, jer mu je bio miliji odnošaj s običnim ženama, kojima pod otmjenom spoljašnošću kucaju obična srca ženka ili kućanskih poslova. Ovakve ne prave tragedije od letimičnog ljubakanja, jer to dovrše suzama, besanicom i napokon s drugim ljubavnikom, ili se vrate k časovito prekinutim kućanskim funkcijama i postaju ponovno ono, što su bile prije toga, t. j. n i š t a.

— Što da joj samo reknem? — mislio je on opet.

— Vrlo lijepo pjeva, zar ne?

Ona prekine šutnju ne gledajući u njega.

— Da, da! — odgovori on brzo slijedeći pogledom pjevačicu, koju je nakon svršene pjesme zaokružilo mnoštvo muškaraca vodeći je u buffet.

Glasovir zamuknu, a žamor uskipi jače nego prije po salonu,

Lakaji su raznosili sladoled, ušećereno voće, kolače, bonbone i šampanjac, koji je svaki čas praskao.

— Jeste li već stavili u pogon tvornicu? — zapita ga ona.

— Još nisam, učinit ću to tek na jesen — odgovori on, čudeći se, jer je bio spreman na posve drugo pitanje.

Pogledaše jedno drugome u oči, proniknuvši se pogledima do dna duše.

Ema prva spusti pogled, jer su joj se zjenice zacaklile suzama, i reče tiho:

— Iz dna duše želim vam sreću u... svemu... a vi... valjada... vjerujete... da vam to iskreno... želim...

— Kao nikomu.

— I uvijek jednako... bez promjene...

Duboka tuga zadršće u njezinom glasu.

— Hvala...

On spusti glavu.

— Zbogom! — reče ona i ustane, ali je to rekla takvim tonom, da je Borowiecki zadrhtao i pod utjecajem neke nagle bojazni ili straha počeo grozničavo šaptati:

— Ema, nemoj tako otići! Moram se s tobom sastati; ako nisi na mene posve zaboravila, ako me ne smatraš posljednim bijednikom, dopusti mi, da dođem k tebi, moram s tobom govoriti, hoću da ti reknem... Odgovori mi makar jednu jedinu riječ, molim te!

— Gledaju nas. Zbogom! Nemam vam ništa reći, prošlost je tako obamrla u mom srcu, da se više ne sjećam, a ako se na časove i sjetim, onda se stidim.

Prijeđe suzama pomračenim pogledom preko njegova preblijedjela lica i ode.

Posljednje njezine riječi nisu bile istinite, ali je ona u njih ulila svu svoju osvetu, što je sada, idući polako kroz salon, tako jako žalila, da je imala nesavladivu volju, da se vrati k

njemu, da se baci pred njega i moli ga za oproštenje — ali se nije vratila. Išla je polagano, smiješila se znancima i izmjenjivala nekoliko riječi i pogleda s njima, a da zapravo gotovo nikoga nije vidjela.

Došla je k Endelmanovima naumice radi Karola; odlučila se na taj korak nakon dugotrajnih mjeseci patnje, nakon strahovite borbe sa čežnjom i s ljubavlju, koje su je svu prožimale.

Htjela je da ga vidi, da govori s njim, jer je na dnu njezinoga ponosnog srca pod ruševinama patnja i razočaranja tinjao posljednji plamečak nade, da je on ljubi i da su ih samo časovito razdvojili neki nerazjašnjivi razlozi, a kad ti razlozi budu razjašnjeni i uklonjeni...

A sada se vraćala kao grob, u kojem su posljednji tragovi života sagnjili i raspali se u prah, pokriveni velikom, mrtvom tišinom vječne noći.

Borowiecki pođe među ljude k buffetu, da se osvježi, jer je posljednje Emine riječi progutao kao što vuk proguta u slanini sakrivenu pružinu, koja se sada polako rastezala i kidala mu utrobu oštrim, prodirnim bolom.

Sve bi bio podnio, i suze, i očaj, i prigovore, ali onaj prezir, kojim ga je ošinula, nije mogao da podnese, a morao ga je podnositi, jer ga je u taj čas povela domaćica, da mu pokaže slike i zbirke umjetničkih djela, koja su se nalazila u nekoliko soba u priličnom neredu, ali ga je odmah morala odstupiti Grosgliku, koji je imao nekoga posla s njim.

Nakon pjevanja društvo se opet rastrkalo.

Šaja, okružen svojim dvorom, preselio se u buffet, dok je u salonu vladala Trawińska, okružena zborom mladih žena, među kojima su bile Mela i Ruža.

Endelmanova je svaki čas pristupala k nekomu i slavodobitno šaptala:

— Kod nas je danas cijeli Lodz! Zar ne, da se dobro zabavljaju?

— Divno! — odgovarali su uzvanici, zijevajući potajno, jer se zapravo nitko nije dobro zabavljao.

— Gospodine Endelman! — doviknula je mužu, koji je žurno pritrčao baletnim korakom, što je bilo vanredno smiješno uz njegove tanke nožice i veliki trbuh. — Gospodine Endelman, dajte odnijeti sladoled u kineski budoar.

— Da odmah dam odnijeti sladoled, što? — odgovarao je on, zaslanjajući rukom uho.

— I šampanjca za gospodu.

— Odmah i šampanjca za gospodu.

— Zar ne, da se dobro zabavljaju? — zapita ga ona tiho?

— Što? Lijepo, vrlo lijepo; ispili su gotovo već sav šampanjac.

— Ti prostaci piju šampanjac kao da je to Münchnerbier, što? — šapne Bernardu.

— Imaš još dosta veliku zalihu.

— Imam vina, ali oni nemaju odgoja, jer tako piju, kao da to ništa ne košta.

— Baš si zgodan, moram to pričati po Lodzu.

— Što? No, ne budi tako glup, Bernarde!

Ali Bernard nije slušao, nego je, smijući se, pripovijedao Ruži, kraj koje je sjeo.

— Gospodo, dame se dosađuju ovako same! — klicao je Endelman omladini, koja se skupila u buffetu, da ih odmami od pića, ali nitko se nije ni maknuo.

Bernard je jedini zabavljao dame, sjeo je nasuprot Trawińskoj i razgovarao se s njom, istresajući svaki čas tako zgodne paradokse, da se crvena Ružina glava sagibala sve do koljena, da priguši smijeh, a Trawińska se slobodno smijala finim uviđavnim smijehom na njegove ludorije i očima tražila muža, koji se sada razgovarao s Borowieckim kraj Dijane tako živahno, da im je na mahove čula glasove.

Ostalo se društvo dosađivalo, kako je znalo.

Mada je obilazila malko pospano i pretvarala se, da gleda slike, a sve se bliže primicala Borowieckomu.

Starije su gospođe drijemale po foteljićima ili su u grupama po budoarima pričale novosti; mlade su slušale razgovor Trawińske s Bernardom i upravljale tužan pogled prema buffetu, odakle su dopirali šampanjcem uzbuđeni glasovi muževa i otaca.

Dosada se polagano razlijevala po salonu.

Svi se gledahu ravnodušno i regbi dušmanski, kao da jedni druge okrivljuju zbog tog zajedničkog dosađivanja.

Pregledaše toalete, procijeniše dragulje, kojima su gospođe i gospođice bile doslovno natovarene, ogovarahu i salon i do-

maćine i primanje i same sebe, pa sada više nije bilo što da se radi.

Sakupljene uzvanike ništa nije spajalo, nisu imali ništa zajedničko, skupili su se, jer je neki ton lodzkoga života nalagao, da treba biti kod Endelmanovih, kao što je nalagao, da se čovjek mora oduševljavati njihovom galerijom slika i njihovom zbirkom umjetnina, kao što je nalagao da se katkada pođe u kazalište, i da se od vremena do vremena dade nešto za siromahe, da se jadikuje zbog nestašice društvenoga života u Lodzu i da se putuje u inozemstvo i t. d.

S naporom su se prilagođivali nekim formama, koje su bile prihvaćene u svijetu, a koje su njima bile strane i ravnodušne.

Gotovo o istom tom razgovorao je i Bernard.

— Vi ne volite Lodz? — prekine ga Trawińska, da skrati previše dugačku tiradu.

— Ne, ali ne bih bez njega mogao živjeti, jer se nigdje nisam većma dosađivao i nigdje nisam naišao na više smiješnosti.

— A, vi se bavite sakupljanjem nekih smiješnosti?

— Vi ste smiješkom osudili moju zabavu.

— Nisam sasvim; voljela bih da čujem, koja je svrha tog sabiranja.

— Mislio sam, da biste željeli čuti štogod iz moje zbirke.

— Prevarili ste se u svom mišljenju. Nisam radoznala.

— Baš ni na što? — zapita on malko podrugljivo.

— Barem ne na svoje bližnje.

— Ako su ti dosadni, ah kako su strašno dosadni! — šapne Toni tužno.

— Zar vas se ni žene ne tiču?

— Tiču me se koliko i svi ljudi.

— A kad bih htio da ispričam nešto vrlo zanimljivo, na primjer o gospođi Smolińskoj, koja baš sada odlazi? — zapita on tiho.

— O neprisutnima kao ni o pokojnicima nikada ne govorim.

— Možda imate pravo, jer i jedni i drugi znaju biti dosadni.

— A najviše oni, koji poziraju, da se dosađuju — klikne Ruža s naglaskom, gledajući ga ironički.

— Dobro. Govorimo o slikama! Nije li to tema, koja vam se mili? — klikne on uzbuđeno.

— Onda već bolje o literaturi — prihvati Toni vruće, jer je bila slavna proždiračica romana.

— Jeste li čitali, gospodine, Bourgetovu »La Terre Promise?« — zapita ona bojažljivo, pošto je dosad cijelo vrijeme šutjela.

— Ne čitam sajamsku literaturu. U djetinjstvu sam čitao »Historiju o Magielonu«, »Ružu iz Tannenberga« i slična remek-djela, a to mi je dosta za cijeli život.

— Vi preoštro sudite Bourgeta — oglasi se Mela.

— Možda oštro, ali pravedno.

— Hvala vam za potporu — nakloni on glavu prema Trawińskoj. — Čitao sam neku knjigu toga tobože velikoga pisca, tobože psihologa, moralizatora, čitao sam dosta pomnjivo, jer me je na to prisilila glasovitost, koju on kod nas uživa, pa mi se pričinio kao sladostrasni starac, koji kazuje uzvišenim tonom i s ciničkim smiješkom sablažnjive pričice.

— A kako bi bilo, da počnemo govoriti o ženama? Zar to nije prava tema za gospodu? — dobaci Trawińska zlobno.

— Ha, pa govorimo o tako zvanom krasnom spolu, kad već nemamo zabavnije teme.

Smiješno raskrili ruke, ali se ljutio na Ninu.

— Oprezno, jer nas počinjete vrijeđati!

— Zemaljski se anđeli ne bi smjeli vrijeđati, što ipak malo mogu govoriti o anđelima, jer ta vrsta nije jako poznata u Lodzu. Idem i dovest ću nekoga, tko je u specijalnosti »au courant.«

Reče to dosta tvrdo, digne se i odmah dovede Kesslera, mladog, mršavog Nijemca sa žutom kosom, plavim izbuljenim očima i velikim snažno istaknutim čeljustima, koje su također bile obraštene žutom bradom.

— Robert Kessler! — predstavi, posadi ga na svoje mjesto i ode prema grupi muškaraca, koji su pod vodstvom Endelmana promatrali slike u dugačkoj sobi, koja je bila zapravo galerija.

— Gospodine Grosglik, pogledajte ovu Madonu. To je Madona iz Dresdena.

— Lijepa slika! — reče otegnutim glasom stari Liberman i, turivši ruke u džepove, napne trbuh, prigne glavu na prsa i stade promatrati okvire.

— To je slika, koja je dobila kolajnu, pogledajte, tu piše: »Medaille d' or«, to je masivna slika i stoji debelih novaca, što?

— Koliko? — zapita tiho Grosglik, gladeći kažiprstom lijeve ruke, na kojem se sjao rubin u zlatnom prstenu, svoje crne zaliske, što su mu oblijepili okruglo lice kao kotleti kost; brkove i bradu imao je pomno obrijanu.

Tako je visoko dizao bradu, da su mu dva nabora kože na debelom i crvenom vratu pokrivala ovratnik i činila, da je bio sličan kratkoj utovljenoj svinji, koja zalud kuša da svuče s plota rublje, što tamo visi. Desnicu je držao u džepu bijeloga prsluka.

— Koliko? — ponovi tiho, jer je uvijek govorio tiho i vrlo je ozbiljno podigao obrve, koje su se oštrim lukovima crtale na ispupčenom čelu i sačinjavale jaki kontrast svojom crninom prema sijedoj kosi i ružičastoj masti lica.

— Ne sjećam se, jer se tim bavi moj tajnik — odgovori Endelman nehajno.

— Pogledajte ovu genre-sliku; to je gotovo živo, to se miče.

— Vrlo lijepe boje! — promrmlja netko.

— I još ljepši kapital, što?

— Ja, ja! Sami okviri za ovakav landšaft stoje skupo — reče ozbiljno debeli Knaabe, kuckajući sa stručnim poznavanjem po brončanim okvirima svojim cigarlukom.

— Vi možete sebi priuštiti i zlatne okvire, gospodine Knaabe, jer tko može sebi priuštiti šešir, mora moći sebi priuštiti i glavu — nasmije se Grosglik, koji je gotovo uvijek svoje zaključke obrazlagao poredbama.

— To ste genijalno rekli, gospodine Grosglik — usklikne Bernard svladavajući smijeh.

— Ja i to mogu sebi priuštiti — šapne bankar skromno.

— Molim, gospodo, još jedna Madona. To je kopija Cimabua, ali je bolja od originala, dajem vam riječ, da je bolja, jer stoji okruglo hiljadu rubalja, što? — klikne primijetivši sumnjičav smiješak na bankarovim ustima.

— Da vidimo! Ja vrlo volim Madone. Kupio sam svojoj Mery Murillovu Madonu; njoj godi, da u svojoj sobi ima takvu sliku, pa zašto da joj ne kupim?

Tako su pregledali nekoliko desetaka slika, dok se nisu zaustavili pred velikom mitološkom slikom, koja je zapremala polovicu stijene, a prikazivala je »Ulaz u Had.«

— To je velik komad! — usklikne Knaabe, diveći se.

Endelman poče da tumači značenje slike, ali ga Grosglik živahno prekine:

— To je obični grobar, to je glupa slika. Zašto treba slikati tako tužne stvari? Ja kad vidim pogreb, moram se odmah liječiti, jer me onda nekoliko dana boli u srcu. Tko treba da umre, ne će se utopiti!

— Druga točka koncerta, izvolite, gospodo, u salon! — pozove Endelmanova.

— Čestitam vam na takvoj galeriji, čestitam — klicao je bankar.

— Što će to oni speljavati u salonu?

— Izvolite program, sve je ovdje naštampano.

Bernard mu pruži dugački arak sirove svile, urešen slikarijama, izrađenima rukom, na kojem je bio francuskim jezikom napisan program.

Vratiše se u salon, gdje se već stišalo, jer se naručeni par producirao nekim francuskim dijalogom.

Muškarci, skupljeni kraj vrata buffeta, slušali su dosadna lica i polagano se povlačili k napuštenim čašama i čašicama; žene su, nasuprot slušale lakomo i proždirale očima ono dvoje recitatora, koji su se prenavljali kao mladi naivni ljubavnici, kojima se desio slučaj, da su ih u brdinama razbojnici napali, ugrabili i rastavili. U ovaj su se mah baš sastali i pričali svoje doživljaje s takvim naivnim cinizmom i s takvom elegantnom raskalašenošću, da su se dame tresle od smijeha i svaki čas oduševljeno pljeskale.

— Aah, mon Dieu, mon Dieu! Très joli, très joli! — klicala je glasno u zanosu gospođa Kohn, žena nekoga tvorničara, sva u draguljima kao draguljarski izlog. Njezine su sitne, u slanini utonule očice prskale suzama uživanja i tako se izvrsno zabavljala, da su joj drhtali nabrekli obrazi i ramena, slična valjcima zamotanima u crnu svilu.

— Koliko te oni stoje, Endelman? — zapita tiho Grosglik.

— Sto rubalja i večeru, ali vrijede tisuću, jer se gosti dobro zabavljaju.

— To je dobra ideja. I ja ih moram naručiti za ženin imendan.

— Naručite ih odmah, dobit ćete ih uz popust — šapne mu Bernard preko ramena i primakne se Meli, koja je sjedjela osamljena iza sviju, jer je Ruža sjela u prvi red, da ne izgubi nijedne riječi iz dijaloga.

— Probudi se, Mela! O čemu sanjariš?

— Ovaj sam čas mislila na tebe — šapne ona tiho i podigne prema njemu svoje sive oči.

— Ne, mislila si na Wysockoga! — sikne on i stade srdito trgati rascvale zumbule, koji su stajali na stoliću, kraj kojega je sjeo.

Gledala ga je začuđenim i nekako preplašenim očima.

— Mogla sam isto tako misliti o L. Landauu, o kojemgod znancu, čije si ime mogao spomenuti s isto toliko domišljatosti, ako nisi povjerovao mojim riječima.

— Oprosti, Mela, jesam li te povrijedio?

— Jesi, jer znaš, da nikada ne govorim ono, što ne mislim.

— Daj mi ruku!

Ona mu pruži ruku stegnutu u bijeloj rukavici, izvezenoj sivim vezivom.

On otkopča dugmeta i poljubi je u dlan prilično čvrsto.

— Ako je slobodno Wysockomu, slobodno je i meni! — branio se on, pošto mu je ona dosta oštro istrgla ruku. — Ali, à propos Landaua! Kazivali su mi u gradu, da polaziš za njega. Je li to istina?

— A što si ti odgovorio onima, koji su ti to kazivali o mojoj udaji?

— Da je to glasina, koja se nikada ne će obistiniti.

— Hvala, jer se doista ne će obistiniti. Dajem ti riječ, da za njega ne ću poći — dometne snažnije, jer u njegovim očima primijetila nevjerovanje.

Po njegovom mršavom i nervoznom licu preleti trak zadovoljstva.

— Vjerujem ti, nisam ni jedan čas vjerovao, da bi ti mogla poći za njega. Ti i takav ordinarni kramar, to je obični

macher bez odgoja, prljavo židovče. U krajnjem slučaju volio bih za tebe prije još i Wysockoga.

Njoj zablistaše oči, laka joj rumen prijeđe preko lica, spusti vjeđe pod njegovim ispitljivim pogledom i, popravljajući narukvicu, prošapće:

— Ti baš ne voliš Wysockoga osobito?

— Štujem ga kao čovjeka, jer je ispravan i dosta razuman, ali ga ne trpim kao tvog obožavatelja.

— Govoriš samo da govoriš, jer dobro znaš, da nitko nije manje moj obožavatelj od njega — reče Mela tobože iskreno, jer je htjela da izmami iz Bernarda, ako znade nešto potanje o Wysockom.

Mislila je naime: ako su prijatelji, onda se zacijelo povjeravaju jedan drugomu.

— Znam, što govorim. On još nije načistu s tom ljubavlju, ali te već ljubi.

— Što to vrijedi, kad je on katolik! — klikne ona, odavši i nehotice svoju tajnu.

— A, tako stoje stvari! Čestitam ti, čestitam! — šaptao je Bernard polako, a zagrižljiv i pakostan smiješak okruži mu usta.

Nehajnom kretnjom razgrne on crnu kudravu kosu, pogladi male brčiće i ustane. Na njegovo fino, izrazito semitsko lice pade neka sjena razdraženosti ili gnjeva.

Nosnice su mu drhtale od prigušenoga uzbuđenja, a crne oči s maslinastim odsjevom nemirno su letjele po njezinom licu.

Okrene se i ode bez riječi.

— Bernard! — poviče Mela za njim brzo.

— Odmah ću se vratiti — reče on okrenuvši prema njoj već posve spokojno lice, preko kojega se prevlačio još samo običan, podrugljivi smiješak.

Mela nije posvećivala pažnje njegovoj razdraženosti, jer joj je ono, što je rekao, ispunilo srce čudnom i slatkom toplinom.

Sjedjela je s napola zaklopljenim očima i udisala jaki miris zumbula i šaptala, opojena velikom radošću i srećom.

— Dakle, to je istina?

Radost joj prekinu buran pljesak, kojim su sa svih strana nagrađivali recitatore, kad su svršili.

— Très joli, mon cher Bernard! — klicala je još uvijek Kohnova brišući suzne oči i od sala masno lice, okrenuvši se prema Bernardu, koji je prolazio kraj nje.

— Ona govori francuski kao krava španjolski — šapne on Trawińskoj, koja je očima tražila muža.

Ona mu se mjesto odgovora samo nasmiješi.

— Gospođe, možda biste izvoljele ostati na svojim mjestima, što? — reče uzdignutim glasom Endelman.

U isti čas primaknuše lakaji stalak i postaviše ga prema svijetlu, a na znak gospođe Endelman skinuše zavjesu.

— Gospođe i gospodo, izvolite k slici! K novom remekdjelu! Izvolite pogledati! Gospodine Endelman, dajte dignuti zastore.

Skupiše se pred platnom, ovjenčanim lovorovim vijencima, iz kojega se isticala morska scena od Kraya; nekoliko je nimfa počivalo na pećini, koja je stršila iz plavih, tihih voda nekog južnjačkog zaliva.

Drveće magnolije u cvatu, slično čunjastim buketima, bacalo je ružičasti ton na safir vodâ, što su se nekako mazno mreškale i pljuskale po hridovitom žalu. Nekoliko je galebova kružilo nad nimfama, a skraja, iz lovorove šume, koja se sjala vedrim zelenilom, iz bademova i magnolijeva drveća izvirivala su krupna tjelesa centaura, obrasla riđom dlakom, s licima sjajnim od požude.

Nad cijelim je krajolikom ležala velika, slatka tišina žarkoga dana, zasićena mirisima cvijeća, pljuskanja mora i boja kao tirkiz plavoga neba, koje se široko razlilo i u dubini slike stapalo se u jedan ton s morem.

— Zašto one nisu obučene?

— Jer im je vruće.

— A kako biste vi htjeli, gospodine Grosglik, da se kupaju?

—To je mitološka scena, gospodine Grosglik!

— Ali je, prije svega, gola scena.

— Divna slika, prekrasna! — klicale su dame.

— Nu, a gdje im je odijelo, zašto nije naslikano odijelo, taj slikar mora da je fušer.

— Pa to su nimfe, gospodine Kohn!

— Kohn, ti se razumiješ u nimfe kao . . . nimfe u tebe — klikne Grosglik.

— Gospodine Kohn, da je Kray fušer, onda njegova slika ne bi bila kod mene, to znate — reče Endelmanova s visoka i samilosno.

— Moj muž to ne razumije; on razumije, što je to barhent — ispričavala je Kohnova svoga muža tako žarko, da je nekoliko osoba prasnulo u smijeh.

— Kako je to lijepo! Kako je more istinsko, baš onakvo, kakvo je bilo uz našu vilu u Genovi. Mi smo lani bili u Genovi.

— I u Biarritzu također ima mnogo vode, no ja ne volim to gledati, odmah mi se smuči.

— Ali pazite, gospođe i gospodo, ovo more gotovo da se čuje, o! A ovo je cvijeće tako lijepo, kao da je načinjeno i da zbilja miriše — šaptala je Endelmanova, nastojeći svom silom da svrati pažnju sakupljenih na sliku, pošto su neki već počeli odlaziti.

— Miriše farba — usklikne Knaabe sagnuvši se prema slici.

— Vidite, dala sam sliku prevući firnisom.

— Zbog toga su boje izgubile od svježine i potamnjele su, a osim toga se naslaga firnisa tako sja, da se teško išta vidi — tumačila je Trawińska tiho, jer je imala osjećaja za slikarstvo.

— Ja volim, da bude glanc! Meni je svejedno: landšaft, genre-slika, mitološka ili historijska, ja sve kupujem, jer mi možemo to sebi priuštiti, ali ja volim, da slike imaju glanc! To izgleda otmjenije — ispričavala se domaćica glasno i tako iskreno, da je Nina morala lice zakloniti lepezom, da ne prasne u smijeh.

— Bernard, zar nemam pravo?

— Potpuno, jer time slika samo dobiva na vrijednosti. Tko drži u kuhinji lonce neoprane i bez glanca?

— Mon chéri, ti mi se rugaš, a ja ipak priznajem, da sve izgleda otmjeno i novo . . .

— Znam, zato si dala pomadom očistiti staro oružje i brončane kineske figure.

Ruža se nasmijala tom tumačenju i, da zabašuri svoj smijeh, usklikne:

— Idem, da oca dovedem pred ovu sliku.

I smjesta pođe u buffet, gdje je sjedio Šaja s Müllerom, i zamoli ga da se digne.

— A što će mi takva ekspozicija! Meni je ovdje dobro s gospodinom Müllerom. More poznam; kakav je to naročit vidik? Malko veće jezero od moga, što sam ga dao iskopati na svojim imanjima. Kipman, pozvat ću te jedamput na svoja imanja! — okrene se prema starom prijatelju, koji je sjedio za buffetom!

— Kako vam se čini moja svastika? — zapita Bernard Borowieckoga.

— Svakako neobična žena. Kupuje slike, sabire galeriju.

— Da se njom hvali. Ta galerija izdiže je po njezinom mišljenju iznad ordinarne, neprosvijetljene mase milijunâ. To nije pitanje potrebe i ljubavi prema umjetnosti, nego samo taština.

— Svejedno je, bili razlozi ovakvi ili onakvi, ali tu je ipak sabrano prilično mnogo doista vrijednih djela.

— Ah moja svastika ima svoj sistem. Ako joj se koja slika svidi, ona je dugo obilazi, ispituje stručnjake, koliko vrijedi, cjenjka se tvrdoglavo za nju onda, kad već zna, da ne može ništa izgubiti, ako je kupi.

— Hoćete li doći u hotel? Danas bi imao stići Kurowski.

— Doći ću, jer ga nisam vidio neka dva mjeseca.

— Molim vas, da me ispričate pred svastikom, ali ja moram odmah ići.

Stisne mu ruku i izađe neopažen.

Mrak je već zaokupljao grad, gorjele su svjetiljke i bili su osvijetljeni izlozi, kad se Borowiecki našao na Piotrkowskoj.

Odahne na zraku i osjeti, kako mu je odlanulo.

Nije izišao iz Endelmanova salona odmah, čim je otišla Likiertova, da se to ne primijeti i da ne bi ljudi izmišljali nove spletke, koje su se i onako plele oko Emina imena.

Paklenski se dosađivao, jer ga se nije ticalo ni društvo, ni izvedba koncertanata, ni nova slika.

Bio je još omamljen onim čudnim razgovorom s Emom i njezinim posljednjim riječima.

Nije mogao shvatiti svoje vlastito raspoloženje, jer se dosad još nikada nije osjećao tako živčano rastrojen i povrijeđen.

— Prezire me i mrzi! — pomisli i taj ga prezir i ta mržnja još jače zabolješe.

XII

Pred vratima njegova stana, na trotoaru, čekala ga je žena s četvoro djece, ona ista, koja jo još uvijek tražila odštetu za smrt svoga muža.

— Velemožni gospodine! Došla sam s poniznom molbom — molila je, bacivši mu se do nogu.

— Što želite? — zapita on strogo.

— Došla sam zbog onoga, velemožni gospodine, što ste mi obećali, da će mi fabrika platiti, što je mašina moga raskidala.

— A, to ste vi, Michalakova? — zapita Borowiecki blaže i pogleda joj u crvene oči, u mršavo i pomodrjelo lice, izjedeno od bijede.

—Da, Michalakova, ona ista, što još od žetve . . .

— Treba da vam isplate dvjesta rubalja. Treba da odete gospodinu Baueru, on će vam platiti, kod njega je ta stvar.

— Bila sam i danas kod toga Nijemca, ali me je taj prokleti čovjek dao baciti niz stepenice i poručio mi po lakaju, da će me dati zatvoriti, ako ga budem napastovala, kad on ima svoj blagdan. Crknuo, da Bog da! zbog moje bijede i krivice!

— Dođite u ponedjeljak u poslovnicu gospodina Bucholca, pa će vam se isplatiti. Počekajte još taj dan.

— Pa čekam ja, velemožni gospodine. Ljeto je prošlo, okapanje je prošlo, tvrda je zima prošla, proljeće dolazi, a ja čekam, velemožni gospodine. Nevolja me s djecom ždere kao bijesna zvijer, a niotkuda nema spasa, pa nemam više ni snage ni misli da se strpim. Ako me vi, velemožni gospodine, naš vlasteline i oče dragi, ne spasite, onda ćemo zacijelo propasti.

Počela je tiho plakati s očajnom nemoći, gledajući u njegove oči.

— Dođite u ponedjeljak, kako sam vam rekao — šapne on, uđe u stan i naloži Mateušu, da toj ženi odnese jedan rubalj.

— Zar je ona još tu? Već sam je triput izbacio iz trijema, a stara se kuja vraća i cvili sa svojom štenadi. Nema druge, valja je izlemati.

— Daj joj te novce i da je nisi ni prstom taknuo, jesi li čuo? — vikne Borowiecki razdraženo i uđe u sobu.

Maks je s lulom u zubima ležao na otomanu, a Murray, obučen u crno, sjedio je do njega s vrlo raznježenim izrazom lica gledajući slatko u dno svog šešira, koji je držao u ruci.

Čeljust mu se micala brže nego obično, jer je neprestano žvakao i tako često migoljio svojom grbom, da mu se već pol kaputa popelo na leđa.

Karol im samo mahnuo glavom i pošao u svoju sobu.

Sređivao je papire na pisaćem stolu, popravljao cvijeće u vazama, dugo promatrao Ankinu fotografiju, otvorio pismo, koje ga je čekalo, ali ga nije čitao; odložio ga je, počeo hodati, sjedati na sve stolce i gledati kroz prozor.

Bio je kao čovjek koji je pogođen usred srca, a ne može da se snađe u svom položaju, pa tetura na sve strane, tražeći ravnovjesje i nešto, o što će mu se misao prihvatiti.

Nije se mogao osloboditi onog ujedljivog sjećanja Eminih riječi.

Napokon je sjeo kraj prozora i bez misli se zagledao u ostatke dana, koji se gasio posljednjim rumenilom iznad grada.

Mutna, prljava sivoća zahvatala je sobu i donosila sa sobom dosadu i neraspoloženje, koje je sada počeo osjećati.

Nije dopustio da se zapale svjetiljke, sjedio je u mraku i slušao žamor s ulice, kako polagano zamire.

Maksov se glas rijetko čuo, ali se zato sve izrazitije razabirao prigušeni, mukli šapat Engleza, koji je govorio:

— Što ćete! Pas se privikne na svoju kućicu. Znate, kad idem k Smolińskovima, onda me obuzima tako čudna toplina, takav mir, tamo mi je tako dobro, vedro, veselo, da onda sa strahom mislim, da se ipak moram vratiti kući među puste zidove, u mračan, blatan stan. Tako mi se ogadio ovaj život neženje, da sam baš danas odlučio . . .

— Da se očitujete . . . a koji put je to već? — promrmlja Maks.

— Da, očitovat ću se, a odmah poslije Uskrsa bit će vjenčanje. U lipnju ću uzeti dopust i povest ću ženu u Englesku, k porodici. Ah, kako je ona bila danas u crkvi lijepa! — klikne.

— Tko je ta ona, ta odabranica?

— Čut ćete sutra.

— Njemica, Židovka, Poljakinja? — ispitivao je Maks radoznalo.

— Poljakinja.

— Ako je katolikinja, ne će poći za vas, jer se one drže svoje vjere kao pijan plota.

— Ništa ne smeta; ja ću vam povjerljivo priznati, čim se zaručim, da ću prijeći na katoličanstvo. Meni je svejedno, jer je i onako moja vjera samo ljubav.

— Čini mi se, da je zasad samo žena.

— Samo se žena može ljubiti i poštivati, samo su žene vrijedne obožavanja.

— Immer langsam voran, langsam! Još niste bili oženjeni, najprije pokušajte.

Borowiecki im prekine razgovor.

— Maks, hoćeš li doći Kurowskomu?

— Hoću! A ti već izlaziš?

— Da. Do viđenja, Murray!

— Idem zajedno s vama.

Brzo popravi kaput, oprosti se i odmah izađu.

U tom dijelu Piotrkowske, između Geyerova trga i Evangeličke ulice bilo je na pločnicima prilično prazno i tiho.

Niske prizemne kuće gledale su na ulicu rasvijetljenim prozorima, kroz koje se vrlo dobro vidio unutrašnji uređaj stanova.

Borowiecki je šutio, a Murray radoznalo zavirivao kroz prozore i svagdje se čas zaustavljao.

— Pogledajte, kako je to lijepo! — usklikne i stane uz prozor, kroz koji se, jer je bio lako zastrt, vidjela velika soba: stol na sredini, osvijetljen visećom lampom, a oko stola sjedi obitelj.

Rumeni otac porodice, podvezan ubrusom, grabio je iz zdjele, koja se pušila, juhu djeci na tanjure, a djeca su lakomim očima pratila očeve kretnje.

Majka, krupna Njemica, sjajna, nasmješljiva lica, opasana plavom pregačom, metala je tanjure pred staru sijedu ženu i

staroga muškarca, koji je istresao lulu u pepeonik i nešto glasno pripovijedao.

— Mora da im je vrlo dobro — šapne Murray i stade ljubomorno očima gutati taj obični prizor.

— Da, toplo im je, imaju apetit i objed na stolu — šapne Karol mrzovoljno i tako požuri korak, da je Englez zaostao i polagano se vukao gledajući na sve rasvijetljene prozore.

Bolovao je od jake nostalgije za porodicom i ljubavlju.

Borowiecki se pomiješao s mnoštvom radnika, koji su stizali iz pokrajnih ulica i punili također trotoar Piotrkowske i s njima se dao nositi bez ikakvih misli.

Da ode Kurowskomu, bilo je još rano; da ode u gostionicu, nije osjećao nimalo volje, iz kuće ga je prognala dosada, pa se tako povlačio ulicom ne znajući, što da učini sa sobom i s nekoliko sati vremena.

Skrene u Benedyktovu ulicu i izađe na Spacerowu, koja je bila tiša i mračnija. Hodao je od jednoga kraja aleje do drugoga i natrag.

Hodao je samo zato, da se umori, da fizičkim naporom svlada one čudne glasove kao da su od savjesti, koji su se budili i dražili ga sve bolnije, da se napokon pretvore u još muklu i nesvijesnu tugu zbog Eme.

Počeo je nanovo razmišljati o tom odnošaju, koji je bio prekinut tako brutalno i neljudski, a koji je ona danas precrtala prezirom punim mržnje.

Nije on bio neiskusan, a ni sentimentalan mladić, nije bio previše brz u čuvstvovanju prema ljudskoj nesreći, ali ipak ga je grizla svijest, da joj je nanio veliku krivicu.

A osim toga, kad se sjetio njezinih nekadašnjih poljubaca, njezine ljubavi i plemenitosti, svega onoga, što mu je moglo tamo, kod Endelmanovih, pospiješiti kolanje krvi, to ga je sada, u ovom uzbuđenju žeglo nekom upornom, strašnom požudom.

Zaželio se opet njezine ljubavi.

Nije mogao mirno podnositi misao, da su se zanavijek razišli, da više nikada ne će poljubiti njezinih usana i da ne će vidjeti onu ponosnu glavu u svom zagrljaju.

Tako ga je zaokupila ta misao, da je već nekoliko puta krenuo prema njezinoj kući i s uzbuđenim lupanjem srca razmišljao, kako će ona uskliknuti, kad ga ugleda. Sjećao se prošlih vremena . . .

Ali nije pošao onamo, nego se opet vraćao u ulicu.

Morao bi se ispričavati, a nije imao čime da se ispriča.

Osim toga izjedao ga je neki stid, jer se dobro sjećao prisega i uvjeravanja o vječnoj ljubavi, koju joj je još nedavno obećavao . . .

Isto se tako stidio svoje slabosti, koja ga je sada snašla.

Skupio je u šaku čvrsto svoj razum i hladno trgovačko rasuđivanje, naumice je učinio mnogo zla, zatvarao se sam u sebe, oboružavši svoje srce egoističkim sofizmima.

Iz budžeta svoga života ustrajno je izbacivao sve, što je god imalo na sebi trag bilo kakvog čuvstva, besvijesnog poriva, općenitijeg zanimanja — sve, što mu je moglo smetati da stvori imetak i da se mirno nasiti životom.

Spekulirao je hladno i hladno zavodio udate žene, jer su bile jeftinije od plaćenih ljubovca, ženio se gotovo hladnokrvno, sve je proračunao i tako se dobro trenirao, da je na časove osjećao, kako je nov, drugi čovjek, da su se nagoni, aspiracije i vjerovanja ponesena od kuće, iz škole, iz društva — u njemu potpuno ugasila.

Činilo mu se samo, da je došlo nešto, evo ovakav prezir ljubljene žene, ovakvo jedno »ne«, koje je svojom nerazjašnjivom snagom koneksa u njemu nanovo probudilo svjetove, koji su bili tako pomnjivo pokopani.

Sada je sa strahom gledao, kako ipak nije uspio da svu dušu zaguši u poslovima, u tvornici, u nekoj uskoj egoističkoj egzistenciji, nego da mu je duša puna tih sablasti, koje su se budile i koje su tražile svoja prava sada jače nego ikada prije.

Kao da se u njima probudila prva mladost ispod mehaničkog lodzkog života, mladost sa svim svojim vjerovanjem i maštanjem. Osjetio je neki snažni glad za dojmovima.

Samoća mu je dojadila.

Brzo je krenuo u »Koloniju«, no osim služavke nije tamo zatekao nikoga.

Služavka ga je uvjeravala, da će gospođa odmah doći, jer će se uskoro početi sakupljati obični nedjeljni gosti.

— A gdje je gospođica Kama?

— U salonu. Čas prije čula sam Piccola, pa je zacijelo tamo i gospođica Kama.

Zatekao je Kamu, kako spava na malom naslonjaču. Piccolo je tiho zarežao na provalnika, ali, čim ga je prepoznao, sakrio je svoju bijelu kudravu glavu u njezinu kosu i zašutio.

Kama je spavala ležeći nauznak, s rukama pod glavom. Kroz otvorena vrata iz predsoblja posipalo ju je svijetlo i zlatilo njezino djetinjasto, rumeno lišce, okruženo prstenčićima crne kose, smotane oko bijelih igala.

Izađe tiho, da je ne probudi.

— Nemam kuda da pođem — mislio je u sebi i, premda je znao, da je obećao toga dana predveče poći k Lucy, ipak nije pošao.

Sada, kad mu je duša bila tako razmekšana melankoličnim uspomenama na Emu i tako puna svakovrsnog drhtanja, Lucy mu je bila kao neka grižnja savjesti.

Uzrujavala ga je svojom ordinarnošću i glupošću. Nije mogao da u njoj nađe nijednu od onih odlika, koje je još jučer vidio.

I zacijelo, kad bi u ovaj čas mogao o njoj govoriti, porekao bi joj sve, da se tako pred sobom ispriča i da malko umiri svoje rastrojene živce.

Ne predomišljajući se duže, pođe u hotel, Kurowskomu, s kojim se nije vidio nekoliko tjedana.

— Gospodina Kurowskoga! — reče sluzi na prvom katu.

— Odmah ću pitati, da li je ustao.

Vratio se malo kasnije, zamolivši ga, da pođe za njim.

— Karol? — zapita jak, zvučan glas iz druge sobe.

— Ja sam. Spavaš li još?

— Ne baš posve. Budi ljubezan i otiđi u salončić, doći ću za dvije minute.

Borowiecki je čekao prilično nestrpljivo, šetajući se po nevelikom, vrlo otmjeno namještenom salonu.

Kurowski je osim stana uz svoju tvornicu u nekom obližnjem selu imao u tom hotelu drugi, lodzki stan, za »diskretne funkcije«, kako je kazivao.

Dolazio je svake subote i obično je naveče primao društvo dobrih znanaca, s njima pio, brbljao i kartao se; cijelu je

nedjelju prespavao, a naveče otputovao kući, da opet iščezne na cijeli tjedan.

Takav je život provodio već nekoliko godina.

Uopće nije imao prijateljâ, premda je znancima, koje je primao, govorio »ti«. Bio je to čudan primjerak čovjeka, izbačenog s tračnica, koji se priljubio toj »Obećanoj zemlji«, toliko joj se prilagodio, da je sticao novce i prekinuo vezu sa svijetom, iz kojega je potekao.

O njemu nisu znali mnogo.

Prije deset godina pojavio se na lodzkom pločniku s ostacima velikog imetka, koji je izgubio navodno u dobrom raspoloženju. Osnovao je tvornicu s nekim mračnim tipom i poslije godinu dana ostao bez prebijene pare. Onda je pokušao da sam nešto stvori, ali i to bez uspjeha. Zatim se »učio raditi«, kako je govorio o svom teškom životu kroz nekoliko godina, potisnut na podređen položaj u Bucholcovoj tvornici.

Napokon je opet u kompaniji osnovao neku malu tvornicu kemijskih proizvoda, jer je nekoć u Njemačkoj apsolvirao takav nekakav fakultet i nije bankrotirao, naprotiv, ostao je sam, a kompanjon, nekakav eks-posjednik, otputovao je u Varšavu da potraži mjesto kod tramvaja.

Tvornica se razvijala onim mahnitim, amerikanskim tempom, koji se može vidjeti samo u Lodzu, gurana njegovom energijom i nečuveno ustrajnom, razboritom administracijom i temeljitim stručnim znanjem.

Nije bankrotirao, nije izgorio ni jedamput, nije varao, a ipak je brzo sticao imetak. Odlučio je da ga stekne i sticao ga je mahnitim radom i ustrajnošću.

Osim toga bio je to čudan čovjek.

Aristokrat do srži, koji je mrzio aristokraciju; konzervativac, koji je fanatički vjerovao u napredak znanosti; slobodoumnik, a strastveni obožavatelj apsolutizma; iskren katolik, koji se još iskrenije rugao svakoj religiji; otmjeni sibarit, koji nije volio nikakav rad, a u isti mah strastveni radnik.

Rugao se svima i svačemu, a imao je samilosno srce za svaku bijedu i širok, uviđavan pogled.

Bila je to paradoksalna oprečnost, koja je obuhvatala vrlo cjelovit, originalan individuum.

— Kurowski je polnische misch-masch! — rekao je jednom Bucholc, koji ga je veoma uvažavao.

Borowiecki se zaustavi, jer mu se pričinilo kao da je čuo ženski glas i šuškanje oprave iz sobe Kurowskoga, no to se odmah stišalo i Kurowski je brzo ušao.

Bio je nekako nemiran, pozdravio se s Borowieckim i nestrpljivo sjeo za stol.

— Hoće li danas doći tkogod? — zapita i podigne prema Karolu krupne orahove oči.

— Koliko je meni poznato, doći će svi. Nismo te vidjeli puna tri tjedna.

— I čeznuli ste za mnom, a? — dobaci Kurowski nehajno. Smiješak mu preletio preko lica.

— Makar zato, da možeš posumnjati.

— Ne sumnjam, jer bih morao i vama kadšto posvetiti to kraljevsko dostojanstvo misli.

—A ne ćeš?

— Nekako ne mogu. Pustimo to! Ti si tako nekako neizrazit, imaš lice kao muž, kojega je žena prvi put prevarila.

— A zašto ne bih imao lice čovjeka, koji pati od loše probave? — usklikne Karol, bocnut djelomičnom istinom, sadržanom u prijateljevoj konstataciji.

— Kako ti drago! A hoće li oni zacijelo doći? — zapita Kurowski pogledavši na sat i baci ironičko-zloban pogled na zavjesu, što je zastirala vrata spavaonice, iza koje se čuo vrlo nježan šušanj.

— Maks, Endelman i Kessler zacijelo će doći, jer se Maks ispavao, a ona dvojica su se valjano nadosađivala na današnjem primanju kod Endelmanovih.

—Dobio sam poziv. No, što, je li bilo mnogo zlatne teladi?

— Izvrsno si rekao. Bernard me jze potanko informirao o njihovim mirazima, pa smo ih pregledavali po redu, ali to nije bila nipošto zanimljiva predstava.

Melankolično je tresao glavom, jer mu se prividjelo Emino lice i sjetio se njezinih riječi.

— I Trawińskovi su trebali da dođu. On je jučer bio kod mene i rekao mi je to.

— Da, bili su. On se dosađivao u onom židovsko-njemačkom moru, a ona je izazvala senzaciju svojom krasotom i otmjenošću. Bila je i Smolińska.

— Bila je? To je svakako događaj dana. Kako ti se čini ta antikna ljepotica?

— Više je antikna nego lijepa.

— Imaš pravo. Njezina krasota ima više slave nego ljepote. U dalekoj njezinoj mladosti rekoše, da je lijepa i ta spletka istom snagom kurzira već kroz niz pokoljenja.

Borowiecki načini grimasu kao da se nasmiješio i obojica zašutješe.

— Tebi ipak mora nešto da jest.

— Zašto nisi bio u Lodzu čitava tri tjedna? — zapita Borowiecki, ne odgovorivši mu na pitanje.

— A zašto? — Kurowski stade uzbacivati nož i hvatati ga spretnošću žonglera. — Zašto? Evo zato! — i okrene se prema njemu ramenom i pokaže mu lijevu ruku u povoju.

— Nesretan slučaj?

— Da, dva palca čelika.

— Kada? — zapita Borowiecki brzo, kao da ne vjeruje.

— Prije dvije nedjelje — odgovori Kurowski tiše, a crne mu se obrve napeše kao lukovi nad očima, koje su sjale tvrdo i strogo.

Tek je sada Borowiecki primijetio neku boležljivu zelenkastu bljedoću njegova lica i upale oči.

— Žena? — dobaci više sam sebi nego njemu.

— Ne poznam ni jednu, zbog koje bih žrtvovao svoj nokat! — reče Kurowski brzo i stade nemirno gladiti crnu, vrlo prorijeđenu kosu i bradu isto tako kao gavran crnu, koja mu je skrivala ovratnik i pola prsiju.

— Jer takvih nema! Uopće nema! — započe Karol. — Postoje ili glupe ženske ili plašljive sentimentalne guske; čovjeka, potpunoga čovjeka, nisam našao među njima.

Htio je da se za svoje časovito raspoloženje osveti cijelom ženskom spolu, ali ga Kurowski prekine.

— Jer nisi tražio čovječnosti kod svojih ljubaznica, nego samo ljubav. Nemaš prava glasa u toj stvari sve dotle, dok ne prestaneš s njima postupati kao s igračkama, kao s poslasti-

cama; dokle god gledaš na žene kroz prizmu apetita, samo apetita.

— Radoznao sam, tko od nas drukčije gleda na mlade, lijepe žene?

— Ja to ne znam, ja sam isto takav — odgovori Kurowski nehajno.

— I ti mi baš zato poričeš pravo da o tome sudim? — zapita iznenađeno.

— A ti mi zabranjuješ da govorim ovakva makar i prividna protuslovlja?

Stade se smijati.

— Zašto se dakle igramo pustim riječima?

— To baš ja mislim od početka, a ti si na to isto došao tek nakon četrdeset minuta.

—Zbogom! — reče Karol ljutito i pođe prema vratima, ali Kurowski mu vrlo živahno zakrči put.

— Ne budi čudak, ljutiš se na ljude, pa hoćeš da se iskališ na meni. Ostani! Volio bih, da danas više nitko ne dođe.

Karol ostane. Sjeo je na fotelj i tupim se pogledom zagledao u svijetlo od nekoliko svijeća, što su gorjele u velikim srebrnim kandelabrima, jer Kurowski nije u stanu trpio ni plina, ni petroleja, ni elektrike.

— Opozovi, da danas nikoga ne primaš, jer ću odmah otići.

— Da, moram opozvati, ali bih u isto doba želio da vidim i tog lodzkog Hamletića, Bernarda, koji nesamo da oponašanjem karikira moje riječi i definicije, nego i boju mojih čarapa. Isto bih tako volio da vidm ono meso — Maksa i onog njemačkog vuka — Kesslera, a da i ne govorim o ostalima. Nedostajali ste mi za ovo vrijeme.

— Zar te nitko nije zabavljao u bolesti?

— Zbilja, moram ti iskreno priznati, da ste vi više puta vanredno zabavni.

— Dobro da to znam; moram ti u ime svih zahvaliti na iskrenosti.

— Eh, teško je ne biti iskren — usklikne Kurowski s tako šaljivim akcentom, da su se obojica pogledali u oči, nasmiješili se i zašutjeli.

Kurowski ode u drugu sobu i začas se vrati.

Karol ga pogleda i osjeti neku neobičnu potrebu da govori, da se ispovjedi makar nekim natucanjem, ali je šutio, jer se pred prijateljevim hladnim licem i pogledom, punim zagrižljive ironije, u sebi zatvarao i povlačio se u nutrašnjost silom suzdržavajući riječi, koje su mu navirale na usta.

— Kako tvoja tvornica? — zapita Kurowski nakon nekog vremena.

— Stvari stoje onako, kako sam ti pisao u posljednjem pismu. Za nedjelju će dana stići Moric, pa ćemo se latiti posla.

— Zaboravio sam ti reći, da sam u Varšavi vidio gospođicu Anku.

— Nisam ni znao, da je onamo pošla.

— A što da ti kazuje? Hoćeš, da se za gospođice svijet svršava kod zaručnika?

— Činilo mi se, da bi se baš morao svršavati kod zaručnika.

— Ako nemaju ljubavnike. A zašto i ti ne stojiš na istom principu?

— Zgodno pitanje! Ti si pristaša ideje Björnsterna Björnsona. Sumnjam, da se to sviđa tvojoj ljubovci.

— Aaa! — stade Kurowski zijevati — mi govorimo o stvarima, koje me se baš nimalo ne tiču.

— Danas.

— Možda još i sutra — dovrši Kurowski nehajno i pozvoni konobaru, kojemu naloži, da danas nikoga ne pusti k njemu i neka donese jelovnik za večeru.

Karol se tromo protezao položivši glavu na naslon fotelja.

— Hoćeš li da dam unijeti krevet?

— Hvala ti, idem odmah kući. Strašno sam umoran i zaokupila me tako odurna apatija, da se osjećam sve nemoćniji.

— Naloži svome lakaju da te ispljuska. To će te rastrijezniti, to je radikalno sredstvo, jer je apatija najstrašniji neprijatelj života.

— Nisi mi odgovorio, daješ li kredit ili ne?

— Dajem. Molim te, zašto nisi najavio kod lakaja, da dolaziš u poslovnoj stvari, pa bih ti poručio, da poslove rješavam u poslovnici, a ovdje primam samo prijatelje.

— Oprosti, zapitao sam to gotovo nehotice. Nemoj se čuditi, što sam zaokupljen tom svojom tvornicom. Htio bih da je vidim što prije u pogonu.

— Zar tako čezneš za novcem?

— Ne toliko, koliko za neovisnošću.

— Neovisni su samo bijednici, a ni miljarderi je nemaju. Čovjek, koji ima rubalj već je rob toga rublja.

— Paradoks!

— Promisli i uvjerit ćeš se.

— Može biti, ali u svakom slučaju volim da budem ovisan kao Bucholc, od vlastitih milijuna, nego od kakvoga sluge, koji se obogatio.

— To je drugo, više praktično pitanje, ali ako pogledamo šire, vidjet ćemo, da je ta neovisnost općenito shvaćena samo apsolutna obmana, a pojedinačna neovisnost, neovisnost bogatih ljudi — to je ropstvo. Na primjer takav Bucholc, Šaja, Müller i stotine drugih, to su najjadniji robovi svojih vlastitih tvornica, najzavisniji mehanizmi i ništa više! Ti poznaš život tvorničara i život tvornica, pa znaš to isto tako dobro kao i ja. Promisli, kako se čudna kombinacija danas razvija na svijetu: čovjek je podjarmio sile prirode, otkrio svakojake sile — i dao se sputati baš od tih istih sila. Čovjek je stvorio stroj, a stroj je učinio čovjeka svojim robom; stroj će rasti i povećavati ljudsko ropstvo. Voilà! Pobjeda uvijek stoji skuplje nego poraz! Prosudi!

— Ne, jer bih morao doći do posve drugih zaključaka.

— Ja ih imam gotove, mogu ti ih izložiti odmah, bit će isto tako logični.

— Čudim se samo, da si ti tako rado pošao u ropstvo svoje tvornice.

— Kako ti znaš, da sam rado pošao? Zašto ne pretpostavljaš nuždu, željeznu nuždu, odvratnu silu?

Govorio je brzo i srdito, kad se sjetio nekih bolnih uspomena.

— Nisi dosljedan. Da ja tako mislim i da imam sličan nazor o svijetu kao ti, ja ne bih radio ništa, jer — čemu?

— Da imam novaca, mnogo novaca, toliko, koliko trebam, to je prvi razlog, a drugi je taj, da mi kojekakvi njemački prostaci ne mogu reći: »Putujte u Monaco!« A osim toga hoću da na ovom huljskom tlu ucijepim i malko kreposti — dovrši podrugljivo.

— Da je tim bolje prodaš?

— Što vrijedi krepost, koja se ne može dobro prodati?

— Ti svoju baš nisi visoko cijenio — dobaci Karol, sjetivši se posljednjeg njegovog kompanjona, koji iz kompanije nije izvukao ni prebite pare, premda je u nju mnogo uložio.

— To je podla kleveta! — poviče Kurowski i snažno udari stolcem po podu.

Oči mu zasjaše jakim plamenom, a lice mu silovito zadršće od uzbuđenja, ali se odmah svladao, sjeo opet, zapalio cigaretu, potegnuo dim nekoliko puta, bacio cigaretu i ispruživši ruku progovorio tiho:

— Oprosti mi, ako sam te uvrijedio.

— Povjerovao sam samo malko govorkanju, jer sam te procjenjivao na lodzki način, ali sada ti vjerujem i nimalo se ne ljutim; razumijem, da te je moja pretpostavka mogla zaboljeti.

— Nisam prevario, jer nije bilo prilike za to i jer nisam imao koga — reče, ali se pod tim cinizmom još uvijek osjećalo veliko ogorčenje.

Naruči butilju vinu i poče piti čašu za čašom.

— Šteta, što nisam živio pred sto godina — poče neobičnim tonom.

— Zašto?

— Bolje bih se zabavljao na svijetu. Pred sto godina bilo je još dobro. Još su postojali snažni nagoni i snažne strasti; još je bilo zločinaca onakve vrste, kao što su Danton, Robespierre i Napoleon, a ako je bilo izdajica, oni su tada prodavali cijele narode; ako je bilo zlikovaca, krali su cijele države. A danas, što je? Džepokradice i zabadanje nožića u trbuh!

— I u onoj epohi ti ne bi morao fabricirati svoje kemikalije — dobaci Borowiecki.

— Imao bih drugoga posla. Pomagao bih Robespierrima da odsijecaju glave Žirondi i Dantonima, a Marrasima, da odsijecaju glave Robespierrima, a preostale da dadem pobiti toljagama i baciti napolje.

— A konačno? — zapita Karol, gledajući u njega uznemireno, jer je govorio zaklopljenih očiju i činilo se, da nije posve pri sebi.

— A konačno bi gospođi Liberté, Fraternité, Egalité pljunuo u lice, jer je to besmisao i smrdi, pa bih pošao da pomažem Velikomu, da očisti svijet od bagaže.

Karol se stade smijati i u isti čas uzme šešir.

— Laku noć ti želim!

— Ideš već? Tek si ovdje sjedio podrug sata.

— Zar si tako točno pazio?

— Sa strahom, da ne potraje duže. No, dosta je tih gluposti. U buduću subotu čekam te, čekam vas sve.

— Kanim tada biti kod zaručnice.

— Pošalji zamjenika, a onamo pođi u nedjelju. Zacijelo računam na tebe.

Karol pođe Piotrkowskom ulicom, ali se osjećao još većma rastrojen i umoran nego prije.

Jedino je to profitirao, da se oslobodio onog predašnjeg mračnog nemira i grižnje savjesti.

Neke je preostatke prijašnjega raspoloženja još osjećao u duši, ali je svaki čas zaboravljao na sebe, jer su mu u mozgu brujale paradoksalne tvrdnje Kurowskoga, koje je isto tako brzo progutao.

Vraćao se k ravnoteži jer mu se prohtjelo da jede. Ušao je u »Victoriju«.

U restoranu je bilo gotovo prazno zbog predstave u kazalištu, koja se malo prije započela.

Konobari su drijemali u mračnoj dvorani od ulične strane, a u prve dvije dvorane, koje su bile osvijetljene, hodao je Bum-bum, objeručke popravljao cviker, pucketao prstima i svaki se čas zaustavljao, zagledavajući se u svijetlo izbuljenim, mrtvim očima.

Uz buffet je stajao visok, čvrst muškarac s vrlo malom, šiljatom glavom, pokrivenom crnom mahovinom kose. Male crne točkice, koje su predstavljale duboko usađene oči, sjale su mu se s crvena lica, presječena tako širokim ustima s visećim usnama, da su bila slična prilijepljenim sinjim zamotcima vate.

Nagnuo se na buffet, oblizivao svjetlucava usta, sisao svaki čas svoje brkove, brisao ubrusom šiljatu crnu bradicu i šaptao niskom debeljku, koji je uz njega stajao i upravo gutao nekakav kruh s maslacem, strižući pri tome brkovima, nosom, obrvama i razrogačujući salom obrasle oči:

— Dragi moj slatki gospodine, ne bismo li još jedan mali konjak, a? Gucnite malko, a onda malko kavijarčića, biftečić na tatarski način, a? Nek nam prudi zdravlju!

Kucnuše se i ispiše.

— Dragi moj slatki gospodine, kako bi bilo da gucnemo i treći put, a?

Karol prijeđe u sobu od strane dvorišta i prije nego što su mu donijeli jelo, uze da pregledava najnovije novine.

Odmah je za njim ušao Bum-bum; išao je u cik-caku, noge su mu oštro odskakivale i tabetički drhtale, a cviker mu je svaki čas padao na prsa.

— Dobro veče! Vi ste rijedak gost, direktore! — mucao je nekako nerazgovijetno i upro svoje mrtve riblje oči u njega.

— Stanujem daleko — odgovori kratko i zasloni se novinama, da ga se brže oslobodi. — Što je? — zapita naglo i nehotice se makne, jer se Bum-bum nagnuo iznad njega.

— A, imate plave konce na ramenima i na leđima, direktore. O!

I stade ih s njega skidati s takvom kretnjom, kao da su ti konci bili beskrajno dugački.

Borowiecki se pogleda u zrcalu, ali nije primijetio ništa.

— Danas su svi tako koncima prepleteni . . . — mucao je Bum-bum. — Imate ih još na leđima.

I opet je s njega vukao neke umišljene konce, motao ih u rukama, bacao na zemlju i dalje vukao, krećući se automatski i gledajući pogledom, koji nije ništa vidio, u one zavoje plavih konaca, kojima je bio zapleten Borowiecki. On nestrpljivo pozvoni konobaru i pokaže mu glavom na Bum-buma.

Konobar ga prihvati ispod ruke i odvede.

Bum-bum se nije opirao, išao je kao u snu, samo je počeo da cijelim šakama s konobara skida konce i da ih baca na zemlju.

Na Borowieckoga je taj prizor učinio tako mučan dojam, da je brzo odvečerao i otišao; u buffetu nije više zatekao Bum-buma, bio je samo onaj visoki čovjek, koji je sjedio za stolom, glasno mljaskao jezikom i govorio držeći u zubima komadić bifteka:

— Ruka ruku . . . ovaj, znate, dragi, slatki gospodine moj! Koliko se može . . . toliko će se učiniti.

Debeljko nije odgovarao, jer su mu usta bila natrpana mesom, samo se još življe kreveljio.

Na uglu Meyerova pasaža, kraj svjetiljke, ugleda Borowiecki opet Bum-buma. Išao je polako i dalje preo onu umišljenu pređu, skidajući je sa svjetiljaka, s prolaznika, s kuća; hvatao ju je iz zraka iznad glave, jer mu se činilo, da je cijela ulica isprepletena nekom paučinom, pa ju je kidao, skidao kao da se kroz nju provlači.

»Delirium tremens« — šapne Karol samilosno i odveze se kući. Odlučio je da odmah legne i da se dobro ispava.

Mateuš je svirao u harmoniku, a u mračnom, dugačkom trijemu oduševljeno je plesalo nekoliko sluga iz susjednih kuća.

Borowiecki im prekine zabavu i pozove Mateuša u stan.

Maksa Bauma nije više bilo; iza njega je ostao samo samovar, koji je još šumio.

Zapovjedi Mateušu da mu namjesti krevet i naloži, da u trijemu bude mir, jer će poslije čaja poći spavati.

Ali nije pošao spavati, jer kad ga je zaokupila tišina stana, spopao ga je tako jak grč dosade, da nije znao, što da učini sa sobom.

Skinuo se, ali nije legao, počeo je pregledavati nekakve papire, bacio ih zlovoljno na stol, zavirio u Maksovu sobu. Bila je prazna i pusta.

Pogleda na tihu ulicu, koja je već drijemala poslije blagdanskoga meteža.

U cijeloj je kući vladala nepodnošljiva tišina, a iz svakoga je kuta stana puzala dosada i pustoš.

Nije mogao duže da izdrži u toj osamljenosti, nego se žurno odjenuo i, ne misleći više na nedavnu grižnju savjesti zbog Eme i na odluku, da će početi drukčije živjeti — odvezao se k Lucy.

XIII

Sutradan poslije podne spremao se Borowiecki da pohodi Müllerove. Bio je bodar, svjež, posve miran nakon jučerašnje bure, koja je prošla, a da nije na njemu ostavila drugoga traga osim podrugljiva smiješka nad samim njim. Sličan je bio

vedrinom i raspoloženjem današnjem nedjeljnom danu, koji je kupao Lodz sunčanim sjajem, toplinom i radošću skoroga proljeća.

Odijevao se veoma pomno, te je Maks mrzovoljno promrmljao:

— Ljubavnik iz komedije!

Maks nije danas bio dobre volje.

Došao je kući kasno, ustao još kasnije, tek oko dva sata poslije podne, i obilazio po stanu u papučama, zavirivao u sve kutove, pokušao da se obuče, ali ništa mu nije pristajalo, pa je cijelu sobu nabacao rubljem i odijelom, koje je od bijesa nogama razbacivao i svaki čas psovao ili Mateuša ili pralju, koja mu je opalila ovratnike, a onda se stao ljutiti na cipelara, koji mu je popravio gamaše i ostavio u sredini oštre šiljke. Uvjeravao je o tome Mateuša, koji se kleo svim, što mu je sveto na svijetu, da nije tako, nego da su gamaše u sredini glatke kao baršun.

— Ni mrvice nema, baš ni najmanjeg vlakanca!

— Ti si majmun zeleni! To mene bode, a on kaže, da nema ništa!

— Opipao sam prstom, ništa ne osjećam, onda sam opipao cijelom rukom i opet ništa.

— Onda opipaj jezikom, pa ćeš osjetiti kao što ja osjećam nogom! — vikne Maks i istrgne mu cipelu.

— Eh, nemam ja jezik na istom mjestu kao vi — reče famulus srdito i izađe zalupivši vratima.

Maks pristupi k prozoru i tamo stane pri svijetlu žaračem grebati po cipeli.

— Odakle ti takav bijesni kacnjamer? — zapita Borowiecki, navlačeći rukavice.

— Odakle? Đavo mi je sve odnio. Jučer sam upropastio večer zbog Kurowskoga. Bio je ondje, ali nije primao, jer je bila tamo neka... majmunica! Otišao sam zlovoljan kući, pa sam se tek tamo za večerom naužio! Đavo odnio sve cipele i sve cipelare!

Udari gamašama o zemlju, žarač baci prema peći i stane se brzo razodijevati.

— Što radiš?

— Idem spavati — reče Maks mrzovoljno. — Neka ide sve k vragu! Cipelu ne mogu obuti, jer me bode; ova mi je bestija opalila ovratnike, u kući je pakao, to je već i previše. Mateuš! — vikne iz svega glasa. — Ako tko dođe k meni, danas nisam kod kuće i nema me, čuješ li?

— To se zna, ali ako dođe ona... kako se samo zove... gospođica Antka?

— Baci je van, a ako me probudiš, tako ću ti vratom zakrenuti i tako izmijesiti njušku, da te ni rođena ljubovca ne ne će prepoznati. Telefon iskopčaj, donesi samovar i sve novine.

— Što se to dogodilo kod vas? — zapita Karol, koji se nimalo nije čudio ovom načinu provođenja blagdana i nedjelja, jer se tako dešavalo i previše često.

— Što? Od sutra smanjujemo radni dan za dvadeset i pet postotaka. Sezona je posve mrtva, ništa se ne prodaje, skladište je prenatrpano, mjenice ne isplaćuju, a usto otac, mjesto da je davno smanjio broj radnih sati ili otpustio polovicu radnika, plače, jer da ti radnici ne će imati što da jedu i žirira svakakvim huljama mjenice. Za godinu dana ne će ni on sam imati što da jede. Pa neka krepava, ako mu se to sviđa, ali zašto da ja moram zbog toga stradati.

— Polovica tvornica smanjuje plaće, otpušta radnike i ograničuje proizvodnju. To sam čuo jučer kod Endelmanovih; raspravljali su na široko.

— Neka ih đavo odnese sve zajedno, što se to mene tiče, samo ja ne ću da mene odnese. Hoću da mogu mirno spavati.

Zavuče se pod pokrivač, okrene se prema zidu i stane glasno dahtati od bijesa.

— Tvoj otac mora zacijelo da je vrlo zabrinut; žao mi ga je od svega srca.

— Nemoj mi govoriti o njemu, jer sam tako bijesan, da bih ga poklonio svakomu zabadava! — klikne Maks i sjedne u postelji. — Stari šeprtlja! Radi koliko i onaj zadnji radnik, pati se, odriče se i toga, da ove godine ne će poći u Ems, premda mu je liječnik svjetovao da putuje onamo, štaviše, naložio mu je; uzdisao je tako, kao da će mu doskora svi strojevi stati, a evo ti jučer Bertinog muža, doputovao je onaj dragi Fric Wehr, i tako ga stao salijetati, da je stari izvukao gotovo po-

sljednje novce i dao tom hulji, a zatim rekao majci, da se osjeća tako dobro, da ne će poći na liječenje u kupalište. Ja više ne znam, što će biti s nama, jer sam izgubio nadu, da će se tvrtka spasti. Toliko je stekao svojom čestitošću, da ću ga nakon četrdeset godina, ako sada umre, morati još ja pokopati za svoje novce.

— Prerano govoriš o tome; on će se još dugo držati.

— Tvornica ne će izdržati ni godinu dana; mora krepati, jer će joj ponestati paše, a kad se tvornica sruši, stari je ne će preživjeti! Krepat će zajedno s njom, ja ga dobro poznam. A tko se upeo da ručnom tvornicom izdrži konkurenciju s parom, toga treba odmah poslati u ludnicu.

— Doista, to je tako čudna tvrdoglavost, da je upravo smiješna.

— To je smiješno stranima, ali za nas je ta tvrdoglavost tragična, a naročito sada, kad se cijeli Lodz drma, kad se jake tvrtke ruše i povaljuju kao žito, kad se više ne zna, kome da se dade kredit, a kome ne, jer svi propadaju. Što ti misliš, od čega mi živimo već nekoliko godina? Ne od pokrivača niti od jorgana, jer ih Zuker već oponaša i prodaje ih jeftinije za pedeset procenata, nego živimo od onih crvenih krpa, živimo od crvene boje, koju još danas ne može nitko da patvori. Samo još ta roba nekako ide, ali tako je skupa, kad bi i najbolje išlo, kad bi se prodalo sve, što se može načiniti, zaradili bismo na tome deset postotaka. Meni je već dosta toga kramarstva, da ću, ako se ti doskora ne latiš tvornice, ja sam, premda ništa nemam, osnovati tvornicu i pljunuti na sve. Ako bankrotiram, bankrotirat će, ali ću barem nešto raditi!

Legne opet, prevuče pokrivač preko ušiju i zašuti.

— Sezona je loša, bankroti su na dnevnom redu; svi smanjuju produkciju uopće, s izuzetkom od tri ili četiri velike tvornice, koje imaju čime da prebrode krizu; štaviše, zlo je, ali ima izgleda, da će se poslovi popraviti. Posljednji službeni izvještaji objavljuju, da su u cijeloj Rusiji zimski usjevi, koji su jesenas bili izvrsni, sjajno izdržali zimu i da se čini, da će biti izvrsni. Ako proljeće ne zataji, ako dođu dvije-tri rodne godine, a cijene žitu ne padnu, što se ne predviđa radi iscrpljenja zalihe kod nas i u inozemstvu, a i radi loše žetve indijsko-amerikanske, onda će naše tržište na jesen oživjeti.

Ima još jedan razlog, zašto mora nastati poboljšica u tkalačkoj industriji, a to je početak golemih državnih radova, koji će progutati stotine milijuna i zaposliti nekoliko desetaka tisuća ruku, koje su sada bez posla! Čuješ li, Maks!

— Čujem, ali ću ti odgovoriti poslovicom: spremaju ražanj, a zec je još u šumi.

Karol nato ne odgovori ništa, zagrne ogrtač i odveze se k Müllerovima.

U Piotrkowskoj opazi Kozlowskoga, koji je cijele dane obilazio ulicama.

Stajao je kao obično u baletnoj pozi, s cilindrom na zatiljku, svaki čas ga natiskujući i odmičući drškom štapa na čelo, razgovarao se s direktorom kazališta, koji je u ovnujskoj sivoj kapi bujnim brkovima i orlovskim nosom izgledao kao kozački hetman.

Borowiecki im odzdravi brzo i ne obaziruć se na znakove, kojima je Kozlowski htio da zaustavi dorožku, odveze se dalje.

Müllerovi su stanovali iza zgrada svoje tvornice, odijeljene vrtovima od stana, koji je gledao na drugu ulicu.

Ulica je bila slabo izgrađena i gotovo odmah iza njihove kuće izlazila je u polje, ali je uza sve to bila već regulirana, taracana, imala je trotoare i plinski rasvjetu zato, što je tu stanovalo nekoliko tvorničara.

Na prozoru niske prizemne kuće, koja se stisla uz jednokatnu malu palaču, zažutjelo se načas između mnoštva cvijeća Madino lice i odmah iščezlo.

U predsoblju je zatekao gospođu Müller, koja mu je otvorila vrata i gotovo mu htjela pomoći kod skidanja zimskoga kaputa.

Bila je tako u neprilici i zbunjena, da ga je samo kretnjom ruke pozvala u sobu.

— Moj muž je u poslovnici, a Mada će odmah doći, sjednite! — reče ona i primakne mu fotelj, na koji je položila svileni crveni jastučić.

On povede razgovor, ali premda je govorio o najbanalnijim stvarima: o vremenu, o proljeću, pa o skupoći na trgu, Müllerova se nije dala pokrenuti iz strpljive šutnje.

— Ja, ja! — odgovarala je gladeći plavu pregaču, kojom je bila opasana, i dižući prema njemu blijede oči, koje su se teško micale na naboranom, mrtvom licu.

Imala je na sebi nekakav isprutani kaput od barhenta i vunenu maramu na glavi, vezanu pod bradom.

Izgledala je kao stara kuharica, oko koje se, štaviše, osjećao nekakav miris juhe i loja.

Ona se najudobnije osjećala u kuhinji s čarapom u rukama, koja je sada virila iz džepa na pregači.

— Kako vaše zdravlje, gospođo? — zapita napokon očinno.

— Dobro, vrlo dobro — odgovori ona lošim poljskim jezikom i nestrpljivo pogleda na vrata, kojima je trebalo da uđe Mada.

— A vaša žena i djeteta? — zapita ona poslije dugog razmišljanja.

— Ja sam još neženja, milostiva gospođo.

— Ja, ja! I moj Wilhelm još neženja. Vi poznajete moja Wilhelm?

— Imam čast poznati ga. Je li već otputovao?

— Ja, u Berlin — odgovori ona s uzdahom, i možda bi joj se polagano razvezao jezik, ali unišla je Mada, sva sjajna od zadovoljstva, da ju je stara pogledala, potegla na njoj haljetak i izašla.

— Vidite, gospođice, da i ja katkada znam održati riječ.

Pruži joj dugačak popis knjiga, što mu ga je sastavio Horn, koji je stajao u bližim odnosima s literaturom.

— Ali je li vam to bilo vrlo teško? — zapita ona, naglašujući riječi na posljednjim slogovima.

— Bilo mi je vrlo lako, jer ste to vi željeli.

— Vi ne lažete? — zapita ona naivno.

— Ne, ne! — odgovori on sa smiješkom. — Vi mislite, da muškarci uvijek lažu.

— Ja ne znam, ali Wilhelm uvijek laže. Ja mu baš ništa ne vjerujem.

— Ali meni ćete vjerovati.

Ovaj je razgovor počeo Borowieckoga zabavljati.

— Ako nikada ne slažete, onda ću vam vjerovati.

— To vam svečano obećavam.

— Dobro. Znate, ove mi je knjige tetka donijela iz Varšave i već ih čitam.

— Vrlo vas zanimaju?

— Tako su lijepe, ganutljive, da sam plakala zajedno s mamom. Otac nam se smijao, ali jučer sam mu morala čitati cijelo veče.

— Jeste li se kasno vratili od Endelmanovih?

— Već je bio mrak. Vidjela sam, kad ste vi izlazili iz salona.

— Morao sam ranije otići, a to mi je bilo vrlo žao.

— Kod Endelmanovih je vrlo lijepo, tako su divno primali.

— Žalio sam, što se nisam mogao dulje s vama razgovarati.

— Ali zato sam ja govorila o vama s gospođom Trawińskom.

— I jako ste me ogovarale?

— O, ne, ne! Samo gospoda nâs ogovaraju.

— Jeste li se o tome uvjerili?

— Uvijek, kad se Wilhelm vrati iz posjeta ili s večeri, dolazi k meni da priča i ruga se svim ženama.

— I vi mislite, da svi muškarci tako čine?

— Ako vi kažete, da svi ne čine, onda ću vam rado vjerovati! — usklikne ona brzo i naglo pocrveni.

— Uvjeravam vas, da tako ne čine svi.

I tako se dalje raspredao razgovor u tonu naivnoga cvrkutanja o ničemu, dok mu to nije dosadilo, pa je uzeo gledati cvijeće, koje je bilo vrlo pomno njegovano, a zastiralo je okna na prozorima.

Toplo ga je pohvalio.

— Reću ću to Gottliebu, bit će mu ugodno.

— A tko je to?

— Naš vrtlar. Gospodin Störch ne voli cvijeće, pa kaže, kad bismo u te lonce zasadili krumpir, da bi bilo više koristi, ali gospodin Störch je glup, zar ne?

— Zacijelo je tako, dok vi to kažete.

Zabavljao se sve bolje, a kasnije, kad se ona više uslobodila i kad joj je sve manje stalo smetati rumenilo, govorila je tako odlučno, da ju je Borowiecki pogledao s nekim začuđenjem.

Nije poznavala mnoge društvene forme, jer joj je otac bio novi milijunar, a odrasla je između kuhinje i tvornice, u priprostoj okolini tkalaca, radnika i istih onakvih privredničkih porodica kao što je bila i njezina, ali je očitovala veliku živahnost uma i mnogo životnoga razbora.

Himba društvenoga života nije s nje izbrisala iskrenost, koja se više puta činila smiješno-djetinjasta, ali je privlačila svojom jednostavnošću.

Svršila je ona i neki penzionat u Saskoj, odakle je prije mnogo godina došao Müller kao obični tkalac u ovu zemlju, koja je za njega postala »Obećana zemlja.«

Imala je, štaviše, i neki pojam o vrijednosti novca, jer je u razgovoru rekla o njihovoj znanici:

— Znate li, da se Mania Godfryd razišla sa svojim zaručnikom?

— Ne, ogorčava li vas to?

— Samo se čudim, jer nije ni lijepa, a nema ni miraza, pa se već drugi put razilazi.

— Možda joj je milije da počeka na bogatog mladog fabrikanta?

— Pa i ovaj je njezin zaručnik mogao još steći. Moj otac, kad se ženio, nije imao nijednog talira, a danas je ipak bogat.

— A možda gospođica Godfryd hoće da ostane usidjelica?

— A koja bi djevojka htjela da ostane usidjelica? — klikne ona uvjerljivo.

— Jeste li o tome uvjereni?

— Ja ne bih nikako htjela ostati usidjelicom. Ja uvijek žalim usidjelice, jer su tako osamljene i tako jadne.

— Zato, jer ste vi djevojka dobra srca.

— A osim toga ljudi im se rugaju. Kad bih mogla, sve bi se ženske na svijetu poudavale, imale bi djece i...

Zaustavi se gledajući, da li se Borowiecki smije, ali je on svladao smijeh, gledajući u njezine zlatne trepavice i u jako pocrvenjelo lice, reče ozbiljno:

— To biste dobro učinili.

— Vi mi se ne rugate? — zapita ona sumnjičavo.

— Divim se vašem dobrom srcu.

— Tata dolazi — klikne ona i malko se odmakne od njega.

Doista, Müller je unišao na vrata, koja vode u palaču, bio je u papučama, koje su lupale drvenim potplatima, i u kaputu od barhenta, vrlo masnom i postavljenom vatom.

Izgledao je kao krčmar s debelim crvenim licem, na kojemu nije bilo ni dlačice, a sjalo se masno. Mjesto porculanske lule držao je u ustima cigaru, koju je jezikom premetao s jednoga kraja usta na drugi.

— A zašto ja, Mada, nisam znao, da je došao gospodin Borowiecki? — usklikne otac nakon pozdrava.

— Mama nije htjela da vam smeta u poslu.

— Vidite li, koliko imam brige?

Izvadi cigaru i pođe prema peći da pljune u pljuvačnicu.

— Vi ne smanjujete produkciju? — zapita ga Borowiecki.

— Moram manje raditi, jer imam toliko gotove robe, a malo se prodaje. Sezona je posve propala. Trgovaca ima, ali svi samo bankrotiraju i propadaju. Ove sam godine na njima dosta izgubio. Ali što se može? Moramo čekati na bolja vremena.

— No vi se ne bojite ni najlošije sezone — primijeti Borowiecki sa smiješkom.

— Ja! Ali ono, što se izgubi danas, to ne može naknaditi ni najbolja sezona. Kod Bucholca ne smanjuju radni dan?

— Naprotiv! U bijelom će odjeljenju raditi i navečer.

— On uvijek ima Glück. Je li još bolestan?

— Tobože zdraviji je, jer već pokušava da izlazi.

— Ali, Mada, zašto ti zadržavaš gospodina ovdje? Imamo za goste palaču.

— Izvolite li možda dalje? — šapne ona.

— Hajdemo, pokazat ću vam svoju kolibu.

— O kojoj se po Lodzu pričaju čudesa.

— Vidjet ćete; stoji me ravno stotinu i šezdeset tisuća rubalja, ali sve je novo. Ja ne kupujem stare podrtine kao Endelmanovi, ja mogu sebi priuštiti nov namještaj.

Potegne na prilično omašnom trbuhu svoj kaput i prezirno nadme usta spomenuvši stari, vrlo skupocjeni namještaj kod Endelmanovih.

Išli su uskim stepenicama, što su vodile iz stare kuće na prvi kat palače, u kojoj je cijelo prizemlje zapremala glavna poslovnica tvornice.

Mada je potrčala naprijed i otvorila velika vrata, na kojima su brave bile prevučene barhentom.

— Dobro je, što ste došli — govorio je Müller teško dišući i premećući neprestano cigaru po ustima.

— Davno sam već želio, ali mi nikada nije dopuštalo vrijeme.

— Kod nas je dosadno, pa se gospodin bojao doći — cvrkutala je Mada vodeći ih u palaču.

— Sjednite na ovaj lijepi naslonjač — ponudi ga Müller.

Stan je tonuo u polumraku, ali Mada podigne zavjese uvis i jarko dnevno svijetlo polije niz raskošno namještenih soba.

— Želite li zapušiti dobru cigaru?

— Nikada ne odbijam.

— Pokušajte ove, jake su, po sedamdeset i pet kopjejaka komad.

Izvadi iz džepa vrlo masnih i natrpanih hlača šaku zdrobljenih i iskrivljenih cigara.

— A ove su slabije, po rubalj komad, pokušajte! — dometne, izvlačeći iz drugoga džepa još većma zgnječene cigare i baci ih na stolić, protare ih prljavim rukama, da se izravnaju, odgrize šiljak i ponudi.

— Pokušat ću ove jače — i zapali s osjećajem gađenja.

— Fein, a? — zapita Müller, raskrečivši se u sredini sobe, s rukama u džepovima.

— Izvrsne su, ali te, koje vi pušite, imaju nekakav drukčiji miris.

— Moje stoje po pet feniga; ja vrlo mnogo pušim i navikao sam na njih — ispričavao se Müller. — Hoćete li da pogledate stan?

— S najvećim užitkom. Mnogo mi je o njemu govorio Maks Baum.

— Pametan je to mladić, ali njegov otac ima nešto u glavi. Sve pogledajte dobro, pregledajte sve, to nije nikakav rabljeni bofl, to je sve po narudžbi napravljeno u Berlinu.

— Sve ste to dobavili iz inozemstva?

— Sve, jer je Hüberman rekao, da se ovdje kod nas ne može dobiti ništa čestito.

Karol zašuti i stade dosta površno promatrati garniture pokućtva, teške portijere od svile i baršuna, sagove, slike, za-

pravo divne okvire, jer ga je na to upozoravao Müller, skupocjene i neukusne kandelabre, trbušaste peći od njemačke majolike, zrcala u okvirima od saskoga porculana, nabavljene naročito za jednu od damskih soba.

Mada mu je opširno objašnjavala svaki komad pokućtva; bila je vrlo zadovoljna, što je on došao i svaki je čas dizala svoje svijetle porculanske oči i brzo ih zastirala zlaćanom strehom trepavica, jer je Karol često pogledavao u njezino bijelo lice, pokriveno sitnim točkicama pjega, koje su je posule kao breskvin mašak, ali nije prestao glasno klicati:

— Divno! Divno!

Stan je doista bio uređen raskošjem skorašnjega bogatuna.

Bilo je u njemu sve, što se novcem može kupiti, ali nije u njemu bilo ni života ni ukusa.

Bio je tu radni kabinet, vrlo svečano namješten, u kojem nije nitko radio; bilo je kupatilo, obloženo bijelom majolikom s plavim uzorcima, s mramornom kadom, u koju se silazilo preko nekoliko stuba pokritih purpurom, strop je bio ukrašen slikama u pompejanskom stilu, ali se osjećalo, da se tu još nitko nije kupao.

Pod tornjićem, koji se isticao nad krovom palače kao debela vreća vune, nalazila se soba s maurskim namještajem; prozori, zidovi i dovraci šarenili su se nametljivim ordinarnim slikarskim repićima, koji su oponašali maurski stil, dugačke i niske sofe bile su pokrite barhentom istoga stila, soba je bila prava karikatura, prostački je kričala svim bojama, kojima išaraše zidove i prozore, a u kojoj nitko i nikada još nije sjedio pod maurskom kupolom, koja se sjala kao stara pregorjela šerpenja slikarijama u bakrenociglenim bojama.

— Ovo je španjolski — tumačio je Müller.

— To je maurski, tata se zabunio — popravi ga Mada.

— Jeste li vi to sami uredili?

— Ja sam platio, a uredio je Hüberman.

— Sviđa li vam se ta soba? — zapita Mada.

— Vrlo je lijepa i originalna.

Lagao je smiješeći se.

— Vrlo je skupa! Hüberman mi je za ovu sobu doračunao čitave dvije tisuće rubalja. Ja ne volim ludorije, volim samo solidne stvari, ali kad mi je stao brbljati, da u svakoj pristojnoj palači mora biti soba s kineskim ili japanskim namještajem, a i Mada je to htjela, načinio je to zbog originalnosti u maurskom stilu. Meni to ništa ne smeta, neka bude kako mu drago, a ja i onako tu ne ću stanovati.

— Zar vi ne stanujete u palači?

— Gospodine Borowiecki, da ja stanujem u palači, svi bi me ismjehivali, kao što ismjehuju Meyera i Endelmana. Što će mi to, kad mi je udobnije u staroj kolibi?

— Ali šteta je, da ovo ostaje tako prazno.

— Neka bude. Svi dižu palače, pa sam i ja dao dići; imaju salone — i ja imam salone; imaju kočije i konje — i ja imam kočije i konje. To skupo stoji, pa neka bude, neka stoji, nek ljudi znadu, da i Müller može imati palaču, ali on voli stanovati u staroj kući.

Pođoše da dalje pregledavaju.

U sredini stana, s prozorom prema maloj aleji, što je vodila prema tvornici, nalazila se dugačka uska soba, prekrivena tamnom tkaninom.

Kraj zidova stajale su niske sofe, prevučene crvenom kožom sa zlatnim cvijećem, s naslonima, koji su dopirali do polovice zidova i pregrađene na pojedina sjedala kao kupeji drugoga razreda.

Uska zrcala, uzidana, mračno su gledala iznad sofa i mramornih konsola, okruženih bronćanim galerijicama.

To je bila pušaća soba, kako je tumačila Mada, ali se poznalo po neoskvrnjenoj čistoći saga i niskih stolića, što su bili porazmješteni pred sofama, da tu još nitko nije pušio.

Zatim su krenuli u golemi salon, osvijetljen sa četiri prozora, posve bijel, sa stropom od debelo pozlaćene štukature, natrpan pokućtvom, pretrpan svom silom slika, kandelabara, stupova, naslonjača i stolaca, koji su stajali u redu uz zidove, presvučeni bijelim pokrovcima — poznalo se, da se tu još nitko nije zabavljao i da nitko nije sjedio na tim stolcima.

Bilo je još malih kabinetića, pozlaćenih i ukrašenih kao bombonijere, punih sitnoga pokućtva, praznih žardinijera, svečanih mramornih kamina, na kojima su stajale ljupke figurice od porculana.

Bila je i blagovaonica, spojena dizalom s kuhinjom, sva obložena kvadratima od mahagonija, uokvirenima kao oštrice

tankim brončanim pločicama, s teškim stolom u sredini, s kredencima u ampirskom stilu, koje je Müller redom otvarao i pokazivao njihovu nutrašnjost, nabijenu porculanom i stolnim priborom, kojim se nitko nije služio.

Bila je tu i knjižnica, jer graditelj i tapetar nisu ninašto zaboravili; mala sobica, nakrcana ormarićima od bijele hrastovine, u staronjemačkom stilu, a u njima su se kroz staklo zlatili hrpti djela svih velikih svjetskih pisaca, kojih tu nitko nije čitao i nitko nije znao za njihova imena.

A napokon pođoše u spavaonicu; u sredini su stajala dva ogromna kreveta, pokrita svilenom plavom posteljinom i zastrta isto takvim zavjesama; isto takav plav sag prostirao se po cijelom podu, a zidovi su bili prevučeni plavim tapetama.

U kutu je stajao veliki mramorni umivaonik za dvije osobe, tako velik, da bi se u njemu mogli kupati konji, spojen cijevima s tvornicom, koja je dobavljala toplu vodu.

Nitko nije spavao u toj spavaonici.

— Divna spavaonica! — šapne Karol.

— To je Madina, kad se uda. Hajdemo u Madinu sobu.

Ali Mada stade protestirati, jer da soba još nije bila spremljena.

— Glupa si! — promrmlja i povede Karola u vrlo svijetlu sobu, prevučenu bijeloružičastom tkaninom.

Sitan je namještaj stajao u velikom neredu na svijetlom sagu.

— Izvrsno mjesto za pisanje pisama — reče Karol, gledajući u maleni pisaći stol, na kojem su u velikom redu ležale složene kutije s papirom i priborom za pisanje.

— Što to vrijedi, kad baš nikomu nemam ništa da pišem? A koliko sam puta željela da pišem pismo — govorila je Mada iskreno ojađena i stala cmoktati na dva kanarinca koji su udarali krilima u mjedenoj krleci, što je stajala kraj prozora.

— Slušaju li vas?

— O, slušaju. Wilhelm je dolazio, neprestano im je fućkao, pa ih je naučio pjevati.

— Imate sobu kao goetheovska Gretchen.

Nije znala, što da odgovori na to, ali se zacrvenjela sve do kose.

Vraćaju se natrag, Karol još jednom pogleda te mnogobrojne sobe, koje su stajale u tišini pustoši i ukočenosti.

Bile su tako divne, tako čiste, svježe, nove, da su činile dojam tapetarske izložbe, priređene vrlo bogato, ali bez ikakva ukusa.

Osim Made u palači nije nitko stanovao; palača je postojala da se pokazuje gostima i da Müller može reći: imam palaču.

Dolje, u maloj sobici, koja je bila uz kuhinju, a koja je služila cijeloj porodici kao blagovaonica, ponudila ga je Müllerova kavom.

Karol se ispričavao da nema vremena, ali Müller mu je oteo šešir, obuhvatio ga oko pasa i posadio na stolac.

Ostao je, jer ga je Mada tako rječito molila očima, pa joj nije htio učiniti na žao, ali se žurio, jer je još danas morao biti kod Bucholca

Zamolio je Müllera za protekciju kod Šaje za Horna.

Tvorničar svečano obeća, da će sutra poći lično onamo, štaviše, jamčio je za uspjeh, jer je sa Šajom živio u bližim odnosima.

Müllerova je šuteći primicala različite kolače, što ih je sama spekla, i nekoliko je puta popravljala Madi kosu, koja se u zlatnim uvojcima spuštala na čelo, jer je djevojka bila tako radosna i uzbuđena, da se neprestano samo smijala i ni na što nije pazila.

Nije znala ni to sakriti, da joj se Karol vrlo svidio. Rekla mu je to nekoliko puta na različit način.

Müller je također bilo drago, obuhvatao ga oko pasa, tapšao po koljenu i na široko mu pripovijedao o svojoj tvornici.

Karol je, koliko je mogao, glumio zanimanje za ono, što su mu govorili, slušao je strpljivo, odgovarao, ali u dubini duše dosađivao se zbog te prisiljenosti i zbog banalnosti tema, o kojima je Müller raspravljao.

Cijela je kuća imala izrazite malograđanske oznake u običajima i nazorima; mirisala je po poretku i onoj čistoj njemačkoj volovskoj radinosti.

Izuzetak su bili ti Müllerovi samo toliko, što ih milijuni nisu pokvarili; imali su potrebe i nagone običnih radnika.

— Kad budete naš susjed, morate češće dolaziti k nama.

— A hoćete li u blizini stanovati? — klikne Mada sva sretna.

— Da. Vidite li tamo onaj dugački red prozora iza tvornice Trawińskoga?

— To je stara Meisnerova tvornica!

— Ja sam je kupio

— Onda ćete biti blizu! — usklikne ona radosno, ali odjednom zašuti i namršti se. Sjedjela je mirno, sve dok Karol nije otišao, samo ga je zamolila, da im opet dođe.

On joj to svečano obeća, i tako joj stisne ruku kod oproštaja, da se djevojka sva zarumenila i dugo gledala za njim kroz prozor.

Borowiecki je pošao ravno k Bucholcu, ali je išao polako, jer ga je teretila ta Müllerova srdačnost i još veća Madina.

Nasmiješio se nekoj slici, koja mu se iz mozga dizala u sve punijim oblicima.

Osjećao je, da bi mu Müller dao kćerku bez i najmanjega skanjivanja.

Gotovo se glasno nasmijao, jer se sjetio tog debelog crvenog Nijemca u kaputu od barhenta, u masnim hlačama i starim papučama, a iza njega — pozadina salonâ.

Bio je smiješan, ali što se to njega ticalo?

— Mada ima mnogo prirodnoga čara i okruglo jedan milijun miraza! K vragu! — promrmlja. — A ipak — mislio je dalje i počeo stavljati neke premise i kombinacije, ali ih se brzo oslobodio jer se sjetio Anke i njezinoga pisma, koje je jutros primio i kojega još nije pročitao.

— Uvijek nešto stoji na putu, uvijek je čovjek rob! — šapne on, ulazeći u Bucholcovu poslovnicu.

Bucholc je nakon posljednjega napadaja osjetio poboljšanje i nesamo da je sjedio u poslovnici kao i prije, nego je počeo ići i u tvornicu, obilazio je po njoj uz pomoć štapa ili kojeg radnika.

S Borowieckim se slagao, premda mu je on otkazao mjesto i premda su se prepirali po nekoliko puta na dan.

Pouzdavao se u njega u svemu i trebao ga je sada, dok se Knoll ne vrati, jer je zet na poziv, da se vrati zbog tastove bolesti brzojavno odgovorio, da će doputovati ako stari umre, ali inače da ne kani sebi kvariti poslove.

Bucholc je pregledavao veliku knjigu, koju mu je pridržavao August, i samo je pogledao na Borowieckoga, kad je ušao, mahnuo mu glavom i dalje ispitivao pozicije budžeta

Karol se šuteći latio klasificiranja korespondencije, a onda je pregledavao planove i troškovnike novih uredaba u bojadisaonici, koje je sam predložio. Posao je bio hitan, jer se na novim strojevima imala štampati roba već za narednu zimsku sezonu.

Večer se brzo spuštala i kroz prozore poslovnice crni je park sve većma počeo šumiti golemim drvećem, koje je, uzljuljano vjetrom, zavirivalo na prozore, časak se treslo na svijetlu i opet uzmicalo.

Posao mu je polako odmicao, jer se svaki čas sjetio Müllera. Tada bi odložio krute karte, pune crteža, brojaka i bilježaka i zanio se u razmišljanje.

Potpuna je tišina vladala u poslovnici, samo se vani dizao vjetar, udarao po drveću, šibao drvećem po zidovima i prozorima i muklo hučao po limenim krovovima.

Električno je svijetlo drhtalo i klizilo po crnim ormarima, gdje su stajale poredane goleme knjige, a na hrptovima su im bile ispisane bijele brojke godina, iz kojih su potjecale.

Bucholc je skidao pogled s knjige i prisluškivao daleke zvuke harmonike, koji su dopirali s vjetrom odnekle iz porodičnih radničkih kuća.

Usta su mu nervozno drhtala, okrugle jastrebove oči, crvenije nego obično, kao da su se prevukle tugom; dugo je slušao, dok napokon nije tiho progovorio:

— Ovdje je dosadno, zar ne?

— Kao u svakoj poslovnici.

— Zaokuplja me čudna želja, da čujem glazbu, ali vrlo glasnu, veliki žamor, da, htio bih da vidim mnogo ljudi.

— Još biste mogli stići u kazalište, gospodine predsjedniče. Tek je devet.

Bucholc ne odgovori ništa, položi glavu na naslon fotelja i zagleda se pred sebe, a preko lica mu se polako stala prevlačiti oštra mrzovolja i dosada.

— Kako se osjećate danas, gospodine predsjedniče? — zapita Karol kasnije.

— Pa dobro, dobro! — odgovori Bucholc prigušenim glasom, a gorki mu smiješak okruži pomodrjela usta.

Ne, nije mu bilo dobro. Srce mu je, doduše, kucalo mirno i normalno, boli u nogama prošle su, mogao se kretati prilično slobodno, ali je osjećao, da mu nije dobro.

Osjećao je u sebi neku čudnu tromost: nije mogao misliti, jer mu se svaki čas kidala nit svijesti i padao je u mutno stanje apatije; dosadan mu je bio rad, brojke, dobici i gubici, sve mu je to danas postalo posve ravnodušno.

A duboko, pod linijom svijesti, kroz onu sivu tešku maglu dosade, izbijali su blijesci neodređenih želja, tako trenutačnih prohtjeva, da su se putem do svijesti gubili, ispunjavali mu mozak mrakom, a srce tugom nevoljkosti.

— U cijeloj je kući strahovito pusto — reče tiho i obazre se po poslovnici, po onim ormarima, po prozorima, pogleda u Augusta, koji se, leđima naslonjen o dovratak, brzo uspravio i čekao na zapovijed.

Sve je promatrao čudnovato ispitljivim pogledom, kao da sve to vidi prvi put, zatim nemoćno klone u fotelj, spusti glavu na prsa i stade teško disati, jer mu je dušu stegnuo nekakav jak, vrlo bolan grč nerazjašnjivoga straha; još je hvatao očima crne točkice brojaka na bijeloj stranici knjige, odraz svijetla na velikoj brončanoj tintarnici, a onda kao da se hvatao za onu sve slabiju jeku harmonike, za šum u parku i za daleki, mukli odjek uličnе buke, ali duša mu je nemoćno klizila s tih rubova i padala u tamu, punu strahovite tišine.

Prije deset sati dovršio je Karol posao i pružio Bucholcu papire, objašnjavajući opširno svaku poziciju.

— Dobro, dobro — kazivao je Bucholc od vremena do vremena, a da gotovo ništa nije čuo.

Ništa ga se to nije ticalo, jer je sve dublje osjećao onu pustoš i osamljenost, u kojoj je živio; sve jačim obručem stiskalo mu je dušu neraspoloženje i nemoć.

— Zašto ja to radim? Stoji li ovoliko ili onoliko, to je pitanje blagajnikovo — reče zlovoljno.

Borowiecki se spremio da izađe.

— Vi već odlazite?

— Za danas sam posao svršio. Laku noć!

Stisne mu ruku i iziđe. Bucholc nije mogao da nađe toliko snage, da ga zamoli da ostane, jer se u posljednji čas zastidio svoje djetinjaste slabosti.

Slušao je, kako se u daljini gube njegovi koračaji i vrlo bi mnogo bio dao, da se Borowiecki vratio.

— Auguste, hajdemo gore! — prošapće, digne se s mjesta i pođe bez lakajeve pomoći. Lakaj je gasio svijetla i zaključavao vrata.

Drugi lakaj, koji je bdio u predsoblju, išao je pred njim sa svijećom, a Bucholc se polagano vukao kroz golemi, tihi i pusti stan.

Tako mu se čudnovato pust činio danas taj stan, tako ga je pritisla ta samoća, te je pošao da zaviri ženi, ali je ona spavala zatrpana u perini, da je samo komadić njezinog kao vosak žutog lica virio iz jastuka. Nije se probudila, kad je on unišao, samo je papiga, probuđena svijetlom, tužno zavrištala:

— Kudrov! Kudrov!

On se razočaran povuče i pođe ravno naprijed.

— Auguste! — usklikne u pol glasa.

Lakaj stane i ukočeno počeka, ali mu Bucholc ne reče ništa; sjedio je u fotelju pored peći, čeprkao svojim nerazdružívim štapom po vatri, koja se gasila i s čudnom, prvi put ocućenom bojazni, pomisli, da mora ostati sam.

— Zatvori žaluzije! — reče napokon i sam ispita, da li su nutrašnje željezne žaluzije dobro zatvorene, skine se, legne i pokuša čitati, ali na očima je osjećao teret olova, nije mogao da se njima služi.

— Mogu li otići? — zapita lakaj šapćući.

— Idi, idi! — odvrati Bucholc srdito, a kad se August približio vratima, zovne ga:

— Auguste!

Lakaj se okrene i stane. Bucholc ga poče polagano ispitivati o ženi i o djeci, a pitao je tako ljubezno, da se August povukao u sigurnu udaljenost od njegove batine i odgovarao mu plaho, uznemiren tom nečuvenom dobrohotnošću.

Bucholc je želio da ga što duže zadrži u sobi, a nije mu mogao reći ravno u oči, neka ostane.

Taj ga je neobični razgovor brzo umorio i napokon dade lakaju znak, neka pođe spavati.

Ostao je sam i ta bojazan samoće, nekakav čudan, mračan strah stade mu prožimati dušu sve oštrijim ubodima.

Pomno je prisluškivao glasove s ulice, ali ulica je spavala, a slabiji odjeci nisu mogli da prodru kroz željezne žaluzije, koje su bile prevučene debelim suknom.

Pridigao se na lakat i suzdržavši dah, a grčevito stišćući revolver, dugo je prisluškivao, jer mu se pričinilo, da čuje sve bliži i sve izrazitiji odjek koračaja kroz puste sobe.

Ali nitko nije dolazio, samo je kucanje sata dopiralo iz neke sobe svojim zvukom, koji kao da je jaukao.

Onda mu se opet počelo pričinjati, da se teška portijera od baršuna, što je zastirala vrata, tako čudno nadimlje, kao da je iza nje sakriven neki čovjek.

Nasmiješi se vlastitoj obmani i opet legne mirno ugasivši svijetlo.

Ali ipak nije mogao zaspati.

Sati su prolazili tako strašno polako, da su mu se činili kao cijela vječnost.

I nije se mogao posve umiriti: to živčano uzbuđenje i sve te bojazni postepeno su rasle i polagano se pretvorile u jednu cjelinu: u strah pred smrću . . .

Činilo mu se, da će odmah sada umrijeti i to je vidio tako jasno, ta ga je strašna misao tako potresla i tako omamila, da je skočio s postelje, kao da je htio pobjeći: sav je drhtao i snažno stao zvoniti dežurnom lakaju, koji je spavao dolje.

— Idi brzo, neka odmah ovamo dođe doktor! — stenjao je pomodrjelim usnama.

A kad je poslije nekog vremena stigao Hamerstein, reče mu:

— Meni je nešto! Pregledaj me i pomozi!

— Ništa ne opažam — odgovori mu pospani doktor, kad je pregledao prilično pomno.

Bucholc mu stade razlagati svoje stanje.

— Kad se ispavate, gospodine predsjedniče, sve će proći.

— Glupane! — odgovori mu srdito Bucholc, ali uzme veliku dozu klorala i odmah zatim zaspi.

Borowiecki, umoran od prekovremenog rada, odvezao se u grad na čaj.

Kod Roszkowskoga je u to doba bilo već prazno, samo su u posljednjoj sobi slastičarnice iza ogledala sjedjela tri muškarca: Wysocki, David Halpern i Myszkowski, inžinir iz tvornice baruna Meyera.

Sjeo je k njima, jer je potonju dvojicu poznavao, a s Wysockim ga odmah upoznaše.

David Halpern, sagnut nad stolićem, udarao je mršavim šakama po stoliću i gotovo vikao:

— Gospodine Myszkowski, vi ne znate, što proizvodi taj rad u Lodzu; vi ne ćete da znate, ali ja ću vas odmah uvjeriti i pokazati vam rezultate.

Izvadi iz novčarke nekoliko isječaka iz »Kuryera« i, primaknuvši mu ih pred oči, poče čitati:

— Slušajte: »Od dana 22. do 28. izvezlo se iz Lodza: željeznih produkata 1.791 pud, pređe 11.614 pudova, pamučnih produkata 22.825 pudova, vunenih proizvoda 10.309 pudova«. To vam ne kazuje ništa, to se stvorilo samo od sebe! A ja ću vam pokazati, što se kroz taj tjedan uradilo u Lodzu.

— Ne dosađujte svojom statistikom. Dječače, tri kave! Hoćete li s nama piti, gospodine Borowiecki?

— Ja ću vam pročitati samo nekoliko brojaka; slušajte, gospodo, jer to vrijedi upravo toliko, koliko i biblija, a možda i malko više: »Uvoz slijedeći: vune 11.719 pudova, pređe 12.333, željeza 7.303, strojeva 4.618, ulja za mazanje 8.771, brašna 36.117, žita 8.794, zobi 18.685, drva zajedno 36.850, sirova pamuka 120.682, kamenog ugljena 1,032.360 pudova«. Ove cifre glasno kazuju; lijep je papir ovakav iskaz; Lodz mora da ima dobar trbuh, da sve to probavi, tu treba malo i poraditi, a vi velite, da samo glupani rade.

— I stoka natjerana bičem — reče mirno Myszkowski, pijući kavu.

— Aj, aj, što vi to govorite! Kakvim bičem, gdje je bič? Ljudi moraju raditi, no recite, što bi radio kakav običan seljak, da ne mora raditi? Istruo bi od lijenosti i krepao od gladi.

— Ostavite to na miru! Oduševljavajte se radinošću Lodza, slavite i dalje svoj divni grad, ljubite u ruke svakoga, tko samo hoće da postane milijunar, govorite samo i dalje, da ti milijunari samo zato imaju milijune, jer su najviše radili.

— Jer ih oni baš zato imaju; odakle bi inače imali! — vikao je uzrujano.

— Jer su gluplji od svojih radnika i zato imaju novaca.

— Ja vas uopće ne razumijem. Ja vas štujem, gospodine Myszkowski, ali ja ništa ne razumijem od toga, što vi govorite. Dosad sam znao, da onaj, koji radi, taj i ima, a tko radi i tko je pametan, taj ima još više, a tko je vrlo pametan i vrlo mnogo radi taj stvara milijune! — vikao je Halpern.

— O čemu se radi? — zapita Borowiecki, jer nije mogao da shvati, o čemu govore.

— Ja tvrdim, da su svi milijunari, svi, koji rade svim naporom svojih i tuđih mišica i snaga — glupani i kreteni. Gospodin Halpern dokazuje protivno. Bunca neke strašne besmislice u počast rada i diže na oltare stoku, koja gnjije na stelji od novaca i zapovijeda mi, da joj se divim.

— A istina mora da je u sredini! — reče Wysocki, koji je dotle šutio.

— Idite vi u nebo s tom vašom srednjom istinom. Ili smo prava stoka ili ljudi. U prirodi nema prelaza, osim u glavama poidiotjelih ideologa.

— Gospodine Myszkowski, moram vas uvjeriti, da tvorničar, da čovjek, koji hoće da stekne milijune, radi sto puta više nego radnik, i da ga treba poštivati.

— Ostavite na miru te glupane, koji rade zato, da steknu novaca; radije mi pričajte o svim onim božjim stvorovima, koji rade samo toliko, da žive, oni imaju razuma.

— Gospodine Myszkowski, da vi imate milijune, govorili biste drukčije.

— Ja vas poštujem, ali vam mogu reći glupost, ako budete govorili ono, što ne razumijete. Ja sam imao dosta novaca, a profućkao sam ih, evo ovako! — i duhne dim Halpernu u oči.

— Zapitajte Kurowskoga, zajedno smo ih profućkali. Vi me, gospodine Halpern, smatrate glupanom! Ne, gospodine Davide, ja zbog toga, da zaslužim jedan rubalj više nego što trebam, ne ću ustati ni pet minuta ranije nego što me je volja, a zato, da steknem milijarde — ne ću žrtvovati uživanje potpunoga ljudskoga života, ne ću se odreći gledanja na sunce, šetnje po zraku, slobodnoga disanja, razmišljanja o malko većim stvarima nego što su milijarde, ljubavi i t. d. i t. d. Ja

ne ću da radim, radim, radim! jer ja hoću da živim, živim, živim! Nisam tegleća stoka niti stroj, ja sam čovjek . . . Samo glupan žudi za novcem i da stekne milijune žrtvuje sve, i sve blago čovječanstva, a kad se već toliko nasiti, da može pljuvati milijune, što je onda? Izdiše na strunjači, ispunjenoj naslovima vlasništva. Velike li radosti! To baš toliko vrijedi, kao da izdiše na goloj zemlji. A da ga kasnije zapitaju, kako je živio, rekao bi: Radio sam. Zašto? Stekao sam milijune! Čemu? No, da imam milijune, da se ljudi dive, da se vozim u kočiji i da imponiram glupanima i da lipšem u polovici života, da lipšem iscrpen od rada, ali na milijunima! Fuj na takvu glupost!

— Vi pokrećete važno pitanje, o kojem bi se moglo mnogo govoriti — reče Borowiecki.

— Pa govorite, ja idem kući, ali drugom ću prilikom, u zgodan čas, pokušati da vas uvjerim, gospodine Borowiecki, da su u sve vas ucijepili strašnog bakcila rada, koji izjeda cijeli organizam ljudstva i mislim, ako se ne opameti, da će ljudstvo uginuti prije nego što to predviđaju geolozi.

Išli su pustim pločnikom uz ulicu.

Wysocki je nakon dugotrajne šutnje progovorio i stao strastveno dokazivati, da se zlo ne sastoji u tome, što svi previše rade, nego u tome, što ne rade svi.

Myszkowski ne odgovori ništa, nego se odmah s njima oprosti i pođe kući.

Borowiecki je pospanim pogledom gledao u uspavanu ulicu. Halpern uhvati taj pogled i poče:

— Vi promatrate grad! Vi dokazujete, da Myszkowski nema pravo, jer da ljudi rade onako, kako on hoće, ne bi tu stajale ove kuće, ove palače, ove tvornice, ova skladišta, tu ne bi bilo Lodza! Bio bi lijep komadić šume, gdje bi posjednici mogli prirеđivati lovove na divlje svinje.

— Nama to ne bi ništa škodilo, gospodine Davide.

— Vama možda ne, za gospodina Wysockoga ne znam, ali meni je Lodz potreban, ja trebam tvornice, velik grad i veliku trgovinu! Što bih ja radio na selu? Što bih ja radio sa seljacima? — usklikne Halpern.

— Bili biste zakupnik — reče Borowiecki hladno i stane se ogledavati za dorožkom.

— I među njima je takva konkurencija, da umiru od gladi.

— Samo oni, koji ne umiju varati seljake i posjednike.

— To je brbljarija, to je samo antisemitska brbljarija, u koju vi ne vjerujete, jer dobro znate, da kesegu proždire krkuša, krkušu proždire grgeč, a grgeča proždire štuka, a štuku? Štuku proždire čovjek! A čovjeka žderu drugi ljudi, žderu ga bankroti, žderu ga bolesti, žderu ga brige, dok ga na koncu ne proždere smrt. Sve je to u redu i vrlo je lijepo na svijetu, jer tako nastaje kretanje.

— To je talmudska filozofija, gospodine Davide.

— To je filozofija gledanja, a ja gledam na svijet vrlo davno, gospodine Wysocki. Gospodine direktore, što vi mislite o Myszkowskom? — zapita i pridrži ga rukom, jer se Karol počeo s njim opraštati.

— Vrlo dobar čovjek, vrlo dobar! — šapne on okolišajući.

— To je čovjek genijalan! U glavi ima milijune, a ne će da ih odande izvuče. Znate li, da je on izmislio nov izum kod Meyera? Nov način, kako se bijeli roba. Meyer zaslužuje na tome pedeset procenata, a što mislite, koliko ima od toga Miszkowski? Nema ništa! Njemu su za taj izum, koji vrijedi milijun, dali dvije tisuće rubalja godišnje plaće; on je pristao i još ide u tvornicu i radi u laboratoriju! Ja ga visoko štujem, ali to, što on ne će da stekne imetak, nego se smije kad drugi zarađuju njegovim izumom novce, to nikako ne razumijem, to je malko glupo.

Kucne se po čelu.

— Laku noć, gospodo! — reče Karol.

— Imao sam jednu molbu na vas, trebao sam poći k vama i zauzeti se za jednog čovjeka.

— Tražite li posla za nekoga?

— Da, poznam jednog siromaha, koji već dvije godine uzalud traži posla.

— Specijalist?

— Eks-posjednik, ali čovjek vanredno čestit.

— To je svakako kvalifikacija, da može još dvije godine tražiti posla s istim rezultatom.

— Vrlo je siromašan i vrlo opterećen porodicom, naprosto umiru od gladi.

— Nije baš izuzetak, jer mnogo ima takvih u Lodzu.

— Možda mu možete pomoći. Makar kakvo mjesto, makar kako plaćeno, najjednostavnije, bilo bi za njega pravo dobročinstvo. Oprostite mi, što se ja, gotovo neznanac, odmah obraćam s molbom.

—Nije stvar u tome, samo što ne znam, što da vam odgovorim. Bolje plaćenih slobodnih mjesta nema nikada, jer se na svako ispražnjeno mjesto javlja po dvadeset kandidata i to ponajviše samih specijalista.

— Meni je stalo do najobičnijeg rada, samo ako možete...

Borowiecki mu preda svoju posjetnicu.

— Neka taj vaš štićenik dođe sutra poslije podne k meni s ovom posjetnicom. Ja ne raspolažem s namještenjima, ali ću nastojati da nešto učinim za njega, samo vam ne jamčim za rezultat.

Raziđoše se odmah na različite strane.

XIV

David Halpern išao je polagano Piotrkowskom, razmišljao o Myszkowskom i promatrao grad, koji je ljubio svom svojom entuzijastičkom dušom.

Nije htio da se sjeti, kako mu je taj grad oduzeo sve, što mu je ostalo iza oca, kako već mnogo godina živi od dana do dana, kako neprestano mora mijenjati načine zarađivanja, kako mu se uvijek nešto prepriječilo, da ne stekne imetak, koji mu je svagda izmicao iz ruku — a on je to sebi objašnjavao nestašicom sreće, no uza sve to ustrajno je otvarao poslovnice, dućane, laćao se agenture i uvijek je svršavao bankrotom, ali nije gubio nadu; išao je kroz život još uvijek isto tako, gledajući Lodz i njegovu snagu, omamljen njegovom veličinom, hipnotiziran milijunima, što su se presipali oko njega.

Djece nije imao, nego samo ženu, za koju je radio, da može svake godine poći na liječenje u Franzensbad, a on sam nije se već mnogo godina ni maknuo iz Lodza i nije mario, što jede, kako stanuje, u što je obučen; ništa nije imao, a bio je sretan, što Lodz ima sve više, što je mogao vidjeti onaj mahniti promet, kotrljanje robe, šum strojeva, vrevu na ulici, natrpana skladišta, nove ulice, milijunare, tvornice, sve to, od

čega se sastojao ovaj kolos, koji je sada spavao pod tihim mračnim nebom, po kojem je plovio mjesec.

Ljubio je Lodz kao što je ljubio tvorničare i radnike, štaviše, i proste seljake, koji su jatomice dolazili svakoga proljeća, jer je veći njihov broj na ulicama kazivao, da će Lodz opet dobiti tvornice i kuće i promet.

Ljubio je Lodz.

A šta ga se ticalo, što je taj Lodz bio nečist, loše rasvijetljen, slabo popločen, loše izgrađen, što su se kuće svake godine rušile na glave žiteljima i što su se u pokrajnim ulicama ljudi po bijelom danu klali džepnim nožićima!

Na takve sitnice on nije mislio, kao što nije mislio ni na to, da su tu umirale tisuće ljudi od gladi, da su tisuće ljudi trunule od bijede, da su se tisuće ljudi svom snagom borile za jadni opstanak i da je ta tiha i strašna borba svojom neprekidnošću, vođena bez nade u pobjedu, proždirala godimice više ljudi nego najopasnije pošasti.

— »Tako nastaje promet« — ispričavao je on sve to, radujući se, što je grad rastao mahnitom žurbom, što je mogao da se divi golemim brojkama »izvoza i uvoza«, a opća je brojka prometa rasla svake godine za nekoliko desetaka milijuna.

Njegova suha sèmitska duša tonula je u tim brojkama i uživala u njihovom porastu.

S ponosom je gledao u nove milijunare i poštivao ih iz dna duše; s nepatvorenim se zanosom divio s trotoara raskošju zaprege i stanova; s oduševljenjem je po gradu pronosio cifre iznosâ, što su ih različiti pamučni i polupamučni kraljići izbacivali za ukras svojih palača i gnijezda.

Takav je bio David Halpern, koji je sada pošao u Srednju ulicu u svoj stan i razmišljao o Myszkowskom.

Za njega, štovaoca novca, bio je Myszkowski posve neshvatljiv.

Nije mogao pojmiti, kako čovjek može da ne primi milijune, kad oni sami padaju u džep.

Sa sličnim je mislima tiho otvorio vrata na trećem katu neke velike kuće, ali čim je unišao, čuo je prigušene zvukove glazbe, koji su dopirali iz dubine mračnoga hodnika. Uđe u stan.

Žena je već spavala, a jer se njemu prohtjelo da jede, pretražio je malenu smočnicu i s komadićem šećera, pošto nije drugo ništa našao, pošao je tiho u kuhinju da priredi sebi čaj.

Samovar je bio već hladan, ali je on ipak nalio sebi čaja u šaličicu i, griskajući šećer, pio i šetao se po malom predsoblju, da ne probudi ženu i da malko sluša onu glazbu, koja je prodirala kroz vrata.

Doskora mu je dosadila ta šetnja, pa sa šalicom u ruci priđe hodnikom i vrlo obzirno pokuca na vrata, iza kojih se sviralo.

— Herein! — oglasi se netko iznutra.

Uđe smiono, ljubezno mahne glavom sviračima i sjedne kraj peći, gutajući čaj malim gutljajima i slušajući glazbu s nabožnom sabranošću.

Horn je svirao u flautu, Malinowski u violončelo, Szulc u klarinet, a na gusle Blumenfeld, koji je vodio cijelo društvo. U drugu je violinu svirao Stach Wilczek.

Józio Jaskólski sjedio je u drugoj sobi za stolom i prepisivao neko pismo.

Osim Horna svi su bili školski drugovi i skupljali su se dvaput u sedmici da zajedno sviraju.

Glazbom su se nesvijesno branili od otupljenja, koje je donosio svagdanji teški rad, jer su radili kao tehničari, majstori i praktikanti po tvornicama i poslovnicama.

Horn, kao najbogatiji, jer je u Lodzu bio samo na praksi i imao bogatoga oca, skupljao ih je u svom stanu i kupio instrumente, ali duša tih glazbenih večeri bio je Blumenfeld, glazbenik po pozivu i obrazovanju, pošto je svršio konzervatorij, a kako mu glazba u Lodzu nije pružala egzistenciju, radio je također u Grosglikovoj poslovnici kao knjigovođa.

Józio Jaskólski bio je najmlađi među njima, nije umio svirati, ali je živio s njima intimno i često je dolazio, jer je strastveno volio slušati njihovo pričanje o različitim ljubavnim pustolovinama. Maštao je o ljubavi sa svom strašću osamnaestogodišnjeg dječaka, koji je strogo odgojen.

Oni su svirali, a on prepisivao ljubavno pismo, koje mu je dao Malinowski, da ga pročita, pošto je dobivao mnogo takvih pisama zbog svoje ljepote.

Pismo je bilo pisano pogrešnim pravopisom, ali tako strastveno, da se Józio svaki čas crvenio i zamagljenim očima gledao u one retke naherenih i nezgrapnih slova.

Opajao se tim provalama divlje nježnosti, a u isti ga je mah podilazila strašna želja, da i njega netko tako ljubi, zapravo, da on dobiva takva pisma.

Napokon se muziciranje svršilo, jer je služavka unijela samovar. Horn je pomagao prostirati stol i sam je postavljao čaše.

— Wilczek, triput ste pogriješili. Uzeli ste »C« mjesto »D«, a onda ste za cijelu oktavu niže svirali — poče Blumenfeld.

— Ne smeta ništa, brzo sam vas stigao — smijao se Wilczek, hodajući po sobi i tarući ruke, a onda je jako parfimiranom maramicom stao brisati svoje debelo, okruglo lice, pokriveno rijetkim dlačicama neodređene boje.

— Mirišete kao kakvo skladište parfema! — šapne Horn.

— Imam parfeme u komisiji! — ispričavao se Wilczek.

— A čime vi ne trgujete? — smijao se Szulc, koji se, premda je bio zdepast, okretno vrzao i natakao svima čaj.

— Pa mogu i vašim mesom, Szulc.

— To nije nikakva šala! — šapne Blumenfeld i sjedne za stol, razgrćući mršavom, nervoznom rukom svijetlozlaćanu kosu, što mu je kao aureola okruživala visoko, vrlo lijepo čelo i dugačko, patničko lice s gorkim smiješkom.

— Gospodine Halpern, izvolite sjesti k nama — pozove ga Horn.

— Pa dobro, napit ću se vreloga čaja. Vi, gospodo, sve bolje svirate taj komad, koji mi se čini tako kao da netko gorko plače; takav je dojam na mene učinio i nisam mogao mirno da sjedim. Lijep koncert.

— Gospodine Józefe, čaj vas čeka! — zovne Horn.

Józio još sav crven, dođe i sjedne na kraju stola da sakrije uzbuđenje i smetenost, koju mu je izazvalo ono pismo.

Brzo je pio čaj, neprekidno šuteći gledao je i u mislima ponavljao vatrene fraze, a katkada bi s udivljenjem pogledao u Malinowskoga, što može tako mirno sjedjeti i piti čaj.

— Pijte vudku, ne gledajte na sat; kamo vam se žuri, Wilczek?

— Imate li dežurstvo?

Wilczek je naime radio u željezničkim magazinima.

— Ne, danas sam se s uredom zanavijek oprostio.

— Kako? Kako? Da niste možda dobili na lutriji?

— Ženite li se možda Mendelsohnovom kćerkom?

— Ili možda hoćete da umaknete sa željezničkom blagajnom u Ameriku?

Klicali su u zboru.

— Ništa od svega toga, jer imam nešto bolje: divan posao, koji me mora podići. Vidjet ćete, da ću odmah stati na četiri noge.

— Ti si oduvijek bio četveronožac! — javi se Malinowski i pogleda ga zelenkastim očima, u kojima se osjećao prezir i antipatija.

— Ali nikada nisam bio luđak, nisam se bavio izumima, koji se ne mogu ostvariti.

— Što ti znaš, što ti možeš znati osim onoga, kako se vara kod kupovanja i prodavanja? Ti si prosti, ordinarni handeles. A zapamti, da su ludosti genijalnih ljudi donijele svijetu više dobra, nego praktična glupost onih, koji su tebi slični i koji znadu samo jeftino kupiti, a skupo prodati. Čuješ li, Wilczek?

— Čujem i sjetit ću se toga, kad zaišteš nove kredite.

— A propos, nabavi mi dvadeset funta bakrene žice, onakve, kao što je bila prošli put — dobaci Malinowski mirno.

Wilczek uza svu srdžbu zabilježi narudžbu u notes.

— Kanite se svađe i poslova!

— Jedno drugome ne smeta — šapne Wilczek i stade hodati po sobi, nervozno trti ruke, oblizivati velika, ispupčena usta i često popravljati kosu, raščešljanu preko cijele glave, a koja mu je sačinjavala grivu nad niskim i ružno naboranim čelom.

Malinowski ga je pratio očima i šapnuo mu:

— Izgledaš kao stara sobarica.

— A što to vama smeta?

— Smeta me pogled na takav komad pokućtva, smeta me u slobodnom gledanju.

— Gledajte u samovar ili u šiljak svoga nosa; imate na što.

— Baš mi njuška smeta da gledam u samovar.

— Malinowski! — zasikće Wilczek sa smiješkom i njegove sitne plave oči, koje su bile duboko skrivene, zatreptaše srdžbom, pa stade čupkati veliki zlatni lanac od sata.

— Wilczek! — nasmiješi se Malinowski slatko i pogleda milo u Stacha.

— Doskora će vam trebati metnuti brnjice, jer ćete se početi gristi.

— Reći ću vam nešto divno, samo me nemojte prekidati — klikne Szulc, nalijevajući opet svima čaja. — Danas mi je to rekao Reck, koji je stigao iz Sosnowca od Dülmana.

— Radoznao sam, što se novo može reći o toj živini.

— Odmah ćeš čuti. Prije mjesec dana boravio je u Sosnowcu na prolazu nekakav grof. Dülman, nekadašnji svinjski trgovac, a nekadašnji nadkonobar iz Katowica i nekadašnja hulja, pozvao je grofa k sebi. Ali nije samo to, što ga je pozvao, dao je podići slavoluk za njegov ulazak, priređivao divne objede, koji su stizali posebnim vlakovima iz Berlina, sam mu je skidao cipele, jer je htio da posredovanjem toga grofa dobije neki pruski orden. Grof je u njegovoj palači prespavao cijela tri dana i otputovao u Vaterland. Nekoliko dana iza njegova odlaska pošalje Dülman po Recka, koji je tehničar u njegovoj tvornici, u stolarskom odjeljenju. A kad je Reck došao, naloži mu Dülman, da mu nacrta divnu škrinju, što je moguće kićeniju. Reck načini nešto kao golemi lijes i prema tim nacrtima izradili su tu škrinju u Berlinu i dovezli je Dülmanu. I taj idiot postavi škrinju na počasno mjesto pred cijelom porodicom i pred svojim direktorima, a u škrinju položi posteljinu s cijelom posteljinom i sa svim, čime se služio onaj grof, Škrinju zaključa, a na nju dade prikovati brončanu ploču s ovakvim njemačkim natpisom: »U ovoj se škrinji nalazi krevet, a na krevetu leži posteljina, a na toj posteljini, u tom krevetu izvolio je dana x, godine 18.. triput spavati presvijetli grof Wilhelm Johann Somerst-Somerstein«.

— Ali to je lakrdija, to je nemoguće!

Stadoše protestirati.

— Ja Recku vjerujem, on nikada ne laže.

— Ali to bi bila strahovita glupost.

— Što ćete, ovakvoga je eks-svinjara zaslijepila grofova milost.

— To je moguće, a zar u Lodzu ima malo sličnih smiješnosti među milijunarima? Barem svi znaju pojedinosti dvoboja Stanislava Mendelsohna s onim inžinirom Myszkowskim.

— A zar Knaabe nije smiješan? A stari Lehr, koji kad sjedi u restoranu, a netko zovne: Kellner! odmah nesvijesno poskoči sa stolice, jer je nekoć bio konobar, a Zuker je još mojoj mami u kuću donosio ostatke od tkanina na prodaju. Lehr se, na primjer, zna samo potpisati, a prima interesente u svom kabinetu s knjigom u ruci, koju mu lakaj uvijek pruža otvorenu, jer je bilo slučajeva, da ju je Lehr držao pred gostom okrenutu naopako.

— Neka svatko radi, što mu se sviđa; ne vidim razloga za ismjehivanje.

— Ali i svatko se smije smijati onome, što je glupo.

— Ti, Wilczek, braniš sebe, jer se i tebi smiju, tvojoj grivi, parfimiranju, tvojim lančićima i prstenju, tvojoj otmjenosti.

— Glupani se svemu smiju, a onaj se najbolje smije, koji se posljednji smije.

— Ili: kad stekneš milijune, obećavaš nam, da ćeš nam se svima smijati.

— Jer ste i zavrijedili, da vam se čovjek smije.

Halpern im stisne ruke i izađe, jer nije volio, kad se omladina ruga tvorničarima.

— Zašto? Reci-der jasno, Wilczek.

— Jer se vi ne smijete iskreno: vi se rugate iz zlobe, što ništa nemate, a oni imaju milijune.

— Rekao je nešto novo! Mislio sam, da ćete reći nešto novo, a ako mislite tako nastaviti, bolje bi bilo da prestanete.

— Umirite se na časak, imam važnu stvar — podigne glas Malinowski. — Józio Jaskólski treba sto rubalja sutra navečer i moli nas sve, da mu pozajmimo tu svotu. Vraćat će mjesečno po deset rubalja, za njega je taj novac pitanje života i smrti, pa vas ja molim sve za drugarsku pomoć. Jamčim za ukupnu svotu.

— Garantiraš svojim izumom.

— Wilczek! — vikne Manilowski razdražen i udari pesnicom po stolu. — Da saberemo taj zajam, gospodo! — dometne blaže i položi na stol posljednjih pet rubalja, što ih je imao. Szulc položi također pet, a Blumenfeld deset.

— Koliko bude nedostajalo, dat ću ja, jer premda danas nemam, mogu sutra pozajmiti — reče Horn. — No, Wilczek, dajte vi kojih dvadeset rubalja.

— Dajem vam časnu riječ, da pri sebi nemam ni tri rublja; metnite mjesto mene pet rubalja.

— Duhovito kombinirate — šapne Horn.

— Na njega ne računajte, Horn, morate pozajmiti osamdeset rubalja, jer imamo dvadeset, ali svakako sutra prije šest sati.

— Zacijelo, dođite k meni, gospodine Józefe.

Józio stane sa suzama od ganuća zahvaljivati svima osim Wilczeku, koji se prezirno smiješio i sve brže hodao po sobi. Imao je novaca, ali nikada nikomu nije pozajmljivao.

— Što će ti čak sto rubalja? — zapita on Józia.

— Kad ništa ne daješ, bez potrebe pitaš.

— Pozdravi mamu od mene!

Józio ne odgovori na to ništa. Zabolilo ga je to, jer se dobro sjećao, koliko taj isti Wilczek ima da zahvali njima. Žurio se, da s veselom viješću pohrli kući, jer je te novce trebao za majku, kojoj je neki pekar iznajmljivao dućančić, ali pod uvjetom da položi kauciju od sto rubalja. To je u neku ruku bilo osiguranje od gladne smrti za cijelu porodicu, jer će imati besplatni stan i određeni postotak od prodane robe. Józio žurno izađe, ali se sa stepenica vrati i šapne Malinowskomu:

— Adaš, posudi mi ono pismo na nekoliko dana; ne ću ga oštetiti.

— Možeš ga zadržati kao svoje, ne marim za to.

Józio ga poljubi i otrči.

Na časak svi zašutješe.

Blumenfeld je udešavao violinu, Horn pio čaj, Szulc gledao u Malinowskoga, koji se s onim svojim vječnim smiješkom zagledavao u algebarske formule, što ih je pisao olovkom po ubrusu, Wilczek se neprestano šetao i razmišljavao o sutrašnjem poslu, koji će ga postaviti na »četiri noge«, a u stankama je kružio po drugovima ironičkim, nehajnim pogledom, u kojemu je bilo mnogo samilosti, a još više omalovažavanja, a kadšto bi sikćući sjeo i skidao načas gamašu, jer je bio obuven u vrlo elegantne lakirane cipele, koje su bile tako tijesne, da su ga sve većma žuljile.

Bio je odjeven s pretjeranom elegancijom kakvoga kalfe.

— Szulc, nehotice sam otkrio tajnu našega mladog Kesslera! — započe Wilczek, pošto je opet obuo cipelu i opet se stao šetati po sobi.

— Vi imate naročite detektivske sposobnosti.

— Jer dobro gledam.

— Katkada se isplati dobro gledanje!

— Malinowski! — uzvikne Wilczek i ponovno sjedne, jer ga je gamaša još jače žuljila.

— Ne prekidajte produkcije svoje rođene dosjetljivosti i pronicavosti; strpljivo ćemo slušati, možda će se dotle i cipele smekšati — naruga se Malinowski.

— Jučer sam ujutro sreo u Wschodnioj ulici vrlo lijepu djevojku. Pođem za njom, da je bolje pogledam, jer sam odnekle poznavao njezino lice. Ušla je u neku kuću u Dzielnoj ulici i izgubila mi se u dvorištu. Ponešto zabrinut, potražim pazikuću, da njega zapitam, kad naiđem na mladoga Kesslera, kako upravo ulazi na glavna vrata. To mi se pričinilo sumnjivo, jer je poznato, da se Kessler neprestano vrze oko djevojaka. Počekam pred kućom i nakon nekoliko minuta dočekao sam, da je izašao, ali ne sam. Izišao je s onom djevojkom, koja je bila tako divno obučena, da sam je jedva prepoznao. Sjedoše u kočiju, koja je čekala nekoliko kuća dalje i odvezoše se prema kolodvoru. Ti mora da poznaš tu djevojku, Malinowski?

— Po čemu ti to možeš zaključiti? — zapita on tobože mirno.

— Vidio sam te s njom prošle nedjelje. Izišli ste iz Kesslerovih porodičkih stanova, vodio si je, štaviše, ispod ruke.

— To nije istina! To nije mogla ona biti — klikne Malinowski žestoko i proguta neko ime.

— Posve sam siguran, da je to ona. Crnokosa, vrlo živahna i vrlo lijepa.

— Pustimo to na miru; što se to mene tiče? — šapne on nehajno, ali je osjetio, kako mu se neka ruka uvukla u utrobu i kako ga strahovito čupa.

Jedino je po tome spoznao, da je to bila Zoška, njegova sestra.

Ne, nije mogao u to povjerovati; sjedio je šuteći i htio da ode, da poleti kući, ali se nije ni maknuo, niti je podigao oči na drugove, jer se bojao, da će sresti njihove poglede i da će oni pročitati tajnu.

Kad se malko sabrao, mirno se obuče i izađe, ne čekajući na drugove.

Potrči k roditeljima, koji su stanovali u Kesslerovim porodičnim radničkim kućama.

Velike trokatne četverouglaste zgrade, slične vojarnama, u kojima je živjelo nekoliko stotina ljudi, stajale su mračne i tihe, samo je na jednom prozoru sjalo svijetlo. Kuća je spavala dubokim snom, jer je i na hodnicima, kroz koje se žurio Malinowski, bilo mračno i pusto, samo su njegovi koračaji tutnjili po cijeloj kući.

U stanu je zatekao majku i mlađega brata, koji je sjedio u kuhinji i, zamotan u maramu, začepivši rukama uši, ljuljao se i jednoličnim glasom učio napamet sutrašnju lekciju.

— Je li otac davno otišao u tvornicu? — zapita Malinowski tražeći očima Zošku u drugoj sobi.

Majka ne odgovori, klečala je pred pozlaćenom slikom częstochowske Majke božje, što je stajala na ormaru osvijetljena grimizom svjetiljke; molila se u pola glasa brzo prebirući zrnca velikoga čisla.

— A gdje je Zoška? — zapita on opet drščući od nestrpljivosti.

— »i blagosloven plod utrobe tvoje Isus. Amen!« Otac je već davno otišao. Zoška je još jučer otputovala k tetki Olesi.

I nastavi prekinutu molitvu.

Adam nije znao, što da radi. Htio je da kaže majci, kakve ga sumnje muče, ali se nije usudio, videći je kako se sva zadubla u molitvu.

Žao mu je bilo da pomuti mir, koji je vladao u mračnom, tihom stanu.

Neko je vrijeme prosjedio, gledajući u staro, izmoreno majčino lice, u njezinu sijedu kosu, na koju je padao krvavi odraz svjetiljčice, na dva lončića rascvalih zumbula, postavljena kraj slike, koji su sobom širili zagušljiv miris.

— Rivus — potok, terra — zemlja, mensa — stol, nautilus — mornar, ponavljao je jednoličnom strpljivošću mlađi brat, mašući ustrajno nogama.

— Zar je Zoška zbilja otputovala k tetki? — zapita Adam tiše.

— Rekla sam ti. Čaj će biti topao; Józek je nedavno donio vodu iz tvornice, ako hoćeš, priredit ću ti čaj, hoćeš li?

Adam ne odgovori ništa, žurno izađe, ne obaziruć se na majčino dozivanje da se vrati. Pošao je u Kesslerovu tvornicu, gdje je otac radio kao mehaničar kraj glavnoga motora.

Vratar ga bez ustručavanja pustio u veliko mračno dvorište, obzidano sa tri strane golemim zgradama, koje su svjetlucale stotinama prozora i kipjele neprekidnim lupanjem strojeva, jer su tkalačka i predionička odjeljenja zbog navale posla već mjesec dana radila danju i noću.

S četvrte strane, koja je zatvarala taj dugački četverokut, pred ogromnim dimnjakom, stajala je visoka trospratna zgrada, slična tornju, gdje se kroz slabo rasvijetljene prozore u mahnitom kretanju sablasno vrtio golemi kotač zamašnjak.

Prošao je kraj niskih paviljona, koji sada nisu radili, gdje su bile bojadisaonice konca i sapunarnica, jer su od ulja, što se dobivalo pri snimanju masti s vune, osim potaše pravili i crni sapun; prošao je kraj peći, koje su se već izdaleka crvenile velikim vatrama i bacale krvave zrake svijetla na gomile ugljena, što su ležale nedaleko, i uđe u toranj.

Nekoliko je polugolih ljudi, crnih od praha, neprekidno dovlačilo ugljen na kolicima, a nekoliko drugih bacalo je ugljen u zjala.

U prvi čas nije Malinowski u polumraku mogao ništa razabrati. Glavni je kotač kao nekakva neman, smotana u klupko, svjetlucajući čeličnim sjajem, mahnitom brzinom jurio iz zemlje, u kojoj je bio napola sakriven, bacao se uvis s tolikom žestinom, kao da želi razbiti zidove, koji su ga zatvarali, i da pobjegne, spuštao se s bijesnim zviždukom, opet se dizao i bez prekida tako jurio s tolikom brzinom, da se nije mogao okom uhvatiti njegov lik, vidjela se samo drhtava magla svjetlucanja, koja je izbijala s čelične, uglađene površine, što je srebrnastom aureolom jurila za kotačem i napunjavala mračni toranj milijardama oštrih iskara.

Nekoliko uljenih svjetiljaka, pričvršćenih na zid, osvjetljivalo je drhtavim plamečcima valjke, koji su kao čelične poput debla debele ruke neprekidno radili s jednoličnim, oštrim fijukom, kao da uzaludnim bijesom hoće da uhvate taj kotač, koji već objeručke drže, a on im svaki put izmakne.

Stari je Malinowski obilazio s kantom za ulje oko mjedene ograde, kojt je bila oko stroja, i svaki je čas ispitivao na manometru množinu producirane sile.

Opazio je sina, ali je najprije obišao stroj, izbrisao neke dijelove, okom ispitao djelovanje stroja i tek onda prišao, nabio lulu duhanom, zapalio, i pitajući pogledao sina.

— Oče, došao sam da vam kažem, da je Zoška po svoj prilici Kesslerova ljubovca.

— Jesi li lud? Jesi li vidio?

Adam mu ispriča, što je čuo od Wilczeka; govorio je šaptom, jer bi u onoj paklenskoj buki i topovska grmljavina nestala bez jeke.

Stari je pažljivo slušao; njegove sive oči, slične svjetlucanju kotača, koji se bez prekida dizao i spuštao, stadoše se sjati i treptati.

— Saznaj sve, sve! — šaptao je primaknuvši mu svoje suho, sivkasto lice s oštrim crtama, koje kao da su bile iz kamena isklesane.

— Saznat ću, pa ako je tako, zanavijek će ga proći volja da zavodi svoje radnice, zanavijek! — doda čvrsto i njegove slatke zelene oči planuše ognjem bijesa, a glatka kao karmin crvena usta pomodrješe i otkriše dugačke i kao u vuka oštre zube.

— Kuja! — dobaci stari kroz stisnute zube i pritisne prstom duhan.

— Što mislite, oče . . . ja mami nisam još ništa rekao.

— Ja ću joj sam reći. Točno ispitaj, pa ću ja već s Kesslerom obračunati.

Ode k stroju i vrati se odmah.

— Zašto nisi dolazio k meni cijelu nedjelju dana? — zapita otac meko s glasom punim ljubavi.

— Radio sam na svom stroju.

Stari ga pogleda ispod oka, ali ne reče ništa, premda je iz dna duše mrzio taj stroj, što ga je Adam stvarao već godinu dana, ne štedeći ni vremena ni novca.

— Kasno je, idi spavati, Adaš. Dobro je, što si mi to rekao. Uvjeri se točno i reci mi, a kod kuće ne govori ništa. Ako je tako, kako ti misliš, ja ću već s njim obračunati. Kessler doduše ima, ima milijune, ali ja ću već izaći s njim na kraj.

Govorio je s hladnim, gotovo okrutnim mirom, isto onako, kao nekoć u Zabajkalskom kraju, kad je za okladu trebalo navaliti na sivoga medvjeda sa sjekirom u ruci.

Čvrsto stisnuše jedan drugomu ruku i pogledaše se u oči.

Stari je opet počeo obilaziti oko stroja, mazati uljem, čistiti i gledati na manometar, a katkada bi se naslonio leđima o zid, koji se drmao, i zagledavši se u onaj vrtlog treptanja, drhtanja, sjena i zvižduka oko mahnitog gibanja kotača, prošaptao bi nekako tužno:

— Zoška!

Adam se vratio u stan s nekim olakšanjem na duši.

Horn je već spavao, zato on pritvori vrata njegove sobe i lati se rastavljanja onoga stroja, koji mu je ispijao život; radio je na njemu već godinu dana, a nikako nije mogao da ga dovrši.

Trebalo je to da bude dinamo-električni stroj tako jednostavne konstrukcije i s tako jeftinim motorom, da bi izazvao prevrat u svijetu, kad bi mu pošlo za rukom da ga načini, ali su se uvijek javljale neke smetnje.

Neprestano je bio blizu pobjede; svaki je dan sebi obećavao, a pobjeda nije dolazila.

Dugo je tako sjedio, a pred zoru se Horn probudio i, opazivši svijetlo, povikao:

— Adame, idi spavati!

— Odmah — promrmlja Malinowski, ugasi svijetlo i legne u krevet.

Siva je zora virila na prozor i punila sobu onim čudnim svijetlom, u kojem ljudi i stvari imaju izgled mrtvaca, a svijet se čini da je neka pustoš.

Adam je gledao u prozor, u zvijezde, koje su sve većma blijedjele i redom iščezavale u sjaju, što je polio svijet. Nije mogao spavati; nekoliko je puta ustajao i ispitivao račune ili

pružao glavu kroz okance na oštri lahor jutra i pogledom klizio po tisućama crnih, svjetlucavih krovova, što su se tek dizali iz mraka.

Grad je spavao u apsolutnoj tišini, koju nije mutio ni najmanji zvuk.

Stotine dimnjaka kao šuma od crnih stupova strše su u toj nemirnoj noći, koja se dizala s raskvašenih polja i kao bjeličastim oblakom polako se vukla prema gradu, kidajući se na oštrim vršcima dimnjaka.

Legne još jedamput, ali opet mu ne dadoše da zaspi misli na Zošku i zbor zviždanja, što se doskora počeo javljati nad tihim gradom.

Zviždaljke su oštro pjevale sa svih strana, s juga i sa sjevera, istoka i zapada grada dizala se rika metalnih grla, sve se to spajalo u zbor, dijelilo se u pojedine glasove i škripom prodiralo zrak.

Horn, koji, otkako je prekinuo s Bucholcom, nije ništa radio, nego samo čekao na rezultat posredovanja Borowieckoga, da dobije mjesto kod Šaje, ustao je danas tako kasno, da je — čim je ispio čaj — već bilo vrijeme da pođe na ručak, a kad je stigao u koloniju, gdje je ručavao, već su svi bili odručali, pa nije zatekao ni Borowieckoga, s kojim se htio sastati.

Kama je bila zaposlena kovrčanjem perja, a nekoliko gospođa i gospođica šilo je u blagovaonici, koju su one pretvorile u svoju radionicu.

— Vi ste zacijelo bolesni, vidim ja to — usklikne Kama, jer je on od umora i nezaposlenosti imao vrlo nesretan izraz lica.

— Dobro vidite, Kama, zbilja sam bolestan.

— Znam, jučer niste bili kod nas, nego ste išli na lumpovanje.

— Cijelo smo veče kod kuće svirali.

— Nije istina, lumpovali ste, imate podočnjake evo! — i prstom mu potegne ispod očiju.

— Zacijelo ću umrijeti, Kama, zacijelo ću umrijeti — reče Horn i načini tragičnu grimasu.

— Tako se ne smije govoriti; tetka, no, ja ne ću! — klikne ona, jer je bio zaklopio oči, glavu spustio na ručicu fotelja i pretvarao se kao da je umro.

Kama ga udari perom po licu, glumeći veliku srdžbu, pa joj je pol raščupane kose palo na čelo i zastrlo oči.

Horn je poslije objeda šuteći sjedio i naumice nije svraćao pažnju na njezine poglede, prenavljajući se da je ravnodušan, a zapravo je bio od dosade umoran i lijeno je promatrao red porodičnih portreta, velike glave plemića iz XVIII. stoljeća, koje kao da su strogo, gotovo prijeteći gledale, onako obrijane, na stotine krovova i tvorničkih dimnjaka, što su se prostirale iza prozora, i na izmorena, blijeda, prekomjernim radom iscrpena bezbojna lica praunuka, koji su bili zaokupljeni teškim radom za svagdašnji kruh.

— Treba li da zamolim, da biste nam izvoljeli progovoriti koju rječcu?

— Ne će mi se da govorim.

— Zar ne, vi niste bolesni? — zapita Kama posve tiho Horna i uznemireno mu pogleda u oči. — A možda nemate novaca? — dometne brzo.

— Nemam i vrlo sam jadan sirotan — našali se on.

— Pozajmit ću vam, zaista ću vam pozajmiti. Oho, ja imam četrdeset rubalja.

Prihvati ga za ruku i povede u mali salon, gdje je bijeli Piccolo odmah počeo lajati i potezati je za suknju.

— Zbilja ću vam pozajmiti — poče ona plaho. — Zlatni moj gospodine, dragi moj, ljubljeni moj — cvrkutala je ona, ispevši se pred njim na prste i milujući ga po licu — pozajmite od mene! To su moji vlastiti novci; skupljala sam ih za ljetnu opravu, ali vi ćete mi još na vrijeme vratiti, no, — gotovo ga je molila vrlo srdačno.

— Zahvaljujem, Kama, srdačno zahvaljujem, ali ja ne trebam novaca, imam!

— Nije istina. Molim, pokažite novčarku.

A kad se Horn otimao, brzo mu je izvukla novčarku iz džepa i stala po njoj prevrtati, ali još je brže u njoj ugledala svoju fotografiju.

Gledala ga je dugo i slatko, a rumen joj je polako obasipala vrat i lice, našto mu vratila novčarku i šapnula vrlo tiho:

— Ja vas za ovo ljubim, ljubim... Ali fotografiju ste izvadili iz tetkinog albuma, aha!

— Kupio sam je kod fotografa.

— Nije istina!

— Kad mi ne vjerujete, onda idem.

Ona ga stigla na vratima i zakrčila mu put.

— Ali valjada nikomu ne pokazujete tu fotografiju.

— Nikomu.

— I uvijek je nosite uza se?

— Uvijek, ali je nikada i ne pogledam, nikada.

— Nije istina! — usklikne ona energično. — Hoćete li primiti novce?

— Samo katkada pogledam, samo ovoliko, evo!

Prihvati je za obje ručice i obje joj toplo izljubi.

Ona mu se odmah otela, potrčala do vrata od salončića sva crvena i zadihana uskliknula:

— Vi ste tako jaki kao medvjed! Ne trpim vas, mrzim.

— Ni ja Kamu ne trpim, nego mrzim — klikne on izlazeći.

— Aha!

Čuo je njezin sumnjičav glas za sobom i premda ga je »mrzila«, potrčala je u salon i kroz okance gledala kako je izašao iz kuće i pošao sredinom Spacerowe; poslala mu je nekoliko poljubaca prstima i natječući se u trčanju s Piccolom, potrčala da nastavi prekinuti posao.

Horn je nekoliko sati obilazio znance, dok je uspio da pozajmi potrebne novce za Józia Jaskólskoga, a onda pošao k Borowieckomu.

Gotovo tik pred tvornicom stigao ga je Sierpiński, znanac iz kolonije.

Plemić je nosio dugačke čizme do koljena, crveni dugački haljetak, bogato išaran crnim gajtanima, gizdelinski je nosio na sijedoj glavi kapu maćejovku i vrtio okovanom batinom.

— U to doba vi na ulici, a tvornica? — klikne Horn, začudivši se.

— Tvornica ne će pobjeći, gospodine moj, ona nije zec.

— Kuda ste se uputili?

— Vidite, sunce tako od jutros grije, tako miriše po proljeću, da me je spopalo, pa nisam mogao izdržati u tvornici, nekako sam se izvukao od podneva i idem, dragi moj gospodine, malko izvan grada, da pogledam u polju, kako je iznikao zimski usjev ispod snijega. Znate, dragi moj gospodine, kad

prigrije to vražje toplo sunce, onda bi čovjek od radosti gutao i ovo i ono.

— A što se vas tiče zimski usjev?

— Kako da me se ne tiče? No, da, da, ja više ne sijem, ne orem, ja sam tvornički sluga, služim kod židova, ali vidite — tu se obazre i tiho mu šapne na uho: — Meni je toga Lodza već do grla dosta, sve je to, ovamo i onamo, svinjarija i vrag neka to odnese, dragi moj gospodine! — Još jednom opsuje vrlo energično, pruži mu ruku i žurno ode udarajući štapom tratoaru.

XV

Horn je brzo svršio razgovor s Borowieckim, budući da nije bilo nikakvih novih vijesti, a izlazeći sreo je Jaskólskoga, koji je polazio k Borowieckomu na osnovi jučerašnjega razgovora s Wysockim.

Jaskólski je danas bio još više preplašen i još nespretniji. Na mahove se uspravljao, gladio brkove, nakašljavao se, ali uza sve to nije postajao odvažniji; čekao je u maloj čekaonici kraj bojadisaonice i imao je već nekoliko puta iskrenu volju da pobjegne, ali kad se sjetio žene i djece i tolikog uzaludnog čekanja po svakovrsnim poslovnicama i predsobljima tvorničarâ, opet bi sjeo i rezignirano čekao.

— Vi ste Jaskólski? — zapita ga Karol ulazeći.

— Da, imam čast predstaviti se gospodinu direktoru; ja sam Jaskólski.

Polagano je izgovarao tu svečanu formulu, koju je već toliko puta ponavljao.

— Ne radi se tu ni o kakvoj časti. Govorio mi je gospodin Wysocki, da tražite mjesto.

— Da — odgovori Jaskólski kratko, gužvajući iznošeni šešir u ruci i čekajući sa strahom, da će opet čuti, da nema mjesta.

— Što znate i gdje ste radili?

— Kod sebe.

— Jeste li imali kakav posao?

— Imao sam posjed, izgubio sam ga i sada u časovitoj nuždi, samo časovitoj — uvjeravao ga je s rumenilom stida —

jer smo u procesu, koji se mora riješiti u našu korist. Stvar je vrlo jednostavna, jer iza moga brata od strica, koji je umro bez potomaka...

— Nemam, gospodine, vremena za rodoslovlje. Bili ste posjednik, to znači, da ne znate ništa. Htio bih vam pomoći, a kako na vašu sreću već nekoliko dana ima slobodno mjesto u magazinima, dakle ako hoćete da primite...

— Zahvaljujem od svega srca zahvaljujem, jer smo doista malko u neprilici; nikada vam ne ću moći uzvratiti zahvalnošću, gospodine direktore. Smijem li znati, kakvo je to mjesto?

— Čuvar skladišta! Dvadeset rubalja plaće, uposlenje u tvorničke sate.

— Klanjam se! — reče Jaskólski tvrdo i okrene se da ode.

— Što vam je? — zapita Borowiecki u čudu.

— Gospodine, ja sam plemić, a vaša je ponuda nečasna. Jaskólski može izdahnuti od glada, ali mu nije dopušteno da bude čuvar kod Švabe — prošapće oholo.

— Pa izdahnite zajedno sa svojim plemstvom što skorije, barem ne ćete drugima zapremati mjesta — povikne Borowiecki ljutito i izađe.

Jaskólski izađe na ulicu veoma uzbuđen: neko je vrijeme išao uspravno, ponosno, obrazi su mu bili crveni od navale krvi, bio je pun povrijeđenoga dostojanstva, ali kad ga je ohladio zrak i kad je opet uvidio, da je na ulici, pod golim nebom, guran od prolaznika, koji su se žurili, pod točkovima tih beskrajnih plateaua, natovarenih robom, uzdahne i splasne, spusti besvijesno ruke, zastane na trotoaru i poče po poderanim džepovima tražiti rubac.

Naslonio se na nekakav plot i nemoćnim, zaglupljenim pogledom zagledao se u more kuća, u stotine dimnjaka, što su se pušili prljavim gvaljama dima, u tvornice, što su brujale u žurnom radu, u promet, što je oko njega vrio, u tu vječno aktivnu, stvaralačku i snažnu ljudsku energiju, oživotvorenu u ovom gradu, a zatim u one mirne prostore modrila, kojim je putovalo sunce...

Opet potraži rubac, ali nije mogao da pogodi u džep, jer ga je u srcu spopao grč najstrašnije boli — nemoći.

Imao je gotovo nesavladivu volju da čučne tu kraj toga plota, da nasloni glavu na kamen i da umre... pa neka se već

jedamput svrši to strašno rvanje sa životom, neka se više ne vraća k porodici, koja mu izdiše od gladi, neka više ne osjeća svoju vlastitu nemoć.

Ne, nije više tražio rubac, nego je poderanim rukavom pokrio lice i zaplakao.

Borowiecki se vratio u svoj laboratorij uz »kuhinju« i zatekavši Murraya, koji je sjedio kraj ugla stola, ispriča mu susret s Jaskólskim.

— Prvi put sam sreo takvog čovjeka! Dajem mu posla, a time i mogućnost da vegetira, a on mi ogorčeno veli: »Ja sam plemić i ne ću da budem čuvar kod Švabe: radije ću izdahnuti od gladi!« Boga mi, bolje bi bilo, da ovakvo plemstvo što skorije izdahne.

— Već svršavaju sa štampanjem »bambusa« — javi jedan radnik.

— Odmah ću doći! Stide se rada a ne stide se običnog prosjačenja. To više ne shvaćam. Što vam je? — zapita brzo, jer ga Murray nije slušao, nego je nekim blijedim, plačnim pogledom gledao na prozor.

— Ništa mi nije... kao obično — odgovori Murray neraspoloženo.

— Tako vam je tužno lice.

— Nemam baš naročitog razloga da budem veseo! Ali, hoćete li možda kupiti od mene namještaj? — izrekne brzo izbjegavajući Karolov pogled.

— Prodajete pokućtvo?

— Da, da... Hoću da se riješim te ropotarije, jeftino ću prodati, hoćete li uzeti?

— O tom ćemo se kasnije porazgovoriti, ali ako vas na to sili kakva hitna potreba, možda bih vam mogao pomoći, budite iskreni prema meni.

— Ne, ne trebam novaca, ali i namještaj mi je suvišan.

Karol ga pogleda i nakon stanke reče mu samilosno:

— I opet ništa od ženidbe?

— Ništa, ništa! — i stade brzo hodati da sakrije uzbuđenje, koje ga je zaokupilo.

Čeljust mu je grčevito drhtala na časove se zaustavljao, dublje disao, gledao mrtvim pogledom u ravnodušno Karolovo

lice, popravljao kaput na grbi, brisao uznojene ruke i opet jurio, obilazeći u velikom krugu oko stola.

Karol nije više progovorio, zaduben u posao, samo kad je Murray žurno otišao u »kuhinju«, baci za njim preziran pogled i promrmlja:

— Sentimentalni majmun!

— Tek sam jučer uvidio, da je brak gorka satira na ljubav i na ljudsko dostojanstvo — poče Murray i nastavi s prekinutom šetnjom.

— Kako za koga!

— Tek sam jučer uvidio, da je to najnemoralnija institucija! Da, brak je zbirka prljavih laži, podlosti, najhuljskije prevare, laži! To mi ne ćete poreći, zar ne? — poče on da gori od mržnje.

— Ne ću ni poreći ni potvrditi, jer me se to ne tiče.

— A ja vam velim, da je tako! Jučer sam bio u jednoj kući na čaju, tamo su bili i idealni supruzi: Kaczyński sa ženom. Neprestano su sjedjeli jedno uz drugo i držali se za ruke. Odvratan je običaj, da se dvoje ljudi tako međusobno češu. Neprekidno su samo šaputali med sobom i tako su požudno gledali jedno u drugo, da je to bilo glupo i nepristojno. Cijelo veče su me ljutili, jer nisam vjerovao u njihovu iskrenost; sumnjao sam, da se tu krije jadna laž, i doskora sam se uvjerio, jer sam poslije čaja pošao u susjednu sobu i sjeo kraj prozora, da se malko ohladim. Kaczyńskovi dođoše doskora onamo, nisu me vidjeli, pa se stadoše najordinarnije svađati. Ne znam, o čemu se radilo, ali sam čuo, kako ga je ta idealna, božanska, svetici slična Kaczyńska grdila izrazima posljednje djevojčure s ulice, a naposljetku ga pljusnula. Onda je on, taj uzor-muž, uhvatio njezine ruke u jednu šaku i tresnuo ju nekoliko puta po licu i svom snagom udario njom o peć, da je pala na zemlju. Nije se onesvijestila, nego su je spopali grčevi; strčala se cijela kuća da pomogne, a muž je klečao pred njom, ljubio joj ruke i zvao ju najslađim imenima gotovo plačući od očaja, što ona toliko trpi! . . . Odurna i podla lakrdija!

— Pričate izuzetan slučaj, ali je ipak čudno.

— O, to nije izuzetan slučaj. Tako živi devet desetina brakova i drukčije ne može ni da bude, dokle god bude ljude vezao trgovački izbor, dok zakon bude okivao ljude nerazrješivim

negvama i dok djevojke budu od braka stvarale pohvat za unosno izdržavanje.

— A ta je cijela vaša mržnja nastala samo na osnovi ličnog razočaranja, zar ne?

— Uvijek sam tako osjećao, jer sam već davno to slutio.

— Pa zašto se ne ženite? — zapita ga Borowiecki.

Murray se zbunio, časak je šutio, naslonivši ugrijano čelo na hladnu kovinu priručnoga štamparskoga stroja, koji je stajao kraj stola.

— Imam preveliku grbu, a premalo novaca. Da sam slijep, glup, da imam raka, a da sam makar Bucholc, svaka bi mi vaša Poljakinja na koljenima prisizala ljubav do smrti! — šapne Englez pun mržnje.

— Ah, dakle vas je Poljakinja odbila? — promrmlja Borowiecki zlobno.

— Da, Poljakinja. To je utjelovljenje gluposti, laži, hirova, loših nagona, to je . . .

— Imate bogat rječnik sinónima — prekine ga Borowiecki ironički.

— Nisam vas molio za vaše primjedbe — zasikće Murray i iskesi svoje rijetke kljove.

— A ja vas ne molim za povjerljiva saopćenja.

— Gospodin predsjednik vas zove! — reče radnik, pruživši glavu u laboratorij.

Karol pođe k Bucholcu.

Murrayu je bilo neugodno, stidio se svoje naglosti, ali uza sve to ga je jed zbog razočaranja prožimao potmulom mržnjom prema cijelom svijetu, a naročito prema ženama, da je u odjeljenju za suhe boje, koje je trlo nekoliko žena, iskalio svoj bijes, kad je čuo glasan razgovor i smijeh; jednu je izbio, a ostale smjesta otjerao s posla zatim je lutao po tvornici i tražio priliku da viče, da zapisuje globe i da baca napolje.

Bucholc je sjedio u štampariji i, pozdravljajući Karola, reče:

— Knoll dolazi u subotu. Dođite k meni naveče, gore.

— Dobro; ali zašto izlazite iz kuće? Ovakve šetnje mogu vam samo naškoditi.

— Ne mogu da uzdržim kod kuće. Sve mi je dosadno, trebam kretanja.

— Zašto se ne povezete kamo?

— Provezao sam se danas, ali to mi je još dosadnije. Što ima novo?

— Radi se kao obično.

— Dobro. Ali zašto tvornica danas tiho radi? — šapne on i čudeći se stane slušati.

— Pa ona radi kao obično! — odgovori Borowiecki i pođe dalje u dvorane.

Bucholc je časak uhom hvatao zaglušljivi, jednolični štropot strojeva, koji je odjekivao šumeći snažno, ali nije mnogo čuo, jer nije mogao da skupi pažnju, a osim toga mu je u štamparij postalo i previše zagušljivo i prevruće, zato izađe iz tvornice i sjedne na izbočenu ogradu jezera, u koje je curila para, pretvorena u vodu.

Zaklapao je oči i njima kružio po konturama svojih tvornica, što su bile razbacane oko golemoga dvorišta, po smeđim nizovima vagona natovarenih ugljenom i tkaninama, koji su stizali na dvorište kraj skladišta; po krovovima, koji su se svjetlucali na suncu, po dimnjacima, koji su izbacivali gvalje dima rumenog od sunca, po sitnim silhuetama radnika, koji su se vrzli kraj skladišta i gurali vagone.

Teško je disao u tom sunčanom zraku, punom dima i ugljene prašine.

Jako je zakašljao, ali nije pošao kući, jer ga je svladala neka prijatna nemoć.

Sunce je sjalo svom svojom proljetnom snagom, a mekani je vjetar dopirao s poljâ, koja su se caklila vodenom površinom; na još golim topolama, koje su rasle uz plot, što je s jedne strane ograđivao tvorničko dvorište, tukla su se vrišteći jata vrabaca i veselo cvrkutala, kao da pozdravljaju skoro proljeće, koje je već virilo sjajnim licem iza velikih oblaka, što su poput gvalja najbjelje vune mirno ležali na golemoj površini modrila, razapetoga iznad zadimljenoga grada punoga tvorničkoga štropota i tišine po pustim ulicama.

Tvornice su udarale neumornim ritmom rada.

Bucholc se napokon digao i krenuo kući, ali s takvim osjećajem nemoći prema tim golemim zgradama, prema tim snažnim strojevima, prema snazi toga kolosalnog života tvornice,

da se jedva vukao i još je iz parka s nesvijesnom zavišću gledao u crvene, goleme zgrade, koje su treptale prozorima.

Uza sva čudotvorna Hamersteinova sredstva zdravlje mu se nije vraćalo; svakim se danom osjećao gore, malo je spavao, a noći je provodio u fotelju, bojeći se kreveta, jer je sve češće mislio, da mora umrijeti čim legne; sve češće ga je strah pred smrću spopadao strašnim grčem potmule muke, sve češće se bojao noći i samoće, ali još nije htio da to prizna ni pred samim sobom i svom se svojom jakom voljom borio s bolešću.

Sve jače ga je snalazila tuga i teška apatija.

Nije se htio ničim baviti, sve mu je dosadilo i sve ga je prestalo zanimati.

Čitave je sate nepomično sjedio u poslovnici, gdje je Borowiecki svršavao sve poslove i tupim se pogledom zagledavao u drhtanje drveća, koje se njihalo iza prozora, i zaboravljao, gdje se nalazi. Onda bi se opet probudio, osvješćivao i odvukao se u tvornicu, pristupao bi k ljudima, želio je da oko sebe osjeti pokret, ljude, život, za koji se nesvijesno hvatao s očajem utopljenika, koji se hvata skliske i strme obale.

U subotu, na dan najavljenoga dolaska Knollova, osjećao se još gore, ali je ipak pošao poslije podne u tvornicu.

Izjedala ga je vrućica i neka nestrpljivost, te nije ni jednu minutu mogao ostati na istom mjestu; išao je iz paviljona u paviljon, iz dvorane u dvoranu, s kata na kat; htio je da ide, da ide naprijed, sve da vidi, a u isti mah da od svega pobjegne, jer su ga denervirali strojevi, a ona bezbrojna vlakna transmisija i remenja, što su se previjala jaučući i fijučući oko njega, zadavala su mu bol.

Pošao je u tkaonicu i prolazio između tkalačkih stánova, što su grčevito drhtali kao zvijeri, koje nastoje da se otrgnu s lanca.

Goleme dvorane punio je taj vrisak tkalačkih stanova, cvokot, režanje, buka, te je žurno prošao i napola zaklopljenih, crvenih očiju prelazio preko sagnutih radnika, očiju prikovanih uz strojeve, gluhih i slijepih prema svemu, što se oko njih događalo.

Pamučni je prah drhtavom sivkastom maglom pokrio crne, razbacane konture strojeva i gotovo nepomične silhuete ljudi iskreći se u zrakama sunca pod dugačkim redom prozora.

Ne, tu se nije dobro ćutio; taj jednolični otegnuti krik željeza, prisiljenoga da radi, ta napetost sila, koje su pokretale tkalačke stanove, drmale zidovima, urlikale kao u muci nasilja i otpora, to ga je razdraživalo.

Prolazio je kroz niske paviljone, apreture, ali tamo mu je opet isparivanje sode, škroba, potaše i crnoga sapuna grizlo oči, a oni strojevi, slični krokodilima, koji su neprestano bljuvali beskrajne vrpce raznobojnih tkanina, prožimali su ga odvratnošću.

Išao je dalje i na jednom je hodniku izvirio na dvorište: vagoni, puni balâ pamuka, primicali su se skladištima, pred drugim se skladištima tovarila roba, a nasuprot prozora dahtao je stroj, koji je vukao prazne vagone za ugljen.

Gledao je pogledom, koji mu se izgubio negdje iza tvornice, kraj šume, zatim je pažljivo promatrao oblak crne prašine, u kojem su se vrzle silhuete radnika, koji su istovarivali ugljen iz vagonâ na četverokutne gomile.

— Što se to mene tiče? — mislio je s osjećajem bljutavosti i naslonio se na naslon prozora, da se odmori, jer se osjećao trom, te se nije mogao micati, pošto mu je sve većma ponestajalo daha, na časove se sve s njim okretalo uz tako čudan šum, da se trgnuo, upeo svu snagu i krenuo žurno dalje, gonjen strahom.

Prilično se umirio tek kad je vidio ljude kako zamataju robu.

Nekoliko je desetaka žena radilo u toj velikoj dvorani, koja je u sredini bila sve do stropa natrpana robom kao raznobojnim zavojima lima.

Živahan razgovor, smijeh i šale veselo su ozvanjale u zraku, ali kad je unišao Bucholc, dvorana je zanijemila. Svi glasovi umukoše, smijeha nestade, pogledi se namrštiše, a preko lica svima se prevukla strogost i uznemirenost.

Samo se čulo jednolično udaranje strojeva, koji su mjerili robu i namatali je na daske: muklo stenjanje bačenih komada, koje su kolica tutnjeći vozila u susjedno skladište, i oštro šuštanje papira, koji se pregibao pri pakovanju.

Bucholc je polagano prolazio kraj stolova i uporno gledao u red ružnih, blijedih, anemičnih glava, iznakaženih od teškoga svagdanjega rada, ali nijedna se nije digla prema njemu; hvatao je samo poglede, dobačene ispod čela, poglede mrske ili pune straha.

— Zašto me se oni boje? — pomisli on, kad je iza sebe, izišavši, čuo, da je dvorana opet uzavrela prijašnjim žamorom glasova.

Išao je sve polaganije i s tolikim naprezanjem, da se već odlučio vratiti u palaču; prošao je kraj bjelionica i skratio put prema izlasku kroz magazine gotove robe.

Skladišta su bila u posebnoj jednokatnoj zgradi s takvim rešetkama, da je u golemoj dvorani vladao polumrak. Dvorana je zapremala cijeli sprat i bila do stropa natrpana gomilama upakovanih komada, a između tih gomila provlačili su se duboki prolazi kao kanali, koji su presijecali golemu masu robe.

Polumrak i duboka tišina, koja je vladala u skladištima, stvarali su neko svečano, ozbiljno raspoloženje. Samo bi se katkada glavnim prolazom provezla kolica, što su dovezla novu partiju i iščezla u pokrajnim prolazima bez traga i bez jeke, ili bi koji glasniji tutanj tvornice udario u okna, pokrivena paučinom i pamučnim prahom i brzo ginuo u dubokim, sinjim prolazima.

Bucholc nije više imao snage da pođe dalje, sjeo je bliže uz prozor na razbacane komade perkala i mislio, da će, kad se odmori, poći dalje, ali kad htjede da se digne, noge se pod njim svinuše i on se teško spusti natrag.

Osjećao je, da mu je vrlo mučno.

Htio je da uzvikne, da nekoga zovne u pomoć, ali nije imao snage, nije mogao dati od sebe glasa; još je s naporom podigao vjeđe i crvenim očima, punima zaprepašćenja, tupo lutao po onim šutljivim, golemim četverokutima, što su stajali oko njega u nekoj prijetećoj ozbiljnosti kamene zamišljenosti.

I tada ga spopade za grlo grozan, divlji strah, da je poludio; baci se na najbliži prozorčić, objesi se o njega, htjede da zove u pomoć, ali je samo grčevito drhtao i mucao lutajući molećivim, očajnim pogledom po radnicima, što su tovarili vagone na dvorištu.

Nitko nije dolazio da ga spase; tvornica je muklo šumila kao vječno burno more, a njemu je ponestalo snage, ruke mu spuznuše s rešetaka i on pade na tkaninu, ali se još jedamput digao uz strašan napor i spotičući se o gomile robe, koje

kao da su mu sa svih strana zakrčivale put, ponovno pade ne mogući se više pridići. Samo je puzao, hvatao zrak, grabio četverokute robe prstima, koji su mu se već kočili, grebao žeIjezni pod, dok se, kao da ga je ubo nož u samo srce, nije digao na noge, zagrabio zraka, zaurlao kratkim, strašnim hropcem i nemoćno se srušio na zemlju . . .

Čuli su taj krik i ubrzo se strčaše radnici i okružiše ga ne znajući, što da urade, preplašeni, te se nisu usudili ni dotaknuti truplo, koje je još drhtalo.

A on je ležao ispružen, s crvenom očima, koje su iskočile iz očnica na sinjem i nacerenom licu i sa široko razjapljenim čeljustima, s onim posljednjim, smrtnim krikom — mračan kao oni čeverougli robe, nemoćan kao oni milijuni, među kojima je preminuo — samo onaj potresni, na ustima okamanjeni krik zadavljenoga bića kao da je još odjekivao po mračnoj dvorani, pod željeznim stropom, u uskim prolazima, kroz one planine od robe, prodirao kroz zidove i stapao se sa snažnim talasom života, kojim je kipio grad i bučne tvornice.

XVI

Dva su događaja uzbunila Lodz: Bucholcova smrt i dotada neviđeni visoki porast cijene pamuka.

Bucholc umro! Taj se glas pronio munjevitom brzinom po Lodzu i izazvao dubok dojam.

Ljudi nisu htjeli vjerovati u tu smrt, nego su sumnjičavo klimali glavama.

Ne, to je nemoguće.

Nije istina, poricali su neki odlučno.

Bucholc da je umro?

Onaj Bucholc, koja je uvijek tu bio, o kojemu se govorilo pedeset godina, za čiji su se svaki korak ljudi zanimali, koji je nepodijeljeno vladao Lodzom, taj Bucholc, čije je bogatstvo zasljepljivalo svakoga, taj vladar, ta duša Lodza i njegov ponos! Taj, kojega su proklinjali i kojemu su se divili, da je umro!

Masu je zahvatilo neko čuđenje i nije se mogla pomiriti s tom priprostom činjenicom smrti.

Po poslovnicama, radionicama i tvornicama odmah su stali ispredati tisuće legenda o njegovom životu, o njegovim milijunima i o njegovoj sreći; neprosvijetljene radničke gomile nisu shvaćale njegovu željeznu i bezobzirnu volju, kojom je savijao sve i svakoga, kako je htio, njegovu genijalnost svoje vrste. Mase su vidjele samo rezultat: golemo bogatstvo, koje je pred njihovim očima, kraj njih raslo, dok oni, kao ni prije, nisu imali ništa.

Nevjerojatne su priče kolale o njemu.

Jedni su tvrdili, da je imao tvornicu lažnoga novca, a još neprosvjetljeniji, koji su se nedavno od seljaka bez zemlje pretvorili u radnike, prisizali su, da mu je pomogao đavo, a bilo je i takvih, koji su bili spremni da se zakunu, da su se na njegovoj glavi vidjeli rogovi i da je on sam glavom bio đavo, ali svi zajedno nisu mogli povjerovati u običnu smrt, u onakvu, kakva je svakoga između njih kosila.

Ali vijest je ipak bila istinita.

Tko je htio, mogao je poći da se uvjeri u Bucholcovoj palači, u velikom trijemu, pretvorenom u mrtvačku kapelu, koja je bila presvučena crnim suknom, poškropljenim srebrnim suzama. Tamo je ležao Bucholc na niskom odru među palmama, cvijećem, velikim voštanim svijećama, kojima su se plamenovi lelujali od zvukova tužnih psalama, što su ih neprestano pjevali mnogobrojni svećenici.

Čekao je na dan svoga pogreba i bilo je međutim predmetom promatranja radoznalih, koji su dolazili u povorkama, da vide, kako izgleda taj legendarni Bucholc, taj gospodar nad životom desetaka tisuća ljudi, taj milijunar.

Ljudi su preplašeno i tiho, s nekom čudnom tugom, stajali kraj mrtvoga vladara, koji je ležao mirno, s kamenim, sinjim licem u srebrnom lijesu, stiščući u rukama crni križić.

Ležao je okrenut prema širom otvorenim vratima i kao da je upalim očima kroz pocrnjele vjeđe gledao u park, u zidove tvornica, u dimnjake, koji su izbacivali u gvaljama dim, u svoje nekadašnje kraljevstvo, u cijeli taj svijet, koji je on svojom voljom stvorio iz ničega, a koji je sada živio punom snagom svih sila, jer se čulo udaranje strojeva, fićuci i dahtanje vlakova, koji su dovozili i odvozili, čitava skala goleme produk-

cije, spletene od napora misli i podjarmljene materije, koja je šumila u ogromnim tvorničkim zgradama.

Dvije su sile stajale jedna uz drugu: mrtav čovjek i živa tvornica.

Stvaralac i podjarmitelj prirodnih sila postao je njihovim robom, a od roba se pretvorio u krpetinu, iscijeđenu do posljednje kapi krvi baš od istih tih sila.

Knoll, kad je stigao u subotu, kako je nagovijestio Bucholc, zatekao je već mrtvaca.

Naložio je jednom od svojih ljudi da vodi brigu oko pogreba, a sam se zadubao u preostale poslove.

U palači je vladala tužna atmosfera.

Cijeli kat, u kojem je stanovao pokojnik, bio je posve pust.

Njegova udovica je, kao obično, sjedjela po cijele dane s čarapom u ruci, samo se češće nego obično bunila, ispuštala je očice i parala pletivo, češće se zadubla u tupu zamišljenost i češće je gledala kroz prozor, pri čemu joj se na mahove blijede ugasle oči napunile sjajem suza, našto bi tiho prošla pustim odajama, sišla dolje i sa strahom i udivljenjem promatrala mrtvo lice muža — i vratila bi se još tiša, još više smućena samoćom i tražila utjehu i zaborav u molitvama, što ih je ponavljala sa sobaricom, koja joj je morala čitati.

Za vrijeme zajutarka i objeda silom mnogogodišnje navike popravljala je toaletu i čekala na muža — ali on nije dolazio; latila bi se tada molitava i čarape, preplašeno prisluškujući tužne lamentacije, koje su dopirale odozdo, ili glas papige, koja je obilazila po stanu nemirna, uzbuđena i promuklim se glasom, hvatajući za portijere i za pokućtvo, derala:

— Kudrov! Kudrov!

Pogreb je obavljen tek za nedjelju dana; pogreb, kakvoga Lodz još nikada nije vidio.

Sve su velike tvornice toga dana stale i čitavo je osoblje bilo upućeno da pođe iza Bucholcova lijesa.

Piotrkowska je ulica bila u dužini od nekoliko versta doslovno zatrpana ljudima; cijeli je taj ljudski crni talas na svojim plećima, u okviru žutih gajtana i zapaljenih svijeća, nosio velika pogrebna kola, gdje je pod baldahinom, urešenim vijencima palma, ležao srebrn lijes, posut cvijećem.

Pred povorkom, na pozadini surih zidova ulice i plavoga neba, drhtale su kao raznobojno jato ptica u crno presvučene tkanine: zastave bratovština svih društava.

Dugi red svećenika, zborovi pjevača i sjedinjeni tvornički orkestri izvodili su turobnu himnu smrti, koja je brujala snažnim ritmom tuge nad uzbibanim morem glava, prema balkonima i prozorima, punim gledalaca, prema suncu, što je visjelo u bezdnu modrila.

Povorka se pomicala korak za korakom zbog vanredne gužve, koja je postajala sve veća pridolaskom ljudi iz pokrajnih ulica.

Tik za lijesom išla je porodica, a za njom glavna administracija i uprava mnogobrojnih Bucholcovih posjeda, onda duboke falange radnika, poredane prema tvorničkim odjeljenjima i prema spolu. Išli su odijeljeno muškarci i žene, išle su tkaonice, predionice, apreture, bojadisaonice, štamparije, strigaonice, skladišta i t. d. sa svojim direktorima, tehničarima i majstorima na čelu.

A ostalo, svjetinu od nekoliko desetaka tisuća sačinjavali su radnici drugih tvornica i gotovo sav komplet lodzkih tvorničara.

— To nema nikada kraja! — šaptao je često Šaja Mendelsohn sinu i drugovima, s kojima se vozio u kočiji za pogrebom i ispod namrštenih obrva uznemireno pogledavao u baldahin, koji se ljuljao nad glavama svjetine; na časove bi spuštao glavu, nervozno čupkao bradu i opet upirao ražarene oči u lijes, u kojemu je ležao njegov neprijatelj i takmac.

Nije ga veselila ta smrt, premda mu je toliko puta želio svom svojom fanatičkom mržnjom da umre; nije ga napunjavalo radošću to, što je napokon ostao sam da u Lodzu vlada bez takmaca, jer je Bucholc umro, ali ostale su njegove tvornice, a usto i neka tuga, gotovo saučešće, isprepleteno finim vlakancima bojazni, što mu se odmatalo u duši.

Osjetio je oko sebe nekakvu čudnu prazninu, jer su zajedno s Bucholcom umrle i u njemu sve nekadašnje mržnje, koje su tako dugo bile izgrađivane i hranjene neprekidnom borbom konkurencije.

Nije imao koga da mrzi!

Gledao je nekako začuđeno u svoju dušu i nije shvaćao toga stanja, nije bio načistu s tim.

— To je Bucholc! — pomisli gledajući u lijes s osjećajem duboke nelagodnosti i uznemirenosti.

— Mendelsohne, znaš li, što se događa s pamukom?

— A što se to mene tiče? Kipmane, reci to Stanislavu.

— Ali vrijedno je pročitati službene novine — navali ovaj opet.

— Danas sam malko bolestan, malko žalostan, a ti mi govoriš o pamuku.

— Što znači to: žalostan? Bucholc je bio stariji od tebe i umro je, a ti ćeš živjeti još dugo.

— Pusti to na miru, Kipman, govoriš o neugodnim stvarima — šapne Šaja zlovoljno i zagleda se u pomično mnoštvo glava, koje su napunile cijelu ulicu.

— Stanislave, gdje je Ruža?

— Vozi se s Grünspanovima, odmah iza naše kočije.

Šaja se nagne kroz okno, da vidi kćerku, nasmiješi joj se i brzo se povuče, zadubavši se u dugotrajnu šutnju, koju mu drugovi nisu smjeli prekidati.

Ruža se vozila s Melom, Wysockim i starim Grünspanom u otvorenom landaueru, zapregnutom sa dva divna vranca.

Gospođice su tiho pravile svoje primjedbe o svjetini, a Grünspan se razgovarao o pamučnom tržištu s Wysockim, koji je odgovarao jednoslovčanim rečenicama, jer je više bio zaokupljen gledanjem u Melu. Mela je danas izgledala vrlo dobro i sva se sjala.

— To je previše najedamput: povišena carina, povišene tarife na sirovi pamuk i još više tarife na gotovu robu, izvezenu u Carstvo. Velim vam, da je to za sve nas takav bal, da bi poslije njega moglo pola Lodza da se stropošta. Fuj, ako sam to rekao u zao čas! — pljune Grünspan srdito.

— Navodno je cijena pamuku poskočila?

— Kako: poskočila! Ona skače kao lokomotiva, ona ide kao balon, jer joj to ništa ne smeta, ali Lodz može da sebi skrha vrat.

— Ne razumijem, koji su tomu razlozi — reče Wysocki nastojeći da u isti čas čuje, što se razgovaraju gospođice.

— Vi ne razumijete? . . . To je tako jednostavno, kao kad bi vas običan razbojnik spopao za vrat i rekao: »Ovamo novce, jer ja ne ću da radim i nemam!« To je ordinarni gešeft! Kako ste, gospodine Kohn? — klikne Grünspan Leonu Kohnu i pruži mu iz kočije ruku.

Kohn mu stisne ruku i pođe dalje s čitavom grupom omladine.

— Gospodine Halpern, slušajte, što ću vam reći. Bucholc je prvi put najavio stečaj i to mu nije uspjelo! . . . On će se još dići! Ha, ha, ha! — smijao se svojoj dosjetci.

— Gospodine Kohn, smrt nije vesela operacija! — odgovori Halpern melankolično, jer danas nije bio dobre volje. Išao je s drugima u redu i uporno šutio uzdišući i tako se pogurio da je gazio po svom kaputu, drhtao je od snažnoga uzbuđenja i često ispuštao svoj neizbježivi kišobran, makinalno ga dizao, brisao kaput i zamišljeno promatrao lica milijunara, koji su bili na pogrebu. Tek kad se povorka razlila po Novom Ryneku i skrenula u Konstatynowsku, šapne on Myszkowskomu, koji je išao kraj njega . . .

— Bucholc ne živi! Znate li? . . . Imao je tvornice, imao je milijune, bio je pravi grof, pa ne živi! A ja nemam ništa, imam za sutra protestirane mjenice, ali ja živim! Dobar je Gospod Bog, Gospod Bog je vrlo dobar.

Velika, beskrajna zahvalnost zadrhtala mu je u glasu i dosad tužno lice zasjalo mu dubokom radošću, svim svijesnim užitkom svoga postojanja.

— Jedan luđak manje, a jedan više! — odvrati Myszkowski zaostajući iza njega, da se priključi Kozlowskomu, koji je kao obično u cilindru na vrhu tjemena, s ručicom štapa kraj usta, u hlačama zavrnutim preko gležanja, hodao kraj kočija, što su se polagano pomicale, i pomno promatrao sve žene.

— Znaš, Myskowski, ta rida Mendelsohnova ima u sebi nešto . . . ima nekog vraga u očima.

— A što se to mene tiče? Hajdemo na pivo, jer mi se već grlo osušilo od te milijunarske parade.

— Idem na groblje, jer sam, znaš, u jednoj kočiji vidio nešto čečê. Pogledam jedamput — ona gleda; pogledam drugi put — ona gleda.

— No pa pogledao si i treći put, a ona opet gleda.

— Da, ali kako je gledala: ima oči od smole i odmah sam se uz njih prilijepio.

— Ostaj mi zbogom, pa neka te samo ne odlijepe od tih očiju batinom, jer, znaš, ovdje u Lodzu ne razumiju se u očijukanje.

Ostavi ga i opet se primakne znancima, ispitujući mrkim pogledom, tko bi htio s njim poći na pivo.

— Jeste li čuli za pamuk, gospodine Kohn?

— Trebalo bi da na tome malko zaradim, gospodine Horn.

— Je li istina, da je Bucholc ostavio velike svote u dobrotvorne svrhe?

— To je smiješno, Bucholc nije bio glup.

— Welt, kako si? — klikne Kurowski opazivši Morica.

— Onako sam, kako je danas pamuk.

— To znači: dobro.

— Briljantno! — naglasi oštro Moric Welt, pozdravljajući znance.

— Kad si doputovao?

— Sinoć.

— Jesi li čitao oglas o tarifama?

— Već tri nedjelje znam ga napamet, tri nedjelje!

— Ne laži, jer je izišao tek pred dva dana.

— Ostajem pri svojem.

— Mir! — poviče netko s kraja, jer je Moric previše glasno govorio.

Načas zašutješe, pjevanje svećenika diglo se kao da nešto pita, a odgovarao je zbor pjevača i orkestra. Snažni su mu glasovi, stisnuti visokim zidovima, duboko brujali.

— Kako? Znao si i nisi to iskoristio?

— Nisam iskoristio? Za koga me držiš? Pitaj, koliko ja i Borowiecki imamo pamuka u skladištima, koliko već na postaji, a koliko će još stići iz Hamburga ovih dana, pa ću ti odgovoriti debelom brojkom pudova.

— Domišljat si ti, Moric, i suviše, moglo bi biti, da se ne održiš.

— Održat ću se, jer moram steći takav pogreb kao Bucholc.

— A kamo se izgubio Borowiecki?

— Ne znam; bio je s nama, kad smo stigli na Rynek.

Moric Welt obazre se naokolo, ali ga nije nigdje opazio, jer se Borowiecki zadržao kraj kočije gospođe Lucy, koja se zaustavila kao i druge na Ryneku, pošto svjetina nije odjednom mogla sva zaći u tijesnu uličicu.

— Karl, nagni se bolje, bliže! — šaptala je Lucy.

— Je li ovako dobro? — zapita, isto tako šapćući, Karol i turi pola glave kroz prozor kočije.

— A je li ovako dobro? — šapne ona, poljubivši ga čvrsto u uho . . .

— Vrlo . . .

On povuče glavu i ostane naslonjen ramenom na vratašca kočije.

— Zašto ne kreću? — jadikovala je iz dubine kočije tetka, koja je pratila Lucy.

— Moram se s vama oprostiti.

— Još jedan čas, dajte mi ruku.

On baci pogled na niz kočija, koje su stajale u jednoj liniji i pruži joj neopazice ruku, zastirući tu kretnju svojim tijelom.

Lucy je brzo prinese k ustima, čvrsto je poljubi i pogladi svoj podvoljak i vrat njegovim prstima.

— Luđakinja! — prošapće on i odmakne se od okna u udaljenost, koju dopuštaju društveni obziri.

— Ljubim te, Karl! Danas svakako dođi, reći ću ti nešto vrlo važno! — šaptala je Lucy tiho, dok su joj purpurna usta gorjela i pružala se za cjelov, a oči joj žarko plamtjele.

— Doviđenja, gospođe! — reče Borowiecki glasno.

— Sutra dolazi moj muž, nemojte nas zaboraviti! . . . Dođi!

— Doći ću! — dobaci on šapćući i ozbiljno se nakloni.

Našao je prijatelje i smjesta se obratio k Moricu.

— Kako bi bilo, da se odmah s groblja odvezemo na kolodvor?

— Pamuk je jutros stigao! Imaš li novce?

— Imam, hoću da odmah iskupim.

— Kad ćeš se osloboditi Knolla?

— Ja sam već posve slobodan. Sutra ćemo poći da pregledamo zgrade.

— Dobro, ja sam za sutra naručio majstora, a za nekoliko dana moći će se pristupiti zidanju.

— Gdje je Maks?

— Majka mu je teško bolesna; bojim se, da ćemo opet imati pogreb.

— Smrt ipak ima svoje dobre strane — primijeti Kurowski.

— Ona je sama bezumna, jer mehanički uklanja i potrebne i suvišne.

— Koliki ljudi danas imaju odmor zabadava!

— Varaš se. Knoll je odredio, da im se s platnoga spiska odbije polovica dana. Pronašao je, da se mogu na svoj trošak odmarati u znak zahvalnosti prema pokojniku.

— Naknađuje tako dio pogrebnoga troška. Isto to moram u oporuci preporučiti svojim baštinicima. Myszkowski, što ste tako zamišljeni?

— Mislim, da je to glupo.

— Ne žalostite se. Bez vas bi bilo isto tako. Umro je, pa što se tu može! »Zub smrti taknuo ga je prstom svojim«, kako veli Eklezijast. Smrt je »passives Genie«.

— Ne govorim ja o smrti, Bucholc je već ausgespielt! — prevuče Myszkowski rukom preko grla — nego ja bih htio da pođem na pivo, a nemam s kim.

— Ne ćete ni sa mnom poći, jer se odmah vraćam kući.

— Možda ću ipak nekoga naći.

Raziđoše se na razne strane, a i povorka je ulazila u dugačku uličicu, zasađenu topolama, koja je vodila prema groblju.

Uličica nije bila popločena, nego pokrita debelom naslagom crnoga blata, koje je, gaženo od hiljadu nogu, prskalo po svima i po svemu i zaustavilo polovicu ljudi, koji su se zbog blata vraćali natrag u grad.

Redovi još golih topola, izlomljenih od vjetra, oguljene kore, poluživih i otrovnih isparina, koje su tekle dubokim jarkom iz tvornica, stajali su protegnuti kao niz odurnih bogalja, tresući tužno ostacima granja i ostacima života, kao da se tuže svojim jadom toj veličanstvenoj povorci, koja je na mahove zabrujala velikim zborom glasova, što su se gubili u širokom prostoru crnih polja sa staklenom površinom vode, s razbacanim grupama golog drveća, malih kućica, dimnjacima ciglana i konturama od nekoliko vjetrenjača, koje su kao orijaški leptiri, nabodeni na iglu, treptale crnim krilima na plavoj pozadini prostora.

Povorka je polagano istjecala iz grada, protegla se po blatnom putu uzduž naherenih, jadnih kućeraka i polagano teškim talasom glava tonula kroz ulaze groblja i gubila se između grobova i prolaza — samo u dubini, iza zidova, kroz drveće bez lišća i između crnih križeva stadoše treptati boje zastava, svijetla svijeća i dugački redovi ljudi, iznad kojih se njihao Bucholcov lijes, nošen na ramenima.

Zavladala je tišina, umuklo je pjevanje, utihnuli su glasovi, zvuci glazbe zanijemili, samo se čuo teški bahat nogu i suho škripanje uzbibanoga drveća. Zvona su zvonila muklo . . . snažno . . . tužno . . .

Kraj lijesa se počela posljednja komedija smrti. Neki je govornik, uspevši se na uzvisinu, patetički nabrajao vrline i zasluge pokojnika; drugi se bolnim, suznim glasom opraštao s pokojnikom i naricao nad čovječanstvom, koje je ostalo kao siroče; treći se obratio prema lijesu u ime porodice, u ime neutješenih prijatelja; četvrti je govorio u ime onoga bijednoga mnoštva, koje je stajalo oko groba — u ime radnika, dotjeranih ovamo prijetnjama — kojima je pokojnik bio tobože otac, prijatelj, dobročinitelj.

Muklo je mrmljanje preletjelo nad svjetinom, tisuće se uzdaha otkinulo, zadrhtale su tisuće krvavih pogleda, more glava zaljuljalo se kao talas.

Napokon se svršila ceremonija, lijes je bio položen u divnu grobnicu, na uzvisini sličnoj prijestolju, s koje se kroz pozlaćene rešetke vrata vidio grad zamotan u maglu i dim, kako bruji u tisućama tvornica snažnom himnom života.

Radničke su falange redom prilazile k tom prijestolju i polagale na mramorne stepenice vijence — posljednji znak podaničkoga poštovanja, i razilazile se polako, dok napokon nije ostao sam samcat u srebrnom lijesu i pod gomilom vijenaca upokojeni lodzki kralj . . .

Samo Stach Wilczek nije čekao do kraja, a kad je čuo zvona, prošapće:

— Vesela parada . . . imati toliko milijuna i krepati! — Pljune srdito i izađe s Józiom Jaskólskim, koji je šuteći išao i uzdisao.

— Što cmizdriš?

— Tužan sam! — šapne Józio, strese se i čvršće zagrne bijedni kaputić, preudešen od đačke mundure.

— Józio, ostavi Baumovu poslovnicu, ja trebam pouzdana čovjeka, uzet ću tebe; kod mene ćeš se pomoći.

— Ne mogu, moram ostati kod Bauma.

— Ali on će se za koji dan »srozati«, ne budi lud, dat ću ti pet rubalja više na mjesec.

— Ne mogu, sada se ne pristoji ostaviti Bauma, kad tako zlo stoji i kad sam gotovo sam ostao u njegovoj poslovnici.

— Ti si lud! Da sam ja tako sentimentalan, išao bih kao i ti bez cipela i cijeli bih život bio tuđ sluga! — Baci na njega preziran pogled i oprosti se s njim na Piotrkowskoj.

— Bagaža! Svi će sagnjiti po tvornicama! — pomisli Wilczek samilosno o drugovima.

On je danas već znao, da ne će istrunuti na lošem mjestu, da ne će biti samo tuđ sluga, samo kotačić u mehanizmu.

Išao je polagano i uživao u osjećaju vlastite snage, nadmoći i pameti onim, što je već učinio, i onim, što je još namjeravao učiniti.

Današnji je dan ubrajao među najbolje dane svoga života, kao dan preloma — jer je danas svršio prvi svoj veliki posao, koji će ga morati da postavi na noge.

Kupio je nekoliko jutara zemlje, koja s dvije strane graniči s Grünspanovom tvornicom; kupio je potajno i bio siguran, da će mnogo zaraditi, jer je pouzdano znao, da Grünspan kani proširiti svoje tvornice, pa će morati od njega kupiti zemljište pod cijenu, koju god mu on bude htio gdrediti.

Nasmiješi se od dubokog zadovoljstva.

Doista, posao se činio sjajan, u računu se nije mogao prevariti.

Zemljište je davno bilo na prodaju i Grünspan se već godinama cjenjkao, domećući svake godine po nekoliko desetaka rubalja, ne žureći se, jer je bio siguran, da ga nitko ne će preteći.

Wilczek je nanjušio posao, opleo dosadašnjega posjednika čitavom mrežom lukavština, ljubeznosti i zajmova, silom mu naturenih, dok napokon nije postao vlasnikom zemljišta.

Jutros je već postao pravnim posjednikom zemlje.

Zamišljao je u sebi, kako će Grünspan bjesniti i to ga je izvrsno zabavljalo.

Dizao je glavu sve više i sve ponosnije, sve grabežljivije je gledao u grad, u skladišta, nabijena robom, u tvornice — njegova se nezasitljiva seljačka lakomost budila sve većma, gledajući pred sobom bogatstvo.

Odlučio je, da ga se dokopa i bio je siguran, da će ga se dočepati.

Svejedno je, kakvi su načini i sredstva — sva su dobra, ako vode k cilju, k novcima.

Stach Wilczek imao je obzira samo na kazneni zakon i na policiju.

Na ostalo se prezirno i samilosno smiješio.

Javno mišljenje, etika, čestitost! Tko se na to obazirao u Lodzu? Komu su tu mogle padati na pamet takve gluposti! A napokon: što je to čestitost?

Je li Bucholc bio čestit? Tko je to pitao! Pitalo se samo: koliko je milijuna ostavio?

Imati milijune, osjećati ih u svojim rukama, okružiti se njima, vladati nad njima!

Razmišljao je skrećući prema kolodvoru; dušu mu je bila napunila mahnita, gotovo bolna požuda za novcem, za užitkom, za vlašću.

Kao što gladan pas gleda u meso — tako je on lakomo gledao u tvornice, u kuće, u raskoš bogataša, u lijepe žene, u palače.

Imao je vanredno razvijen apetit na uživanje i obećavao je sam sebi, da će se izdovoljiti.

Bio je kroz vijekove gladan i kroz toliko pokoljenja gonjen, gažen od jačih, guran od stola života, premoren radom, željan — sada je došao red na njega; dizao je glavu, lakomo pružao ruke, hvatao plijen i sitio drevnu glad.

— Naknadit ću sve to i za sve! — mislio je i s mržnjom se sjetio godina djetinjstva, kako je pasao krave, služio u samostanu, dobivao batina, kako je u bijedi živjela cijela porodica, kako je bio ponižavan u gimnaziji, kakva je poniženja primao zajedno s pomoću od svojih dobrotvora, poniženja, što ih je podnosila cijela porodica.

— Naknadit ću ja sve to! — mrmljao je s bijesnom srdžbom u srcu.

A međutim je tek sticao sredstva: trgovao je, čim je mogao, privređivao, kako se dalo.

Upravljao je Grosglikovim skladištima, a osim toga je trgovao ugljenom na svoju ruku, trgovao je drvima, trgovao pamučnim ostacima, trgovao jajima, koja je dobavljao posredovanjem porodice, uzimao u agenturu različitu robu — pokušavao je sve.

Govorilo se, da kupuje »crvenu robu«, t. j. onu, koja je spasena iz potpaljenih tvornica; govorilo se, da se bavi lihvom, da u zajednici s Grosglikom vodi neke vrlo sumnjive poslove — tako se govorilo.

On je znao, što se o njemu govori i smiješio se prezirno.

— Baš me briga! — šapne, sjetivši se toga, skrene u pokrajnu ulicu, koja se protezala između plotova, iza kojih su se dizali nizovi skladišta građevnog drva, cementa, željeza, vapna i ugljena. Ulica je bila bez pločnika, bez trotoara, čineći duboko more blata, kroz koje su se s mukom provlačile stotine teško natovarenih kola.

Skladišta ugljena prostirala su se na lijevoj strani ulice, na podnožju visokoga željezničkoga nasipa, na kojem su se stiskale tisuće teretnih vagona, pokrivenih oblakom crne prašine, koja se dizala pri istovarivanju ugljena.

Wilczek je stanovao kraj skladišta u bijednoj baraci, slupanoj od dasaka i uprskanoj sve do plosnatoga krova crnim blatom, a služila mu je kao poslovnica.

Žurno se preobukao, obuo čizme i latio se posla.

Ali nije mogao mirno raditi, osjećao se denerviran, živce mu je uzbuđivala radost zbog današnje kupnje, a onda bi se opet sjetio pogreba, ili ga je mukli tresak sudarenih vagona na nasipu tako uzrujavao, da je odbacio pero i počeo se šetati po poslovnici, izvirujući svaki čas kroz prozorčić na skladišta, zatrpana prizmama ugljena i kolima.

Kola su svaki čas stizala na vagu s tolikim štropotom, da se cijela baraka tresla, žamor ispremiješanih ljudskih glasova, sudaranja, konjskog njiskanja, kotrljanja ugljena, izbačenog iz vagona, zviždanje lokomotiva dopiralo je kroz otvorena vrata

i odjekivalo u prljavoj, otrcanoj sobi, po kojoj se Wilczek zamišljeno šetao.

— Tamo čekaju neka gospoda kod vagona! — javi radnik.

Na željezničkom je nasipu čekao Borowiecki i Moric.

Wilczek iščekujući pruži ruku na pozdrav. Moric mu stisne ruku, dok se Borowiecki pretvarao da ga ne vidi.

— Smjesta trebamo prevozne plateaue!

— Koliko? Za što? Kamo? — zapita Wilczek kratko, razdražen Karolovim držanjem.

— Što je više moguće: pamuk, k meni! — odgovori Moric.

Brzo su svršili posao i razišli se.

— Plemić! — promrmlja Wilczek ljutito, jer je na rastanku Borowiecki turio ruke u džepove i mahnuo mu vrlo milostivo glavom.

Nije mogao zaboraviti tu uvredu; njegovo je srce zabilježilo još i to poniženje, to bolnije, što nije bilo zasluženo.

Ali nije bilo vremena da se raznježuje zbog uvrede, jer je zbog poodmaklog vremena zavladala u skladištima mahnita žurba.

Svaki su čas lokomotive privlačile nizove natovarenih vagona, ukrštavale se, odvlačile prazne vagone, bacale gvalje dima i zviždeći, tutnjeći, uz tresak su promicale kroz dim i prašinu, ili su, otkopčane od vlakova, jurile s divljim vriskom u remize.

A niže, iz skladišta, pokritih crnom prašinom, udarale su tisuće isprepletenih grozničavih glasova, konji su njištali, bičevi fijukali, kočijaši vikali, tutnjile ulice i muklo i snažno šumio je grad, koji se naokolo prostirao, pokriven dimom.

Wilczek se grozničavo žurio, jurio u poslovnicu, trčao prema gomilama ugljena, na nasip, k ljudima, što su izvozili na kolodvor; provlačio se između kola, gazio po blatu i napokon se tako teško izmorio, da je sjeo na rub nekog praznog vagona da se odmori.

Mrak se već spuštao — večernja se rumen razlila po nebu kao traci grimiza i okrvavljujući sjajne krovove od cinka, po kojima su se valjale gvalje riđega dima. Noć je postajala sve gušća, mrka sivoća punila je ulice, puzla po zidovima, vrebala po skrovitim uličicama, brisala konture, gasila boje, ispijala

ostatke dana, zamatala grad u prljave krpe sumraka, iz kojega su polagano počela da izbijaju svijetla.

Noć se spuštala. Grad se pokrio crvenilom, šum se digao, treskanje postalo izrazitije, tutanj se povećao, uzvici se pojačali — dok se napokon svi zvuci ne stopiše u golem, divlji zbor, u kojem su pjevali glasovi strojeva i ljudi, od kojega je drhtao zrak i tresla se zemlja.

Lodz je radio noćnim, grozničavim radom.

— Plemićki ostaci! Doskora će vas đavoli odnijeti! — promrmlja Wilczek, koji još nije mogao zaboraviti na Borowieckoga, pa prezirno pljune, podupre rukama bradu i zagleda se u nebo.

Tek ga je probudio glas, koji je dopirao iz opustjele ulice:

„A na trgu Geyera
Našla si je švalera
tara bumdera!“

Pjevao je neki glas i izgubio se u daljini i noći.

Wilczek siđe u poslovnicu, posvršava ostale poslove i otpremi posljednja kola.

Odredi, da se sve pozaključava, pojede večeru, koju mu je priredio radnik, i pođe u grad.

Volio je lutati bez cilja, promatrati ljude, tvornice i njuškati po gradu; volio je disati onim uzdrhtalim zrakom, presićenim ugljenom i mirisima boja. Zasljepljivala ga je snaga grada, golemo bogatstvo, nakrcano u skladištima i tvornicama, palilo mu je u očima oganj lakomosti, budilo mu u duši strašno maštanje, ispunjavalo ga sve jačom požudom za vlašću i užitkom. Onaj mahniti vrtlog života, ona struja zlata, koja je protjecala kroz grad, opajala ga je svojom snagom, hipnotizirala, prožimala ga drhtanjem neiskazane požude, davala mu snage za borbu, za pobjedu, za grabež.

Ljubio je tu »Obećanu zemlju«, koja je tekla zlatom i krvlju, žudio za njom, čeznuo, pružajući prema njoj svoje lakome ruke i vičući pobjedničkim glasom — glasom gladi: »Moja! Moja!« I na časove se osjećao, da ju je stekao zanavijek i da ne će pustiti plijena iz šaka, dok ne isisa sveukupno zlato iz nje.

DRUGI DIO

I

— A sada po leđima . . . a sada s druge strane . . . a sada u glavu! Evo i još jedamput, i još jedan mali jedamput, poštovani moj gospodine.

— Lupate kartama, velečasni, kao mlatilom — šapne ogorčeno stari Borowiecki.

— To me sjeća na jedan događaj. Bilo je to kod Migurskih u Sieradzkom . . .

— Mlatilo ovamo, mlatilo onamo — prekine ga župnik i s uživanjem zažmuri — glavno je, da sam lupao krasnim adutićima, poštovani moj gospodine. Čuvam još damicu, da tresnem po tvom kralju, Zajaczkowski.

— To ćemo tek vidjeti. A vi, velečasni, imate ružan običaj da čovjeka prekidate. Ne može čovjek da otvori usta, vi ga odmah prekidate. Dakle, kako sam rekao: kod Migurskih . . .

— Migurski ovamo, Migurski onamo, ali to smo već čuli, poštovani moj gospodine, valjda sto puta, zar ne, gospodine Adame? — obrati se župnik prema starcu.

— Eh, zar ćete mi vi, velečasni, stavljati svoje primjedbe? Tako mi Boga, što je previše, to je previše. Bolje bi bilo da mislite na misu, a ne na ono, što je netko rekao ili nije rekao.

Baci karte i ljutito se digne.

— Tomek, huncute jedan, zapreži konja! — zabruji starac snažnim basom kroz prozor na dvorište.

Žestoko je čupao crno obojene brkove i uzbuđeno disao.

— Jeste li ga vidjeli? Naprežica! Ja ga posve čovječanski upozoravam, a on se na mene kao na svoga slugu otresa. Jasiek, lula mi se ugasila.

— No, susjede, gospodin Baum dijeli karte.

— Ne ću da igram, idem kući. Već mi je dosta tih propovijedi. Jučer sam kod Zawadzkih govorio o političkim konjunkturama, a župnik mi javno protuslovi i ruga mi se — gunđao je plemić, mjereći sobu velikim koracima.

— Zato, što ste vi, moj dragi gospodine, govorili prave pravcate bedastoće. Jasiek, nevaljanče, daj mi vatre, lula mi se ugasila.

— Ja da sam govorio bedastoće! — klikne Zajaczkowski i srdito priskoči k župniku.

— Da, bedastoće — šapne župnik povlačeći iz dugačke lule, koju mu je palio dječak klečeći na podu.

— O, Gospode Isuse Kriste, smiluj nam se! — usklikne Zajaczkowski preneraženo i raširi ruke.

— Velečasni je na redu! — reče Maks Baum i primakne mu karte.

— Sedam pikova! — klikne župnik. — Zajaczkowski, vi ste na redu.

— Idem blind! — uzvikne plemić i žurno sjedne za stolić, ali još nije zaboravio svoju srdžbu na župnika, jer, pogledavši karte, reče:

— I kako da onda bude išta, kako može javnost imati jasan pojam o politici, kad su joj prirodni vođe tako neprosvijetljeni.

— Osam trefova, bez aduta — licitirao je župnik.

— Vidjet ćemo. Dobro, odmah ćete vidjeti, velečasni, kakva će to biti igra. Jer ako nemate trefa, netko će da vas kefa.

— Kefalo ne kefalo, ali kad gospodin Baum potegne žir, pa kad kecom lupi, kihnut ćeš, moj dragi. A što je sada, sinko moj, što je? Ne hvastaj se i ne govori »amen« prije »saecula saeculorum«, dragi moj dragoviću, ha, ha, ha! — smijao se iz svega grla licu Zajączkowskoga i tako je bio raspoložen, da se udarao čibukom po sutani i tapšao po ramenu Maksa, koji je kraj njega sjedio. — Živio gradić Lodz, živjeli fabrikanti! Dao vam gospod Bog blizance, dragoviću moj, što ste ovog zečića tako udesili. Past ćete bez štiha, past ćete. Jasiek, nevaljanče, daj mi vatrice, jer mi se lula ugasila.

— Vi se, velečasni, veselite tuđoj nesreći kao kakav poganin.

— Ostavite to s mirom, ali pao si, koliko si dug. Cijelu nas je godinu puljio, pa neka sada plati grošiće.

— Dobivao sam po dvadeset groša na tjedan. Po dvadeset groša, na časnu riječ! — šapne Zajączkowski Maksu preko stola.

— »Pošle cure u gljive! u gljive! u gljive!« — poče pjevuckati stari Borowiecki, udarajući u taktu po prečki fotelja, u kojem je sjedio i u kojem se vozio, jer je bio napola uzet.

U sobi načas zavlada tišina.

Četiri svijeće, koje su stajale na uglovima stolića, jasno su osvjetljivale zeleno ratište i lica boraca.

Zajączkowski je šutio, srdio se na župnika, s kojim se već dvadeset godina svađao barem dvaput na tjedan.

Gladio je nacrnjene brkove i bacao ljutite poglede ispod krupnih čupavih obrva na Maksa, koji ga je »rušio«, a katkada bi se srdito pljesnuo po ćeli, po kojoj su se šetale muhe.

Župnik je nagibao mršavo, asketsko i dobrodušno lice nad stolom, katkada bi potegnuo iz lule i zastro se dimom, a onda bi skrenuo oštrim pogledom crnih, vrlo živahnih očiju prema protivnikovim kartama, ali to nikada ne bi upotrebio u svoju korist.

Maks je pozorna lica igrao vrlo pažljivo, jer su protivnici bili majstori u preferansu, a u prekidima bi pogledom skrenuo prema prozorima, kroz koje je virio mjesec, i prema drugim sobama, odakle su dopirali glasovi Anke i Karola.

Gospodin Adam neprestano je nešto pjevuckao, udarao po taktu, hvatao se za bujnu, već prorijeđenu kosu, i kod svake nove igre klicao:

— Lijepa boja, duga boja. Sad ću vas izmlatiti. Kralj s damom, a dvor za njom. Sad ćemo jurišati.

»Hej, Mazuri, svak se žuri, tko sa kosom, tko sa kopljem, tarara tata! Priključi zdesna!« — komandirao je energično zažarena lica i s kretnjom kao da juriša, udarao je kartama po stolu.

— Mogli biste, gospodine moj, igrati čovječanski. Te vaše pjesmice samo su vojnička razuzdanost i ništa više, dragoviću moj dragi. Jasiek, daj-der vatrice, jer mi se lula ugasila.

— To »priključi« sjeća me na vrlo zanimljiv događaj, koji se zbio . . .

— Kod Migurskih u Sieradzkom; čuli smo već i to, čuli smo, dragoviću moj dragi.

Zajączkowski pogleda ljutito u nasmješljivo župnikovo lice, ali ne reče ništa, samo se okrene od njega leđima, kartajući se dalje.

Maks još jednom razdijeli karte i poslije licitacije ode Karolu.

— Jasiek, otvori-der prozor, jer napolju tako pjevaju božje ptičice.

Dječak otvori prozor prema vrtu, a sobu napuniše zborovi slavujskih glasova i talasi mirisa jorgovana, koji su cvali pod prozorima.

U sobi, u koju je unišao Maks, nije bilo svjetiljke, nego je sjao mjesec, koji se pomicao po ploči tamnoga nebeskoga safira.

Prozori su bili otvoreni i kroz njih je ulazilo crveno, raspjevano veče.

Sjedjeli su šuteći.

— Lijepa zbirka mamutâ — šapne Karol Maksu, jer je iz sobe, gdje su se kartali, opet provalila bura svađe. Zajączkowski je vikao kroz prozor, neka mu odmah upregnu konja, a gospodin Adam pjevao je iz svega grla:

— »Makar zebô, gladovao, al slobodan sam postao!«

— Često se tako kartaju?

— Svakoga tjedna i barem se dvaput u tjednu posvade i raziđu se bez oproštaja, što im uostalom nimalo ne smeta, da ostanu prisni prijatelji.

— Vi ih, gospođice, često morate miriti?

— O ne, jedamput sam pokušala, ali župnik mi je ljutito doviknuo: »Pazite vi na to, koliko se mlijeka pomuzlo, gospođična!« Uostalom, oni ne bi mogli živjeti jedan bez drugoga, a kad su zajedno, ne mogu da se ne svađaju.

— A što će tvoj otac u Lodzu bez njih? — obrati se Maks Karolu.

— A što ja znam, kao što uopće ne znam, zašto je otac zaželio da živi u Lodzu!

— Vi ne znate? — šapne Anka začuđenim glasom i bila bi nastavila, ali na vratima zazvoni zvonce.

Izađe i vrati se s depešom za Karola.

Karol primi apatično brzojav, ali ne pročita ga do kraja, nego srdito zgužva i spremi u džep.

— Je li možda nepovoljna vijest? — zapita plaho Anka stojeći pred njim.

— Nije, nego je glupa.

Mahne rukom ozlovoljen njezinim saučesnim pogledom i radoznalošću..

Pođe u sobu, gdje su bili kartaši, i pročita po drugi put. Depeša je bila od gospođe Lucy.

— Je li vam dosadno kod nas?

— Ni riječi vam ne ću odgovoriti na takvu insinuaciju. Znate, da se čudim vašem životu. Nisam slutio, da može igdje postojati život ovako čudnovato miran, čudnovato priprost i nekako viši život. Tek sam kod vas spoznao, da nisam poznavao Poljake; tek sada razumijem mnoga Karlova svojstva. Šteta, što se selite u Lodz.

— Zašto?

— Jer više nikada ne ću moći doći ovamo.

— A zar nas ne ćete pohađati u Lodzu? — zapita Anka tiše, ne znajući, zašto joj je srce jače zakucalo, kao da se uplašilo, da on možda ne će htjeti.

— Srdačno vam zahvaljujem; smijem li to već smatrati pozivom?

— Dakako, da smijete, a zato ćete me vi upoznati sa svojom majkom.

— Čim zapovjedite.

— No sada ću vas ostaviti samoga, jer moram pomagati pri prostiranju za večeru.

Potrči u drugu sobu, gdje je Jagusia već prostirala.

Maks se šetao uzduž po sobi, ali samo zato, da, prolazeći kraj otvorenih vrata, može gledati u Anku.

S udivljenjem je gledao u njezin vitak, savršeno skladni lik, kad bi se nagnula nad stol; u njezino lice s ne baš previše pravilnim crtama, ali puno čudnovatoga čara i topline, koje se svršavalo širokim čelom s glatko začešljanom kestenjastom kosom u sredini.

Sivoplavkaste oči gledale su ispod posve crnih obrva vedro, mirno, ali s nekom strogošću.

Maks ju je promatrao s velikim zanimanjem i tako mu se jako svidjela, da je osjetio gotovo mrzovolju prema Karolu, kad je on unišao.

— Sutra naveče moram putovati u Lodz — reče Karol otresito.

— A što se tako žuriš? Radnici imaju tri blagdana, pa zašto ne bismo i mi otpočinuli preko Duhova?

— Ako se osjećaš ovdje dobro, ostani, ali ja moram natrag.

— Putovat ćemo zajedno — promrmlja Maks i sjedne na naslon od prozora.

Ovdje se osjećao tako dobro, da se sam sebi čudio, a Karol hoće da ga odavde odvuče.

Gledao je u Karola i srdito i tužno.

— Imam vrlo hitnoga posla i dosta mi je sela, i previše — govorio je Karol, hodajući uzbuđeno, zavirivao u kartašku sobu, izmijenio nekoliko ravnodušnih riječi s Ankom, ali nije mogao da svlada uzbuđenje i nemir, koji je u isto vrijeme bio i dosada.

A k tomu je još pridošao taj telegram od Lucy, na koju je pomišljao sa strahom, jer mu je najenergičnijim riječima nagovještala, ako u utorak ne dođe k njoj, da će ga ona znati naći i kod zaručnice, pa makar se poslije toga dogodilo što mu drago.

Znao je, da Lucy održava riječ u svojim strastima, pa je zato morao na put.

Tako ga je teretio taj odnošaj, da je već zamrzio i ljubovčinu ljepotu i ljubavne veze, i život mu se ogadio.

A osim toga Anka!

Osjećao je, da je prema njoj potpuno ravnodušan, pa da je počinje na mahove i mrziti, kad bi sreo njezin vedri, pun pouzdanja pogled.

A morao je hiniti ljubav, morao je umekšati ton, glas i onda, kad je htio da kune; morao je biti ljubezan, nasmješljiv, obziran, sladak, kako priliči zaručniku.

Ta mu je uloga bila neizrecivo odvratna, a morao ju je glumiti zbog oca; glumio ju je i zbog nje, a i zbog sebe, jer se utroškom Ankinog miraza obvezao zanavijek.

— Brzo ću se oženiti i sve će se svršiti — pomisli. — Pa toliko se brakova sklapa bez ljubavi! — dovrši apatično, premda mu je u isti čas ponosna taština proždirala dušu.

U njemu je sve uskipjelo na misao, da će zbog toga braka sići u red neznatnih piona, a ako hoće da što stekne, morat

će raditi godinama, morat će cijediti strojeve, ljude, sve, da nešto iscijedi za sebe — i to sada!

Sada, kad mu je stari Müller dosta jasno rekao, da će mu dati Madu i upravu tvornice, odjednom miljunski imetak, odjednom velike poslove i mogućnost da sklopi još veće.

Od nekog je vremena osjećao odvratnost prema malim poslovima, osjećao odvratnost prema vlastitoj tvornici, koju je od proljetos gradio, prema onoj štedljivosti u grošima, da joj rezultat bude jedva u stotinama rubalja.

Toliko je godina proveo pod jarmom rada, u neprekidnoj borbi i tvrdom stjecanju svakoga rublja; toliko je godina u sebi prigušivao svakovrsne prohtjeve i želje, kojih nije mogao utažiti; toliko je godina bio gladan širokoga, nezavisnoga života — i sada, kad je sve to mogao postići oženivši se Madom, mora uzeti Anku i zbog toga se mora vratiti pod jaram prosječnosti . . .

Bunio se proti toj nuždi svom snagom.

A kad je Anka došla da ga pozove na večeru, pogledao ju je tako srdito i, ne odgovorivši ništa na njezino pitanje, pošao je da dogura oca s foteljom u blagovaonicu.

Večera je bila vrlo živahna, jer se župnik prepirao sa Zajączkowskim o politici, a pomagao im je gospodin Adam i Karol, koji je nemilosrdno ismjehivao Zajączkowskoga i njegove političke konjunkture, rugao se župnikovom optimizmu i srdito primijetio ocu, da se pitanja današnje politike ne rješavaju topovima, nego državnom pameću.

— Ta, ta, ta! — oponašao ga je starac srdito. — Samo mi to ne govori, jer ću te ja uvjeriti, da je onaj imao pravo, koji je imao više topova i vojske. Državna pamet — to su velike vojske, spremne da krenu u boj, to je duša države, ona vlada.

— Ne, gospodine Adame, duša države je pravednost, koja njom vlada.

— Državama upravlja želudac i njegovi zahtjevi — usklikne Karol naumice, da bocne župnika, koji se oborio na te riječi i stao dokazivati, da sve proizlazi iz božje volje, a ta volja da je pravednost i da se na tome sve osniva.

Karol nije više ništa odgovarao, jer su mu dosadila ta prazna razlaganja, ali kad mu župnik, otac i Zajączkowski

počeše dokazivati, da se sve događa po božjoj volji, nije više mogao izdržati, nego srdito uzvikne:

— Objašnjavajte vi, gospodo, sebi svijet uz pomoć katekizma; ne poričem, da je to lako, a mjestimice čak i šaljivo.

— Hulite, dragoviću moj dragi, hulite i vrijeđate nas. Jasiek, nevaljanče, daj-der vatrice, jer mi se lula ugasila! — zovne on glasom, koji je drhtao od ogorčenja, a lula mu je skakala u ruci od uzbuđenja.

Potezao je, ali nije mogao izmamiti dima, jer mu dječak nije mogao zapaliti. Župnik ga opatrne čibukom preko leđa i stade opet dokazivati, ali sada sa svom strastvenošću.

— Zar vam ne će biti žao ostaviti ovaj raj, što ste ga sebi stvorili u Kurovu? — govorio je Maks tiho Anki, jer se njih dvoje nije miješalo u sveopći razgovor.

Maksa se ništa nisu ticala pokrenuta pitanja, a Anka je bila tužna.

Karol je bio tako drukčiji tih dana, tako ju je gotovo izbjegavao, da je djevojku počeo mučiti mračni nemir, slutnja nekakve nesreće, pa sada nije odgovarala Maksu, nego je, nagnuvši se iznad stola, zapitala tiho, ne dižući oči:

— Ne znate li, je li Karola snašlo kakvo zlo?

— Ne. Jeste li vi što primijetili?

— Tako mi se činilo. Istina, zaboravila sam, da zacijelo ima mnogo briga s tvornicom — dometnu ona tiše, kao za sebe, kao da je htjela prigušiti sumnju i svoj nemir.

Podigne glavu i obuhvati pogledom punim iskrene brige njegovo namršteno lice i njegove zagrižljive poglede, koje je bacao na župnika.

— A što ćete sa zemljom?

— Djed je htio da proda, ali Karol se tomu protivi i zato sam mu vrlo zahvalna, jer sam tako srasla s ovom kućom, da ne bih mogla bez gorčine pomisliti, da to nije više naše. Gotovo sve drveće u vrtu, sve živice zasadila je ili majka gospodina Karola ili ja. Pomislite samo, kako bi mi bilo teško rastati se s tim zanavijek.

— No, pa može se drugdje kupiti ljepši posjed.

— Jest, može se, ali to više ne će biti Kurov — odgovori ona dirnuta, što on nije shvaćao ni osjećao, kako je ona privržena tom komadu zemlje, na kojem je odrasla.

Zašutješe, jer se opet zapodjela svađa između Zajączkowskoga i župnika, koji je ljutito udario čibukom po podu i uskliknuo:

— Dragoviću moj dragi, reći ću vam samo to, da ste vi Zajączkowski s plemićkim grbom: ovnujska koža. Jasiek, vatre!

— O, Gospode Isuse Kriste, što vi to govorite! Tomek, huncute jedan, preži konja! — rikne Zajączkowski u kuhinju, gdje je njegov kočijaš večerao, i, ne oprostivši se, istrči, obuče se u hodniku i pojuri, ali začas se vrati, jer je zaboravio kapu, koju je tražio po svim sobama, a kad ju je našao, dotrči u blagovaonicu, tresne pesnicom po stolu i zavikne bijesno:

— Zahvalite bogu, što vas štiti svećeničko ruho, jer bih vas inače ja naučio, što to znači reći: Zajączkowski s grbom ovnujska koža; naučio bih vas ja — vikao je udarajući neprestano po stolu.

— Ne prolivajte nam čaj, dragoviću moj dragi — reče mirno župnik Šimun.

— Sjednite, čemu se ljutite, sjednite-der, susjede! — nudio ga gospodin Adam.

—Ne ću sjesti! Moja noga ne će više prekoračiti ovdje praga, gdje me vrijeđaju.

— Ne prolivajte nam čaj i pođite s milim bogom! — šaptao je župnik podignuvši svoju čašu, koja je skakutala po stolu od udaraca pesnice Zajączkowskoga.

— Jezuit, tako mi boga! — prodere se Zajączkowski, tresne još jedamput po stolu i odjuri.

Na dvorištu, a zatim još i na putu čuo se njegov glas, koji se miješao s drndanjem bričke, kojom se odvezao.

— Napržica, o! Nečuveno, da se uvrijedi na makar koju riječ!

— Ali vi ste ga živo bocnuli.

— A zašto govori bedastoće?

— Svatko smije imati svoje mišljenje.

— Pod uvjetom, da se podudara s našim — oglasi se Karol ironički.

— Dragi moj dragoviću, taj je čudak doista otputovao. Jasiek, beštijo, dajder vatrice! — vikne župnik ogorčeno i pođe na hodnik da pogleda za Zajączkowskim. — No, jeste

li vidjeli, kakav je svadljivac? Izvikao se na mene, izgrdio me, a sada otperjao.

— Vratit će se, nije to ni prvi ni posljednji put — oglasi se Anka.

— Hm, vratit će se? Dakako, vratit će se, ali ipak, što će o nama misliti gospodin Baum?

— Mislit će, da vi dobro spavate, dobro se hranite i imate mnogo vremena, dok ga trošite za takve djetinjaste prepirke — šapne Karol ironički.

Župnik ga mrko pogleda, ali oči mu se brzo razvedriše; istrese pepeo iz lule, nabije je duhanom i pruživši Jašku, da je zapali, šapne:

— Svrbe vas šape, dragoviću moj dragi, bit će nevremena . . .

Doskora se oprosti i ode kući.

Zavlada dugotrajna šutnja.

Stari je Adam drijemao u svom fotelju.

Anka je sa služavkom pospremala stol, a Karol se uvalio u duboki fotelj i pušio cigaretu pogledavajući s ironijom u Maksa, koji je sjajnim očima pratio svaku Ankinu kretnju.

Brzo se raziđoše na počinak.

Maksova je postelja bila u salonu na vrtnoj strani.

Bila je divna noć, slavuji su pjevali sve čeznutljivije, a iz gajeva kraj rijeke stadoše im odgovarati kosovi i prolila se neuporediva krasna kiša zvukova, koja je padala u toj tihoj, čarobnoj lipanjskoj noći, punoj topline, što je izbijala iz ugrijane zemlje, zvijezdâ na nebu i mirisa jorgovana, koji su u bujnim bokorima stajali pred prozorima.

Maks nije mogao zaspati.

Otvorio je prozor i gledao u svijet, zastrt maglom.

Mislio je na Anku, kad odjednom začuje njezin prigušeni glas.

Nagne se kroz prozor i ugleda je kako sjedi kraj prozora u svojoj sobi u dvorišnoj zgradi, koja se prislanjala uz dvor u pravom kutu.

— Zašto ne kažeš, što te tako muči? — molio je glas, okrenut prema suprotnom prozoru.

— Ništa me ne muči, samo sam denerviran — odgovori drugi glas.

— Ostani tu nekoliko dana pa ćeš se malko smiriti.

Nejasno mrmljanje bio je odgovor. Onda stade prvi glas govoriti tako tiho, da Maks nije mogao ništa čuti, ali je zato čuo kreket žaba u zboru negdje na livadama, drndanje kola, što su se vozila cestom, i glasove ptica, koje su sve glasnije pjevale.

Mjesečina je tako jasno sjala, da je privukla srebrnastom prevlakom lišće mokro od rose, a maglu pretvorila u zavoje srebrnih koprena.

— Ti si romantičarka — začuje se opet muški glas s akcentom srdžbe.

— Zar zato, što te ljubim. Zar zato, što svaku tvoju brigu uzimam k srcu tako jako, jače nego svoje vlastite brige, zato, što bih htjela, da budeš potpuno sretan?

—Ne, ne zato, nego zato, što bez obzira na mogućnost prehlade hoćeš da se sa mnom razgovaraš kroz prozor, da, još i uz mjesečinu i slavujevo biglisanje.

— Laku noć!

— Laku noć, gospođice!

Prozor zalupi, a bijela zavjesa zastre nutrašnjost sobe, koja se sada rasvijetila.

Karol nije otišao s prozora, jer se čulo grebanje šibice, a tanki pramen dima zastruji iz sobe i digne se do slamne podstrešice krova. Pušio je cigaretu.

Maks je također zapalio, ali tiho, da se ne primijeti, da je slušao.

Bio je vrlo radoznao, hoće li se Anka još vratiti i što će se razgovarati.

Maksova srditost prema Karolu rasla je sve većma.

Ali Ankin je prozor bio još uvijek zatvoren, samo se iza zavjesa svaki čas javljala njezina sjena i zaustavljala se kraj prozora. Možda bi čuo i njezine koračaje, ali smetali su slavuji i vjetar, što se podigao negdje s livada i baruština, došuljao se po žitu, što se nalazilo iza crnoga zida, prodro između drveća i počeo šumiti, tresti jorgovanom i duhati u slamnatu strehu kuće, polivajući mu lice vlažnim mirisom žita i dahom, zasićenim toplinom.

— Sutra će doći Karczmarek, onaj, koji hoće da od nas kupi — javio se opet glas.

Maks se bio tako zagledao u vrt, da nije vidio, kad se otvorio prozor.

— Otac ne će prodati.

— Ali možda ti treba novaca?

— Da, treba mi milijun — začuje se podrugliv glas.

— Karczmarek hoće da uzme makar u zakup, treba imanje za zeta.

— Sutra ćemo se o tome dogovoriti.

— Hoćeš li uzeti konje od zaprege u Lodz, ili ćeš ih prodati?

— Zašto da uzmem staru kljusad?

— Ali djed se na njih tako navikao — reče sopran tužno.

— Pa će se odviknuti. Tebe se uvijek drže neke djetinjarije. Možda bi htjela presaditi pol vrta u Lodz, možda hoćeš da povezeš za sobom i kravice svoje i kokoške i guske i praščiće — to bi bilo kompletno.

— Ako misliš, da će me podrugivanje smetati, da ne ponesem ono, bez čega ne bih mogla biti, onda se varaš.

— Ne zaboravi ponijeti i porodične portrete. Senatori republike zacijelo će tamo na tavanu čeznuti za Lodzom — rugao se glas.

Sopran ne odgovori ništa.

Čulo se nešto kao tiho jecanje, ali tako tiho, da se Maksu činilo, kao da to žubori potok, koji je tekao iza vrta.

— Anka oprosti mi! Nisam te htio povrijediti. Tako sam uzrujan. Oprosti mi, Anka, nemoj plakati!

Maks primijeti, kako je Karol skočio u vrt, a u isti čas opazi, kako su se dvije bijele ruke ispružile s prozora prema njemu i glave im se našle jedna do druge . . .

Dalje nije gledao ni slušao.

Zatvorio je prozor i legao da spava, ali mu san nije dolazio na oči; prevrtao se na sve strane, kleo je, pušio cigarete, ali nije mogao usnuti, jer su slavuji tako glasno pjevali u jorgovanima i neprestano mu se činilo, da čuje glas Ankin i Karolov.

— Što samo imaju da tako dugo razgovaraju? — mislio je ljuteći se sve više i, da se uvjeri, da li su još tamo, ustane. Karol je stajao kraj Ankina prozora, ali razgovarali su se tiho, da se nije ništa čulo.

— Od toga ljubakanja čovjek ne može ni da spava — promrmlja Maks i bučno zalupi prozor.

Ipak nije mogao zaspati. Nije mu dala spavati lipanjska noć, koja je kipjela snažnim proljetnim životom.

Mjesec je visio upravo nasuprot prozoru, pumio sobu plavkastom prašinom i prolivao potoke blagoga svijetla na uspavani gradić, na puste uličice i na široka polja, pokrivena lako uzbibanim žitom, nad kojim se prostriješe caklene magle, viseći mirno, a s livada i močvara dizale su se bjeličaste magle kao dim iz kadionica i širile se prema prostoru; iz maglâ, iz žita, što je pospano šumilo, posuto biserjem rose, dopiralo je sve jače cvrčanje poljskih cvrčaka, koje je prigušenim i u milijune zvukova raskidanim ritmom neprekidno zujalo u zraku, na to su odgovarali zborovi žaba, koje su iz baruština dizale svoj kreket i oštro uzvikivale: tako! tako! tako!

Malko bi zamukle, da prepuste glas drugim zborovima, koji su se smjestili po udaljenijim barama, po zaraslim ribnjacima, koji su svjetlucali zrcalima svoje površine i preko kojih su se mjesečeve zrake prevlačile kao zlatne oštrice; po obalama potoka, koje su zarasle trskom, pognutom od tereta rose; po jamama, punima žutih žabnjaka i plavih potočnica, nad kojima su stajale natrule vrbe s krupnim glavama, pokrivene mladicama kao gustom kosom.

Sa svih su se strana dizale himne te proljetne noći s opojenošću, u noći punoj neiskazanoga čara, dubokih usklika, pjevanja, jedva oćućenih drhtaja i ljubavi.

Slavuji su pjevali u svakom grmu jorgovana, a odgovarale su im tisuće ptičjih glasova, klepetanje ródâ, što je na mahove dopiralo s velikoga ariša ispred dvora, plašljivi uzvici vivaka na močvarama, slatki cvrkut lastavica po gnijezdima, šuštanje žita, zujanje hrušteva, koji su se gonili po drveću, rika krava u oborima i daleko rzanje konja, koji su provodili noć na pašnjacima.

A na časove bi svijet zamuknuo i nastala bi takva gluha i golema tišina, da se čuje kako kaplje rosa s lista na list i kako žubori rječica iza dvora i kako duboko diše zemlja.

Ali nakon te časovite težine svi su se glasovi javili u još jačem zboru, sve drveće, trave i stvorenja pjevahu duboku himnu ljubavi i kao da su prema sebi pružali granje, cvijeće, ruke, i predavali se međusobno u zanosnom ushićenju.

Cijela zemlja u svim glasovima pjevanja, žubora i šuma, u svim drhtajima bilja i stvorenja, u svim iskricama sjaja i svjetlucanja, u svim mirisima, koji su punili zrak — grčila se u golemi, ljubavnom požudom nabujali vrtlog, koji kao da se, zanesen mahnitošću te proljetne noći i lakomom čežnjom vječnosti, nasumce bacao u naručje bezdnu, što je zjapilo odasvud otvoreno, mračno, treptavo hladnom rosom zvijezda i milijardama sunaca i planeta, muklo, tajanstveno, strašno.

Ne, Maks nije mogao zaspati.

Slavuj, koji je pjevao pod prozorom, tako ga je razdražio, da ga je htio preplašiti — ali slavuj nije čuo; sjedio je njišući se na grančici i pjevao divno prebirući, prosipao čitave potoke zvukova, rasipao zvukove kao biserje, što je padalo na vrt, na cvijeće kao slap pun neopisive divote. Ženka mu je negdje iz dubine džbuna odgovarala pospanim i ravnodušnim cvrkutanjem.

— Neka te đavo odnese, tebe i tvoje cviljenje! — uzvikne Maks ljutito i baci gamašu u grm. Ptica prhne na drugi grm, a kad je Maks zatvorio prozor i vratio se u postelju, vratio se i slavuj na prijašnje mjesto i dalje pjevao, što je Maksa tako razgnjevilo, da se okrenuo prema zidu, zamotao glavu pokrivačem i zaspao tek pred zoru.

Osim gospodina Adama nitko nije dobro spavao te noći u kurovskom dvoru.

Naročito Anka, koju onaj dugi razgovor s Karolom nije umirio, nego je, naprotiv, počeo u njoj buditi još nejasne sumnje, da on pred njom nešto skriva — ali nije ni načas slutila, da je on prikrivao ravnodušnost i da je s mukom i naporom hinio ljubav.

Nije ga sumnjičila, jer ga je ljubila svom snagom strastvenoga dvadesetgodišnjeg srca.

A osim toga nije mogla zaspati ni zato, što je maštala — maštala o onom lodzkom životu, o skoroj budućnosti, o tome, kako za mjesec dana mora ostaviti Kurov, gdje je provela tolike godine.

— Što ću ja raditi u Lodzu? — vrzlo joj se neprestano po mislima, ali jutrom su to napola sneno maštanje prekinuli bučni glasovi s dvorišta, gonjenje krava na pašu i gakanje gusaka.

Smjesta se digla.

Gospodin Adam već se vozio na svojem fotelju-kolicima, guran od dječaka; vozio se po dvorištu, zavirkivao u obore, vikao na pastira, zviždukao na golubove, koji su cijelim jatom na njega sletjeli s golubinjaka, sjedali mu na ramena, vješali se na ručice fotelja, pršali nad njim kao bučan oblak, pun gukanja i otimali se za grah, što im ga je on svaki dan prosipao.

— Waluš stoj u redu! Zajedno na juriš! »Jedan makni, drugi makni« tralalala! — pjevuckao je i komandirao razgukanoj snježnoj četi, što je sa svih strana dolijetala k njemu.

»Imala je baka jarca rogatoga, hopa cupa, jarca rogatoga«.

— Waluš, u vrt! — komandirao je oštro, braneći se šeširom od golubova, jer su letjeli za njim i spuštali se na kolica. — Miči se, gade!

— Mičem se! — odgovarao je dječak, pospano gurajući kolica u vrt među redove jabuka, koje su bile pokrivene tako gustim cvijetom, da su na tratini stajale slične golemim čunjastim bokorima, okružene ružičastim praškom i oblakom pčela, što su zujale i kao rđaste kuglice prelijetale s cvijeta na cvijet.

Vuge su pjevale na višnjama, a roda je stajala u gnijezdu, savila vrat na leđa i ustrajno klepetala.

— Waluš, hoće li biti jabuka, a?

— Dakako, bit će.

— Miči se življe!

— Pa mičem se.

— A hoće li biti krušaka, a?

— Bit će, zašto ne bi bilo?

— A hoćeš li ih trgati, gade?

— Ja ih ne trgam — otrese se dječak, jer se nije rado sjećao, što je bilo.

— A lani, tko je pojeo one »gospojinke«, a?

— Franćiškov Michał, a ne ja.

— Znam, znam, jer da si ti, jao i pomagaj tvojim leđima! »Imala je baka jarca rogatoga«. Kos, kos! — zavikne i poče zviždati na kosa, koji je sjedio u krleci izvan prozora.

Kos izvuče glavu ispod krila, strese se i stade prisluškivati čas jednim čas drugim uhom, skoči na višu prečku i

veselo odzviždi svom gospodaru, ali odmah zašuti, jer se zrakom prolio cvrkutavi zvučni glas zvonca iz samostana, koji se vidio sa svojim tornjevima i nizom prozora iz vrta iznad plosnatih krovova kuća.

— Waluš, u samostan! Pohodit ćemo patra Liberata, samo živo, gade!

— Mičem se, već mi noge otpadoše.

Krenuli su stazom, koja je vodila iz vrta kraj rijeke preko livada, s kojih su se skidali ostaci magle kao poderane krpe muslina, između kojih su treptale fantastične spirale lastavica, koje su u munjevitom letu cvrkutale.

Druga je roda hodala vrlo ozbiljno po livadama i svaki čas zabadala oštar kljun u zelenu travu, izvlačila žabu, dizala vrat i dostojanstveno gutala.

Rječica je bistro tekla u uskom plavom pojasu, po kojem su prskale svaki čas srebrne ljuske sitnih talasa i umivale dugačke redove žabnjaka i potočnica, koje su žutim i plavim očima gledale u vodu na povorke žućkastih krkuša, koje su se na pličinama gonile, na uska zelenkasta leđa i oštre glave štuka, koje su vrebale pod lišćem lokvanja, što je poput zelenih ruku ležao na vodi, na one razbojnike tihe rječice, koji su kao taneta letjeli kroz riblje mnoštvo, gutali u letu grgeča ili crvenperku i prije no što je jato dospjelo da se raspršii, iščezavali u guštari obale među crvenkastim lišćem vučjega zuba, pod sjenom rascvale sremze, koju je gušio divlji hmelj, držćući na hitroj struji kao raskuštrane zelene pletenice.

Zatim su išli oko gradića stazom, koja je vodila preko lijeha povrtnjaka i vrtova, punih voćaka u cvatu i mirisa luka, gdje su na međama pasle bradate koze, a na grmlju zelenoga ogrozda, na iskrhanim plotovima vjetrila se posteljina.

Prođoše kroz vrt, koji se pružao tik iza zidova, što su okruživali samostan, i Waluš dogura kolica u unutrašnjost samostana, na hodnik.

U samostanu je bilo pusto i tiho.

Kroz prozore je prodirao vjetar i virilo je zeleno granje grmlja, jer je u sredini među zidovima bio mali vrtić.

Nekoliko se voćaka propinjalo prema suncu i zavirivalo u ćelije prvoga i drugoga sprata, dok su preostali dio vrtića

zapremale trave i šikarje, kroz koje su treptale bijele, tužne glavice narcisa.

— Hvaljen Isus! — klikne gospodin Adam, zaustavivši se kraj jednoga prozora.

— Na vijeke! — odgovori Liberat, koji je u svom bijelocrnom dominikanskom habitu prolazio kraj zida, mršav i poguren.

Digao je preblijede i kao odsutne oči; dugo je gledao, dok nije prepoznao, tko ga je pozdravio.

— Kako zdravlje, velečasni? Jučer mi je kazivao župnik Šimun, da vam je bolje.

— Ne, ne . . . nije bolje — šaptao je redovnik blijedim ustima.

Njegovo sivo, suho lice, slično u boji onim zidovima unaokolo, razvedrilo se nečim, što kao da je bio smiješak.

— Hoćete li, oče, biti ljubezni, da danas dođete k nama na objed?

— Ne, ne! Ja više ništa ne mogu jesti, jer živim u očekivanju, da ću danas ili sutra umrijeti . . .

— Što vi to govorite? — prosvjedovao je energično gospodin Adam, ali se pater Liberat nasmiješi i, milujući se po licu grančicom rascvalog jorgovana, udahne taj miris i muklo prošapće:

— Smrt već stoji kraj mene! Smrt je već u meni! — ponovi snažnije, te se gospodin Adam malko trgnuo, a Waluš se prekrstio od straha.

— Noćas je kod mene bio prior — dometne pater tiho.

— Isuse i Marijo! To je samo priviđenje, oče, i ništa više. Molim vas, on je umro pred petnaest godina.

— Bio je. Vidio sam ga! Molio sam se na koru i kad sam silazio u ćeliju, vidio sam, kako je išao preda mnom kroz hodnik; na svaku je ćeliju pokucao i iz svake mu je ćelije odgovarao neki glas, a on je išao dalje, kao da sazivlje sve . . . iščeznuo je na zaokretu, a kad sam legao, čuo sam kucanje. Digao sam se i otvorio vrata: — stajao je na sredini hodnika, ruku je podigao uvis, gledao u mene i rekao:

— Hodi! — Pošao sam za njim; vodio me je preko svih hodnika, a iz svih su ćelija izlazili fratri i zajedno smo išli u refektorij. Tamo je već bilo puno, neprestano su ulazili novi,

svi, koji su ovdje bili od postanka našega samostana. Neki vrlo stari pater čitao je iz velike knjige prezimena, prozivao po redu i po redu su pristupali k njemu, a on je onda istrgnuo list s prezimenom i bacio ga u zrak, list se zapalio i vatrena je kugla izletjela kroz prozor u svijet, a svaki, tko je bio pročitan, iščeznuo je. Ostao sam samo ja, a on pročita moje ime: »Pater Liberat«.

— Hodi! — šapne mi prior.

— Posljednji! — klikne onaj, koji je čitao i polagano je derao moj list, tako polagano, da sam osjećao, kako mi čupa život. — Posljednji! — reče prior, pogleda u samostan, u mene, poljubi me u čelo i prošapće: »Hodi!«

— Idem, gospodine, kad me zoveš k sebi. Idem! — šapne redovnik zagledavši se u komad modrila, koji je visio nad vrtićem, prekrsti ruke na prsima i ostade tako stojeći, sličan kipu u svojoj bljedoći.

Lastavice su letjele nad njim kao mahnite, vrapci su cvrkutali po drveću, a on nije ništa čuo, ništa nije vidio, zaduben u molitvu i u viziju te naslućivane smrti.

Cijeli je red izumro, a on, posljednji u nebrojenom redu, osjećao je, da umire . . .

Gospodin Adam potjera Waluša, da se požure, jer je htio da stigne kući što prije. Pater Liberat ga je uvijek punio strahom, a danas ga je duboko potresao pričanjem svoga priviđenja.

Gospodin Adam udisao je zrak poljâ i cvijeća, gledao u zelenilo i u ljude, pokušao fićukati i pjevuckati, ali glas bi mu zapeo u grlu, obazirao se iza sebe, kao da se pobojavao, da će ugledati one pokojničke povorke redovničke i podvikivao:

— Waluš, miči se, gade!

— Pa, mičem se.

Na hodniku je zatekao Anku. Sjedjela je na niskom stoliću, okružena jatom mladih pilića, koje je hranila.

Maks je stajao na vratima i diveći se gledao u taj idilični prizor.

— Gdje ste bili, oče?

— Kod patra Liberata.

— Je li mu bolje?

— Eh, on je već posve mente captus, posve. Pričao mi je besmislice i tvrdi, da će danas ili najkasnije sutra umrijeti.

— Je li to onaj svećenik, što je jučer bio kod vas? — zapita Maks.

— Nije. Ono je bio Šimun, naš župnik, a ovaj je posljednji dominikanac od onih, koji su bili u našem samostanu. Pater Liberat čovjek je vrlo učen i pobožan, ali . . . bolestan. Gotovo šenut. Po nekoliko tjedana ne spava, ne jede, tuđi se od ljudi, a samo moli ispružen na podu nekadašnjega redovničkoga kora i noću pohađa puste ćelije i razgovara se s onima, koji su davno pomrli. A uza sve to . . .

Nagne se k Maksu i poče nešto šaptati, ali Anka ga prekine.

— Liga, liga! — vikala je jatu pačića, što su se žestoko prskali u ribnjaku, ne obazirući se na očajno dozivanje i trčanje kokoške, koja ih je izlegla.

Kokoš je kokodakala kao da dozivlje upomoć, poletavala na vodu i preplašeno uzmicala.

— Vi svaki dan sami hranite svu živad?

— Svaki dan.

— Pa to je velik posao!

— Kad samo od sebe ne će da se učini, mora se raditi — odgovori ona veselo i stade dozivati pred hodnik nova jata, koja su stizala iz svih kutova dvorišta, bacala se lakomo na hranu i punila dvorište veselim žamorom.

Anka je sjedjela na pragu hodnika i grabila na mahove iz sitâ, koja su bila kraj nje, čas šaku kaše od prosa, čas ječma ili pšenice, i bacala na živahno bučno jato ptica, koje se žurno premetalo i tuklo među sobom.

Bili su to pilići, pokriveni žutim maškom, koji su ružičastim kljunićima s vanrednom okretnošću birali proso i svaki čas potrčali kokoški, koja je dozivala djecu na novu hranu, kad bi je pronašla na zemlji; bile su tu purice, vitke, bijele, sa zelenim nožicama, koje kao da su bile od bronce, nježne, hirovite, koje su trčeći dizale kratka krilašca i tužno pijukale; bili su pačići, već pernati, ali tako zaprljani i zamazani od blata, da nisu imali boje; išli su stisnuti u gomili i žestoko su se, ali šuteći, bacali na hranu i lakomo jeli, tresući u zraku kljunovima, nadijevajući se naprosto kašom; napokon je došla grupa guščića s gusakom, gegajući se nespretno, tresući obje-

šenim trbusima i gačući uznemireno, ali prvi su se bacili na ječam gazeći vlastitu djecu; ta je grupa najviše galamila, svaki čas su se dizali kljunovi, pružali se zmijoliki vratovi i bučno su vodili razgovor, a gusak je štipao one, koji su nespretno poskakivali, tjerao pačiće, siktao na pure i dotrčao guskama, veseleći se glasno svojoj pobjedi.

Zatim je pred hodnikom nastala piska i vriska, jer se sva živad izmiješala i stala se među sobom tući.

Stare su guske siktale na pure, koje su, raširivši krila, opasno sijevale očima i još opasnije pućkale, a puran je u dúgi šarenoga repa s krestama, crvenima od srdžbe, skakao oštrim pandžama na pátke sa zelenim, paunskim glavama, koji su krišom bježali hvatajući usput jelo.

Da se zlo prevrši, golubovi su, privabljeni ptičjim piskutom i likom gospodina Adama, kružili nad kućom i padali kao grude snijega usred jata, gukali, odvažno se vrzli, krali zrnje ispod kljunova, bježali gonjeni od kokošaka i guščjeg siktanja, a vraćali se neumorno i ustrajno se smucali.

Anka se veselo zabavljala tom borbom, koja joj je bjesnila do nogu, i neprestano je sipala nove šake zrnja pticama na glave i na krila.

— Sada ste slični Mickiewiczevoj Zosi.

— S tom velikom razlikom, što se Zosia igrala kućanstva i hranila živad radi svoga užitka.

— A zašto vi radite?

— Da ih dobro uhranjene prodam u Lodz. To vam se manje sviđa, zar ne?

— Još više, jer se moram diviti vašoj praktičnosti.

— Praktičnost pod silu.

— Praktičnost gotovo nikada ne nastaje zbog čega drugoga. Ali vi znate čudnovato spojiti praktičnost s nečim posve drugim, što ja ne umijem izraziti, jer . . .

Prekinuo ga je gospodin Adam, koji je počeo otegnuto žviždati i smjesta se purani nakostriješiše i počeše blebetati, guske glasno gakati, dok su kokoši stisle svoje male pilićе, raširivši noge i krila, i pištale preplašene, kao da se javio jastreb; golubi se digoše uvis i kao mahniti poletješe u golubinjak, nasrnuše u štagalj, a nekoliko ih pobježe u hodnik. U cijeloj se gomili digla tolika krika, pisak i vreva, sve je

bježalo, gazilo se tako, da se gospodin Adam stao grohotom smijati.

— Ha, jesam li im zapaprio! — klicao je.

— Kakva je to gušča idila? Nisam mogao spavati od nje — klikne Karol, izlazeći na hodnik.

— Naspavat ćeš se u Lodzu.

— U Lodzu imam drugoga posla — procijedi Karol nestrpljivo, hladno pozdravi Anku i dosadnim pogledom uze promatrati plavi dim, koji se u velikim stupovima dizao iznad gradića.

— Zar baš bezuvjetno morate danas putovati? — zapita Anka plaho.

— Bezuvjetno, i to odmah.

— Onda hajdemo, ja sam već spreman — reče Maks oštro, jer ga je ljutilo ono »bezuvjetno«.

— Ne, ne. Otputovat ćete poslije podne, ja sada ne dopuštam — uplete se Anka. — Poći ćemo u crkvu na veliku misu, moramo pohoditi župnika Šimuna. Onda ćemo objedovati, jer sam naumice pozvala gospodina Zajączkowskoga i župnika na ručak, a napokon se morate, gospodine Karole, porazgovoriti s Karczmarekom, doći će u tri sata. A prije večeri otpratit ćemo vas.

— Dobro, dobro! — dobaci Karol brzo i pođe u blagovaonicu, jer je već bilo prostrto za zajutrak, a onda, tužeći se na vrućinu, ode u vrt i sjedne pod rascvale jabuke, koje su ga svaki čas posipale snijegom latica, što su se trunile od najlakšega lahora.

Pčele su zujale u jabukama kao u košnici, a po cijelom se vrtu širio slatki, omamni miris jorgovana, jabukova cvijeta i pjev vuga.

Gospodin Adam pošao je da spava, kako je činio obično poslije zajutarka, jer se dizao prije zore; Anka se spremala u crkvu, a Maks je tumarao drvoredima, obraslima travom; sa svih je strana obilazio Karola; kadšto bi pošao na drugu stranu dvora prema rijeci i odande se vraćao, a prolazeći kraj Karola nije progovorio ništa, štaviše, izbjegavao je njegov pogled i polazio u dubinu vrta, jer mu se pričinilo, da je tamo zatreptala svijetla Ankina oprava, a uvjerivši se, da se to rumèni jabuka, pokrivena cvijećem, zaustavio se kraj plota i

zagledao se u široki prostor zelenoga žita, koje se ljuljalo jednoličnim šumom, a kroz žito se stazom, što je dolazila iz dalekoga sela, protezao dugački lanac u crveno obučenih žena i seljaka u bijelim surkama, koji su išli u crkvu i gledao je i pomno prisluškivao, ne će li se javiti Ankin glas.

Nije bio načistu, što se s njim događa.

— Zar se nisam ispavao, što li? — mislio je stežući rukama glavu, koja ga je boljela. — K vragu i selo!

Odjednom se osjetio tako denerviran, da je pošao Karolu.

— Zar ne bismo mogli ranije krenuti?

— Dakle je već i tebi dosta?

— Zbilja, ispao sam iz svoje kolotečine; osjećam se kao izgažena kaloša. Noću nisam mogao spavati, a sada ne znam, što da uradim sa sobom.

— Lezi na travu, udiši miris cvijeća, prisluškuj šuštanje trave, uživaj u pjevanju ptica, kupaj se u suncu, a u intervalima misli na pivo ili na crnu Antku! — naruga mu se Karol.

— Dajem ti riječ, da ne znam, što bih počeo. Dvadeset sam puta pregledao vrt; no, pa što? Vidim, da je lijep, da voćke cvatu, da je trava zelena, ali kakav je to za mene »papir«? Bio sam na livadi — prekrasna je. Bio sam u staji, bio sam svuda, sve sam vidio, ali mi je već svega toga dosta. Gospođica Anka mi je hvalila šumu — vidio sam, da je drveće visoko, da je vlažno i da čovjek ne može nikuda sjesti.

— Zašto nisi rekao, Anka bi ti dala onamo prenijeti kanape?

— A pored toga sam nemiran zbog majke — prekine ga Maks i ne dovrši, nego srdito stade nogom rušiti krtičnjak, koji se nedavno digao na tratini.

— Raduj se, otputovat ćemo; samo moram još savjesno da odvalim tu rabotu.

— Rabotu? — zapita Maks u čudu. — Zaručnica i otac, zar je to kakva teška rabota?

— Nisam mislio njih, nego one klipane, koji će biti na ručku, i posjete — brzo je Karol brisao lakomisleno izrečenu riječ, ali Maks ga, kao uprkos, stao uvjeravati, da je Zajączkowski vanredno simpatičan, župnik vrlo razborit i t. d., te je Karol, iznenađen, podigao na njega oči.

—U kakve se ti to upuštaš vratolomije? Jučer si se oduševljavao selom, danas zijevaš i hoćeš da pobjegneš u Lodz; jučer si tu dvojicu nazivao ljudima iz operete, a danas ih braniš.

— Jer mi se tako sviđa! — klikne Maks sav crven i pođe u dubinu vrta, ali se žurno vratio natrag, jer je Anka viknula s hodnika:

— Gospodo, vrijeme je da se pođe u crkvu.

Maks zaboravi na uzrujanost, na srdžbu, na dosadu, gledajući samo u Anku, koja je stajala na hodniku i navlačila dugačke bijele rukavice.

Danas je bila prekrasna u svijetložućkastoj opravi, vrlo lakoj, išaranoj vanredno nježnim blijedoljubičastim uzorkom; pojas i ovratnik imala je isto tako u blijedoljubičastoj boji, šešir velik, plitak, okićen potočnicama i bijelom koprenom.

Bila je tako divna, njezine su sive oči sjale tako čudnim čarom mladosti, snage i plemenitosti, da Maks nije znao, što da progovori.

Išao je kraj nje neko vrijeme i, kad se umirio, baci tvorničarski pogled na njezinu opravu i šapne vrlo ozbiljno:

— To je tvoja »brillantina«, Karol! Izvrsna je u boji.

— I divno se pere — dometne Anka udobrovoljena njegovim riječima.

Maks se osjetio povrijeđen njezinim smijehom, pa se malko odmaknuo i zagledao u široku uličicu gradića, kojom su išli u crkvu.

Gradić je bio jadno naselje, napučeno ponajviše židovima tkalcima, jer je gotovo iza svakog prozora stajao tkalački stan, a po dugačkim, blatnim i crnim trijemovima sjedjele su stare židovke i namatale na kolovrate pređu; suho, jednolično udaranje tkalačkih stanova dopiralo je kroz svaki prozor i drhtalo u tihom, sunčanom zraku.

Bijedni dućančići zatvarali su se priškrinutim vratima, kao da su se branili od oblaka prašine.

Na sredini glavne ulice crnile su se velike kaljuže blata, koje se nikada nije presušilo, a pod njima su u jatima plivale patke, tražeći hranu.

Nasuprot samostanu, na trgu, koji je sačinjavao pješčani nasip, okružen pročeljima kuća, poduprtih drvenim stupovima,

stajalo je nekoliko kuća, koje su nedavno izgorjele, pa su iz ruševina i razvaljenih zidova stršili samo goli dimnjaci.

Kroz razrušene zidove samostanske ograde, obrasle korovom i grmovima pepeljastoga kozjaka, zasađene velikim brezama s obješenim granjem i bijelom korom, vidjelo se oguljeno pročelje crkve i vitki zvonik, skriven na uglu groblja.

Tik kraj zida, u hladovini breza stajalo je nekoliko desetaka seljačkih kola i bričaka, a nešto dalje, u sredini trga, pod platnenim krovovima stislo se nekoliko šatra, a iza toga dalje bilo je posve prazno, jer je sunce sve jače žeglo.

Ostadoše na groblju, jer zbog stiske nisu mogli ući u crkvu.

Anka je sjela na stepenice, koje vode u sakristiju i molila se, a Maks i Karol pođoše pod breze i sjedoše na neku staru pozelenjelu nadgrobnu ploču, kakvih je bilo mnogo u redu kraj zidova.

Misa se već bila počela. Iz unutrašnjosti crkve, kroz otvorena vrata, brujali su prigušeni zvuci orgulja, a kadšto se čuo orguljašev glas, kadšto bi pak svečano odjeknuo zbor glasova, a onda bi slabi župnikov glas dopro preko tog pomičnog talasa glavâ, što se pritiskao uz vrata, udarao o rešetke prezbiterija i uzmicao sa žamorom molitava, uzdisanja i kašljanja, našto bi se sve umirilo i oštri bi glasovi zvončića metalno zapjevali, a odgovaralo bi im duboko uzdisanje, istrgnuto iz svih prsiju . . . Svi, koji su se nalazili na groblju, klekli bi, udarali se u prsa i opet se vraćali pod breze i podrtine zidova, gdje su sjedjeli.

— Naše marame! — šapne Maks i pokaže na nekoliko žena, koje su se kao makovi sjale na pijesku i na suncu, sjedeći s podvinutim nogama i prebirući zrnca krunice.

— Već su izblijedjele — odgovori Karol malo ironički.

— One, što su izblijedjele, to su pabjaničke; ja govorim o onima tamnocrvenim sa zelenim uzorkom, te nikada ne blijede, mogu se kuhati na suncu i nikada ih ne će izgristi.

— Vjerujem, ali što se to mene tiče?

— Dobar dan, gospodo! — javi se prigušeni glas sa strane.

Stach Wilczek, s cilindrom u ruci, elegantan i namirisan, stajao je kraj njih i pružao im ruku kao dobar znanac.

— Što radite vi u Kurovu? — zapitaše ga.

— Došao sam preko blagdana k porodici. To moj otac ovaj čas brunda u orgulje — reče s prezirnim nehajem i poče se igrati s mnogobrojnim prstenjem na ruci.

— Hoćete li se dugo ovdje zadržavati?

— Putujem noćas, jer mi moj židov nije dao duži dopust.

— A gdje radite sada?

— U Grosglikovoj poslovnici, ali samo prolazno.

— Jeste li napustili ugljen?

— Nisam. Imam poslovnicu u Mikołajewskoj, jer je Grosglik svoj crni posao prodao Kapelmanu, a kod toga šugavca nisam htio da budem. Imate li, gospodo, već dostavljača ugljena za vašu tvornicu? — zapita tiše i nagne se prema Karolu.

— Još ne — odgovori Maks.

— A koji su vaši uvjeti? — zapita ga Karol hladno.

Stach sjedne na grob kraj njega i stane nešto brzo pisati u notesu i sračunavati, a onda mu primakne papir pred oči.

— Preskupo! Brauman daje za sedam i pol kopjejaka jeftinije po vagonu.

— Lopov i varalica! Zato će vam dati po vagonu za deset vagana manje — šapne Stach.

— Mislite, da se taj ugljen kod mene ne važe, što li?

— Može se odvagnuti i više, jer Brauman ne poliva badava ugljen vodom prije otpreme.

— Moguće, ali tko jamči, da vi ne ćete isto to učiniti?

— Dobro, dostavljat ću vam pod istu cijenu, kako je Brauman deklarirao. Ne ću zaraditi gotovo ništa, ali mnogo mi je stalo do te narudžbe. Već sam govorio o tom s gospodinom Weltom, ali on mi je rekao, da o tom odlučuje gospodin Borowiecki. Dakle kako ćemo? — zapita uslužno ne osvrćući se na prijašnje Karolove riječi i na njegov hladan, podrugljiv ton govora.

— Dođite sutra k nama, pa ćemo se dogovoriti.

— U kojoj ćete količini trebati ugljena, gospodo? — zapita on Maksa.

Nije dobio odgovora.

Zamuknuše svi, jer je uz pratnju zvonâ, koja su ozbiljno zvonila, i uz pjevanje cijeloga naroda izišla iz crkve procesija i kao dugačka zmija s crvenom glavom baldakina, pod kojim je stupao župnik, izlazila je na velika vrata i treptala ljuskom

crvenih, žutih i bijelih ženskih oprava, uprskanih crnim surkama seljaka i zlatnim plamenčićima zapaljenih svijeća, puzla je između sivih crkvenih zidova i zelenog zida breza, opasujući dugačkim svojim tijelom crkvu.

Golemi zbor glasova udarao je u užareni zrak i dizao se prema bjeličastom nebu, da su oblaci golubova poletjeli s crkvenih tornjića, s razorenih krovova samostana i visoko su kružili.

Procesija s vratila u crkvu, a glasovi umuknuli, samo je lišće breza šaptalo i pospano se njihalo u užarenom zraku; od samostanskih je zgrada dopiralo gakanje gusaka, a unutrašnjost crkve brujala je glasovima pjevanja, zvončića i orgulja.

Žega je postajala sve jača, sunce je sipalo oganj na dašćane krovove gradića i kao da je ispijalo svu snagu, takva je nemoćna tišina težala u uzdrhtalom zraku nad obručem livada, koje kao da su bile zastrte opalnom maglom, te nad šumama, koje su tamnom vrpcom opasivale gradić i žutjele se prazninama pijeska i brežuljkastih zasipa.

—Jeste li čuli, da se Neuman srozao? — zapita Maks Stacha.

— Jesam.

— Potpuno?

— Ne, samo postrance, za nekih trideset postotaka. Gubite li vi, gospodo?

— Imamo nešto kod njega — mahne Maks nestrpljivo rukom.

— Možda bih ja našao nekoga, tko bi preuzeo vaše tražbine, dakako, ako bude jeftino i s dobrim procentom za mene.

— Što, k vragu, zar vi u svemu »radite«?

— I u nekim drugim stvarima! — klikne Wilczek glasnije i sa smiješkom.

— Poznajete li dobro Kurov? — zapita Maks, da skrene razgovor od poslova, jer je Karol mrsko pogledavao u Wilczeka i ustrajno šutio.

— Tu sam se rodio, tu sam pasao očeve guske i goveda, tu sam dobivao konopcem po leđima, o čemu bi župnik Šimun mogao opširnije pričati. A, možda vi ne vjerujete, da sam ja pasao goveda? — zapita Wilczek ironički, videći Maksa u neprilici.

— Teško mi je to povjerovati, gledajući vas.

— Ha, ha, ha! to mi laska. Pasao sam ja goveda, pasao! Dobivao sam konopčićem po leđima, gazio ocu orgulje, čistio fratrima cipele u samostanu, meo sam ne samo crkvu! Svačega je znalo biti. Toga se nipošto ne stidim, jer što bi mi to pomoglo, činjenica ostaje činjenica, a uostalom, iskustvo je kapital uložen na kamate s kamatama.

Maks se nije oglasio, a Karol je prilično omalovažujući ogledavao Wilczeka sa svih strana i ironički se smiješio, jer je bio pretjerano gizdelinski obučen, štaviše, smiješno. Svijetle pruge, lakovane cipele, bijeli svileni prsluk, svijetla kravata s ogromnim briljantom, otmjeni žaket, sjajni cilindar, dugački zlatni lanac za sat, zlatni cviker, kojim se nije služio, nekoliko dragocjenog prstenja na ruci, s kojim se neprestano igrao — sve to nije bilo u skladu s njegovim bucmastim licem, punim prišteva, i sitnim očicama, koje su lukavo svjetlucale, a ni s onim niskim naboranim čelom, iznad kojega je ležala po sredini raščešljana kosa na velikoj, spljoštenoj glavi, kosa neodređene boje; dugačak, oštar nos i izvrnute debele usne činile su mu lice nalik mopsovoj njuški, koja se maskirala kao da je róda.

Wilczek se nije osvrtao na to, što mu nisu odgovarali, kadšto bi se nasmiješio gledajući u njihove glave s nekim uzvišenim, samilosnim smiješkom, a kad su poslije mise ljudi počeli izlaziti iz crkve i prolazili kraj njih, Wilczek je uspravio svoj četverouglasti lik, primaknuo se bliže Karolu, ponosno i hladno gledajući na red kurovskih momaka, na svoje vršnjake i prijatelje s pašnjaka, koji su ga promatrali udivljeno i nisu se usudili pristupiti, da ga pozdrave.

Došla je Anka. On je pozdravi ponizno, a kad ga je pozvala na objed, zacrvenio se od radosti i glasno, vrlo glasno, da ga čuju prolaznici, zahvalio na pozivu:

— Moram biti kod kuće, jer su stigle sve moje sestre. Iskreno mi je žao, što se moram odreći takvog užitka, ali možda drugom prilikom.

— Hajdemo sada k župniku Šimunu! — šapne Anka.

— Otpratit ću vas onamo, jer ga i ja moram pohoditi.

Išli su polako preko prepunoga groblja.

Grupe seljaka u suknenim surkama i s kapama s blistavim štitnicima i grupe seljakinja u šarenim maramama i opasačima — ponizno su se klanjale, ali veći dio puka, koji su sačinjavali tvornički radnici, što su preko blagdana došli k svojim porodicama, stajao je nepomičan, ukočen, izazovno gledajući u »fabrikante«, kako su ih zvali.

Nijedan se šešir nije digao pred Karolom, premda je on prepoznao lica mnogih radnika iz nekadašnjeg svog odjeljenja kod Bucholca.

Samo su k Anki često pristupale žene, ljubile ju u ruke, ili su neke samo pružale ruke i izmjenjivale po nekoliko riječi.

Karol je išao iza nje i očima gurao svjetinu, Maks je radoznalo pogledavao, a Wilczek išao posljednji govoreći nekima glasno i milostivo:

— Kako ste? Kako ste?

Stiskao je ispružene ruke i zapitkivao, kako posao, kako djeca, kako zdravlje.

Pozdravljali su ga gotovo svi i gledali ga sa simpatijom i s ponosom, jer su poznavali toga gospodina još iz onog vremena, kad se na tom istom mjestu s njima tukao ili pasao stado, a i zbog toga, jer je njihov čovjek.

— Pa oni vas svi poznaju — reče Maks, kad su unišli u župnikov vrt.

— Poznaju ga. Gospodina Wilczeka cijeli gradić voli i diči se njim — javi se Anka.

— Toliko sam profitirao od te ljubavi, da su mi se moje svijetle rukavice zaprljale od tog prijateljstva, a i proznojile se tako, da nisu više nizašto.

Govoreći to svuče rukavice i ostentativno ih baci u grmlje.

— Već će ih kasnije dignuti — primijeti Karol u pol glasa.

Wilczek je čuo tu primjedbu i zagrizao se za usne od bijesa.

Župnik Šimun stanovao je u samostanu dolje, u nekoliko soba s ugla, preudešenih od redovničkih ćelija, kojima su prozori gledali u veliki i savršeno uzdržavani voćnjak.

Dugački drveni hodnik, nedavno popravljen, jer je drvo bilo još žuto, vodio je u stan.

Vinova je loza zastirala cijeli zid, viseći nad prozorima kao zelene kite, a golemo grmlje jorgovana stajalo je tako blizu, da su veliki bokori cvijeća virili u unutrašnjost stana.

Župnik Šimun tek se bio vratio kroz samostan i primio ih vanredno srdačno u maloj dvorani na uglu, obijeljenoj vapnom, ispod kojega su izbijale pomračene boje i izbrisane konture nekadašnjih freska, kojima su bili urešeni stropovi.

U dvorani je vladao ljubičastozeleni ton od rascvalih jorgovana i od zelenila iz vrta.

Hladnoća, prožeta vlagom, zapljusnula je došljake već na ulazu.

— Kako je, Stacho? A zašto, nevaljalče, nisi bio jučer kod mene, he?

— Nisam mogao, doputovale su moje sestre, pa se nisam maknuo iz kuće — ispričao se Wilczek poljubivši župnika u ruku.

— Kazivao mi je tvoj otac. Zar ga nisi mogao zamijeniti na koru, he? Starac jedva vuče noge. Jasiek! Daj mi lulu, nevaljalče, i cigarete za gospodu.

— Posve sam zaboravio svirati, ali ako dopustite, gospodine župniče, naročito ću naučiti kakvu lijepu misu i doći ću da vam odsviram.

— Dobro, dobro!... Anka, Anusia! Hodi-der k meni, dijete moje, da mi pomogneš primiti goste... Gledaj je, mislila je, da ću dopustiti da ljenčari — smijao se župnik, vrzući se po sobi i gurajući stol na sredinu.

— Poznajete li već odavno župnika? — zapita Maks Wilczeka.

— Od djetinstva. Od župnika sam primio prva slova zajedno s prvim batinama, a ne poričem, da ih je bilo dosta — smijao se Stach.

— Pretjeruješ, dragoviću moj dragi, pretjeruješ, jer tih batina nije nipošto bilo previše.

— Otvoreno priznajem, da ih je bilo mnogo manje, nego što sam zaslužio.

— Dakle vidiš! Pravedan si prema sebi, još će od tebe biti čovjek, ha, ha! priličan čovjek! Jasiek! Jasiek! Kamo se izgubio taj nevaljalac?

Kad nije mogao da ga dočeka, sam donese iz druge sobe različite »specije« i porazmjesti ih po stolu.

— Djeco moja, dragi moji dragovići, gospodine Karole, gospodine Baume, Stacho, po čašicu višnjevca! Šest mu je godina,

sladak je kao med, a kakva mu je boja, izvolite pogledati — čisti rubin!

Primakne čašicu pod svijetlo, na kojem se višnjevac doista prelijevao čisto rubinski ljubičasto.

— A sada zagrizite pogačicu sa sirom, velim vam, rastapa se u ustima. No, jedite, ne vrijeđajte Anku, ona ju je sama napravila i poslala mi.

— Velečasni gospodine Šimune, i onako idemo odmah na ručak.

— Nemaš riječi, djevojko, šuti! Gledaj je, tu će da gazduje kao siva guska. Pijte, gospodo!

— Čekamo na vas, velečasni.

— Ja ne pijem, dragovići moji dragi, ne pijem. Anusia, djevojko, zastupaj me!

Župnik istrči i malo kasnije se vrati s prilično velikom bocom pod pazuhom, zakapčajući pri tome sutanu, koja mu se neprestano raskapčala.

— A sada za svršetak da gucnemo vina, no, gucnut ćemo i — kraj! Pogledaj-der, djevojko, to je od jagoda, isto ono, što smo ga pravili pred tri godine. Gledajte, kakva mu je boja. Pravo sunce na zapadu, pravo sunašce, a kakav mu je tek miris, o, pomirišite-der!

I stavljao im je pod nos bocu, iz koje je izbijao miris jagoda.

— Ali, velečasni! Vi ćete mi tako počastiti goste, da ne će moći objedovati — klikne Anka.

— Mir, Anka, uz božju pomoć pojest ćemo i tvoj objed, pojest ćemo! Slušajte-der, djeco ... a kako bi bilo da okusimo malko sušenoga mesa, što velite? Onako sa svibanjskim gljivicama, he? No, dragovići moji dragi, dječice moja, iskažite mi tu ljubav! Ne nudim vam ananasa, jer nemam, siromašan sam Kristov sluga, ali što imam, to uzmite. Anka, pomozi mi nuditi. Stacho, opalit ću te čibukom, ako budeš tako nepomičan ... miči se, momče!

— Imate takve zalihe, da se ni najbolja domaćica ne bi toga postidjela.

— Sve je to napravila tvoja Anka. No, ne rumèni se, djevojko, ne stidi se! Ništa nisam imao dragoviću moj dragi, baš ništa, evo, neka Stach posvjedoči, živio sam katkada od posudbe, ali kad mi je ta djevojka stala dokazivati: »Zasadite

voćke, uzgajajte pčele, obrađujte vrt, radite to pa to«, tako je sve to ona isposlovala, jer tko bi se mogao oprijeti ženskoj! Ho, ho! Anka je čisto zlato! Da vam ja pokažem sakristiju, koliko tamo ima crkvenoga rublja, kakvih pokrivača, kakvih ornata, kakvih stolâ, toga se ne bi postidjela ni stolna crkva, a sve je to ona svojim rukama izvezla, ona, drago moje dijete!

Razneježio se starac, obujmio djevojčinu glavu i poljubio je u zarumenjelo čelo.

— Samo to nisam mogla postići, da kupite sebi novu sutanu.

— A što će mi to? Mir, djevojko! Jasiek, daj-der vatrice, jer mi se lula ugasila! — vikne starac i pocrveni kao djevojče, udarajući čibukom po podu.

— Sjedite vi, gospodo, ja idem kući da prostrem za ručak! Nemojte ih, velečasni, dugo zadržavati, nego ih dovedite što prije.

I odmah je izašla.

Wilczek se također oprostio i pojurio kući, jer je po njega došao mlađi brat.

— To je momak od oka — šapne župnik, kad je Stach izišao.

— Prava lodzka beštija.

— Preoštri ste, gospodine Karole. Moram se zauzeti za svoga gojenca. Poznajem ga od djetinjstva. Tvrd je to komad, ne da se pojesti u kaši, dragoviću moj dragi. Volja kao čelik, okretan, dosjetljiv, ali čestit, jer svoju porodicu strastveno voli.

— Što mu ni najmanje ne smeta, da joj se i ruga.

— To je već takva prkosna narav. Još je u djetinjstvu ismjehivao neku siromašnu bolesnu ženu. Opalio sam ga zbog toga čibukom i htio sam ga prisiliti, da je zamoli za oproštenje. Ali ni razgovora o tome! Batine je podnio, ali s molbom za oproštenje ni makac. Kasnije sam doznao, da je od majke izmamio kaftan i suknju i to odnio onoj babi. Od svoje će volje učiniti sve, ali nasilu ništa. Ruga se svojima, to, istina, nije lijepo, ali što mu se može prigovoriti, kad svima pomaže. Mlađega brata izdržava u gimnaziji, roditeljima pomaže: od njega će još biti koristi.

— Za kaznionicu! — šapne Karol, jer su ga ljutile te župnikove pohvale.

— No, hajdemo na ručak, jer gospođica Anka mora da je već nestrpljiva.

— Hajdemo! Idite vi, gospodo, naprijed, ja ću vas već stići. Samo da prigledam pateru Liberatu.

— Divan je čovjek taj vaš župnik Šimun; nikada još nisam naišao na takvoga čovjeka. Utjelovljena čestitost, dobrota i odricanje.

— Jer se u Kurovu može načiniti najbolji posao čestitošću, a naročito ako ta čestitost na sebi nosi sutanu. Pokušaj ovdje živjeti od prevare.

— Govoriš kao Moric — reče Maks zlovoljno.

— Dečki, dragovići moji dragi, počekajte-der! Jurite kao jeleni, stižem vas, sav sam se usopio — vikao je župnik žureći se za njima sa zapregnutom sutanom, da mu ne smeta u hodu.

Pođoše dalje zajedno, ali su šutjeli.

Župnikovo se lice ražalostilo, na prekide je uzdisao i melankolično gledao u daljinu.

Susret s paterom Liberatom pomračio mu je dušu tugom.

U hodniku kurovskoga dvora zatekli su već Zajączkowskoga, koji je žurno nešto pričao gospodinu Adamu.

— A, tu je taj poganin! — šapne župnik. — Kako ste, dragoviću moj dragi? A što to znači: u crkvu ne idete, na svoga ste župnika zaboravili, he?

— Ne počinjite opet iznova, jer sam i onako zle volje — promrmlja plemić mrko.

— Onda ugrizite psa za rep. Vidi ga, sad će mi tu bijesno frčati kao mačak.

— O, Gospode Isuse Kriste, ako sam ja započeo, tucite me! — vikne Zajączkowski i raširi ruke.

— No, mir, mir! Daj da te poljubim, dragoviću!

— Izvolite, gospodo, objed je na stolu — pozove ih Anka.

— Niste morali ni počinjati, ali s vama je, župniče, vječna pokora.

Poljubiše se i u najvećoj slozi sjedoše za ručak, koji je prolazio u šutnji, jer se Anka rastužila i očima pratila Karolove poglede. Karol je tvrdokorno šutio, Maks je promatrao njih

dvoje, a ni gospodin Adam nije mnogo govorio, dok su župnik i Zajączkowski bili zaokupljeni jelom.

— Posljednji put ručamo u Kurovu u ovakvom društvu — primijeti starac prilično tužno.

— Ali možemo još i u Lodzu jesti u istom ovom društvu. Mislim, da ni gospodin župnik ni gospodin Zajączkowski ne će na nas zaboraviti — reče Karol.

— O, ne, ne, doći ćemo obojica. Blagoslovit ću vam tvornicu, dragoviću moj dragi, jer tko je s Bogom, uz toga je i Bog, a onda ću vas vjenčati, i nitko vam drugi ne će krstiti djetešce, nego ja. O, Anka je pobjegla, stidi se, a voljela bi, da to bude čim prije. Anka, Anusia! — dozivao ju je on raspoložen.

— Ne posramljujte mi, župniče, djevojku!

— Dragoviću moj dragi, djevojke se takvih stvari stide kao i jarčić u kupusu. Jasiek, spremi mi lulu.

— Gospodine Karole, hodite na hodnik, tamo čeka Socha i svakako hoće da vas vidi.

— Socha? Je li to onaj vaš štićenik, kojemu sam našao mjesto kod Bucholca?

— Jest. Došao je sa ženom.

— Anka, čemu toliko crvenilo? — zapita je Karol, idući s njom na hodnik.

— Zločesti! — šapne ona i okrene glavu, ali on je obujmi rukom i zapita šapćući:

— Vrlo zločest? No, reci, Anka, vrlo zločest?

— Vrlo zločest, vrlo nevaljao i vrlo . . .

— I što vrlo? — zapita nagnuvši joj glavu i poljubivši je u zaklopljene oči.

— I vrlo drag — šapne ona, izmaknuvši mu iz zagrljaja i uđe na hodnik, pred kojim je stajao Socha sa ženom, ali su bili tako preobraženi, da ih Karol u prvi mah nije prepoznao.

Socha je mjesto bijele surke imao crni kaput, pokapan postrance voskom, crne prekratke hlače, prevučene preko sara od čizama, kapu sa štitnikom, ovratnik od gume, koji mu se penjao na zatiljak i otkrivao prljavi vrat.

Pustio je bradu, koja mu je kao oštra ščetinjasta kefa pokrivala čeljusti i spajala se kod ušiju s kratko ošišanom kosom, namazanom pomadom.

Sa žutog, namreškanog i izmršavjelog lica gledale su nekadašnje plave, čestite oči.

Sagnuo se, kao nekad, prema Karolovim koljenima.

— Jedva sam vas prepoznao, izgledate kao fabrikant.

— Eh, očešao sam se samo o kaputaše, to je sve.

— Radite li još uvijek kod Bucholca?

— Radi on, velemožni direktore, radi...

— Mir, ženo, ja ću reći — prekine je on svečano. — Rekoše mi u gradu Lodzu kolege, da vi, velemožni vlasteline, otvarate fabriku, pa smo ja i žena tako smislili...

— Da nas vi, velemožni direktore, naš dragi vlasteline, uzmete k sebi, jer ipak...

— Mir, ženo, jer ipak je čovjeku bolje da radi kod svoga. Ja posao znam i uz mašinu i u farbarnici i u lapriturі, ali ako trebate koga za konje, molio bih vas za milost, jer me srce vuče k blagu.

— U konje se on razumije, što može i velemožna gospođica posvjedočiti, jer se kroz toliko...

— Zatvori gubicu — otrese se Socha — jer sam se kroz toliko godina priviknuo na konje, pa mi je sada teško bez njih.

— I ne prija mu fabrički život, a osim toga onaj smrad...

— Osim toga onaj smrad, pa me probada u prsima i neprestano me tjera na bljuvanje i kadgod me tako omami, kao da me je tko cjepanicom tresnuo po glavi. Velemožni naš dragi vlasteline — klikne Socha tronuto i obujmi mu noge.

— Jadne smo sirote! Zauzimate se, gospođice, za nas siromahe! — šaptala je žena kroz suze i ljubila ih u ruke i grlila im noge.

— No, dobro, dođite na Ivanje, pa ćemo se porazgovoriti. Uzet ću vas konjima.

Još jedamput stadoše oduševljeno zahvaljivati.

— Kako su se promijenili! — šapne Anka, promatrajući Sochovu, jer je napustila seosku nošnju.

Imala je na sebi plavu pamučnu opravu, crvenu bluzu u struk, kroz koju kao da joj se presipalo nezgrapno tijelo; pod vratom je imala kopču od mjedi, žutu maramu na glavi, vezanu pod bradom i veliki ridi suncobran u ruci.

— Za tri-četiri mjeseca Lodz je od njih načinio druge ljude.

— Ne, gospodine Karole, Lodz ih je samo preobukao u drugu garderobu. Dajte im danas desetak jutara zemlje, pa najduže za nedjelju dana ne će na njima ostati ni traga lodzkomu životu.

Vratiše se u blagovaonicu baš u prepirku, koja je planula između župnika Šimuna i gospodina Adama, koji je udarao nogom o podnožak fotelja i vikao:

— Görgöy je izdajica! Izdajica od glave do pete! Hulja, pasji sin, pasji brat.

— A ja vam velim, dragoviću moj dragi, da nije izdajica, nego tek čovjek, koji dalje vidi od cijevi svoje puške. On je spasio Madžarsku.

— I prodao kao Juda.

— Te, te, te! Kod vas su pametni ljudi uvijek izdajice i Jude. Što mu je preostalo, nego da spasi ostatak?

— Što se nije borio do posljednjega daha, do zadnjega vojnika!

— Vas više nije bilo, jer ste prije toga pobjegli!... Jasiek, daj-der vatrice, nevaljalče, lula mi se ugasila.

— Što? Što? Mi smo pobjegli? Za rane Kristove, što vi to govorite, župniče? Mi da smo pobjegli, kada, mi? — vikao je Adam, dižući se s fotelja, a lice mu se zacrvenilo od strašnoga ogorčenja; oči su mu bacale munje, glas mu promukao, zubi cvokotali, i kad se malko umirio, tako je sav drhtao, da nije mogao piti kavu, jer su mu se ruke tresle, a kava mu se izlijevala na kaput i na prsa.

Karol izađe s Maksom da se spremi na put, dok su se ona dvojica prepirala dalje svom strastvenošću i bijesom.

Zajączkowski je pomagao gospodinu Adamu i od vremena do vremena udarao pesnicom po stolu, dizao se sa stolca, tražio kapu, trčao po sobi i opet sjedao, ali župnik nije popuštao i govorio je sve tiše i sve češće zvao Jaška, da mu dade vatre i sve češće udarao čibukom po podu, što je bio znak, da se zagrijao.

Raspravu im je prekinuo Karczmarek, koji je grebao nogama po hodniku i glasno brisao nos, a kad je ušao u sobu, odložio je batinu u kut, protro ruke i ozbiljno se pozdravio sa svima.

— Zakasnili ste na ručak, ali ćete barem kavu s nama ispiti.

— Hvala, gospodine vlasteline. Objed sam već svršio, ali što se tiče kave, ne će škoditi.

Sjedne kraj gospodina Adama, obriše uznojeno lice krilom kaputa, a zatim se stade hladiti svilenom maramicom.

— Baš je vraški vruće, ali bit će bure, jer se stado natjerava na pašnjaku. Hvala, gospođice, je li kava vrela?

— Gotovo da kipi — odgovori Anka i primakne mu kavu i šećernicu.

— Jer hladna kava vrijedi jedva groš ili koliko slomljen štap.

— Vidim, da se razumijete u kavu.

— E... neprestano čovjek loče to prokletstvo! Za posao, za razgovor nema ništa bolje od crne kave, a usto još čašica konjaka, pa je onda kao na svadbi.

Anka donese konjak.

Karczmarek natoči pola šaličice kave, a ostalo dopuni konjakom, promiješa, zagrize šećer i stade piti polako, obaziruć se pri tome po prisutnima.

— Dobar dan, nisam se nadao, da ću vas sresti kod nas — klikne Karol, ulazeći u sobu.

— Zar poznaš gospodina Karczmareka? zapita ga gospodin Adam.

— Pa gospodin Karczmarski dostavlja nam opeku za gradnju tvornice. Otac mi je kazivao o vašim naumima glede našega Kurova, ali jer je spomenuo drugo prezime, nisam se domislio, da ste to vi.

— To je naime ovako. Ja imam za Lodz drugo prezime, a za selo drugo — tumačio je došljak, smiješeći se lukavo. — Ljudi su glupi, jer ponajprije gledaju, kako je netko obučen i kako se zove. Vele: nek se zove, kako mu drago, samo nek ima blago — ali to nije istina. Kad sam se u Lodzu zvao po starom, onda je svaki šugavac ili Švaba ili kakav šljivar mogao reći: »Karczmarek, seljače, hodi ovamo!« a kad sam se prozvao po plemićki, odonda mi govore: »Gospodine Karczmarski, budite tako ljubezni!« Zašto da se na mene otresaju one njemačke sluge, kad nisam ispao svraki ispod repa, nego sam gazdinski sin od djeda i pradjeda, jer su moji gazdovali još dok su ti ko-

jekakvi Nijemci po šumama četveronoške hodali i ždrali krumpire kao prasci.

— Bravo, izvrsno, gospodine Karczmarek! — usklikne Karol, smijući se.

— Istinu govorim, jer ti lodzki Mülleri i Szulci, to je takvo birano plemstvo, da bi im, kad bi došlo do čega, mogao još i Karczmarek biti kraljem i još bi to bila za njih čast.

Dolije sebi kave i konjaka i htjede dalje govoriti, ali gospodin Adam primijeti sjenu nezadovoljstva na Maksovu licu, te skrene razgovor drugim smjerom, pitajući:

— Ide li opeka dobro ove godine?

— Ne baš osobito. Ali mi se čini, da će u Lodzu nastati u gradnji takav rusvaj, kakvoga još nikada nije bilo.

— Zašto? Sve spava, toliko ima bankrota kao još nikada, mnogo fabrika stoji, a ostale rade s polovicom ljudi. Još jedna ovakva sezona i polovica Lodza će se stropoštati.

— A oni Židovi, koji su stigli iz Carstva, zar oni ne trebaju gešefta, a? Vidio sad već, kako se vrzu po gradu, pregledavaju gradilišta i traže ciglanu. Vidjet ćete, da će postati živo. Pred deset godina bilo je isto tako. Što to čini, ako je preko jedne zime u Lodzu mir; i vol se toliko namuči, da leži i počiva, samo miče gubicom i miče. Čovjek bi rekao, da izdiše, ali da, nek se samo odmori, odmah će potegnuti, da sve praska.

— Davno već vodite ciglanu? — zapita ga Karol.

— Gotovo šest godina.

— A prije toga? — zapita Anka sa smiješkom, jer je Karczmarek nudio cigare.

— Pušite, gospodo, nisu loše. Imam jednog obješenjaka, koji mi ih dobavlja kriomčarenjem.

Oštrim zubima odgrize vršak cigare, pozorno je zapali i tek onda odgovori:

— Prije sam gospođice, bio glup seljak s desetak jutara. Bilo je tu pola pijeska, a pola čiste gline. Sušne godine vjetar mi je sve s pijeska odnio, a na glini sunce spržilo, vlažnih godina mi je na glini sagnjilo, a na pijesku također ništa nije bilo. Takvo sam vodio gospodarstvo, da mi je stoka pojela krov s obora, a čovjek je od gladi umirao. Glup sam bio, priznajem, a i kako da budem pametan? Zar su me učili ili zar sam imao koga, da me savjetuje? Moj je vlastelin bio tako de-

bele pameti, da su ga Nijemci progutali, pa nije imao što da od te pameti dade seljaku. Kuburio sam kao i naši ocevi i djedovi, kako je odredio Gospod Bog seljačkom narodu. U Lodzu su dizali tvornice, neki su nadničari i manji gazde išli na rad, bili su foringaši — ali ja se ne makoh. Lodz je bio još daleko od sela, dok jednoga dana nisam ispred kuće opazio jedan dimnjak, za godinu dana bilo ih je pet: Lodz je išao prema selu. Koliko se sjećam, spočetka je Lodz bio daleko četiri verste, kasnije su bile samo tri, a sada nema ni jedne verste. Lodz je išao prema selu, ali bijeda je imala duže noge i tako me je spopala, da sam već pomislio: prodat ću i preselit ću se dalje. Samo sam se malko bojao, pa sam još čekao. Jednom ja sretnem kuma iz Chojnova, vozio je kola pijeska.

— A kamo to vozite?

— Pa u grad.

— A zašto?

— Da prodam.

— A koliko vrijedi to?

— Rubalj; ako naiđem na gospodu, vrijedit će više, a za židove manje.

Krenem s njim. Dobio je podrug rublja. Kad sam to vidio, tako su mi se oči otvorile, kao da mi je netko utrpao mudru knjigu u glavu.

Imao sam brežuljak iza kuće, bio je priličan; imao je četiri jutra. Zemlja divna, jer su ju ševe od vijekova nađubrile i psi su se na njoj svakoga proljeća sastajali kao susjedi. Poletim kući, priredim kola, pa hajd na brežuljak, da tražim pijeska. Bilo ga je, gada, kao zlata i bilo mu je divnije na gospodskim stubama nego pod žitom.

Povezem se prvim kolima; židovi me izbiše na Starom Miastu, naši pješčari isto tako, policaj na ulici također, ali sam prodao. Onda sam samo odsijecao s tog brežuljka i furt izvozio u Lodz kroz cijele dvije godine, dan za danom, a treće je godine vozio i moj dječak, vozio je i sluga, kojega sam najmio; vozili smo pijesak, a dovozili natrag nešto drugo... Spočetka me je i žena htjela da lema, što sam iskvarivao zemlju i što stvaram loš zrak. Dakako nisu to nikakvi mirisi. A kako se Lodz furt primicao našem selu, svaki čas dođe kakav plundronja, pogleda moje gospodarstvo i veli: prodaj! Dolazili su

i židovi i govorili: prodaj, Karczmarek! Nisam prodao, premda su mi napokon davali po pet stotina rubalja za jutro. Počeo sam špekulirati, da u tome mora nešto da jest, kad oni tako skupo plaćaju. Pođem da zapitam advokata, koji nam je provodio diobu. Čestit čovjek. On mi je naprosto rekao:

— Karczmarek, glup si, što ne znaš, da oni hoće da kupe tvoju glinu. Digni ciglanu, a ako nemaš novaca, podigni sa mnom u kompaniji.

Dignuo sam je sam, najmio sam ciglara, pomagao sam ja i žena i djeca, radili smo kao volovi i groš je pridolazio. Dođe tako jedamput advokat, pogleda i reče:

— Karczmarek, glup si, izmorit ćeš i sebe i djecu, a zaradit ćeš najviše hiljadu rubalja na godinu. Što treba uraditi? Podigni parnu ciglanu.

Mislio sam o tom preko cijele zime, onda smo stvorili kompaniju i nekako ide.

— A što je s brežuljkom? — zapita Anka radoznalo.

— Izgubio se bez traga: raznesoše ga ljudi na potplatima širom svijeta.

— I vi još živite na selu?

— Malko uz ciglanu, a malko u gradu, jer sam tamo sagradio kolibu, da žena ima gdje da živi s djecom, koja idu u školu.

— Lijepa koliba! Tri kata s pročelja i četiri od dvorišta — primijeti Karol.

— Ee... dići ću još jednu, jer imam gradilište, a trebat ću stan za zeta.

— A što vam je stalo do Kurova?

— Ženim najstarijeg sina, a kako momak nije pohađao škole, a nije ni za trgovinu ni za tvorničara, htio bih da kupim nešto, što nije veliko, a nije daleko, da mi bude pod okom.

— Ja moram odmah putovati, ali dogovorite se o svemu s ocem, uglavite cijenu i dođite u Lodz, pa ćemo sačiniti spis. No, Maks, vrijeme je putovanju.

— Otpratit ćemo vas komadić preko polja do ceste.

Opraštanje nije otelo mnogo vremena; svi su osim Karczmareka pošli preko vrta i išli uskim poljskim putem, na kojemu se gdjegdje ispod trave vidjela izdubena kolotečina.

Naprijed je išla Anka, Karol i Maks; za njima Zajączkowski sa župnikom, a na kraju se vozio gospodin Adam, zaostajao je straga, jer su kolica zapinjala na rupe i krtičnjake, ali Waluš je kleo svaki čas:

— Da te sto vragova! Spotiče se kao svinja!

Predvečerje je već lebdjelo nad zemljom, obilna je rosa pokrila žito i trave i velika se tišina rasprostrla nad poljima, koja su čudno šuštala oštrim šuštanjem raženoga klasja, glazbom cvrčaka i slatkim, staklenim zujanjem komaraca, što su se kao kakav oblak digli nad njihovim glavama; katkada bi prepelice iz dubine zelenih ražen h prašuma dozivale: pućpuruć, žanji već, pućpuruć! Ili je lastavica, cvrkućući, preletjela u cik-caku, ili bi iz crnkaste zobi, poprskane žutim konjskim čičkom, prhnula ševa, uperila ravno prema nebu, zalepetala krilima i zazvonila pjesmicom, ili bi se pčele brujeći vraćale s posla.

— Dragovići moji dragi, taj je Karczmarek čudan čovjek.

— Ima takvih više u Lodzu. Znate li, velečasni, da se on naučio čitati i pisati tek prije nekoliko godina?

— A što će prostaku seljaku imetak: u mozgu će mu se prevrnuti i mislit će, da je svakomu ravan.

— A zar nije ravan? Dragi moj Zajączkowski, dragoviću moj dragi, a po čemu smo mi bolji od njega?

— Vi ćete nam, velečasni, još doskora predlagati, da ljubimo prostake u ruke.

— Ako to zavrijede, ja ću biti prvi, koji ću to učiniti, dragoviću moj dragi. Jasiek, vatre!

Ali kako Jaška nije bilo, zapalio mu je Maks, koji se k njima priključio i slušao ne slušajući, jer je gledao u Anku, koja je išla sprijeda s Karolom i požudno je uhom hvatao njihov razgovor, što su ga vodili u pola glasa.

— Ne ćete zaboraviti na Wysocku? — zamoli ona tiho.

— Sutra ću otići k njoj. Zar je ona zbilja naša sestrična?

— Moja je, a mislim, da će doskora biti i naša.

Neko su vrijeme išli šuteći.

Župnik se prepirao sa Zajączkowskim, a gospodin Adam pjevao, da je sve odjekivalo po poljima:

Hej odozgo, hej odozgo idu Mazuri,
Kuc, kuc na prozorče,
Otvori mi, ti djevojče,
Konju vode daj!

— Hoćete li skoro doći? — zapita Anka Karola.

— Ne znam, imam toliko posla s tvornicom, da ne znam, što bih prije.

— Malo imate vremena za mene sada, vrlo malo — reče djevojka tiše i tužnije prevlačeći rukom po mladom rđastom klasju, što se uzbibano klanjalo njoj do nogu i posipalo je rosom.

— Izvolite pitati Maksa, imam li za sebe makar jedan sat vremena u danu. Od pet ujutro na nogama sam sve do kasne noći. Kakvo si ti dijete, Anka, no, pogledaj me.

Ona ga pogleda, ali joj je u očima bila tuga i usta su joj uzbuđeno drhtala.

— Doći ću za dva tjedna, je li dobro? — reče on žurno, da je utješi.

— Dobro, zahvaljujem, ali ako od toga trpi štetu tvornica, molim vas, nemojte dolaziti. Znat ću podnijeti i čežnju, jer to nije prvi put.

— Ali posljednji put, Anka, Ovaj će mjesec brzo proći, a onda...

— A onda?

— Onda ćemo već biti zajedno; boji li se toga moje dijete, a? — šapne Karol nježno.

— Ne, ne! jer ipak s tobom, s vama — popravi se ona crveneći se i nasmiješi se tako slatko, da je njega snašla volja, da je poljubi.

Ona zašuti i sanjarskim, u sebe obraćenim očima stane lutati po zelenoj plahti žita, koje se kao velika poplava vode, ljuljana vjetrom, nabiralo u blijedožućkaste kružnice, u crnkaste nabore, povaljivalo se nad zemlju, dizalo se, polijetalo natrag prema ugarima, odbijalo se i opet šušteći udaralo o puteljak, kao da se htjelo preliti preko te brane i sliti se s prostranim poljem još niske pšenice, koja je tako treperila sjajnim listićima, da je cijelo polje bilo slično velikom jezeru, svjetlucajući milijardama zlatnih ljuštica.

— Waluš, miči se, gade! — vikne gospodin Adam, jer su već gotovo stigli do ceste.

— Pa mičem se, sav sam mokar.

— Zar smo već stigli? — šapne Anka, opazivši na cesti kola, što su čekala.

— Šteta, da smo već tu tako brzo — reče Maks.

— Zar ne, kako je tu lijepo? Pogledajte, dragoviću moj dragi, kako je Gospod Bog sve to divno ukrasio, eno! — klikne župnik, pokazujući polja, koja su se protezala prema zapadu.

Sunce crveno, golemo, spuštalo se nad šume po bisernom prostoru i prosipalo po žitu crvenkastu maglu s ljubičastim rubom.

Vode jezerâ, koja su ležala niže u livadama, plamtjele su kao bakreni štitovi sjajno uglačani, a vijugasta linija rječice, koja se protezala preko livada prema istoku, isticala se od trave kao sinja, svilena vrpca, gdjegdje poprskana crvenim zlatom.

— Vrlo lijepo i žalim, što nemamo vremena da dulje promatramo.

— Istina je. Putujte zbogom! Da vas poljubim, momci! Gospodine Maks, gospodine Baum, baš smo vas, dragoviću moj dragi, zavoljeli svi kao svoga rođenoga.

— To mi je vrlo drago, jer moram priznati, da još nikada u životu nisam našao milijega društva, pa srdačno zahvaljujem za gostoljubivost i molim vas, ne zaboravite na mene. Maks Baum!...

— Vrlo solidna tvrtka: daje robu na šestmjesečni kredit — poviče Karol smijući se i opraštajući se sa svima.

Maks zašuti, ljuteći se, što je Karol Anku poljubio u obje ruke valjda deset puta, a župnika u ruku, što je ovoga tako raznježilo, da ga je zagrlio oko vrata, poljubio u glavu i blagoslovio na put.

Krenuše odmah kasom.

Anka je stajala na mogili i mahala za njima maramicom.

Gospodin Adam pjevao je marš.

Maks je dugo gledao u svijetle Ankine konture i kad su mu se izgubile u daljini, sjedne i srdito reče:

— Ti me uvijek moraš izvrći smijehu.

— Da te otrijeznim. Ne volim, kad se ljudi opijaju mojim vinom i usto još u mojoj kući.

Obojica zašutješe.

II

— Blumenfeld, jeste li svirali u nedjelju kod Malinowskoga? — zapita Wilczek.

— Jesmo, odmah ću reći — šapne i ustane prema prozorčiću, da svrši posao sa strankom.

Stach Wilczek tromo se protegne i priđe k prozoru, da pogleda, kako je na ulici.

Piotrkowska je tutnjila svagdanjim prometom, golemi teretni plateaui tako su lupali kotačima po pločniku, da su u poslovnici neprestano zveketala stakla na pregradi, zastrta mjedenom mrežom i ispresijecana malim otvorima, pred kojima su se gurale stranke.

Bez misli je promatrao goleme skele uz kuću, koju su gradili nasuprot, pogledao u gusto mnoštvo ljudi, koje je zatrpalo trotoare i vratio se k svom stoliću bacivši pogled na nekoliko glava, što su se stisle između zida i staklene pregrade, a bile su još između sebe odijeljene niskim ogradama.

— Što ste svirali? — zapita opet Blumenfelda, koji je mršavom, nervoznom rukom prebirao svijetlozlaćanu kosu i plavim očima pratio židova, koji se posred poslovnice kretao na sve strane.

— Desno je blagajna! — rekne, nagnuvši se kroz prozorčić.

— Svirali smo komadić Beethovenove cis-moll sonate. Tako nam je išlo od ruke kao još nikada. Bio je Malinowski...

— Blumenfeld, konto Eichner et Peretz? — zovne netko s druge strane poslovnice.

— Četiri, sedamnaest, pet. Iscrpen do šest tisuća — odgovori brzo prevrćući indeks.

— Onda smo za pokus odsvirali ono, što sam nedavno dovršio.

— Što je to? Polka, valcer?

— Ostavi me na miru s valcerima i polkama. Ne pišem ja repertoar za verglove i tanckrenchene! — povikne Blumenfeld s nekim ogorčenjem.

— Nego što? Operu? — zapita Stach ironički.

— Ne, ne. Nešto, što je formom slično sonati, ali nije sonata. Prvi je dio dojam grada, koji zamire i polako se zanosi u san. Razumiješ li: velika tišina, puna blagog žamora, koji izvode gusle, a onda flauta počinje ganutljivu pjesmu, kao da je to jauk drveća, što se smrzava, beskućnika, umornih strojeva, životinja, koje će sutra biti zaklane.

Pri tome poče vrlo tiho pjevuckati.

— Blumenfeld, zovu vas k telefonu.

Prekine i odmah potrči, a kad se vratio, nije mogao svršiti, jer je morao riješiti posao sa dvije stranke, koje su čekale pred prozorčićem.

Zatim je bilježio u veliku knjigu, ali nesvijesno prebirući prstima kao da kucka melodiju.

— Jesi li dugo pisao?

— Gotovo godinu dana. Doći u nedjelju, pa ćeš čuti sva tri dijela. Dao bih dvije godine života, kad bih to svoje djelo mogao čuti izvedeno od dobrog orkestra, dao b'h pol života — dometne malo kasnije, nasloni se na stol i, slušajući sam sebe, lutao je mrtvim, povučenim pogledom nad glavama kolega, koje su se crnile u otvorima prozorčića.

Wilczek poče pisati, dok su po poslovnici žamorili razgovori, letjele dosjetke od prozorčića do prozorčića, a katkada se čuo glasan smijeh, koji bi zamuknuo, čim bi zalupila glavna vrata ili zazvonio telefon, zazvečale čaše, jer su pili čaj, što se kuhao u kutu poslovnice na plinu.

— Still, gospodo, stari je došao! — opomene ih neki glas.

Smjesta zašutješe svi gledajući u Grosglika, koji je izišao iz kočije i stao pred poslovnicom, razgovarajući se s nekim židovom.

— Kugelman, zamoli danas dopust, stari je dobre volje, smije se — šapne Stach prema susjednom odjeljenju.

— Govorio sam mu jučer. Rekao mi je: poslije bilance.

— Gospodine Steiman, podsjetite ga danas na nagradu.

— Neka crkne kao crnoga psa! — opsuje netko iza ograde.

Stadoše se diskretno smijati tom »crnom psu«, ali se smjesta umiriše, jer je Grosglik unišao.

Iz svih prozorčića izviriše glave, klanjajući se ponizno, a velika tišina, isprekidana samo ključanjem vode na plinu, zavlada poslovnicom.

Podvornik prihvati šešir i poče svečano skidati kaput s bankara, koji je tr'o ruke i gladeći prstom kao gavran crne zaliske, oglasio se:

— Znate li, gospodo, desio se strašan slučaj.

— Bože sačuvaj, da nije vama, gospodine predsjedniče? — začuje se neki preplašeni glas.

— Što se dogodilo?! — kliknuše svi, glumeći uzbuđenost.

— Što se dogodilo? Dogodila se velika nesreća, vrlo velika nesreća — ponovi on plačljivim glasom.

— Jesmo li izgubili na burzi? — zapita tiše prokurist izlazeći iza ograde.

— Je li izgorio netko neosiguran?

— Je li vam tko umro, gospodine predsjedniče?

— Jesu li vam možda ukrali one krasne amerikanske konje?

— Ne govorite gluposti, gospodine Perlman — reče Grosglik ozbiljno.

— Pa što se dogodilo? Mene hvata već muka — moljakao je Steiman.

— No, pao je!...

— Tko je pao? Odakle? Gdje? Kada? — poletješe preplašena pitanja.

— No, pao je s prvoga kata ključ i izbio sebi zube... Ha, ha, ha! — smijao se Grosglik od sveg srca.

— Sjajan vic, sjajan vic! — klicali su, smijući se svi grohotom, premda su tu glupu dosjetku slušali po deset puta u sezoni.

— Glupan! — promrmlja Stach Wilczek.

— On može sebi to priuštiti, može sebi i to dopustiti! — odgovori šaptom Blumenfeld.

Grosglik pođe u svoj kabinet, koji se nalazio iza poslovnice, s dvorišne strane.

Soba je bila vrlo raskošno namještena.

Crvene tapete sa zlatnim uzorcima bile su u skladu s namještajem od mahagonija, bogato ukrašenoga broncom.

Veliki mletački prozor s teškim draperijama gledao je u dugačko dvorište, okruženo golemim dvorišnim zgradama i zatvoreno četverospratnom tvorničkom zgradom.

Grosglik je časak gledao u transmisije, prebačene s jedne strane dvorišta na drugu, kako su bez prekida radile, i na dugački red žena i muškaraca, koji su se gurali od jednih vrata do drugih s velikim zavežljajima vunenih marama na leđima. Oni su uzimali pređu iz tvornice i tkali marame kod kuće, na ručnim stanovima.

Zatim otvori veliku u zid uzidanu blagajnu, pregleda je, izvadi hrpu papira i položi je na pisaći stol kraj prozora, prozor zastre žućkastim zaslonom, sjedne i pozvoni.

Smjesta se javio prokurist tvrtke s torbom, punom papira.

— Što se čuje, gospodine Steiman?

— Gotovo ništa. Noćas je gorio A. Weber.

— Znam. Što još? — zapita, pregledavajući po redu vrlo pozorno papire.

— Oprostite, gospodine predsjedniče, ali ja ne znam ništa više — ispričavao se prokurist ponizno.

— Malo znate — promrmlja bankar, odgurne papire i dvaput pritisne električno zvonce.

Pojavio se drugi činovnik, glavni inkasator.

— Što ima novo, gospodine Szulc?

— Ubili su dva radnika na Balutama; jednom je sav trbuh isječen.

— Što mi to škodi, te robe ne će nikada ponestati. Što još?

— Jutros se govorilo, da se Pinkus Mayersohn počeo klimati.

— On bi htio da se nagodi na dvadeset i pet procenata. Donesite mi njegov konto.

Szulc žurno donese.

Bankar pomno pregleda papire i šapne sa smiješkom:

— Neka se samo sroza, nama to ne će škoditi. Već sam pol godine slutio, da se muči i da bi htio sjesti.

— Istina je, čuo sam, kad ste to rekli Steimanu, gospodine predsjedniče.

— Imam ja nos; uvijek ja kažem, da je bolje jedamput se dobro počešljati nego dvadeset puta se počešati. Ha, ha, ha!

— nasmije se veselo, jer mu se vrlo svidjela ta njegova dosjetka.

— Što još?

— Ništa, samo mi se čini, da vi, gospodine predsjedniče, danas izgledate malko slabije.

— Vi ste tako glupi, da vam moram sniziti plaću! — usklikne uzbuđeno i čim je Szulc izišao, pogleda se vrlo pozorno u zrcalo, nježno opipa debele obraze i stane pregledavati jezik.

— Nema izrazite boje, moram pitati doktora — pomisli i — pozvoni triput.

Uđe Blumenfeld sa svežnjem korespodencije i računa.

— Jučer je umro Victor Hugo — reče muzičar bojažljivo i stane glasno čitati nekakav izvještaj.

— Je li mnogo ostavio? — zapita bankar, prekinuvši rad i zagleda se u svoje nokte.

— Šest milijuna franaka.

— Lijepi novci. A u čemu?

— U tripostotnoj francuskoj renti i u sueskim dionicama.

— Izvrsni papiri. A čim se bavio?

— Literaturom, jer...

— Što? Literaturom? — zapita bankar u čudu i podigne prema Blumenfeldu oči gladeći zaliske.

— Da. To je bio velik pjesnik, velik pisac.

— Nijemac?

— Francuz.

— Istina je, zaboravio sam; njegov je onaj roman »Ognjem i mačem.« Mery mi je čitala lijepe odlomke iz toga romana.

Blumenfeld ne odgovori ništa, pročita pisma, pribilježi odgovore, pokupi papire i htjede da ode, ali ga bankar zadrži kretnjom.

— Vi navodno svirate u glasovir, gospodine Blumenfeld?

— Svršio sam konzervatorij u Leipzigu i glasovirsku školu kod Leszetyckoga u Beču.

— To mi je vrlo milo. Ja vrlo volim glazbu, a naročito one lijepe komade. što ih je pjevala Patti u Parizu. Dobro se sjećam, o... — i stane diskretno pjevuckati neki ulični operetni napjev. — Zar ne, imam dobro uho?

Doista, vanredno — odgovori Blumenfeld i zagleda se u goleme, plavkaste bankarove uši.

— Palo mi je na pamet, da biste vi mogli podučavati moju Mery. Ona dobro svira, to ne će biti prave lekcije, nego ćete vi samo sjedjeti kraj nje i pazit ćete, da se ona ne zabuni. Što dobivate po satu?

— Sada dajem sate kod Müllerovih, plaćaju mi tri rublja.

— Tri rublja! No zato morate ići na kraj grada, sjedite u onoj kolibi i razgovarate se s Müllerom, a on je prostak. Kakav je užitak imati posla s takvim ljudima? A kod mene ćete sjedjeti u palači.

— I tamo sam također u palači — šapne Blumenfeld nevoljno.

— Lako zato, pogodit ćemo se. Kakav svetac, takva i molitva — dovrši.

— Kada da dođem?

— Dođite danas popodne.

— Dobro, gospodine predsjedniče.

— Pozovite mi ovamo Steimana.

— Dobro, gospodine predsjedniče.

Steiman je došao odmah i uznemireno čekao naloge.

Grosglik turi ruke u džepove, stane se šetati po sobi, dugo gladeći zaliske i napokon reče svečano:

— Ja sam vam htio reći, da mi smeta to neprekidno zveckanje čaša u poslovnici i to neprekidno pištanje plina.

— Gospodine predsjedniče, mi dolazimo tako rano, da svi zajutarkujemo u poslovnici.

— Na plinu kuhaju. Tko plaća plin? Ja plaćam plin zato, da vi možete cijeli dan piti čaj! Ima li to smisla? Od danas ćete, gospodo vi plaćati.

— Pa i vi pijete čaj, gospodine predsjedniče...

— Pijem, štaviše, odmah ću ga popiti. Antonije, daj mi čaj! — zavikne glasno u predsoblje, iz kojega se izlazilo u vežu. — Imam ideju. Pijete čaj, dobro, pijte i plaćajte za plin. Na toliko ljudi to ne će iznositi mnogo, a meni dajte čaj kao procenat, jer je plinski uređaj moj, u mojoj poslovnici, a pijete za vrijeme uredovnih sati.

— Dobro, reći ću drugovima.

— Ja to činim radi vašega dobra, jer se oni sada stide piti čaj, grize ih savjest, što je priređen na mom plinu, a kad

svaki bude plaćao plin, bit će smion, moći će mi ravno gledati u oči. To je vrlo moralno, gospodine Steiman, vrlo moralno.

— Imao bih jednu molbu na vas, gospodine predsjedniče, u ime drugova.

— Govorite, ali brzo, jer nemam vremena.

— Obećali ste dati nagradu kod zaključka polugodišta.

— A kako stoji bilanca?

— Radi se u izvanredne sate; bit će zacijelo gotova na vrijeme.

— Gospodine Steiman — reče Grosglik povjerljivo i ustane. Sjednite malko, umorni ste.

— Hvala, gospodine predsjedniče, moram odmah ići, jer imam mnogo posla.

— Posao nije guska, ne će se udaviti. Sjednite, reći ću vam nešto. Očekuju li oni baš tako željno tu nagradu?

— Pošteno su je zaslužili.

— Znam, to mi ne morate govoriti.

— Oprostite, gospodine predsjedniče, oprostite — šaptao je Steiman ponizno i plaho.

— Porazgovorit ćemo se prijateljski. Što da im dam?

— To ćete vi sami odlučiti, gospodine predsjedniče.

— Recimo, da im dam tisuću rubalja, više ne bih mogao, godinu ćemo zaključiti s gubitkom, ja to slutim.

— Imamo dosad podvostručeni promet prema lanjskoj godini.

— Šutite, kad ja kažem: s gubitkom, onda ne može biti drukčije. Dakle uzmimo tu okruglu brojku od tisuću rubalja. Koliko imamo ljudi u poslovnici?

— Ukupno nas je petnaest.

— Koliko u podružnici?

— Petorica.

— To je zajedno dvadeset lica. Koliko može svaki dobiti od tih novaca? Kojih trideset do pedeset rubalja, jer treba odbiti procenat za globe. A sada ću vas zapitati, što može netko imati od tako neznatne svote? Što ona može komu pomoći?

— Uz ovako malene plaće, kao što su kod nas, i ovo nekoliko desetaka rubalja bit će velika pomoć.

— Vi ste glupi i pogrešno računate! — klikne Grosglik srdito i stade brzo hodati po sobi.

— Mi bacamo novac u blato, gospodine Steiman, ako ga razdijelimo. Odmah ću vam reći, što će od toga novca biti. Vi ćete svoj novac baciti na lutriju, jer igrate, ja to znam. Perlman će kupiti novo odijelo, da se svidi tkaljama. Blumenfeld će kupiti kojekakve glupe kompozicije i note. Kugelman će kupiti ženi proljetni šešir. Szulc će poći k šansonetkinjama. Wilczek, no, on jedini ne će prorajtati, nego će nekomu pozajmiti uz dobar postotak. A ostalo! Svi će rasuti do posljednjega groša. I ja da dajem svoje novce za rasipanje, ja to ne mogu učiniti, jer sam dobar građanin! — usklikne i udari se u prsa.

Steiman se ironički nasmiješi.

Bankar je to primijetio, sjeo za pisaći stol i uzviknuo:

— No, uostalom, što da dugo čavrljam, ne ću da dam, pa ne dam, a za te ću novce kupiti lijepu garnituru za svoju blagovaonicu. Imat ćete, gospodo, tu zadovoljštinu, da govorite po gradu: »Gospodin Grosglik, naš šef, ima u blagovaonici garnituru za tisuću rubalja«, to čovjeku prija! — Usklikne i prasne u podrugljiv smijeh.

Steiman upre u njega blijede oči, koje kao da je izjela tinta, oči s crvenim vjeđama, i dugo je gledao u njega, te se bankar uznemireno promigoljio, nekoliko puta prešao kabinetom i napokon rekao:

— No, dat ću nagradu, dat ću, neka znadu, da i ja znam cijeniti rad.

Stade brzo prebacivati u blagajni gomile papira i napokon izvuče svežanj požutjelih mjenica i stade ih pozorno pregledavati.

— Tu su mjenice na tisuću i pet stotina rubalja, gospodine Steiman.

— Od tvrtke Wasserman i Drug. One vrijede ravno jedan groš — reče Steiman pregledavajući mjenice.

— Ništa se ne zna. Vi znate, da je tvrtka u likvidaciji, da se oni još mogu pridići i platiti sto za sto.

— Kad bi oni htjeli platiti pet na sto, ali oni ne će platiti ni groša.

— Uzmite te mjenice, ja vam želim, da iz njih iscijedite sto i pedeset na sto, ja ih odmah cediram vama.

— Zahvaljujem vam, gospodine predsjedniče — šapne Steiman tužno i povuče se prema izlazu.

— Uzmite svoje mjenice.

— U poslovnici ima dosta papira.

Ali je ipak pokupio mjenice i izišao.

Bankar se latio posla i ponajprije je u knjižnici, koju je držao u blagajni, precrtao naslov »nagrada« i napisao odozdo brojku od 1.500 rubalja kao isplaćenu.

Poslije te operacije dugo se smiješio i s užitkom gladio svoje zaliske.

Doskora se ušuljao u kabinet veoma elegantan židov, visok, mršav, sa zlatnim cvikerom na grbavom nosu, s riđom bradicom, podrezanom u obliku šiljastoga klina, s kosom kovrčastom poput vune i razdijeljenom preko cijele glave; s nemirnim maslinastim očima, koje su neprekidno skakale s predmeta na predmet. Imao je ispucane usne, koje su bile jako ispupčene, plavkaste, i neprestano ih je oblizivao i prezirno se kreveljio.

To je bio Klein, bliži bratić bankarov i njegov intimni pouzdanik.

Ušao je tako tiho, da bankar to nije ni čuo, preletio sobu očima, bacio rukavice na fotelj, šešir na stolac i nehajno sjeo na otoman.

— Kako si, stari? — promrmlja paleći cigaretu.

— Dobro sam, ali ti si me, Bronek, prestrašio! Tko je vidio ući tako tiho?

— Ništa ti ne će škoditi.

— Što se čuje?

— Mnogo se čuje, vrlo mnogo se čuje. Fiszbin je već danas svršio.

— Neka mu bude na zdravlje! Što je bio taj Fiszbin? Bio je muzikant, koji je svirao u deset instrumenata — glavom, laktima, koljenima, rukama i nogama! Kakav je to posao? Jedan mu je dao da zasluži deseticu, a drugi ga je izbacio van!

— Govore, da ovoga tjedna treba da izgori Goldberg — šapne tiho.

— Takva nesreća ne može škoditi ni najbogatijemu.

— Što se čuje o Motlu?

— Samo mi njega ne spominji, to je hulja, zločinac i bankroter, hoće da plati trideset procenata.

— I on mora živjeti!

— Ti si glup, Bronek, ne rugaj se, kad ja gubim neke tri tisuće rubalja.

— Baš mu toliko treba da se oženi, ha, ha, ha!

Počeo se smijati i, šetajući se po kabinetu, stao bacati radoznale poglede u nutrašnjost otvorene blagajne.

Grosglik je primijetio te poglede, zatvorio blagajnu i rekao podrugljivo:

— Bronek, ti gledaš u kasu kao da je ona tvoja zaručnica! Dajem ti riječ, da se njome ne ćeš oženiti, ne ćeš je ni poljubiti, ha, ha, ha!

Srdačno se nasmije Kleinovom licu. Klein sjedne kraj njega i poče mu nešto tiho govoriti.

Grosglik je dugo slušao, a na kraju reče:

— Znao sam već to. Moram se porazgovarati s Weltom. Gospodine Blumenfeld, molim vas, telefonirajte gospodinu Moricu Weltu, pozivam ga k sebi, jer imam vrlo važna razgovora! — klikne kroz vrata u poslovnicu.

— Bronek, o tome ni riječi, pst! Mi ćemo pojesti Borowieckoga prije no što se skuha.

— A ja ti kažem, da ga ne ćete pojesti, on ima za sobom...

Nije dovršio, jer je u kabinet unišao jedan činovnik.

Bio je tako smeten i preplašen, da je bankar skočio sa stolca.

— Gospodine predsjedniče, gospodine predsjedniče, što je učinio onaj obješenjak, ona hulja Tuszyński!

— Što je učinio? Govorite tiše, ovdje nije sinagoga!

— Jučer je inkasirao četiri stotine rubalja i pobjegao. Bio sam u njegovu stanu: nema ništa. Pokupio je stvari i u noći pobjegao! Otputovao je u Ameriku.

— Uhapsiti ga, okovati, zatvoriti, poslati u Sibiriju! — poviče bankar, prijeteći pesnicama.

— Htio sam to učiniti, već sam htio telegrafirati, htio sam javiti policiji, ali jer će to stajati troška, trebam ovlaštenje od vas, gospodine predsjedniče.

— Neka stoji, koliko mu drago, makar izgubio sav imetak, toga lopova treba uhvatiti, neka istrune u tamnici za moje četiri stotine rubalja!

— Dajte, gospodine predsjedniče, otvorite konto za tu stvar.

— Koliko će to stajati? — zapita Grosglik već mirnije.

— Ne znam, ali zacijelo nekoliko desetaka rubalja!

— Što, što? Zar da još nadoplatim za toga lopova? Neka krepa! Tko ga je poslao da inkasira? — zapita malo kasnije.

— Ja, ali vi ste me na to ovlastili, gospodine predsjedniče — ispričavao se činovnik plaho.

— Vi ste ga poslali, vi odgovarate. Ja ne ću ništa da čujem. Moje četiri stotine rubalja ne mogu propasti, vi odgovarate.

— Gospodine predsjedniče, ja sam čovjek siromašan, nisam ništa kriv, radim kod vas pošteno već dvadeset godina, imam osmero djece! Vi ste me, gospodine predsjedniče, ovlastili, da toga obješenjaka šaljem po novce — cvilio je i poniznim se pogledima pružao bankaru do nogu.

— Vi odgovarate za blagajnu, vi morate poznavati ljude, ja kažem još jedamput: novci moraju biti tu. Možete otići! — klikne prijeteći, okrene mu leđa i nastavi piti čaj.

Činovnik je časak zastao, zagledavši se zapanjeno u široka bankarova leđa i u trak dima, koji se dizao s cigare na rubu pisaćega stola, teško uzdahne i izađe.

— Ovaj misli, da sam ja tako glup! Podijelio je s Tuszyńkim! Stare priče!

— Gospodin Welt! — najavi podvornik.

— Neka samo izvoli! Bronek, hodi k tom klipanu i reci mu, ako se odmah ne nađe novac, da ću ga strpati u zatvor. Gospodine Welt, izvolite k meni! — klikne ugledavši Morica, koji se razgovarao s Wilczekom u poslovnici.

Moric ga pozdravi, pogleda bankaru u lice i dobaci kratko:

— Telefonirali ste mi, a ja sam se baš spremao da dođem k vama, gospodine predsjedniče.

— Je li kakav posao? Brzo ćemo ga obaviti, jer ja imam da se s vama porazgovorim o nekom vrlo delikatnom pitanju.

— Posao je ovaj: Adler et Comp. treba veliku partiju vune; obratili su se zbog toga na mene. Ja vune imam, ali trebam za nju novaca.

— Dat ću vam novaca, učinit ćemo to u kompaniji, hoćete li?

— Pa kao obično, zaradit ćemo pri tome petnaest procenata.

— Koliko trebate?

— Trideset tisuća maraka, za Leipzig.

— Dobro, poslat ću vam brzojavno. Kada putujete?

— Noćas, a za nedjelju dana ću se vratiti.

— Posao je svršen! — klikne bankar veselo, malko se odmakne od pisaćeg stola, zapali cigaru i dugo stade promatrati Welta, koji je grizao držak štapa, popravljao cviker i tako ispitujući gledao.

— Kako je prošao pamuk? — zapita Grosglik prvi.

— Prodali smo polovicu.

— Znam, znam, zaradili ste navodno sedamdeset i pet procenata, a što je s ostalim?

— Ostalo ćemo sami preraditi.

— Tvornica raste?

— Za mjesec dana bit će pod krovom, za tri će se mjeseca montirati strojevi, a u listopadu će početi raditi.

— Volim takvu žurbu, to je lijepo, baš lodzki! — dometne tiše i nasmiješi se diskretno. — Borowiecki je pametan čovjek, ali . . . — zapne, ironički se nasmiješi i zastre lice oblakom dima.

— Ali? . . . — prihvati Moric radoznalo.

— Ali on previše voli ljubakanje s udatim ženama, a to ne priliči tvorničaru.

— To mu ništa ne smeta, a osim toga skoro će se oženiti, jer već ima zaručnicu.

— Zaručnica nije mjenica: to je obični revers, koji se ne mora na rok isplatiti, zbog toga ne će biti bankrota. Ja vrlo volim Borowieckoga, tako ga volim, da bih mu, da je naš, dao svoju Mery, ali . . .

— Ali — prihvati opet Moric, jer je bankar načinio dugu stanku.

— Ali mu moram učiniti neprijatnost, što mi je tako neugodno, tako jako neugodno, da vas moram zamoliti, da me pred njim ispričate.

— A što to? — zapita Moric uznemireno.

— Morao sam mu opozvati kredit — šapne bankar s bolnim izrazom lica, glumeći iskreno zabrinutog čovjeka; mljaskao je ustima, grizao cigaru, uzdisao, a pri tome promatrao Morica, koji je uzalud nastojao da namjesti cviker i da se svlada.

To je saopćenje proizvelo na njega snažan dojam, ali se ipak brzo umirio, pogladio bradu i suho dobacio:

— Pa naći ćemo kredita drugdje.

— Znam, da ćete naći i zato mi je vrlo neugodno, što ne ću s vama biti u poslovnoj vezi.

— Zašto? — zapita Moric izravno, jer ga je vrlo uznemirilo bankarovo lice i njegove neizgovorene riječi.

— Ne mogu, moj je kapital tako angažiran, da ne mogu, a osim toga moram se obazirati na sve . . . Ne mogu se izvrgavati . . . gubicima . . . neugodnostima . . . — ispričavao se nejasno, mucao, okolišio, a želio je, da ga Moric prvi zapita za razlog otvoreno.

Ali Moric je šutio, slutio je, da se u tom povlačenju kredita zacijelo nalazi neki pritisak na Grosglika sa strane, ali nije htio da pita, da mu ne oda, koliko ga se to tiče.

Grosglik se počeo po kabinetu šetati, govoreći malko prigušenim prijateljskim glasom:

— Jer govoreći među nama, prijateljski, gospodine Mavro, što će vam ta kompanija s Borowieckim? Zar ne možete sami otvoriti tvornicu?

— Nemam novaca! — Dobaci Moric kratko, slušajući pažljivo.

— To nije nikakav razlog, jer ljudi imaju novaca, a vi uživate veliko povjerenje i imate velike sposobnosti. Zašto ja s vama sklapam poslove? Zašto vam na jednu vašu riječ dajem sada trideset tisuća maraka? Jer vas dobro poznam i znam, da ću u tom svom povjerenju zaraditi kojih deset procenata.

— Sedam i pol! — popravi ga Moric žurno.

— Ja kažem samo tako radi primjera. Svatko hoće da s vama pravi poslove i vi možete doskora da se popnete na zelenu granu, pa zašto da se upuštate u riziko s Borowieckim? On je pametan, vrlo pametan kolorist, ali on nije »maher«. Što on brblja po Lodzu, da treba lodzku produkciju oplemeniti i podići? To je vrlo nerazborito brbljanje. Što to znači: »oplemeniti produkciju«? Što je to: »treba već učiniti kraj lodzkom boflu«! — to su njegove vlastite riječi, vrlo glupe riječi — zaviče jače i srdito. — Da on misli na to, kako bi se jeftinije proizvodilo, gdje da se otvore nova tržišta za zalihe, kako da se podigne procentna stopa, to bi bilo pametno, ali njemu se prohtjelo da reformira lodzku industriju! On je ne će reformirati, a lako može sebi slomiti vrat. Da to nikome ne škodi,

nitko ne bi ni riječi rekao. Hoćeš da riskiraš — pa riskiraj! Penješ se na krov, pa skrhaj sebi zube! Što će njemu tvornica! Knoll mu je htio dati dvadeset tisuća, a to je lijep novac, ja možda toliko i ne zaradim. Nije htio, njemu se prohtjelo tvornice, on hoće da »oplemenjuje produkciju«, hoće da kvari poslove Šaji, Zukeru, Knollu, čitavom lodzkom pamuku. A znate li, zašto? Da Poljaci mogu reći: »Vi pravite bofl, varate, izrabljujete radnike, a Borowiecki, mi, vodimo poslove u redu, čestito i solidno!«

— Vi daleko vidite! — šapne Moric ironički.

— Ne smijte se, ja zbilja vidim daleko. Kad je Kurowski dizao tvornicu, slutio sam, što će od toga nastati i rekao sam Glancmanu: podigni isto takvu, podigni odmah, jer će te on pojesti. Nije me slušao, pa što je danas? Izgubio je sve i sjedi u Šajinoj poslovnici, jer Kurowski uzima samo svoje i tako se osilio, da s njim nema konkurencije, a za godinu dana, koliko bude tražio, toliko će dobiti za svoje boje. Ali ne radi se o tome, nego se radi o ovom: kad kojem Poljaku pođe stvar za rukom, onda u gomilama dolaze drugi. Mislite li vi, da Trawiński ne konkurira Blachmanu i Kessleru, a? On im kvari poslove. Sam ne zaslužuje ništa, doplaćuje svake godine, ali kvari svima, jer snizuje cijenu robi i diže plaću majstorima i radnicima! On se igra filantropije, koju drugi skupo plaćaju. Jučer je kod Kesslera stala cijela predionica. Zašto? Zato, što su majstori i radnici rekli, da sve dotle ne će raditi, dok im ne budu plaćali onoliko, koliko plaćaju u tvornici Trawińskoga! Lijepa situacija za tvornicu, koja je narudžbama vezana na rok, pa je morala pristati na sve! Ako Kessler ove godine bude imao za deset postotaka manje, ima da za to zahvali Trawińskomu! Fuj! To ne samo da je svinjarija, nego je i glupo, po sto puta glupo! A sada se diže Borowiecki i također obećava, da će »oplemeniti produkciju«, ha, ha, ha! To je zaista smiješno. Ako Borowiecki uspije, za dvije će godine nekakav Sosnowski opet otvoriti radnju za »oplemenjivanje«; za četiri godine opleminjavat će ih osmorica i kvarit će cijene, a za deset će godina cijeli Lodz biti njihov.

Moric se počeo smijati bankarovoj bojazni.

— To nije smiješno, moje slutnje nisu pusti vjetar, ja ih dobro poznam, ja znam, da s njima ne ćemo izdržati konkurenciju, jer će oni imati za sobom cijelu zemlju. Zato treba Borowieckoga pojesti, treba da svi shvate situaciju i da idu rukom pod ruku, solidarno!

— A Nijemci? — zapita Moric kratko, popravljajući cviker.

— S njima ne treba računati. Njih će i onako prije ili kasnije odavde odnijeti đavo, ali mi ostajemo! Radi se o nama! Razumijete li vi, gospodine Moric?

— Razumijem. Ali ako mi moj kapital daje više postotaka kod Borowieckoga, onda idem s njim — šapne on tiho, griskajući štap.

— To je rečeno trgovački, ali ja vam unaprijed jamčim, da taj kapital ne će donijeti ništa i da možete izgubiti sve.

— Vidjet ćemo!

— Ja vam želim dobro; rekao sam vam, što mislim i što misli cijeli naš Lodz . . . Recite i sami, što će njima tvornice? Zar ne mogu ostati na selu, držati konje za utrke, putovati u inozemstvo, loviti, ljubakati s tuđim ženama, baviti se politikom i velikim chicom širom svijeta? Prohtjelo im se tvornica i »oplemenjivanja produkcije«, čini im se, da je to engleski konj, kojemu se može dati za ženu prosta seljačka kobila, pa će smjesta oždrijebiti lorda! — klicao je sažalno i zgražajući se.

— Da oni mogu ostati na selu i zabavljati se, tada zacijelo u Lodzu ne bi bilo nijednog Poljaka.

— Neka samo dođu! Ima toliko mjesta . . . za čuvare, podvornike, kočijaše, oni te službe valjano vrše, oni su u tome specijalisti, a zašto se miješaju u stvari, koje nisu njihove, zašto da nam kvare poslove?

— Do viđenja, gospodine predsjedniče! Hvala vam, što ste me upozorili.

— Ja sam čovjek koji misli, gospodine Mavro, a svi naši su stoka, šugavci, gledaju samo da danas zarade u gešeftu, a u subotu da dobro večeraju i da se ispavaju pod perinom! Što ćete učiniti?

— Još ću vidjeti. Dakle Borowiecki nema kod vas kredita ni za groš?

— Nisam mogao upropastiti sve naše tvorničare zbog njega!

— Komplot! — šapne Moric nehotice.

— Kakav komplot? Što vi to govorite? To je samo obrana! Da je to tko drugi, a ne Borowiecki, njega bismo malko nogom

pritisli i krepao bi brzo, ali vi znate, kako je on pomogao Bucholcu, vi znate, kakav je on kolorist! No, znate i to, da u njega vjeruju, da on ima vezâ, da je poznat na tržištima.

— Sve je to istina, pa zato može njemu i uspjeti! — dovrši Moric i izađe.

U uredu pođe k Stachu iza ograde.

— Gospodine Wilczek, stari Grünspan hoće da se s vama porazgovori makar to bilo i odmah.

—Mogao bih vam reći, o čemu hoće da sa mnom govori. Možete mu reći, da se meni ne žuri s prodajom gradilišta, jer osnivam ekonomiju.

— Kako vam drago! — dobaci Moric izlazeći.

— Komplot! — pomisli idući Piotrkowskom ulicom.

Tako se bio zamislio, da nije ni primijetio Zygmunta Grünspana, koji mu je mahao iz kočije i zvao ga k sebi.

— Moric, zar ti više ne poznaš svoje znance? — klikne Zygmunt i priđe k njemu.

— Kako si i do viđenja, jer nemam vremena.

— Htio sam ti samo reći, da dođeš u nedjelju, jer dolazi Mela.

— Zar je ona još uvijek u Firenzi?

— S Ružom, to su dvije luđakinje. Ružu je mrzilo pisati Šaji, pa je cijelo pismo telegrafirala, cijelo pismo, nekih dvjesta redaka.

— Zacijelo se dobro zabavljaju.

— Ruža se dosađuje, a u Melu se zaljubio neki talijanski knez i navodno će s njom doputovati u Lodz.

— Zašto?

— Hoće da se njome oženi. Tako je javila Ruža.

— Glupost.

— Autentični knez! — klikne Zygmunt, raskapčajući munduru.

— Takvu firmu možeš kupiti u svakom talijanskom hotelu.

Rastadoše se. Moric se jako žurio.

Išao je u tvornicu, kako je činio svaki dan, jer je volio gledati, kako mu pred očima rastu zidovi, ali danas je išao polagano: pritisle su ga Grosglikove riječi. Razmišljavao je o njima, premda su mu se bankarova proročanstva činila pretjerana i gotovo neostvariva.

Gledao je u grad, u dugačke redove kuća, u stotine dimnjaka, što su se crvenili kao borova debla u žarkom zraku, punom sunca, i visokim stupcima dima izbijali uvis; slušao je žamor grada, prigušeni ali neprekidni šum tvornica, lupanje teških plateaua punih robe, što su se ukrštavali u svim smjerovima.

Bacao je pažljive poglede na napise bezbrojnih dućana, na tablice kuća, na tisuće prezimenâ, ispisanih po balkonima, zidovima i prozorima kuća.

«Morel Lipa, Chaskiel Irgendwas, Ita Aronsohn, Josef Reinberg« i t. d., sama židovska prezimena, izmiješana gdjegdje njemačkim prezimenima.

— Sami naši! — šapne regbi s nekom olakšicom i smiješak omalovažavanja preleti mu preko usta i zatrepće u očima, kad bi ugledao poljsko prezime na maloj daščici kakvog postolara ili bravara.

— Grosglik je šumast! — pomisli i obuhvati pogledom ono more kuća, dućana i židovskih tvornica. — Prilično je bolestan — dometne gotovo veselo, ne misleći više na bojazni, da će se Lodz popoljačiti, jer je u taj čas, gledajući tu židovsku snagu grada, osjećao, da je ništa i nitko ne može skršiti. A naročito ne Poljaci! — pomisli i odzdravi Kozłowskomu, koji se u svijetloj svili, sa žutim lakovanim cipelama i s ručicom štapa uz sjajni cilindar, što ga je gurao na tjeme, šetao po drugoj strani ulice i zavirivao u oči ženama, koje su prolazile.

Ne, nije više mislio na bankarovu bojazan, ali onaj komplot protiv Borowieckoga bacio ga je u veliku brigu.

Bao je angažiran u tom poslu i samo ga se s toga gledišta ticala tvornica, jer ga ništa nije zanimalo, hoće li Karol izgubiti, samo što nije volio da riskira, a sada je osjećao, ako su se dogovorili proti njemu, da će ga oglodati do posljednje koštice.

— To je kein Geschäft! — mislio je i tek je sada jasno vidio razloge svakovrsnih zapreka, koje su im se sprečavale.

Shvatio je, zašto se poduzetnik, koji je imao da vodi zidarske poslove — povukao. Oni su mu zabranili raditi!

Ispitivali su njihove planove i otezali s potvrdom. Njihovo maslo!

Građevinska je komisija prekidala posao i prisilila ih da pojačaju zidove. Njihove denuncijacije!

Njemačke tvrtke s Rajne otkazale su im kredit za strojeve. To su također oni isposlovali.

A one lažne vijesti, zle, glupe, koje su se širile o Borowieckom po Lodzu, a koje su morale loše djelovati na njihov budući kredit — tko ih je širio? Ljudi od Grosglika, Šaje i Zukera.

— To je po sto puta kein Geschäft. Oni će ga pojesti! — mislio je sve zlovoljnije, a kad je stigao u ulicu, gdje je bila njihova tvornica, već je počeo smišljati, kako da se izvuče iz toga posla.

Tražio je pristojnu izliku, jer nije htio da sasvim prekine s Borowieckim.

III

Zgrade bivše Meisnerove tvornice, koje je kupio Borowiecki i pregrađivao za svoju tvornicu, nalazile su se po strani od Konstantynowske ulice, u nekoj maloj uličici; to je bio dio grada malih tvornica i samostalnih radionica, koji je već obamro — ubijen od velike industrije.

Uličice su bile grbave, izgrađene prizemnim kućama s velikim mansardama, nepopločene, jadne i prljave.

Kuće su se naherile od starosti i polagano ronule u mekanu zemlju, kao da su prignječene veličinom zgradâ Müllerove tvornice i golemim dimnjacima drugih tvornica, što su stajale naokolo kao šuma od kamena.

Ostaci trotoara protezali su se uz odrpane kuće, zavirivali su nekima, koje su propale dublje, u prozore, i sačinjavali niz izbočina i rupa, zatrpanih smećem.

Posred ulice nalazile su se mjestimice velike kaljuže blata, koje se nikada nije presušilo, a kraj kojega su se vrzle gomile djece, od oskudice i nečistoće slične velikim stonogama, što su se izlegle u tim podrtinama; gdje pak nije bilo blata, tamo je ležala debela naslaga ugljene prašine, koja se pod točkovima kola dizala i kao crna magla visjela nad uličicama, padala na kuće i proždirala jadno zelenilo anemičnog drveća, iskrivljenog,

te su mu isprevijane i čvorovima obrasle grane visjele iza plotova, ili se protezalo pred kućicama kao niz skrhanih kostura.

Jednolično, suho lupanje tkalačkih stanova, što je drmalo tim sivim kosturima iza pogorjelih okana na prozorima, napunjavalo je zrak i spajalo se sa snažnim šumom Müllerove tvornice.

Moric Welt prešao je brzo preko obamrlog dijela grada, jer ga je gnušanje odbijalo od bijede kuća, koje su se raspadale, i denerviralo ga je to sušičavo lupanje tkalačkih stanova i taj život, koji je kucao tako slabo, kao posljednjim ostacima životne snage.

On je volio buku snažnih strojeva; tutnjava nemanskih tvorničkih organizama prožimala ga je slatkim osjećajem snage i zdravlja, a i sam pogled na velike tvornice davao mu je vedro raspoloženje.

Nesvijesno se nasmiješio Müllerovim zgradama, koje su tutnjile od posla, prijateljski je pogledao u predionicu Trawińskoga, koja je stajala kraj Müllerovih zgrada i dugo je pasao oči na crvenim, tihim paviljonima tvornice staroga Bauma, koja se nalazila na suprotnoj strani, a prozori joj, zamagljeni prašinom i paučinom, gledahu tako mrtvo, kao oči, koje umiru.

Iza Trawińskoga, u razmaku od samo nekoliko praznih gradilišta, zidao je Borowiecki, zapravo pregrađivao je staru Meisnerovu tvornicu, koju je kupio za bescijenje, jer je nekoliko godina stajala ne radeći.

Cijelo je pročelje bilo prekrito skelama, jer se nadograđivao sprat; skele su zapremale i veliki četverokut dvorišta, a iza njih su se crvenili podignuti paviljoni i treptale silhuete radnika.

— Dobar dan, gospodine Davide — vikne Moric opazivši Halperna, koji je s kišobranom pod pazuhom i uvis podignutom glavom stajao nasred dvorišta i promatrao što se radi.

— Dobar dan! Dobit ćemo lijep komadić tvornice! A kako se brzo radi, pravi je užitak gledati. Bolestan sam, doktor mi je rekao: »Gospodine Halpern, liječite se, nemojte ništa raditi!« Pa se liječim, ništa ne radim, nego tako obilazim po Lodzu i gledam, kako mi pred očima raste. To je najbolji lijek za moju bolest.

— Je li tu Borowiecki?

— Vidio sam ga malo prije u predionici.

Moric uđe u nisku zgradu sa staklenim krovom, isprekidanim u dugačke prizme. Ta je zgrada bila određena za predionicu.

Vrlo svijetle dvorane bile su doslovno zatrpane dijelovima strojeva, opekom za podzidavanje temeljâ, smocima ljepenke za pokrivanje krovova, ljudima i bukom montiranih strojeva, kojima su se dugački kosturi, slični kosturima pretpotopnih guštera protezali poprijeko preko dvorane, a bili su pokriti prašinom. Miris svježega vapna i oštar zadah asfalta, vreloga i polivenoga u jednoj dvorani, zasićivao je zrak.

— Moric, pošalji mi Jaskólskoga! — poviče Maks Baum.

U plavoj bluzi, s lulom u zubima, sav zaprljan od smole, stajao je između radnika, koji su namještali strojeve, i radio zajedno s njima.

Jaskólski, kojega je od početka gradnje primio Borowiecki za različite poslove, brzo je dotrčao.

— Hej, plemiću, pošalji mi četiri snažna čovjeka za dizalo, ali brzo! — vikne Baum, dalje namještajući s radnicima stroj, koji je trebalo podići dizalom i postaviti ga na podnožje, a kad mu je Moric nešto dovikivao iz sredine dvorane, pošto nije mogao prići bliže, uzvikne mu on kratko:

— Ne smetaj mi, reći ćeš mi u nedjelju. Karol je na dvorištu.

Karol je bio u dvorištu kraj golemih rupa, u koje su sipali dovezeno vapno i odmah ga gasili. Oblaci bijele vapnene prašine zastirali su bijele likove i konture kola i ljudi.

Borowicki je bio gotovo bijel od prašine; načas se pojavio, pozdravio se s Moricom i šapnuo mu na uho:

— Znaš, nisu poslali bojadisarske strojeve; izgovaraju se, da nemaju gotovih.

— Ne će da dadu na kredit, što ćemo sada?

— Pisao sam već u Englesku, bit će malko kasnije, malko skuplje, ali će biti! Proklete Švabe! — opsuje Borowiecki srdito.

Moric Welt ne reče ništa, pogleda ga pažljivo, a isto je tako pažljivo promatrao cijelu tvornicu, radnike, dio strojeva, koji su stajali pod debelim pokrivačem u dvorištu; obišao je sve kutove, zavirio još jedamput k Maksu, u skladište cementa, gdje je rezidirao Jaskólski, sve je promotrio udvostručenom pažnjom i sve mu se manje sviđalo.

— To je tijesto, a ne vapno! — reče promatrajući zidanje.

— Neka drugi zidaju pijeskom, ja ne ću, da mi se sve strovali na glavu — odgovori Borowiecki.

— Jučer sam proračunao, da će nas Monierovi stropovi stajati za dvije tisuće rubalja skuplje nego obični.

— Ali što se tiče izdržljivosti, vrijede za četiri tisuće više. U slučaju nezgode ne može ih vatra pregorjeti.

— Zar ih samo zato uvodiš? — zapita Moric tiho i namjesti cviker.

— I zato, a ako nastane vatra, može izgorjeti tek jedan sprat, a ne sve.

— Pi! . . . katkada to nije tako . . . strašno.

Karol mu ne odgovori ništa, nego žurno ode, dok je Moric još obilazio po tvornici i svuda s ljutošću opažao, da se zida odviše solidno, da se zida vrlo skupo.

U poslovnici pregleda iskaz radničkih plaća i upozori poslovođu na nečuveno visoke plaće, prema njegovu sudu; našao je mnogo štošta i sve je pronašao, da je previše dobro i previše skupo.

— Znam, što radim — odgovori mu Karol na primjedbu.

— To će biti palača, a ne tvornica; za nas je, uostalom, toliki komfort preskup!

— To nije komfort, to je trajnost, koja je jeftinija od bofla. Pogledaj, kako je kod Blohmana. Sagradili su jeftino i svake godine moraju popravljati, jer sve hoće da im se sruši. Ni u čemu ne trpim židovštinu, to ti dobro znaš.

— Vidjet ćemo što će pružiti polnische Wirtschaft — šapne Moric ironički.

— Već ćeš se uvjeriti, a međutim, Moric, zbogom! Nisi se ispavao, pa dosađuješ ljudima.

— Treba se osigurati! — pomisli Welt izlazeći iz tvornice.

Karol pođe na skele da nadzire posao, potrči na gradilište po strani gdje se slagala opeka, provlačio se između gomila zemlje, između rupa s vapnom, između gomila opeke, građevnog drva, između desetaka kola, koja su izlazila i ulazila, izdavao je naloge Jaskólskomu, koji je sav usopljen, s vječno preplašenim licem jurio da izvrši; zavirio je nekoliko puta k

Maksu i neprestano se vrzao u području tvornice, koja je pod njegovom neumornom energijom, u njegovoj stalnoj prisutnosti rasla vanredno brzo.

Nije se obazirao na prašinu, na sunce, koje je palilo sve jačom žegom, ni na umor, nego je od zore do mraka zajedno s radnicima bio već na poslu i zajedno s njima odlazio.

Poticao ga je na taj rad još i Maks, koji je s velikim užitkom radio kod postavljanja strojeva s radnicima i zajedno s njima naveče polazio u krčmu, pio nebrojeno mnoštvo piva, spavao samo nekoliko sati i objesio na klin sve svoje lijene navike.

Otkako su se vratili sa sela, njihov je međusobni odnos malko ohladio zbog tvornice, koja ih je potpuno zaokupljala, i zbog one rečenice Borowieckoga, koju je izrekao, kad su polazili iz Kurova.

Maks to nije mogao zaboraviti, tim teže, što je sve češće mislio na Anku i što ga je sve većma ljutilo neprestano pohađanje Borowieckoga kod Müllerovih.

U tom je nazirao dvostruku igru, koja je njegovu priprostu narav duboko vrijeđala.

Udaljivali su se sve većma jedan od drugoga zbog unutarnjih protivština, koje su sve jače izbijale na javu, zbog rasnih i intelektualnih osebina. Karol je katkada o tome razmišljao i smiješio se malko patvorenom rezignacijom, Maks pak osjećao je duboko, svaljivao krivnju na njega i vrlo se iskreno ogorčavao.

Dospijevalo je već podne, kad je Borowiecki ostavio tvornicu i pošao dugačkim vrtom, koji se protezao straga do druge ulice, gdje je stajala velika prizemna kuća, isto tako do temelja pregrađena u velikoj žurbi, jer se ovamo za nekoliko nedjelja imala useliti Anka s gospodinom Adamom.

Borowiecki je privremeno stanovao u mansardi, u jednoj sobi, da bude bliže tvornici. Već se bio presvukao, kad su tvornice počele fućkati podne.

Još jedamput pročita Lucyno pismo, kojim ga je pozivala na sastanak u Helenovskom parku, kraj špilje, u četiri sata poslije podne.

— Toga mi je već dosta! — pomisli on i podere pismo na sitne komadiće.

I doista već mu je sve dozlogrdilo: dojadili su mu ti tajanstveni sastanci, svaki dan na drugom mjestu, i provale ljubomora; dosadila mu je i njezina velika ljubav, jer je bio prema njoj posve ravnodušan, a oduzimala mu je mnogo vremena, koje mu je bilo potrebno za tvornicu.

Više puta, usred prividnog strastvenog zanosa na njezinim rukama, usred poljubaca i strastvenih zagrljaja, u časovima, kad je vidio, da ga ona nesamo obožava, nesamo ljubi, nego da ona naprosto gine u toj ljubavi, pokušao je da traži načina kako da to prekine i sve većma ga je ljutilo, što mu ona nije za to davala prilike.

Hranio se kod Baumovih, jer je to bilo blizu tvornice, ali sada nije krenuo preko vrta i preko svoga gradilišta, nego je izišao na ulicu, u kojoj je stajala Müllerova palača, a polazeći kraj kućice, u kojoj su oni živjeli, usporio je korak i očima prešao preko prozora.

Nije se prevario, jer je svijetlo Madino lice zasjalo na jednom prozoru, zatim se ona na drugom prozoru nagnula i pojavila se u hodniku, što ga je sačinjavala četverokutna udubina kuće.

— Vi već na objed? — klikne ona veselo i digne prema njemu svoje porculanske plave oči.

— Već. A vi još niste ručali ?

Pruži joj ruku.

— Nismo još. Odmah ću vam pružiti ruku, moram je obrisati, jer sam sama kuhala ručak — reče ona smijući se i brišući ruke o dugačku plavu pregaču.

— Zar je sada kuhinja u salonu? — primijeti on zlobno.

— Jer, jer . . . sam spremala! — reče ona tiho i oblije se krvavom crveni od straha, da je on mogao primijetiti, kako ga je ona izgledala kroz prozor. — Gdje ste se tako zaprljali? — klikne ona glasno, da se ohrabri.

— Ja da sam se zaprljao? Gdje?

— Pod očima, evo tu! Obrisat ću, hoćete li? — zapita plaho.

— Čekam.

Ona pokvasi ugao rupca i vrlo pomno izbriše, gdje je bio zaprljan.

— Zacijelo sam još i ovdje zaprljan! — klikne on, raspoložen tim prizorom, i pokaže na čelo.

— Ne, dajem vam riječ, niste!

Pomno mu pregledala lice.

On je poljubi u ruku, htio je to isto da učini s drugom rukom, ali ona ustukne, zlatnim trepavicama zastre oči, što su joj potamnile od uzbuđenja i ostane tako časak, čupkajući u neprilici prstima pregaču.

Karol se nasmiješi njezinoj neprilici.

— Vi mi se rugate — šapne ona gorko.

— Dobro, onda idem.

— Dođite naveče s gospodinom Maksom. Speći ću vam kolače s jabukama.

— A ne bi li mogao doći samo Maks? — zapita on lukavo.

— Ne, ne, onda mi je milije, da vi sami dođete — usklikne ona žurno i, osjećajući, da je poliva rumen, potrči u nutrinju kuće.

Karol pogleda za njom, smiješeći se i krene na objed.

Kod Baumovih se od prošle zime mnogo toga promijenilo. Bilo je tužnije i tmurnije.

Veliki su tvornički paviljoni stajali u čudnoj tišini obamrlosti, jer je radila samo jedna četvrtina ljudi.

Po pustom dvorištu, obraslom travom, obilazile su kokoši i stari psi, kojih nije više nitko danju vezao, a jednolično, slabo udaranje tkalačkih stanova dopiralo je kao pospani žamor od prozora, zastrtih paučinom i prašinom, iza kojih se nisu tresli strojevi, nisu treptale silhuete radnika niti vrio pokret, nego je ležala neka grobna tišina i obamiranje.

Pa i vrt, koji je bio oko kuće, imao je izgled pustoši; mnogo je osušenoga drveća pružalo gole grane prema nebu, a ostalo je bilo zanemareno, u bujnom korovu, kojim su obrasle neobrađene i nezasijane gredice.

Kuća, u kojoj se stanovalo, isto je tako izazivala tužan dojam, jer je s jedne strane pootpadala žbuka, stepenice, koje su vodile na verandu, iskrivile su se i propale u zemlju, a vinova loza, koja se penjala po verandi, osušila se s nepoznata razloga, čim se bila zazelenjela, i sada je visjela kao žute, prljave krpetine.

Gredice s cvijećem pred prozorima obrasle su bujnom travom i korovom, između kojega su samo gdjegdje gledale bijele oči narcisa i žutjele se mlječike.

Šljunkom posuti puteljci obrasli su travom i bili su puni krtičnjaka i smeća, što ga je nanio vjetar.

U kući također nije bilo veselo. Sobe su bile tihe, pune zagušljiva zraka i samoće.

Poslovnica je bila gotovo prazna, jer je Baum bio otpustio sve namještenike, samo je zadržao Józia Jaskólskoga i nekoliko žena u priručnom skladištu robe.

Tvornica je odisala bankrotom, a cijela je kuća bila prožeta mirisom ljekarija, jer je Baumova žena već nekoliko mjeseci bolovala.

Berta je s djecom otputovala k mužu, ostala je samo Frau Augusta sa svojim mačkama, što su za njom lazile, i s vječnom neuralgijom na povezanom licu, i stari Baum, koji je cijele dane provodio u samoći, sjedeći u svojoj maloj poslovnici na prvom spratu tvornice, i Józio, još više plašljiv nego prije.

Borowiecki pođe ravno u sobu, u kojoj je ležala Baumova, da s njom izmijeni nekoliko riječi.

Sjedjela je na krevetu opkoljena gomilom jastuka; bez misli je gledala mrtvim, izblijedjelim očima u prozor, iza kojega se ljuljalo drveće.

U rukama je držala čarapu, premda je nije plela, i smiješila se nekim tužnim, očajnim smiješkom.

— Dobar dan! — odgovori ona tiho na njegov pozdrav. — Je li došao Maks? — zapita.

— Još nije, ali će doći odmah.

Poče ju pitati za zdravlje, kako je spavala prošle noći, kako se osjeća i t. d., jer ga je njezino stanje ispunjavalo nekom čudnom nježnošću i ganućem.

— Dobro, dobro! — odgovarala je ona njemački i, kao da se budi iz dugotrajnog sna, kružila je pogledom po sobi i dugo gledala na fotografije unučadi i djece, što su visjele na zidovima; pratila je pogledom šetaljku sata, a onda pokušala da plete čarapu, koja joj je smjesta ispuzla iz mršavih i klonulih ruku.

— Dobro, dobro! — ponovi ona bez misli i opet se zagleda u dugačko lišće bagrema, što se zibalo iza prozora.

Nije ni primijetila prisutnost Frau Auguste, koja je nekoliko puta prošla sobom, popravljala jastuke i odlazila, ni prisutnost muža, koji je stao kraj postelje i dugo se zagledao zakrvavljenim očima u njezino mršavo, sivožuto lice.

— Maks! — šapne ona i mrtvačko joj se lice načas zasjalo, kad je čula koračaje svoga sina.

Maks uđe i poljubi je u ruku.

Ona mu pritisne glavu na grudi i pomiluje ju, a kad je on pošao na ručak, ona se opet zagledala u prozor.

Objedi su bili kratki i šutljivi, jer ih je tištala atmosfera tuge.

Stari se Baum promijenio, da ga čovjek ne bi prepoznao. Još je većma izmršavio i pogurio se, lice mu je pocrnilo i izbrazdilo se u dugačke bore kraj nosa i usta, koja kao da su bila izrezana od drveta.

Nastojao je da govori, pokušavao da pita, kako je s poslovima u tvornici, ali obično ne bi dovršio, prekinuo bi i zapao u zamišljenost, prestao bi jesti i zagledao se kroz prozor na Müllerove zidove, ili je očima prelazio preko staklenih, na suncu blještavih krovova predionica Trawińskoga.

A odmah poslije ručka polazio bi u tvornicu i obilazio praznim dvoranama, zagledavao se u tkalačke stanove, gledao u grad, u tisuće kuća, tvornica, dimnjaka i s neiskazanom bi gorčinom u duši slušao odjek života, koji je snažno kipio.

Nije zalazio nikuda, zatvorio se u svoju tvornicu i zajedno s njom umirao.

Jer tvornica je bila na umoru, kako reče Maks.

Uz najveće napore ništa je nije moglo spasti.

Morala je pasti u borbi s orijašima na paru, ali Baum još nije to vidio, zapravo nije htio da vidi, nego se borio dalje i odlučio, da će se boriti do kraja.

Nije pomoglo Maksovo razlaganje, niti tumačenje zetova, niti onog ostatka starih znanaca, koji su mu savjetovali, da ručnu tvornicu preudesi u parnu, a neki su mu htjeli pomoći kreditom ili gotovim novcem.

Nije htio ni da čuje o tome.

Nije gotovo ništa prodavao, jer je proljetna sezona bila porazna za cijeli Lodz; otpuštao je radnike, ograničio proizvodnju, ograničio svoje lične potrebe i ostao nepopustljiv u svom prkosu.

Oko njega je nastajala gluha pustoš, a po Lodzu se glasno govorilo, da je stari Baum šumast, rugali su mu se i polagano ga zaboravljali.

Borowiecki je odmah poslije ručka izišao i od dojmova te kuće, pune grobnoga raspoloženja, odahnuo tek na Piotrkowskoj ulici.

Do sastanka s Lucy imao je još vremena, pa zato svrati k Wysockomu.

Wysocki je bio vrlo zaposlen, jer je u čekaonici sjedjelo nekoliko bolesnika; pozdravio ga je rastreseno.

— Oprostite časak, dok svršim s pacijentom, pa ćemo zatim zajedno poći k majci.

Borowiecki sjedne do prozora i stane se ogledavati po malom kabinetu, natrpanom namještajem i punom vonja karbola i jodoforma.

— Hajdemo! Zovne napokon Wysocki otpravivši staroga židova, kojemu je dugo razlagao, što ima da radi.

— Gospodine doktore, gospodine doktore! — klikne židov moleći i vrati se od vrata.

— Molim, što želite još?

— Gospodine doktore, treba li da se bojim? — zapita starac tihim, zbunjenim glasom, dok mu se glava tresla od uzbuđenja.

— Rekao sam vam, da nema nikakve opasnosti, samo učinite sve ono, što sam vam preporučio.

— Srdačno zahvaljujem, sve ću uraditi, hoću da ozdravim, jer imam posao, i ženu imam, i djecu imam, i unučad imam. Ali ja se bojim, i zato vas lijepo molim, gospodine doktore, treba li da se bojim?

— Već sam vam jedamput rekao.

— Znam, ali sam se nešto sjetio. Ja imam kćer, koja je također bila bolesna, ne znam, što joj je bilo, nisu to znali ni doktori u Lodzu. Bila je vrlo nježna, vrlo blijeda, kao ovi židovi, kakvi židovi! — kao čisto vapno. Boljelo ju je u kostima i koži i u rukama također. Odveo sam je u Varšavu. Doktor veli: »Chiechocinek!« (lječilište). Dobro, a što će stajati

taj Ciechocinek? »Dvjesta rubalja«. Odakle da namaknem toliki imetak? Pođem dakle k drugom doktoru. On reče, da je treba nekako gnječiti. Zapovjedi mi, da izađem iz sobe. Izađem ja i malko slušam, a moja Rojze se dere. Nu, ja sam otac, pa me to preplašilo, te uljudno stanem govoriti kroz vrata: »Gospodine doktore, tako se ne smije!« On mi reče, da sam lud! Mir, dobro! Ali kad se ona opet počela iz svega glasa derati, onda se ja malko naljutim i kažem glasno: »Gospodine doktore, tako se ne smije, pozvat ću policiju; ona je čestita djevojka!« A on mi vrlo uljudno naloži, da izađem van, jer da smetam toj gnječenoj medicini. Počekao sam na stubama, a kad je Rojze izašla, bila je crvena kao barhent i kazala, da sada osjeća veliku ugodnost u kostima. Za mjesec dana bila je zdrava kao guska: tako joj je dobro činila ona gnječena medicina; kako se to zove, ja ne znam.

— Masaža. Svršite što prije, jer nemam vremena.

— Gospodine doktore, možda i ja trebam tu gnječenu medicinu? Ja ću platiti, ja ću vam odmah dati rubalj, samo recite. Do viđenja, oprostite, već idem već me nema — klicao je izlazeći žurno, jer je Wysocki pošao prema njemu tako prijeteći, kao da ga je kanio baciti napolje.

Ali smjesta se ušuljala debela židovka i već s vrata stala otegnuto stenjati:

— Gospodine savjetniče, ja imam pritisak, imam veliki pritisak u grudima.

— Odmah! Izvolite, gospodine, prijeći k nama, u salon, ja ću doći, čim posvršavam s bolesnicima.

— Zanimljiva je to zbirka.

— Vrlo zanimljiva. Onaj, što je izišao, gnjavio me je cijeli sat, a napokon, izrabivši vaš dolazak, zaboravio mi je platiti.

— No, to baš nije veselo, ali mislim, da se takvi slučajevi zaboravljivosti ne dešavaju često.

— Židovi su uvijek skloni da zaborave; treba ih podsjetiti, što baš nije ugodno — reče prilično tužno Wysocki, prateći ga k majci.

Borowiecki je poznavao gospođu Wysocku još otkako je došao sa sela, jer je imao za nju pismo od Anke i dolazio je nekoliko puta u poslu svoje zaručnice.

Zatekao ju je sada kako sjedi u fotelju kraj prozora, u jarkom traku svijetla, koje je padalo u zamračenu sobu, jer su ostali prozori bili zastrti roletama i portijerama.

— Željno sam vas očekivala, vrlo željno — reče ona i pruži mu dugačku, finu ruku s tankim čunjastim prstima.

— Zakasnio sam i oprostit ćete mi, gospođo, to zakašnjenje, jer jučer zbilja nisam mogao doći. Stigli su strojevi i morao sam biti prisutan kod istovarivanja cijelo poslijepodne.

— No, što se može! Ali molim vas, da mi oprostite, što sam vas molila, da me pohodite i što vam oduzimam vrijeme.

— Stojim vam na službu.

Sjedne kraj nje na niski taburet, ali povuče se u sjenu, jer je sunce žeglo u onom sjajnom pramenu i obasjavalo njezin vitki lik i polagalo crvenkasti ton na njenu crnu kosu i na lice s maslinastim odsjevom, još vrlo lijepo lice, iskreći se zlatnom prašinom u krupnim orahovim očima.

— Ne bojite se sunca, gospođo? — primijeti on nehotice.

— Volim sunce i volim se na njemu grijati. Ima li kod Mieća mnogo bolesnika?

— Vidio sam u predsoblju kako je čekalo nekoliko osoba.

— Židovi i radnici?

— Čini mi se.

— Nažalost on drugih pacijenata i nema, a što je još gore, i ne će da ih ima.

— Zacijelo pretpostavlja kvantitet kvalitetu. Više rada, ali materijalni je rezultat sličan.

— Nije mi do toga, meni je svejedno, da li Miećo zarađuje mnogo, jer na koncu konca, bilo ovako ili onako, mi živimo od ostataka našega imetka. Stalo mi je samo do toga, da se ne brine toliko za tu možda nesretnu, ali strahovito prljavu gomilu židova i svakovrsnih bijednika, što se guraju oko njega. Dakako, treba nešto učiniti, da se ublaže patnje i jadi nesretnika, ali zašto to ne rade drugi liječnici, iz iste sfere, koji su manje osjetljivi i koji su od djetinstva navikli na te krpe i nečestoću?

Nervozno se stresla i po lijepom joj je licu preletio odsjev odvratnosti, digne čipkastu maramicu k nosu, kao da se brani od nekog ružnog vonja, kojega se sjetila.

— Tu nema pomoći, i to tim manje, što gospodin Mieczyslaw voli svoje pacijente, to je njegova utopija — odgovori Karol s blagom ironijom.

— Na utopiju pristajem. Štaviše, ja mislim, da svaki viši um mora imati nekakvu utopiju, neku lijepu himeru, koja mu današnji odvratni život čini snošljivijim, razumijem dapače, da se za takvu himeru može žrtvovati i život, ali ne razumijem, kako može čovjek voljeti himeru, koja se zadržava u krpetinama i nečistoći.

Zašuti načas, rastvori blijedozeleni svileni zaslon, urešen zlatnim pticama i grmljem, jer je sunce, odbijajući se od cinčanih krovova, postalo previše blještavo i bacalo preoštre zrake.

Sjedjela je još časak šuteći i nagnuvši glavu prema Borowieckomu, sada u čudnom odrazu zelenkastoga zlata, što je prodiralo kroz zaslon, zapita tiho:

— Poznajete li Melaniju Grünspan?

Prezime je izgovorila s natruhom nekoga gnušanja.

— Poznajem, ali samo po viđenju, iz društva, no lično slabo.

— Šteta! — šapne ona i ustane.

Nekoliko puta prijeđe preko sobe s veličanstvenom ozbiljnošću.

Časak zastane kraj vrata sinovljeva kabineta, odakle je dopirao pridušeni žamor razgovora.

Gledala je časak na ulicu, što je tutnjila golemim prometom, a bila polivena žarkom žegom.

Karol je radoznalo pratio njezine kraljevske kretnje i premda u mraku, koji je vladao u sobi, nije mogao točno uhvatiti izraz njezina lica, osjećao je, da je uzbuđena.

— Znate li, da je ta gospođica Mela zaljubljena u Mieća? — zapita ona izravno.

— Čuo sam to govorkanje po gradu, ali se nisam na to obazirao.

— Dakle već govore o tome! Ali to je kompromitacija! — dometne ona jačim glasom.

— Oprostite, da objasnim. U gradu govore, da se oni ljube. Predviđa se ženidba.

— Nikada! Dajem vam svoju riječ, dok sam ja živa, to se ne će dogoditi! — usklikne ona prigušenim, strastvenim glasom. — Moj sin da uzme Grünspanovu kćerku!

Njezine oči orahove boje zasjaše odsjevom bakra, a ponosno, lijepo lice, zaplamti ogorčenjem.

— Gospođica Mela uživa u Lodzu glas vrlo čestite i razborite djevojke, a usto je vrlo bogata i posve pristala, pa ...

— Pa to je svejedno, kad je samo židovka! — šapne ona s jakim prezirom, u kojem je bilo gotovo mržnje.

— Istina, ona je samo židovka, ali kako ta židovka ljubi i ako je za uzvrat ljubljena od vašega sina, onda je stvar jasna i opreke su izravnane — govorio je Karol dosta tvrdo, jer ga je izazivao gospođin protest i činio mu se smiješan.

— Moj sin može biti i zaljubljen u židovku, ali ne može pomišljati na vezanje naše krvi sa stranom krvlju, s rasom odurnom i dušmanskom.

— Oprostite, ja u tome, što vi kažete, vidim veliko pretjerivanje.

— A zašto vi uzimate Anku? Zašto niste sebi odabrali ženu između tih lodzkih židovka, ili Njemicu, a?

— Jer mi se nijedna židovka ni Njemica nije svidjela u tolikoj mjeri, da je uzmem za ženu, a da mi se svidjela, ne bih oklijevao ni jedan čas. Nemam nikakvih kastinskih ni rasnih predrasuda i smatram ih preživjelima — reče on posve ozbiljno.

— Kako ste vi slijepi i kako gledate samo ćutilnim očima, a ne mislite na sutra, na buduću svoju djecu, na čitava buduća pokoljenja — klikne ona kršeći ruke i zgražajući se u ogorčenju i samilosti.

— Zašto? — zapita on kratko i pogleda na sat.

— Zato, što možete izabrati židovke za majke svojoj djeci, zato, što ne osjećate odvratnosti prema njima, što nemaju religije, nemaju etike, nemaju tradicije građanskoga života, nemaju ni onog običnog ženstva; prazne su, ohole, bezdušne trgovkinje svojih vlastitih čara, lutke, koje se kreću pružinama najprimitivnjiih potreba, žene bez prošlosti i bez ideala.

Borowiecki ustane s nakanom da izađe, jer mu je taj razgovor bio u isti mah i smiješan i uzbudljiv.

— Gospodine Karole, htjela sam da se s vama sastanem, da vas zamolim za pomoć, da Mieću razložite, što bi značio taj

brak. Znam, da vas on cijeni, možda će vas kao našega sestrića prije poslušati. Vi me razumijete i osjećate, da ja na to ne mogu ni pomisliti bez boli, da bi nekakva šugavica, kći sramotnoga špekulanta, mogla vladati ovdje, među uspomenama i sred živoga sjećanja četiristogodišnje prošlosti našega roda. Što bi oni na to rekli? — klikne gospođa bolno i širokom gestom pokaže na niz portreta, na niz viteških senatorskih glava, koje su se kao žute mrlje nazirale u mraku...

Borowiecki se zajedljivo nasmiješi i kucnuvši po starom zarđalom oružju, koje je visjelo između prozora, reče brzo i glasno:

— Mrtvaci! Arheologija ima svoje mjesto u muzejima. U današnje vrijeme nemamo kada, da se bavimo avetima.

— Vi se rugate! Vi se svi rugate prošlosti, prodali ste dušu zlatnom teletu. Tradicije nazivate mrtvacima, plemstvo predrasudom, a krepost smiješnim praznovjerjem, koje je vrijedno smilovanja.

— Ne, nego to je samo suvišna stvar za današnje doba. Što će mi pomoći poštovanje tradicije da dobavim perkal! Što će mi pomoći moji kastelanski predi, kad osnivam tvornicu i kad moram tražiti kredita? Kredit mi daju židovi, a ne vojvode. A cijeli je taj staretinarski balast, ta tradicija kao trn u nozi, smeta nam da brzo hodamo. Današnji čovjek, ako ne će da bude tuđi sluga, mora biti slobodan od negava prošlosti, plemstva i sličnih predrasuda, koje sputavaju volju i slabe nas u borbi s protivnikom, koji ne poznaje skrupula, jer on nema tradicije, s protivnikom, koji je zato opasan, što je on sam njegova vlastita prošlost, sadašnjost i budućnost, sredstvo i svrha.

— Ne, ne! No pustimo to! Možda vi imate i pravo, ali ja od svoga ne ću nikada odstupiti. Pokazat ću vam pismo gospođice Grünspan M'eću, pisano iz Italije. To nije indiskrecija, jer ima u pismu nekoliko redaka posvećenih meni.

Pismo je bilo vrlo dugačko, pisano ravnim, trgovačkim rukopisom i puno donekle pretjeranog zanosa za Italiju.

A na onima mjestima, gdje je govorila o sebi, o kući i o budućem susretu s Wysockim, bilo je puno nježnosti, svladavanoga čuvstva i čežnje.

— Vrlo lijepo pismo.

— Smiješno je u svojoj pretjeranosti i banalnosti. Oduševljenje izvađeno iz Baedekera, to je samo poza, da se prikaže što interesantnijom.

Uđe Wysocki izmoren, blijed, s pomaknutom kravatom i neuređenom kosom.

Ispričavao se, što nije mogao prije doći, ali je odmah morao otrčati, jer su ga telefonom pozvali u tvornicu k radniku, kojemu je stroj zgnječio ruku.

Borowiecki, koristeći se tom prilikom, htjede također da ode.

— Hoćete li učiniti ono, što sam vas zamolila? — zapita gospođa stiščući mu čvrsto ruku.

— Moram najprije izvidjeti situaciju, jer možda nema tolike opasnosti, kako vi predviđate.

— Daj Bože, da su to samo predviđanja! Kada ću vas vidjeti?

— Anka dolazi za dvije nedjelje, pa ću je odmah dovesti k vama.

— Ali možda ćete u nedjelju biti kod Trawińskovih? Njezin je imendan.

— Zacijelo ću doći.

Išla je pred njim, da ga isprati, ali kad je otvorila vrata sinovljeve čekaonice, žurno je ustuknula natrag i snažno pozvonila služavci.

— Marysia, otvori prozor, neka se malko prozrači. Otpratit ću vas do drugog izlaza.

I povede ga kroz nekoliko soba, koje su bile mračne zbog spuštenih zastora, pune namještaja staromodnoga oblika, izvješane portretima i slikama historijskih scena, pune izbljijedjelih i poderanih tkanina po zidovima, pune melankolije i gotovo samostanskog duha.

— Luđakinja! — pomisli Borowiecki, kad se našao na Piotrkowskoj ulici, ali je uza sve to sučustvovao s njom i počeo da joj daje zapravo u mnogom pogledu.

Žega je postala još jača, nad Lodzom je visio dim kao sivi baldakin, kroz koji je sunce cijedilo vrućinu i polijevalo grad neizdržljivom pripekom.

Ljudi su se tromo vukli po trotoarima, konji su stajali spuštenih glava, kola su išla polagano, po dućanima je bio manji

promet, samo su tvornice brujale neprekidnom snagom, dišući na stotine dimnjaka i prosipajući po járcima potoke šarenih ispirina poput znoja, koji je curio sa zaposlenoga organizma.

Borowieckoga je tako pritisla vrućina, da je skrenuo na mazagran, da se malko ohladi.

U slastičarnici je bilo hladno i prazno, samo je pod platnenom verandom sjedio Myszkowski i podigao pospani, tromi pogled na Borowieckoga.

— Je li vruće, a? — reče i pruži mu na pozdrav uznojenu ruku.

— Da! čini mi se, da smo to i čekali.

— Kako bi bilo, da pođete sa mnom na pivo kamo izvan grada? Sam ne ću da idem, a u dvoje bilo bi ljepše.

— Nemam kada. Možda u nedjelju.

— Imam peh. Sjedim tu već šest sati i nikoga ne mogu da nagovorim. Bio je Moric, ispričao se poslom, bio je onaj gizdelin Kozlowski, ne će ni on, beštija. Što ću sam po ovakvoj vrućini? — jadikovao je tako komično, da se Karol nasmjiao.

— Samo se vi smijte, dok se ja rastapam od vrućine i umirem od dosade.

— Zašto ne idete spavati?

— Baš! Spavao sam punih trideset sati, pa mi je i to dosadilo. Nemam s kim ni da se svađam! Vi već odlazite? Pošaljite mi nekoga, danas ću pristati i na Leona Kohna, štaviše, čim je veći šugavac, tim bolje, jer će me lakše uzrujati.

— A u tvornicu ne odete?

— Čemu? Novaca još ne trebam, kredit mi nije još posve iscrpen, pa mogu počekati. Dečko, daj mi taj šesti sladoled! — povikne, i, kad je Karol izišao, klone na stolac i pospanim pogledom stade promatrati kroz bršljanovu ogradu verande konje, zapregnute u dorožku, koji su se energično branili od muha.

Borowiecki žurno pode u Helenovski park.

U parku je bilo vrlo tiho i hladno.

Mlado je drveće svim lišćem upijalo sunce i treptavim je sjenama pokrivalo bijele stolove kraj restorantskoga paviljona.

Tratina se sjala mladim zelenilom kao sagom, isprskanim cvijetnjacima s crvenim i žutim tulipanima i uokvirenim žutim

prugama staza i prolaza posutih šljunkom, a iznad njih su lijetale lastavice.

Uz menažerijske krletke, u kojima su drijemale životinje, klonule od žege, trčala je gomila djece i s provalama velikog zadovoljstva dražila majmune u krleci na uglu, a majmuni su vrištali i bacali se po krleci kao mahniti .

Uske male aleje, prepletene divljom vinovom lozom, prskale su mladom zelenom bojom i odražavale se u dugačkom ribnjaku, kojemu se glatka atlasna površina biserna sjaja šaranila tamnim prugama, uzbibana ribljim perajama i oštrim krilima lastavica.

A u dubini vode, pod bisernom površinom, prolazili su kao zlatne pjege šarani u cijelim jatima.

Karol zađe u malu aleju, da obiđe vodu i da hladovinom stigne do gornjega parka. Ugleda Horna s Kamom, kako sjede nad obalom ribnjaka, zakriveni vinovom lozom.

Hranili su šarane.

Kama je bila bez šešira, s kosom, koja joj se prosula po licu; rumena i vesela kao češljugarka, bacala je komadiće žemičke i glasno se smijala radosnim, djetinjim smijehom, vikala na ribe, koje su proždrljivo pružale na površinu svoje okrugljaste njuške, plašila ih dugačkom vrbovom šipkom i svaki čas svoje puno radosti lice okretala prema Hornu, koji je sjedio malo niže, naslonjen leđima na rešetke, koje su podržavale vinovu lozu, i isto se tako veselo i srdačno zabavljao ribama.

— Ćećê, dječice, ćećê! — klikne Karol i stane im iza leđa.

— Tetka, no! — klikne ona nehotice i zašuti, sakrivši rukama porumenjelo lice.

— Što je, jedu li šarani?

— Još i kako! Pojeli su žemičaka za dvadeset kopjejaka! — klikne ona živahno i još živahnije stade pričati različite scene s ribama.

Pripovijedala je isprekidano, jer nije mogla svladati ni sakriti zbunjenost, koja ju je zaokupila.

— Sve ćete mi to, Kamo, ispričati kod tetke, zar ne? Zabavljate se dalje, ja moram ići — reče zlobno, kad je primijetio, kako je Kama na spomen o tetki preblijedjela i naglom kretnjom glave odbacila kosu s lica.

— Da, vi mislite, da ne ću reći, a baš ću tetki ispričati sve, sve...

— Gospodine Horn, otiđite makar sutra k Šaji, jer se vratio i dobit ćete kod njega mjesto. To mi je rekao Müller.

— Srdačno vam zahvaljujem, vrlo mi je drago...

Ali nije mu bilo drago, jer je bio u neprilici, što ga je Borowiecki zatekao pri takvoj djetinjariji, kao što je hranjenje riba.

— Samo nastavite idilu, ja vam ne ću smetati.

Borowiecki krene, ali ga stigla Kama, zakrčila mu put i zadisanim, nemirnim glasom stala ga moliti, popravljajući pri tome zgužvanu suknju.

— Gospodine Karole... zlatni moj gospodine Karole... nemojte ništa reći tetki...

— A što da reknem? Tetka vam je i onako dopustila da idete u šetnju.

— Da, da, jer vidite, Horn je tako nesretan... tako siromašan... zavadio se s ocem, nema novaca... pa sam htjela, da se mladić malko rastrese... Tetka mi je dopustila, ali... ali...

— Ne znam, što hoćete zapravo, Kamo? — pretvarao se Borowiecki zlobno.

— Ja ne ću, da mi se kasnije rugaju, a vi ćete to kazati, svi će me progoniti i bit ću vrlo... vanredno... strašno... nesretna, ovako, kao Horn... jer on nema mjesta, nema novaca i zavadio se s ocem.

Govorila je brzo i bez reda, i već su jo suze navrele na oči, a ustašca su joj se sve bolnije krivila i drhtala.

Karol je osjećao, da će Kama začas briznuti u plač.

— A ako kažem, što će biti onda? — zapita on šaleći se i prevuče joj crnu kosu preko uha.

— Onda ću i ja reći, da ste bili u Helenovu na sastanku, aha! — usklikne ona veselo i suze joj se smjesta presušiše, a kosa joj pade na čelo.

Stala je micati ružičastim nosnicama kao ždrijebac prije no što će da se ritne; oči joj zablistaše, a bijelo joj lice zasja obješenjačkom pakošću.

— A s kim sam to bio na sastanku? — zapita Borowiecki sa smiješkom.

— Ne znam. Ali ako dolazite u ovo doba u Helenov, to zacijelo nije radi svježega zraka.

Veselo se nasmije.

— Vi ste, Kamo, veselo dijete, ništa ne ću reći tetki da dolazite u Helenov, da tješite vrlo nesretnoga Horna.

— Hvala. Ja vas volim, ja vas vrlo volim! — klikne Kama radosno.

— Više nego Horna, a?

Ona ne odgovori ništa nego potrči k ribama.

S druge strane ribnjaka, iz gornjega parka Karol je još vidio njihove glave nagnute nad vodom, a katkada je zvučan smijeh prodro iz zelenoga zida vinove loze i zadrhtao nad jasnom površinom vode.

Lucy još nije bila stigla.

Karol se počeo šetati po uskim alejama, zakrivenima grmljem i šikarjem, punima hladovine i posve osamljenima.

Ptice su pospano cvrkutale u grmlju, lišće je pospano šuštilo, a pospani su glasovi dopirali iz grada.

Krpe čistoga neba vidio je Karol nad sobom kako vise, ili se zagledao u vodu, koja je svjetlucala među drvećem, ili u crvene opravice djevojčica, koje su trčkale među stabaljem, ili na kukce, koji su plazili spuštenih krila po lišću.

Sjedne u glavnoj aleji, gdje se sastaju jezera, i stade motriti djecu, koja su se vanredno tiho igrala pod nadzorom bonâ, što su drijemale na klupama.

Drveće se nad njim pospano njihalo i prosipalo kapljice treperava svijetla, bojadišući tratinu svaki put drugim uzorcima.

Mukli odjek grada dopirao je katkada slabo, prosuo se po tišini parka; katkada je rika zvjeradi iz menažerije na časak probila zrak, a katkada bi neki glasovi u isprekidanoj skali pali u aleje, okupane žegom.

Ali ubrzo se sve utišalo.

Samo su lastavice bez bojazni preletavale nad parkom, presijecale aleje zmijolikim zaokretima, oblijetale djecu, skretale pred ljudima i pred drvećem i neprestano se vrtjele u krugu.

Karol se odjednom prene iz pospane zamišljenosti, jer je suh i oštar šušanj suknje probudio njegovu pažnju, podigne oči i nesvijesno zakorači naprijed.

Prema njemu je išla Likiertova.

Bijeloljubičasti suncobran ljuljao se nad njom i bacao topli refleks na njezino turobno lice i na širom otvorene oči.

Opazili su se gotovo u isti tren i nesvijesno pružili jedno drugome ruke.

Njezino blijedo lice plane radošću, oči joj zasjaše plamenom sreće, na usta joj navali rumen; ona pohrli prema njemu, kao da mu je htjela pasti oko vrata, ali odjednom neki oblak zastre sunce i njegova sjena baci preko parka sivoću i pokrije im duše kao nekom krpom; ona uzbuđeno zadršće, ispružena joj ruka mlohavo klone, lice joj se ugasi, usta preblijedješe i stegnuše se od boli, oči utonuše u dubinu i baciše mrki ton; pogleda ga hladno i brzo prođe, silazeći polako stepenicama prema jezerima.

On korakne za njom automatski nekoliko koračaja s nekim osjećajem, koji ga je ispunjavao čudnovatim ganućem.

Okrenula se na trenutak i pogledala ga još strogim, ali već punim suznoga svjetlucanja pogledom i krenula dalje.

On sjedne i bez misli se zagleda u ono mjesto, s kojega su malo prije zasjale njezine oči, prevuče prstima po vjeđama, koje su mu odjednom klonule i stale ga peći, sav se strese, jer su ga te oči prožele strašnom hladnoćom i, ne znajući zašto, opet stane uz stepenice i dugo uze gledati u njezin vitki lik, okružen zrakom, dok se dugačka njezina sjena vukla po površini jezera...

Sjedne opet i ostane tako nepomičan i bez misli, gledajući u dubinu svoga srca, a sve bolniji sjaj izbijao mu je ispod napola spuštenih vjeđa.

Sjena se skinula sa sunca, kao ogrtač kad se oklizne, i svijetlo opet polije park; u grmlju uskomešale se ptice bučnim žamorom, djeca počeše vrišteći vijati se po alejama, dok je drveće pospano šaptalo i, kao igrajući se, bacalo lišće, koje je talasastom, mekanom linijom letjelo na travnatu i tiho se smještilo na bujnu travu; na mahove bi snažni odjeci iz grada dopirali kao daleko gruvanje topova.

Karol je gledao u sunčani trak, koji je drhtao na žutom šljunku, pun treptanja i svjetlucanja.

— To se zove prezir! — pomisli videći još pred sobom Emine oči i sjetivši se, kako joj je klonula ruka i kako je učinila onu naglu gestu sabranosti.

Htio je da se nasmije, ali taj smiješak nije izbio napolje, nego se razlio po njemu gorčinom i nekom nenadanom, teškom umornošću.

Digne se i tromo pođe prema spilji.

Lucy je već tamo čekala i, kad ga je primijetila kraj sebe, bacila mu se oko vrata, ne obzirući se ninašto.

— Pazi! ima mnogo ljudi! Mogao bi tko opaziti! — zasikće on srdito i stade se obazirati na sve strane.

— Oprosti! molim te, oprosti mi! Čekaš li već dugo? — zapita ona vrlo ponizno.

— Jedan sat, i već sam htio otići, jer nemam vremena.

— Hajdemo u oranžeriju, tamo kod jabuka, tamo nema nikoga! — zamoli ona vrlo tiho.

On se dao povesti.

Uhvatiše se duboko ispod ramena i pođoše tako pripojeni jedno uz drugo, da su se doticali bedrima.

Lucy mu je svaki čas zavirivala u oči, privijala se još čvršće uz njega i smiješila se slatko ustima nabreklima od požude za poljupcima, odišući žestinom južnjačkoga sunca i strastvenošću žudnje za užitkom.

Danas je bila izazovno lijepa; nekakva laka bordeaux-svila, što je dražila opip mekoćom nabora i šuštanjem, ovila joj je struk i isticala divne ruke, vrlo razvijene grudi i divna bedra.

Iz velikoga ovratnika à la Médicis, obrubljenoga čipkama, virilo je lice s vrućim maslinastim tonom, svijetlo od ljepote, zdravlja i mladosti, a ljubičaste, divne oči, okružene crnim trepavicama i obrvama, gorjele su takvim sjajem i snagom, da je Karol osjećao tragove tih strastvenih pogleda na licu; žegli su ga žarom i smekšavali onu čvrstu odluku, da prekine s njom; žao mu je bilo izgubiti ta nasladom nabrekla usta, koja su tako palila poljupcima; žao mu je bilo za tim vrućim pogledima i disanjem, koje mu je peklo lice i za tim strastvenim šaptanjem i grljenjem, za tom nasladom, koja još nije bila do dna iscrpena.

U naglom porivu strasti, još pod utjecajem one gorčine, koju mu je ulio u dušu susret s Likiertovom, stade je zanosno cjelivati.

Ona mu je uzvraćala poljupce tako dugo, snažno i strastveno, da je preblijedjela kao mrtva i napola u nesvijesti klonula mu u naručje.

— Karl, ja umirem, umirem! — prošapće ona pomodrjelim usnama, na kojima se još odsijevala sva snaga ljubavnoga zanosa.

Oplela ga sobom i nakon dulje stanke odmora prošapće rastvorivši oči i požudno dišući:

— Ljubim te! Ne cjelivaj me, tako mi je zlo, tako mi je zlo! — tužila se tiho.

I kad su stigli iza oranžerije, zastrti od radoznalih očiju nisko spuštenim granjem drveća, sjedne ona na kolica, koja su stajala kraj zida, nasloni mu glavu na rame, jer je sjeo do nje, i ostane tako, dugo šuteći...

Držao ju je oko pasa i milovao joj preblijedjelo lice, cjelivao ju lako po teškim, zaklopljenim vjeđama, ispod kojih stadoše navirati suze.

— Što ti je, zašto plačeš?

— Ne znam, ne znam — odgovori ona, a suze joj se sve obilnije stadoše prosipati niz lice i sve dublje jecanje potrese njezinim grudima.

Brisao joj je oči, cjelivao, umirivao, ali ništa nije pomagalo; plakala je kao ucviljeno dijete i nije se mogla umiriti.

Na mahove se već smiješila, ali nov talas suza potamnio joj je ljubičaste oči i zalivao smiješak.

Karol se poče uznemirivati, a zatim postade nestrpljiv.

Njegovo strastveno raspoloženje izgubilo se bez traga zbog tih suza; sjedio je hladan i stavljen u vanrednu nepriliku tim napadajem histerije ili obične nervoze.

Uzalud je pitao, što joj je.

Nije odgovarala ništa, nego je samo naslonila lice na njegova prsa, zagrlila ga rukama i grčevito plakala.

Vjetar je duhao kroz jabuke i stresao s njih ostatke povenulog, pocrnjelog cvijeća, koje je smeđim laticama letjelo na njihove glave i na tratinu, tresao granama nad njihovim glavama, tajanstveno nešto šaputao u grmlju i odletio dalje, ostavivši za sobom veliku tišinu i pustoš među drvećem, kojemu su se krošnje gibale na suncu posljednjim zamasima.

Vrapci su počeli kričati na krovu oranžerije, dok je od grada dopirao zbor oštrih i piskutljivih zvižduka tvorničkih, koji su najavljivali doba užine i napunili park divljim tulenjem.

Lucy prestane plakati, obriše lice od suza, pogleda se u malo džepno ogledalce, popravi šešir i oglasi se tiho, gledajući u njegovo namršteno lice:

— Srdiš li se na mene, Karl?

— Ne, zašto bih? Samo me je uznemirio tvoj plač.

— Oprosti mi, vidiš, nisam se mogla suzdržati, nisam mogla... Toliko sam dana čekala na tebe, toliko sam dana mislila o tom času, kad ćemo se sastati, tako sam se radovala... jer mi je zlo, Karl, meni je vrlo zlo kod kuće... Odvedi me odavde, ubij me, ako hoćeš, samo mi ne daj, da se vratim k njima! — poviče ona snažno i prihvati ga za ruke očajnom kretnjom i upije se očima u njegove oči moleći ga, da joj se smiluje i da je spasi.

— Umiri se, Lucy, uzbuđena si, denervirana, pa ni sama ne znaš, što zahtijevaš.

— Znam, Karl, znam, ja hoću tebe. Ja tamo s njima ne ću dulje izdržati, ne ću izdržati! — usklikne ona strastveno.

— A što mogu ja učiniti? — zapita on prilično nestrpljivo, a tvrda sjena zatrepće u njegovim sivim očima.

Ona se trgne na te riječi smjesta i, kao da je ugledala pred sobom ponor, dugo je gledala nekim zapanjenim i preplašenim pogledom.

— Karl, ti me ne ljubiš i nikad me nisi ljubio! — prošapće Lucy tiho drhtavim ustima, čekajući obamrla srca na njegov odgovor.

Ali on, premda je već imao na ustima grozan odgovor za nju, svladao se tako reći pod dojmom samilosti i smiješeći se obujmio ju je oko pasa i počeo joj cjelivati one preneražene oči pune suza, koje su udarale vjeđama kao krila umirućega leptira, i usta, što su drhtala od straha.

— Danas si vrlo uzbuđena, vrlo si razdražena. Treba da se umiriš, Lucy, nemoj govoriti tako, nemoj na to misliti, jer me to vrlo boli, zar ne, Lucy? — šaptao je, nastojeći da svom glasu dade nježan prizvuk.

— Dobro, Karl, dobro! Oprosti mi! Ja te tako jako ljubim i tako se bojim za tebe, da nisam mogla izdržati; htjela sam, da se uvjerim.

— A sada mi već vjeruješ i sada si mirna, zar ne?

— Vjerujem ti, Karl, jer kome da vjerujem, ako ne ću tebi? — klikne ona iskreno i duboko.

— Jesi li imala kakvih neugodnosti kod kuće?

— Zar jednu? Imam ih svaki dan po hiljadu, ali danas je došla tetka iz Częstochowe i cijelo je vrijeme jadikovala, što nemamo djece! Jesi li čuo, Karl? Cijela je porodica zbog toga zabrinuta i neprestano mi prigovaraju, neprestano... On mi je rekao, da će se sa mnom raspitati, jer da ga je stid pred njegovima zbog mene. Danas su zaključili, da me tetka odvede u Brody k nekom cadyku (čudotvorcu), koji će mi pomoći...

— Jesi li pristala?

— Oni me mogu prisiliti!... Ne mogu se opirati, jer se nitko ne će za mene zauzeti... Moram... — šaptala je tiho stiščući zube u osjećaju potpune nemoći i gledajući u njega moleći, kao da traži spasenja, ali Karol se uznemireno trgne i pogleda na sat.

— Znaš, zaprijetili su mi, ako ne pristanem, da će mi dati rastavu braka i da će me odvesti u neki mali gradić! Čuješ li, odvest će me daleko od tebe i ja te više nikada... nikada ne bih vidjela...

I kao da ju je odjednom spopao nenadani strah, da ga može zanavijek izgubiti, baci mu se oko vrata, oplete ga svojim tijelom, čvrsto ga pritisne i puna neke bojazni i ljubavi prihvati ga za ruke, obasipljući ih poljupcima.

— Moramo ići, jer glazba već počinje svirati u parku; doći će više ljudi i mogli bi nas vidjeti.

— Neka nas vide, ja te ljubim, Karl, i pred cijelim svijetom smijem odvažno uzviknuti, da te ljubim. Što mi je stalo do ljudi, kad si ti uz mene!

— Ali moramo ipak sačuvati formu.

— A što bi učinio, da ja jednoga dana dođem k tebi i da zauvijek ondje ostanem? — zapita ona živahno priljubljujući se uz njega ljubezno, a licem joj zasja snažni plamen sreće.

— I bili bismo zajedno uvijek, uvijek... uvijek! — ponavljala je nježno isprepletući svoje riječi vrelim poljupcima.

— Ti si dijete, pa ne znaš, što govoriš... to su mahnite misli...

— A zar ljubav također nije mahnitost, Karl?

— Jest, jest, ali moramo se sada razići — reče on brzo prisluškujući daleke glasove glazbe, koja je dopirala kroz grmlje i kroz mrak, koji se spuštao.

— Ti me ne ljubiš, Karl? — zapita ona u šali, a u isti mah mu ponudi usta, da joj on to porekne poljupcima.

Ali on je pogleda hladno i oštro i tako strogim glasom odgovori, da je zadrhtala, pustila njegovu ruku i išla uz njega zbunjena, uznemirena, tužnim pogledom promatrajući grmlje, u kojem su vrebale krpe mraka, proderane od oštrih, bakrenih zraka sunca na zalazu.

I premda ju je uvjeravao o svojoj ljubavi glasom po mogućnosti najblažim, premda ju je za oproštaj poljubio vrlo srdačno, otišla je preplašena, bacajući izdaleka tužne poglede na njega, dok je stajao kraj drveća.

Glazba je svirala nekakav melanholičan valcer, koji se širio prostranim parkom u slatkom šuštanju i doticao drveće uoči predvečernjega časa i čaške cvijeća, što su se zaklapale.

Alejama su prolazile gomile ljudi, žamor razgovora, smijeh, škripa šljunka pod nogama, svijetle oprave žena. Redove drveća obuhvataše topli suton u velikoj tišini, suton, pun melodičkih drhtanja i trakova sunca, koje je krvavo zapadalo, spuštalo se iza šuma i prskalo zrakama bakrenoga svijetla po Lodzu, punom dima i crnih silhueta dimnjaka, punom osamljenog stabalja, ciglana, niskih kućica, pješčanih staza i zelenoga žita, koje se ljuljalo kao talasi i zapljuskivalo grad nemoćnom ustrajnošću.

Karol krene gornjom alejom iza menažerije, da ne sretne znanaca, ali je usporio korak, jer je ugledao pred sobom Horna s Kamom, koji su išli držeći se za ruke i tiho su pjevuckali neku pjesmicu ljuljajući glavama po taktu. Kama je držala šešir u ruci, kosa joj se mrsila na glavi i propuštala sunčane zrake kao zlatne igle, jer su išli prema zapadu, a kad su stigli na vršak uzvisine, zastadoše promatrajući grad.

Karol ih zaobiđe pobočnom stazom i žurno se odveze u grad.

IV

— Naiđite na čaj, jer će se inače tetka ljutiti, što sam vas pustila da ovako odete — molila je Kama, kad ju je Horn otpratio u Spacerowu ulicu.

— Nemam vremena, moram sada ići da potražim Malinowskoga, već ga tri dana nema kod kuće; vrlo sam uznemiren zbog njega.

— Pa dobro, ali kad ga nađete, dođite obojica na čaj.

— Dobro!

Prijateljski stisnuše jedno drugome ruke i raziđoše se.

— Gospodine Horn! — zavikne za njim Kama s kapije.

On se okrene i počeka, što će mu reći.

— Ali sada se osjećate bolje, zar ne? Niste više nesretni, zar ne?

— Bolje, znatno bolje i zahvaljujem vam od sveg srca za tu šetnju.

— Treba biti zdrav, ne treba se osjećati nesretnim i sutra treba poći k Šaji, zar ne? — govorila je ona tiho i nekom majčinskom kretnjom pomilovala ga po licu.

On je poljubi u vrške prstiju i pođe kući, ali je išao polagano i apatično, premda ga je ozbiljno uznemirivalo dugotrajno izbivanje Malinowskoga, s kojim je stanovao i s kojim se naviknuo živjeti za tih nekoliko mjeseci, dok je čekao namještenje.

Malinowskoga nije bilo kod kuće, stan je odisao po pustoši i na svakom se koraku poznalo, da je ovuda prošla oskudica, i to ne malena, jer se Horn zavadio s ocem, koji mu je obustavio plaću, htijući ga tako prisiliti da popusti u svojoj tvrdoglavosti.

Ali ga nije prisilio, jer se Horn upeo i odlučio da i dalje ostane samostalan, a živio je zapravo od zajmova, kredita i postepene prodaje namještaja i pokućstva, kao i od ljubavi, koju je ćutio prema Kami, ljubavi, koja mu je cijelu narav omatala slatkom maglom kao i ovo lipanjsko veče, što se spuštalo na grad, puno duboke tišine i sjajnih zvijezda u strašnim dubinama, kao nekog sanjarskog sijevanja, što dršću na zračnom talasu, vječnom kao ona i nedohvatnom kao što je i ona.

Prestao je misliti na sebe, jer je odlučio poći u grad i pronaći prijatelje.

Malinowski je više puta znao tako tajanstveno iščeznuti, a onda se vraćao blijed i uzrujan, a da nije rekao, gdje je bio, no nikada nije tako dugo izostajao kao sada.

Horn obiđe znance, gdje se nadao da će štogod doznati, ali nitko nije vidio Malinowskoga već nekoliko dana, kod njegovih roditelja nije htio da pita, jer ih nije htio uznemirivati, a uostalom, to je ostavio naposljetku.

Palo mu je na pamet da zapita kod Jaskólskih, koje je Malinowski vrlo često pohađao. Jaskólskovi su sada stanovali u nekoj ulici, koja je tek nastala, između željezničke pruge, šume i Scheiblerovih tvornica.

Uličica je bila napola polje, napola smetište, napola grad, jer se protezala isprekidanim pravcem posred zelenog žita, nasutih gomila otpadaka izvezenih iz grada i golemih rupa, iz kojih se vadio pijesak.

Četverokatne kuće od neožbukane opeke, obične, jedva skrpane, crvenile su se kraj malih drvenih kućica i prostih baraka sklepanih od skladišnih dasaka.

Na podnožju male uzvisine, kojom se protezala uličica, tekao je raznobojni potok, zamućen ispirinama iz tvornica, koji je naokolo trovao zrak strahovitim vonjem. On je činio granicu između pravoga grada i poljâ i zavojitim je smjerom oplakivao dugačke plotove i gomile smeća, što je bilo izvezeno iz grada.

Jaskólskovi su stanovali tik kraj šume, u drvenjari s nekoliko prozora na pročelju, punoj dogradnja i mansarda na nakrivljenom spratu. Sada im je bilo mnogo bolje, jer je on zarađivao pet rubalja na nedjelju pri gradnji tvornice Borowieckoga, a ona je vodila dućančić sa živežnim namirnicama na račun pekara, i zato je imala stan i deset rubalja na mjesec.

Pred dućančićem Jaskólskih sjedio je pokrivačima zamotan Antoš i sanjarskim je čeznutljivim pogledom pratio mjesečev

srp, koji je izvirivao iza oblaka i srebrio limene, od rose vlažne, krovove i gradske dimnjake.

— Je li Józio kod kuće? — zapita Horn, stiščući mu izmršavjelu sušičavu ruku.

— Jest... jest... — šaptao je bolesnik s naporom, ne puštajući mu ruku iz svoje.

— Je li ti sada bolje nego zimus?

— Zar nitko ne može doći onamo? — zapita i pokaže raširenim očima na mjesec.

— Jedino možda poslije smrti — odbaci Horn i brzo uđe u dućančić.

— Osjećam... kako je tamo strašno tiho — prošapće bolesnik i strese se cijelim tijelom, jer mu je smiješak strašne, neodoljive, bolne čežnje obasjao izmršavjelo lice.

Zašuti, spusti nemoćno ruke kao kakve krpe, nasloni glavu na vrata, kraj kojih je sjedio, i svom dušom utone u one strahovite dubine, po kojima je klizio srebrni srp mjeseca.

Józio je sjedio iza dućana, u maloj, tijesnoj sobici, punoj kreveta i ropotarije, a tako zagušljivoj, da otvorena vrata i prozori nisu znatno osvježavali zaparni zrak.

— Jesi li skoro vidio Malinowskoga?

— Neka dva tjedna nije bio kod nas, a nisam ga vidio od prošle nedjelje.

— A je li Zoška bila odavno kod vas?

— Zoška ne dolazi više k nama. Mama se na nju razljutila... Maruška, razbit ćeš prozor! — vikne kroz prozor prema malom vrtiću, po kojem se vrzao neki ženski lik.

— Što radi ona tamo? — zapita Horn i pogleda prema tamnom zidu šume, što se nalazila nekoliko desetaka koračaja, tako, da je sjaj lampe, padajući kroz prozor, dugim zlatnim tracima obasjavao debla borova.

— Ona kopa. To je Maryška, tkalja; ona je iz naših strana. Mama joj je odstupila naš vrtić, pa ona poslije rada u tvornici stalno dolazi ovamo da obrađuje zemlju. Tako je glupa, da joj se čini, da je onda na selu.

Horn nije slušao, jer je mislio, gdje će naći Adama; nesvijesno preleti očima po sobi i po dućanu, punom sjajnih limenih posuda za mlijeko, udahne nekoliko puta zagušljivi zrak, pun prašine, dima i mirisa kruha, i, opraštajući se, zapita u šali:

— No, jesi li opet dobio kakvo ljubavno pismo?

— Dobio sam... da...

Sav je pocrvenio.

— Zbogom...

— Idem i ja.

— Možda na sastanak, zar ne? — zapita Horn u šali.

— Da, da... Ali nemojte govoriti tako glasno, mogla bi mama čuti.

Žurno se obukao i izišao u mračnu ulicu.

Toplo lipanjsko veče izmamilo je ljude iz kuća i iz stambenih spilja; sjedili su po crnim trijemovima, po pragovima, pred kućama, na pijesku na putu ili pred otvorenim prozorima, kroz koje su se vidjele niske, tijesne sobe, pune ležaja i kreveta, pune bučnog roja ljudskog kao košnice pčelâ.

U uličici nije bilo svjetiljaka; obasjavao ju je mjesec i traci svijetla, što su izbijali s prozora i iz pootvaranih krčma i dućančića.

Nasred ceste valjale su se gomile djece derući se, a iz neke udaljenije krčme provaljivao je zbor pijane pjesme i spajao se sa zvucima harmonike, što je iz neke potkrovnice prosipala vesele zvuke krakowiaka, i s tutnjavom vlakova, koji su nedaleko jurili.

— Gdje imaš rendez-vous? — zapita Horn, kad su izišli na uličicu i krenuli stazom, što je vodila poprijeko preko širokog polja krumpira prema gradu.

— Nedaleko, kraj crkve.

— Želim ti uspjeh!

Horn pođe k Adamovim roditeljima, da sazna, gdje je on i tu naiđe na veliku scenu.

Majka je stajala posred sobe i vikala iz svega glasa, Zoška je grčevito plakala kraj peći, a Adam je sjedio za stolom s licem pokrivenim rukama. Svjetiljka, koja je stajala na ormaru, obasjavala je cijeli prizor.

Horn uđe, ali smjesta se povukao sav zbunjen.

Adam istrči za njim.

— Dragi moj, počekaj me nekoliko minuta u kapiji, molim te od sveg srca — šapne grozničavo i vrati se u stan.

Majka je vikala oštrim, podignutim glasom:

— Još jedamput te pitam, gdje si bila ova tri dana?

— Već sam vam kazala, mama, da sam bila na selu kod Piotrkova, kod jedne svoje znanice.

— Zoška, ne laži! — dobaci Adam kratko, a njegove zelene, slatke oči usplamtješe srdžbom. — Ja znam, gdje si bila! — dometne tiše.

— No, gdje? — uzvikne djevojka uznemireno i podigne uplakane oči prema njemu.

— Kod Kesslera! — šapne on tiho, ali s tako snažnom boli, da je majka raskrstila ruke, a Zoška skočila sa stolca, neko vrijeme stajala posred sobe gledajući oko sebe oholim, buntovnim pogledom.

— Dakle da, bila sam kod Kesslera! Ja sam njegova draga, dakle da! — vikne strogo i s takvom odlučnošću u glasu, da se majka povukla prema prozoru, a Adam skočio sa stolca. Ona je stajala časak šuteći, gledajući u njih oholim pogledom, ali ju je čas kasnije živčani talas tako potresao, da su joj noge klonule i spustila se na prijašnje mjesto, zaridavši potresnim plačem.

Majka se sabere, priskoči k njoj, uhvati je za ruke i, privukavši je k lampi, stade govoriti brzo i grozničavo:

— Ti si Kesslerova draga? Ti, moja kćerka?

Uhvati se za glavu i stade trčati po sobe, urlajući od strašne boli.

— Isuse i Marijo! zavikne kršeći ruke u očaju.

Pristupi joj i opet, i drmajući je iz sve snage, stade šaptati glasom, koji je bio prigušen od ganuća:

— Dakle ti izleti k tetki, te šetnje, to polaženje u kazalište s prijateljicama, te oprave — sve to! A, sada razumijem! I ja sam sve to dopuštala, bila sam tako slijepa! Isuse i Marijo! Nemoj me kazniti, Bože, zbog moje sljepoće, ne kažnjavaj me, Gospode milosrdni, zbog krivnje djece moje, jer ja nisam kriva! — molila je nesabranim glasom i pala u velikoj poniznosti pred sliku Majke božje koju je osvjetljivala uljenica.

Tišina zavlada časak u sobi.

Adam je mrko gledao u svjetiljku, a Zoška stajala kraj zida zgurena, skrhana, nesretna. Suze su se kao krupni biseri prosipali iz njezinih očiju i oblivale joj cijelo lice. Neprestano je drhtala, tresla se u jecajima, kosa joj se prosula po ramenima i po čelu, a ona ju je odgrtala automatskom kretnjom ne videći ništa, što se oko nje zbiva.

Majka se digla s koljenâ, a blijedo i nabuhlo lice bilo joj je puno neumoljive strogosti i prijetnje.

— Odmah da si skinula taj baršun! — zavikne.

A kad se Zoška zakolebala, ne shvatajući, što majka želi, stade majka s nje trgati baršunastu bluzu i podere je na komadiće.

— To je tvoja sramota, ti uličarko! — vikala je, zanoseći se u bijes uništavanja; strgla je s nje sve odijelo i poderala ga u komadiće, pogazila ga s mržnjom; jurnula do ormara i izbacila iz njega i poderala sve, što je bilo Zoškino, dok je Zoška zapanjenim pogledom pratila to uništavanje i šaptala isprekidanim riječima:

— On me ljubi... obećao mi je, da će me uzeti... nisam mogla duže izdržati u tvornici... ne ću da pogibam u predionici... ne ću da budem tkalja kroz cijeli život... Mamice draga, majčice moja jedina, oprosti mi, mamice, smiluj se! — zazivala je glasno i bacila se majci do nogu. U njoj se slomio ostatak samosvijesti i svladavanja same sebe.

— Sada možeš otići Kessleru, ja više nemam kćeri — šapne majka suho, otvori širom vrata i istrgne se iz njezina zagrljaja.

Zoška, zaokupljena naglim, slijepim strahom, koji je zijevao iz majčinih riječi, i onim crnim jazom hodnika, koji je pred sobom ugledala, ustukne natrag i baci se majci pred noge s neljudskim vriskom strahovitoga straha; hvatala je njezine ruke, njezino odijelo, njezina koljena, puzala je za njom na koljenima i vapila za milost i oproštenje glasom neprirodnim i prepunim suza.

— Ubij me, samo me nemoj tjerati! Ubijte me, ljudi, jer više ne mogu izdržati! Adame, brate moj, oče moj, smilujte se!

— Smjesta da si otišla i da se nisi više nikada ovdje pojavila, jer ću te istjerati kao psa i predat ću te policiji! — siktala je majka neumoljivo, okamenjena u srdžbi, jer je u njoj odjednom od velike boli sve zamrlo, pa i samilost.

Adam je također nepomično slušao i gledao, samo su mu zelene oči izgubile strog odsjev ljutine i ovlažile se suzama.

— Odlazi! — krikne majka strogo još jedamput.

Zoška zastane na tren oka u sredini sobe i baci se mahnitim krikom u hodnik, tako da su susjedi počeli otvarati vrata i pružati glave. Pretrčala je cijelom kućom, strčala dolje na dvorište i stisla se u mračni kut ispod rascvalih bagrema i onesvijestila se od divljega, zvjerskog straha.

Adam potrči za njom i kad ju je dozvao k svijesti, šapne joj mekanim, bratskim glasom:

— Zoška, hodi k meni! Ja te ne ću ostaviti.

Ona ne odgovori ništa, nastojeći samo da mu se otme iz ruku i da pobjegne u široki svijet.

S teškom ju je mukom umirio, zamotao u neku maramu, koju je ponio iz kuće, jer je djevojka bila sva u krpama, prihvatio je čvrsto pod ruku i poveo k dorožki.

Horn, koji je čekao na kapiji, pridruži se njima.

— Tako se to dogodilo, da će zasada Zoška stanovati kod mene. Zar ne biste mogli potražiti sebi stan negdje drugdje na nekoliko dana?

— Dobro. Poći ću k Wilczeku, on ima prostran stan.

Vozili su se šuteći, samo kad su se provezli kraj Kesslerove palače, Zoška se jače pritisla uz brata i počela tiho plakati.

— Ne plači, sve će se to moći izgladiti! Ne plači, majka će se već umiriti, a s ocem ću se ja porazgovoriti! — tješio ju je i ljubio u zaplakane oči gladeći joj raščupanu kosu.

Ona je na tu utjehu i na njegovu ljubav uzvratila ogrlivši ga, sakrivši svoje lice na njegova prsa i tužeći se kao dijete tihim, isprekidanim šaptom na svoju nesretnu sudbinu i ne osvrćući se na Hornovu prisutnost.

Odmah joj spremiše stan u bratovoj sobi, jer je brat preselio u Hornovu sobu; ona se zatvorila u sobu i nije htjela da izađe na čaj, što ga je Horn priredio.

Adam joj je sam odnio čaj.

Malko je gucnula, bacila se na krevet i smjesta zaspala.

Adam je svaki čas zavirivao k njoj, pokrivao je, čim je znao, izbrisao joj maramicom lice, jer su suze tekle ispod zaklopljenih vjeđa, premda je spavala, a onda se vratio i šapnuo tihim glasom:

— Domišljate se, što se dogodilo?

— Ne, ne, i molim vas, da mi ne govorite, jer vidim, kako vas to boli. Ja ću odmah otići.

— Ostanite još časak. Čuli ste, zacijelo ste morali čuti, što se govorilo o Zoški?

— Na spletke se nikada ne obazirem, nikada ne ću da ih slušam — odgovori Horn uzmičući.

— To nisu spletke, to je istina! — reče Adam oštro i ustane s mjesta.

— Što ćete dakle sada? — zapita Horn s velikim sučešćem.

— Ovaj čas idem Kesslerovima! — šapne on tvrdo i zelene mu oči zasjaše takvim sjajem, kakav ima salivena cijev revolvera, koji je spremio u džep.

— To ništa ne koristi. Sa stokom se ne mogu obračunavati ljudski poslovi.

— Pokušat ću, a ako mi ne pođe za rukom, onda...

— Što onda? — prihvati žurno Horn, preplašen tonom prijetnje, koji je zadrhtao u Adamovu glasu.

— Onda ćemo se drukčije porazgovoriti... to će se vidjeti...

Horn mu htjede obrazlagati, ali Adam nije htio da sluša, samo kad su se pred kućom rastajali, čvrsto mu je stisnuo ruku i pohrlio prema Kesslerovoj palači.

Nije zatekao mladoga Kesslera i nitko mu nije mogao reći, gdje bi on u taj čas mogao biti.

Pogledao je s dubokom mržnjom na divne zidove palače, na njezine tornjiće, koji su svjetlucali u mjesečini, i na pozlaćene balkone, na prozore, zastrte bijelim zavjesama, i pođe k ocu u tvornicu.

Stari je Malinowski, kao obično, poput neumornoga ždrala, obilazio oko onog zamašnog kotača, koji je kao neman-ptica lepršao u mračnoj kuli, što se tresla od njegova gibanja, propadao je u zemlju, izronio iz sjene, svjetlucao se iskričavom hladnom maglom čelika i vrtio se oko sebe s tako bijesnom brzinom, da mu se nijedna kontura nije mogla primijetiti.

U tornju je tako strašno tutnjio krik stroja, da je stari zapitao sina šaptom:

— Jesi li našao Zošku?

— Večeras sam je doveo kući.

Stari ga pogleda dugim pogledom i pođe da opet obiđe stroj, namaže uljem neke dijelove, pogleda u manometar, izbri-

še valjke, koji su sikćući radili cureći uljem, poviče kroz trublju na radnike, koji su niže dolje radili i, vrativši se k sinu, reče stisnuta grla:

— Kessler!

Zubi mu se iskesiše, kao da će ujesti.

— Da, ali on je moj! Oče, ostavite ga na miru! — poče Adam žestkoo.

— Lud si! Imam ja s njim važna posla; da ga se nisi usudio taknuti, jesi li razumio?

— Razumio sam, ali ne ću popustiti.

— Da se nisi usudio! — zareži stari i podigne crne, golemе pesnice kao da će udariti. — Gdje je ona sada?

— Majka ju je istjerala iz kuće .

Starac zasikće kroz stisnute zube i smeđe mu oči padoše duboko pod čupave obrve, bacajući samo prijeteću sjenu na sivo i suho lice.

Pogurio se i polako obilazio oko kotača, koji je urlikom pjevao mahnitu himnu sputane snage, što se bijesno otimala između uzdrhtalih zidova.

Kroz male zaprašene prozorčiće zgrade prodirala je srebrna prašina mjeseca, u kojoj je kao siva sablast vrišteći plesala golema zvijer.

Adam nije mogao da dočeka još koju riječ od oca, pa ustane i krene prema izlazu.

Stari stigne za njim i na pragu mu šapne:

— Pobrini se za tu . . . ipak je to naša krv.

— Uzeo sam je k sebi.

Otac ga prihvati i željeznim ga rukama privine na prsa.

Zelene, slatke sinove oči upriješe se s velikom ljubavi u smeđe, suzama zalivene očeve oči, gledali su jedan drugome do dna duše, naskroz, i raziđoše se bez riječi.

Stari brzo obiđe stroj i od ulja zaprljanim prstima obriše oči.

V

— Čist posao, pravo zlato, velim vam. Kupio sam gradilište, koje mora, pazite, mora od mene prekupiti Grünspan pod

cijenu, koju ja budem nametnuo — razlagao je Stach Wilczek sutradan Hornu, koji je kod njega prenoćio.

— Zašto mora? — zapita Horn pospanim glasom.

— Jer moje gradilište graniči s njegovom tvornicom s dvije strane; sa strane i straga, s druge strane nalaze se gradilišta Šaje Mendelsohna, a s pročelja je ulica. Grünspan hoće da proširi tvornicu, a nema na svom tlu mjesta. Danas bi morao doći k meni; vidjet ćete, kakvo mu je lice. On se za to gradilište cjenjkao tri godine i kroz te tri godine dodavao je dosadašnjem vlasniku po sto rubalja godišnje; htio je kupiti jeftino, čekao je, nije mu se žurilo. Nekim sam čudom to doznao, dometnuo sam seljaku znatno više i kupio sam, pa ću sada ja čekati, sada se ne žuri . . . ha, ha, ha! — veselo se smijao taruć ruke, oblizujući ispupčene usne i žmigajući očima.

— Koliko je to gradilište?

— Čitava četiri jutra! Pedeset tisuća rubalja kao da već imam u džepu.

— Ako se čovjek obmanjuje, neka to čini barem pretjerano! — naruga se Horn, malko bocnut tom brojkom.

— Ja se u poslovima nikada ne varam. Grünspan hoće da gradi dva paviljona za oko dvije tisuće ljudi i kad bi morao da ih podigne na drugom kojem mjestu, makar nekoliko desetaka koračaja dalje, troškovi gradnje, uređaja i administracije podigli bi mu se dvostruko. Hoćete li još čaja?

— Molim, ako je vruć, ali vi kao budući milijunar imate vraški iskrhane šalice! — primijeti, kucnuvši žličicom po okrnjenim šalicama od fajansa.

— To je sitnica, pit će se čaj još i iz sèvreskih šalica — odgovori Wilczek nehajno. — Ostavit ću vas nasamo nekoliko minuta — reče pogledavši kroz prozor i izađe u trijem, jer se nekoliko starih, mršavih žena s košarama na ruci pojavilo među napola usahlim višnjama, što su stajale pred kućom.

Horn se međutim obazre po sobi, koja je služila za stan budućem milijunaru.

Bila je to priprosta seljačka soba s nakrivljenim zidovima, obijeljenima vapnom, nabita glina činila je pod, koji su pokrivali komadi barhentskoga saga s jarkim crvenim cvijećem; nahereni mali prozor, zastrt zaprljanom zavjesom, propuštao je tako malo svijetla, da je cijela soba s bijednim namještajem,

koji kao da je bio pokupljen sa smetišta, tonula u mraku, u kojem se jarko sjao samo veliki samovar, što je stajao na običnom seljačkom bànku s velikom badžom.

Nekoliko je knjiga ležalo na stolu među komadićima starога gvožđa, remenja i koturova s uzorcima raznobojne pamučne pređe.

Horn poče pregledavati knjige, kad začuje kroz okna uplakani ženski glas. Odložio knjigu i posluša.

— Pozajmite mi deset rubalja! Vi znate, da je Ruhla Wassermanova čestita, ali siromašna žena. Ako danas ne dobijem novaca, ne ću moći sklopiti posao i ne ću imati od čega da živim cijelu nedjelju dana.

— Novaca ne dam bez zaloga.

— Gospodine Wilczek, ja ću vam vratiti, prisižem vam svim svetinjama, da ću vam vratiti... Nemamo što da jedemo; moja mala djeca, moj muž, moja majka... svi čekaju, da im ja donesem komadić kruha! A ako mi vi ne pozajmite, odakle da im nabavim...

— Neka krepaju, što se to mene tiče.

— Rekli ste takvu riječ, tako ružnu — stenjala je židovka.

Wilczek sjedne na klupu kraj prozora i počne brojati novce, što su mu ih davale druge žene.

Po rubalj, po dva, najviše po pet, metale su pred njega u bakrenom sitnišu, po deset kopjejaka, izvučenih iz uzlova i skrovišta.

Brojao je pozorno i svaki čas odbacio po koji komad novca.

— Gitla! ova desetka nije nizašto, dajte drugu!

— Tako mi savjesti, to je dobar novac! Dobila sam ga od neke gospođe, koja uvijek kod mene kupuje narandže. Nu, a zašto ne bi valjala? Svijetli se! — klicala je popljunuvši desetičcu i brišući je pregačom.

— Dajte brzo drugu, jer nemam kada!

— Gospodine Wilczek, vi ste plemenita osoba, vi ćete mi pozajmiti... — molila je Wassermanova.

— Gospođa Stein, fali 15 kopjejaka! — zavikne Wilczek okrenuvši se k maloj staroj židovki, kojoj se tresla glava pod masnom kapicom.

— Fali? To ne može biti! Tamo je ravno pet rubalja, točno sam brojila.

— Dometnite, i gotovo! Vi uvijek tako govorite i uvijek fali, dobro se poznajemo.

Steinova poče dokazivati, da ne fali, a to je Wilczeka tako razljutilo, da je novce zgrnuo i bacio ih u pijesak pod njezine noge.

Steinova je jadikujući kupila novce iz pijeska i opet ih metala na klupu.

Wassermanova se opet primakla Wilczeku i, dodirujući mu lakat vršcima prstiju, molila tihim, plačljivim glasom:

— Ja čekam!... Znam, da će se vaša osoba smilovati...

— Bez zaloga ne dam ni rublja — reče on. — Wassermanova, pozajmite od svoga zeta...

— Zašto spominjete tog hulju? Znate, da sam mu dala s kćerkom, na stol, živoga novca čitavih četrdeset rubalja, a taj jo lopov u manje od pol godine sve potrošio! Jeste li čuli, sve je potrošio! Na što je potrošio tako velik kapital?

Wilczek nije slušao naricanje, primao je svote s procentima za prošli tjedan i pozajmljivao za slijedeći, upisujući prezimena i iznose vrlo točno u notes.

Ravnodušno je slušao jadikovanje, ne zatajujući nimalo svoga prezira prema toj gomili siromašnih žena.

Nisu ga tronule njihove pocrvenjele oči, ispijene od sunca i od zime, ti likovi u krpetinama, ta lica s izrazom vječite brige i gladi, koja su virila ispod vlasulja i prljavih marama, ni sva ta gomila bijede, koja je na žarkom suncu lamentirala između drveća, što je sahnulo, trulo, a gdjegdje se tek zelenilo na tratini, obraslo korovom, iz kojega su stršile vitke divizme i pružalo se blijedozeleno lišće velikog repuha.

Odmah iza ceste prostirao se grad kao more od crvenih kuća, dimnjaka i krovova, po kojima je treptalo sunce. Tutnjava, drndanje i fućkanje napunilo je vrt neprekidnom vrevom i drmalo drvenim, naherenim zidovima Wilczekove kuće.

Horn je začuđeno i pun živahnoga saučešća promatrao hrpu te bijede, koja je stajala pred kućom i sa sve većim ogorčenjem slušao i upućivao se u Wilczekove poslove.

Nije mogao dulje da izdrži, i kad se Wilczek, obavivši posljednji posao, vratio u sobu, Horn šuteći uzme šešir i krene prema izlazu.

— Nemojte još otići.

— Moram ići k Šaji, a osim toga reći ću istinu, da me je to, što sam malo prije tu čuo i vidio, napunilo tako dubokom odvratnošću prema vama, gospodine Wilczek... Molim vas, smatrajte da smo vam ja, a sa mnom i cijelo naše društvo, posve strani i nepoznati — reče oštrim glasom i, pogledavši ga prezirno, htjede da izađe.

— Ne ću vas pustiti, morate saslušati, što ću vam reći! — klikne Wilczek i žurno mu zakrči vrata, sav crven od srdžbe, ali je govorio mirno.

Horn mu pogleda ravno u oči i, ne skinuvši šešira sjedne i reče suho:

— Slušam vas.

— Hoću samo da vam razjasnim. Nisam lihvar, kao što ste me po svoj prilici osumnjičili, a nisam to zato, jer radim kod Grosglika i činim te operacije u njegovu korist i na njegovu odgovornost. Kažem to vama prvomu, jer se nikada prije nisam trebao opravdavati niti se ispričavati zbog svog rada.

— A zašto to činite sada?... Ništa vas ne sili na to! Ja nisam istražni sudac!

— To činim zato, da ne budem krivo suđen. Možete me ubrajati među svoje znance ili ne ubrajati, to je uzgredno pitanje, ali ne ću, da me smatrate lihvarom.

— Možete biti sigurni, da se na vas ne ćemo osvrtati.

— Kao što se u ovaj čas ni ja ne osvrćem na vaš prezir, koji čujem u vašem glasu.

— Zašto me onda zadržavate?

— Zadržao sam vas! — reče Wilczek s naglaskom. — Rekao sam za svoje opravdanje, da sam Grosglikov čovjek i da činim te operacije s njegovim novcem i u njegovu korist! Dakako, ne činim to zabadava.

— Nitko ni za najveću plaću ne bi primio funkciju da guli sirotinju.

— To se tako kaže po salonima, i pred gospođicama, jer takva fraza lijepo zvoni, a ninašto ne obvezuje.

— To je obična ljudska čestitost, a nije fraza, gospodine Wilczek.

— Može se to i tako nazvati, ne ću da se prepirem za izraze. Vi me smatrate huljom, što pomažem Grosgliku da guli sirotinju, zar ne? Dakle ja ću vas uvjeriti, da ova hulja čini

više za tu sirotinju nego vi inteligenti i različiti plemićki preostaci svi skupa. Izvolite pogledati u ovu knjigu! To je godišnji račun pozajmljenih svota i procenata, što su donijele prošle godine. Knjigu je vodio moj predšasnik, a ovdje je moja knjiga, koja se vodi od nove godine. Uporedite brojke zajmova i dohotka.

Horn gotovo nehotice baci pogled i primijeti, da je zbroj dohodaka u drugoj knjizi bio za polovicu manji nego u prvoj.

— Što to znači, zašto?

— To znači, da ja uzimam za sto i pedeset procenata manje nego moj predšasnik. To znači, da ja, kako račun dokazuje, dajem sirotinji iz svoga džepa od sto do dvjesta rubalja mjesečno, jer je baš tih sto i pedeset procenata sačinjavalo moju posebnu nagradu. Odrekao sam se nje i u tome ne tražim nikakve dike.

— Poklanjate im njihove novce, to je odista velika milost.

— Vi govorite kao čovjek, koji nema pojma o poslovima.

— Ne, nego kao čovjek, koji ne smatra junaštvom, ako netko uzima sto i pedeset postotaka mjesto trista.

— Dobro, ne ćemo o tom govoriti! — klikne Wilczek i sa zlovoljnom kretnjom baci knjige u željeznu blagajnu, koja je stajala u kutu, i počne bubnjati po stolu, gledajući u višnje, koje su se njihale iza prozora.

Bio je vrlo mrk, jer se bojao da će Horn raznijeti taj glas o lihvarskim operacijama po Lodzu i da će mu to zatvoriti vrata kolonije i nekih drugih poznatih kuća.

Horn ga je pozorno promatrao i zaboravio na odlazak; ogorčenje je ustupilo mjesto radoznalosti, s kojom je slušao Wilczeka. Sada mu se činio on posve drukčiji: iz njega je izbijala neka silna snaga, koju dosele nije primjećivao, jer mu nikada nije posvećivao naročitu pažnju.

— Ah, vi me gledate kao čovjeka, kojega prvi put vidite.

— Priznajem vam, da vas prvi put pozorno promatram.

— Čudan primjerak, zar ne? Seljačina s prljavim nagonima, obični židovski sluga za sve i sva; rugoba, nitko i ništa, ništarija! Što se može, gospodine, nisam se rodio u palači, nego u običnoj kolibi; nisam lijep, nisam ugodan, nisam vaš i zato su i moje odlike, ako ih imam, zapravo pogreške, mane, pa

zato i pozajmljujete od mene novaca — dometne sa smiješkom, a sitne mu oči zatreptaše ironijom.

— Gospodine, evo došla je Wassermanova! — klikne dječak kroz vrata.

— Wojtek, neka krenu na kolodvor, daj ovaj tovarni list Anteku, za pol sata ću biti na stanici. Reci Wassermanovoj, neka uđe!

Wassermanova je donijela šabeske svijećnjake i veliku garnituru od jantara kao zalog za deset rubalja, koje joj je Wilczek isplatio, odbivši unaprijed rubalj procenta za sedmicu dana.

— Reći ćete, da je to lihva, zar ne? A da joj nisam dao tih novaca, umrla bi od gladi. A takvih žena, koje žive od novca pozajmljenog od nas, ima u Lodzu nekoliko desetaka, a svaka od njih ima djecu, majke, muževe, koji se mole ili su šeprtlje.

— Drugim riječima: ljudsko bi vam društvo moralo biti još zahvalno zbog te neumorne dobrotvornosti?

— Ono bi nas moglo ostaviti na miru, dok ga besplatno usrećujemo.

Nasmije se srdačno i vrlo ciničkí.

— Gospodine, dolazi onaj židov Grünspan! — klikne dječak kroz vrata.

— Ostanite još časak, da budete svjedokom vrlo vesela prizora.

Horn nije dospio da se usprotivi, jer je u taj čas unišao Grünspan.

— Dobar dan, gospodine Wilczek, vi imate goste, možda smetam! — vikne još s praga, ne vadeći cigaru iz usta i pružajući ruku na pozdrav.

— Izvolite samo: Ovo je moj prijatelj, gospodin Horn — predstavi Wilczek.

Grünspan brzo izvadi cigaru iz usta i baci pronicav pogled na Horna.

— Vi ste radili kod Bucholca? — zapita prilično milostivo.

— Vi ste sin Horna et Webera u Varšavi? — zapita po drugi put, kad nije dočekao odgovora na prvo pitanje.

— Da.

— Vrlo mi je drago. Ja sam u poslovnoj vezi s vašim ocem.

Pruži ruku i vrlo milostivo dotakne vršcima prstiju Hornovu ruku.

— A ja sam k vama, gospodine Wilczek, došao na šetnju, kao susjed.

— Danas je vrlo ugodan zrak. Sjednite — zamoli ga Wilczek toplo i nije mogao zatajiti svoju radost zbog tog Grünspanovog posjeta.

Grünspan oprezno odgurne krila dugačkog haljetka i sjedne ispruživši pred sebe noge, obuvene u čizme do koljena i podigne lukavo, utovljeno lice, koje se sjalo od masti.

Sitne crne oči neprekidno su letjele po sobi i pogledavale kroz prozor u vrtić, zaustavljale se na crvenim zidovima tvornice, što su se dizali blizu postrance, i vraćale se ispitujući Hornovo lice letimično, a Wilczekovo vrlo pozorno.

Okruživao se gustim oblacima dima, nakašljavao se, smještao se na stolcu ne znajući, kako da započne.

Wilczek je također šutio, šetao se po sobi, smiješio se, lakomo oblizivao ispupčene usne i bacao značajne poglede na Horna, koji je sjedio namršten i pratio riječi i ponašanje Wilczekovo.

— Kod vas je kući ugodna hladovina — poče tvorničar, brišući kockastom maramom uznojeno lice.

— Prozore zastire vrt, pa ne propušta sunca. Jeste li vidjeli moj vrt, gospodine Grünspan?

— Nisam dospio. Kada bih i da ga pogledam? Čovjek je uz te poslove upregnut kao konj u kola.

— Ako gospoda žele, mogli bismo izaći na zrak. Pokazat ću vam svoje polje i vrt, hoćete li?

— Dobro, vrlo dobro! — usklikne Grünspan živahno i pođe naprijed.

Obiđoše tijesno dvorište, puno rupa s gnojem, gomilâ đubreta, starih naćava i dasaka i hrpâ staroga gvožđa, lima i starih lonaca, koje su dva čovjeka tovarila na velika kola.

S jedne strane dvorišta bile su jadne šupe, pokrite slamom, slupane od natrulih dasaka, a u njima su bile bačve s cementom, s druge su pak strane stajale odrpane staje, koje su se protezale uz zidove Grünspanove tvornice.

— Nisu baš za utrke! — klikne Wilczek smijući se, kad je vidio, kako Horn nevoljko gleda u staji na jadnu zgebavu kljusad, koja je stajala spuštenih glava.

— Tu nije ugodan miris — primijeti tvorničar i usrkne tankoćutnim nosom zrak.

Zatim su pogledali komad pustoga polja, čistoga pijeska, s kojeg su vjetri odnijeli sve biljno zelenilo, te se pijesak žutio kao da je posut okerom.

Velike gomile smeća, izvezenoga iz grada, po kojima su njuškali mršavi psi, protezale su se uzduž tvorničkog zida, što se pružao do polovice dužine polja.

— Zlato, a ne zemlja! Luk ovdje raste kao mačje glave! — primijeti Wilczek i ironički se nasmiješi.

— No, i lijep je odavle pogled — reče Horn i pokaže prema gradskim šumama, koje su stajale u plavkasto-opalnim maglama sunca, i na plave talase, što su se dizali preko raži, ispred koje su se dizali crveni vratovi tvorničkih dimnjaka.

— Što vi to govorite, kakav krajolik! To su gradilišta na prodaju! — klikne Grünspan živahno, razdražen Wliczekovom ironijom.

— Imate pravo, ali moje je polje još finije, jer se nalazi tik uz vašu tvornicu i gotovo da je u gradu. Tu bi se mogao podići lijep park . . .

— Podignite ga, barem će moji radnici imati gdje da se na blagdane odmaraju . . .

Vratiše se pred kuću i sjedoše na klupu.

Horn se s njima oprostio i otišao, a oni su neko vrijeme šuteći sjedili i prenavljali se jedan pred drugim, kao da uživaju u zraku zasićenom dimom i vonjem iz dubokih jaraka, punih oštrih tvorničkih ispirina.

Cestom su se u neprekidnom lancu vukla kola s opekom i dizala zagušljivu crvenkastu prašinu, koja se spuštala na lišće višanja i po travi, a od Grünspanove su tvornice neprestano udarale gvalje crnoga dima i provlačile se između drveća u vrtiću, prostirale nad njim prljavi, sivi baldakin, kroz koji je jedva prodiralo sunce.

— Imao bih mali posao s vama — započe Grünspan prvi.

— Znam i kakav, spomenuo mi je već moj prijatelj Moric Welt — prihvati Wilczek.

— Kad već znate, hajde da se porazgovorimo kratko i brzo — reče tvorničar nehajno.

— Dobro. Koliko dajete za ovo gradilište, koje vam je tako potrebno?

— Nije mi potrebno! Ja bih ga kupio samo zato, da srušim tu ružnu kolibu i da posiječem to drveće, koje mi smeta, jer zbog njega ne mogu iz svoga stana da vidim šumu. Ja vrlo volim šumu.

— Ha, ha, ha!

— Vi se vrlo ugodno smijete; dobar smijeh priličan je komadić zdravlja — primijeti Grünspan svladavajući nestrpljivost. — Ali ja nemam vremena, gospodine Wilczek — reče i ustane s klupe.

— Ni ja isto tako nemam vremena, jer moram na kolodvor.

— Dakle naš posao?

— No, koliko dajete?

— Ja volim brzo rješavati poslove. Dat ću vam za ovo smetište dvaput toliko, koliko ste vi platili seljaku — reče Grünspan brzo i pruži ruku na pristanak.

— Ja nemam vremena, gospodine Grünspan, a vi se sa mnom šalite.

— Dat ću vam pet tisuća rubalja, no, pristajete li?

— Srdačno vam zahvaljujem za susjedsku posjetu, ali ja se zbilja žurim, jer su kola otišla već davno na stanicu i čekaju me.

— Reći ću vam posljednju riječ: deset tisuća rubalja, odmah, na stol, dakle, hoćete li?

Prihvati Wilczeka za ruku i pljesne mu po dlanu u znak svršene pogodbe.

— Ne ćemo se pogoditi, jer nemam vremena za zabavu.

— Gospodine Wilczek, to je lopovština! — klikne on strastveno i odskoči za nekoliko koračaja.

— Gospodine Grünspan, vi niste posve zdravi!

— Zbogom!

— Do viđenja! — dobaci Wilczek i sa zadovoljnim smiješkom otprati tvorničara, koji je sav bijesan bacio cigaru na zemlju i žurno pošao preko vrta, da su mu krila haljetka lepršala i udarala o drveće, zadijevala se o grmlje ogrozda, što je rastao kraj staze.

— Još ćeš se ti vratiti! — šapne Wilczek za njim ironički i veselo protare ruke.

Ispije čaj, spremi hrpe sitnoga novca u blagajnu, preodjene se u elegantno odijelo, namiriše se, pred otrcanim zrcalom istisne sebi nekoliko prištića s lica i sav elegantan, sjajan od radosti pođe na kolodvor.

VI

Visoka željezna ograda, obzidana kamenim stupovima, načinjena u obliku grma, puna ispreplетenih stabljika, lišća i cvijeća sa zlatnim laticama, dijelila je tvornicu Šaje Mendelsohna od ulice. Iza tog savršeno stiliziranoga grmlja pružao se pojas crnkastozelene tratine, na kojoj je cvalo nekoliko džbunova crvenih božura.

Glavna tjelesina tvornice dizala se malko dublje, kao golema masa četverokatne zgrade od neožbukane opeke, a uglovi su bili urešeni mnogobrojnim tornjićima u obliku sredovječnih bastiona.

Velika ulazna vrata, gotovo remek-djelo bravarskoga umijeća, nalazila su se u ogradi po strani od glavnoga dijela tvornice, a vodila su u velika unutrašnja dvorišta, ispresijecana četverospratnim paviljonima kao kakva golema mreža od četverokutova, posred kojih su se poput vitkih jablana dizala crvena zjala dimnjaka, što su nad tom jakom tvorničkom utvrdom prevlačila sivu koprenu dima.

Kraj glavnih je vrata stajala glavna tvornička poslovnica, pročeljem okrenuta prema ulici.

Horn je s nekom plahošću ušao u čekaonicu i kad je upisao prezime i vrstu posla, zbog kojega dolazi k Šaji, na naročitom arku, što mu ga je pružio podvornik, sjedne čekajući svoj red, budući da je čekaonica bila natrpana strankama.

U sobi je vladala polutama, premda je bio vrlo sunčan dan, jer je jedan prozor gledao u park i bio zastrt bagremovim grmljem, što je zavirivalo u okna ružičastim očima cvijeća, čim bi duhnuo vjetar.

Kroz otvorena vrata, koja su vodila u poslovnicu, u mutnom, žućkastom svijetlu plina, vidjelo se nekoliko pognutih glava,

a iza njih red uskih prozora, koji su gledali u tmurne crvene zidove tvornice.

Pred mračnim zidovima, obloženima drvom, stajali su redovi crnih ormara, sličnih sarkofazima.

Oštar vonj sirove pređe i klora zasićavao je zagušljiv, vruć zrak.

Vladala je gluha tišina.

Svi su se kretali automatski, hodali na prstima, šaptali u pola glasa, samo je snažni, udaljeni šum uposlenih tvornica tresao zidovima i ljuljao jezičkom plina.

Grupa ljudi stajala je u sredini čekaonice, razgovarajući se tiho i ne osvrćući se na ovu sivu svjetinu, koja je sjedjela po klupama, skrivala se u sjeni ormara, u dubokoj udubini prozora, na onu svjetinu iz najrazličitijih sfera, koja je tražila zaposlenje. Ti su se ljudi svaki put, kad bi se otvorila vrata, što vode u Šajin kabinet, dizali sa sjedala nesvijesno i bacali poglede, upaljene od grozničavog čekanja, u nutrašnjost kabineta, gdje su kraljevali milijuni.

Vrata su se zatvarala brzo i bez buke, a ljudi su se opet spuštali na stara mjesta, gledajući bez misli u prozor, u ružičasto cvijeće bagrema, kroz koje su se vidjele konture Mendelsohnove palače, sjajne u lipanjskom suncu od pozlaćenih balustrada, balkona i mletačkih prozora.

Podvornik je svaki čas otvarao vrata kabineta i prozvao koje prezime, a ono bi poskočilo i potrčalo na poziv s grozničavom nadom, ili bi se odijelilo od grupe, što je stajala, i pošlo polako, ne žureći se.

I svaki je čas izlazila iz kabineta neka ugledna stranka, kakav veliki trgovac, kojega su otpraćali do vrata s dužnim poštovanjem, koje pripada novcu — i svaki su se čas iz kabineta šuljali jadnici, koji su, ne gledajući ni u koga, blijedi, nesigurnim korakom žurno odlazili.

Svaki su čas čekaonicom prolazili različiti činovnici i tvornički namještenici, gubeći se u poslovnici.

Kroz vrata kabineta neizrazito se čuo žamor razgovora, katkada zvonce telefona, a kadšto bi se tik iza vrata čuo promukli glas samoga Šaje, a tada bi i u poslovnici i u čekaonici sve tako zamuklo i okamenilo se, da se čulo pištanje plinskih svjetiljaka i štropot kola, koja su ulazila u područje tvornice.

Vrata kabineta naglo se otvoriše i istrči, s velikim trbuhom, malom glavom i tankim poput štapova nogama, Stanislav Mendelsohn, najstariji Šajin sin i glavni ravnatelj tvornice. Potrči u poslovnicu i napadne na nekog mršavog oficijala.

— Ja vas pitam, što ima to da znači! — viknu on iz svega glasa i turi pasoš pred preplašeno lice činovnika, koje kao da je bilo prevučeno irhom.

— Takav mi je pasoš izdao ured za vas, gospodine direktore, pa sam takav i donio.

— Vi nemate pameti! Nemate takta! Vi me naumice šikanirate, kad mi donosite takve besmislice! Što? Zar niste čitali?

— Čitao sam. Ali kad su napisali: Šmul Šajević Mendelsohn sa ženom Ruhlom, nazivanom Regina, nije u mojoj moći, da im to zabranim.

— Vi ste pravo pravcato govedo, to vam ja velim! Smjesta da ste otputovali u Piotrkov i donesite mi pasoš pristojno ispunjen. Ja ne pitam, koliko će to stajati, samo velim, da ga moram imati sutra o podne, jer sutra putujem brzim vlakom. Krenite odmah! No, gospodo moja, zar to nije stvar skandalozna, smiješna, naprosto podla, da mene, doktora filozofije i kemije, mene Stanislava Mendelsohna, nazovu Šmulom, a moju ženu Reginu Ruhlom! — vikao je ogorčeno činovnicima. — Šmul Šajević Mendelsohn sa ženom Ruhlom, nazivanom Regina! — ponovi besvijesno i velikim koračajima, ljuljajući se kao slon na tankim nogama, pretrči preko poslovnice, tužeći se strastveno svima i svakome napose.

Najstariji su mu odobravali jednosložnim riječima, a mlađi se tupim, besmislenim pogledom zagledavali u njega.

On bi još nastavio sa svojim jadikovanjem na nepravdu i krivicu, koju su mu nanijeli, ali uto je oštro zazvonilo električno zvonce i iz kabineta se čuo Šajin glas, koji je bio malko prigušen nečijom vikom:

— Vratari!

— Neka me se samo taknu prstom, tako ću im tikve porazbijati, kao i tebi, stari lopove! Odavde se ne ću maknuti, dok mi ne isplatite sve! — vikao je iz puna grla neki niski četverouglati čovjek, mašući metalnim linealom, što ga je uzeo s pisaćega stola.

Svojim je tijelom zaglavio vrata i nije ih dao zatvoriti niti sebe izbaciti od vratarâ, koji su zastali u nekoj udaljenosti, ne znajući, što da rade.

— Zovnite policiju! — zapovjedi Šaja hladno i povuče se, jer je kroz otvorena vrata gledalo taj prizor nekoliko pari očiju.

— Gospodine Piotrowski! — govorio je brzo Stanislav, ušavši brzo u kabinet. — Ne vičite, jer se mi toga ne ćemo preplašiti. Dobili ste, što vas ide, za fušerski posao ne plaćamo, a ako se budete derali, mi već imamo umirujuće sredstvo.

— Dajte mi mojih petnaest rubalja!

— Ako ti nije po volji, uzmi natrag lijevke i odlazi, dok si čitav.

— Što ćeš ti meni govoriti »ti«, šugavče jedan?! Ja ne pljačkam ljude kao ti, ja sam pošten obrtnik. Pristali ste na četrdeset rubalja, a plaćate dvadeset i pet, a ako ne pristanem, neka uzmem svoju robu. Lopovi, pijavice!

— Napolje s njim i na ekspoziturul — vikne Stanislav.

Podvornici se baciše na čovjeka i svladaše ga.

On se bacao i otimao kao uhvaćena zvijer, ali je podlegao premoći i išao kroz čekaonicu mirno, samo kunući iz svega glasa vrlo bučno i bujno.

U kabinetu zavlada šutnja.

Šaja je gledao kroz prozor u park, obliven suncem, i u tratinu, koja se iskrila cvjetovima tulipana kao halcedon.

Stanislav je hodao i fućkao držeći ruke u džepovima.

— To je sve bilo tebi namijenjeno, Stanislave — reče stari i sjedne za pisaći stol, koji se nalazio nasred sobe.

— Moguće, ali to ga stoji petnaest rubalja i koja dva mjeseca zatvora.

Ironički se nasmiješi i natakne cviker, jer je vratar najavio Horna, na kojega je napokon došao red.

Horn se nakloni i šuteći izdrži pronicavi Šajin pogled.

— Od danas ćete biti kod nas. Müller mi je o vama dao dobre izvještaje, pa vam dajemo mjesto. Znate li engleski?

— Tim sam jezikom vodio dopisivanje kod tvrtke Bucholc.

— Ispočetka ćete to isto raditi i kod nas, a kasnije ćemo vas upotrebiti za nešto drugo. Prvi mjesec za pokus... zar ne?

— Dakako, pristajem — prihvati Horn brzo, bocnut tim nagovještajem, da će cijeli mjesec dana raditi badava.

— Ostanite, porazgovorit ćemo se malko; ja poznam tvrtku vašega oca.

Ali razgovor im je prekinuo Wysocki, koji je već nekoliko mjeseci bio kod Šaje tvornički liječnik. Unišao je, kao obično, žurno i odmah pristupio k poslu.

— Sjednite, doktore, izvolite! — poče stari.

Ali Stanislav ga preteče i sjedne sam, a više stolica nije bilo u kabinetu.

— Ja sam vas pozvao doktore, u maloj stvari, koja je doduše vrlo važna — reče Stanislav i turi ruke duboko u džepove od hlača, izvukavši iz njih šaku zgužvanih recepata i dugački račun. — Danas su mi poslali i recepte za posljednju četvrt. A kako ja volim sve pregledavati, to sam, pregledavši račune, došao do nekih zaključaka, koji su zapravo ono, zbog čega sam vas pozvao.

— Vrlo sam radoznao.

— Račun je velik. Cijela tisuća rubalja za četvrtgodište! To mi se čini svakako previše.

— Kako da to shvatim? — klikne Wysocki živo vrteći brkove.

— Umirite se i primite moje riječi onako, kako su rečene, to jest, da je račun prevelik i da je previše izdano...

— Što ja tu mogu učiniti! Radnici boluju, nesretni su slučajevi česti, pa se moraju liječiti.

— U tome se slažemo, samo se pita: kako da se liječe?

— Kako, to je moja stvar.

— Nema sumnje, da je to vaša stvar, zato vas i držimo, ali meni je stalo da načina liječenja, do metode, koje se vi držite — reče Stanislav malko podignutim glasom, ne gledajući u Wysockoga, nego je samo omatao oko prsa vrpcu od cvikera. — Napokon, radi se o tome, kakvim ih sredstvima vi liječite.

— Onakvim, kakva su na raspolaganju medicini — odgovori Wysocki prilično oštro.

— Na primjer, recept prvi skraja, da vidimo, stoji rubalj i dvadeset kopjejaka; to je vrlo skupo, to je bezuvjetno preskupo za radnika, koja zarađuje pet rubalja na tjedan. Mi toliko ne možemo za njega plaćati.

— Da imam isto tako uspješna i jeftinija sredstva, ja bih ih upotrebio.

— No, ako su preskupa, onda ih uopće ne treba upotrebljavati.

— Onda je bolje, da se uopće ne liječe.

— Samo mirno, gospodine Wysocki, molim, izvolite sjesti. Porazgovorit ćemo se kao dobro odgojeni ljudi, gentlemanski. Ovdje ste opet propisali originalnu emsku vodu. Radnik je ispio dvadeset boca, to znači: deset rubalja. Smatrate li, da mu je pomogla ta voda? — zapita ravnatelj malko ironički, šećući se po sobi i igrajući se cvikerom.

— Ozdravio je i već mjesec dana radi u tvornici.

— To je vrlo utješljivo, vrlo, ali zar vi ne držite, da bi on ozdravio i da nije pio tu emsku vodu, što?

— Ozdravio bi, ali za to bi trebalo dvaput toliko vremena, i odlazak na selo.

— Trebalo mu je toplo preporučiti odlazak na selo, pa nas ne bi stajao deset rubalja više, a isto bi tako ozdravio.

— Dakle o čemu se radi? — zapita Wysocki živahno, kuckajući se po kaputu i vrteći brčiće.

— Prije svega o tome, da ja lično ne vjerujem u ta različita apotekarska sredstva, ne vjerujem u medikamente, ne vjerujem u to natrpavanje ljudskih organizama stranim tijelima, jer nas to skupo stoji; to je važna stvar, a što sve skupa nikomu ne pomaže, to je još važnije! Bolesnika prepustiti prirodi, jer je priroda majstor, to je princip, kojega biste se po mom savjetu trebali držati ubuduće, kad liječite naše ljude. Imam na umu njihovo dobro više, nego naše.

— To ste mi sve mogli reći bez tolikog okolišanja! — šapne doktor ljutito.

— Dakle ću vam ponoviti: mi se ne možemo igrati filantropije!

— A ja ne mogu bolesnika prepustiti samo spasonosnoj prirodi, pa smatram bezuvjetno potrebnim, da se toj prirodi pomogne, makar to bilo i skupim sredstvima, jer mi savjest ne dopušta tjerati na posao one, koji se još nisu potpuno izliječili, pa ja mogu i smjesta napustiti svoje mjesto kod vas.

— Ali doktore! Kako ste vi neuviđavan čovjek! O svemu se ipak može govoriti otvoreno i prijateljski. Vi ste jednoga

mišljenja, a ja drugoga. Sjednite, molim vas, i zapalite cigaretu! — reče Stanislav, oduzme mu šešir, gotovo ga posadi na stolac, gurne mu u ruku cigaretu i pruži šibice.

— Gospodine Wysocki, danas se vraća moja kćerka s gospođicom Grünspan. Malo prije sam primio depešu iz Aleksandrova; žele, da ih vi dočekate na kolodvoru — govorio je radosnim glasom Šaja čitajući brzojavku.

— Požurile se gospođice, jer koliko ja znam, trebalo je da se vrate tek u nedjelju.

— Luđakinje! — šapne Stanislav.

— To je iznenađenje, jer Mela hoće da bude na imendanu kod gospođe Trawińske.

— No, hoćete li se naći na stanici?

— Vrlo rado.

— Onda biste se mogli zajedno sa mnom povesti na kolodvor u pet sati.

— Dobro. Sada idem u ambulatorij i odmah ću se vratiti.

Stanislav ga otprati do vrata i na oproštaju mu stisne vrlo čvrsto ruku.

— Stanislave, ostavi Wysockoga na miru, njega protežira Ruža, ona osjeća neku slabost prema njemu.

— Neka ona osjeća prema njemu slabost, neka ga prima, neka se s njim vozi na šetnju, ako je to zabavlja, ali zašto da mi to još plaćamo gotovim novcem?

— No, mir! mir! Telefoniraj kući, neka mi dovedu djecu, povest ću ih na kolodvor; malo će se provesti i dat ću im igračke.

Sluga svečano najavi nekog gospodina Staržu-Starzewskoga, koji je unišao vrlo tiho i, pritiščući šešir uz prsa, klanjao se vrlo otmjeno.

Ljubezan je smiješak lebdio na njegovom duguljastom i mršavom licu bez brkova, a ukrašenom plavim zaliscima à la knez Józef Poniatowski; plave oči, koje kao da su mu bile kuhane, dizao je s izrazom dubokog zadivljenja; plava i vrlo prorijeđena kosa oblijepila mu je suhu šiljatu glavu jedva primjetljivim maškom; a i glas mu je bio plav, tako razvučen i bez zvuka, da se jedva čuo.

— Ja sam Starža Starzewski! Grof Henryk je već pisao gospodinu predsjedniku za mene.

— Izvolite sjesti. Istina, nemate gdje sjesti, no pa svršit ćemo posao stojećki. Moj susjed, grof Henryk, pisao mi je i govorio o vama... Što zapovijedate?

— Vi znate, gospodine predsjedniče, da je Henryk moj bliži sestrić; on je naime brat od tetke mojoj majci... — Obustavi glas, instinktivno pritisne šešir na prsa s obje ruke i pogleda očima u Šaju.

— To mi je vrlo drago...

— Moj Staržów leži kraj sestrićevih dobara; to je zlatna jabuka, ali... kako je nadošao čitav niz vrlo teških godina za poljodjelstvo... Vi znate, kako nam konkurira Amerika... Moram napomenuti, da je Staržów bio u našem posjedu četiri stotine godina.

— Dugotrajni zalog! — promrmlja Šaja, griskajući nokte, jer ga je uzrujavalo to sporo govorenje, koje se s naporom izvlačilo.

Starža je dalje pričao o nesrećama i o tome, kako je potrebno da on provede nekoliko godina na jugu; nehotice je upletao pojedinosti o svom domaćem životu, o svom zdravlju, prenosio se s noge na nogu, stiskao šešir, žmigao vjeđama, na kojima nije bilo trepavica, i sam je sebi odobravao.

— Dakle... koja je vaša struka i kakvo namještenje tražite? — prekine ga Stanislav.

— Ne smetaj gospodinu! To je moj sin — predstavi ga Šaja Starži, koji je na taj strogi način govora podigao začuđene oči i promatrao lice Stanislava i Horna, što su stajali kraj prozora, ali nakon predstavljanja nasmiješi se anemički i s poštovanjem se nakloni.

— Svršio sam škole u Chyrovu, u Galiciji...

— Kod Jezuita! — šapne Stanislav ocu nagnuvši se preko stola da dohvati cigaretu.

— I premda je program tih škola opsežan, ipak je samo općenit... Zatim sam polazio nekoliko fakulteta, ali nekako nisam mogao da nađem sebi struku, koja bi me mogla oduševiti, pa mi je tako nekako prošlo... — ispričavao se Starža, smiješeći se dobroćudno i opet je prešao na pričanje o ekonomiji, o prilikama, zašto je prodao imanje, o traženju podesnoga zanimanja, o uzgajanju kunića i t. d.

— Vrlo žalim, što ne mogu mom dragom susjedu grofu Henryku da išta učinim, jer nemamo u našoj tvrtki nikakvih mjesta, koja bi odgovarala vašim sposobnostima i podrijetlu. Doduše, prazno je mjesto knjigovođe, imamo slobodno mjesto za tehničara, ali sve to nije za vas. Plaće male i struka, koju treba poznavati. Možda biste se mogli javiti na godinu, jer ćemo narednoga proljeća povećati tvornicu, pa bi se možda našlo kakvo mjesto...

— Doista, žao mi je... što... što... A možda bi to mjesto knjigovođe... Jer, poštovani gospodine predsjedniče, znate, ja bih vrlo nužno trebao... da se uputim u knjigovodstvo...

Zacrveni se i zašuti.

— Šest stotina rubalja na godinu i dvadeset sati rada na dan. Ne, nikada ne bih dopustio, da se tako zaposli sestrić mog dragog susjeda, grofa Henryka! — izgovori Šaja brzo i da se što prije riješi plemića, koji je grčevito stiskao šešir uz prsa, mucao besmislene riječi i kuhanim, preneraženim očima pogledavao u prisutne, ustane i vrlo ga udvorno otprati do vrata.

— Možda biste mogli pokušati sreću kod gospodina Borowieckoga; on gradi tvornicu i zacijelo treba ljudi... — savjetovao ga je prijateljski na oproštaju, klanjao se za njim ironički i prasnuo u podrugljiv smijeh, kad je sjeo na svoje prijašnje mjesto.

— Zašto ne pođe k svojim odgojiteljima?... Mogli bi mu dati kakvo namještenje u diplomaciji — naruga se Stanislav.

— Gospodine Horn, vi znate, zašto ne dajemo mjesta gospodi Staržama Starzewskima, a dajemo ga vama, jer smo mi demokrati. Ovakav grofovski sestrić, to je velika aristokratska propalica, to je krasan komad čovjeka, koji treba da se vozi u kočiji, za paradu! A u tvornici treba raditi i biva svašta i koješta, pa kad bi se takvom gospodinu štogod desilo, da, recimo, slomi nokat svojom krivnjom, ali u našem poslu, smjesta bi se svi evropski dvorovi za njega zauzeli. A zar nama treba takva diplomatska afera? Mi volimo ljude skromne, ljude, koji nemaju grofovskih sestrića...

Zatim uđoše dame, kojima je Stanislav pošao nekoliko koračaja u susret, a Šaja se digao sa stolca.

Bila je to Endelmanova s Trawińskom. Došle su s molbom za potporu u svrhu ljetnih kolonija za radničku djecu.

Endelmanova je vrlo slikovito prikazivala bijedu tih tisuća djece, što gniju u podzemljima, bez sunca i bez zraka.

Ustrajno je lepezom hladila napudrano lice, popravljala zlatne narukvice i kosu, vrlo vješto friziranu, a njezina siva usta, slična izgaženim stepenicama, nisu se ni načas zatvarala.

Trawińska, danas vanredno lijepa, vitka, sjajna, šuteći je promatrala crvene jastrepske Šajine oči i njegove prste, slične štapićima, kako su nestrpljivo prebirali po pisaćem stolu, ili je bacala poglede na Horna.

— Rojza, a tvoj Berek mnogo daje za siromahe? — prekine Šaja Endelmanovu, jer nije mogao dočekati kraja.

Imena je izgovorio sa zlobnim naglaskom.

— Daje mnogo, daje neprestano, samo što on ne voli da se hvali! — klikne Endelmanova, ljuta na Šajinu brutalnost.

— Ja opet volim, neka ljudi znaju, što ja dajem. Dobro, dat ću za te kolonije sto rubalja. Ta djeca mogu imati mnogo svježega zraka za sto rubalja! Gospodine Horn, molim vas, donesite iz blagajne, ovdje je nalog.

— A kad biste htjeli dati nepotrebne ostatke pamuka za rublje djeci, bile bismo vam vrlo zahvalne — poče Trawińska niskim, vanredno melodičnim glasom.

— Što će im rublje na selu? Ja sam na svojim dobrima vidio seljačku djecu, išla su gotovo bez odijela, i to im je jako koristilo zdravlju.

— Gospodin Knoll dao je pet komada šarene robe.

— Knoll može dati pedeset, ako mu je po volji, a ja ne mogu dati više od... šest... no, pet komada bijele! Stanislave, napiši nalog magazinaru, da izda četiri komada! — uzvikne Šaja brzo i ljutito.

— Zahvaljujem vam srdačno u ime te siromašne djece.

— Nije to vrijedno! Dajem sto rubalja i četiri komada bijele robe, ali molim vas, gospođe, neka u novinama bude jasno napisano, da je Šaja Mandelsohn dao za ljetne kolonije sto rubalja i četiri komada robe. Ja se ne hvalim, ali neka ljudi znadu, da imam dobro srce...

Endelmanova mu opet poče deklamirati patetičnu zahvalu, a Nina se obrati k Hornu, koji je stigao s novcima.

— Danas sam vam poslala poziv, ali vas još jednom molim, da dođete sutra popodne k nama. Ne ćete zaboraviti?

— Ne, i doći ću s najvećim užitkom.

Dame izađu, a Stanislav časak kasnije reče Hornu:

— Imate lijepa poznanstva! Ta gospođa Trawińska prava je kutija bonbona.

— A ta Rojza izgleda kao napudrana krava. Da Endelman im toliku pamet, koliki mu žena ima jezik, imali bi još dvaput toliki imetak — reče Šaja odlučno i obrati se prema jednom debelom trgovcu u haljetku, koji je oko pojasa nabran, a imao je lukavé kose tatarske oči.

Šaja je bio tako nametljivo uljudan prema njemu, da mu je odstupio svoj fotelj, a Stanislav mu primaknuo cigaru i sam ga poslužio vatrom.

Iza trgovca je došla cijela galerija figurâ.

Horn je jedva dočekao kraj, pa čim je izašla posljednja stranka i dobio od Šaje dopuštenje da ode u tvorničke prostorije, pođe da potraži Malinowskoga, da sazna, što je sa Zoškom.

Zatekao ga je u golemoj predionici kraj stroja, koji se žurno popravljao, dok se cijela dvorana tresla od rada.

Fina je prašina zastirala konture strojeva i ispunjavala dvorane sivkastim oblakom, u kojem su izgledali ljudi i stvari kao kakve prikaze.

Sunce je zasipalo dvoranu kroz staklene krovove tolikom žegom, da je znoj potokom curio radnicima s lica; vrućina je bila zagušljiva i zasićena vonjem mazila i ulja.

— Od danas sam u vašoj tvornici — reče Horn.

— Tako, to je dobro! odgovori tiho Adam Malinowski, nagnuvši se nad jedan dio stroja, koji je vijcima zavrtao bravar, i nije se više oglasio, jer su počeli brzo sastavljati stroj, mazati ga uljem i iskušavati, a malo kasnije, spojen s glavnom transmisijom, počeo je da radi zajedno s drugima.

Malinowski je neko vrijeme pratio kretanje stroja, zaustavio ga načas, pregledavao pređu, što se na njemu odmotala, i tek je nakon tog ispitivanja otišao u drugi prolaz između strojeva i povukao za sobom Horna.

— Kako sestra? Jeste li je vidjeli u podne? — zapita ga malo kasnije Horn na uho, jer je siktanje predionica, trešnja, zujanje transmisija i teških lomot kotača napunio dvoranu

strašnim vriskom, u kojem se nisu mogli razabrati pojedini glasovi.

— Ne, ne... ne — šaptao je Malinowski bolno.

Uđoše u malu staklenu sobicu, iz koje se vidjela cijela dvorana, ispresijecana odozgora mrežom transmisija, a odozdo pomičnim konturama strojeva, zastrtih pamučnom prašinom.

— Što vam je? — zapita Horn primijetivši, da je Adam stisnuo usta i da se zagledao pred sebe.

— Ništa... što bi mi bilo?

Pogne glavu, nasloni lice na okno i zagleda se bez misli u jedan kotač, koji se mahnito vrtio i treptao na suncu kao ploča u prah pretvorenoga srebra.

— Do viđenja! Idete li ravno kući iz tvornice?

— Znate, nje više nema! — šapne Adam i podigne prema njemu svoje lice.

Bio je miran, ali usta su mu drhtala od svladavana jecanja i zelene mu oči potamnješe.

— Nema? — usklikne Horn automatski.

— Da. Dođem s objeda; pazikućina mi žena preda ključ i veli, da mi je ona gospođica, što je bila kod mene, poručila, da ju ne tražim, jer da ju ne ću naći. Pobjegla je Kessleru, sklonila se kod ljubavnika! Neka ide, neka radi, što joj je drago, mene se više ništa ne tiče; samo mi je malko žao... samo mi je malko žao... — prekine se on naglo i opet izađe, jer je opet neki stroj stao.

Potrči brzo prema stroju, ne da sakrije »ono malo«, što mu je žao, nego onu nesavladivu bol, koja mu je izjedala dušu i zabola se u nju kao oštrica.

Horn izađe za njim, ali se morao stisnuti uz zid, jer su slobodnim prolazom gurali red kolica, natovarenih balama pamuka, raspakovanima iz željeznih obruča, a pamuk se rušio kao brda zamazanoga snijega pred strojevima za čupanje.

Malinowski se nije vraćao, a kako je žega bila nepodnošljiva, a nesnosan fićuk transmisija dopirao mu sa svih strana iznad ušiju, Horn nije više čekao, nego izađe.

Kod izlaza ga je stigao Adam i šapnuo mu, moleći ga sa suzama u glasu:

— Nemojte nikomu o tome govoriti.

Stisne Hornu šaku vrućim rukama i ode u onu šumu strojeva, transmisija i remenja, da među njima sakrije bol stida i tuge.

Horn mu htjede reći neku utješnu riječ, ali nije mogao ništa naći u mozgu i osjetio je, da je za takve rane najbolji lijek vrijeme i šutnja, da se takve boli hrane rođenim bolima i suzama te da samo od njih i prestaju.

Na dvorištu je sreo Wysockoga, kako baš izlazi iz tvorničkoga ambulatorija.

— Hoćete li se, doktore, u nedjelju naći kod Trawińskovih?

— Bezuvjetno. To je jedino mjesto u Lodzu, gdje se ne govori o spletkama.

— I jedini salon, kamo osim tvorničara dolaze i ljudi.

Žurno se raziđoše, jer je Šajina kočija stajala na ulici pred poslovnicom.

Šaja je još sjedio u poslovnici i igrao se s unukama, Stanislavovim kćerkama; Stanislav je nešto žurno pisao i samo od vremena do vremena podizao glavu i smiješio se djevojčicama, koje su pritisle svoje riđokose glavice i ružičaste obraščiće na široka djedova prsa.

Šaja se izvrsno zabavljao, dizao djecu uvis, ljubio ih i svaki čas udarao u glasan smijeh. Njegove crvene, jastrepske oči bile su pune nježnosti i radosti.

— Vidite, doktore, kolika je to muka biti djed! — klikne on veselo prema Wysockomu.

— Lijepa djeca!

— Zar ne? Ja to uvijek govorim.

— Malko su slična gospođici Ruži.

— Samo po kosi, a inače su mnogo ljepša.

— Hajdemo odmah, jer vlak stiže za osam minuta.

Dadilja, koja je diskretno stajala kraj prozora, pokupi djevojčice i krenuše odmah.

Stigli su još na vrijeme, jer su amerikanski Šajini konji jurili kao vjetar, dok je vlak u isto doba ulazio u stanicu pretrpanu ljudima.

Pred Šajom su se ipak svi razmicali, kape i šeširi skidali su se s glava, glasovi zašutjeli, a svi pogledi radoznalo promatrali visoki lik, zakopčan u dugačkom, sivom kaputu. Gladio je bradu, klimao glavom znancima i prolazio kroz špalir, što se

stvorio, s izrazom lica kralja, koji se udostojao da milostivo pogleda tu jadnu svjetinu, koja se užurbano razmiče pred njim.

Djevojčice su išle pred Šajom, obučene tako, da su bile slične ružičastim leptirima.

Wysocki je već izdaleka opazio, kako su s vagonskih prozora prvoga razreda ispružile glavu Ruža i Mela i smjesta je pohrlio k vagonskim vratima.

Prva je izišla Ruža, vukući na lančiću malo pepeljasto majmunče, koje je nespretno poskakivalo i svaki čas sjedalo na peronu.

— Kako si, Ružo! Kako si! — klicao je Šaja, a kad ga je Ruža poljubila, prihvati je sa dva prsta pod bradu, drugom rukom pomiluje je po licu i šapne tronutim glasom:

— Dobro izgledaš! ... Dobro je, da si se već vratila.

— Koko, ovamo gospodarici! Koko! — zvala je Ruža majmunče, koje se, prestrašeno od svjetine i žurbe, počelo bacati i otimati tako, da ga je morala uzeti u ruke.

— Jeste li nas očekivali? — zapita Mela tiho idući kroz prenatrpan izlaz prema kočiji.

— Očekivao sam vas — nije se usudio, da je nazove imenom. — Očekivao sam vas cijela dva duga mjeseca — šaptao je duboko uzbuđen njezinim dolaskom.

— I ja sam čekala dva mjeseca, duga dva mjeseca ...

Išli su jedno kraj drugoga, ruke im se lako dotakoše u stisci, ništa više nisu govorili, jer je trebalo sjesti u kočiju.

Wysocki htjede da se s njima oprosti i da pobjegne, jer ga je gledanje u Melu nagonilo na neko čudno, vrtoglavo drhtanje.

Osjećao se vrlo sretan, gledao je u nju radošću zamagljenim očima, srce mu je drhtalo od uzbuđenja, htio je da pobjegne, da ne oda svojih osjećaja, ali gospođice ga nisu pustile.

Sjeo je na prednje sjedalo prema Meli i gledao u njezinu pepeljastu kosu, koja je uvojcima virila ispod velikog svijetlog šešira, i u lice, koje je bilo opaljeno bojom zlaćanoga vina; gledao ju je tako nepomično i vatreno, da se Mela zbunila, okretala glavu, opravljala šešir i tako se jako osjećala sretnom zbog te radosne smetnje, da je prasnula u veseli smijeh, gledajući u grimase majmunčeta, koje se pritislo uz Ružine ruke

i nije se dalo odande maknuti; samo bi katkada njezine krupne sive oči brzo preletjele preko lica Wysockoga i povukle se preplašene i obradovane.

Ruža je naizmjence cjelivala djevojčice, igrala se s majmunčetom i pričala različite doživljaje s puta ne primjećujući Melu niti njezinoga blaženoga lica.

— Nema tetke! Izgubile smo tetku! — klikne Ruža i zaustavi kočiju, jer je tek sada opazila, da nema Meline tetke, koja ih je pratila na putu.

— Moramo se vratiti na kolodvor. Tjeraj natrag! — povikne Šaja.

— Ja ću stići i potražit ću vašu tetku — prihvati Wysocki živahno i, sav radostan, što mu se pružila ta prilika, skoči odmah s kola.

— Dobro, ali nam morate tetku dovesti kući.

— Doći ću u nedjelju, sada vam treba odmora... ne ću da smetam — ispričavao se i pogledao moleći u Melu.

— Pa dobro, kad se tako žestoko branite, ali u nedjelju u obično vrijeme čekamo vas u crnom kabinetu. Obavijestite Bernarda i dođite zajedno.

— Bernard je otputovao u Pariz.

— Nije šteta, jer je u zadnje vrijeme i tako bio sve manje zabavan.

— Kada će isto tako osuditi i mene?

— Što se vas tiče, tu odlučuje Mela.

— Tim gore po mene...

Njie čuo odgovora, jer su konji potegli, ali je uhvatio Melin pogled, koji je kazivao sasvim nešto drugo i napunio mu dušu neobično snažnim nemirom.

Našao je tetku kako čeka sred gomile kovčega i škatulja na poslugu, koja je primala krupniju prtljagu; pomogao joj, u čemu je mogao, a kad ju je posadio u dorožku, poljubio ju je iz smetenosti u ruku, a zatim dugo stajao na stepenicama pred kolodvorom, zadržan dubokim vrijenjem duše, zaslijepljene Melinim likom, stiskom njezinih toplih ruku i pronicavim pogledom.

A zatim, dok još nije dospio da u sebi sredi sva čuvstva u određenu misao, potisnut nesvijesnom željom za samoćom, pođe

u grad nekom tek projektiranom ulicom, preko još neizniveliranih žitnih polja, posred kojih su se dizale kuće i tvornice.

— Ljubim je! Da, ljubim je! — mislio je i, zaustavivši se, zagleda se u niz vjetrenjača, koje su stajale na brežuljcima, i u polagano okretanje njihovih krila, koja su se kao zaposlene ruke dizala i teško spuštala pred pozadinom vedroga neba.

Skrenuo je u polje, zasijano zoblju, po kojoj su se stizali crnkastosvjetlucavi talasi i udarali u plavi zid raži, što se šušteći klanjala njemu do nogu i prosipala rđaste iglice cvijeća, mirisavog po hljebu, a iza raži su se pružale velike plohe zelenila, na kojima su se dizale sive kućice sa svjetlucavim prozorima od sunca; ševe su mu se dizale ispred nogu i zvonile prema vedrom nebu bez oblačka.

Gledao je u njihova ustreptala krila, dok nisu iščezle u prostoru, i išao je pun goleme radosti života, disanja, kretanja; s prsima punima iste one besmrtne snage, koja je izbijala iz mladih trava, koja se sjala u plavim očima različka, što su virile iz raženih prašuma, u šuštanju žita, u zujanju kobilica, u milovanju blagoga lahora.

Tako ga je spopala tronutost, da je u očima ćutio suze neodređene raznježenosti, trgao je pune šake klasja, hladio njim užarena usta, i išao ne znajući, kamo ide, dok mu nije put zakrčila niska, napola razvaljena koliba, pred kojom je u hladovini velike breze ležao neki čovjek na snopu slame; glava mu je ležala nisko na kockasto ispruganom jastuku, oči je upio u grančice, što su nježno visjele, slične tekućoj struji zelenila, i pjevao slabim glasom, sličnim zujanju komaraca:

»Počnite, usne naše, hvalit Gospu svetu,
Počnite pričat njenu neshvatljivu diku.«

Wysocki se zaustavi.

Pjevačev se glas čuo kao žuborenje vode preko kamenja; prekidao se svaki čas, na trenutak se dizao i opet spuštao u šapat i gubio se u teškom hroptavom uzdahu, a zatim bi čovjek prebirao prstima zrnca ogromnoga čisla, cjelivao metalni križić i gledao u stijenu raži, što se šušteći spuštala klasjem prema njemu; neko je vrijeme drhtala i povlačila se natrag, dok su se za njom nagibale visoke divizme, koje su rasle pred

kućom i gledale blijedožutim očima prema plavom talasu, zastrtom maglom od cvijetnoga praška.

— Što je vama? — zapita Wysocki i sjedne kraj čovjeka, koji je ležao.

— Ništa mi nije, gospodine, ništa... samo tako pomalo umirem — odgovori bolesnik polako i ne začudi se njegovoj prisutnosti, nego podigne prema njemu sive tužne oči, slične nebu, što je nad njim visjelo.

— Kakva vam je bolest? — zapita on ganut negativnim odgovorom.

— Smrtna, gospodine, evo ova — i otkrije krpu, kojom je bio pokriven, pokaže obje noge odsječene iznad koljena i zamotane u prljave krpe. — Tvornica mi je odgrizla noge do gležanja, a onda su doktori odrezali do koljena, ali smrt ipak ide gospodine... i doći će, za što molim milosrdnoga Gospodina Isusa i Presvetu Majku...

Prinese k ustima križić čisla.

— I ništa vas više ne boli?

— Ništa, gospodine, a što da me boli? Nogu nemam, mesa nemam, ruku će mi nestati, evo — i pokaže dvije kosti, prevučene pepeljastom kožom, koje su se svršavale tako izmršavljelim šakama, da su bile slične pogurenim, suhim šljivovim granama, koje su stajale kraj kuće. — Malko disanja još ima u meni, ali kad i toga, daj Gospodine Isuse, ponestane, onda ću otpočinuti kršćanski.

Šaptao je teško, s odmorima, a smiješak, sličan sjaju umirućega dana, lebdio je na njegovom mršavom licu, sivom kao ona zemlja, na kojoj je ležao.

— Tko vas njeguje, tko vas pazi? — zapita Wysocki još u većem čudu.

— Gospodin Isus me njeguje, a žena pazi... Nema je kroz cijeli dan, jer ide u tvornicu, k zidarima... Dođe naveče, odvuče me u kolibu i priredi jelo.

— Djece nemate?

— Bilo je... — šapne bijednik tiše, a oči mu pokrije vlažna magla. — Četvoro... da, četvoro. Anteku je mašina otrgla glavu... Marysia, Jagna i Wojtek pomriješe od groznice.

Dugo je šutio, staklenim očima gledao u uzbibano žito, što je odasvud opkoljivalo njegovu kolibu, a na sivom, od seljačke

ravnodušnosti okamenjenom licu zadršće bol, koja ga je ubola u srce kao čavlom.

— Mrcine! — šapne snažno i podigne pesnicu prema gradu, koji se iznad žita sablasno dizao vršcima dimnjaka i krovova.

— Da vidim te vaše noge — reče Wysocki brzo i stade mu odmatati krpe s nogu, premda se bolesnik odlučno branio, jer se bio prestrašio, ali kad je uvidio, da to ništa ne pomaže, zašutio je i pogledao ga čudnim pogledom.

Zapaljenje je bilo jako, ali zbog vanredne iscrpenosti organizma napredovalo je vrlo polagano.

Wysocki, pobuđen samilošću, donese vode iz malog bunara, opere rane, oplahne rastopinom karbola, koji je uvijek sa sobom nosio, i htjede da rane poveže, no krpe su bile tako nečiste, pune usirene krvi i gnoja.

— Nemate nikakvih čistih krpa?

Seljak odmahne glavom, jer nije mogao da govori od uzbuđenja.

Tada Wysocki, bez mnogog razmišljanja, skine sa sebe sve rublje, podere ga u trakove i njime povije bolesnikove noge.

Seljak je neprestano šutio, samo su mu se prsa sve više dizala, jer mu je veliko jecanje začepilo grlo i treslo čitavim trupom.

Wysocki je svršio previjanje, žurno se obukao, dignuo ovratnik kaputa, i gurnuvši u bolesnikovu ruku sav novac, što ga je imao pri sebi, nagnuo se nad njega i šapnuo:

— Ostanite zbogom, doći ću sutra opet k vama.

— Isuse moj dragi, Isuse, Isuse! — provali iz seljaka i on se baci cijelim trupom s ležaja do doktorovih nogu, obuhvati ih i privije se uz njih svom svojom zahvalnom, seljačkom dušom.

— O, dobri moj gospodine, o presveti moj anđele! — šaptao je kroz suze, kroz svu zahvalnost svoje bijede.

Wysocki ga položi na ležaj, zabrani mu da se miče, obriše mu lice od suza, pogladi mu rukom uznojenu raskuštranu kosu i ode žurno kao postiđen.

Seljak je gledao za njim sve dok nije iščezao među žitom, a onda se obazro na sve strane, prekrstio se; nije mogao da shvati to, što se dogodilo i dugo je nesabranim pogledom gle-

dao u uzljuljanu raž, u brezove grančice, što su nad njim drhtale, u vrapce, koji su u jatima letjeli, u sunce, koje je već nisko ležao nad poljima, podigao je malko glavu i zapjevao uplakanim glasom:

„Počnite, usne naše, hvalit Gospu svetu . . .“

— Ne ću više jadikovati . . . već si se smilovao nada mnom, Isuse . . . sada ću već umrijeti . . . umrijeti . . . — ponavljao je tiho, tiše i kao kroz maglu vidio talase žita, koji su se nad njim nagibali šuškajući; vidio je sivoplavo nebo, koje kao da ga je grlilo, i ono zlatno, dobro sunce, što ga je cjelivalo posljednjim zrakama.

VII

Borowiecki, Horn i Maks Baum ulazili su k Trawińskovima, koji su prvi put priredili svečano imendansko primanje.

Nina izađe pred njih, sva u bjelini lake svile, uz koju se njezina prozračna, nježna put činila kao da je stvorena od blijedoružičastih kamelijinih latica; zelenkaste oči sa zlatnim točkicama iskrile su se kao briljanti, što su visjeli na njenim malim ružičastim ušima, a bujna kestenjasta kosa, očešljana u grčku frizuru kao da je bila zlatna kaciga na toj krasnoj glavi, koja je s profila podsjećala na finu kameju, rezanu u blijedom sicilskom koralju.

— Imam za vas vrlo ugodno iznenađenje — reče ona Karolu.

— Tim sam radoznaliji, što kažete, da je ugodno — odgovori on ironički, nastojeći da preko njenog ramena zaviri iza portijere, koja je dijelila salon.

— Izvolite pogoditi, nemojte gledati.

Zaklonila mu je vrata svojim tijelom.

Ali u taj je čas iznad njezinog ramena, iza zastora višnjeve boje, izvirilo nasmijano Ankino lice, a zatim i ona cijela.

— A sada, kad mi nije uspjelo, ostavljam vas nasamo. Samo ću povesti vas, gospodo — obrati se ona k Hornu i Maksu i ode s njima.

— A kada ste došli?

— Jutros, došla sam k Nini s gospođom Wysockom.

— Što ima nova kod kuće, kod oca? — zapita on prilično ravnodušno.

— Otac baš nije osobito zdrav, izgubio je svoju dobru volju. Znate li, da je umro pater Liberat?

— Već mu je odavno bilo vrijeme. Stara luda! — reče Borowiecki mrzovoljno.

— Što to kažete, kako možete? — usklikne ona uzbuđeno.

A on, da ublaži oštrinu svojih riječi, primi je za ruku i odvede do prozora.

— Vidite one tamo zidove, to je moja . . . to je naša tvornica! — reče i pokaže prema staklenim krovovima predionice Trawińskoga, iza kojih su se dizali zidovi, obloženi visokim skelama.

— Već sam vidjela, jer čim sam stigla, odvela me Nina na kraj dvorišta i pokazala mi preko plota vašu tvornicu i kazala, da vi cijele dane tako naporno radite . . . Ne treba se tako umarati poslom, ne treba . . .

— Nažalost, treba, jer na primjer danas smo nas trojica imali posla od zore s isplatom radnika.

— Otac vam šalje dvije tisuće rubalja; odmah ću vam predati.

Malko se okrene, da iza pasa izvadi svežanj banknota i preda ih Karolu.

— Odakle je otac namaknuo te novce? — zapita on spremajući banknote.

— Imao ih je, samo nije o tom govorio, a kad ste vi pisali o svojim brigama i o tome, da se morate služiti kreditom, dao mi je te novce i naložio mi, da vam ih donesem. Ja sam zapravo samo zbog toga i došla ovamo — govorila je tiho, vrlo smetena i sva rumena, jer je te novce dobila, založivši sve svoje dragocjenosti i od raznih prodaja, u što je bio upućen samo Karolov otac, ali ona je pouzdano znala, da je on ne će odati.

— Ne znam, Anka, kako da ti zahvalim, jer još nikada mi nije novac došao u zgodniji čas.

— Ah, kako je to dobro, kako je to dobro! — šaptala je ona radosno.

— A kako si ti dobra, što si to osobno donijela!

— Jer bi poštom duže trajalo — reče ona otvoreno. — A ja nisam mogla da podnesem tu misao, da se vi tu mučite i brinete; pa to je tako jasno!

— Jasno! Možda samo tebi, jer nitko drugi ne bi to učinio.

— Jer vas nitko drugi tako jako ne ljubi kao otac... i ja. — dovrši ona odvažno i pogleda ga ispod crnih samurastih obrva tako vedrim, prostodušnim i punim ljubavi pogledom, da ju je on prihvatio za ruke i vrlo ih toplo i iskreno stao ljubiti, nastojeći da je privuče k sebi.

— Karol... to je nemoguće... netko može ući — branila se ona, uzmaknuvši sva crvena i pritišćući usne, koje su drhtale od uzbuđenja.

A kad su ulazili u salon pun žamora i ljudi, Nina im se ljubezno nasmiješi, pošto je vidjela plave Ankine oči kako sjaju od sreće i kako joj je lice puno radosti.

Anka je danas bila zamamna. To, što je mogla pomoći ljubljenom čovjeku i što je taj »mili dečko« danas bio prema njoj tako dobar i srdačan, činilo ju je sretnom, punom radosti i tako lijepom, da je na sebe svraćala općenitu pažnju.

Nije mogla da izdrži na jednome mjestu; srce joj je zaželjelo da pođe u vrt ili u polje i da tamo zapjeva iz puna grla pjesmu sreće. Pod dojmom te želje i takvih navika, izašla je pred kuću i tek kad je ugledala popločeno dvorište, okruženo crvenim zgradama, i more kuća, što se prostiralo sa svih strana, vratila se u salon, potražila Ninu, pa prionuvši uz nju ramenom, počela se šetati po salonu.

— Dijete si ti, Anka, veliko dijete!...

— Jer sam danas sretna... ljubim... — odgovori ona naglo i potraži očima Karola, koji se razgovarao s Müllerovom Madom i s Grünspanovom Melom, dok je uz njih stajao Wysocki.

— Tiše, dijete... mogli bi čuti... tko je još tako glasno očitovao, da ljubi...

— Ja ne volim i ne znam ništa skrivati. Ljubavi se ne moramo stiditi.

— Stiditi ne, ali treba je pred ljudskim očima sakrivati na dnu duše.

— Zašto?

— Zato, da je ne dotaknu ravnodušni, zli ili zavidni pogledi. Ja stranim ljudima ne pokazujem ni svoje bronce ni najbolje slike, jer se bojim, da oni ne će osjetiti svu njihovu ljepotu i da mi njihovi pogledi mogu nešto od te ljepote uprljati i oduzeti. A tim manje bih dopustila, da mi zavire do dna moje duše.

— Zašto? — zapita Anka, ne shvatajući tu osjetljivost, kakvu imaju doista samo mimoze.

— Jer to nisu ljudi, barem velik dio današnjih mojih gostiju; to su tvorničari, kapitalisti, specijalisti različitih tvorničkih odjeljenja, ljudi od sklapanja poslova i od novca — samo od poslova... samo od novca. Za njih pojmovi: ljubav... duša... ljepota... dobrota... i tako dalje, nisu nikakav »papir«, to je mjenica bez jamca, ispostavljena od nekog žitelja s Marsa, kako je danas to rekao Kurowski.

— A Karol?

— O njemu ti ne ću reći ništa, jer ga ti bolje poznaš. Ah, eno mecenatkinje lijepih i jeftinih umjetnosti s njezinim dvorom, moram otići k njoj...

Nina pristupi k Endelmanovoj, koja je ulazila u salon s toliko veličajnoga dostojanstva, da je na sebe svratila poglede sviju.

Za njom se u nekoj udaljenosti išle dvije mlade, ljepuškaste gospođice, jednako obučene, koje su bile njena dvorska pratnja.

Jedna je od njih držala maramicu, a druga lepezu, a obje su se klanjale gostima ukočenim automatskim pokretima, pazeći na svaku gestu svoje gospodarice, koja se nije udostojala da ih predstavi domaćici, nego se samo spustila na mali fotelj i stala glasno grakćući i natičući pince-nez s dugačkim drškom od kornjačevine da se oduševljava Ninimom ljepotom, mnoštvom ljudi i salonom, a od vremena do vremena bi se vladarskom gestom okrenula prema dvorskoj pratnji, koja je za njom sjedjela, neka joj pruži lepezu ili maramicu.

— Izgleda kao kraljica, baš kao Marija... Marija Magdalena.

— Marija Terezija, htjeli ste reći — šapne Kurowski tiho Grosgliku.

— To je svejedno. Kako si, Endelmane, koliko te stoji ta parada? — zapita bankar Endelmana, koji se tiho ušuljao u

salon za ženom i isto se tiho i skromno pozdravljao sa znancima.

— Zdrav sam, zahvaljujem ti, Grosglik, što? — odgovori i primakne k uhu šaku svinuvši prste u oblik trublje.

— Gospodine Borowiecki, znate li, kada će doći Moric? — zapita Grosglik.

— Nije mi to ni rekao ni pisao.

— Ja sam malko uznemiren, da mu se nije desilo kakvo zlo.

— Ne će se on izgubiti — reče Karol ravnodušno.

— Znam, ali ja sam mu poslao doznaku na trideset tisuća maraka, a već je prošla nedjelja dana, a njega nema. Što ćete, sada ima toliko lopovštine na svijetu...

— Kuda vi to nišanite? — zapita Karol bocnut njegovim tonom.

— Kuda? Da su ga mogli negdje okrasti, ubiti. Teže je domoći se rublja nego nesreće — dovrši sentencionalno i bolno uzdahne, jer ga je nemir za tih trideset tisuća lišio ravnoteže, a previše je dobro poznavao Morica, da bi se zbog njega bez razloga uznemirivao.

— Mery, ne daj se moliti od gospođe Trawińske, nego zasviraj nešto, ti znaš lijepo svirati — govorio je bankar Grosglik kćerci, koju je Nina molila, da zasvira.

Mery, mršava djevojka koščatih bedara, grbava nosa i gotovo nevidljivih usta, sjela je za glasovir i apatično udarila u tipke, s onom sinjom puti, išaranom krastama, s pocrvenjelim nosom i mršavim, dugačkim rukama izgledala je kao očupana, zaleđena guska, zamotana u svijetlu svilu.

— Gdje su te slavne zlatne lodzke junice? — zapita Horn tiho Karola.

— Eno ih, tamo sjedi Mada Müller, Mela Grünspan i Mery Grosglik.

— A Poljakinje nema nijedne? — zapita Horn tiše, da ne smeta Merynom klepetanju po glasoviru.

— Nažalost, gospodine Horn, mi već počinjemo proizvoditi i sukno i perkal, ali na milijunaške kćeri moramo pričekati još kojih dvadeset godina. Međutim se samo oduševljavajte ljepotom Poljakinja! — odgovori Karol podrugljivo i ode, jer ga je pozvala Anka, koja je sjedjela uz Wysocku.

Mery je svirala neku sonatu beskrajno dosadnu i dugačku, koja je tako djelovala, da su nakon kratkotrajne tišine u salonu svi odjednom počeli da se razgovaraju, a najglasnije sam Grosglik, koji je planuo gnjevom, kad je čuo od staroga Endelmana, da je Bernard prešao na protestantizam.

— Uvijek sam govorio, da će on zlo svršiti. On je simulirao filozofa i čovjeka iz fin-de-siècla, a svršio je kao obični šajgec (pokrštenik). Zašto na protestantizam? Mislio sam, da je on tankoćutniji. Meni je svejedno, što je prešao na drugu vjeru, da li će biti katolik, protestant ili musliman, i onako ne će prestati biti židov i za nas nije izgubljen.

— Vi ne trpite protestantizam? — zapita Kurowski, prateći orahovim očima Anku, koja se šetala po salonu s Ninom.

— Ne trpim i nikada ne bih prešao na tu konfesiju. Ja sam čovjek, koji voli i koji treba lijepe stvari. Kad se naradim cijeli tjedan, onda trebam na šabes ili u nedjelju počinka, osjećam potrebu da pođem u lijepu dvoranu, gdje su lijepe slike, lijepi kipovi, lijepa arhitektura, lijepe ceremonije i lijep komadić koncerta. Ja vrlo volim vaše ceremonije; one imaju i lijepu boju i ugodan miris i zvona i svijetlo i pjevanje. A osim toga, ako baš moram slušati propovijed, neka ona ne bude dosadna, neka slušam otmjeni govor o višim stvarima, to je vrlo nobl i to ulijeva u čovjeka dobru volju i raspoloženje za život. A što imam u Kirche?... Četiri gola zida i tako je prazno, kao da će taj posao doskora likvidirati. A osim toga dođe pastor i govori. Što mislite, o čemu on govori?... Govori o paklu i o drugim neugodnim stvarima. Idite zbogom! Zar da zato idem u crkvu, da se uzrujavam? Ja imam živce, nisam seljačka prostačina, ne volim da me gnjave dosadnim brbljanjem. A osim toga volim da znam, s kim imam posla, kakva je to firma: protestantizam?! Papa, to je firma!

Kurowski mu ne odgovori ništa, nego ode i sjedne uz grupu dama, promatrajući nekim čudnim pogledom Ninu i Anku, koje su se uhvatile ispod ruke i polagano prolazile nizom salonâ, zaustavljajući se pred svakim buketom đurđica i ljubica, što su stajale uzduž dvorana kraj prozora, nagibale se nad cvijeće i udisale njihov divni miris, našto bi pošle dalje i same slične svijetlim, proljetnim cvjetovima.

Samo bi Nina kadšto dotaknula ustima hladno lišće đurđica i zaklopljenim vjeđama dirala snježne zvončiće ili prstima prevlačila po svinutim tjelesima brončanih nimfa, što su virile prema amforama, u kojima je stajalo cvijeće, pa su opet pošle zadubene u tihi razgovor, ne primjećujući da je Endelmanova sa svojom pratnjom išla za njima i s nekom zavišću gledala te jednostavne a ipak vrlo otmjene salone, a kad je ugledala na zidu u velikom okviru mozaik, što ga je Nina još zimus nabavila, zastade zapanjena.

— To je lijepo! Kakvu to ima boju! Kakav to ima glanc! — klicala je ushićeno, žmirkajući, jer je sunce obasjavalo mozaik i svijetle su se zrake odbijale.

I izgovorivši još mnogo sličnih stvari, izađe korakom provincijalne junakinje, okružena svojim dvorom.

— Smiješna je doduše, ali zapravo je to dobra žena. Predsjednica je u nekoliko dobrotvornih zavoda i čini mnogo dobra za siromahe.

— Jer voli, da joj se dive — reče Maks Baum, koji je čuo posljednje riječi, prilazeći im s Kurowskim.

— Je li vam dosadno, gospodo? — zapita Nina.

— Nama nije, jer imamo što gledati — šapne Kurowski i obavije ih obje pogledom.

— To znači, da ima drugih, koji se dosađuju, jer nemaju na što gledati.

— Ima takvih! Pogledajte, gospođo, ravno pred sebe: tamo sjedi gospođica Müller i gospođica Grünspan, dvije lodzke zlatne junice. Mada Müller guši se u svojoj previše ukočenoj svili, a pri tome sa strahom pomišlja, da će kuharica možda prekuhati knedle, pa se neprestano od straha znoji; za pet je minuta, pozorno sam motrio, ispila četiri čaše limunade! Gospođica Mela Grünspan kao da je nadjevena oduševljenjem; naumice, triput, pitao sam je o Napulju, i triput je s istim uzdahom, s istim prevrtanjem očiju i s istim superlativima zanosno provalilo iz nje... Ona je kao fonograf, u koji su umetnuli nov valjak, pa na svaki dodir odgovara isto.

— Ali ipak je danas tužna, hajdemo k njoj — reče Nina.

— Jer se gospođa Wysocka danas okomila na židovke i čim ulovi koga od omladine, smjesta upozorava i opominje, a govori tako glasno, da je gospođica Mela zacijelo morala

čuti — objašnjavao je Maks, koji je išao uz Anku i nemirno pogledavao naprijed tražeći Karola.

— Mnogo ih je već otišlo! — primijeti Nina, kad više nije u glavnom salonu vidjela Grosglika s kćerkom i nekoliko drugih židovskih porodica.

— Muškarci su se dosađivali, a ženama se žurilo da pričaju, kakvo je kod vas bilo primanje.

— Zar su se zbilja dosađivali? — zapita Nina zabrinuto.

— To se zna, jer kakva je to za njih zabava! Ne mogu skinuti kaputa, šampanjcem nisu ponuđeni, a usto ste vi pozvali toliko te poljske radničke bagre, svih tih kojekakvih inžinira, doktora, advokata i drugih specijalista pa hoćete, da se milijuni tu osjećaju dobro! Takvo je društvo za njih uvreda i dajem svoju glavu, da se oni više nikada ne će kod vas pojaviti.

— Nisam ni kanila da ih drugi put pozovem, jer sam tek danas primijetila, da ni ovakva salonska asimilacija nije moguća, barem ne u Lodzu.

— Ni na cijelom svijetu, ni na cijelom svijetu! Gospodin Robert Kessler, koji je još pred jedan sat želio, gospođice Anka, da vam bude predstavljen... — reče Kurowski ironički i predstavi niskoga, zdepastoga čovjeka s glavom utisnutom među ramena i ukrašenom velikim ušesima, koja su je uz šiljastu, žutom kosom obraslu lubanju činila sličnom glavi golemoga šišmiša. Lice kao da mu je bilo od nevješto činjene i nevješto nategnute konjske kože; usta slična uzdužnoj pukotini, vrlo izbočene čeljusti bile su obrasle crvenim, kratko, podrezanim dlakama.

Kessler je pozdravi vrlo slobodno i, kad su sjeli u salonu, on se posadi kraj Anke, položi na koljena svoje čvoraste ruke, obrasle crvenim dlakama, i zagleda se žutim, bistrim očima u Ankino lice s tolikom nasrtljivošću, da ona nije mogla podnijeti toga pogleda, jer ju je razdraživao i prožimao čudnim strahom, pa je brzo otišla ne izmijenivši s njim nijedne riječi.

— Ona je lijepa, vanredno je lijepa! — šapne Kessler nakon duže šutnje Hornu, koji je sjedio kraj njega.

— Vi se barem razumijete u ljepotice. U Lodzu se štošta zna o tome! — odvrati Horn s naglaskom, jer se sjetio Zoške Malinowske i cijelog niza žrtava među radnicama, koje je silio

na popuštanje tiranijom i prijetnjama, da će ih otpustiti iz tvornice.

Kessler ne odgovori ništa, samo ga pogleda hladno i prezirno se okrene od njega prema Maksu Baumu, koji je uzrujan, uznemiren već cijeli sat htio da pobjegne iz tog salona, a nije mogao, jer ga je Ankina prisutnost držala kao da je privezan.

U salonu je međutim postalo vrlo prostrano. Talasi su navalili, čestitali, pregledali salone, i otplavili. Ostalo je samo desetak osoba, čisto poljsko društvo, predstavnici inteligencije, koji su se, kako su odlazili milijuni, primicali sredini salona i zapremali napuštena mjesta.

Od stranaca su ostali samo Müllerovi, koji su bili prilično intimni s Trawińskovima, Mela Grünspan i tetka, koja je nekoliko puta uzalud zvala:

— Mela! Ne bi li već trebalo otići?

Ali Mela nije mogla otići, premda je, baš kao i Maks, već davno željela da pobjegne, šibana nemilosrdnim ujedljivim riječima Wysocke. Cijelo je vrijeme sjedjela na istom mjestu tako denervirana, razgovarala se s Madom, katkada se nasmijala, pričala o svom putovanju, ali uopće nije znala, što se s njom zbiva.

Izjedala ju je neka čudnovato bolna groznica, da će se morati odreći svojih dosadašnjih maštanja i nada.

Wysocki se nekoliko puta s njom porazgovorio, neprekidno je vidjela njegove oči pune ljubavi, čula je njegov glas, koji joj je pričao takve stvari, da bi joj se jučer od toga duša napunila srećom, ali kad je to sada čula, budila se u njoj još dublja tuga i bol; jer tek je danas, u tom svijetlom salonu, naslutila dubokim instinktom ljubavi, da se nikada ne će udati za Wysockoga i da ne treba da se tomu nada...

I u časovima osvjedočenja, u časovima te bolne spoznaje o razlikama, koje su ih dijelile, kočila se od preneraženja i staklenim je pogledom nesvijesno lutala po ljudskim licima, tražila nasmijane, sjajne poglede Wysockoga, kao da je u njima htjela otkriti poricanje svih tih misli, koje su je probadale kao roj užarenih sulica, ali Wysocki je bio previše u nju zaljubljen, bio je previše dobre volje i u dobrom, svom društvu, da bi danas mogao i naslutiti njezino duševno stanje.

Baš je raspravljao s Trawińskim i Kurowskim i s nekoliko mladih ljudi i pred njima toplo razlagao svoje široke, altruističke nazore o društvu i o njegovim potrebama; automatski je stresao kaput na prsima, vrtio brčiće, kadšto izvlačio manšete, uživajući što ima inteligentne slušače i što je mogao načas da se otrgne od tvorničkih i svagdašnjih poslova, s uživanjem je lebdio po nebesima hipoteza i definicija.

— Zašto? — teško je razmišljala Mela i nije još izrazito znala, zašto su je zaokupile te strašne misli i zašto joj ogorčavaju srce neizrecivom gorčinom. Samo je jedno osjećala izrazito, da je taj svijet njenoga dragoga, svi ti Kurowski, Trawiński, Borowiecki, pa i sve te stvari, o kojima su govorili, ideje, koje su ih vodile, cijeli taj tako dragi poljski svijet, da je posve drugi, posve stran njezinom svijetu, stran zbog neke čuvstvene širine, koji nije zatvoren u tijesnom području stjecanja novaca i ordinarnoga uživanja.

— Nisu takvi naši, moji! — mislila je gledajući u fino, prodahnuto lice Trawińskoga, koji je tako energično protestirao protiv razlaganja Wysockoga, da mu je lice preblijedjelo, a mreža finih, plavih žilica izbila mu na sljepočicama, a onda pogleda u Wysocku, u Ninu i Anku, koje su sjedjele u krugu vrlo otmjenih žena, punih čudnovatoga čara, kako se razgovaraju u pola glasa, a u isto doba vidjela je u duhu svoju rođenu kuću, oca, sestre, šurjaka i tek je tada osjetila u nehotičnoj uporedbi sav onaj mrski ton, svu plitkoću života njezine sfere.

I tek je sada osjetila, da bi se među poljskim svijetom osjećala uvijek strana, provalnik iz drugoga svijeta, kojega jedva trpe, a možda samo zbog miraza, koji bi donijela svome mužu.

— Nikada, nikada! — ponavljala je u sebi ponosno i htjede da se digne i da otiđe odatle, jer se k njoj primakla tetka i svojim otegnutim, promuklim akcentom zapitala:

— Mela, ne bi li već trebalo otići?

Smjesta se digla sa stolca, sabirući u sebi svu snagu duše, da odavde ode, iz toga svijeta, i da se ovamo više nikada ne vrati...

Dobro je osjećala, da će njezin odlazak biti u isti mah i rastanak od maštanja, koje je prela godinama; bit će oproštaj

s proljetnim sanjarenjem i s ljubavlju, ali je tvrdo odlučila da ode.

Ljubila je Wysockoga svom dušom, ali je već slutila, da ga se mora odreći i da ga više ne će vidjeti.

— Nikada, nikada! — ponavljala je stisnutih usana. Dobro se sjećala udesa svojih znanica, koje su se udale za Poljake, njihovog poniženja pred rođenom djecom, koja su majkama spočitavala svoje porijeklo, onoga kruga otmjenoga prezira i omalovažavanja, koje ih je uvijek okružavalo, one njihove tuđine u vlastitoj kući, pred najbližom rodbinom.

— Vi već odlazite, zašto tako brzo? — zapita Wysocki i zakrči joj put.

— Ne osjećam se dobro; još sam umorna od putovanja — ispričavala se ona ne gledajući u njega i svladavajući svom snagom jecanje, koje se stislo u njenom srcu, kao i volju da ostane, koja ju je snašla nakon njegovih riječi.

— Mislio sam, da ćete ostati do večeri, pa da ćemo zajedno poći k Ruži, da ćete mi pokloniti cijelo današnje veče. Nisam vas vidio čitava dva mjeseca — šapne on tiho glasom prigušenim od čuvstva.

— Znam... znam... dva mjeseca — odgovori ona i odjednom joj se po srcu razlila tolika vrućina, žar ljubavi i patnje, da su joj suze zablistale u sivim očima, a srce joj počelo lupati snažno, snažno...

— Sada će nam biti ugodnije, jer su ostali sami domaći...

— Tim prije moram otići, da svojom nazočnošću ne stvaram disonance — šapne ona gorko.

— Mela! — reče Wysocki prijekorno i tako meko, tako srdačno, da je njoj klonula snaga i da su joj se sve predašnje odluke raspršile bez traga, a srce joj se napunilo osjećajem velike sreće, velikom tišinom ljubavi...

— Ostat ćeš, zar ne? — molio ju je toplo i usrdno, a kad mu ona nije odgovarala, ogledavajući se nemoćno prema Wysockoj, osjećajući na sebi njezin oštar pogled, reče on Nini, moleći je:

— Možda ćete vi, gospođo, moći nagovoriti gospođicu Melu, da ostane?

Nina je znala sve od stare Wysocke i bila je prilično nesklona prema Meli, ali sada, kad je pogledala u njeno tužno

lice, shvatila je njenu patnju i duboka je samilost zadrhtala u njezinom srcu, pa je poče toplo zadržavati.

Mela se časak otimala, boreći se s vlastitim srcem i voljom, ali je ostala.

— Posljednji put! — podsjeti sama sebe u duši ali zaokupljena ljubavlju, uljuljana riječima Wysockoga, koji je uprkos majci nije ni na tren ostavljao samu, očarana dobrotom Anke i Nine, koje je uzeše među sebe, postupajući s njom vrlo srdačno, zaboravila je, da je to posljednji put, naprotiv, počela je misliti, da je to prvi put i da će to tako trajati uvijek... uvijek...

Primanje tog izabranog kruga proteglo se dosta dugo, jer su u sumrak priredili večeru u velikoj blagovaonici, obloženoj svijetlom hrastovinom, na kojoj je jedini ukras bio široki trak inkrustacije, koji je bio protegnut naokolo po polovici zidova, a po njemu su bile spletene vinove loze, opterećene purpurnim grožđem, koje je visjelo na ušima smiješnih maska, rezanih od pozlaćenoga šimšira.

Veliki se stol bljeskao kristalnim posuđem, srebrom i živim cvijećem, koje je uzduž stola sačinjavalo cvijetnjak pun mirisa i boja; veliki su sivi svijećnjaci u obliku mnogostrukih kaktusa prosipali blago svijetlo svijeća na lica uzvanika.

Vladalo je srdačno raspoloženje, održale su se mnogobrojne zdravice, prihvaćene pljeskom, zabavljali su se tako odlično, da je i Müller nazdravio Trawińskovima i htio nešto da kaže, ali kako je bio malko nakresan, a Mada mu nije mogla sufli rati, jer je sjedjela kraj Maksa Bauma, jedva je izmucao nekoliko riječi i sjeo, brišući rukavom crveno, masno lice.

— Ja bih ga uzeo u svoju menažeriju, jer je vrlo zanimljiv primjerak — promrmlja Kessler i nagne se prema Meli, kraj koje je sjedio.

Ali Mela ga nije slušala, zaokupljena razgovorom s Wysockim, a i osjećala je nesavladivu odvratnost prema šišmišjoj glavi i prema žutim očima Kesslerovim, koje su neprestano piljile u Anku, koja je sjedjela između njega i Borowieckoga.

Mada Müller možda jedina u cijelom društvu nije danas bila dobre volje.

Nije se osvrtala na Maksa, koji se trudio da je zabavlja, nego je samo promatrala Karola i Anku, a kad je primijetila, kako se oni dobro osjećaju, zapitala je tiho Maksa:

— Je li ona gospođica, što sjedi kraj gospodina Borowieckoga, njegova sestra? Tako su slični jedno drugomu.

— Ona mu je prilično daleka sestrična, ali je u isto doba i njegova zaručnica — odgovori on s naglaskom.

— Zaručnica? Nisam znala, da gospodin Karol ima zaručnicu... nisam znala...

— Već godinu dana i vrlo se vole — reče Maks naumice, jer ga je ljutila njezina nedomišljatost i ono neprijatno oduševljenje, kojim je gledala i govorila o Karolu.

Zlatne trepavice djevojčice zatreptaše naglo kao leptirova krila i teško se spustiše na plave oči, a jako pocrvenjelo lice preblijedi i blijede joj usnice počeše čudnovato podrhtavati.

Maks je u čudu promatrao tu naglu promjenu, ali nije imao vremena da duže gleda, jer mu je lakaj tiho šapnuo na uho, da ga netko čeka.

— Majka umire! — reče mu izravno Józio Jaskólski, kad je izišao u predsoblje.

— Što? što? što? — ponovi Maks, ne vjerujući sam sebi, okrene se oko sebe triput sav izvan sebe, učini nekoliko besmislenih kretnja i opet pogleda u Józia, koji je uplakan, plah i dršćući još jedamput ponovio vijest i žurno otrčao natrag.

VIII

U blagovaonici nije nitko primijetio Maksov odlazak osim Nine.

— Što je to s gospodinom Baumom? — zapita Mada Müller.

— Zar sam ja čuvar svoga kompanjona, ako on nije blagajnik? — odgovori Borowiecki u šali, ali mu je bilo drago, što oči toga kompanjona nisu pratile Anku niti kontrolirale njegov razgovor s Madom, koja je izgubila svoju dobru volju, kad je saznala za njegove zaruke, i usrdno je nagovarala oca da odu, ali Müller je danas bio izvrsno raspoložen; obujmio je Borowieckoga, posadio ga kraj svoje kćeri i jovijalno kliknuo:

— Mada, ne budi glupa, imaš kavalira, pa se nemoj žuriti kući.

I ostavi ih jedno uz drugo. Oni ostadoše sjedeći u neprilici.

Mada je spustila glavu na grudi i s velikom je pažnjom navlačila rukavice slušajući ton Karolova niskog glasa, koji ju je uvijek prožimao slatkom drhtavicom, a danas joj je u duši brujao tako tužno, tako tužno, te se bojala, da ne će izdržati, nego da će briznuti u plač.

Müller sjedne do Nine tapšući je svaki čas po plećima od uživanja; nije primjećivao oko sebe nasmijana lica niti zabunu Trawińske, nego je glasno govorio: — Vrlo mi je ugodno kod vas! Imam lijepu palaču, ali neudobno mi je u njoj stanovati. Htio bih da imam takvu kćer kao što ste vi.

— A što možete prigovoriti gospođici Madi? Ona danas lijepo izgleda.

— Jawohl, Mada je lijepa, ali Mada je glupa. Ja hoću da je udam za Poljaka, neka imaju takve salone kao vi i da isto tako primaju goste; onda bih uvijek bio kod njih. Meni se tu vrlo sviđa.

— Teško ćete to dočekati u Lodzu, jer tu nema tako bogatih ženika, kojima biste vi pristali da date svoju kćer — šapne Kurowski, koji je sjedio uz Ninu.

— Aha, gospodine Kurowski! Ja bih Madu dao vama ili Borowieckomu, vi ste valjani fabrikanti.

— Zahvaljujem, zahvaljujem! — šapne Kurowski podrugljivo, stišćući mu ruku. — Ali ima boljih od nas, štaviše, čuo sam već nešto o Kesslerovim planovima.

— Kessler! Neka se on ženi svojom majmunicom iz menažerije, a ne mojom kćerkom. Znate li, on je prostak i hulja! — plane Müller, ali se odmah poče vrlo srdačno smijati, pa htjede da poljubi Ninu u vrat... Bio je posve pijan.

— Što vam je tako pokvarilo vaše raspoloženje? — zapita Karol tiho Madu.

Mada ne odgovori ništa, samo zaslonivši maramicom zažareno lice i usta, koja su drhtala od svladavanoga plača, podigne prema njemu oči i tako ga je dugo gledala, dok se on nije nestrpljivo maknuo i ponovio pitanje.

— Eno, traži vas vaša zaručnica — šapne ona, pokazujući očima na Anku, koja se ogledavala po sobi.

On ozbiljno pristupi k Anki.

— Gospodine Karole, gospođa Wysocka hoće da ode, hoćete li nas otpratiti? — zapita ga ona.

Anka se oprostila s Madom vrlo ceremonijalno, a Mada ih isprati očima kroz niz soba.

— Gospođice Mela, idemo i mi — oglasi se Wysocki i pođe da potraži tetku, koja je drijemala u tišini salona, a vraćajući se sretne majku.

— Odlazimo. Hoćeš li s nama? — zapita ga ona.

— Ne, moram otpratiti gospođicu Grünspan.

— Zar ne bi netko drugi mogao otpratiti gospođicu Grünspan?

— Ne, gospođicu Grünspan ne može otpratiti nitko drugi — odgovori Wysocki s naglaskom.

Pogledaše se prilično zlovoljno.

Majčine su oči zasjale oštro, dok je u doktorovim očima blistao veliki mir i odlučnost.

— Hoćeš li se skoro vratiti? Anka je kod nas; bit će i Borowiecki, hoćeš li da počekamo s čajem?

— Ne ću dospjeti, jer još moram poći k Mendelsohnovima.

— Kako ti drago!... — odgovori gospođa Wysocka s naporom, svladavajući se, ali nije sinu pružila ruku na poljubac, nego je izišla.

On se nije na to osvrtao, već je pomagao Meli da se obuče.

Krenuše odmah, jer je Melina kočija čekala pred kućom.

— Hoćemo li k Ruži?

— Idemo k Ruži, idemo kamo god vi hoćete, idemo makar i na kraj svijeta — reče Wysocki toplo.

— Riječi lete dalje od volje, a volja dalje od mogućnosti — šapne Mela tiho, jer ju je zaokupio mir nedjeljne večeri, povratio ju je k stvarnosti i podsjetio na nedavnu odluku.

— O, ne, ja ne povlačim svoje riječi, povezite me i povedite sve do granica mogućnosti.

On prihvati njezinu ruku držeći.

— Međutim ću vas povesti samo k Ruži — odgovori ona i uzvrati mu stisak ruke ne povukavši ruku natrag.

— A kasnije? — zapita on tiho i zaviri joj u oči.

— Sutra ću odgovoriti — šapne ona i pogleda u konje, koji su pojurili kasom.

Tetka je drijemala na prednjem sjedalu i neprestano se klimala.

Sjedjeli su šuteći i s užitkom su okrenuli ugrijane obraze prema jakom zamahu zraka, jer je kočija jurila i skakutala kotačima od gume poput lopte po rupčagama ceste.

Oboje su osjećali, da se približava neki odlučni, kritični čas i da će im za jedan tren na dušu pasti jedna riječ, koja tako davno zvoni u srcima, a koja je tako davno prigušivana i očekivana.

Gledali su jedno u drugo vedrim pogledom, pronicali se do dna svojih osjećaja i nakon svakoga pogleda bili su jedno drugome bliži, jedno drugome odaniji.

Mela nije zaboravljala na svoju odluku; osjećala ju je u potpunoj strahoti neizbježive potrebe i u svoj strahoti jada i tuge, ali se u isti mah s užitkom prepuštala struji, koja je tekla kroz njihova srca i protjecala mozgom i krvlju kao slatka, omamljiva toplina.

Držeći od sreće čekala je njegovu izjavu, a znala je, da će mu i ona isto tako otkriti svu svoju ljubav.

Osjećala je nesavladivu potrebu da ispije to blaženstvo do dna, upravo do dna.

Htjela je, da je ponese mahnitost, bez obzira na sutrašnji dan, a možda zato, što je znala, kakav će biti taj sutrašnji dan.

I premda je ta prikaza oko nje obilazila, javljala se u pameti i oštrom konturom sutrašnje stvarnosti zastirala sadašnju sreću, ona je bježala od te prikaze, htjela je da na jedno veče zaboravi, na jedan čas.

Držala je njegovu ruku i svaki ju je čas pritiskivala na srce, koje je snažno udaralo; njom je gladila svoj zažareni obraz, pritiskala se uz njega ramenom i gledala u daljinu blistavim očima.

On se nagnuo i šapnuo tiho i tako blizu, da je Mela osjetila njegova usta na licu.

— Mela...

Taj tihi, ugodni glas preletio je preko nje kao užarena oštrica.

Zaklopila je oči, srce se u njoj trglo kao preplašena ptica i stalo udarati u grudima snažno i jako; neki joj je golemi talas miline zalio dušu te nije mogla progovoriti ni riječi, samo se nasmiješila kutovima ustâ.

— Mela!... Mela!.. — ponovi on tiše posve promijenjenim glasom i podvuče ruku ispod ogrtača, obujmi je oko pasa i privine je vrlo čvrsto uza se.

Ona se prepustila tom zagrljaju tako pasivno, da je prsima udarila o njegova prsa, ali odmah i ustuknula cijelim tijelom, naslonila se na jastuke u kočiji i glasom bez snage, bez zvuka gotovo prošaptala:

— Mir!... mir!...

Lice joj je mrtvački preblijedjelo, teško je disala.

— Mela, ne bi li pošla ravno kući? — zapita tetka, koja se odjednom probudila i nekoliko puta ponovila to pitanje, dok ga Mela nije napokon shvatila.

— Ne, idite vi sami, tetka. Ja ću svratiti k Ruži.

— A treba li Valentin da dođe po tebe?

— Ako ne budem spavala kod Ruže, ona će me dati odvesti svojim kolima.

Siđoše pred Mendelsohnovom palačom.

Ruža izađe pred njih u predsoblje, vrlo radoznalo gledajući i vrlo ironički primajući tuču poljubaca, kojima ju je prijateljica zasipala.

— Jesi li sama? — zapita Wysocki, nastojeći uzalud da drhtavim rukama zakopča kaput i da objesi šešir na goli zid.

— Nisam sama, tu je Koko, čaj i dosada! — odgovori ona i malko hramajući i ljuljajući se širokim bedrima povede ih u crni kabinet.

— Odakle dopire to pjevanje? — zapita Wysocki, prisluškujući, jer je odozgo, iz Šajinog stana, dopirao šum monotonih zvukova i gubio se u donjem stanu.

— Od oca. Tako je sada već svakoga dana. Bojim se, jer se već nekoliko mjeseci, nakon Bucholcove smrti, tata neprestano moli, svaki dan dolaze pjevači iz sinagoge i pjevaju pred njim pobožne pjesme. To je nešto neprirodno, a osim toga je neki dan rekao Stanislavu, da bi prije smrti htio podići veliko sklonište za stare bogalje i radnike iz naših tvornica. To je

tako koban simptom, da je Stanislav brzojavio u Beč po liječnika specijalista.

— Da, to je zanimljivo — šapne on, ali nije ništa čuo od svega toga, što je ona govorila; drhtao je od uzbuđenja i očima letio za Melom, koja je ulazila u susjedni budoar.

— Što ste tako zbunjeni vas dvoje? Jeste li se međusobno očitovali?

— Gotovo da je tako, gotovo. A vi ćete mi pomoći, zar ne? Poče joj ljubiti ruke.

— Vi ćete mi pomoći?

— Ali ti, Ružo, naša draga, dobra i mila Ružo, ti ćeš nam pomoći, zar ne?

— Voliš li je jako, reci? — zapita ona i obriše mu maramicom uznojeno čelo.

On stade pred njom tako zagrijano govoriti i tako strastveno prikazivati svoju ljubav, da ga je ona začuđeno pogledala. Nije slutila, da su njegova čuvstva tako vatrena, ali je slušala radoznalo, sa saučešćem, a napokon se u njezinom srcu stala buditi neka neodređena tuga, i kad je došla Mela i sjela kraj Wysockoga, Ruža ustane, uzme majmunče i izađe.

— Čula sam, što si govorio Ruži — šapne ona i pogleda ga slatko, pa ne dopustivši mu da progovori, obujmi ga rukama i žarkim, žednim ustima upije se u njegova usta dugim, snažnim, strastvenim poljupcem.

— Ljubim te! — šaptala je otrgnuvši se od njega načas.

— Ljubim te! ljubim! — odgovarao je on tiho... Glasovi im se prekinuše i zamuknuše, a ruke se upiše u usta, srca prestadoše kucati, a oči vidjeti.

A zatim joj on, cjelivajući joj oči, kosu, vrat, usta, ispriča niskim, isprekidanim od uzbuđenja glasom povijest svoga čuvstva.

Ona se leđima naslonila na mali naslonjač, noge ispružila na taburet i napola ležeći slušala njegov glas, s uživanjem zaklapala oči pod njegovim poljupcima, pružala požudno prema njemu usta, protezala se cijelim tijelom, dok joj je on ustima žegao vrat, dala se ljuljati od talasa sreće, koji ju je zapljuskivao iz njegovih riječi, iz njegovih očitovanja ljubavi, iz njegova draganja.

A kad je rekao, da će odmah sutra poći k njenom ocu da zaprosi njezinu ruku, kad je napokon, ponešto iscrpen, sjeo na jastuk do njenih nogu i položivši glavu na njezina koljena zagledao se u njene maglom zastrte oči i stao raspredati dugu, divnu pređu budućnosti, ona ga nije prekidala, punim je grudima pila opojenost, gledala ga očima punima suza od neiskazane sreće; prsa su joj se nadimala od prevelikog čuvstva, a usta joj procvala nekim čudnim, turobnim smiješkom, ali mu se nije usprotivila, nego je na mahove uzimala njegovu glavu u svoje ruke, ljubila mu oči i tiho šaputala:

— Ljubim te! Govori, najmiliji moj, da se danas omamim, da se opijem!

A on je ponovno govorio i ispjevao cijelu simfoniju ljubavi i ne primijetivši dolazak Ružin, koja je tiho sjela na naslonjač, rukom obujmila Melu, položila svoju riđokosu glavu na njezine grudi i očima punim zelenkastih varnica zagledala se u Wysockoga i slušala.

A oni su dalje ispredali pređu sreće i ljubavi.

Za njih nije više postojao svijet, ljudi, stvarnost, sve je propadalo u dubinu zaborava, zastrto velom žara, koji ih je okružio i proniknuo.

Riječi, misli, pogledi, križali su se među njima kao munje, drhtali razbijeni obiljem čuvstva i padali na dušu neizrecivom srećom.

Govorili su sve manje i sve tiše, kao da su se plašili, da će glasnijim zvukom odagnati čar toga divnoga časa.

Naokolo je vladala tišina, s ulice nije dopirao ni najneznatniji šum, soba, slabo osvijetljena elektrikom, tonula je u mraku crnih zidova, vukla se slatka pospanost, drijem pun uzbudljiva mirisa crvenih ruža, koje su u cijelom snopu gorjele svojom bojom kraj jednoga zida u brončanoj vazi.

Nisu već gotovo ništa govorili, samo je Ruža, sjedeći nepomično, počela grčevito drhtati, svladavati jecanje, gušiti u sebi suze, dok napokon nije mogla izdržati, nego se bacila na sag i briznula u glasan plač.

— Zašto mene nitko ne ljubi? Zašto mene nitko ne ljubi? I ja imam pravo na sreću i ja bih umjela ljubiti i žudjeti za ljubavlju! — klicala je slabim glasom, a tako joj je silan grč

tuge spopao srce, da se Mela nikako nije mogla utišati, a nije to ni znala, jer je taj plač zadrhtao u njoj kao oštra, gorka disonanca i podsjetio je na strašnu stvarnost.

Wysocki se već digao, htio je da izađe i još je jednom spomenuo, da će sutra poći k njenom ocu.

— Moram ti samo jedno napomenuti: da sam ja židovka! — reče Mela tiho.

— Znam ja to, ali to ne čini za mene nikakve zapreke; samo ako me ljubiš i ako budeš htjela prijeći na kršćanstvo.

— Spremna sam radi tebe primiti i mučeništvo! — klikne ona snažno. — Ne, ne govorimo o tome! Sutra ujutro reći ću ocu i smjesta ću ti pisati. Čekaj na moje pismo i nemoj prije dolaziti!

Šaptala je sve to brzo, uhvatila se toga načina, jer nije imala snage i odvažnosti, da mu u ovom trenutku kaže, da ne može poći za njega.

Ne, nizašto na svijetu ne bi to rekla sada...

To će sutra... sutra, a sada još poljubaca, još milovanja... još prisega... još te ljubavi tako jake, tako slatke, tako opojne, još... još...

— Još časak, najdraži moj, još časak samo! — molila je Mela, idući za njim kroz niz mračnih soba prema izlazu. — Zar ne osjećaš, kako mi je teško otrgnuti se od tebe?

Spopadao ju je tako snažan strah, da će Wysocki otići i da ga možda nikada više ne će vidjeti, pa se očajno privijala uz njega, bacala mu se u zagrljaj i tako priljubljeni zagrljajem, s ustima na usnama, zastadoše časak, jer se nisu mogli otrgnuti jedno od drugoga.

Ali uza sve to zastajkivanje bili su sve bliže izlasku; Mela je počela drhtati u strahovitoj uzbuđenosti, pritiskivala se uz njegovo rame sve čvršće, šaptala je sve bolnije i sve tiše:

— Još jedan čas, još jedan čas!

— Sutra ćemo se vidjeti, Mela, i viđat ćemo se svaki dan.

— Da... svaki dan... svaki dan... — ponavljala se ona kao jeka, grizla usne do krvi, da ne zavikne i da ne zavrisne od očaja; da mu se ne baci do nogu i da ga ne zaklinje, neka ne ode, neka ostane, ili neka je smjesta uzme i odvede daleko, daleko.

— Ljubim te! — reče joj on za laku noć i poljubi je u ruke i u usta.

Ona mu nije uzvratila poljupca, nije se ganula, nego naslonjena na zid gledala je tupim pogledom, kako se on zagrnuo ogrtačem, kako je otvarao vrata, kako je iščezavao iza stakla. Nije imala snage, jecanje joj je prigušilo grlo, srce joj je pucalo.

— Miećo! — šapne ona za njim

On je nije čuo i nije se vratio.

Polagano se vraćala kroz prazne, mračne sobe, slične velikim, veličanstvenim grobovima, ispunjenima dosadom, raskošom i pustoši; išla je sve teže, zaustavljala se na istim onim mjestima, gdje je još malo prije osjećala njegove vrele poljupce, ogledavala se kao izvan sebe; kadšto bi se iz njenih pomodrjelih usta oteo kakav glas, i išla je dalje, k Ruži, koja je plakala od tuge, što je nitko ne ljubi.

— Sve je svršeno! — pomisli Mela, a suze joj proviše zapreku volje i svladavanja i proliše joj se iz očiju kao potok.

IX

Wysocki pohrli kući na krilima sreće.

Zatekao ih još sve za čajem; bila je tamo i Trawińska, koja je došla na kratak čas, jer joj je kod kuće bilo dosadno samoj pošto je muž otišao s Kurowskim.

Sjedjeli su oko okruglóga stola, osvijetljenoga visećom lampom, i razgovarali su se o današnjim Nininim gostima.

Wysocki je baš stigao, kad je Anka žestoko branila Melu od zajedljivih majčinih primjedaba, koja je, raždražena prisutnošću sina, još više podigla ton glasa i prosula sav rasni prezir na židove.

Wysocki je slušao šuteći, pio čaj i razmišljao o Meli. Bio je još pod dojmom poljubaca, još ih je osjećao na licu kao žarke žigove; usta su ga pekla, stresao se u jezi sjećanja na njezine zagrljaje, osjećao ju je kraj sebe, odisao slatkim mirisom njenih parfema, koji se zadržao u njegovom odijelu, na rukama i na kosi.

Bio je tako sretan, da se na nepravedne, fanatične majčine riječi blago smiješio i pouzdano pogledavao u Borowieckoga, koji se nalaktio na stol, okružio se dimom cigareta i iza njega gledao u Ninu i Anku, koje su sjedjele jedna uz drugu naslonivši glavu na glavu.

Ninina se kosa u svijetlu lampe iskrila zlatom, a svijetla i prozirna njena put bila je slična ružičastom porculanu, osvijetljenom iznutra; zelenkastim očima, poprskanim rđastim točkicama gledala je u Wysocku, dok je Anka u kruni tamne razbarušene kose svaki čas imala drugi izraz lica; jer nije mogla da svlada nestrpljivost; pobijala je strastveno mišljenje stare Wysocke, katkada bi glavu nagnula naprijed i skupila velike crne obrve kao u napeti luk. Njezino je živahno lice odražavalo poput zrcala sve dojmove, što su joj prolazili dušom, ali branila je židove srcem i dobrotom i time pobijala logične zaključke Wysocke, koja je, sjedeći duboko u fotelju s druge strane stola, govorila jasnim glasom, a u snažnijim momentima nagibala se nad stol, pokazujući još uvijek lijepo lice u krugu svijetla, što ga je bacala lampa.

— Gospodine Mieczyslave, pomozite mi braniti židove, a naročito gospođicu Grünspan, jer Karol ne će, on veli, da njoj to ne treba.

— Više od toga ne ću ni ja reći. Mela . . . gospođica Grünspan ne treba obrane. To bi bilo isto, kao kad bih htio braniti sunce od zamjerke, da prejako sja i grije.

Svi se počeše iza toga živahnije razgovarati, ali ih prekinu Józio Jaskólski.

Dječak je sav zaplakan počeo mucati, da je Baumova vrlo bolesna, da ga je Maks poslao po Wysockoga i da ga je on tražio po cijelom gradu.

— Idem smjesta! Laku noć, gospođice i gospodo!

— Vani je tako lijepo, da ću vas otpratiti. Hoće li i gospodin Karol s nama? — zapita Anka.

Karol potvrdi glavom da pristaje, ali nije bio zadovoljan tim Ankinim prijedlogom, jer je bio pospan.

— A što se tiče gospođice Grünspan — javi se doktor iz svoga kabineta, pošto je već ogrnuo ogrtač — imajte malo obzira prema njoj, barem zato, što je ona moja buduća žena.

Majka se naglo trgla, ali doktor nije čekao, nego je žurno pohrlio k Baumovima.

* *
*

Kad je Maks na Józiov poziv otrčao od Trawińskovih, majka mu je već svaki čas gubila svijest.

Veliku je sobu ispunjao sjaj sutona sa zapada i sve zamatao crvenkastim svijetlom, u kojem se lice umiruće žene, uprto u daleke prostore neba, kočilo i pokrivalo modrilom.

Samo je jedna svijeća, koju je grčevito stiskala, bacala nesigurno mutno zlaćano svijetlo na njezino lice, vlažno od samrtne rose.

Frau Augusta klečala je kraj uzglavlja i plačući molila se u pola glasa.

Stari je Baum sjedio podno kreveta s kamenim, hladnim i od nutarnjih suza crvenim licem gledao u ženu; nijedna mu mišica nije zadrhtala, nijedna se suza nije spustila ispod crvenih vjeđa. Sjedio je naoko miran, naslonio se na ručicu stolca i tako ju je čvrsto stiskao, da je u tvrdom drvetu ostavio duboke tragove noktiju, a kad je opazio Maksa na ulazu, podigao je oči i pratio njegove kretnje, kad se bacio prema majci, kleknuvši kraj postelje.

— Mama! mama! — klikne Maks plaho dodirujući njezinu ruku, kojom je stiskala mrtvačku svijeću.

Baumova je disala polako, dugo, vrlo dugo. Staklene, razrogačene oči obojile su se odrazom večernje rumeni kao površina vode; desnom je rukom automatski grebla po pokrivaču, kao da traži čarapu, koja je otpuzla prema zidu i zataknutim se iglama bliskala kao kakav jež od čelika.

Kuharica i čeljad, klečeći u mračnoj sobi, briznuše u glasan plač.

— Mama! — zajaukne još jedamput Maks, a dušu mu tako stegla bol, da je briznuo u plač.

Bolesnica kao da se osvijestila, okrenula je glavu i uprla staklen pogled u njegovo lice; svijeća joj ispala iz ruke, prihvatila je rukom, koja je postajala sve hladnija, Maksovu ruku i držeći je u svojoj, nešto je kao posljednji radostan smiješak preletjelo preko njezinih pomodrjelih usana; pomicala ih je, ali nikakav glas nije se čuo osim promuklog, hroptavog disanja.

Smiješak joj se ledio na ustima, okrenula je lice prema prozoru i tako ostala, zagledavši se umirućim očima u večernji suton, u posljednje zrake sumračja, koje su kao komadi bakra plovile po sivom nebu i polako se gasile.

Vjetar je duhnuo u vrtu i nagnuo nisko grmlje jorgovana prema prozorima; udarali su kitama cvjetova i kao da su ljubičastim očima gledali u ukočeno, nepomično lice umiruće žene, kojoj se donja čeljust spuštala sve niže...

Maks, premda je znao, da je konac već tu, odmah je poslao po Wysockoga i čekao ga s najvećim nestrpljenjem, svaki je čas plaho prisluškivao, da li mu je mati još živa. Bila je živa, ali samo životom kretnje; kadšto bi tihi jauk prodro iz njezinih grudi, micala je ustima, učinila je neku neodređenu kretnju ukočenim prstima i opet satima ležala onako nepomična, obumrla, sa široko otvorenim očima, uprtima u noć smrti i u noć, koja je vladala nad zemljom...

Napokon je stigao Wysocki, a doskora za njim i Borowiecki, ali su mogli samo konstatirati, da je Baumova čas prije preminula.

Maks sakrije lice u pokrivač i zaplače kao dijete, a stari Baum ukočeno ustane, nagne se iznad pokojnice, dotakne joj čelo i hladne ruke, posljednji put duboko pogleda u njezine rastvorene oči, koje su se nekako začuđeno zagledale u dubinu vječnosti; drhtavim joj prstima zaklopi vjeđe i izađe vrlo polako, ogledavajući se i zastajkujući na svakom koraku.

Tek u pustoj i mračnoj poslovnici sjedne na gomilu marama i ostade dugo tako sjedeći bez pokreta i bez misli.

Bila je već duboka noć, kad se trgnuo iz toga stanja. Zvijezde su drhtale u prostorima kao svjetlucava rosa, grad je spavao u velikoj tišini, samo je odnekle od kuća izvan grada dopirala jeka harmonike.

Starac se digao i polagano prešao preko cijeloga stana, koji je bio u dubokoj tišini i tami.

U skladištu, gdje je gorio plinski plamen, vidio je Józia, kako spava na robi. Nije ga budio; prošao je nizom pustih so-

ba, tihih od one tišine smrti, koja se raskrilila nad kućom; u blagovaonici je opet vidio Maksa kako spava na sofi onako, kako je došao od Trawińskovih: u fraku i u bijeloj kravati.

Oklijevao je jedan čas pred ženinom sobom, ali je napokon ipak ušao.

Postelja je bila povučena u sredinu sobe, pokojnica je ležala pokrivena ponjavom, kroz koju su se jedva vidjele crte lica.

Nekoliko je voštanih svijeća gorjelo na stolu i nekoliko se radnica molilo i pjevalo pjesme za pokojnike.

Frau Augusta, s mačkama na koljenima, sva naduta od plača, drijemala je na naslonjaču.

Na otvorenim prozorima vjetar je nadimao spuštene rolete i njihao zavjese.

Baum je dugo promatrao tu sliku, kao da ju je htio zanavijek utuviti, ili kao da je nije mogao razumjeti, a onda se povukao u svoju sobu, uzeo zapaljenu benzinsku svjetiljčicu i, kao što je u zadnje vrijeme često običavao činiti, kad nije mogao spavati, pošao je u tvornicu.

Paviljoni su stajali u golemim četverouglima kamenja tihi i crni, mjesec je već bio zašao, samo su zvijezde blijedo svijetlile, zastrte jutarnjom maglom, kao da su pomućene od borbe noći s danom, koji se već počeo rađati u dubokim prostorima istoka.

Dvorište, slično crnom studencu, odjekivalo je jekom zavijanja i cviljenja pasa, koje su zaboravili pustiti s lanca.

Ništa nije čuo, nego je zašao u dugačke crne hodnike, slične tunelima, koji su odisali oštrim, gnjilim zrakom; odjek njegovih koračaja muklo je ječao u pustoši i tišini.

Polagano je prolazio od dvorane do dvorane korakom automata.

Dvorane je pritiskala teška, grobna tišina; redovi tkalačkih stanova s obje strane prolaza stajali su kao kosturi pognuti od nemoći; kao oparana vlakna i žile visjelo je remenje, koje je popadalo s kotača, pokriveno dugačkim žicama paučine, a vrpce uzoraka visjele su mlitavo kao mrtva, obješena koža.

— Ona je umrla! — šaptao je starac, gledajući u dugački red dvorana i prisluškujući tu smrtnu tišinu. — Ona je umrla! — ponavljao je od vremena do vremena, ali se nije znalo, na

što je mislio: na ženu ili na tvornicu, i sve se polaganije vukao iz dvorane u dvoranu, s kata na kat, iz paviljona u paviljon.

*
* *

Wysocki i Borowiecki izađoše od Baumovih u vrlo tužnom raspoloženju.

— Žao mi je Maksa; ova majčina smrt izbacit će ga iz ravnovjesja na dulje vrijeme, volio ju je strašno. I to baš u vrijeme, kad je neophodno potreban pri montiranju strojeva. Imam peh! Sve mi tako polazi za rukom! — šapne Karol srdito.

— Hoće li se Anka uskoro preseliti u Lodz?

— Za nedjelju dana.

— A vjenčanje?

— Na to zasad i ne mislim! Moram najprije privesti u život moju zvijer i staviti je u pogon. Kad počne tvornica raditi, a to ne može biti prije listopada, onda ću tek na to misliti.

Išli su dalje šuteći, ali na Piotrkowskoj ulici nenadano sretoše Welta.

— Kad si doputovao, Moric? Hoćemo li kuda na kavu?

— Doputovao sam ovaj čas i baš sam išao kući, ali ako idete na kavu, poći ću s vama.

— Malo prije je umrla Maksova majka, dolazimo baš odande.

— Umrla? Ne volim takve stvari.

Strese se.

— Što ima nova u gradu?

— Gotovo ništa, uostalom, ja ne znam; cijele dane provodim u tvornici. Grosglik će se obradovati, kad te vidi. Danas me je pitao za tebe.

— Baš će se obradovati! — šapne Moric, pritisne cviker na nos malko uzdrhtalim rukama i bistro pogleda Karolu u lice.

U hotelu, kamo su pošli na kavu, radi poodmaklog vremena bilo je posve prazno, samo je u sredini dvorišta, preuređenoga kao vrt, sjedio Myszkowski s Murrayem.

Sjedoše k njima.

— Već cijeli sat čekam na koju živu dušu, jer mi je dosadilo piti nasamo.

— Zar nemate Engleza?

— On se samo poslije četvrte zaručnice dobro osjeća, a poslije četvrte krigle nije nizašto.

— Jeste li već davno ovdje?

— Murray je došao prije pol sata, a ja sjedim malo duže. Došao sam na zajutrak i nekako mi je prošlo vrijeme do ručka, a poslije ručka je došlo nekoliko znanaca i nije bilo vrijedno da izlazim, počekao sam na večeru, a poslije večere što da radim u gradu? Kazalište ne volim, znanaca nemam, kamo dakle da se djene jadno siroče, ako ne će u krčmu? A osim toga je Murray pričao vrlo zanimljivo o svojim zaručnicama. Kako tvornica?

— Raste.

— Dao joj Bog zdravlje, dobar želudac i probavu! Izmršavjeli ste.

— Radim za desetoricu, pa još nije dosta.

— Dobro došli! Tkogod dođe, priča odmah, što je radio jučer, što danas i što će raditi sutra, da se naradio i tako dalje. Što je to, k vragu? Gdje sam to ja? Među ljudima ili među strojevima? Fuj, kakvo je zaglupljivanje to preuzimanje mehaničkih funkcija! Htio bih da znam, što misle, što osjećaju, kako vide, a oni mi govore, da — rade. Ovamo piva za sve! — vikne Myszkowski konobaru.

— Mi ćemo piti kavu.

— Pa pijte!

— Tko ima vremena da misli na takove fantastične stvari, tko može to sebi priuštiti? — zapita Moric podrugljivo.

— Vol to ne može sebi priuštiti, jer ga gone na rad.

— Pa to je glavno, gospodine Myszkowski, a ostalo je dodatak.

— Nemojte tako govoriti; meni nije čudno, što ste vi dodatak svojoj novčarci, vas ispričava vaša huljska i glupa rasa, ali da isto to tvrdi Borowiecki i doktor, to me ljuti.

— Ja ništa ne poričem i ništa ne potvrđujem, ja sada gradim tvornicu, a kad je dovršim, onda ću se tek početi baviti filozofiranjem.

— A ja idem kući, strašno sam umoran — reče Wysocki i smjesta ode.

Karol žurno ispije kavu i izađe s Moricom.

— Ostanite sa mnom! — molio je Myszkowski Murraya. — Govorit ćemo o ljubavi.

— Ne mogu, sutra je ponedjeljak, pa moram ustati u pet sati radi tvornice.

— Imate li već mjesto, koje je prije imao Borowiecki?

— Poslije njega sam preuzeo sav posao, ali imam samo polovicu njegove plaće — reče Murray izlazeći.

Myszkowski ostane sam i tužno pomisli, da se treba vratiti kući. Ta ga je misao tako tištala, da se počeo klimati nad stolom.

— Velemožni gospodine, zatvaramo! — najavi konobar uljudno.

On pogleda pospano naokolo: bilo je prazno, mračno i tamno, posluga je spremala stolnjake i sastavljala stolove.

Myszkowski metne šešir na glavu, plati i pođe samo do vrata, a takva ga je mrzovolja spopala na pomisao o vraćanju kući, tako se bojao samoće, da se vratio k stolu i zovnuo:

— Konobaru, bocu piva i dvije čaše! Morate sa mnom piti. Recite sobaru, neka mi priredi, gdje ću spavati. K vragu i takav život!

Srdito pljune.

X

— Već smo dva dana tu, a ja još ne mogu vjerovati, da uistinu živimo u Lodzu — javi se Anka s verande.

— A ipak je to doista Lodz! — odgovori gospodin Adam, koji je sjedio u svojim kolicima u vrtu kraj verande i rukom zastirao oči od sunca, ogledavajući se naokolo po crvenim zidovima tvornica i dimnjaka, što su stajali u gustoj stisci. Duže je zaustavio pogled na skelama Karolove tvornice, koja se dizala na kraju vrta, i tiho uzdahnuo.

— Da, to je Lodz! — šapne Anka tiše i vrati se u stan među pootvarane zavežljaje, nesređeni namještaj, pokućtvo, zamotano u slamu, u metež brzo raspakovanih stvari, koje je postavljalo nekoliko radnika s Mateušem na čelu.

Pomagala im je spremati, sama je vješala zastore, kadšto se živahno razgovarala s Mateušem, ali najčešće bi sjela na koji sanduk i na naslon prozora i tužnim pogledom lutala po stanu.

Bilo joj je tužno oko srca: ta strana kuća ju je ispunjavala čudnom turobnošću, taj niz soba, koje su bile netom obnovljene i koje su još mirisale bojama namazanih podova, pa potrči na veliku verandu, što se protezala uz polovinu kuće, obrasla zelenim vrpcama divlje vinove loze, ali to nije umirivalo, jer su joj oči, navikle na beskrajnost zelenih polja, na modrikaste šume na rubovima obzorja, na golemi čar ničim nezastrtoga neba, sada nailazile na kuće, na tvornice, na krovove, koji su sjali na suncu, na taj isti grad Lodz, koji ju je kao plamenim prstenom sa svih strana stezao, na taj Lodz, o kojem je maštala, koji joj je trebao pružiti ostvarenje svih želja, a koji ju je sada prožimao dubokom, neopravdanom tugom plahih i mračnih slutnja.

Vraćala se u stan kao da se stidila svojih slabosti, s naporom je susprezala one čudne suze neodređene čežnje, koja joj je punila oči.

— Trebate li štogod, oče? — pitala je od časa do časa, nagnuvši se kroz prozor.

— Ništa, Anka, ništa. Sada smo već u Lodzu, a za jedan sat će Karol doći na ručak — odgovarao je on glasno, pače i previše glasno, jer nije želio da zna, da i on u duši plače, pa, da zabašuri tugu, stade pjevuckati:

Imala je baka jarca rogatoga,
hopa cupa, jarca rogatoga!

— Ded gurni, Waluš!

Ali Waluš nije bio tu, ostao je u Kurovu, a zamjenjivao ga je Mateuš.

Gospodin Adam uzdahne i zamukne. Zagledao se u prljave gvalje dima, koje su sukljale iz Müllerovih tvornica.

Duboko odahne i jako se nakašlje, jer je zrak bio zasićen mirisom gašenoga vapna i kuhanoga asfalta, kojim su se taracale dvorane Karolove tvornice.

Pokrije rupcem usta i zagleda se u dugačku aleju vrtića, što se protezala prema tvornici, obrubljenu divnim okvirom grmlja od plemenitih ruža, posutih bijelim i crvenim cvjetovima.

Vrijeme je bio vrlo lijepo, tiho i toplo; vrt se lako njihao i svjetlucao crnkastim lišćem trešanja, koje su bile posute ugljenom prašinom i čađom.

Nekoliko je voćaka dizalo krošnje s malko požutjelim zelenilom i lakomo gledalo u sunce i prema čistim prostorima polja, koja su se nedaleko prostirala.

Napokon se trgnuo iz drijema i zafićukao kosu u krleci, što je visjela na verandi, ali kos se nije oglasio na poznati znak. Sjedio je tmurno na dnu krletke sa spuštenim krilima, pospan. Podigao je glavu, tupo pogledao u svoga gospodara i opet zadrijemao.

— Ne dolazi li Karol? — zapita Anka iz stana.

— Ne, tek će za pol sata tvornice fućkati na objed, Anka! Hodi ovamo, djevojko!

Ona dođe i sjedne na ručicu stolca pa se zagleda u starca.

— Što ti je, Anka, što? Odvažno, djevojko, samo se ne daj, nemoj cmizdriti. Vidiš je, to mi je junak!... Ho, ho! još ćeš ti zaboraviti, da postoji neki Kurov na svijetu. A što! Glavu uvis i marš! — govorio je brzo i poljubio je, pomilovao po glavi i počeo ustrajno fućkati udarajući nogom takt.

Zatim naloži Mateušu, da ga odveze u stan i tamo je vikao, dirigirao radnicima i pjevuckao pazeći pomno, da li Anka čuje to pjevanje.

Zatim se šalio s Kamom, koja je došla s Wysockom u pohode i da malko pomognu pri uređivanju stana. Međutim je Kama proizvela veću smetnju nego svi drugi, jer je stare lovačke pse, koje su doveli iz Kurova i koji su se povlačili po stanu i po vrtu spuštenih glava, svezala na zaponac i jurila s njima po verandi.

— Kama, što to radiš? Reći ću tetki, a čut će i gospodin Horn, da se igraš kao psetar! — ukori je Wysocka i začepi uši zbog urlanja i huckanja pasa.

— Što me briga! Ja se nikoga ne bojim. Obranit će me gospođica Anka — uzvikne Kama, ugrijana kretanjem i zabavom, baci se na Anku, žarko je izljubi i poteče, jer su je psi vukli u vrt.

— Zagraj! Lapa! Kruček! mačka!... mačka!... mačka!... — vikne ona iz sve snage i pusti pse na bijelu mačku i strastveno ju je gonila po vrtu sa psima.

Nekoliko je puta pala, ali se nije na to osvrtala, ustajala je, vičući trčala, psi joj odgovarali kratkim lajanjem u uzaludnoj potjeri, jer je mačka skočila na drvo i odande bijesno frkala.

Kama se popela za mačkom i gotovo da ju je već uhvatila za leđa, ali mačka se nakostriješila i skočila na susjedno drvo, a odande na plot, gdje se pritajila i posve ravnodušno gledala zelenim očima u pse, koji su skakali na zid i bijesno cvilili, i na Kamu, koja je bila tako umorna, da je jedva disala.

— Junačka djevojka, junakinja je ta Kama! Hodi-der ovamo, da te poljubim! — klikne gospodin Adam, smijući se od radosti.

— Badava sam se namučila, Isuse! jedva dišem! Psi nisu nizašto... već su je u uglu vrta kraj ogrozda imali u zubima, samo joj se krzno prosulo, ali se otela i skočila na drvo, mi za njom, stresla sam je, ona spala, psi na nju, a ona im frkne u oči i opet skoči na onu visoku višnju. Popnem se za njom... a ona gotovo preko mene skoči dalje. Uh... umorila sam se! — disala je sva užarena, tarući koljenom o koljeno, jer je penjući se na drvo ogrebla noge, pa su je sada malko pekle.

Gospodin Adam poljubi je u glavu i odgrne joj s lica prosutu, uznojenu kosu.

— Željela bih, da ste vi moj ujak! — klikne Kama i ovije mu ruke oko vrata. Gle, ide gospodin Karol s Moricom. Znate, ja ću vam govoriti »ujače«, hoćete li?

— Hoću, hoću, pa ja i jesam po tvojoj tetki neki tvoj rođak.

— Gospođice Ana! Gospodin Karol dolazi na ručak s crnim Moricom! — poviče Kama s verande i pođe njima u susret, jer je vrlo voljela Karola; psi krenuše složno za njom i po starom kurovskom običaju stadoše lajati na goste.

— Mir, Kurta, mir, psići, to je vaš gazda, a onoga židova ne smijete ujesti, on nije šugavac! — umirivala ih je gladeći ih po glavama.

— Ja vas, gospodo, ne pozdravljam; gospodin Karol nije kod nas bio dvije sedmice, a gospodin Moric hiljadu godina.

— Zato sam gospođici Kami donio nešto iz Berlina, samo nemam pri sebi, ali donijet ću kući — reče Moric.

— Znamo mi već takva obećanja na Spacerowoj; isto tako ni gospođa Stefanija ne vjeruje gospodinu Karolu, jer obećava, da će doći, a nije ga bilo dvije sedmice — vikala je Kama vodeći ih na verandu, gdje je bilo prostrto za ručak.

Moric je danas bio vrlo blijed, neobično uzrujan i neobično nemiran.

Nastojao je da bude razgovoran i zabavan, neprestano se šalio s Kamom, koja je na kraju izgubila strpljivost i s običnom svojom naglošću bacila mu čašu vode u oči, zbog čega ju je Wysocka tako ukorila, da je molila za oproštenje sa suzama u očima.

— Moric! nemojte se ljutiti, jer ako se budete ljutili i rekli tetki, ja ću vas kod kuće tako ogovarati, da će se na vas naljutiti i tetka i gospođica Stefa i Wanda i gospodin Sierpiński i svi, svi.

— A Horn će te izazvati na dvoboj i ustrijeliti iz novog topa! — dometne Karol u njezinom tonu.

— Da, ustrijelit će! Što? Zar ne će? Vi mislite, da Horn ne zna pucati? U nedjelju je na streljani pogodio iz pištolja u keca petnaest puta od dvadeset, sama sam to vidjela.

— Dakle Kama ide u streljanu? Dobro da znamo.

— Ja nisam rekla... ja...

Sva je pocrvenjela, zazviždala psima i pobjegla u vrt.

— Divno djevojče! šteta, da ovako propada u Lodzu — šapne gospodin Adam.

— Zacijelo bi joj bilo bolje na paši s pastirima, ali što se može, kad joj se mama previše toga naužila, pa za kćerku nije ostalo ništa — narugao se Karol.

— To je najbolje dijete pod suncem — reče Wysocka, gledajući za njom u vrt.

— No mogla bi biti malko pametnija.

— Opametit će se još, ima kada.

— Baš nema tako mnogo, već joj je petnaest godina, a još je prava divljakinja.

Objed se svršio brzo, a isto su tako brzo ispili kavu i vratili se u tvornicu, jer su grkljani zviždaljka urlali sa svih strana svoju poslijeobjednu budnicu.

Kad su izašli, dade se gospodin Adam odvesti u vrt u hladovinu, da malko prodrijema; Wysocka se primakne Anki i vrlo radosnim glasom reče:

— Moram ti reći, da sam već mirna zbog Mieća. Nije dva dana bio kod kuće, bio je u Varšavi; doputovao je jučer i za ručkom mi rekao, neka budem mirna, jer se onom... Grünspanovom ne će oženiti, jer ona nije htjela da pođe za njega... Čuješ li, Anka, Grünspanova kćerka nije htjela da se uda za Wysockoga, za moga sina! To nadilazi svako poimanje, takva židovska drskost! Nekakva šugavica... nije htjela poći za moga sina!... Dobro, da je tako! Od radosti sam dala čitati svetu misu zahvalnicu, ali joj ipak to ne mogu oprostiti... Kako se samo usudila odbiti moga sina... i da je još tko, ali prosta židovka!... Pokazao mi je njezino pismo, u kojem mu najbesramnije kaže, da ga ljubi, ali da ne može za njega poći, jer njena porodica nikada ne će pristati, da ona promijeni vjeru. Oprašta se s njim, tako nježno, da bih doista, kad ne bih znala, da to piše židovka, i da se ne radi o mom sinu, proplakala od tuge zbog nje. Ako hoćeš, pročitaj to pismo, samo, Anka, nikom o tome ni riječi!

Anka je dugo čitala, jer je pismo bilo ispisano na četiri strane sitnim rukopisom i bilo tako puno suza, ljubavi, tuge i samoprijegora, da nije mogla dočitati do kraja, već se rasplakala nad djevojčinim patnjama.

— Ona umire od boli... Gospodin Mieczyslav, ako je ljubi, ne bi se smio ninašta obzirati...

— Gospod Bog već će je nagraditi zbog tih patnja. Ne boj se, ne će umrijeti od ljubavi. Udat će se za kakvoga milijunara i brzo se utješiti. Ne poznaš ti židovke.

— Patnja je ipak u svakom srcu patnja — odgovori Anka tužno. — To se samo tako kaže, ali zapravo je posve drukčije.

— Nije... nije...

U tom se času Anka naglo trgne, jer se od strane tvornice začula treska, zatim lomot, a neki neljudski urlik iz nekoliko grudi čuo se u vrtu.

Za tren oka pojavila se na stazi od tvornice Kama, trčeći bez daha.

— Skele!... Isuse... svi su ubijeni... O, Isuse, o, Isuse!... — vikala je sva izvan sebe, dršćući od straha i groze.

Anka u krajnjem strahu potrči, ali kraj vrata, koja su vodila iz vrta na tvorničko dvorište, stajao je čovjek i nije htio da je pusti, tumačeći joj, da se nije ništa strašno dogodilo, nego da su se samo srušile gornje skele i prignječile nekoliko ljudi, pa je baš onamo pohrlio gospodin Borowiecki, a njemu su naložili, da nikoga ne pušta onamo.

Anka se vratila u stan, ali kad je Wysocka s Kamom otišla, nije mogla duže izdržati, činilo joj se, da čuje jauke ranjenika...

Pošalje Mateuša, da ispita pojedinosti, a kad nije mogla da ga dočeka, uzme svoju priručnu apoteku, koju je toliko puta prokušala u Kurovu, i pođe.

Sa začuđenjem primijeti, da u tvornici teče posao svojim redom.

Zidari su fićukajući stajali na skelama uz glavnu zgradu, limari su po krovovima razmatali velike površine pocinčanoga lima, dvorište je bilo zatrpano kolima, opekama i vapnom, a u budućoj su predionici s najvećim mirom postavljali strojeve.

Karola nije nigdje vidjela; izišao je u grad, kako joj rekoše, pokazavši joj dvoranu, u kojoj je radio Maks Baum.

On joj žurno izađe u susret; bio je u plavoj bluzi, pocrnjela lica, s kosom prilijepljenom od znoja, s lulom u zubima i s rukama u džepovima.

— Što se dogodilo? — zapita ga Anka.

— Eh... ništa. Srušila se skela, koju su i onako trebali rastaviti.

— A nije bilo nikakva nesretna slučaja?

— Karol nije poginuo, izišao je s Moricom malo prije — odgovori on suho.

— To znam, ali da nisu radnici ranjeni, jer sam čula vrisak...

— Navodno je netko izgruvan, ja sam također čuo urlik.

— Gdje su oni? — zapita Anka gotovo zapovijedajući, jer su je uzrujavali Maksovi nehajni odgovori i njegov gotovo izazovni izraz lica.

— Iza treće dvorane u hodniku. Zašto da to gledate?

— Je li doktor tamo?

— Slali su po njega, ali ga nije bilo kod kuće. Jaskólski ih međutim njeguje, on se razumije u medicinu, jer je nekada na

svom majuru puštao krv stoki... Ne, ja vas ne ću onamo pustiti, čemu da se uzrujavate, to nije pogled za vas, uostalom, vi im ne ćete ništa pomoći — reče on odlučno i zakrči joj put.

Anka se uvrijedi i pogleda ga tako oholo i ponosno, da je nehotice ustuknuo i propustio je kroz vrata, pokazujući joj rukom put.

Vratio se k prekinutom poslu, ali je od vremena do vremena kriomice pogledavao u hodnik, gdje su ležali ranjenici.

Široki hodnik, osvijetljen od strane dvorišta staklenim zidom, služio im je kao privremeno sklonište.

Ležala su petorica u jednom redu kraj zida, na svježoj ostružini i na slami. Jaskólski im je uz pomoć jednoga radnika vidao rane.

Jauk je punio hodnik, a od prignječenih i kao klade položenih ljudi curili su po bijelom podu traci krvi i krv se zgrušala u zagušljivoj toplini, koja je udarala iz susjednih dvorana, izloženih kroz stakleni zid žarkom suncu.

Anka zavrisne ugledavši one okrvavljenje likove i bez promišljanja stade pomagati Jaskólskomu pri vidanju rana.

Drhtala je na pogled polomljenih i već natečenih nogu; strahom je napuniše ona pomodrjela, zemljom i krvlju isprljana lica, a jauci je ispuniše tolikom boli, da su joj oči bile pune suza i po nekoliko puta tako joj se smučilo, da je morala izaći na zrak, no svaki put se vratila; svladala je užas, svladala gađenje i puna saučešća i samilosti prala im rane i, koliko je mogla, suzdržavala je povojima krv, što je tekla.

Sve je preuzela u svoje ruke, jer je Jaskólski više uzdisao nego radio; poslala je po Mateušą, da odmah dovede kojega liječnika i vidara.

Po tvornici se među radnicima odmah pronio glas, da sama gospodična njeguje bolesnike, jer je svaki čas netko zavirivao kroz okna i iščezavao potvrđujući, kako je u djevojke dobro srce.

Za neko pol sata stigao je Wysocki, koji je bio službeni liječnik kod gradnje tvornice i s udivljenjem gledao u Ankino svijetlo i suzno lice, u njezinu okrvavljenu opravu i okrvavljene ruke i u one napola mrtvace, koji su ukočenim rukama hvatali rub njenog odijela, da ga poljube.

Živo se latio posla i smjesta konstatirao, da su dvojici slomljene noge, trećemu zgnječena ruka i ključna kost, četvrtom razbita glava, a petom, dječaku od nekoliko godina, koji se neprestano onesvješćivao, da je nešto u unutrašnjosti povrijeđeno.

Trojicu težih ranjenika otpremiše na nosilima u bolnicu, po četvrtoga je došla žena te ga s plačem i kričanjem povela kući; ostao je samo dječak, kojega je liječnik napokon prizvao k svijesti i dao ga položiti na nosila, no dječak je briznuo u plač i uhvatio se za Ankinu suknju.

— Ne dajte me u bolnicu, ne dajte me, gospođo!... Zaboga, ne dajte! — vikao je.

Ona mu poče razlagati i miriti ga, ali ništa nije pomoglo.

Dječak je drhtao od straha i suludim pogledom pratio kretanje ljudi, koji su stajali kraj nosila.

— Pa dobro, reci, gdje ti je majka, tamo ćemo te odnijeti, a ja ću misliti na tebe.

— Nemam majke.

— A gdje, kod koga stanuješ?

— Ja tu nigdje ne stanujem.

— Ali negdje zacijelo spavaš?

— Pa spavam... u Karczmarekovoj ciglani i uvijek ujutro dolazim s ciglarima.

— Što dakle da uradimo s njim?

— Ići će u bolnicu — odredi liječnik, a to je dječaka tako prestrašilo, da se opet uhvatio za Anku i onesvijestio se.

— Gospodine Jaskólski, neka ga odnesu k nama, u onu praznu sobu gore! — klikne Anka živahno. — Ne boj se, liječit ćeš se kod kuće, kod nas! — reče mu ona, kad se osvijestio.

Dječak ne odgovori ništa, samo, kad ga položiše na nosila i ponesoše, zagledao se u nju s obožavanjem, punim divljenja.

Smjestiše ga gore, Wysocki ga pregleda i pronađe, da su mu tri rebra slomljena.

Dan je potekao dalje svojim redom.

Naveče, za večerom, na kojoj je bio i Moric, izađe Anka da prigleda bolesnika, jer je dobio groznicu i malko bulaznio; dosta je dugo uz njega ostala i vratila se tako potresena, da su joj ruke drhtale, dok je nalijevala čaj. Baš je htjela Karolu

reći za dječaka, kad joj on, primajući čaj, reče tiho, s naglaskom:

— Imaš neobične hirove, da bolesnike dopremaš u kuću.

— Bojao se bolnice, nema porodice, spavao je po ciglanama, pa što sam drugo mogla učiniti?

— Svakako nisi trebala našu kuću pretvoriti u bolnicu za vucibatine.

— Pa... zadesila ga je nesreća u tvojoj tvornici...

— Nije radio zabadava — reče Karol srdito.

Anka ga pogleda u čudu.

— Govorite li vi to ozbiljno? Dakle sam ga trebala ostaviti na ulici, ili ga dati u bolnicu, da umre od straha, jer se već onesvješćivao, kad je čuo, da će ga otpremiti onamo.

— Volite sentimentalnosti, to su obične stvari. To je, doduše, vrlo lijepo, ali posve suvišno.

— To ovisi o tome, kako tko reagira na ljudske boli.

— Vjerujte mi, da ih i ja osjećam, ali ne možete od mene zahtijevati, da se raznježim nad svakim šeprtljom, nad svakim šepavim psetom, povenutim cvijetkom ili zgaženim leptirićem.

Oštra, zlobna ironija zatreptala mu je u očima.

— Dječaku su tri rebra slomljena, razbita glava i krvotok, dakle ne spada u kategoriju povenutih cvjetića ni zgaženih leptirića. On trpi...

— Neka izdahne s dragim Bogom! — dobaci Karol oštro, povrijeđen njezinim uzdignutim tonom.

— Vi nemate samilosti — šapne Anka tiho i prijekorno.

— Imam samilosti, samo ne mogu sebi priuštiti filantropiju. Šteta, što ih niste dali sve skupa prenijeti u naš stan.

— Nije bilo potrebno, a da je bilo, zacijelo se ne bih predomišljavala...

— Šteta, što nije bilo tako. To bi bio divan pogled. Stan, pretvoren u bolnicu, a vi u sestru milosrdnicu.

— Bio bi zacijelo ljepši pogled, nego da ste ih dali izbaciti na ulicu — reče Anka gnjevno i ne progovori više ni riječi. Nosnice su joj drhtale, a oči bacale oštre munje; zagrizla se u usta, da svlada drhtanje od uzbuđenja.

Nije se toliko naljutila na njega, koliko ju je zaboljela njegova neočekivana okrutnost; nije mogla vjerovati, da je Karolova duša tako tvrda i zatvorena prema ljudskim patnjama.

To ju je duboko zaboljelo; pogledavala je u njega nepovjerljivo i plaho, ali on je izbjegavao njezine poglede, razgovarao se s Moricom i s ocem, a napokon se digao da ode.

Dok ju je ljubio u ruku za oproštaj, ona mu tiho šapnula:

— Ne srdite li se na mene? — i pogleda mu moleći u oči.

— Laku noć! Hodi, Moric. Je li Mateuš otišao?

— Odmah sam ga predveče poslao u tvoj stan — reče gospodin Adam, jer je Anka srdito izašla iz blagovaonice na verandu.

— Bori se i pobjeđuj u Lodzu, kad ti kod kuće plačljiva sentimentalnost baca klipove pod noge — reče Karol na ulici.

Moric je išao šuteći i zlovoljan.

— To je ženska logika, da je danas potrese kob vrane, koja izdiše, a sutra će bez oklijevanja žrtvovati porodicu za ljubav časovita hira — reče Karol malo kasnije, vanredno razdražen.

Moric i opet ne odgovori ništa.

— Žene vole da usrećuju čovječanstvo na račun svojih najprečih dužnosti.

— Mene se ništa ne tiče, da li su one ovakve ili onakve, samo nek su lijepe, ako su ljubovce, a bogate, ako imaju biti žene.

— Govoriš bedastoće.

— A ti... ti nemaš novaca, to slutim po tvojoj zlovolji.

Karol se melankolično nasmiješi i ne poreče.

*

* * *

Stan je bio rasvijetljen, a Mateuš ih je čekao s kipućim samovarom.

Karol se naime nakon Ankinog dolaska opet preselio u nekadašnji svoj stan, premda mu je to bilo vrlo neudobno zbog udaljenosti.

Predveče je bio gospodin Horn i ostavio cedulje za gospodina direktora — javi Mateuš.

Horn je javljao, da su popodne uhapsili Grosmana, Grünspanova zeta, koji je bio teško osumnjičen da je podmetnuo požar.

Horn je to javio, jer je znao, da je Grosman u poslovnoj vezi s Moricom.

— Moric, evo ti vijesti, koja će te zanimati — reče Karol ulazeći u njegovu sobu.

— Nije ništa osobito; uz takvu se brigu može mirno spavati, tko će mu dokazati? — prošapće Moric, pošto je pročitao cedulju.

— A kako ti misliš?

— Ja znam, da je on čist kao komad perkala, koji se iznosi iz bjelionice.

— Iz apreture — popravi ga Karol i vrati se u svoju sobu.

U stanu zavlada tišina.

Karol je pisao i sračunavao u svojoj sobi. Moric je također pisao i sračunavao u svojoj sobi, a Maks, koji nakon majčine smrti nije izlazio u grad naveče, nego se poslije večere kod oca ravno vraćao kući, legao je u krevet i čitao bibliju, ili bi pozvao svoga sestrića, slušača teologije, i s njim žestoko raspredao teološke prepirke i svađao se cijele sate zbog najneznatnijeg povoda.

Mateuš je neko vrijeme raznosio čaj po sobama i vraćao se k peći u blagovaonicu, drijemajući i čekajući na naloge.

— Sto mu bogova! — prokune Karol, baci pero i poče hodati po sobi.

Već su ga nekoliko dana izjedale neprekidne novčane brige, obmane dobavljača, koji kao da su naumice zakašnjavali s rokovima. Radnici su mu pokvarili stroj i nanijeli mu velike gubitke.

Da bude čaša prevršena, javila se pod temeljima, koje su kopali za skladište, voda u tolikoj mjeri, da su morali prekinuti posao, a danas opet ovaj nesretni slučaj i svađa s Ankom — to ga je potpuno ozlovoljilo, a ovo posljednje naročito ga je grizlo, to jače, što je osjećao, da je pred njom krivac, i sve jače joj je zamjeravao.

Ona mu je smetala.

— Moric! — vikne on preko sobe. — Prodaj ostatak pamuka, jer dulje ne ću izdržati, a od lihvara ne ću da posuđujem.

— Imaš li velike isplate?

— Do đavola, zar ti nisam danas pokazivao račune?

— Račune sam vidio, ali sam mislio, da imaš za pokriće.

— Nemam gotovo ništa, a usto me sve iznevjerava... Jesu li se urotili proti nama, što li? Kamo se god obratim zbog kredita, uskraćuju ga. Štaviše, i Karczmarek je tražio mjenice s tromjesečnim rokom. Nešto mora da je u tome. Tko nam može škoditi? Tu mora da su prsti neke konkurencije... Kako je to inače moguće? Uložiti gotovinu od četrdeset tisuća rubalja i ne moći dovršiti tvornicu? Ne moći naći isto toliko kredita i to u Lodzu, gdje onakva hulja i bankroter, kao što je Szmerling, diže golemu tvornicu, a da nema ni groša, gdje svaki šugavac pravi velike poslove na kredit, a ja moram tražiti privatne zajmove!

— Uzmi kompanjona s gotovinom ili s velikim kreditom, naći ćeš ga lako.

— Zahvaljujem ti za savjet, sâm sam započeo, pa ću sam i dovršiti ili propasti. Uzeti kompanjona s novcima znači isto što poći u službu i opet doći u zavisnost zato, da se mučim dalje i da stvorim opet jedno boflpoduzeće. Hoću da imam tvornicu i hoću da imam novaca, ali da pravim bofl, to ne ću.

— Loše računaš. Bofl daje najveće dobitke.

— Ti računaš kao kakav kramar, kao Zuker, Grünspan i svi ti vaši fabrikanti. Hoćeš da zaradiš rubalj na rubalj i to da zaradiš odmah, danas, ne misleći pritom, da se kupac može samo jedamput nasamariti, a drugi će put otići k drugomu, a ti ćeš čekati na suhom novoga glupana.

— Nikada ih ne će uzmanjkati.

— U trgovini ih ponestane brže nego što ti misliš, jer se s dizanjem općega blagostanja povećavaju potrebe. Seljak će na selu kupiti Zukerovu maramu za ženu, ali će taj isti seljak, kad se preseli u grad, drugi put uzeti već Grünspanovu, a njegova djeca, makar bili i nadničari, posegnut će za Meyerovom. Široki slojevi kupaca već shvaćaju, da je jeftinoća robe sadržana u njenoj dobroti, a ne u niskoj cijeni. Bucholc, Meyer i Kessler razumiju to dobro i prave poslove sa solidnom robom.

— Istina, prave poslove, ali mnogo brže stječe milijune Šaja, Grünspan i stotine drugih, i za dvjesta novih ima još dosta mjesta i vremena da steknu imetak.

— Vidiš, ja sumnjam, da li će ta nova stotina bofl-trgovaca dospjeti da steknu novaca.

— Aha, dakle samo zato ti hoćeš da oplemeniš lodzku produkciju.

— Moram zacijelo računati sa zahtjevima tržišta budućnosti... Dobra, visoka vrsta može imati bolju prođu, pa ću je ja proizvoditi — reče Karol.

— Ja te dobro razumijem, samo što nemam mnogo povjerenja prema toj budućnosti, volio bih već danas da sklopim poslove. To, što si rekao o razvitku viših zahtjeva kod kupaca, o njihovom povećanju, sve to može biti istina, o tome bi se moglo, štaviše, i opširnije razgovarati i napisati lijep ekonomski članak, ali vrlo je teško na tome osnivati tvornicu; iz toga ne ćeš izvući milijune.

Obojica zašutješe nekoliko časaka razmišljavajući.

— Koliko ti treba? — zapita napokon Moric.

— U subotu moram imati deset tisuća rubalja.

— Hm... zaboravio si na Müllera! On ti je sam ponudio zajam.

— Nisam zaboravio, znam, da bi mi na jednu riječ otvorio širom blagajnu... ali tu riječ ne mogu izreći... nažalost, ne mogu...

— Ako se radi o tvornici, o cijeloj budućnosti, ja se ne bih dugo predomišljavao... ja bih sve ostavio na stranu... i rekao bih tu riječ — šapne Moric značajno.

— Ne mogu... sve kad bih i htio... ne mogu.

— A ako budeš morao?...

— Pa još nije takva sila. Ne ćemo o tome govoriti.

Strese se.

— Karol, ti imaš predrasude, a to nije korisno u poslu. Ti o mnogim stvarima već znaš misliti, ali se još bojiš da to provedeš u život. To te može skupo stati, jer za predrasude treba imati mnogo novaca...

— Misliš, da je to, što ti zoveš predrasudama, isto što i odijelo, koje se svaki čas može promijeniti? To se upilo u krv i zato je tako teška borba s tim, a teška je zato, što još nisam

posve uvjeren, da su te predrasude suvišne, a katkada mislim ... ali ostavimo to.

— To je zlo. Uz takve bedastoće može netko biti najbolji kolorist na svijetu, ali teško je biti makar i srednji tvorničar u Lodzu. Možda oklijevaš? Možda imaš volju da se vratiš Knollu, on će te primiti... — naruga se Moric, čupkajući nervozno bradu.

— Ostavi to. Ne vraćamo se u djetinje godine.

— Ne, ali se događa, da nikada ne odrastemo.

Karol ne odgovori, nego pažljivo pogleda Moricu u oči.

— Mogu ti dobaviti novaca.

— Pozajmiti?

— Ne, povećat ću svoj udio u kompaniji. Ne isplaćuje mi se pozajmljivati, a i tebi će biti udobnije; ne će te teretiti rok isplate, a osim toga mogu se i ja prema visini udjela posvetiti jednom dijelu tvorničkih poslova, zašto da se sam mučiš! — govorio je Moric polako, gotovo nehajno, gledajući pažljivo u svoje nokte.

— Mogu ti ispostaviti mjenice sa šestmjesečnim rokom — predloži Karol.

— Nikako mi se zajam ne isplaćuje; volio bih novac staviti u promet, za to bi se vrijeme prometnuo nekoliko puta. Primaš li?

— Dobro, sutra ćemo se opširnije porazgovoriti. Laku noć!

— Laku noć! — šapne Moric, ne skidajući očiju s nokata, da ne oda svoju radost zbog toga posla, a kad je Karol izišao, zaključa za njim vrata, zastre prozor, otvori malu uzidanu željeznu blagajnu, izvadi iz nje kuvertu od linoleuma, punu bilježaka i računa i u papir zamotani velik svežanj banknota.

Prebroji novac i spremi ga opet natrag.

— Velika operacija! A ako ne uspije? — naceri se nervozno s izražajem gnušanja i pogleda prema vratima. Činilo mu se, da je čuo koračaje mnogobrojnih ljudi i zveket oružja.

Nasmiješi se tom priviđenju i zanosno se baci na studij bilance tvornice Borowieckoga.

Cijelo je aktivno i pasivno stanje njegovih poslova imao u bilješkama i računima, što mu ih je kopirao njegov čovjek, koji je radio u građevnoj poslovnici.

Karol pak, premda je naoko pristao na povećanje njegova udjela u kompaniji, sam je sebi svečano kazivao, da se mora iz toga izvući i naći načina, kako da ga izluči iz kompanije.

Predobro je poznavao Morica, da bi imao u njega povjerenja. Uostalom, ta je nesebičnost bila čudna kod čovjeka, za kojega je rubalj bio jedini bog, a Moric se svojom nesebičnošću od nekog vremena upravo nametao, što je Karolu postalo čudno i učinilo ga još opreznijim.

Maksa se nije bojao, jer je poznavao njegovo poštenje i znao, da je Maksu za sreću potreban samo velik rad i prividnost neke samostalnosti.

Maks je želio da radi u svom poslu, ali dosad mu je bilo svejedno, da li će mu njegov udio od deset tisuća rubalja dati deset tisuća postotka, ili da li će živjeti samo od plaće, koju će dizati za vođenje predionice i tkaonice.

Ali Morica se Karol bojao.

U toj borbi, započetoj pod geslom »tko će koga prije nasamariti«, morao je biti vanredno oprezan.

Napomena o Müller u ponešto je Borowieckoga uzburkala.

Anka je već stanovala u Lodzu, u gradu se znalo, da je zaručen, morao se, dakle, njom oženiti.

Sjećao se toga dobro i dosta često, jer je zapravo napola njezinim novcem vodio gradnju.

Ali u dnu duše nije vjerovao, da će se njom oženiti i zato nije posve prekinuo s Madom, nije napustio kratkih, tobože slučajnih posjeta kod susjeda, niti je prestao djevojci kazivati značajne komplimente.

Posve je svjesno provodio dvostruku igru, ali još nije znao, kako će se ona svršiti, dokle će je tjerati, jer je u prvom redu htio da dovrši tvornicu.

Predrasude, koje je spomenuo Moric, i borbe, koje je tobože s njima vodio, bile su neki preostaci u mišljenju, starine, tragovi davno razorene etike, sumarne uporedbe automatskih izraza, ništa više, jer te predrasude, njihova sadržina nimalo nisu upravljale njegovom voljom, njegovim postupcima i nisu utjecale na njegove odluke.

Nisu mu smetale da očituje svoje želje i da otvoreno učini ono, što je u sebi potiho smatrao potrebnim, nego samo neka

stidljivost, obzir prema ocu-i debeli sloj društvenoga savoir-vivre-a, koji je branio činiti zlo na upadljiv i brutalan način.

Bio je previše dobro odgojen, da počini lopovštinu, a i organski nije bio sposoban za djela, koja bi Moric izvršio hladnokrvno i mirno.

Ne bi mogao potpaliti svoju visoko osiguranu tvornicu, niti zloupotrebiti nečije povjerenje ili izrabljivati radnike. To bi za njega bilo previše ordinarno, takva su se sredstva njemu gadila i prema njima je osjećao prezir kulturnoga čovjeka.

Toliko ima drugih načina, kako se stiče novac...

Zlo je za njega imalo vrijednost onda, ako je bilo nužno i ako se isplatilo; krepost je volio, jer je bila ljepša, a obožavao ju je, ako je davala veće dobitke.

Razmišljavao je tako o tim i sličnim stvarima, smiješio se malko cinički i osjećao mnogo gorčine i tuge nisleći o sebi.

— A na kraju svega — smrt! — šapne i lati se čitanja pisama.

Pročitao je samo pismo gospođe Lucy, kojim ga je molila, da se svakako s njom sutra sastane, a ostala je pisma ostavio za kasnije, i pošao u Maksovu sobu, jer se s njim nije razgovarao gotovo još od pogreba njegove majke.

— Što ima novo kod oca? Nisam još dospio da ga pohodim. Je li Trawiński iskupio mjenice?

— Iskupio je, ali sve to ne će pomoći.

— Zašto?

— Stari nije više nizašto. Od pet stotina tkalačkih stanova rade dvadeset. Još tri mjeseca, najduže pol godine, pa će tvornica izdahnuti zajedno s njim.

— Je li se dogodilo što novo?

— Ne, nego se samo ide većim zamahom prema kraju. Zetovi će ga izgristi, jer su službeno istupili, da se obračuna majčin dio.

— Zahtjev posve prirodan.

— I njemu je također svejedno; rekao je, neka rade, što im drago, neka prodadu gradilišta, samo neka njemu ostave tvornicu. Cijele dane sjedi u poslovnici s Józiom, ide na groblje, a noću obilazi po tvornici. To su počeci melankolije. No, pustimo to; htio sam ti samo reći, da pripaziš na Morica.

— Zašto? Znaš li štogod? — zapita Karol živahno.

— Još ništa ne znam, ali po njegovoj njuški vidim, da zvače neku lopovštinu. K njemu dolazi previše bankrotera.

XI

— Što tako zvačeš? — upita Karol ujutro kod čaja.

— Poslove, masne poslove — odvrati Moric i skrene pogled sa čaše čaja, koju je objeručke držao, ali nije pio. Bio je duboko zamišljen.

— To znači: novac?

— Velik novac. Baš idem da svršim dvije operacije, koje će me, ako uspiju, postaviti na noge. Ali novac možeš imati još prije večeri. A što da uradim s pamukom?

— Nemoj ga još prodavati, imam jednu ideju.

— Zašto me je Maks pogledao kao razbojnik? Nije mi nazvao ni dobro jutro, nego je izišao.

— Ne znam, samo mi je jučer spomenuo, da na licu nosiš neku lopovštinu, da nešto namjeravaš...

— On je glupan; kakvu lopovštinu mogu nositi na licu? Ja imam obično lice, lice pristojnoga čovjeka, zar ne, Karol?

Pogleda se pomno u zrcalu, nastojeći da svojim oštrim crtama, koje kao da su vrebale na skok, dade dobroćudan izraz.

— Nemoj mu se čuditi, potišten je zbog očevih poslova.

— Dobro sam mu ja savjetovao, neka starogà stavi pod kuratelu, da ne raspolaže svojom voljom, a u tvornici neka provede svoju administraciju. Nije pristao, premda su to htjele i kćeri i zetovi. Samo bi tako mogli nešto spasiti.

— Maks veli, da je imetak očev i da ga stari može i upropastiti, ako mu se tako svidi.

— On je odviše pametan, a da bi odista tako mislio. Tu mora da je nešto drugo.

— Možda i nije, jer napokon nije baš osobito ugodno proglasiti rođenoga oca luđakom.

— Ni ja ne kažem, da je takva afera ugodna. Otac... velika je stvar, ali tvornica, poslovi, također vrijede, da im se nešto žrtvuje... Kako bi ti učinio?

— Ja ne moram na to misliti, jer moj otac nema gotovo ništa...

Moric se veselo nasmiješi i zašuti. Oblačio se za izlazak, ali je oklijevao, grdio Mateuša, nekoliko se puta presvlačio, isprobavao čitave gomile kravata.

— Oblačiš se, kao da ideš u prosce...

— Pa možda će biti i prosidba... možda... — odgovori Moric i blijedo se nasmiješi.

Napokon se obukao i izišao zajedno s Karolom, ali je bio tako rastresen, da se dvaput vraćao kući po zaboravljene predmete, a kad je pritiskao cviker na nos, ruke su mu drhtale, a vrućina, koja se već javljala, još ga je većma uzrujavala.

Sav je drhtao i nije mogao držati štap, koji mu je nekoliko puta ispadao iz ruke.

— Izgledaš, kao da se nečega plašiš.

— Uzrujan sam; zacijelo sam se premorio radom — šapne Moric tiho.

Zajedno uđoše u cvjetarnicu, gdje je Karol kupio veliku kitu ruža i karamfila i dao je odmah odnijeti Anki. Htio je da cvijećem ublaži svoju jučerašnju brutalnost.

Moric pođe u svoju poslovnicu na Piotrkowskoj, ali nije ništa mogao raditi; zavirio je u skladište pamuka, izdao Rubinrothu odredbe, popušio nekoliko cigareta, da ni načas nije prestao misliti na Grosglika i na posao, zbog kojega je trebalo da ode k njemu.

Na mahove se grozničavo stresao i tada bi nesvijesno doticao kuvertu od linoleuma s novcima, koju je držao u džepu, i umirivao se; načas mu se vraćao slobodan izraz lica i odvažnost, prožimala ga je energija i volja, da se odmah lati posla.

U takav je jedan čas odvažno krenuo k Grosgliku, ali se vratio ispred poslovnice. Šetao se neko vrijeme po Piotrkowskoj i pokoravajući se misli, koja mu je u taj čas pala na pamet, kupi buket najljepšeg i najskupljeg cvijeća, što ga je bilo, dade ga svezati vrlo skupocjenom vrpcom i, napisavši na svojoj posjetnici adresu Mele Grünspan, odredi, da se cvijeće pošalje i da se priloži posjetnica zajedno s cvijećem.

Upiše izdatak u notes pod naslovom »nepredvidljivo-lično«, ali »lično« precrta i napiše »za tvrtku«, pa premda je bilo još dosta rano, pođe na ručak u »koloniju«.

— Treba još promisliti — ispričavao se sam pred sobom.

U blagovaonici su uklanjali porazbacane ručne radove i prostirali za objed; u drugoj su sobi drndali šivaći strojevi i čuo se razgovor.

Abonenti su polako dolazili.

Najprije je došao Malinowski i tiho sjeo kraj zida; bio je tako propao i tužan, da je gospođa Štefanija sjela kraj njega.

— Što vam je?

— Bolestan sam... bolestan!

Prstima je prevukao preko čela, uzdahnuo i zagledao se u nju zelenim očima tako bolno, da je ona, ne znajući što da kaže, otišla.

Ništa nije govorio, kad su se svi sakupili i počeli jesti, a tek kad je došao Horn i sjeo uz njega, reče mu tiho:

— Znam, gdje ona stanuje.

— Tko?

— Zoška je u Stokima, u Kesslerovoj palači...

— Zar se još zanimaš za nju?

— Ne, ne... ali bio sam radoznao, gdje stanuje,

Zašuti.

— Znate li, gospodo, da je Grosman, Grünspanov zet, uhapšen? — zapita Horn.

— Znamo, znamo. Odmorit će se ptičica, ohladit će se malko od fajera...

— Grosman je šurjak lijepe gospođice Mele? — zapita gospođa Štefanija.

— Da, nedavno mu se desila nesreća: izgorjela mu tvornica. Siromah! Utješio bi se osigurninom, ali oni ga spopadoše za jaku i u bajbok.

— Zabuna. Grosman će još danas biti na slobodi! — javi se Moric.

— Oni su uvijek nedužni i uvijek se zabune; baš je nesretan narod ti židovi! — naruga se Sierpiński i stade grditi i dokazivati Moricu, da je njegova rasa najpodlija na cijelom svijetu.

— Samo vi govorite, to vam pomaže probavi, ali zašto to ne kažete svom principalu Baruchu? Zar možda mislite, da je on plemić? — odgovarao je Moric obzirno, jer ga je zabavljalo uzbuđenje Sierpińskoga, kojega su i drugi počeli tako žestoko pomagati, da se zapodjenula svađa.

— Gospodine Horn, sjednite ovdje kraj nas! — zovne Kama i makne se, da mu načini mjesta.

— Htjela bih nešto da vas zapitam — reče ona, kad je on sjeo do nje.

— Slušam pažljivo.

— Imate li vi metresu? — zapita ona glasno.

Svi se zapanjiše i zašutješe, a začas zaori sobom provala glasnoga smijeha.

— Što ti to govoriš, djevojko? — klikne tetka sva crvena.

— No, pa kakvo je u tome zlo? U svakom francuskom romanu imaju mladići svoje prijateljice — ispričavala se Kama, nimalo zbunjena.

— Ti si papiga; ponavljaš riječi, kojima ne znaš poljskoga značenja.

— Isuse! Ja ne razumijem, tetice, zašto me grdite!

Slegne ramenima i pođe u mali salon, ali kad je za njom došao Horn, ona uzvikne žestoko:

— Ja sam papiga; ne ću uopće da se s vama razgovaram.

— Tako vas je tetka nazvala, Kamo, a ne ja. Htio sam samo da vas zapitam, zašto mi niste uzvratili pozdrav? Zašto me tiranizirate, Kamo? Zašto se mrštite, Kamo, a?

— Kama se ne mršti, Kama ne tiranizira, ali neka Horn ide k svojim šansonetkinjama, na lumpovanje... Ja znam sve, sve.

— A što vi to znate, Kamo? — zapita on ozbiljno, svladavajući svoje veselo raspoloženje.

— Sve, sve: da ste jadan, zločest, odvratan čovjek, fakin... Rekao mi gospodin Fiszbin, zašto u nedjelju niste došli k nama... Bili ste u Arkadiji!... Opili ste se, pjevali ste i... i... cjelivali one... Ja vas mrzim, vi mi se gadite...

— A ja vas još više ljubim, Kamo!

Htjede da je prihvati za ruke, ali ona mu se istrgla i pobjegla iza stola.

— Da, dok ste bili nesretni, onda ste dolazili k nama, da vas tješimo, da vam stavljamo obloge na glavu, da vas oplakujemo.

— A kada sam to ja bio tako nesretan? — zapita Horn.

— Kada? Prije nego što ste dobili mjesto kod Šaje.

— Nikada se nisam osjećao nesretan; onda sam se najbolje zabavljao, jer sam imao vremena.

— Kako? Zar niste bili nesretni? — klikne ona i priskoči mu bliže.

— Nikada.

— I vi niste nesretni? — zapita ona grozničavo glasom punim suza, tuge i ogorčenja.

— Ni u snu mi nije palo na pamet. Kamo, što je vama?

— Vi da niste bili nesretni?... A ja sam se molila za vas, platila sam za vas misu, nisam kupila šešir, jer se nisam smjela kititi; plakala sam, neprestano sam mislila na vas, nisam spavala, bila sam tako nesretna, a vi niste bili nesretni! O, Bože moj... Bože moj, kako sam nesretna! — šaptala je isprekidanim, grozničavim glasom, punim duboke tuge, dok su joj se suze, krupne kao grah, počele kotrljati sve gušće niz lice.

— Kamo moja! Drago dijete, Kamo! Divno dijete! — šaptao je Horn ganut i raznježen ljubeći joj ruke.

Kama se istrgla, pokrila lice rukama i kroz suze zajecala:

— Ja vas više ne ljubim! Da ste bili nesretni... ja bih... ja bih... za vama pošla u vatru... u smrt... ali... ali vi ste oduran... zao čovjek. Vi niste nesretni... vi ste me varali...

Grčevito je plakala, te Horn nije znao, što bi počeo; pokušao se ispričavati, ali Kama nije htjela da sluša, a on je uza sva nagnuća imao volju da se smije njezinoj naivnosti, pa sjedne kraj nje. Ona se naglo odmaknula, uzela psića s naslonjača i, braneći se psićem, vikala:

— Ugrizi ga, Piccolo, ugrizi, to je zločest čovjek; prevario je Kamu, ja ga više ne ljubim.

On se nasmiješi i okrene prema izlazu, jer su i tvornice počele da riču svoju pobjednu pjesmu.

— I ne opraštate se sa mnom? Ni za oproštenje me ne molite? — usklikne ona brzo i obriše suze. — Dobro. Od danas se više ne poznamo. Dobro. Od danas ću ići na šetnju s Malinowskim, ili Krzeczkowskim, ili s Blumenfeldom, ili s onima, s kojima mi se svidi. Da, da, učinit ću tako, tako mi tetke, da vi ne pomislite, da mi je stalo do vašega društva...

— I meni je svejedno, jer ću se bolje i veselije zabavljati u Arkadiji nego s Kamom.

— Svejedno mi je, cjelivajte ih, opijajte se kao Bum-bum.

— Opraštam se, dakle, s Kamom zanavijek — poviče Horn patetički i izađe.

Ona je strogo gledala za njim, s kamenitom ravnodušnošću je slušala kako se zatvaraju vrata, ali kad je čula, da on već silazi stepenicama, ražalila se strašno, što on možda više nikada ne će doći.

Izvirila je kroz prozor, vidjela, kako je prešao na drugu stranu Spacerowe ulice i izgubio se u pobočnoj uličici. Tada se teško spustila na naslonjač, pritisla Piccola na grudi i briznula u plač.

— Piccolo moj jedini, kako sam nesretna!

Ali nije mogla plakati. Pogledala se u zrcalo, popravila razbarušenu kosu, ozbiljnim korakom krenula k tetki, prihvatila je za ruku i s tajanstvenim licem odvela ju u salončić, pa joj se bacila oko vrata i tragično uzviknula:

— Gotovo je! Nikada više ne ću vidjeti Horna! Tetka, kako sam ja užasno nesretna!

Ali kad je opazila, da tetka ne pokazuje previše zanimanja za to, odmakla se i zapitala bolno i prijekorno:

— Tetka, pa vi i ne plačete?

— Kakve su to opet mušice?

— Gospođice Kamo, hoću li danas za rastanak dobiti pusu? zapita Moric, odškrinuvši vrata predsoblja.

— Piccolo će vas poljubiti — klikne ona i baci se prema njemu sa psom, no Moric je ne čekajući izišao.

Na ulici je opet počeo odgađati i otezati s polaskom k Grosgliku; stao se ispitivati, nema li kakvog hitnijeg posla, zatim, da mora u nekom poslu pohoditi Kesslera, da mora skoknuti kući.

Napokon se razjunači i uđe u bankarovu poslovnicu.

— Je li šef kod kuće? — zapita, pozdravivši se sa Stachom Wilczekom.

— Jest, već nekoliko dana neprestano šalje po vas.

— Jeste li svršili s Grünspanom?

— Tek smo počeli; sada smo kod petnaeste tisuće...

— I još nije kraj — zapita Moric u čudu.

— Nismo još došli ni do polovice.

— Da se ne preračunate, Wilczek? Želim vam dobro.

— Pa vi ste mi svjetovali, da ne popustim.

— Ja da sam savjetovao? Ja savjetovao? Moguće je, ali sve ima svoj maksimum — reče Moric nezadovoljno, pošto mu je doista savjetovao, da pritegne Grünspana, ali onda, dok još nije imao određenih osnova s Melom, pa ga je to sada vrlo ljutilo.

— Dođite u poslovnicu Borowieckoga, da potpišete ugovor za dobavu ugljena.

— Srdačno vam zahvaljujem... srdačno — prošapće Wilczek obradovan i stisne mu ruku.

— Samo imam da se s vama o nečem porazgovorim.

— Recite otvoreno, što treba da za to dam?

— Kasnije ćemo ustanoviti. Imam za vas veće osnove. Izaći ću za pol sata, otpratite me, pa ćemo se porazgovoriti.

Moric je polako skidao ogrtač, tro ruke i još jedamput pogledao u ulicu, koja se odjednom smračila, jer je počela padati kiša i udarati o prozore.

— Neka bude, što mu drago, dobro će biti — pomisli i uđe u bankarov kabinet. Grosglik skoči sa stolca, čim ga je ugledao.

— Kako ste, kako ste, dragi gospodine? — usklikne i poljubi ga. — Bio sam tako uznemiren zbog vašega zdravlja! Nije nimalo lijepo ostaviti svoje prijatelje tako dugo u neizvjesnosti. Svi smo bili zabrinuti zbog vas! Štaviše, i Borowiecki je mnogo pitao za vas.

Moric se neprimjetljivo nasmiješi toj brižljivosti.

— Kako vuna? Baš sam jako čeznuo za vama.

— Hvala. Vi ste vrlo dobar čovjek.

— A tko bi mogao drukčije o meni govoriti? Jučer sam dao dvadeset i pet rubalja za ljetne kolonije. Gledajte, ovdje je naštampano.

Primakne mu novine.

— A kako naša vuna? — zapita prilično nestrpljivo.

— Vi znate, kako su gradilišta poskupila i kako je cijena cigle poskočila, zar ne?

— Znam, jer i mi pomalo radimo s gradilištima. U Lodzu će nastati veliko gibanje. Jeste li čuli u gradu štogod o Grosmanu? — zapita bankar malo tiše.

— Policija... da...

Nasmiješi se.

— Mir... mir! — zasikće Grosglik i obazre se na sve strane, zaviri u poslovnicu, ne prisluškuje li tko, i šapne mu na uho: — Jučer su ga gotovo uhapsili.

— Čuo sam to još sinoć, čim sam stigao, da su ga posve uhapsili.

— Lodz je pravi spletkarski grad. Sada ih odmah mora baš sve zanimati. Što je koga briga, što drugi radi? Grosmana su denuncirali, ali mu se ne će ništa dogoditi; on je čist kao ja.

Moric se opet sumnjivo nasmiješi.

— A je li potrebno, da se policija miješa u privatne stvari?

— Jeste li visoko angažirani u tom poslu?

— Za cijelih trideset tisuća! On bi se bio malko izvukao! Ali, što ćemo, nesreće obilaze i po tvornicama i među ljudima i između robe, a osiguranje je skupo i čovjek mora samo da badava plaća! Kad netko ima peh, onda mu se i vatra ugasi...

— Ništa mu se ne će dogoditi, Grosman je pošten čovjek.

— I ja velim isto to; ja bih jamčio za njega, ali što se može tu učiniti, kad u Lodzu ima toliko hulja, koji su spremni da se zakunu, kako su vidjeli, kako je on... ah, šta ja znam, što sve ne će reći. A kako je s našom vunom?

— Kupio sam i odmah sam za gotovo prodao.

— To je dobro, jer baš danas trebam mnogo gotova novca.

— A tko ne treba mnogo gotova novca! — reče Moric melankolično.

— Vi ćete ga već imati, jer imate glavu. Imate li novac kod sebe?

— Nemam — odgovori Moric polako i mirno, premda mu je srce jače zakucalo.

— Pošaljite mi svakako prije četiri sata, imam mjeničnu isplatu. Jesmo li mnogo zaradili? — zapita i ponudi ga cigarom.

— Ja sam zaradio dosta, ali vi...

— No, mi smo to u kompaniji, moj kapital... — započe bankar brzo.

— Kapital je moj, jer je u mojim rukama — dobaci Moric paleći cigaru.

Bankar nije dobro čuo, ili nije mogao povjerovati ili razumjeti, pa, primajući od njega šibicu, zapali svoju cigaru i reče:

— Dogovorili smo se na deset procenata uz odbitke troškova.

— Platit ću vam deset procenata na godinu, ali glavnicu ne ću vratiti — nastavi Moric mirno.

— Što? Što vi to govorite? Vama se miješa u glavi! — uzvikne bankar.

— Velim vam otvoreno, da sam novce uložio u svoj posao.

— Moje novce!

— Vaše novce! Pozajmio sam od vas na dugi rok...

Bankar skoči, stane časak zabezeknut, ne vjerujući rođenim ušima.

— Gospodine Moric Welt, isplatite mi odmah mojih trideset tisuća maraka!

— Gospodine Grosglik, novce vam ne ću dati; uzeo sam ih za sebe, potrebni su mi da provedem jedan veći posao. Plaćat ću vam za njih deset postotaka na godinu, a vratit ću vam, kad steknem — govorio je Moric hladno, pošto se već posve umirio i stekao ravnotežu.

— Vi ste poludjeli! Vi ste bolesni, umorni od puta i od poslova, otpočinite malko. Antonije, donesi čašu vode! Antonije, donesi čašu sifona! Antonije, donesi butilju šampanjca! — grozničavo je mijenjao naloge, pritrčavši svaki put k sluzi, koji je stajao na pragu. — Ova žega udara u glavu, znam, mene je neki dan gotovo kap udarila... Dragi gospodine Moric, zbilja, vi ste vrlo blijedi, zacijelo vas boli srce, da pozovemo liječnika?

Moric se podrugljivo nasmiješi bankarovom preplašenom licu.

— Umirite se malko. Odmah, tu imam kolonjsku vodu, natrt ću vam glavu.

Namoči rubac i htjede da mu položi na sljepočice.

— Ostavite to, ja sam posve zdrav i pri svijesti.

— To mi je vrlo drago. Aj, aj! Kako ste me preplašili, to ću platiti svojim zdravljem. Ali vi ste baš šaljiv čovjek, ha, ha, ha! Kako ste me nasamarili, iskreno vam priznajem, da sam povjerovao, ha, ha, ha! To mi se sviđa. No, dajte ovamo novce, u blagajni čekaju na te novce. Vrlo je to šaljivo, doista...

— Nemam. Rekao sam vam već, da sam ih pozajmio za sebe.

— Što je to? To je nasilje, to je lopovština! To je razbojstvo po bijelom danu! — derao se Grosglik i baci se prema njemu.

Ali Moric stisne čvršće batinu u ruci i pogleda u bankara hladno.

— Gospodine Blumenfeld, recite, neka mi spoje telefon s policijom! — vikne Grosglik u poslovnicu. — Porazgovorit ću se s vama drukčije! Ti lopove! U tamnicu ću te dati baciti, da istruneš! Poslat ću te u Sibiriju, baciti u okove!

— Umirite se, jer ću ja vas dati zatvoriti zbog uvrede poštenja, a policijom nemojte prijetiti... Gdje su dokazi, da su oni novci, što ste mi ih dali čekom na Leipzig, vaši, a ne moji, a? — zapita Moric hladno.

Bankar se sabere, sjedne i stade dugo gledati u Morica s osjećajem neizrecivo nemoćnoga bijesa i tuge, tako, da su mu se suze zacaklile u očima.

— Odlazi, Antonije, ne treba više ništa. Već će on doći k sebi u zatvoru! — dometne tiše klonulim glasom.

— Ne govorite uzalud glupe riječi, jer mi se to već više ne sviđa — reče Moric. — Porazgovorimo se kao ljudi!

— A ja sam vam vjerovao, ja sam vas smatrao sinom. Što sinom? Smatrao sam vas sinom i kćerkom u jednoj osobi, vi ste počinili takvo huljstvo, da vas Gospod Bog može zbog toga kazniti, jer se tako ne postupa s prijateljem, koji vam je povjerio čitavih trideset tisuća...

— Ne buncajte bješta! Pozajmio sam od vas trideset tisuća maraka na neograničeni rok, jer moram poduzeti velik posao. Ispostavit ću vam obveznicu, štaviše, jedamput ću vam to i isplatiti, a novac je međutim u prometu.

— U Berlinu, znam već, gdje... u Amorsäle... znam ja... — prošapće bankar potišteno.

— Porazgovorimo se napokon prijateljski! — klikne Moric nestrpljivo.

— Vi ste lopov, a ne prijatelj! Vratite mi novce! — povikne bankar, jer ga je opet spopala tuga, te posegne za revolverom, koji je ležao u napola otvorenoj ladici pisaćega stola, ali zalupi ladicom, zaključa je i ključ spravi u džep, pa se poče bacati po sobi, kleti, psovati, priskakivati s pesnicama k

Moricu, no ovaj je sjedio s batinom u ruci, podrugljivo se smiješio, a kad se bankar malko umirio, stade mu razlagati svoje naume:

— Meni je trideset godina... vrijeme je da započnem... Imam dobru osnovu, ali nisam imao novaca. Što hoćete? Od agenture se može živjeti, ali do kapitala se ne može doći, a i onako sam živio na kredit. Kad bih morao likvidirati, imao bih nekoliko hiljada duga načisto... Sada ću se snaći. Vi ste mi pozajmili novac, pa vam moram reći, za što mi je bio potreban taj novac. Borowiecki je opsjednut, gotovine više nema, životari od lihvarskoga kredita, ja ću mu dati novac... a prvom ću prilikom ući u kompaniju, a dalje ću tako udesiti, da će on biti samo direktor u svojoj tvornici... Imam dobar plan. On ima u tvornici svoje gotovine četrdeset tisuća, a to se može od njega inkasirati, za godinu dana, za dvije, izaći će načisto. Sve sam smislio i jamčim vam, da ću uspjeti — govorio je Moric mirno potkrepljujući svoje razlaganje nizom brojaka i različitih podvala, lopovština i prevara, kojima je kanio zatući Borowieckoga.

Govorio je dugo, iscrpljivo, otvoreno.

Bankar se smirivao, već je prstom gladio zaliske, širio nos kao da njuši strvinu, od koje bi se i on mogao nahraniti; blistao je očima, smiješio se, jer ga je počeo privlačiti taj huljski projekat, štaviše, zaboravio je i na to, da će ta kampanja biti vođena njegovim novcem; odobravao je od sveg srca, katkada bi dobacio pokoju riječ, kakav uzgredni plan, koji je Moric odmah letimice prihvaćao i upotpunjivao, umetnuo ga u svoj projekat i gradio dalje, govoreći sve tiše i sve povjerljivije.

Grosglik se napije vode, otvori okance i vikne ljudima, koji su iz skladišta izvozili plateau-e vrećama natovarene vune:

— Počekajte na dvorištu!

— Kiša je, vuna će se smočiti!

— Počekajte, velim ti, prostačino!

Zalupi okancem, pogleda u kišno nebo i brzo poče nešto pisati.

Moric zašuti i zagleda se u red kola, koja su kisnula u sve jačoj kiši, a napokon reče mirno:

— Ne će vuna biti mnogo teža na vagi, jer vidim, da su vreće nove.

— Vi ste baš... dosjetljivi! — oglasi se bankar i naloži da se vuna pokrije ponjavama.

— Dobro sam poznavao vašega oca — poče on opet i uslužno pruži Moricu cigaru.

— Pametan čovjek, samo je napravio glup stečaj.

— Komu sreća ne posluži, taj se nikad ne oduži — reče bankar sentencionalno.

— Što velite na moj plan?

— Vaša je majka bila moja sestrična, znate li vi to?

— Prodavala je restlove na Piotrkowskoj i pomalo davala na zaloge...

— Vi ste joj slični. Ona je bila lijepa žena, krupna i visoka. Nešto ću vam reći. Vi imate glavu, vi mi se sviđate... A jer ja volim, kad mladi ljudi imaju pameti, ja volim pametnima pomoći, to ću vam pomoći. Meni se sviđa vaš projekat.

— A ja sam znao, da ste i vi pametan čovjek.

— Da stvorimo kompaniju?

— Hoćete li dati novaca?

— Dat ću vam.

— Velik kredit?

— Ishodit ću ga.

— Dobro, onda se za početak možemo poljubiti.

— Krasno! Bolje je i sto puta se poljubiti nego jedamput izgubiti trideset tisuća...

Opširno su uglavili točke buduće kompanije i sastavili program rada.

— To je jedan posao, a sada idem da svršim drugi. Idem u prosce.

— Koliki je miraz?

— Mela Grünspan.

—Počekajte malo, dok svrše onu aferu s Grosmanom.

— Baš će sada radije privoljeti, jer ću im možda u nečemu pomoći.

— Vrlo mi se sviđate, Moric; tako mi se sviđate, da bih vam svoju Mery dao, da je odrasla, a ona dobiva sto tisuća.

— Premalo.

— Dao bih i sto i dvadeset, počekajte godnu dana.

— Ne mogu. Na godinu dvjesta, ne isplaćuje mi se inače da čekam.

— Ostavimo to. Dođite u nedjelju k meni na ručak; bit će nekoliko gostiju iz Varšave, a onda će vam saopćiti jedan mali plan, koji miriše milijunima.

Poljubiše se još jedamput kao najprisniji prijatelji, što uostalom nije smetalo, da bankar podsjeti Morica, da mu napiše revers na onih 30 tisuća.

— Vi mi se tako sviđate, da sam se u vas baš zaljubio — usklikne Grosglik sav blistav, spremajući revers u blagajnu.

Moric povede iz poslovnice Stacha Wilczeka i izađe, ali je na kućnim vratima stajao nekakav čovjek s razbojničkim izrazom lica i zakrčio Stachu put.

— Oprostite, doći ću k vama sutra, jer moram da se porazgovorim s ovim gospodinom — ispriča se Stach, klimne glavom, dobaci nekakav znak čovjeku i krene Dzielnom ulicom prema željezničkoj postaji.

XII

— Treba samo htjeti, pa će sve biti! — pomisli Moric idući ulicom.

Htio je, i evo sada ima u džepu trideset tisuća maraka.

S užitkom je doticao rukom kuvertu od linoleuma.

Hoće da proguta Borowieckoga, ima apetit na njegov novac i na njegov rad i — progutat će ga.

Moric hoće da se oženi Melom — oženit će se, zacijelo će se oženiti.

U taj čas nije vjerovao u nemogućnosti.

Prvi ga je veliki zgoditak tako ispunio ponosom i preuzetnom sigurnošću u vlastitu snagu.

— Treba samo imati odvažnost h t j e t i — pomisli i nasmiješi se suncu, koje je izvirilo iznad grada i veselo zasjalo po trotoarima i krovovima, koji su blistali od kiše.

— Moram za nagradu sebi nešto kupiti — prošapće, gledajući u draguljarski izlog.

Uđe u dućan; vrlo mu se svidio prsten s velikim briljantom, ali kad je čuo cijenu, ohladio se i izišao, a da ga nije kupio.

Mjesto toga je otišao u trgovinu galanterijskom robom i kupio rukavice i kravatu.

— Prsten mi i onako moraju kupiti za zaruke — pomisli i krene odmah, da svrši drugi posao, onaj s Melom.

Znao je od posrednice, koja je krišom zastupala njegovu stvar u porodici Grünspan, da je prekinut odnos s Wysockim, kao i to, da se Bernard Endelman pismeno očitovao i bio odbijen i zbog toga je navodno prešao na protenstantizam i trebao se ženiti nekom »francuskom majmunicom«.

Znao je također, da je nekoliko sinova iz dobrih tvrdaka reflektiralo na Melu, ali uzalud.

— A zašto me ona ne bi htjela?

Nesvijesno se ogleda u jednom izlogu i nasmiješi se svojoj slici. Bio je vrlo lijep. Pogladi vranu bradu, dublje natakne cviker i krene dalje razmišljavajući o svojim šansama.

Imao je nešto novaca, po Grosgliku velik kredit, skrupula nije imao nikakvih, pa je zato vidio pred sobom sjajnu budućnost.

Mela je bila vrlo lijepa partija i odavno je osjećao prema njoj veliku simpatiju. Ona, doduše, ima svoje poljske hirove: voli plemenitost, filantropiju i razgovor o uzvišenim stvarima, ali to ne stoji mnogo i dobro se doimlje u salonu. Moric je također nekoć u Rigi za studentskih vremena znao potaknuti takve teme; koliko je lijepih stvari izgovorio, kako je grmio protiv savremenog sistema, bio je čak i socijalist kroz dva semestra, pa ipak mu to danas nimalo ne smeta u sklapanju poslova, dobrih poslova.

Razmišljavao je tako smiješeći se, jer se sjetio preplašena Grosglikova lica.

— Moric, stani!

On se brzo okrene.

— Tražim te po cijelom gradu — reče Kessler, stiščući mu ruku.

— Pošao?

— Htio sam te pozvati večeras k sebi, bit će nekoliko osoba.

— Mala kućna pijanka? Kao lani, zar ne?

— Ne, nego prijateljski čaj, razgovor i nekoliko iznenađenja...

— Ovdašnja iznenađenja?

— Import, ali bit će i domaćih za ljubitelje. Hoćeš li doći?

— Dobro. Jesi li pozvao Kurowskoga?

— Dosta mi je te poljske stoke u tvornici, pa želim da budem bez njih barem kod kuće. Kurowski me smeta svojim držanjem velikoga gospodina, kojemu se čini, da iskazuje milost, kad komu pruži ruku. Verfluchter! — opsuje tiho. — Kuda ideš? Mogu te odvesti, kočija čeka na mene.

— Čak u Drewnowsku.

— Ovaj čas sam vidio Grosmana. Pustili su ga uz jamčevinu.

— O, to je novost, jer ja baš idem k Grünspanu.

— Povest ću te, samo moram načas skoknuti u tvornicu...

— Hoće li ona iznenađenja... biti iz tvoje tvornice?

— Baš hoću da nešto izaberem iz predionice.

— I bit će spremne na prvi poziv?...

— Dresirane su, a uostalom ima načina: ako ne ćeš, napolje iz tvornice!

Moric se nasmije; sjedoše u kočiju i za nekoliko se minuta nađoše pred zgradama tvornice Endelman et Kessler.

— Počekaj jedan čas!

— Znaš što? Idem s tobom, mogu ti pomoći kod izbora...

Prođoše preko velikog dvorišta i uđoše u niske zgrade, osvijetljene odozgo, a u njima su bile praonice vune, dvorane za sortiranje i čupanje vune i predionice.

Uz dugačka korita za ispiranje vune, koja su prskala vodom, radili su samo muškarci, ali kod čupanja vune čuli su se ženski glasovi, koji su zanijemjeli, čim je unišao Kessler.

Radnice zamuknuše, upriješe oči u strojeve, stojeći kao red automata, okružene gomilama vune kao prljavom pjenom toga bučnog mora od strojeva, remenja i kotača, koji su neprekidno divlje režali.

Kessler je išao naprijed, glavu je uvukao među ramena, pogurio se i išao polagano žvačući čeljustima, koje su bile obrasle crvenim dlakama; svojom šiljatom glavom i dugačkim ušesima bio je sličan šišmišu, koji vreba na plijen.

Sitnim je očima promatrao najmlađe i najljepše radnice, koje su se pomalo počele crveniti pod tim procjembenim pogledima, ali nisu dizale oči.

Uz neke se zaustavio, pitao za posao, pregledavao vunu i obraćao se Moricu njemački:

— Što veliš na ovo?

— Otpadak za služinčad — odgovori Moric, ali kraj jedne reče: — Ima lijep struk, šteta, što je pjegava...

— Lijepa je, mora da ima bijelu kožu! Milner! — vikne na majstora, koji je bio poslovođa u dvorani.

Kad se Milner približio, tiho za zapita, kako se zove djevojka i zapiše njezino ime u notes.

Krenuše dalje, dvaput prođoše dvoranom u raznim smjerovima, ali nisu mogli više ništa zgodno izabrati, jer su radnice bile ponajviše ružne, izmršavjele i oronule od rada.

— Hajdemo u predionicu; ovdje ne ćemo više ništa uloviti, to su sami reštlovi.

U bijeloj predionici, koja kao da je bila zasuta snijegom od vune, polivenoj svijetlom, koje je padalo odozgo kroz staklene krovove, vladala je čudna, mrtva tišina.

Svi su strojevi radili mahnitim kretanjem, radili su tako reći vrlo pomno, suzdržana daha, bez buke, samo bi se katkada začulo oštro, kratko cviljenje zamašnih kotača i odmah bi prestalo, čim bi ih namazali uljem, a taj je uzvik zatreptao nad strojevima u milijardama drhtaja kao jedva primjetljiva grmljavina bure.

Crni, razapeti pojasi i transmisije, slične uzlovima zmija, sikćući su se gonile, bacale se prema stropu, padale na blještave kotače, što su se vrtjeli, svijale se uzduž zidova, letjele kroz stropove, vraćale se i s obje strane prolaza kroz dvorane ispreplele se kao vlakna, crne u jurnjavi pobješnjele pređe, kroz koju se nejasno zamjećivalo gibanje selffaktorâ, sličnih nakaznim kosturima predhistorijskih riba, koji su kosim kretanjem hrlili naprijed, bijelim zubima hvatali kotur vune i vraćali se s plijenom, raspredajući za sobom stotine bijelih niti.

Radnici su se, kao da su prikovani uz strojeve, ukočeno gledajući u pređu, automatski gibali, trčali za selffaktorima, uzmicali pred njima, munjevito hvatali puknute niti i gluhi i slijepi prema svemu, što je bilo iza njih, pazili na kretanje zvijeri.

— Ona crna, kod namatanja pređe, zar ne? — šapne Kessler i pokaže prema drugoj polovici dvorane, gdje se svijala i namatala pređa, na čvrstu crnomanjastu djevojku lijepo razvijenih oblika, koji su se dobro nazirali kroz laku opravu i

košulju s rukavima, vezanu pod vratom, jer su zbog strašne vrućine sve radile obučene po mogućnosti što lakše.

— Divna je, divna. Zar se još ne poznajete?

— Tek je mjesec dana kod nas. Već je obilazio oko nje Hausner, znaš, naš kemičar, ali sam mu iskreno savjetovao, neka se toga okani.

— Hajdemo onamo! — šapne Moric i oči mu se zaiskre.

— Pazi, da te koja mašina ne pozdravi svojim zamahom.

Oprezno su prošli uskim prolazima, kraj kojih su s obje strane radili strojevi, što su namatali pređu na velika vretena i smatali je u dvostruki konac.

Neprestano su funkcionirala škropila vode; drhtava vodena prašina, slična raspršenoj dugi, prosipala se i padala na strojeve, na gomile snježne pređe, na onih nekoliko desetaka tisuća vretena, što su se vrtjela oko sebe ustrajnim zujanjem, slična u jarkom sunčanom svijetlu, što je padalo odozgor, hiljadama bijelih vrtloga, pobješnjelih u ružičastoj svjetlucavoj pari.

Kessler pribilježi još dvije djevojke, našto izađoše ispraćeni pogledima punima mržnje.

Prolazili su kraj glavnih strojeva; na pragu tornja, u kojem je neprekidno bjesnila ona neman od zamašnog kotača, stajao je stari Malinowski s lulom u zubima i s rukama u džepovima. Nije skinuo kapu pred Kesslerom, niti je glavom klimnuo; stajao je u izazovnom stavu i gledao mrkim, proždrljivim pogledom.

Kessler malo zadršće, kad se sreo s njegovim očima, učini kretnju kao da se htio povući, ali svlada u sebi strah i naumice uđe u toranj, pogleda u dubinu, gdje su se valjci kretali kao dvije ruke i okretali tu neman-kotač, koji je u svom mahnitom, neprekidnom letu divlje zviždao.

— Ništa novo? — zapita Malinowskoga u pola glasa i pogleda u iskričenje i bliještanje zraka, koji je kao sjajna maglica okruživao razmahani kotač.

— Imao bih jedan mali posao s vama — reče nekako tiho starac i približi mu se.

— U poslovnici je mjesto za molbe, nemam kada — dobaci Kessler nervozno i žurno izađe, jer mu se nikako nije svidio glas Malinowskoga ni njegova kretnja.

— Ova njuška baš nije ugodna — primijeti Moric.

— Da... da... malko kesi zube; moram ga nogom po zubima! — šapne Kessler.

U poslovnici preda pouzdaniku bilješku, koja se ticala odabranih djevojaka, a ovaj je već znao, što ima dalje da čini, i smjesta odveze Morica u Drewnowsku ulicu.

— Poslije šest sati čekat će te kola kod tvoje poslovnice — reče Kessler na rastanku i odveze se, iščeznuvši u prašini ceste, koja se digla za kočijom.

— Velika hulja! — pomisli Moric o njemu, ulazeći ka Grünspanovima.

XIII

Kod Grünspanovih je naišao na porodično vijeće.

Grünspan je jurio po sobi, vikao i udarao pesnicom po stolu; Regina je sjedjela kraj prozora i isto tako vikala, a naizmjence i plakala od srdžbe; stari je Landau sjedio za stolom u velikoj svilenoj kapi, koja mu je otpuzla na zatiljak, i, okrenuvši linoleum, pisao je kredom dugačke nizove brojaka; Grosman, nekako blijed i umoran, ležao je na naslonjaču i odbijao melankolične oblake dima, a katkada bi ironički pogledavao u svoju ženu.

— To je lopov, to je najveći lodzki lopov! Zbog njega će me udariti kap... on me ubija! — vikao je starac.

— Kad si izišao odande? — zapita Moric Grosmana.

— Prije jednoga sata.

— Pa je li tamo ugodno? — zapita podrugljivo.

— Uvjerit ćeš se i sam, ne će te to minuti, samo s tom razlikom, da ćeš sjedjeti zbog svojih grijeha, a ne zbog grijeha tasta i žene, kao ja.

— Ti, Alberte, ne budi glup i ne govori takve stvari! Moric je naš, Moric zna, što je i kako je, ali kad ti tako govoriš, mogao bi on povjerovati, da je istina ono, što o nama govore po Lodzu — poviče starac srdito i stane pred njega.

— Šta ja o tom znam, to je druga stvar; svakako sam došao k vama kao k svojima, kao k pristojnim ljudima — reče Moric s naglaskom.

Grünspan baci na Morica uznemiren pogled, pogledaše se dugim pogledom u oči, mjereći se i ispitujući. Starac je prvi okrenuo glavu i počeo opet psovati.

— Dođem ja k njemu kao k čovjeku, kao k trgovcu, i velim: Prodajte mi vaše gradilište. A taj čobanin... taj... fuj! neka mu bude onako, kako mu ja iz sveg srca želim, smije se i veli mi, neka pogledam to njegovo smetište, i kaže, da je to zlatna zemlja, da je to rajska zemlja, koju ne će prodati ispod četrdeset tisuća rubalja... Da te... da te pošast snađe zbog te tvoje proklete njuške! Mela, dijete moje, daj mi kakve kapljice, jer mi nije dobro; bojim se, da mi ne bude još gore! — reče Grünspan okrenut prema drugoj sobi.

— S kim i o čemu se radi? — zapita Moric, jer nije razumio, što je na stvari.

— Wilczek. Mudro momče. Traži za četiri jutra četrdeset tisuća.

— Vrijede.

— Vrijede danas i pedeset.

— Gradilišta su poskočila za trideset procenata.

— To je baš ono, i ne zna se, kako će se to svršiti, a stari mora kupiti, jer mora proširiti tvornicu.

— Čemu dakle to odgađanje? I što onda tu galami? Za nekoliko će mjeseci možda platiti dvostruko.

— Zato, što je otac kramar, on ne može zaboraviti na svoj dućančić u Starom Miastu, dok se cjenjkao za kopjejke — šapne Grosman prezirno.

— Dobar dan, Mela! — ustane Moric i priđe k djevojci.

— Dobar dan, Moric! Zahvaljujem ti za cvijeće, ugodno si me iznenadio.

— Nije bilo ljepšega u cvjetarnici, jer bih ti i ljepše poslao.

Mela se malko nasmiješila. Danas je bila vrlo blijeda, u njenom je smiješku titrala tuga kao i u njenim potamnjelim očima, koje su postale veće, jer su joj malko upale i bile okružene modrim podočnjacima. Kretala se čudnovato meko i tromo, kao ljudi, koji su iscrpeni od patnje. Pruži ocu šećer, nakvašen kapljicama, hladno pogleda u sestru i, naumice ne primjećujući Grosmanovu ruku, koju je prema njoj ispružio, ode u drugu sobu.

Kroz otvorena vrata vidio je Moric njezino lice, nagnuto nad bakom, koja je vječno sjedjela u fotelju kraj prozora. Očima je pratio njezine spore kretnje i plemenitu liniju glave, osjetivši, da mu srce brže kuca, da ga počinje zaokupljati neko blago ganuće. I nije čuo jadikovanje staroga Grünspana ni plačljivo naricanje Regine, koja je jadikovala, da se Grosman slabo izvlačio pred sucem istražiteljem, pa da će ih još uništiti svojom glupošću.

— Mir... mir... djeco, dosta je! Sve će se dobro svršiti. Malo gubitka će biti ali će ipak cijeli gešeft dati sedamdeset i pet procenata. Ja idem odmah Grosgliku neka on po svom čovjeku obavi s denuncijantima, mi se u to ne možemo miješati.

— Mora se toga valjano prihvatiti, ako ne želi, da za svojih trideset tisuća primi pet.

— Da, jer ako uspije, dobit će petnaest, dvadeset najviše! — šapne Grosman ciničkí i pogleda u tasta.

— Mudru si riječ izrekao, Alberte! Dat ćemo mu ravno dvadeset! No, dosta je s tim! Moramo govoriti o tome, kako će se izgraditi. Ti se, Alberte, ne ćeš više onamo vratiti. Ja sam smislio veliki plan. Kupit ćemo gradilište od Wilczeka i u vezi s mojom tvornicom načinit ćemo veliki dionički posao pod firmom: Grünspan, Grosman i Komp. Moj će advokat riješiti pravnu stranu, a moj će graditelj za nedjelju dana sastaviti detaljne planove. Dugo sam razmišljavao o tom poslu, sada je podesan čas. Nekoliko su šeprtlja odnijeli vrazi, pa je sada njihovo mjesto slobodno. Zašto da šaljemo robu, moju robu, u apreturu, da drugi na nama zarađuju? Mi ćemo imati svoju apreturu. Zašto da kupujemo pređu? Izgradit ćemo predionicu, a time ćemo dobiti davedeset i pet procenata. Napravit ćemo kompletnu tvornicu sa svim uređajima. Omjerit ćemo se malko s Meyerom. Mislio sam ja na to još prije tvoje nezgode, Alberte, ali sada, kad se već ona desila, i to će nam malko pomoći.

I potanko ispriča plan budućega dioničarskoga društva.

Regina, potresena i ushićena, baci se ocu oko vrata.

Moric je također bio zaslijepljen projektom i u mislima je gotovo već dometao svoje prezime kao treće u firmi.

— Ali o svemu tome još niti riječi! Neka se najprije svrši Albertova afera! Moric, ti ne ćeš ni pisnuti, ti si naš rođak.

— Htio bih da budem još bliži — odgovori on ozbiljno.

Grünspan ga stane dugo gledati proračunavajući; Regina isto tako, samo se Grosman sumnjivo smješkao.

— Pa zašto ne? Posao se može sklopiti — potvrdi stari hladno.

— Zbog toga sam baš i došao.

— Možeš poći k Meli i porazgovoriti se s njom.

— Treba najprije da se s vama porazgovorim.

— Već mi je Bernsztajnova o tom nešto govorila. Znaš li, što će ti Mela odgovoriti?

— Još ne znam, ali želim prije da čujem, što ćete mi vi reći...

— Odmah... odmah...

Starac se oprosti s Reginom, stisne ruku Grosmanu, otprati ih do trijema i vrati se.

— Landau može čuti...

Sjedne na stolac, prebaci nogu preko noge i stane se igrati zlatnim lančićem od džepnoga sata.

Moric je sabirao misli, griskao držak štapa, gladio bradu, pritiskao cviker i smišljao, kako da stavi pitanje o mirazu, ali napokon reče otvoreno i izravno:

— Što dajete Meli?

— Što vi imate?

— Mogu vam sutra iznijeti pasiva i aktiva svoga posla i akt kompanije, koju sam danas sklopio s Grosglikom. Nije mi potrebno da vas varam. Moj je posao solidan, moja glavnica nije u osigurnini, koju je istražni sudac malko stavio u pitanje — reče naumice s jakim naglaskom. — Recite vi svoju riječ.

— Koliko imate vi? Recite cifru, a sutra možemo provjeriti.

— Trideset tisuća rubalja u gotovom! Usto moj kredit na dvaput toliko. Ja sam skroman. Moje obrazovanje, moj prijateljski odnos sa svim lodzkim milijunarima, moja čestitost, nijedamput nisam bankrotirao, to je važno...

— Jer vam se zacijelo nije isplatilo — dobaci mirno Landau.

— Dakle, računajući sumarno, plus minus, vrijedim najmanje dvjesta tisuća rubalja. Ja sam skroman čovjek, ja se ne hvalim. A što vi dajete Meli?

— Ona je deset godina učila u vrlo skupom penzionatu. Putovala je u inozemstvo, imala naročite učitelje za različite jezike. Ona me stoji mnogo gotova novca.

— To je njezin lični, nepokretni imetak, od kojega ja ne ću imati nijednoga procenta.

— Vi da ne ćete od nje imati nijednoga procenta? A njezino obrazovanje? Ona izgleda u salonu kao kraljica! A kako svira klavir, pa kakve ima manire! Lijepa je djevojka i moje najmilije dijete, čisti briljant — klicao je starac ushićeno.

— Dakle, kojom ćete svotom okovati taj briljant?... — zapita Moric.

— Landau et Compagnie odlučili su se na pedeset tisuća — reče Grünspan okolišajući.

— Malo je! Gospođica Mela je briljant, lijepa je ženska, pametna kao anđeo, pravi anđeo, ali pedeset je tisuća premalo.

— Malo? Pedeset tisuća veliki su novci. Trebali biste da me zbog same nje poljubite u ruku. Zar je ona ružna, hroma, slijepa, da bih morao dati više?

— Baš posve zdrava nije, često pobolijeva, ali ja ne pravim od toga pitanje.

— Što vi to govorite? Da Mela nije zdrava? Vi ste poludjeli! Mela je čisto zdravlje, svake će godine imati dijete. Pokažite mi u Lodzu još jednu takvu gospođicu. Htio ju je uzeti talijanski knez, to znate.

— Šteta, što nije za njega pošla; morali biste tom knezu nabavljati hlače i cipele.

— A kakva ste vi tvrtka? Kakva je to tvrtka: Komisioni posao Moric Welt? Kakav je to papir?

— Vi zaboravljate na moju kompaniju s Borowieckim.

— Tamo ste sa deset tisuća rubalja, oj oj, teškoga li kapitalista.

Nasmije se.

— Danas sam sa dvadeset tisuća rubalja, a na godinu će tvornica biti moja, to vam jamčim...

— Onda ćemo se možda porazgovoriti — reče Grünspan ravnodušno, ali je zapravo bio zadovoljan s Moricovom ponudom, jer ga je smatrao valjanim posjednikom.

— Onda ćete se razgovarati s nekim drugim. Danas mi je Grosglik nudio sto tisuća i svoju Mery.

— Ona je takva, da će Grosglik, ako joj dade i dvjesta, još dugo tražiti zeta.

— Ali ona nema oca i zeta, koji su umiješani u požarne afere.

— Govorite tiše! — usklikne stari i zaviri u susjednu sobu.

— Mislite li vi, da je to ugodno i da koristi kreditu biti zetom tvrtke Grünspan et Landsberger? Ako tako mislite, onda se ljuto varate.

— U Lodzu se zna, što ja vrijedim — odgovori Grünspan mirno.

— Gdje znadu? Tko zna? Policija? — prošapće Moric ujedljivo.

— Ne ponavljajte spletke! — dobaci Grünspan srdito.

Zašutješe dugo.

Stari je hodao po sobi, poglečavao kroz prozor na vrt. Landau je poguren sjedio kraj stola, a Moric, već malko uzrujan, čekao je na svršetak cjenjkanja. U duši je pristao na pedeset tisuća, ali je htio još da pokuša, ne bi li se dalo nešto više iscijediti.

— Hoće li Mela htjeti poći za vas?

— To ću odmah doznati, ali prije hoću da znam, koliko joj dajete.

— Rekao sam, moja riječ nije vjetar.

— Ne mogu. Za posao treba mi više. Ne isplaćuje mi se, da se prodam za pedeset tisuća. Moje obrazovanje, moje poštenje, moja tvrtka vrijede mnogo više. Promislite samo, gospodine Grünspan! Ja nisam ni Landau, ni Fiszbin, niti kakav čovjek od tezge. Ja sam Moric Welt-firma! Smjestit ćete svoju kćer na sto procenata. Ja ne trebam novaca za pijančevanje. Dat ćete pedeset tisuća u gotovu, a isto toliko u roku od dvije godine? — zapita odlučno.

— U načelu pristajem, ali kad se odbiju troškovi svadbe, opreme i izdaci za njezino obrazovanje.

— To je svinjarija, dospodine Grünspan, tako vrijeđati svoju rođenu kćer! — usklikne Moric.

— No, o tome ćemo se još porazgovoriti, neka se najprije svrši Albertova afera.

— Zbog te afere morali biste dodati kćeri deset procenata, jer je osramoćena. Moramo vas braniti pred ljudima. Dakle posljednja riječ?

— Rekao sam, imate moju riječ.

— Riječ se može livkidirati bez dobitka. Ja trebam garanciju.

— Kad mi Mela rekne, da će poći za vas, onda će se sve udesiti, kako treba.

— Pristajem. Idem odmah k njoj.

— Želim vam, da ona pristane, jer mi se vi sviđate, Moric.

— Grünspan, vi ste stari macher, ali ja vas štujem.

— Slagat ćemo se.

Pružiše jedan drugome ruke.

Moric je zatekao Melu u malom budoarčiću; ležala je na otomanu s knjigom u ruci, koju nije čitala, nego je uprla pogled u prozor.

— Oprosti, što se ne dižem; nisam baš najzdravija. Sjedni! Imaš tako svečani izraz lica...

— Baš sam s tvojim ocem govorio o tebi.

— A! — šapne ona otegnutim glasom i pažljivo ga pogleda.

— Baš sam govorio, ja sam počeo...

— Aha! Cvijeće... razgovor s ocem... razumijem... Dakle?

— Stari mi je rekao, da o tebi ovisi, samo o tebi, Mela — ponovi on tiše i tako mekano, tako usrdno, da ga je ona opet pogledala.

Zatim joj on poče pričati o sebi i o tome, kako mu se jako i davno sviđa.

Ona nasloni glavu na ruku i okrene prema njemu izmučeno, tužno lice. Čudnovato bolna tuga, tuga neisplakanih suza, tuga onih, koji nikada nisu bili utješeni i koja snalazi ljude kad izgube svoje najdraže, takva joj je tuga stisla srce. Od prve je riječi razabrala, da je došao, da je zaprosi. Gledala ga je bez srdžbe i bez ogorčenja, gledala ga i slušala spočetka ravnodušno, ali dok je on govorio sve duže i sve opširnije, obuzeo ju je nemir i bol joj se zarinula u srce.

— Zašto je on došao i zašto joj govori o braku?... Zašto je to on, Moric, a ne onaj, nada sve ljubljeni, zašto nije Wysocki?...

Sakrila je lice u jastuk, da prikrije suze, da ne vidi onoga, koji govori, i slušala je njegovo razlaganje zadržana daha, pomućene svijesti o tome, tko joj to govori. Nije htjela da to zna, iz sve snage nije htjela. Suze su joj plavile dušu. Svom snagom srca, koje ljubi, svim naporima mašte, čežnje, žudnje i ljubavi dozivala je onoga drugoga, da dođe i da je spase od muke i da sjedne ovako namjesto Morica i da se u njega pretvori i da joj govori tako... Tako je snažno to željela, da je na mahove imala osjećaj obmane, da se to već dogodilo, da to Wysocki sada sjedi kraj nje i da joj govori o svojoj ljubavi.

Podilazila ju je jeza od njegovog slatkog glasa, nije čula Morica, nego one glasove, koji su joj one večeri kod Ruže pali na dno mozga i sada su kao s fonografske ploče brujali i zaokupljali je čarom, nasladom, srećom...

Dugo je slušala, neke je riječi nesvijesno ponavljala s užitkom i već je htjela da kaže »ljubim« — i prožela ju je mahnita želja, da mu se baci oko vrata, da ga cjeliva... Ali kad je otvorila oči, dugo ga je s preneraženjem promatrala.

To je Moric sjedio sa šeširom u ruci... lijepi Moric... Moric...

A on ne govori o ljubavi, o blaženom životu u dvoje, ne govori o zanosu srca žednoga ljubavi, ne govori o ljubavnom tronuću.

Moric govori mirno, kako će im biti dobro u zajednici, kako će podići tvornicu, govori o kapitalima, o mirazu, o poslovima, koje kani poduzeti, govori, da joj nikada ništa ne će uzmanjkati, da će moći držati konje i kočiju...

— To je Moric, Moric — utuvljuje ona silom sebi u glavu i napola besvijesno pita:

— Ljubiš li me, Mieć... Moric?

Brzo se ispravi i htjede da opozove to pitanje, ali Moric odgovara ganuto:

— Ja ti to ne znam reći, Mela! Ti znaš, da sam ja trgovac, pa ne umijem lijepo izraziti ono, što osjećam, ali kad te vidim, Mela, tako mi je ugodno, da više ništa ne želim, te zaboravim i na poslove. A usto si ti tako lijepa i nimalo nisi slična našim ženama, te sam stalno mislio na tebe. Reci, dakle, hoćeš li poći za mene?

Ona se opet zagleda u njega, ali je opet vidjela drugo lice, druge oči, čula je vrući, strastveni, prigušeni šapat ljubavnog očitovanja. Zaklopila je vjeđe, jer su je zapekli poljupci onoga tamo... Stresla se u slatkom drhtaju uspomena, ispružila se pritiščući leđima o otoman, jer joj se pričinilo, da je onaj drugi obuimlje rukama i privija uza se.

— Mela, hoćeš li da budeš moja žena? — ponovi Moric opet, zbunjen njezinom šutnjom.

Ona se osvijestila potpuno, ustala i rekla brzo, bez premišljanja:

— Dobro. Poći ću za tebe. Dogovori se s ocem o svemu. Dobro, Moric, bit ću tvoja žena...

On htjede da je poljubi u ruku, ali mu se ona nježno izvine.

— Otiđi sada, nisam posve zdrava, idi... doći sutra, popodne...

Nije htjela više da govori, a on je bio tako veseo, što je načinio posao, te nije ni primijetio njenog čudnog ponašanja, nego je potrčao tati Grünspanu, da što prije uglavi visinu miraza.

Grünspana nije bilo, jer su ga pozvali u poslovnicu.

Moric se vrati, da zamoli Melu, neka sama kaže ocu sve.

Zatekao ju je na istom mjestu, gdje ju je ostavio: gledala je u prozor pogledom, koji nije nikuda gledao i ništa vidio; bila je blijeda kao krpa, pomicala usnama, kao da nešto govori sa svojom dušom ili s uspomenama.

— Dobro, Moric, reći ću ocu, bit ću tvoja žena, dobro! — ponavljala je monotono.

Nije mu istrgla ruku, kad ju je poljubio, nije ni čula, da je već otišao. Legla je na otoman, uzela knjigu u ruku i ležala bez misli, zagledavši se u ruže, koje su se njihale iza prozora, i u zlatnu staklenu kuglu, koja se sjala nad grmovima...

Moric je bio tako veseo, da je dao Franćišku, kad mu je pružio ogrtač, čitavih deset kopjejaka i odvezao se dorožkom u tvornicu Borowieckoga.

— Čestitaj mi, ženim se Melom Grünspanovom — klikne ušavši u poslovnicu.

— Nije to loš novac! — reče Karol digavši glavu iznad papirâ.

— Krupan je to novac — popravi ga Moric.

— Da, ako osiguravajuće društvo bude htjelo sve isplatiti — reče Karol s naglaskom, jer ga je ljutila ta novost, da je Moric jednim udarcem dobio lijepu ženu i velik miraz, a on se mora vječno mučiti...

— Donio sam ti novce.

— Baš sam sračunavao, da možda ne ću trebati da uzmem od tebe. Našao sam nekoga, tko će mi dati na mjenicu s rokom od pol godine i samo s osam postotaka — reče naumice, premda nije imao novaca, samo je htio da Morica naljuti.

— Uzmi! Naročito sam radi tebe uzeo te novce i platio procente unaprijed.

— Zadrži novce nekoliko dana; ako ih ne uzmem, vratit ću ti troškove.

— Ne volim ovakve uvjetne poslove — reče Moric nezadovoljno.

— Dakle je gospođica Mela pristala da pođe za tebe? Tome se malko čudim.

— Zašto? Što mi možeš prigovoriti? — zapita Moric brzo i srdito.

— Izgledaš kao trgovački namještenik, ali to ne smeta, samo ako...

— Reci, molim te...

— Navodno je bila zaljubljena u Wysockoga — reče Karol tonom čuđenja, punoga pakosti.

— To je upravo tako istina, kao da netko kaže, da je Šaja bankrotirao.

— A zašto ne bi bila zaljubljena u njega? Ona je lijepa, a on pristao čovjek. Oboje imaju neke zajedničke mušice, oboje su strastveni; vidio sam kod Trawińskih, kako su se gutali očima. Tamo se govorilo o njihovom braku... — nastavi Borowiecki neumoljivo zabavljajući se mukama, što su se vidjele na prijateljevu licu.

— Možda je i bilo tako, ali to se mene nimalo ne tiče.

— Mene bi se ticala prošlost zaručnice. Nikada se ne bih oženio djevojkom, koja ima uspomene.

Nasmiješio se tako zlobno, da je Moric silovito poskočio.

— Zašto mi to govoriš?

— Pa to nije uvreda ni za tebe ni za gospođicu Melu. Govorim ono, što mi je palo na pamet. Inače se ja, štaviše, radujem, što se tako divno ženiš.

Opet se ironički nasmiješi.

Moric zalupi vratima i izađe ogorčen i sav bijesan na Karola.

Tako je bio srdit, da je počeo vikati na radnike, koji su crpli vodu iz temelja.

— Mičite se, prostaci! Rádite kao od milosti; od jučer nije vode nimalo manje.

— A što je opet ovo? — zapita jedan radnik dosta glasno.

— Što ti to laješ, kome ti to laješ? Huljo, odmah ću te izbaciti napolje.

— Odlazi, šugavče, dok si čitav, jer ću ti tako izvrnuti njušku, da ćeš vidjeti, kuda treba da pobjegneš — procijedi kroz zube neki zidar i primakne pesnicu k njegovom nosu.

Moric se žurno povuče i digne takvu galamu, da je Karol izišao k radnicima, a Maks istrčao iz predionice.

Moric se derao, neka se radnik odmah otpusti, jer da ga je uvrijedio.

— Budi miran, Moric, i ne miješaj se u tuđe poslove.

— Kako u tuđe poslove? Ja imam isto takvo pravo kao i ti — vikao je.

— Dopustimo na časak, da imaš isto takvo pravo, ali to ti još ne daje prava da grdiš radnike i da ih grdiš još posve neopravdano.

— Što to znači: dopustimo! Mojih deset tisuća rubalja vrijedi isto toliko, koliko i tvojih.

— Ne deri se toliko, hoćeš valjda da se pred radnicima pohvališ, da imaš deset tisuća rubalja?

— Ne treba da me ti učiš, što treba da govorim.

— A ti ne treba da se dereš, ako možeš pristojno reći.

— Radim onako, kako mi se sviđa.

— Pa deri se, kad ti se to sviđa — reče Karol prezirno i vrati se u poslovnicu.

Moric se još izvikao pred Maksom i otišao prijeteći glasno, da se tu mora uvesti drugi poredak, da dalje ne može tako ostati i da Karol gradi palaču, a ne tvornicu.

— Siguran je za miraz Grünspanove kćeri i zato tako galami — reče Karol Maksu, ali mu je bilo žao, što se onako za-

letio, jer je računao s Moricovim novcem, koji mu je svakako bio potreban.

— Katkada se dam zavesti od prvoga nagona, pa napravim glupost.

Moric je uza svu uvredu, što mu je Karol nanio govoreći o Melinoj ljubavi, mislio i osjećao isto tako, pa je još većma žalio, što se zaletio osjećajući, kako je bio smiješan.

Bio bi se vratio Borowieckomu, ali u taj čas nije smio, prepustio je to za na večer, jer je bilo već šest sati.

Kesslerova su kola čekala pred poslovnicom. Odvezao se kući, preobukao se i smjesta odredio da kočija punim kasom pojuri kroz grad.

S užitkom se ispružio na mekanom sjedalu kočije i nehajno je klimao glavom znancima, koje je sretao.

XIV

Kessler je stanovao nekoliko versta izvan grada kraj velike bojadisaonice, kojoj je on bio vlasnikom, a u isto je doba bio glavni dioničar i ravnatelj tvrtke Kessler i Endelman.

Palača, zapravo dvorac u gotsko-lodzkom stilu, dizala se na vršku brežuljka, pred visokom borovom šumom, a pred palačom se, na prilično strmim padinama, zelenio veliki engleski park, koji se spuštao prema bistroj rječici s obloženim koritom, koja je tekla u dubokoj jaruzi, obrasloj vrbama i jelšama.

S desne strane parka, iza drveća, virili su crveni dimnjaci i zidovi bojadisaonice, dok su se s lijeve daleko sivili slamnati krovovi raštrkanoga sela s obje strane rječice, na dnu jaruge, među zelenilom voćnjaka i grmlja.

— Stanuješ kao pravi lodzki knez — klikne mu Moric kao pozdrav i iskoči iz kočije pred palačom.

— Udesio sam, kako sam mogao, da se barem nekako smjestim u ovoj barbarskoj zemlji — reče Kessler i povede ga u unutrašnjost kuće.

— Jesam li stigao na kakvu svečanost? — klikne Moric, jer je Kessler bio u fraku i bijeloj kravati.

— Ne, ne; nisam još dospio da se presvučem, bio sam u službenim pohodima...

— Ima li već koga?

— Tu je Wilhelm Müller, došao je naročito iz Berlina, kradom pred ocem. Tu je Oskar barun Meyer, tu je Martin, poznaješ li ga? Vesela francuska marva. Ima još nekoliko naših iz Lodza i Berlina. No ima i još nekoliko iznenađenja...

— Radoznao sam. Imaš li koga, tko će primati kao domaćica?

— Vidjet ćeš...

Na velikoj terasi od strane rijeke, pretvorenoj u veliki salon, sjedjelo je cijelo društvo.

Indijske divne hasure od šarenih trava pokrivale su pod, pokućtvo je bilo od pozlaćenoga bambusa, a na njemu svileni jastuci.

Zidove verande sačinjavale su kineske hasure od slame, nanizane raznobojnim čislima, nepovezane, nego samo odozgo spojene na jednom kraju zlatnim frizom, ispod kojega su padala čisla kao talasi iskričavog raznobojnoga stakla i tiho zvečali pri najlakšem dodiru zraka.

Moric se pozdravi sa svima i šuteći sjedne.

— Što piješ? Mi se hladimo šampanjcem.

— Dobro, pristajem na šampanjac.

Začas unese sluga vino, a za njim uđe Zoška Malinowska, koja je predstavljala domaćicu, svojom je rukom točila i sjela kraj Morica na stolac za ljuljanje.

Šutnja zavlada na verandi, jer su se oči sviju požudno zapile u njezino lijepo lice, u gola ramena i u čitav njezin savršeno razvijeni lik.

Nju su malko smeli ti radoznali pogledi, ali joj je to dodalo još više živahnosti licu i prevuklo ga lakim, nježnim karminom.

— Ljuljajte me! — reče ona Moricu zapovijedajući.

— Mislite li, da će to biti za mene kazna? — šapne on i pritisne cviker, jer mu se Zoška vrlo svidjela.

— Ne mislim, što će to biti za vas, nego hoću da se ljuljam — odgovori ona dosta tvrdo i zagleda se kroz nezastrti komadić verande u park, koji se spuštao koso sve do potoka, sjajnoga od srebra i modrila, a do njega su ležale plohe tamno-zelenih livada, iza kojih su se dizala uvis polja, ispresijecana u pojase dugačkim različitim nijansama zelenoga žita.

— Izvolite li možda da se prođemo? Pokazat ću vam park i menažeriju — reče Kessler.

Pođoše svi osim Müllera.

— Mrzi me za hodati... umoran sam od puta — reče za ispriku.

— Budite uvjereni, da badava ostajete — šapne Kessler i namigne prema Zoški.

— Što to? Nije mi bilo ni nakraj pameti — dobaci Müller brzo, srdit, što mu je bio naum prozren, ali nije promijenio odluku, pa kad je Kessler izišao, on se primaknuo k Zoški.

— Taj je Müller još posve jung — reče Kessler Moricu idući za čitavim društvom preko divne tratine.

— Warum?

— Ostao je naumice zbog moje djevojke; misli, da će me ona zamijeniti s njim.

— Žene imaju katkada neočekivani ukus.

— Ali stalno vole one, koji imaju mnogo novaca.

— Ne uvijek, ne uvijek — dobaci Moric tiše, jer mu padoše na pamet Mela i Wysocki. — Odakle si namaknuo takvu djevojku? Divna ženka.

— Zar ne? Sviđa ti se?

— Lijepa je, a osjeća se i da ima temperamenta, da...

— Ima ga i previše, a usto je strahovito glupa, te sam je se već zasitio.

Naceri se i poče štapom odsijecati vrške grmlja, a malo kasnije reče:

— Mogu ti je odstupiti, hoćeš li?

— Ponuda je sjajna, ali ne ću sudjelovati kod te licitacije. Imam premalo novaca...

— Varaš se. To je Poljakinja, koja hoće samo da bude ljubljena ujutro, u podne i naveče; da joj čovjek bude vjeran i, na kraju, da se njome oženi. Kažem ti: glupa djevojka. Cijele mi dane plače i neprestano nariče, a za promjenu mi pravi skandale, te je moram umirivati na svoj način.

Sijevne očima i jače udari štapom po grmlju.

— Ako ju želiš, udesit ću ti to... I onako se moram nje nekako riješiti, jer ću se zacijelo oženiti.

— Slušao sam nešto o tome u gradu... s Müllerovom?

— Posao se tek sprema, nije još ništa sigurno. Svakako bih bio vrlo zahvalan onomu, tko bi me oslobodio te djevojke. Hoćeš li?

— O, zahvaljujem ti! Ona ima brata i oca, koji navodno nisu previše dobro odgojeni... moglo bi se desiti, da ne poštuju moju kožu... A osim toga, i ja se ženim.

Priključiše se k društvu.

Kessler ih povede do velikih željeznih krletaka, u kojima je živjela gomila majmuna. Stao ih je dražiti dugačkom batinom kroz šipke; majmuni se, čim su ga ugledali, počeše povlačiti u pozadinu; prestrašeni batinom baciše se na strop, hvatajući se šipaka po strani i strašnim glasovima bijesa i očaja izazvaše Kesslerov veseli smijeh i volju, da ih još većma draži.

U drugim je kavezima bilo dosta životinja, ali gotovo bi se sve, čim bi ugledale svoga gospodara, ukočile od straha ili bi iskesile zube.

Par tonkinških medvjeda, posve crnih, s divnim žutim prsima, tako se razbjesniše od udaraca, da su se bacili na šipke s urlikom, da su svi preneraženo odskočili, samo se Kessler nije ni ganuo, nego je primakao lice bliže iscerenim zubima, a usto je udarao šibom po razjapljenim snažnim čeljustima i naslađivao se njihovim nemoćnim bijesom.

— Oni na mene riču tako slatko — reče sa smiješkom.

Poveo ih je dalje, k jelenima, koji su se šetali u ograđenom prostoru, a s njima je živio u prijateljstvu; zatim pođoše prema krletkama sa psima, koji su tako podivljali, da su se stali grabežljivo bacati prema gledaocima, no Kessler je i s njima živio u dobrim vezama, jer je unišao unutra i dopuštao im, da ga liže po rukama i po licu.

Napokon je pokazao svojim gostima jato bijelih pauna s divnim repovima u duginim bojama.

Kessler zavikne, a pauni raširiše lepeze svojih repova, potrčaše u jatu po zelenoj tratini, ali se zaustaviše daleko od gledalaca i stadoše kričati limenim, proderanim glasovima.

Polagano se svi vratiše u palaču.

Večer se već širila nad zemljom, brežuljci su se još sjali zlatnim odrazima sa zapada, a nad čitavom se dolinom podigoše lake magle, koje su se gibale i razmatale kao gvalje sinje

pređe, razderane mjestimice od krošanja drveća i od oštrih sljemena krovova.

Od rijeke, od drveća i trava dopirao je tih, jednolični žamor, koji se svaki čas povećavao zujanjem kukaca, što su u rojevima prelijetali nad njihovim glavama.

Žabe su u zboru kreketale iz seljačkih jaraka i ribnjaka.

Vlažan ali topao vjetar pirio je iz zamagljene daljine i donosio glasove zvonâ, koja su udarala otegnuto i tužno, kao da je netko umro; prigušeni teški odjeci drhtali su u zraku kao ploče kovine, koja se ohlađuje, i gubili se pod granjem šume, u mnoštvu crnih debala, koja su kao gusti zid stajala tik iza palače.

Na verandi nije više bilo Zoške, samo se Wilhelm Müller ljuljao na fotelju.

— Zar ne, lijepa je? — zapita ga Kessler podrugljivo.

— Nije toliko lijepa, koliko... neotesana.

— Niste se dakle mogli s njom sporazumjeti?... — zapita Kessler.

— Nisam ni pokušavao — odgovori on ljutito i pogladi brčiće, da sakrije svoju smetnju i desni obraz, koji se malko crvenio...

Kessler se nasmiješi i pozove goste na večeru; jer su lakaji baš otvarali vrata širom, a pred njima se razastre čitav red salona s vanredno raskošnim namještajem.

Večeralo se u velikoj okrugloj blagovaonici, pretvorenoj u tropski vrt, punoj paoma i cvijeća. U sredini je bio postavljen okrugli stol, tako nakrcan srebrom i kristalima, te se činio kao draguljarski izlog, posred kojega su blistale poput dragog kamenja ruže i orhideje, kojima je bio nakićen stolnjak i pribor.

Kraj jednog su prozora sjedjele dvije od onih pribilježenih radnica iz tvornice, dok druge dvije nisu došle. Sjedjele su u bogatom ruhu, ukočene, plahe, prestrašeno gledajući u muškarce, koji su ulazili.

Po blagovaonici su polagano hodale plesačice i glasno se smijale.

To je bilo ono importirano iznenađenje, što je Kessler nagovijestio Moricu, a koje je Müller za današnju večer dopremio

iz Berlina. Bile su tamo tri, ali su galamile za deset i grubom tigl-tanglovskom vrevom napunile sobu.

Bile su kričavo obučene, natrpane umjetnim dragim kamenjem, dekoltirane do polovice grudi, našminkane, ali uza sve to sasvim lijepe, vitke i savršenih linija u stasu.

Večera se protegla dosta dugo i dosadno.

Nitko nije bio dobre volje, svi su bili previše trijezni, samo su plesačice dobacivale ciničke primjedbe i rugale se radnicama, koje, posve zbunjene, uzbuđene, gotovo izvan sebe, nisu znale, kako da jedu, što da rade i kamo da gledaju.

Oko njih se našla Zoška, a uz nju i Moric, koji je kraj nje sjedio, i on ih oslovi poljski, da ih ohrabri.

Kessler nije gotovo ništa govorio, nego je samo namrštenih obrva, s glavom uvučenom među ramena mrko sjedio i s mržnjom pogledavao u Zošku, koja se živahno razgovarala s Moricom, i u lakaje, koji su se, osjećajući na sebi njegov pogled, žurno i preplašeno vrzli oko gostiju.

Izjedao ga je ljubomor. Želio je da Zošku odstupi, a sada, kad je vidio njezino veselo, nasmijano, čudnovato vedro i lijepo lice, nagnuto prema Moricu; kad je vidio, kako je požudno slušala njegove riječi, kako se često rumenila i s vrlo ljupkom koketerijom natakala mu vino — sada ga je spopao ljubomor.

Htio joj je zapovjediti, da dođe i da sjedne kraj njega, ali se stidio da pred svima pokaže svoj ljubomor, pa je sjedio mrk, uzbuđen tim snažnim osjećajem i naporom, da se svlada.

Poslije večere prijeđoše u salon, koji je bio namješten na istočnjački način. Velike, svilene sofe, zasute jastucima, stajale su kraj zidova, zidovi su bili presvučeni zelenom svilenom tkaninom sa žutim plamenima, a neki, također zelenožuti sag, pokrivao je cijeli pod.

Lakaji su kraj sofa postavili niske kvadratne stoliće, napunili ih čitavom baterijom butilja i otkrili nešto kao estradu, na kojoj se smjesta pojavio guslački kvartet i počeo svirati.

Porazmjestiše se i izvališe po sofama, gdje je komu bilo udobnije i počeše piti. Ponajprije se obilno poslužiše likerima i konjakom uz kavu, koju su lakaji svaki čas donosili, a poslije kave došlo je na red vino u tolikom obilju, u toliko vrsta, da su se ubrzo poopijali.

Glazba je neprestano svirala, plesačice se izgubile, da se prikladno obuku, a međutim su posred salona prostrli debeli sag od linoleuma, namazan kredom.

Nastade žamor, smijeh, šale; dosjetke prhnuše po dvorani, a radnice, koje su, gurane od jednoga do drugoga, predavane iz ruku u ruke, cjelivane, štipane, grljene, napajane vinom, gubile posve prisutnost duha, počeše mahnitati, uzbuđene još i zvucima glazbe, koja im je sipala žar i bjesnilo u žile.

— Plesati! — klikne Kessler, držeći oko pasa Zošku, potpuno pijanu i tako raspoloženu, da se svaki čas valjala po sofi i vikala.

Pojaviše se plesačice s malim tamburinima u rukama, uzdignutim uvis, gotovo gole, jer osim lakih koprena, koje nisu ništa pokrivale, nisu imale ništa više na sebi.

Stadoše u sredini salona i složno udariše u tamburine, zatim glazba prijeđe u najnježniji pianissimo, koji se jedva čuo, a melodiju plesa pratila je flauta strastvenim glasom, sličnim ljubavnom pjevu ptica.

Plesačice počeše »danse du ventre« prilično polagano i pospano, ali pod utjecajem vina, što su u stankama između plesova u sebe doslovno točile, i pod dojmom flaute, dođoše u vatru i zaplesaše strastveno taj čudni, odurni istočnjački ples, pun padavičavog drhtanja, grčeva, bacanja cijeloga tijela, putenih požuda, ples onih, koji pomahnitaše u raskalašenosti.

Flauta je neumorno slatko i strastveno pjevala i sve većma prožimala sve nesavladivom željom, da zarone u mahnitost.

Oči su plamtjele, prsa se dizala brzo, kratki su se uzvici kidali iz grudi, ruke su se pružale prema plesačicama, glasovi snažnih poljubaca gubili su se u toj divljoj vrevi raspojasanosti, koja je zavladala u salonu.

Smijeh, riječi, zveket čaša, poklici stopiše se u veliku, opojnu buku, nad kojom je vladao samo glas flaute, a djevojke su plesale sve putenije, sve izrazitije, sve strastvenije; na zelenoj pozadini zidova, u oblaku prozirnih koprena stvarale su mahnite kretnje njihovih tjelesa bahantske vizije.

Rika smijeha i zadovoljstva neprestano je odjekivala po dvorani, samo je Zoška podigla glavu i pijanim očima dugo gledala u plesačice.

— To je svinjarija, to je krajnja svinjarija! — kliknula je u nekoj nesvijesnoj grozi ogorčenja i briznula u strašni, pijani plač, tako, da je Kessler zapovjedio lakaju, da je odnese u njezinu sobu.

Ali vesela je zabava lodzkih kraljevića trajala dalje, do kraja...

XV

— Izvolite li možda još čaja, gospodine Józefe?

— Zahvaljujem — odvrati Józio, ustane, nakloni se i sav crven nastavi s čitanjem novina gospodinu Adamu.

Anka je sjela u duboki fotelj za ljuljanje, ljuljala se, slušala čitanje, ali je češće pogledavala prema vratima verande i prisluškivala, ne čuju li se Karolovi koraci.

— Mateuš, pripazite, da se ne ugasi samovar, jer će gospodin zacijelo odmah stići! — vikne u kuhinju, obiđe po sobi, pogleda u mračnu noć kroz sve prozore, časak stane i nasloni čelo na okno i ponovno se vrati na fotelj, očekujući sa sve većim nestrpljenjem.

Nije to bilo prvi put, otkako je živjela u Lodzu, to jest za ta dva mjeseca.

Borowieckomu je to vrijeme prolazilo vrlo brzo, ali njoj i ocu vuklo se strahovito sporo.

Zatvoreni u kući i u tom bolesnom komadiću vrta, koji im je morao zamijeniti Kurov, strašno su čeznuli za selom, za širokim prostorima, i s mukom su se privikavali novom životu i novoj okolini.

Anka je izmršavjela ne toliko od dosade, koliko od različitih briga, koje su je neprestano snalazile, i od potajne grižnje, kojoj je razlogom bio Karol.

Udesila je svoj život koliko je mogla zaposlen, vrlo naporan, ali uza sve to neka joj je neodređena tuga polagano podgrizala dušu.

Nije znala, što da misli o Karolu.

Vjerovala je, bila je osvjedočena, da je on ljubi, ali, otkako su se preselili u Lodz, na časove je počela u to sumnjati.

Još nije imala nikakve sigurnosti, još se stidila čak i svoje sumnje, ali uz sve to pogađala je srcem tu za nju bolnu istinu.

A usto se svakim danom sa začuđenjem, punim boli, uvjeravala, da on, onaj, koji je za nju bio idealom čovjeka, kojega je ukrasila svim sjajem svoje plemenite duše, na kojeg je pomišljala s ponosom i s radošću, kojega je ljubila prvim čuvstvom, i koji je imao da postane njezinim mužem — da je taj ljubljeni dječak, kako ga je ona u duši zvala, nekako drukčiji i da u stvarnosti nije sličan onomu, kojega je ona obožavala.

Svakim se danom o tom osvjedočavala i trpjela sve bolnije.

Katkada je bio prema njoj dobar, mio, srdačan, pogađao je sve njezine želje unaprijed, ali bivao je i hladan, otresit, neumoljiv u ironiziranju njenih seoskih običaja, i tada je bolnom oštrinom ismjehivao njezino dobro srce, njezinu brigu za siromahe, pa i njezino shvaćanje, koje je nazivao malograđanskim. Tada bi je njegove ocjelne oči žegle neiskazanom bolju, a strogo njegovo lice bilo je puno izraza hladne ravnodušnosti.

Njegovo je vladanje ona ispričavala, kako je to i on činio u boljim časovima, rastrojenošću živaca i brigama, kojih je imao mnogo pri gradnji tvornice.

Spočetka je vjerovala u to i strpljivo podnosila promjenljivost njegova raspoloženja, štaviše, sama je sebi prigovarala, što nije umjela da mu ona bude umirenjem, što ga nije znala uza se privući, da uz nju zaboravi na sve brige i tegobe.

Pokušala je da to učini, ali se okanila, kad je jednom primijetila podrugljivozahvalan pogled, što joj ga je dobacio.

A osim toga ona nije to ni umjela, ona ga je ljubila prosto i iskreno, mogla bi za njega žrtvovati sve, samo nije umjela da pokaže svoju ljubav, nije znala splesti one hiljade niti pogleda, fraza, dodira i nedogovorenih riječi, onoga vještačkoga čara, koji muškarci tako vole i obično smatraju najdubljom ljubavi, dok je to zapravo tek flirt i odvratno umiljivanje gospođica, koje hoće da se dobro prodadu.

Njezina se priprosta i plemenita duša nad tim gadila; do dna se ogorčavala na pomisao, da tako podražuje muškarca i da ga tako održi uza se.

Imala je snažno razvijen osjećaj svojega dostojanstva, bila je ponosna, osjećala se čovjekom.

— Zašto ga nema? — razmišljala je duboko nezadovoljna.

Józio je čitao tihim, jednoličnim glasom i na mahove dizao uznojeno lice, plaho pogledavao u Anku, a tada bi gospodin Adam udarao štapom i povikao:

— Čitaj, čitaj! ej, dragoviću moj dragi, to je zanimljivo! Taj Bismarck je bio ljudeskara, oho! Šteta, što tu nije župnik, šteta... Slušaš li, Anka?

— Slušam — šapne ona prisluškujući kako šumi drveće u vrtu i kako muklo tutnje Müllerove tvornice, koje su radile i po noći.

Vrijeme se vuklo strašno polagano.

Sat je otkucavao sate za satima, a onda bi nastala još gluša tišina, u kojoj se samo Józiov glas sve pospanije i slabije čuo, dok nije dovršio s čitanjem novina i spremao se da ode.

— Józio, a gdje ti spavaš? — zapita gospodin Adam.

— U poslovnici staroga gospodina Bauma.

— Zar mu nije bolje?

— Gospodin Baum kaže, da mu nije ništa, da je posve zdrav. Danas je bio kod njega gospodin Wysocki, htio ga je pregledati, no on se tako razljutio, da ga je gotovo bacio napolje.

— Radi li tvornica još uvijek?

— Rade samo deset tkalačkih stanova. Laku noć!

Pozdravi i izađe.

— Gospodin Maks je jučer pričao, da će od listopada posve zatvoriti tvornicu. Stari je Baum navodno sasvim šenuo pameću: cijele noći provodi u tvornici i stavlja tkalačke strojeve u gibanje. Neki dan ga je zatekao Maks u glavnoj dvorani kako obilazi od stana do stana i radi na njima. Evo, ide Karol! — usklikne Anka veselo i digne se s fotelja.

Karol uđe, šuteći ih pozdravi i baci se na stolac.

— Dolaziš li iz grada? — zapita ga otac.

— Kao obično — odgovori on nabusito, ljutit, što se mora ispričavati, ali kad je ugledao nemirni Ankin pogled, razvedri se i mekim glasom zapita:

— Što ima kod vas novo? Nisam mogao doći na ručak, jer sam morao otputovati u Piotrkov; oprostite, što to nisam javio, ali nije više bilo vremena, otputovao sam iznenada. Je li tu bila gospođa Trawińska?

— Jest, bilá je, a popodne nas je pohodila gospođa Müllerova s Madom.

— Müllerova s Madom? — zapita on u čudu.

— Došle su kao naše susjede. To su vrlo ugodne ženske, i obje su vas složno hvalile. Tužile su se, da na njih zaboravljate.

— I to su mi neki prohtjevi! Bio sam kod njih jedva nekoliko puta.

Slegne ramenima.

Anka ga začuđeno pogleda, jer je Mada izričito spomenula, da je Karol proljetos dolazio k njima na čaj gotovo danomice.

— Zar ne, da je ta gospođica Mela tipična guska?

— Meni se činila da je vrlo razborita i vrlo jednostavna i iskrena, štaviše, i previše iskrena... Čudim se samo, što Maks o njoj govori uvijek tako antipatično.

— Maks ima uvijek predrasude.

Znao je, zašto je Maks ne voli.

Žurno je pio čaj sileći se da ne povrijedi Anku, ako joj to odbije, i zamisli se o tim čudnim pohodima.

Zašto su došle?

A možda je Mada naumice tražila, da se približe?

Ispitivao je o pojedinostima njihove posjete. Anka mu je sve potanko opisala, čudeći se iskreno, što su došle.

— To je Madino maslo, dosjetljiva je to djevojka! — pomisli Karol, no nije bio zadovoljan.

On se naime još nije posve odrekao misli da postane Müllerovim zetom, pa bi mu bilo milije, da obje djevojke žive daleko jedna od druge, pošto bi mu tako bio lakši položaj prema jednoj i drugoj.

— Trebat će im uzvratiti posjetu — primijeti on mirno.

— Ne bih baš voljela sklapati nova poznanstva.

— Vjerujem, tim više, ako su ta poznanstva nezgodna.

— Poći ću k njima za koji dan s ocem i tako će se to svršiti.

Karol poče s nekom samilošću pričati o njihovim surovim običajima, o skorojevićskim hirovima Made i staroga Müllera; izvrgavao ih je smijehu hotimičnim pretjeravanjima, samo da tako oneraspoloži Anku, da se ne bi s njima bliže upoznala, ako je to možda željela, a na kraju prijeđe na svoje stvari i brige.

Anka je pažljivo slušala i samilosno gledala u njegove podočnjake i u umorno lice, a kad je Karol dovršio, zapita:

— Je li još daleko do dovršenja tvornice?

— Za dva mjeseca moram staviti tvornicu u pogon, makar samo jedno odjeljenje, ali ima još toliko posla, da se bojim i misliti na to.

— Kasnije ćete se morati odmoriti na duže vrijeme.

— Odmoriti se! Kasnije će trebati još više raditi. Treba naporno raditi nekoliko godina, poduzimati, imati sretne uvjete, dobre mušterije, kapitala, da se nekako održim, a tek će se onda moći misliti na odmor.

— I takav grozničav, naporan život neprekidno, neprekidno?...

— Neprekidno, i još s velikom brigom, da li će sve to skupa uspjeti.

— U Kurovu se ne biste morali toliko mučiti.

— Govorite li vi to ozbiljno?

— I ja to isto ponavljam — oglasi se gospodin Adam, koji je slagao pasijans.

— Dugo sam razmišljala o tome — šapne ona, primakne se bliže Karolu, nasloni se na njegovo rame i poče mu zanosno i čeznutljivo prikazivati mirni, dobri život na selu.

Karol se samilosno smiješio... Neka fantazira, ako joj to godi!

Prihvati prstima kraj njezine dugačke pletenice i stade udisati divni miris njezine kose.

— Tamo bi nam bilo sasvim dobro. Ljudi ne bi smetali mirnoj i trajnoj našoj sreći — nastavi Anka zanoseći se sve više.

Karol je uspoređivao njezine riječi s posve sličnim riječima tolikih žena, koje su isto tako, ganute ljubavlju, sanjarile o sreći s njim. Isto mu je to govorila Lucy prije jednoga sata, jer se bio od nje vratio.

Nasmiješio se i dotaknuo vršcima prstiju hladne ruke svoje zaručnice, i ustanovio, da ga ne elektriziraju onako, kao ruke one tamo, nego da su, štaviše, mnogo ružnije.

Anka je dalje govorila ispredajući nit svojih maštanja i čežnja vrlo iskreno.

— Gdje sam ja to isto čuo? Tko mi je to već govorio? Aha! — pomisli i sjeti se dugih večeri, provedenih s Likiertovom; sjeti se tolikih drugih žena, tolikih lica, zagrljaja, poljubaca, prisega ljubavi...

Bio je vrlo umoran nakon današnjeg domjenka i toliko još pun one tamo, da se nervozno stresao i padao u neku duboku tišinu živčane iscrpenosti; slušao je Ankin glas, a činilo mu se, da to govori netko drugi, da su sve te njegove nekadašnje ljubavi uskrsnule samo u uspomeni, da su tu kraj njega, da govore, prolaze, dotiču ga, gotovo da je čuo šuštanje njihovih oprava; činilo mu se, da vidi bijele profile, da ga okružuju smiješci i riječi, pune čudnoga čara...

Trgne se i obujmi Anku i pritisne na njezinu sljepočicu usta, još žarka od poljubaca one tamo... Ona podigne prema njemu lice, začuđena tim nenadanim poljupcem, a on primijeti tada prvi put gotovo nesvijesnom uporedbom, da Anka nije lijepa, nego da je vanredno mila, ljupka, plemenita, dobra, ali da lijepa nije...

Anku je taj ispitljivi i hladni pogled čudnovato dirnuo i nagnao joj rumen u lice, te mu je iz džepa na prsima izvadila svilenu maramicu i stala se njom hladiti.

— Kakvi su to mirisi? — zapita ona samo da nešto kaže, jer joj je taj pogled ohladio prijašnji zanos.

— Ljubice, koliko se sjećam.

— Te su ljubice heliotrop, pomiješan s ružama! — reče ona sa smiješkom i nehotice stade promatrati maramicu.

Bila je fina svilena maramica, opšivena čipkama, s monogramom u sredini. Uzeo ju je od Lucy i zaboravio da je turne dublje u džep.

— Istina, to je heliotrop! — klikne on i živahno joj otme maramicu, stavivši je u džep previše žurno. — Mateuš me, uprkos zabrani, neprestano parfimira mjesto da pazi na to, da mi u praonici ne zamijene ovakve sitnice — reče nehajno, ali osjeti, da Anka nije vjerovala u to nespretno ispričavanje.

Sjedio je još časak, pokušao da povede širok, srdačan razgovor, ali je neprestano susretao nepovjerljivi pogled djevojke, pa ustane da izađe.

Anka ga isprati, kao obično, na verandu, gdje je Mateuš već čekao s fenjerom.

— Mateuš, nemojte tako jako namirisavati rupce gospodinu! — reče ona tiho.

— Ja mu ih ne namirisavam. Kod nas nema nikakvih mirisa — odgovori on pospanim glasom.

Anka malko zadršće i pogleda smeteno u Karolovo lice.

— Hoćete li sutra s nama u crkvu?

— Ako budem mogao. Javit ću ujutro.

Tako su se rastali.

Anka se polagano vratila u stan, dala pogasiti svijetla, izdala odredbe za sutra, rekla ocu laku noć i, kad se našla u svojoj sobi, stala je kraj prozora i dugo gledala u ponore neba, dugo je sve čuvstvom proživljavala.

— Napokon, to me se više ništa ne tiče — šapne u sebi.

No to nije bilo istina, to je se još i više ticalo no što je sama željela, samo što nije htjela da se prepusti tim bolnim opažanjima, koja su vrijeđala njezin ponos brutalnim činjenicama, iskrsnulima pred njom.

— Ja mu zacijelo ne ću biti zapreka na putu k sreći — reče u sebi ujutro nakon neprospavane noći, i skupi se u sebi s tolikim ponosom, koji joj nije dopuštao da se tuži i da plače.

Sve je zatvorila u sebi.

Za zajutarkom je bila mirna kao obično. Služavka joj javila, da je došla grupa radnika, koji svakako hoće da s njom govore.

Anka izađe na verandu, ne znajući, o čemu se radi.

Gospodina Adama doguraše također za njom.

Na verandi je bilo nekoliko muškaraca i žena u blagdanskom odijelu, s vrlo svečanim izrazom lica.

Čim je ona izašla, odmah je istupio Socha, koji je sada bio kočijaš kod Borowieckoga, poljubio ju je u ruku, sagnuo joj se do nogu po drevnom običaju, malko uzmaknuo, nakašljao se, obrisao nos rukavom svoga kaputa, obazreo se na ženu i glasno prozborio:

— Mi smo se evo dogovorili i došli da zahvalimo našoj dragoj gospodarici za onoga dječaka, kojemu su skele polomile rebra, a kod vas se liječio: za onu ženu, koja je ostala udovicom iza onoga Michala, što su ga one skele ubile, i za onu dječicu, što su ostala iza tog Michala, što su ga skele ubile, i za tu dobrotu, koju gospodična čini — izgovori jednim dahom

i obazre se na ženu i na drugove, koji su potvrđivali glavama i micali ustima kao da govore zajedno s njim.

Odahne i nastavi:

— Mi smo bijedne sirote, a gospodična, premda nam nije ni rod, ni pomoz-bog, dobra nam je kao rođena majka. Narod se dogovorio, da vam za sve to zahvalimo od srca. Bez darova smo došli, ali darovi... ali... darovi... poljubite, gadovi, gospođicu u ručice, zagrlite joj nožice! — povikne on ne mogavši da dovrši govor.

Nakon tog energičnog poziva okruže svi Anku i stadoše je ljubiti u ruke, a manje smioni u laktove.

Anka se vanredno obradovala i bila ganuta, nije mogla progovoriti od uzbuđenja, pa zato reče gospodin Adam nekoliko riječi u svoje ime i naloži, da ih ponude vudkom.

Potkraj scene stigao je Karol i, kad je čuo o čemu se radi, odredio je po drugi put, da ih ponude vudkom i nečim kao zajutarkom; vrlo je srdačno stisnuo radnicima ruke, premda se ironički smiješio, a kad su ljudi otišli, reče podrugljivo:

— Ganutljiv prizor! Mislio sam, da je to žetvena slava, samo su nedostajale pjesme i vijenac od žita, ali je zato bio spleten od zahvalnosti i dobrih djela.

— Vidim, da je laka zabava sve ironizirati, jer se vi previše često tako zabavljate — reče Anka naoko mirno, premda je u dnu duše drhtala od srdžbe.

— Nije to moja zasluga, nego se tako često pružaju... prilike.

— Zahvaljujem vam za iskrenost. Sada već dobro znam, da je sve, što ja radim, smiješno, sitničavo, malograđansko i nerazborito, da sve to zavređuje ironiju, a vi je slobodno iskazujete, jer me to može samo boljeti, a vama to čini veselje, zar ne? — govorila je ona razdraženo.

— Svaka je vaša riječ optužba i to vrlo teška — reče Karol.

— I istinita.

— Ne, nije potpuno istinita, tako se samo čini, a to je za mene vrlo bolno.

— Bolno? — klikne ona ironički.

— Gospođice Ana, Anka! Zašto se ljutite na mene? Zašto da sebi ogorčavamo život takvim sitnicama, jer vi doista u

mom nedužnom ironiziranju vidite uvredu i za sebe kritiku? Dajem vam riječ, da nikada to nisam kanio i nisam mogao kaniti — ispričavao se Karol toplo, iskreno ražalošćen i dirnut njezinim riječima.

Anka nije slušala, nego je izašla iz sobe, a da ga nije ni pogledala.

Karol pođe k ocu na verandu i potuži mu se.

— Ja sam truplo, ja više ne živim, ali reći ću ti iskreno, da Anki nanosiš krivicu i ozlovoljavaš je, samo da se kasnije zbog toga ne pokaješ! — reče starac tužno i stade mu obzirno prigovarati, što zanemaruje zaručnicu i zbog onih hiljadu sitnica u svagdašnjem životu, kojima je ranjavao Anku i vrijeđao njezinu samosvijest.

— Antonina, zapitajte gospođicu, hoćemo li skoro u crkvu, jer kola već čekaju — reče Karol služavci i, ogorčen očevim zamjerkama, stade hodati po verandi, čekajući na odgovor.

Služavka se odmah vratila.

— Gospođica je otišla gospođi Trawińskoj i poručila, da danas ne ide u crkvu.

Borowiecki pocrveni od ljutine i izađe.

— Pojedi kašu, koju si sebi skuhao! — promrmlja za njim gospodin Adam.

Anka je ljutita otišla k Nini. Nina je bila sama, sjedjela u sobi na uglu kuće pred malim stalkom i slikala pastelima buket zlaćanih ruža, što su ležale pred njom razasute na krasnoj zelenkastoj tkanini.

— Baš je dobro, što si došla; htjela sam ti pisati.

— Jesi li sama?

— Kazio je otputovao u Varšavu, a vratit će se tek predveče; slikanje mi je već dosadilo, nemam volje da čitam, pa sam ti htjela predložiti, da se odvezemo na izlet izvan grada, na svjež zrak. Hoćeš li imati vremena?

— Koliko god želiš.

— A Karol?

— Odrasla sam djevojka i slobodno mi je da raspolažem sa sobom i sa svojim vremenom.

— A! — klikne Nina nehotice, ali nije pitala ništa više, jer je sluga najavio Kurowskoga, koji je htio da ode, kad je čuo, da nema Trawińskoga.

— Ostanite, zajedno ćemo ručati, a onda ćemo u troje prirediti izlet izvan grada; vi ćete biti naš zaštitnik i utješitelj, hoćete li?

— Na zaštitnika pristajem.

— Eh, ali nama je bezuvjetno potreban utješitelj.

— Dobro, samo vi izvolite trpjeti, a ja ću početi da vas tješim, samo upozoravam, da suzama ne ću povjerovati i dopustit ću da slobodno teku, makar curkom.

— Suzama ne vjerujete?

— Oprostite: ženskim suzama...

— Razočarale su vas jedne, pa se sada osvećujete svima.

— Da, razočarale su, a sada osveta! — reče on veselo.

— Ne ćete imati prilike za osvetu, jer smo mi od one vrste žena, koje ne plaču. Zar ne, Anka?

— Barem nitko ne će vidjeti nikada naših suza i patnja — odgovori Anka tiho.

— Divim se tolikom ponosu, a da sam zakonodavac, odredio bih, da sve treba da budu takve.

— Nitko se ne bi pokoravao, jer su ljudi samo zato sretniji, što se mogu pred drugima prikazati nesretni.

— Velik je to paradoks, ali i velika istina. Čovjek je u prvom redu lirska životinja, ako nije sentimentalna. Novi Linné morao bi ih svrstati u rubriku: »Vrsta cmizdravaca«. Ali bez obzira na to, hoće li Karol danas doći ovamo?

— Ne znam, ne znam, da li ću danas vidjeti gospodina Borowieckoga.

Kurowski bistro pogleda u Anku, ali njezino lice nije odavalo ništa do mirne ravnodušnosti.

Kad se svršio objed, koji je protekao vrlo veselo, pošto se Anka malo razvedrila nakon ustrajnog nastojanja Kurowskoga, nastade pitanje, kamo da se odvezu.

— Samo ne u Helenov; tamo ima danas previše ljudi.

— Odvest ćemo se izvan grada. Šteta što nema Trawińskoga, predložio bih vam, da kod mene užinate. Imam kraj svoje kolibe malko vode i vrta, ohladili bismo se.

— Je li to daleko od Lodza? — zapita Ana.

— Poprečnim putem bit će kojih pet vrsta.

— Vi se navodno bavite ekonomijom.

— Velik sam ja gospodar, jer imam četrdeset jutara oranice, ali... ali ekonomiju vodim samo u tvornici, jer zemljoradničku ekonomiju ne znam i ne volim.

— Gospodin Karol mi je proljetos pričao, da vas je zatekao kako ste vlastoručno sijali ječam, a ne u laboratoriju, dakle?

— Dakle?... Karol se samo šalio, uvjeravam vas, da se šalio — reče on brzo, jer je tajio svoje ekonomske sklonosti, koje je pred ljudima prezirno nazivao težačkim.

— Pokazat ću vam, kako se u Lodzu nedjeljom zabavljaju široki slojevi — reče, posadivši ih u kočiju i naloživši, da se odvezu u Milschovu šumicu.

Grad je bio kao obamro: dućani pozatvarani, prozori zastrti, krčme tihe, ulice prazne, polivene uzdrhtalim zrakom i zasljepljivim zrakama sunca, koje je nemilosrdno žeglo.

Drveće je na trotoarima stajalo nepomično klonulog lišća, nemoćno pred snagom ognja, što se prosipao s bjeličastoga neba, koje je kao teški vuneni pokrovac tako tijesno zastiralo grad, da nijedan lahor nije prodirao s poljâ i nije hladio užarenoga pločnika, trotoara i zidova.

— Vi volite toplinu — primijeti, jer je Anka suncobranom zaklanjala samo lice, a ruke i pleća izložila sunčanom žaru.

— Da, ali samo sunčanu.

— Oni se tamo cvrlje kao na tavi — pokaže kretnjom brade prema niskim kućama, pred kojima su se u još uskom traku hladovine razmjestile cijele porodice u potpunom negliježeju.

— Čudno, ali ja uopće ne osjećam tu vrućinu, koju ovdje vidim — oglasi se Nina.

Nitko joj ne odgovori, jer je Kurowski vrlo pomno promatrao Anku. Njegove orahove krupne oči, slične tigrovskim, klizile su po njezinom licu ispitujući.

Anka to nije primijetila, razmišljala je o Karolu i zatomljivala u sebi tihu tugu, koja ju je počela moriti, tugu, da je možda nepravo učinila, što ga je onako povrijedila.

— Hoćemo li ostati ovdje? — zapita Nina, kad se kočija zaustavila pred restorantskim vrtićem, iz kojega je dopirala velika buka glasova i vojničke glazbe.

— Prošetat ćemo se samo do šume.

Protiskivali su se kroz natrpani vrtić, pun vreve i buke. Nekoliko stotina drveta i stabalaca s požutjelim i pregorjelim lišćem bacalo je jadnu sjenu na izgaženu tratinu i na pješčane staze i alejice, koje su se pušile oblacima prašine, što se prevukla preko vrtića i padala po drveću i po stotinama bijelih stolova i po svjetini, koja je sjedjela za stolovima naslađujući se pivom, koje su zamazani konobari neprekidno raznosili.

Vojnički je orkestar na estradi svirao sentimentalni valcer, a u glavnoj zgradi restorana, okruženoj verandama, plesalo se uza svu tropsku vrućinu; plesači su bili bez kaputa, a neki i bez prsluka, ali su zato to žešće udarali peticama o pod i snažno podcikivali.

Oduševljeno su im pomagali mnogobrojni gledaoci, koji su se stisli uz vrata i uz otvorene prozore, kroz koje se služilo pivo umornim plesačima, a mnogo je nestrpljivih plesalo na verandi i po tratini u oblacima prašine, uz pratnju hitaca iz streljane i uz muklu grmljavinu kotrljanja kugala na kuglani i uz piskut dječjih trubalja, koje su se čule sa svih strana vrta.

Na malom jezercu s mutnom, gnojnom vodom ljuljalo se nekoliko čamaca; nekoliko nježnih parova cvrljilo se na suncu i veslajući pjevali su vrlo ganutljivim glasovima njemačku pjesmicu o gaju, pivu i o ljubavi.

— Hajdemo, ja ne mogu dulje tu izdržati — šapne Nina i ustane od stolića, za koji su bili sjeli.

— Zar vam je već dosta pučke zabave i demokratske okoline? — zapita Kurowski ironički i plati pivo, koje nisu ni dotakli.

— Zasitila sam se prašine i rugobe. Hajdemo u šumu, možda će tamo biti svježiji zrak — šaptala je, zastirući usta, jer se dizala sve gušća prašina.

Ali ni u šumi nije bilo svježega zraka.

— Dakle to je šuma? — usklikne Anka i čudeći se zastane kraj drveća.

— Tako se to zove u Lodzu.

Zađoše u dubinu šume.

Šuma je stajala tiha i kao obamrla. Hiljade crnih, tužnih debala raštrkalo se na sve strane. Požutjelo, sušičavo granje visjelo je u nemoći umiranja zastirući svijetlo, te je bilo upravo

mračno i tužno. Drveće je stajalo nepomično, a ako je na mahove preko drveća duhnuo vjetar, ono se streslo kao u groznici i muklo je, tužno šumilo, a onda je opet stajalo mrtvo, crno, žalosno, kao da se duboko zamislilo i nagnulo nad potok tvorničkih ispirina, što se kao šarena vrpca savijao između crnih debala i mraka i širio zagušljiv strašni smrad, stvarajući na mnogo mjesta muljevite, gnojne barice, upijao se u snažne organizme drveća, koje se kao divovskim prstima hvatalo zemlje korijenjem i sisalo iz nje polako smrt i propast.

Posred tog umirućeg drveća razmjestiše se živahne grupe ljudi.

Vergli i stotine harmonika svirale su na različitim mjestima šume, pušili se samovari, djeca su kao šareni leptiri trčala po tmurnom mraku, mjestimice se plesalo, vreva ispremiješanih ljudskih glasova i glazba muklo su brujale.

— Žalosna je to zabava — primijeti Anka. — Zašto ih se samo tako malo doista zabavlja, zašto svi ne viču, ne pjevaju, ne upijaju punim grudima slobodu, odmor, život?

— Zašto? Jer ne umiju i jer nemaju snage. Odmaraju se od jučerašnjega dana, nisu ga još zaboravili, a već im tuga sutrašnjega dana pomračuje duše — reče Nina i pokaže na čitave porodice, koje su se začudno ogledavale po šumi i za onima, koji su plesali i smijali se.

— Hajdemo iza šume; htjela bih da vidim barem komadić polja — usklikne Anka.

Pođoše, ali ni tamo se nisu dugo zadržali, jer Anka nije našla onakvo polje, kakvo je tražila, nego je ugledala prostranu, već pustu zemlju, na kojoj su se dizale ciglane i crvenili dimnjaci nekih tvornica, kuće na spratove i nekoliko biciklista, koji su vukli svoje kotače po putu, posutom ugljenim prahom.

Brzo se vratiše u grad. Anka žurno ode kući, misleći, da će zateći Karola. Ali on nije došao ni na objed.

Gospodin Adam je spavao u svojim kolicima u vrtu pod drvećem; tišina, puna čudnovate dosade, napunila je cijelu kuću; na pustoj verandi cvrkutali su i gonili se vrapci, koji se nisu nimalo preplašili ulaskom Anke. Ona obiđe vrt, zaviri u sve sobe, ne znajući, što da radi.

Uzme jednu knjigu i sjedne na verandu, ali nije mogla čitati; gledala je bez misli u bijele oblake, što su se počeli di-

zati s istoka, slušala je pobožne molitve, što ih je u kuhinji pjevala služavka punim glasom. To ju je tako živo podsjetilo na selo i napunilo joj srce tolikom nejasnom i bolnom čežnjom, da se rasplakala, a da ni sama nije znala zašto.

Osjećala se čudnovato osamljenom, napuštenom i kao da se nalazila negdje izvan cijeloga svijeta...

Gospodin Adam stade dozivati, ona pođe onamo i doveze ga na verandu.

— Karola nije bilo?

— Ne znam, došla sam malo prije.

Dugo su šutjeli, kloneći se da im se sretnu pogledi, dok napokon ne reče gospodin Adam plaho:

— Kako bi bilo, da zajedno izmolimo večernjicu, a?

— Dobro, o, vrlo dobro! — klikne Anka veselo i smjesta donese molitvenik.

— Jer... vidiš... to će nas podsjetiti na Kurov... — šapne on, skine šešir, prekrsti se i poče za njom ponavljati glasom punim vjere i čuvstva latinske riječi himne.

Predvečernja tišina postala je nekako dublja i razastrla se zajedno sa sutonom, koji je već raspredao svoje paučje mreže na niske kuće i vrtove, samo su cinčani krovovi i stakla na prozorima gorjeli oštrim sjajem zapada, a dim tvornica, koje su i nedjeljom radile, bio je sličan ružičastom prstenju dižući se beskrajnim spiralnim lancem ravno prema nebu.

Anka je čitala sve do sumraka, njezin čisti glas s dubokim lirskim akcentom širio se u krugovima po verandi, lako je bibao viseće lišće vinove loze i doticao nježne cvjetiće slaka i graška, što se penjao po balustradi, a kad je dovršila, klekla je uz starca i po drevnom kurovskom običaju zapjevala malko prigušenim glasom:

Sve poslove dnevne naše...

Gospodin Adama pratio ju je svojim basom, a služavka iz kuhinje sopranom.

Daleko, kao da su između njih tisuće milja, počeo je da žamori grad povratnim talasom izletnika, tutnjavom dorožaka, muklom treskom tvornica i plačljivim glasovima verglova po krčmama.

Doskora donesoše čaj, ali Karol ni sada nije došao.

Anka ga je očekivala sve nestrpljivije, jer se nakon te molitve posve umirila i odlučila, da će mu saopćiti sve svoje muke i sumnje.

Štaviše, odlučila je da ga zamoli za oproštenje zbog svog današnjeg izlaska, samo neka se već jedamput dokrajče ti neprekidni nesporazumci.

Ali Karol nije dolazio. Došla je međutim Wysocka, nekako vrlo tajanstvena i stroga i dugo je pričala o sinu i o muškarcima uopće; dugo je pripremala tlo, na kojem je htjela da što bolje istakne pitanje, zbog kojega je došla.

Anka ju je slušala sa sve većom uznemirenošću, dok napokon nije rekla:

— Zašto, tetko, ne kažete otvoreno, čemu to okolišanje i zaobilaženje?

— Dobro, milije mi je da reknem otvoreno, jer drukčije ne znam i nezgodno mi je. Hajdemo u tvoju sobu. Dobro zatvori vrata! — reče, kad su onamo ušle.

— Slušam vas, tetko — šapne Anka i sjedne na niski fotelјić kraj stola, na kojem je gorjela lampa sa zlaćanim zasloncem.

— Dakle, drago dijete, došla sam da te zapitam kao tvoja rođakinja, da li znaš, što se govori u Lodzu o tebi i o Karolu?

— Nisam ni pomislila, da se išta može govoriti — odvrati ona tiho i podigne oči.

— I ne domišljaš se?

— Nemam ni pojma, što bi se moglo govoriti — odgovori tako mirno, da je Wysocka progutala neke riječi, nekoliko puta prešla preko sobe, zagledala se u Anku i progovorila gotovo šapćući:

— Govori se, da ... da bi se Karol volio oženiti Madom Müllerovom, kad bi... kad bi...

— Kad mu ja ne bih bila na putu — prihvati Anka čvrsto.

— Dakle znaš?

— Ne, vi ste mi to, tetko, rekli ovaj čas — šapne ona tiše i zašuti.

Nagne glavu natrag, na visoki naslon fotelja i zagleda se pred sebe tupim, pomračenim pogledom; ta vijest je nije odjednom potresla do dna duše, nego se razlijevala po njezinom

srcu u vrućim kolutima; varila ju je u sebi još mirno, samo je neki bolni drhtaj preletio preko nje, no ona ga je svom snagom svoje volje svladavala.

— Draga Anka, ne ljuti se na mene zbog te nepovoljne vijesti, koja je po svoj prilici samo pakosna spletka. Morala sam ti to saopćiti... Porazgovori se s Karolom otvoreno, jer ovakve spletke mogu ubiti i najjaču ljubav i... i... Vjenčajte se što prije, jer će se tako najbolje začepiti usta onima, koji vam nisu skloni, pa će prestati da se s vama bave. I ne ljuti se na mene, moja je dužnost bila da te upozorim.

— Vrlo sam vam zahvalna, tetko, vrlo...

Prihvati je za ruku i prinese k ustima.

— I nemoj se žalostiti, to nije ništa, to su samo spletke. Karol ima mnogo neprijatelja, mnogo je žena računalo na njega, mnogo ih je bilo zaljubljenih u njega, pa zato nije čudo, da se sada osvećuju, a uostalom ljudi nikada ne mogu trpjeti tuđu sreću. Laku noć!

— Laku noć, tetko.

Anka otprati Wysocku do vrata.

— A ako hoćeš, ja to mogu reći Karolu.

— Ne, zahvaljujem, ja mu to moram reći. Hoćete li još malko ostati; uzet ću samo ogrtač i poći ću s vama do Trawińske.

Izađoše šuteći, jer premda je Wysocka nastojala da povede razgovor, Anka nije gotovo ni čula njezinih riječi i nije odgovarala, zadubena u sve intenzivnije osjećanje te nenadane vijesti.

Da se dođe do Trawińskovih, najkraći je put bio, ako se prijeđe kroz vrt i kroz tvornicu Borowieckoga, ali kako je tvornica zbog nedjelje bila zatvorena, morale su poći ulicom kraj palače i kuće Müllerovih.

Prozori Müllerove kuće bili su otvoreni i osvijetljeni, a kako su bili slabo zastrti i tik iznad trotoara, moglo se s ulice vrlo dobro vidjeti unutra.

Anka je prolazila kraj prozora i ne gledajući unutra, ali Wysocka je pogledala, zaustavila se načas i povukla Anku za ruku.

U salonu je sjedjela cijela Müllerova porodica s Karolom u sredini.

Mada, nagnuta prema njemu, pričala je nešto veselo smijući se, a Karol je slušao vrlo pozorno.

Anka, čim je ugledala taj prizor, povukla se i, ne rekavši Wysockoj ni riječi, vratila se kući.

Nije očajavala ni plakala, jer se osjećala smrtno povrijeđena, uvrijeđena u svom ponosu.

Sutradan poslije ručka stao se Karol pred njom ispričavati zašto nije sinoć došao, ali ona ga prekinula hladno i prilično oholo:

— Zašto se trudite s ispričavanjem, radite ono, što vam je ugodnije. Bilo vam je draže kod Müllerovih, pa ste tamo proveli večer.

— Ja vas počinjem ne shvaćati — klikne on povrijeđen.

— Ne znam, da li ste ikada to i nastojali.

— Zašto govorite sa mnom tako?

— Želite li, da uopće ne govorim?

— Zapravo vi mene na to silite.

— O, da, silim vas, kad po cijele dane čekam više puta na jednu jedinu riječ i čekam uzalud — reče Anka gorko, ali smjesta požali te riječi, koje su joj nehotice izmakle, dok je Karol sjedio nepomičan i srdit.

Iz njegovih očiju i riječi izbijalo je neraspoloženje i dosada; nije više mogao ni da to sakrije, pa zato ustane i, uzimajući šešir, reče hladno:

— Putujem u Kurov, imate li možda kakvu poruku?

— Imam ih čak i nekoliko.

— Mogu ih posvršavati.

— Hvala, površavat ću ih sama, jer ću i onako za nekoliko dana s ocem onamo otputovati.

On se nakloni i izađe, ali kad je već bio u vrtu, snažno je osjetio potrebu sloge i tako reći s osjećajem svojih krivnja prema njoj vratio se i zatekao ju je onako, kako ju je ostavio.

Anka je sjedjela gledajući u prozor, a kad je on ušao, podigla je prema njemu pitajući pogled.

— Gospođice Anka, zašto se ljutite na mene? Zašto niste iskreni prema meni kao prije, kao u Kurovu? Što se to događa s vama? Ako sam vas povrijedio ili bilo kako ojadio, molim vas iz sveg srca za oproštenje...

Govorio je tikim glasom, punim čuvstva, pa zanesen vlastitim akcentom iskrenosti, šaptao je srdačno dalje:

— Imam toliko briga, toliko neprekidnoga jeda, da sam vas možda više puta povrijedio svojom otresitošću, ali vi biste morali ipak znati, da se to moglo dogoditi samo protiv moje volje. Ne ćeš me valjda sumnjičiti, da bih te želio hotimice mučiti, Anka; molim te, progovori i oprosti mi. Zar te se ja već tako malo tičem?

Nagnuo se nad nju i zavirio joj u oči, koje je ona brzo zaklopila. Bile su pune suza. Njegov srdačni, tihi glas prožimao ju je toplinom, otvarao je sve rane, budio sve zanijemjele tužaljke i sve želje za ljubavlju, ispunjavao joj je oči suzama, a dušu tako čudnom i tako velikom tugom, da se nije mogla oglasiti, nije mogla, jer je osjećala, da bi mu se zajedno s tom riječju bacila u naručaj, da bi briznula u plač, pa zato nije rekla ništa. Sjedjela je ukočeno rvući se sa svojim ponosom, koji nije dopuštao da pokaže, što je u taj čas osjećala i s mahnitom žeđu za ljubavlju i vjerom u njega.

Borowiecki nije dočekao odgovora. Duboko zabrinut izišao je.

Anka je dugo žalila za tim časom izgubljenim za postignuće sreće i dugo je za njim plakala...

Poslije toga su prolazili dani i tjedni u slozi i u prividnom miru.

Pozdravljali su se, opraštali s jednakom ljubeznošću, više puta su čak i povjerljivo razgovarali, ali bez one nekadašnje srdačnosti, bez nekadašnjeg povjerenja jednoga prema drugome i bez nekadašnje brige jednoga za drugo.

Anka je nastojala da bude druga, nekadašnja dobra i ljubljena zaručnica, ali je s užasom primijetila, da to više nije mogla biti i kao da je ljubav prema Karolu u njoj zamirala.

Upozorenje Wysocke držala je stalno na pameti i to su u razno vrijeme potvrđivale Karolove riječi, koje je tek sada nizala na nit svoje svijesti i pozorno ih promatrala.

A osim toga je ni drugi ljudi ne poštedješe natucanjem kao upozoravanjem. Katkada bi se zaletio i Maks, a ponajviše Moric, koji je s velikim uživanjem i jedva prikriveno pričao pojedinosti o Karolu i o njegovim naumima i potrebama.

Prije se Anka na to nije nimalo osvrtala, ali sada je naučila da ulovi istinu u tom natucanju, istinu za nju tako gorku, koja je tako vrijeđala njezin ponos, da bi odmah otputovala iz Lodza, kad ne bi imala obzira prema gospodinu Adamu.

Katkada bi joj se opet u srcu sabirao velik, prigušen krik one umiruće ljubavi, krik srca, koje je uza sve to još uvijek ljubilo, a nije se moglo pomiriti sa svojim udesom.

Izvana se između njih još ništa nije dogodilo, no udaljivali su se jedno od drugoga sve više.

Borowiecki, zaposlen dovršenjem tvornice, mogao je posvećivati zaručnici malo i vremena i pažnje, osjećajući besvijesno, da je Anka sve žalosnija i da se kreće kao da se nalaze u oblaku hladnoće i ravnodušnosti.

Odlučio je, da to pitanje konačno riješi kad bude dovršena tvornica, a međutim — jer mu nije bilo ugodno kod kuće — bivao je vrlo često kod Müllerovih i češće se nego prije sastajao s Lucy.

XVI

»Dana 1. listopada stavljena je u pogon Manufaktura pamučnih proizvoda tvrtke K. Borowiecki i Komp. Obveze će potpisivati K. Borowiecki ili p. p. M. Welt«.

Borowiecki pročita u pola glasa trgovački cirkular i obrati se s njim prema Jaskólskomu:

— Sada to treba odmah poslati u novine, a sutra raznim tvrtkama. Adrese će vam dati Moric.

Izađe na veliko tvorničko dvorište, koje je bilo još zakrčeno građevnim otpacima i različitim dijelovima strojeva, jer, premda je tvornica službeno bila već gotova, zapravo je radila samo predionica, a ostala su se odjeljenja na vrat na nos dovršavala.

Karol nije htio i s različitih razloga nije mogao da čeka do potpunog dovršenja tvornice, pa je pustio u pogon samo predionicu i na današnji je dan odredio datum blagoslova tvornice i puštanje strojeva u kretanje.

Neobično uzbuđeno i uznemireno obilazio je; u predionici je dugo promatrao pokusne radove, koje je vodio Maks sav oznojen od napora, promukao od vikanja, umoran i zaprljan; trčao

je po dvorani, zaustavljao strojeve, popravljao ih i opet pokretao i brižnim okom promatrao vretena, što su režala, i niti, što su bile razapete radi pokusa.

— Maks, ostavi sve to, već se skupljaju u kući.

— Je li doputovao župnik Šimun?

— Doputovao je sa Zajączkowskim i već je pitao za tebe.

— Doći ću onamo za jedan sat.

Karol je s nekim uživanjem gledao u zelene girlande od jelova granja, kojima su radnici kitili glavna vrata i prozore pod nadzorom staroga Jaskólskoga.

Druga je partija radnika čistila prolaz preko dvorišta i slagala dugačke stolove, obložene perkalom, u magazinu, koji još nije bio posve gotov; stolovi su bili spremni za radnike i za uposlene pri gradnji, kojima je imalo da bude priređeno nešto kao doručak.

A u kući se žurno spremalo svečano primanje kolega, prijatelja i znanaca tvorničara, koji su bili pozvani na današnju svečanost.

Karol je prolazio dvoranama i dvorištem s čudnim osjećajem nemoći i kao neke tuge, što je to već gotovo, što sada treba početi s novim, još težim poslom; pogledavao je u zidove i u strojeve s čuvstvom neobične simpatije i tako reći duboke srodnosti.

Toliko mjeseci, toliko naprezanja mozga i živaca, neprospavanih noći posvetio im je, dok su rasli i razvijali se pred njegovim očima, snagom njegove volje, silom njegovih rođenih moći i krvi, te je dobro osjećao sada, da je velik dio njegova bića bio sadržan u tim crvenim zidovima, zasužnjen u tim čudnovatim strojevima, isprevijanim poput nemani, što su ležali na podu još nepomični, mirni, ali spremni na gibanje na njegov mig, prividno mrtvi, a ipak puni pritajenog, punog života.

Nije se osvrtao na Davida Halperna, koji se, premda je bolestan i nepozvan, dovukao, zaželio mu sreću i radosnim pogledom obuhvatao novu tvornicu, pregledavao dvorane, za sve se zanimao i ponavljao Maksu:

— Radujem se, vrlo se radujem, gospodine Baum, što ste podigli tvornicu. Opet je Lodz porastao.

— Ne govorite koješta! — promrmlja Maks.

David Halpern nije se uvrijedio, pošao je dalje da pregledava, a kasnije, za vrijeme obreda posvete, stajao je po strani gologlav i sa zanosom gledao u tvorničare i u ljudsku vrevu i u novu tvornicu novaca.

— Što tražiš? — zapita Moric Karola, ulazeći s njim u praznu dvoranu.

— Ništa, samo gledam — odgovori Karol melankolično.

— Zar ta gozba za radnike nije mogla biti skromnija?

— To bi značilo ne dati im ništa, jer je i onako dosta skromna.

— A stoji četiri stotine rubalja. Već su mi dali račune.

— Naknadit ćemo to nekako na njima. Nemoj se prepirati barem danas. Vidiš, ipak se naš nekadašnji san ostvario — prošapće i pokaže na tvornicu.

— Samo da li će dugo trajati? — odgovori Moric i nasmiješi se nekako čudnovato.

— Jamčim ti, dok ja živim, da će trajati — uzvikne Karol.

— Govoriš kao pjesnik, a ne kao tvorničar. Tko može jamčiti, da sve ovo ne će biti za sedmicu dana samo gomila ruševina! Tko zna, ne ćeš li se baš ti za godinu dana htjeti riješiti te tvornice. Tvornica je baš tako dobra roba kao i perkal i isto se tako prodaje, ako se na njoj može zaraditi.

— Ti bi već mogao jedamput osvježiti svoje teorije, jer su mi postale već i previše obične — odgovori mu Karol i krenuše zajedno u kuću, gdje je već nekoliko uzvanika sjedjelo na verandi.

Doskora se javio župnik Šimun u kazuli i svi krenuše za njim.

Trenutak je bio vrlo svečan, mnoštvo gologlavih radnika u blagdanskom odijelu napunilo je dvorište i tvorničke dvorane.

Svećenik je išao od odjeljenja do odjeljenja, govorio molitve i škropio zidove, strojeve i ljude blagoslovljenom vodom.

U predionici, gdje su kraj svakoga stroja stajali ljudi i bile napete sve transmisije, kotači i remenje, nakon posvete dade Borowiecki znak i svi strojevi krenuše složnim ritmom, a nakon nekoliko stotina okretaja stadoše, jer su radnici pošli u magazin na doručak.

Tvornica je bila puštena u pogon.

Čitavo se društvo vratilo u kuću i sjelo za stolove.

Prvu je zdravicu uspjehu i razvitku tvornice digao Knoll, koji je u dugom govoru vrlo simpatično istaknuo rad Borowieckoga kod tvrtke Buchole i Komp., drugu je zdravicu digao Grosglik, nazdravivši i vrijednim kompanjonima i prijateljima i na kraju poljubio Karola, a još srdačnije Morica.

A kad je Zajączkowski digao prijateljsku zdravicu »Kochajmy sie!« (Ljubimo se!), bio je primljen prilično hladno. Tada se digao Karczmarek, koji je spočetka mirno sjedio, plah zbog prisutnosti milijunara i tog njemu neobičnoga skupa, ali sada, nakon toliko savjesno održanih zdravica, osokolio se i ohrabrio — natočio je sebi punu čašu konjaka, kucnuo se s Myszkowskim i s Poljacima i snažnim ali promuklim glasom kliknuo:

— Reći ću svoje! Da će se ljudi ljubiti, u to ne vjerujem — jer svi grabimo iz iste zdjele i svaki hoće za sebe najviše. Ali pas i vuk vole se samo, kad zajednički kolju tele ili ovna. Kako komu ustreba, ili kako mu koristi, neka ljubi sve i svakoga, ali nama ne treba da se ljubimo, nego da ne popustimo... Da li razborom... ili računom... ili na primjer pesnicom, ali ne damo se... imamo i snage i pameti... to sam htio reći i u to ime pijem u zdravlje gospodina Borowieckoga!...

Ispije i htjede još dalje da govori, ali ga nadvikalo odobravanje, koje se naumice zaorilo, jer su se Nijemci i židovi stali kreveljiti, pa zato Karczmarek zašuti i nastavi dalje piti s Myszkowskim.

Zatim se nastaviše zdravice bez kraja i konca. Nastao je velik žamor, jer su odjednom počeli svi govoriti.

Samo je Karol šutio i svaki čas izlazio među radnike, koji su se gostili u magazinu, jer je tamo bila domaćicom Anka, okružena radnicima, koji su je ljubili u ruke, a kako se i tamo napijalo u zdravlje Karola, morao je i on doći i ispiti čašu s njima i zahvaliti, ali kad je izlazio, poveo je Anku sa sobom i bio je tako vanredno veseo i zadovoljan, da ju je prihvatio ispod ruke i, pokazujući na tvornicu, radosno uskliknuo:

— To je moja tvornica! Imam je i ne ću je pustiti!

— I ja se tome neiskazano radujem — uzvrati ona tiho.

— Ali ipak ne toliko kao ja — reče on s prijekorom.

— Kako ne? Vaša je sreća i moja sreća — reče ona i ode, jer ju je Nina Trawińska pozvala u sjenicu u vrtu.

— Još se srdi; moram se zato opet njoj nanovo posvetiti — pomisli Karol ulazeći na verandu, gdje su bili postavljeni stolovi iz blagovaonice, jer je unutri bilo tijesno i previše zagušljivo.

Moric je vrlo svečano izigravao domaćina, za sve se brinuo i svaki čas polazio s Grosglikom na nekakvo tajanstveno šaputanje.

Maks Baum gotovo nikako nije sudjelovao u općem veselju; sjedio je kraj svoga oca, koji se odazvao pozivu i došao, ali svakoga je preplašio svojim tmurnim, oronulim licem, koje kao da je bilo prevučeno grobnom plijesni; ni s kim se nije razgovarao, katkada bi pio, pogledavao u uzvanike, a na pitanja je odgovarao posve sabrano i gledao u nove, crvene dimnjake tvornice.

U maloj sobici sa strane ulice sjedio je župnik Šimun, Zajączkowski, gospodin Adam, a kao četvrti Kurowski. Kartali su se preferansa i svi su se svađali po krasnom starom običaju; svi, osim Kurowskoga, koji je svaki put nakon miješanja karata diskretno iščezavao, tražio Anku, izmijenio s njom nekoliko riječi i vraćao se rugajući se usput pijanom Kessleru, ali kartao se pogrešno, neprestano se bunio, kvario drugima igru, zbog čega je morao slušati ukore gospodina Adama i poklike Zajaczkowskoga, dok se samo župnik Šimun smijao od uživanja, udarao po sutani čibukom i vikao:

— Dobro, dobro, drago moje djetešce. Ah, baš ste, dragoviću moj dragi, tako zapaprili Zajączkowskomu, da će zapamtiti. Ha, ha, ha! Pasti bez tri štiha, no, tu treba da se čovjek zove Ovnovski, a ne Zajączkowski, ha, ha, ha!

— Zar sam ja kriv? — uzvikne plemić i tresne pesnicom po stolu — kad mi, gospodine moj, odrede da se kartam s fušerima, koji ne znaju karte ni držati u ruci! Sedam trefova, iz ruke! Igra!

Prelicitirali su se i kartali se tiho, samo je gospodin Adam, po starom običaju, jer mu je karta dobro išla, udarao nogom o prečku fotelja i u pol glasa pjevuckao:

„Pošle cure u gljive, u gljive, u gljive, hej!“

Župnik Šimun potezao bi od vremena do vremena iz ugaslog čibuka i klicao:

— Jasiek, daj-der mi vatrice, nevaljanče!

Jaška nije bilo, nego je Mateuš stajao spreman na svaki mig, jer ga je Anka odredila naročito za službu župniku.

Kurowski je šuteći i sa smiješkom primao prigovore Zajączkowskoga, jer mu se činio vrlo zanimljiv taj stari primjerak plemića.

— Trebate li, gospodo, vina ili piva? — javi se Anka s ulaza.

— Ništa, drago moje djetešce, ništa. Ali znaš Anula, Zajączek je ljosnuo bez tri štiha — klikne župnik Šimun i prasne u smijeh.

— Tako mi Boga miloga, ali ne priliči vam, velečasni, da se radujete nesreći svoga bližnjega. To bi se moglo svršiti onako, kako se svršilo u sandomierskom kraju kod Kiniorskih, bilo je to...

— Dragoviću moj dragi, svejedno nam je, gdje to bilo, nego pripazi ti na igru i priznaj boju, adutića, posljednjeg adutića ovamo, i nemoj nam zamazivati oči.

— Komu ja zamazujem oči? — prodere se Zajączkowski strahovito.

Opet se zapodjela svađa, da se cijela kuća i vrt napuniše snažnim glasom Zajączkowskoga, te gosti na verandi uznemireno pogledaše u Borowieckoga.

— Gospodine Wysocki, hoćete li me zamijeniti, doktore? — zovne Kurovski Wysockoga, koji je prolazio susjednom sobom, predao mu karte i pošao za Ankom, koja se šetala po vrtu s Ninom; pridružio im se i pođoše u malu sjenicu, obraslu vinovom lozom s već pocrvenjelim lišćem i okruženu redom lijepih kata i šeboja, što su već precvjetavali.

— Divan dan! — reče i sjedne sučelice Anki.

— Možda je zato tako lijep, što je to već posljednji dan jeseni.

Dugo su šutjeli, udišući taj neobično sladak i blag zrak, nasićen posljednjim mirisom umirućega cvijeća i povenulog lišća.

Bljeđano je sunce prosipalo po vrtu zlaćanu prašinu, koja je blago zastirala konture svemu i uokvirivala boje vrta, koji se gasio divnim i vrlo nježnim tonom izblijedjela zlata.

Po tratini su svjetlucale paukove mrežice i treptale kao opal, a u tihom i toplom zraku letjele su kao staklena povjesma dugačke niti paučine, hvatale se žutog lišća bagrema, koji su rasli kraj zida, doticale se već napola golih trešanja, što su drhtale preostalim crvenim lišćem, ili su se, zapevši o debla, ljuljale dugo, dok ih nije vjetar podigao i odnio, pa su letjele visoko prema gradskim krovovima i prema gustoj gomili dimnjaka, koji kao da su se zibali nad morem kuća.

— Na selu je ovakav dan tisuću puta ljepši — šapne Anka.

— O, zacijelo! Ali uza sve to, molim unaprijed za oproštenje zbog svoje primjedbe, što ću je učiniti, čini mi se, gospođica Ana, da se današnjoj svečanosti baš osobito ne radujete.

— Naprotiv, vrlo se radujem, kao što se uvijek neiskazano radujem svakoj ostvarenoj ljudskoj želji.

— Vi to gledate previše općenito; u to, uostalom, vjerujem, samo ne vidim, da je današnji dan za vas radostan.

— Što ja mogu, da vi to ne vidite, ali se ja ipak tomu doista radujem.

— Zvuk vašega glasa kazuje nešto drugo!

— Zar možda nije u skladu s onim, što osjećam?

— Ipak je u ovaj čas tako, jer se po njemu pozna vaša ravnodušnost — reče Kurowski smiono.

— Slabo čujete, a još slabije zaključke stvarate.

— Možda, ako vi tako hoćete.

— Nemojte Anki sugerirati nešto, o čemu nije mislila.

— Možemo o nečem i ne misliti, ali uza sve to može to nešto biti u nama, pa makar i ispod linije svijesti. Vidim, da sam imao pravo.

— Nipošto. Vi samo potvrđujete samomu sebi — klikne Nina.

— Istina, mi imamo pravo samo onda, ako nam dame izvole to priznati.

— A priznajete to sami sebi, a da nas i ne pitate za mišljenje.

— Katkada pitamo...

Nasmiješi se.

— Da tim samo još bolje utvrdite, da imate pravo.

— Ne, nego da se prikažemo uljudniji nego što jesmo.

— Kessler dolazi ovamo.

— Onda ja odlazim, jer bih najradije prožderao toga Nijemca.

— I ostavljate nas bez zaštite od njegova dosađivanja? — klikne Anka.

— Kurowski je čudnovato lijep, onom nekom jesenskom ljepotom, posljednjom — primijeti Nina, gledajući za njim dok je odlazio.

— Kurowski, hodi k nama da pijemo! — vikne Myszkowski s verande, sjedeći za stolom okružen čitavom baterijom butilja.

— Dobro, pit ćemo još jednom za razvitak i napredak industrije — klikne Kurowski, prihvati čašu i okrene se k Maksu, koji je sjedio uz balustradu u razgovoru s Karczmarekom.

— Ne pijem za napredak industrije. Neka ona krepa, a s njom i svi njezini službenici! — uzvikne Myszkowski, već dobrano nakresan.

— Ne buncaj, danas je svetkovina pravoga rada, rada ustrajnog i dobro promišljenog.

— Mir, Kurowski! Svetkovina, pravi rad, rad ustrajan i promišljen! Šest riječi, a stotina gluposti. Mir, Kurowski, jer si se i ti ošugao među tim slugama; živiš i radiš kao stoka i sabireš novce. Ispijam, da se ti opametiš!

— Zbogom, Myszkowski! Dođi k meni u subotu, porazgovorit ćemo se. Ja idem.

— Dobro, ali se barem kucni sa mnom! Karol ne će da pije, Maks ne može piti, Kessler voli da pokazuje zube ženama, Trawińskomu je već dosta, plemići se kartaju, a što ću ja, jadni sirotan, ne ću valjda piti s Moricom i s fabrikantima!

Kurowski se zadržao s njima pijući i pogledavajući u Kesslera, koji je išao za damama, nejasno nešto mucao, micao čeljustima, a na sunčanom je svijetlu bio još više sličan riđem šišmišu.

Društvo se brzo smanjivalo. Ostali su samo najbliži i Müller, koji je neprestano držao Borowieckoga kraj sebe i razgovarao se s njim vrlo srdačno, a Murray, koji je došao već potkraj

proslave, sjeo je uz Maksa i uz grupu kolega i gledao začuđenim i začaranim pogledom u ženske, što su se zbog predvečernje svježine vratile iz vrta i sjedjele na verandi, okružene muškarcima.

— Kako vaše stvari, ženite li se? — upita Maks tiho Murraya.

Englez ne odgovori ništa, a kad je nasitio svoju vječno gladnu dušu gledanjem u žene, reče tiho:

— Odmah bih se oženio.

— Kojom?

— Svejedno, ako se ne mogu uzeti dvije.

— Kasno ste se sjetili, jer je jedna udata, a druga će biti skoro.

— Uvijek prekasno, uvijek prekasno! — šapne Englez gorko i drhtavim rukama potegne kaput s grbe, a onda se primakne k Myszkowskomu i stade s njim piti od očaja.

Uto uđe stari Jaskólski i, našavši Karola, šapne mu na uho, da ga netko čeka u poslovnici i da bezuvjetno želi, da se s njim što prije porazgovori.

— Tko je to? Ne poznajete li ga?

— Ne poznajem ga, ali mi se čini, da je to gospodin Zuker... — prostenje plemić.

— Zuker, Zuker! — ponovi Karol nekako preplašeno i osjeti, kako mu je srce čudnovato zakucalo. — Odmah ću doći, neka počeka jedan čas.

Pođe u očevu sobu i stavi revolver u džep.

— Zuker! Hoće da sa mnom govori? Što hoće on? A možda...

Bojao se da dovrši tu misao...

Nemirno prijeđe očima po gostima i tiho se odšulja.

Zuker je sjedio u poslovnici kraj prozora, naslonio se na štap i gledao u zemlju, a kad je unišao Borowiecki, nije prihvatio pruženu mu ruku, nije izrekao ni obične riječi pozdrava, nego je stao samo dugo gledati žarkim očima u njegovo lice.

Karola zaokupi nemir; osjetio je, kao da je ulovljen u stupicu; taj ga je pogled žegao, smućivao i u njemu izazivao strah. Imao je strašnu volju da pobjegne, ali se svladao, prevladao je drhtanje srca, zatvorio prozor, jer je vreva radnika,

koji su pili, bila previše blizu, primaknuo je Zukeru stolac i polagano izgovorio:

— Vrlo mi je drago, što vas vidim kod sebe... samo mi je žao, što vam ne mogu posvetiti toliko vremena, koliko bih želio, jer znate, da se danas kod mene slavi otvorenje tvornice.

Sjedne osjećajući, da u taj čas ne bi mogao izreći nijednu riječ više. Ove su fraze bile izgovorene same od sebe.

Zuker izvadi iz džepa zgužvano pismo i baci ga na stol.

— Čitajte! — reče muklo i upilji u njega pogled.

Bila je to surova i oblikom prostačka denuncijancija odnošaja Borowieckoga i Zukerove žene Lucy.

Borowiecki je dugo čitao, želeći time da stekne vremena, jer je čitajući morao upeti svu snagu volje, da se ne oda, da sačuva ravnodušno, hladno lice pred vatrenim ispitljivim pogledom Zukera, koji mu je svrdlao utrobu.

Pročitao je pismo i vratio ga, ne znajući, što da kaže.

Opet je zavladala dugotrajna mučna tišina.

Zuker je gledao, usredotočio svu snagu u svoj grabežljivi pogled, želeći da njime izmami tajnu iz sivih Karolovih zjenica, koji je svaki čas vjeđama zaklapao oči i nesvijesno doticao različite predmete na pisaćem stolu, ali je osjećao, da će se odati, ako još nekoliko časaka potraje takva neiskazana muka i neizvjesnost.

Ali Zuker se digao sa svoga mjesta i tiho zapitao:

— Što da mislim o tome, gospodine Borowiecki?

— To je vaša stvar — odgovori Karol nesigurno, jer mu je palo na pamet, da je Lucy možda sve priznala.

Noge mu stadoše drhtati, osjeti milijun sitnih uboda po glavi i po sljepočicama.

— I to da mi bude vaš odgovor?

— Nego što hoćete da odgovorim na takvu podlu klevetu?

— Što da učinim s tim, što da mislim o tome?

— Potražite pisca ovoga pisma i dajte ga zatvoriti zbog osvade i ne govorite o tome nikome ni riječi. Mogu vám pomoći u traženju pisca, jer se napokon ta stvar i mene dotiče.

Stekao je mir i ravnotežu, bio je već siguran, da Lucy nije ništa rekla, pa je podigao glavu više i smiono, drsko se zagledao u Zukera, koji je načinio nekoliko besmislenih koračaja,

sjeo, naslonio glavu na zid i disao dugo, dok nije počeo s naporom govoriti:

— Gospodine Borowiecki, ja sam isto takav čovjek, ja isto tako osjećam i isto tako imam svoj komadić časti. Sada dolazim k vama i zaklinjem vas svim na svijetu, velikim gospodinom Bogom, i pitam: govori li to pismo istinu? Je li sve to istina?

— Nije istina! — odgovori Borowiecki čvrsto i odlučno.

— Ja sam židov, obični židov, pa vas ne ću ustrijeliti, ne ću vas pozvati na dvoboj; što vam ja mogu učiniti? Ništa vam ne mogu učiniti! Ja sam običan čovjek, koji vrlo ljubi svoju ženu; radim, kako mogu, da joj ne dostaje, držim je kao kakvu kraljicu. Vi znate, da sam je dao za svoje novce obrazovati, ona je za mene sve, a tu mi šalju pismo, da je ona vaša ljubavnica! Mislio sam, da mi se cijeli svijet survao na glavu... Ona će za nekoliko mjeseci dobiti dijete, znate li vi, što je to dijete? Četiri ga godine iščekujem, četiri godine! A evo sada ovakva vijest! Što sada znam? Čije je to dijete? Recite mi istinu, morate mi reći istinu! — krikne on naglo i skoči s mjesta, baci se prema Borowieckomu kao mahnit stisnuvši šake.

— Rekao sam vam, da je to pismo podla laž — odvrati Karol mirno.

Zuker je stajao časak ispruženih ruku i teško se spustio na stolac.

— Vi se volite zabavljati s tuđim ženama, vas se ništa ne tiče, što će biti s takvom ženom; vas se ne tiče ni stid ni sramota cijele porodice, vi ste... Gospod Bog će vas teško pokarati... — šaptao je s naporom, isprekidano, glas mu je podrhtavao, punio se suzama, dok napokon ne počeše polagano curiti i suze iz pocrvenjelih očiju i padati niz pomodrjelo lice, na bradu, kao krupno zrnje neiskazanoga jada.

Dugo je još govorio, ali sve mirnije, jer je držanje Borowieckoga, njegovo lice, njegov iskreni pogled i velika samilost, koju je na njemu opazio, ulivalo u njega vjeru, da je sve doista laž.

Borowiecki podupre rukom glavu i stane slušati, držeći njegov pogled na svom pogledu, a u isto je vrijeme neprimjetlji-

vim kretnjama crtao olovkom na komadiću papira, koji je malko virio ispod ladice pisaćeg stola, riječi:

»Ne odaj se, poreci sve, on je kod mene, sumnja, cedulju spali. Naveče tamo, gdje i prošli put«.

Dospio je da papir metne u kuvertu i pođe prema telefonu, koji je spajao tvornicu sa stanom.

— Neka Mateuš donese vina i sifona u poslovnicu! — Zatim se okrene prema Zukeru i reče:

— Dao sam donijeti vina, jer vidim, da ste vrlo slabi i uzbuđeni. Molim vas da mi vjerujete, da s vama sučustvujem. No, pošto sve to nije istina, nemate razloga, da se dalje uzbuđujete.

Zuker zadršće, jer je u Karolovu glasu i licu bilo u taj čas nešto neiskreno, ali nije mogao duže da promatra, jer je unišao Mateuš s vinom, koje je Karol odmah natočio u čašu i pružio Zukeru.

— Gucnite, to će vas malko okrijepiti. Mateuš! — vikne kroz prozor i istrči za njim, a kad ga je stigao, turne mu pismo u ruku i naloži, da odmah s njim odjuri, i neka ne kaže, od koga je, neka ga lično preda i neka se smjesta vrati, ako je moguće, s odgovorom.

To se dogodilo tako brzo, da Zuker nije ni u što posumnjao, nego je pio vino, dok se Karol šetao po poslovnici i stao naširoko govoriti o svojoj tvornici. Htio ga je zadržati, dok se ne vrati Mateuš.

No Zuker je slušao, a da nije ništa čuo, a nakon dulje šutnje zapita:

— Gospodine Borowiecki, zaklinjem vas svim vašim svetinjama, je li istina, što tu piše u tom pismu, ili nije?

— Ali, gospodine, rekao sam vam da nije istina, dajem vam riječ, nema ni truna istine.

— Zakunite se! Ako se zakunete, onda ću vam vjerovati. Prisega je velika stvar, a tu se radi o mom životu, o životu moje žene, djeteta i o vašem životu. Kažem vam istinu — i o vašem životu. Zakunite se pred ovom slikom, to je slika Majke Božje, a ja znam, da je to velika svetinja kod Poljaka. Prisegnite mi, da to nije istina! — vikne snažno i pruži ruke prema slici, koju je Anka dala objesiti nad vratima poslovnice.

— Dajem vam svoju riječ. Vašu sam ženu vidio jedva nekoliko puta u životu, pa ne znam pravo, da li me ona uopće i pozna.

— Prisegnite! — ponovi Zuker tako snažno i s takvim naglaskom, da je Karol zadrhtao.

Zuker je bio sav modar, drhtao je cijelim tijelom i promuklim glasom neprestano ponavljao svoj zahtjev.

— Pa dobro, prisižem vam pred ovom svetom slikom, da nemam i da nisam imao nikakvih odnošaja s vašom ženom, da je pismo kleveta od početka do kraja — reče svečano i podigne ruku uvis.

Glas mu je zadrhtao s takvim prizvukom istine, jer je na svaki način htio spasiti Lucy, te je Zuker bacio pismo na zemlju i pogazio ga.

— Vjerujem vam. Vi ste mi spasli život... Vjerujem vam kao samomu sebi, kao Lucy... Računajte na mene, ja vam mogu biti od koristi... Ja vam to nikada ne ću zaboraviti — klicao je Zuker veselo i opojen srećom.

Mateuš uđe sav usopljen i preda pismo, u kojem su bile samo ove riječi:

»Doći ću. Ljubim te... ljubim te...«

— Sada moram ići, žurno moram ići k ženi, ona ništa ne zna, a učinio sam joj veliku neugodnost. Sada sam vrlo zdrav, vrlo mi je dobro, tako sam dobar, da ću vam reći nešto na uho tajno: čuvajte se Morica i Groslika, jer oni hoće da vas progutaju. Do viđenja, dragi gospodine Borowiecki!

— Zahvaljujem vam za tu vijest, ali ne razumijem je posve jasno.

— Ne mogu vam više reći. Ostanite zdravo, neka zdravo ostane vaš otac, vaša zaručnica i vaša buduća djeca!

— Hvala, hvala! Ali ako vam još tkogod slično bude pisao, obavijestite me. Ostavite mi pismo, jer moram istražiti, tko je pisac.

— Toga ću hulju baciti u tamnicu, poći će u Sibiriju na sto godina. Dragi gospodine Borowiecki, ja ću vam ostati prijatelj do smrti!

Baci mu se oko vrata, srdačno ga izljubi i otrči sav sretan.

— Moric i Grosglik! Hoće da me progutaju! Važna je to vijest! — pomisli Karol i dugo je o tom razmišljao tako in-

tenzivno, da je zaboravio na anonimno pismo, na prisegu i na cijelu tu scenu sa Zukerom, koja ga je ipak neobično uzbudila. Kod kuće osim četvorice kartaša i Trawińskovih nije više nikoga zatekao, a kako se već spuštao mrak, sjedne u dorožku, dade podići krov i poveze se na ugovoreno mjesto, da dočeka Lucy.

Nakon čekanja duže od jednoga sata, što ga je konačno denerviralo, javila se Lucy na pločniku. On ispruži malko glavu, ona ga primijeti i sjedne u dorožku, baci mu se oko vrata i obaspe poljupcima.

— Što je to bilo, Karl?

On joj sve ispriča.

— Nisam znala, zašto je došao tako veseo; donio mi je ovu garnituru safira, koju sam morala odmah metnuti na sebe. Danas idemo u kazalište; on to bezuvjetno zahtijeva.

— Prema tome vidiš, da se neko vrijeme ne smijemo sastajati, da izbjegnemo svakoj sumnji — reče on i privine je uza se.

— On je rekao, da će me odvesti k rođacima u Berlin, za cijelo to vrijeme... znaš...

Priljubila se uz njega kao dijete.

— To je vrlo dobro, jer onda ne će biti ni najmanje sumnje.

— Ali ti ćeš dolaziti k meni? Karl, ja bih umrla, zacijelo bih umrla, kad ti ne bi dolazio. Hoćeš li doći? — zamoli ga ona usrdno.

— Doći ću, Lucy.

— Ljubiš li me još?

— Zar ne osjećaš?

— Ne ljuti se, ali... ti si sada nekako drukčiji, nekako ne moj, tako... hladan...

— Misliš li, da tako silan osjećaj može trajati kroz cijeli život?

— Da, jer ja tebe ljubim sve jače — odgovori ona iskreno.

— To je dobro, Lucy, dobro, ali vidiš, moramo prosuditi, kakav je naš položaj. To ne može trajati vječno.

— Karl, Karl! — klikne ona i odmakne se od njega kao da je ubodena nožem.

— Govori tiše, ne mora kočijaš čuti! I nemoj se zaprepastiti nad ovim, što ću ti reći. Ja te ljubim, ali ne možemo se

tako često sastajati, sama to znaš. Ja ne mogu izvrgavati opasnosti tvoj mir, ne mogu te izvrgavati osveti muža, moramo biti razboriti.

— Karl, ja ću sve ostaviti i poći za tobom, ne ću se vratiti kući, ne mogu se više tako strašno mučiti, ne mogu, uzmi me, Karl! — šaptala je strastveno svijajući se oko njega, obasipajući mu lice poljupcima. Tako ga je jako ljubila, da bi doista pogazila sve i pošla za njim, da je samo on htio.

Njega je plašila ta velika, divlja ljubav; zaokupljala ga je volja da odmah i odlučno rekne, da mu je već svega dosta, ali mu se ona smilila, jer je dobro znao, da za nju osim te ljubavi ništa više ne postoji, a osim toga se bojao kakve njezine provale, koja bi ga mogla kompromitirati.

Umirivao ju je, ali nije mogao tako brzo da izbriše dojam, što su ga izazvale njegove prve riječi.

— Kada putuješ?

— Preksutra, on me prati. Dođi, Karl, dođi... Moraš i kasnije dolaziti... da vidiš to naše dijete... — šaptala mu je na uho. — Karl! — uzvikne naglo — poljubi me kao prije. Čvrsto... čvršće!...

Kad ju je poljubio, ona se povukla u kut dorožke i stala grčevito plakati i jadikovati, da je on ne ljubi.

Mirio ju je i uvjeravao, ali ništa nije pomoglo; dobila je histerički napadaj, te je morao zaustaviti dorožku i potrčati u ljekarnu po lijek.

Jedva se umirila.

— Ne ljuti se na mene, ali meni je tako žao, tako mi je žao... jer mi se čini, da te nikada više ne ću vidjeti, Karl — govorila je kroz suze i, prije no što je dospio da to spriječi, spuzla je sa sjedala, klekla pred njim, obujmila mu koljena i najživahnijim, iz srca iščupanim riječima, punim ljubavi i očaja, prosila je, da je ljubi, da je ne odsudi na samoću i na muke.

Tako se osjećala nesretna zbog svoga odlaska i zbog misli, da ga možda nikada više ne će vidjeti, da je izgubila svijest.

Bacila mu se na prsa, oblivala suzama i premda je on, ganut njezinom patnjom, govorio strastvenim riječima o ljubavi, njome je tresao strah, strah onih, što pri svijesti umiru, i kidao joj srce bolnim grčem.

A zatim je umorna, iscrpena plačem i bolom, položila svoju glavu na njegova prsa i, držeći ga za ruke, dugo je šutjela, samo su suze u nizovima bisera tiho tekle po njezinom licu, a od vremena do vremena prodiralo joj je jecanje iz grudi.

Napokon se raziđoše. On joj je još morao obećati, da će makar izdaleka biti prisutan, kad bude odlazila u Berlin, i da će joj svakog tjedna pisati.

Borowiecki se osjećao kriv, ali i potpuno nemoćan prema njezinom stanju.

Odvezao se kući smrtno umoran, tužan, zasićen njezinim bolom punim suza, potresen akcentima njezinih riječi, i sam rascviljen.

— Neka đavo odnese sva ta ljubakanja s tuđim ženama! — opsuje ulazeći u kuću.

XVII

Tvornica je radila, zapravo radio je samo jedan odio tvornice, predionica, za koju se Maks tako gorljivo brinuo, da po cijele dane nije iz nje izlazio, jer su se, kao što spočetka obično biva, strojevi često kvarili, pa se on pretvarao u bravara, mehaničara, radnika i direktora, koji je bio svuda i sve je gotovo sam radio, ali prve partije pređe, gotove za prodaju, spakovane, proviđene njihovom firmom, tako su ga obradovale, da se osjećao potpuno naplaćen za svoj trud.

Borowiecki se brinuo oko dovršenja ostalih dijelova isto tako gorljivo i grozničavo, jer je htio da ih stavi u pogon još prije zime.

Moric je pak vodio trgovačku stranu tvornice i dio administracije.

I on je radio oduševljeno, jer je računao, da radi za sebe i sve je čvršćim nogama stajao kao vlasnik tvornice, koja je neprestano trebala novaca, a Karol nije imao gotovine, pa je Moric lično i po posrednicima, a najčešće po Stachu Wilczeku, dobavljao novce za isplate i za tekuće izdatke kriomice, i isto tako i po drugima, iskupljivao mjenice i obligacije Borowieckoga.

I sada je primijetio, da je Grosglik doista imao pravo, kad je predviđao, da će Poljaci podići glavu, čim se otvori tvornica Borowieckoga.

Po Lodzu se već govorilo o nekoliko osnova za dizanje tvornica, što su ih Poljaci smišljali, a što je bilo još gore, štampa je glasno trubila o tome, a po njoj se budio neki opozicioni duh u nekim slojevima, trgovcima, koji su već zapazili židovske bofl-fabrikate.

Mnogo agenata, koji su radili s prvorazrednim kućama, koje su imale bogatu i otmjenu klijentelu, stadoše se informirati o vrsti proizvoda tvornice Borowiecki i Komp.

Ali to je bila neosnovana bojazan. Moric ju je nehotice odao pred Karolom, koji se veselo nasmijao i rekao:

— Pretjerivanje je to i još jednom velim: pretjerivanje. Pomisli samo, može li naša tvornica ikomu konkurirati? Tamo, gdje Bucholc godišnje proizvodi stotinu milijuna metara, gdje Šaja Mendelsohn gotovo isto toliko baca na tržište, što vrijede mojih nekoliko desetaka metara? Komu to može pokvariti poslove? A tim manje još, što ja hoću da proizvodim vrste, koje se kod nas ne prave, nego se uvoze iz inozemstva. Kad bi dobro pošlo, kad bi bilo novaca i kad bi se tvornica mogla brzo proširiti, onda bi se možda moglo govoriti o konkurenciji boflu, o čemu ja uostalom vrlo često sanjarim i što moram postići.

Moric ode ne rekavši ništa.

Karol je i onako na njega bolje pripazio nakon Zukerova upozorenja i sa strahom je primijetio, kako se Moric previše brine za novac i da je suviše novca uložio u posao, pa zato postajao sve sigurniji, sve češće je suprotstavljao svoju volju i svoje nazore, kako treba voditi poslove oprečno od nazora Borowieckoga.

Postajao je često nesnosan, arogantan, brutalan, ali Borowiecki je morao stiskati zube i šutjeti, jer se osjećao nemoćan u zavisnosti od njega.

— Novaca! Novaca! — klicao bi tada u duši i, gledajući u svoju malu tvornicu, uspoređivao ju s Müllerovim kolosima, koji su stajali u susjedstvu, i tada bi ga spopadala žestoka, nepodnošljiva zavist i srdžba na samoga sebe.

Nije pomišljao na to, da su Müllerove zgrade rasle kroz trideset godina, da se dizao paviljon za paviljonom, da je tre-

balo godinâ, dok su se digli ti snažni zidovi, koji su brujali radom; ne, on je želio da odjedamput ima takvu tvornicu.

Pri tome je izračunao, kad bi mu posao i najbolje išao, da još ne bi imao čistoga dohotka toliko, koliko je imao plaće kod Bucholca.

To ga je postidjelo pred samim sobom.

Htio je da se podigne brzo i snažno, htio je da promeće milijune; da se osjeti okružen stotinama strojeva, tisućama radnika, mahnitim kretanjem, poplavom milijuna, bukom i snagom velike industrije, kako se bio privikao kod Bucholca, a tu je imao malu tvornicu, gdje je u svim odjeljenjima svega radilo 300 ljudi!

Mjesto da leti — morao je puzati.

Ponižavala ga je ta njegova neznatnost; njegova se široka narav gušila u atmosferi sitne produkcije, cjenjkanja za kopjejke, odurne štedljivosti za svaki groš.

Ta nužda traženja jeftinih mazila, jeftinijih boja, jeftinijeg ugljena i jeftinijih radnika i ta neprekidna, trajna briga za novce — boljela ga je.

— Past ćemo na bofl, ako tako dulje potraje — reče jednoga dana Moricu.

— Ali ćemo imati veću zaradu.

Opet je proteklo nekoliko tjedana radinih i grozničavih za njega.

Tvornica je radila, ali dok je proizvodila samo pređu, prodavali su je, pošto je nakon zimskog pamučnog kraha i pri povećanom jesenskom prometu pamuk vrlo poskupio i bio tražen, pa su prodavali gotovo odmah, čim su što proizveli, ali sada, kad su i druga odjeljenja bila u pogonu, trebalo je raditi, spremati i s robom čekati do prodajne sezone, koja se počinjala tek polovicom zime, a međutim je neprestano trebalo novih i neprekidnih zaliha, a kredit nije bivao veći, nego je, obratno, gotovo posve iščeznuo.

Komplot, što ga je zapodjeo Grosglik, radio je solidarno i tijesnim je obručem gušio tvornicu potkapanjem ugleda, odbijanjem kredita i štetnim spletkama o skorom bankrotu tvrtke.

Borowieckoga je to uzrujavalo sve većma i sve češće je pogledavao u staroga Müllera, razmišljajući, ne bi li od njega zatražio toliko mu puta ponuđenu pomoć.

Ali još se suzdržavao, ne toliko iz obzira prema Anki, jer je dobro znao, pod kojim bi uslovima Müller dao novce, nego od ponosa, iz tvrdoglavosti, koja je u njemu rasla u razmjeru sa zaprekama, što su nadolazile.

U časovima posve iskrenog razmišljanja o sebi i o svom položaju rugao se svojim glupim predrasudama; gotovo je proklinjao romantiku, kako je zvao skrupule, koje su ga još suzdržavale da ne prekine s Ankom i da se oženi Madom, ali je ipak tomu podlijegao.

Možda i zato, što je Anku svaki dan viđao, što je počeo da shvaća njezino stanje, jer to nije bila ona nekadašnja vesela, iskrena, povjerljiva djevojka, nego nekakvo posve drugo žensko biće, puno tuge i tihog samoprijegora.

Sažalila mu se.

A Anka?

Anka je bila vlastitą svoja sjena. Izmršavjela, smiješak se izgubio s njezina lica i ustupio mjesto dubokoj, kako joj se činilo, neizlječivoj tuzi.

Cijele je dane provodila sjedeći uz gospodina Adama, koji je nekako prvih dana studenoga dobio napadaj kapi; jedva su ga spasli, ali je ležao nemoćan, tek je mogao micati rukama i nešto malo govoriti.

Morala se za njega brinuti i podnositi sve njegove kadšto i djetinjaste hirove. Čitala mu je knjige i morala pronalaziti različite razbrige, jer je starcu bilo dosadno, pošto je uza sve to, što je bio uzet, bio navikao na živo kretanje.

Činila je sve to doduše ne s užitkom, nego iz velike privrženosti.

Ali zbog te je bolesti kuća još većma opustjela i postala za nju nešto kao grob, u kojem je morala živjeti.

Dani su prolazili u strašnoj jednoličnosti, a da se ništa nije promijenilo ni u bolesti gospodina Adama ni u njezinom odnosu prema Karolu, koji je sada zbog oca češće naveče ostajao kod kuće, razgovarao o svojim privatnim poslovima i češće se obraćao k njoj.

Tome se ona nije radovala, nego joj je postajalo sve više ravnodušno.

Nije htjela pred sobom priznati, da se osjećala slobodnija, kad Karola nije bilo kod kuće.

Uzbuđivalo ju je i boljelo njegovo lice, umorno od rada, zabrinuto, i njegovi tužni pogledi, kojima bi katkada obuhvatao njezinu glavu.

Prigovarala bi tada sama sebi, da on zbog nje trpi i da je ona svemu kriva.

Ali ipak nisu dugo trajale takve grižnje, odstupale su pred povrijeđenim ponosom i pred sve dubljim poznavanjem Karolove hladne, sebične duše.

Ali onda bi joj opet zadrhtalo srce od tuge njega radi.

A bilo je časova, kad se kao uzvraćena jeka vraćala — ne više njezina nekadašnja ljubav, nego želja za ljubavlju, želja da zaroni u čuvstvovanje, da posveti cijeli život takvom snažnom talasu, samo da je ponese, da se dokrajči ta muka pustoši, očekivanja, besmislenog rvanja, toga nezavisnoga postojanja.

Jednom joj je u dugom i povjerljivom razgovoru Nina izmamila tu tajnu srca, koju je ljubomorno čuvala, i Nina usklikne u čudu:

— Zašto se mučiš? Zašto se ne raziđete odmah?

— Ne mogu. Kako da se rastanem s ocem, glas o našem razlazu mogao bi ga ubiti.

— Pa valjda ne ćeš poći za Karola, kad ga ne ljubiš?

— Ne govorimo o tome. Ne mogu poći za njega, jer ću mu pokvariti karijeru; on se mora bogato oženiti, da uzmogne provesti svoje osnove i da postigne ono, što želi. Ne mogu mu biti zaprekom i... ne ću.

— Ljubiš li ga još?

— Ne znam. Znam, da ga katkada ljubim, katkada ga mrzim, a uvijek mi je strašno žao, jer on nije sretan... Slutim, da nikada i ne će biti sretan.

— Ali ipak to tako ne može trajati.

— Težak je život, težak! A još pred godinu dana, još proljetos, bila sam tako sretna. Gdje je ta sreća, gdje? — tužila se bolno i, ne čujući Ninino tješenje, zagledala se u prozor, u svijet, pokriven snijegom i zaprljan tvorničkim dimom.

Goli kosturi drveća, ljuljani vjetrom, sagibali su se i s tužnim, žalobnim cviljenjem zavirivali na prozore, kao da zovu u pomoć moleći smilovanje.

— Što je to: ljubav? Ona ljubav, koja treba vječno da traje, da zanavijek spaja dvije duše, da ih u sebi utopi? Obmana,

magla, koju svaki vjetar može raspršiti... Ja sam ga ipak ljubila! Činilo mi se, da sam odista ljubila svom dubinom srca, da sam cijelu dušu posvetila tom čuvstvu, a gdje je sada to moje čuvstvo?

— Još se osjeća u toj tvojoj tužaljci — šapne Nina.

— Što se dogodilo s tom ljubavlju? Ubija je uvjerenje, da nisam ljubljena. A ipak se velika ljubav hrani i raste, kako vele, nevjerom, krvlju razočaranja, patnjama. Ne, ono, što sam ja mislila da je ljubav, nije moglo biti ljubav. Ja zacijelo nisam sposobna za velika čuvstva, za pravu ljubav — tužila se na sebe i samo je u sebi tražila vrelo i zlo i samo je sebe okrivljivala.

— Da, ima stakleničkih ljubavi, koje obumiru u običnoj atmosferi. Ima ljubavi poput ameba, koje se moraju oplesti oko svoga ljubljenoga i traju, dok odande crpu život. Ima ljubavi, koje su kao zvuci, valja ih izmamiti, da nastanu, jer same po sebi ne postoje. Ali nemoj se optuživati, ti nisi kriva.

Nije dovršila, jer je unišao Trawiński i zaustavio se, ne htijući da ih smeta.

— Hoćeš li večeras biti kod kuće?

— Došao sam da ti kažem, da ću skoro izaći. Danas je subota, sastanak kod Kurowskoga.

— Čula sam čitave legende o tim večerima. Što vi tamo radite?

— Pije se i razgovara, a razgovara se o svemu i svačemu. Te su večeri posvećene govorenju bezobzirne istine u oči. Dirigira Kurowski.

— Čudnovato je, što hoćete da čujete istinu o sebi, jer govoriti je vrlo lako; čovjek ne će sebi nanijeti krivicu makar o sebi najbezobzirnije sudio.

— Zbilja je čudno, da govore istinu i da je slušaju.

— To dokazuje samo, da tako kultiviranoga čovjeka ne zadovoljavaju tvornice, poslovi i novci; on mora od vremena do vremena da se hladno okupa u osvješćenju, makar to bile i sanje.

— Imaš pravo, jer onamo dolazi čak i Kessler, da uzmogne pokazati svoju opaku dušu i da nas slobodno i bez kazne izgrdi. To je jedina prilika, pa je zato ne propušta.

— Čovjek se s jednakim užitkom diči zlim kao i dobrim — samo da ubere priznanje.

XVIII

Kod Kurowskoga su u hotelu bili sakupljeni gotovo svi, koji su sačinjavali taj uski krug; sjedjeli su oko velikog okruglog stola, natrpanoga butiljama i osvijetljenoga srebrnim kandelabrima s nekoliko svijeća.

Trawiński je došao s Borowieckim, kojega je usput poveo. Baš su stigli na ujedljivu filipiku Kesslera, koji je govorio promuklim glasom, siktavim od mržnje:

— Niti jedna, niti deset vaših tvornica ne će postići, da industrija postane vaša. Morate se najprije civilizirati, morate stvoriti neku svoju industrijsku kulturu prije no što vaša nastojanja prestanu izazivati smijeh. Ja vas dobro poznam! Vi ste vrlo sposobni ljudi, jer je polovica različitih slavnih svirača i pjevača u Evropi sastavljena od Poljaka. Vi ste sposobni, lijepi, velika gospoda, pa zašto ne putujete u Monaco? Zašto propuštate sezone u Nizzi, u Parizu, u Italiji? Tamo biste izazvali udivljenje, a vi tako volite, da vam se ljudi dive! Jer vi sve radite radi udivljenja, da se pokažete pred svijetom, radi lijepe fraze! Vaš rad, plemenitost, umjetnost, literatura, život — to je samo fraza, manje-više dobro izdeklamirana za galeriju, a ako nema galerije, onda za vas same. Vi ste bankroteri prije nego što ste počeli išta imati. Vi ste kraljevi flirta u svemu. Govorim bez predrasuda, govorim ono, što sam primijetio, niz čisto anatomskih, načelnih opažanja. Vi ste djeca, koja glume odrasle.

Zašuti i ispije vino, koje mu je Kurowski žurno natočio.

— Imate pravo i nemate pravo. Kad bi svinja razmišljala, recimo, o orlu, slično bi prosuđivala; kad bi uporedila svoju nečistoću, svoju prljavu hlijev, svoju barbarsku ordinarnost, svoju glupu i brutalnu snagu, svoj odvratni, roktavi glas, svoj razum, kojim se služi samo u tu svrhu, da se što obilnije naždere, kad bi sve to uporedila s ljepotom orla, s njegovom željom za slobodom, s njegovom čežnjom za nebotičnim letom, s njegovim ponosom, s ljubavlju širokih prostora, ona bi ga zamrzila i prezirala. To, što vi kažete, nije sinteza, nego samo

srdito režanje individuuma niže vrste — odgovori Kurowski i ponovo mu natoči vina.

— Svejedno mi je, bilo to režanje ili ne bilo, ja vas mrzim i prezirem.

— Van s njim! — vikne Myszkowski i skoči sa stolca.

— Pusti ga na miru! Njegova je mržnja potvrda naše snage.

Kessler ne odgovori više ništa, ispruži se na fotelju i stane čitati neko prljavo i zgužvano pismo smiješeći se pakosno.

— Brzo ste iscrpli temu — primijeti Karol.

— Kessler pljuje, dopuštamo, jer pri tome pokazuje svoje djetinje zubiće. A usto je smiješan sa svojim uvjerenjima, da ćemo mi, čim nas izgrdi i na nas baci svoj rasni prezir i mržnju, od očaja propasti ili da ćemo od straha prepustiti mjesto tim mudrim, radinim, civiliziranim, plemenitim Nijemcima. Glupan! Ne zna on, da narod, ako hoće da živi, da se razvija i da pobijedi, mora biti šiban bičevima mržnje, mora biti okružen šakalima, koji su spremni da ga razderu, a ne anđelima, koji pjevuckaju himne mira i ljubavi.

— Svijet je broj, rekao je Pitagora, ali ti, Kessler, ti si samo ništica, strahovita nula, naročito nula — povikne Myszkowski srdito.

— Pijmo! — predloži Moric, koji je obično samo slušao.

Ispiše jedamput, dvaput, zapališe cigare i zašutješe na neko vrijeme.

Trawiński, koji je volio bacati nesuvisle misli i opažanja, koja nisu bila u vezi s tečajem razgovora, prekine tišinu i poče govoriti jasnim, vrlo melodičnim glasom:

— Čovjek, koji proračunano živi, čovjek, koji je kotač što dobro funkcionira u velikoj sveopćoj mašini, sačinjava samo sivu društvenu pozadinu, on je nula u napretku, a veličina u uzdržavanju statusa quo; to je u najboljem slučaju konzervator civilizacije, ali nije njezin stvaralac.

— Što hoćete time, kamo ciljate, prema kultu individuuma? — dobaci živo Wysocki.

— Samo konstatiram, da istaknuti pojedinci vode svijet naprijed i da bi bez njih bila noć, vlast kaosa i slijepih elemenata.

— A odakle dolaze ti pojedinci? Spadaju li s mjeseca s već gotovim pločama zakona, napretka, otkrića, izuma, što li? Ili

su produkti te sive mase »konzervatora«, toga društvenoga tla? Zar ne? A ako je tako, onda sam svršio — klikne bijesno, pogladi brkove, potapše se po kaputu, izvuče manšete i spremi se na oštru debatu.

— Dovršite sa zadnjom konkluzijom! — reče Trawiński polako.

— Istaknuti pojedinci, koji, kako vi velite, vode svijet, to su geniji umjetnosti, znanosti, akcije, čuvstva itd.; to su samo nesvijesni instrumenti, kroz koje se očituje njihova rasa, narod ili država, koja ih je rodila. Njihova je veličina u pravom odnosu prema veličini sredine. Oni su konkavno zrcalo zato, da se u njima odraze i skupe svi snovi, želje i potrebe dotičnoga naroda. Zato je teško pretpostaviti, da bi se među Papuancima mogao roditi Kopernik ili Hoene-Wronski.*

— Sličnim ću vas činjenicama uvjeriti, da je drukčije, da geniji nisu proizvod svojih rasa, nego nešto posve drugo, ali najprije ću vam ispričati staru legendu o postanku genija. Nekoć, davno, bilo je zlo među ljudima, zlo među životinjama, zlo u cijeloj prirodi, zlo u špiljama, zlo u prašumama, zlo u dubinama vodâ i zlo u beskrajnim prostorima. Vladao je zli bog Kaos i njegova djeca: Zavist, Mržnja, Nasilje, Glad i Zločinstvo. Svi su se borili proti svima, beskrajni su prostori dugo odjekivali jaukom i plačem, dok ne probudiše iz zamišljenosti Indru, koji je počivao u dubinama svemira. Dugo je slušao, pogledao na zemlju i promatrao, dok mu se srce nije napunilo samilošću i vrelo je božanskih suza, kao biserna kiša, poteklo u prostorje, a nekoliko je raspršenih suza palo na zemlju. Od njih postadoše i postaju geniji, koji vode zalutalo jadno čovječanstvo k svijetlu, natrag u Indrino krilo. Rođeni iz samilosti božje, oni su samilost, svijetlo, ljubav i spasenje čovječanstva.

— Bajka kao sve bajke; da nije krasna, ne bi imala smisla — klikne Wysocki i stadoše se žestoko prepirati, ne prekidajući prepirke ni za večerom, koju doskora unesoše, ali su govorili tiše, jer je Kurowski oživio i upletao se u razgovor, koji je pomalo postao sveopći.

* Hoene-Wronski (1788.—1853.) genijalni poljski matematik — filozof.

Samo se Borowiecki nije mogao raspoložiti; govorio je malo i nije slušao druge, ali je zato mnogo pio i nestrpljivo gledao u društvo, jer je želio da ostane nasamo s Kurowskim, no nitko nije pomišljao na polazak, naročito sada kod crne kave, kad je Kurowski, malko uzbuđen, gladio svoju vrânu već posrebrenu bradu i svjetlucajući orahovim očima, koje su s porastom uzbuđenja postajale slične tigrovim očima, bacao u razgovor snopove paradoksalnih aforizama.

Evo ih nekoliko:

»I čestitost ima svoje dosadne časove; onda je se čuvajte.«

»Čovjek može biti i krepostan, ali pod uvjetom, da od vremena do vremena pozove na ručak grijeh.«

»Tko je željan pravde, može je imati, ako je kupi.«

»U čemu se razlikuje deist od ateista? Samo obrnutim stožerom gluposti.«

»Nema takve hulje, koja se ne bi katkada opipala po leđima, nisu li joj izrasla anđeoska krila.«

»Lodz se pokorava svim zapovijedima božjim, osim jedne — ne kradi!«

»Istina je najskuplja u civiliziranom društvu, zato se ne moramo bojati — nikada ne će zavladati.«

»Pokoravamo se zakonima i štujemo ih — ako su poduprti bajunetama.«

»Naša je civilizacija prevelika za naše još barbarske duše, za naše još divljačke nagone. Navlačimo je na sebe kao patuljci ruho orijaša.«

»Ono, što mi znamo, može se uporediti sa šibicom, koja gori u tmini vječnosti.«

»Tko se sav mogao žrtvovati jednoj ideji, neka se tim ne diči, jer zacijelo nije imao mnogo da žrtvuje.«

»Nema ljudi zlih i dobrih — postoje samo glupi i pametni.«

Kessler nije duže mogao da sluša, nego je prezirno slegao ramenima i kliknuo:

— Zabavljate se kao djeca pustim mjehurićima od riječi, a ja idem kući.

— Ja sam tog istog mišljenja — reče Kurowski dvoznačno.

Kessler je ostao.

Razgovor je prešao na književnost, a poveo ga je Myszkowski, rekavši Borowieckomu, koji se bio narugao literarnim zanešenjacima:

— Na početku bijaše pjesma, i na koncu će biti pjesma, a ne priručnik, kako se prede češljana vuna. Ali pustimo to!

Ustane, pogleda nekako čudno, kao s nekom tugom, u prisutne i reče:

— Kucnite se sa mnom, za oproštaj, sutra putujem u Australiju.

Svi se nasmijaše i gucnuše, ali on ponovi ozbiljno:

— Nemojte se smijati; dajem vam časnu riječ, da sutra u noći napuštam zanavijek Lodz.

— Kuda? Čemu? Zašto? — prosuše se pitanja.

— U svijet, ravno pred sebe, a zašto? Da budem daleko od Evrope i od tvorničarske civilizacije. Dosta mi je te kaljuže, gušim se u njoj, tonem, umirem. Još nekoliko godina i sagnjio bih ovdje do kraja, a ja hoću da živim, i zato putujem. Počinjem život nanovo, čovječanski.

— Ali zašto? — klicali su prijatelji iznenađeni i gaunti tom neobičnom odlukom.

— Zašto? Jer se dosađujem, jer mi se ogadila tiranija zakonâ, običaja, odnošaja, uredaba, jer mi se ogadila ta stara huljska Evropa; odurne su mi laži, odurni su mi svi propisi, koji su nada mnom vladali i nikada mi nisu dopuštali da ja budem ja, sve mi se ogadilo i sve me prejako boli, a da bih to mogao duže podnositi.

— A hoće li vam drugdje biti bolje?

— To ću tek vidjeti. Ostanite mi zdravo!

Oprostiše se s njim, ali svi su ga nagovarali, da ostane, jer su ga voljeli i kraj svih njegovih čudaštva visoko su ga poštovali.

Samo Kurowski nije ništa rekao, pratio ga je očima, a onda ga na rastanku poljubio i prošaptao:

— Dobro radite! Da ne osjećam dužnost da ovdje ostanem na straži do kraja, do posljednjega daha, ja bih pošao s vama. Ako budete trebali novaca, pišite!

— A što bih, k vragu, trebao, nosim sa sobom najveći kapital: zdrave ruke i glavu. Ne putujem onamo valjda zato, da zavodim žene ili da se zabavljam. Odlazim da živim slobodno

i nevezano. Spomenite me se kadšto, a ako hoćete, i sjećajte me se, ne gubite života radi stjecanja novaca, ne stvarajte od sebe tegleću stoku, ne pretvarajte se u strojeve, nemojte se prohuljiti prekomjernim radom.

Izljubi ih sve po redu, a najsrdačnije Kurowskoga, i izađe šaleći se, da sakrije uzbuđenje.

— Luđak! — promrmlja Kessler prezirno i također izađe zajedno s Moricom i s Wysockim.

Ostadoše samo Kurowski i Borowiecki.

Kurowski je zamagljenim očima gledao u daljinu i nije mogao svladati tugu, što ga je zaokupila odlaskom Myszkowskoga.

— Samo ću te jedan časak zadržati — poče Borowiecki.

— Sjedni, imamo još dosta vremena do zore — reče domaćin i pokaže na prozor, u svitanje, koje je prodiralo kroz orošena okna.

Karol je dugo pričao o svojoj tvornici i o stanju poslova, o potrebi da se riješi kompanjonâ; spomenuo je komplot, koji je skovan proti njemu, a napokon mu predložio, neka uđe s njim u kompaniju.

Kurowski je dugo mislio, ispitivao pojedinosti, dok napokon ne reče:

— Pristajem, ali pod jednim uvjetom. Unaprijed te upozoravam, da je uvjet važan i... možda malko čudan.

— Izreci ga!

— Možda ti se ne će svidjeti, ali... ali saslušaj ga mirno, trgovački.

— Radoznalo čekam.

— Da se ne oženiš Ankom!

Borowiecki skoči sa stolca, rumen mu polije lice, ali rumen nagle, omamne radosti. Htio mu se baciti oko vrata, ali se brzo svladao, prevukao preko lica strogost i potražio svoj šešir.

— Rekao sam ti, da saslušaš mirno, trgovački. A, uostalom, hajde da govorimo iskreno, ne varajmo sami sebe; obojica se poznamo i previše dobro.

— Dobro, da govorimo iskreno!

— Ući ću u tihu kompaniju s tobom, da se riješiš dugova i da izbaciš dosadašnje kompanjone, ali zato ćeš ti vratiti ri-

ječ gospođici Anki i oženiti se s kim ti drago, makar i Madom Müllerovom.

— A ti Ankom?

— To je moja stvar, što će biti kasnije; samo joj ti vrati riječ i ne muči je duže. Djevojku taj položaj ubija, valjda ne misliš, da će ti to ona sama reći.

— Bio bih to već davno učinio; mislio sam i mislim na to često, ali se bojim, uz njezinu tankoćutnost, a usto ... usto ...

— Usto, kako mi se čini, ona tebe ne ljubi, pa ćeš joj iskazati samo milost.

— Nešto znam o tome — reče Karol vanredno bolno dirnut njegovim riječima.

— No, ni ti nju ne ljubiš.

— Tu ću reći, da je to opet moja stvar. Toliko ću ti reći, da ću, dok ona sama ne prekine sa mnom, ostati njezin zaručnik i doskora ću se s njom vjenčati. Samo se čudim, da si mi mogao predložiti ovakav posao — dovrši iznenada vrlo uzbuđen.

— Imaš pravo, jamačno nisam dovoljno trijezan i nisam valjano argumentirao.

— Laku noć!

Kurowski mu pruži ruku i zagleda se za njim s dubokom tugom, a onda pozvoni i odredi, da se smjesta zapregne za odlazak.

— Sirota Anka! — prošapće.

XIX

— Skoknut ću načas u tvornicu, a onda ću s vama poći; mrzi me vraćati se kući — reče Kessler Moricu, kad su se rastali s Wysockim.

— Hoćete li k meni na čaj?

— Dobro. Nešto mi jest, ali ne znam, što! — šapne Kessler i nervozno se strese.

Išli su polagano pustim kao obumrlim ulicama. Snijeg je bijelio krovove i ležao po ulicama i pločnicima kao tanka zamrznuta naslaga. Mutna sivoća, zasićena nejasnim, zimskim svitanjem prevukla je preko grada tmuran izgled. Već su se

gasile svjetiljke i sve se slivalo i brisalo, samo je gdjegdje zasjalo neko svjetlašce i odmah se utrnulo.

— Morate li ići u tvornicu?

— Moram, noćni je rad u svim odjeljenjima — odgovori Kessler.

— Oprostite mi primjedbu, ali da sam ja na vašem mjestu, ne bih prigledao Malinowskomu; on ima izraz lica kao bijesan pas na lancu.

— Glupan, njegova me kći stoji oko pet tisuća rubalja na godinu, a on na mene reži.

— On je već bio u Sibiriji — šapne Moric.

— To je miran čovjek. Moram svratiti k njemu; pisao mi je pismo, pa hoću da mu lično odgovorim.

Nasmiješi se kobno.

— Radi Zoške?

— Da.

— Imate li barem revolver?

— Imam nogu za tog poljskog psa. Ako zareži, zdrobit ću ga. Dajem vam riječ, da ne će zarežati, on samo hoće da izmami masnu odštetu za kćer. Ne rješavam ja prvi put takve stvari — govorio je podrugljivo, ali u duši je osjetio neko čudno drhtanje, ne od straha, jer to čuvstvo nije za njega postojalo, nego drhtanje neodređene čežnje i umora.

Gledao je u sivo nebo i na one tmurne bedeme oko obumrlih kuća i poče slušati tu čudnu, uzbudljivu tišinu usnuloga grada.

Ali već se opet osjećao dobro na dvorištu tvornice, koja je tutnjila svim strojevima, na dvorištu osvijetljenom talasima električnog svijetla i punom vreve.

— Počekajte časak, porazgovorit ću se i odmah ću izaći.

Uđe u gotovo mračan toranj, jer je samo jedna svjetiljčica, pričvršćena o ogareni zid, bacala malko mutnoga svijetla na valjke, koji su se vrtjeli, i na donji dio kotača, koji se kao obično vrtio mahnitim zamasima, urlajući divlju pjesmu snage, prijeteći i bljeskajući golemim čeličnim žbicama.

— Malinowski! — vikne s vrata, ali glas mu progutaše željezne čeljusti stroja.

Malinowski je, poguren, u dugačkoj bluzi, s uljenom kantom i krpom u ruci obilazio oko stroja i nadzirao tu grdnu neman; potpuno zaduben u kaos zvižduka i šuma kao iz dubine

razbješnjeloga mora, pratio je samo očima pokrete nemani, koja se kao pijana od mahnitosti okretala ričući bijesno, drmala zidovima i napunjavala toranj užasom.

— Malinowski! — povikne Kessler tik nad njegovim uhom.

Malinowski je čuo, prišao bliže, odložio kantu s uljem i svjetiljčicu na stranu i, gledajući mirno u Kesslera, brisao ruke o bluzu.

— Pisao si mi pismo? — zapita Kessler prijeteći.

Starac zaklima glavom, da je tako.

— Što hoćeš? — dobaci brutalno, jer ga je razdraživao mir Malinowskoga.

— Što si uradio sa Zoškom? — šapne i nagne se prema njemu.

— Aha! Dakle što hoćeš? — zapita po drugi put i nesvijesno htjede da uzmakne prema vratima.

Malinowski mu zakrči put i prošapće tiho, vrlo mirno:

— Ništa... Samo hoću da ti platim za nju...

Oči su mu blistale snažnim čeličnim sjajem, a snažne ruke, slične valjcima, ispružiše se sa čvrsto stisnutim šakama.

— Makni se, jer ću ti razbiti glavu!

Prodrmao ga je strah; u očima Malinowskoga ugledao je smrtnu osudu.

— Pokušaj, pokušaj! — promrmlja Malinowski mrko.

Prikučiše se jedan drugomu, gledajući se časak kao dva tigra, koji se spremaju na strašan skok.

Oči im počeše svjetlucati kao one čelične žbice na kotaču, koje su treptale iz mraka kao kljove.

Neman se kao zmija, spletena u mreži mraka, iskara, svjetlucanja, urlajući bijesno bacila kao da traži izlaz da pobjegne iz uzdrhtalih, snažnih zidova.

— Makni se! — zariče Kessler i u isti čas strahovito udari starca rukom, oboružanom casse-tête-om, da je Malinowski zateturao prema zidu, ali nije pao, nego se kao munja brzo ispružio u svoj dužini i bacio se na Kesslera pograbivši ga čeličnim rukama za grlo i bacivši ga strahovitom snagom o suprotni zid.

— Ti... mrcino! — zareži i stade ga sve jače gušiti, da je Kessler bljunuo krv i jedva prohroptao:

— Pusti... pusti...

— Sad ću obračunati s tobom, sada si moj, moj... moj! — šaptao je polako i nekako nesvijesno popustio pritisak prstiju. Kessler se tada osvijestio i mahnitom se kretnjom očaja bacio naprijed s tolikom snagom, da su obojica pali.

Malinowski ga nije puštao, pograbili su se oko pasa kao dva medvjeda i valjali se uz muklo rikanje, udarali glavama po asfaltu, lupali se o zidove, ograde i strojeve, pritiskali se koljenima, grizli se u lice i u ruke, rikali od boli i od bijesa.

Mržnja i žeđa krvi oduzela im prisutnost duha; valjali su se u strašnom klupku, koje se svaki čas koturalo, dizalo, opet padalo, smatalo se, protezalo se, divlje rikalo. Obliveni krvlju bijesno su vodili smrtonosni boj kraj stroja, koji je muklo tutnjio, kraj onog kotača, koji ih je svaki čas već zahvatao svojim čeličnim kljovama.

Rvali su se na kratak čas; Malinowski je nadjačao i stezao tako snažno, da je onom lomio rebra i prsni koš. Tada ga je Kessler zadnjom kretnjom zahvatio zubima za grlo.

U isti se mah digoše sa zemlje, okrenuše se oko sebe i padoše uz strahovit krik na valjke i među žbice kotača, koje su munjevito jurile... Kotač ih je zahvatio, digao prema stropu i u tren oka smrvio ih na komadiće.

Još im je posljednji krik odjekivao među uzdrhtalim zidovima, a oni već nisu bili živi, samo su se raskidane krpe njihovih tjelesa vrtjele kružnicom kotača-nemani, padale po zidovima, cijedile se po okrvavljenim valjcima i lepršale prilijepljene na kotač, koji je krvav, golem u svom zamahu nepresstano mahnito jurio s bijesnom rikom sputane snage.

*

* *

Pogrebu Malinowskoga prisustvovala je samo šaka znanaca i Adamovih prijatelja, jer je dan bio strašan; svaki je čas padala kiša sa snijegom, a oštar, leden vjetar duhao je od sivih teških oblaka, koji su nisko visjeli nad zemljom.

Adam je vodio majku, nabuhlu od plača i napola onesviješćenu, a za njima su išli Jaskólskovi s četom starije djece i nekoliko susjeda iz tvorničkih porodičnih kuća.

Išli su sredinom ulice za mrtvačkim kolima s jednim konjem, koja su poskakivala po rupčagama i kotačima rasprskivala rijetko crno blato, bacajući ga mlazovima oko sebe.

Povorka se polagano kretala Piotrkowskom ulicom, zatrpanom kolima, punima robe, i privatnim kočijama; crna, zablaćena svjetina valjala se pločnicima, s krovova je curila voda u mlazovima i razbrizgavala se na pločnicima i po kišobranima, što su se ljuljali na vjetru, a snijeg je mokrim krpama sve većma bijelio jednu stranu mrtvačkih kola i lijesa.

Trotoarom je išao Blumenfeld, Szulc i njihov glazbeni krug, a na kraju je stupao Stach Wilczek s nekim mladim čovjekom, kojemu je neumorno pričao o svojim poslovima.

Horn je također išao za povorkom i tužnim pogledom pratio sve ljude u povorci; tražio je Zošku, ali nje nije bilo i nitko nije znao, što se s njom dogodilo poslije Kesslerove smrti.

Odmah iza grada priključilo se povorci nekoliko desetaka radnica, koje su zapjevale neku vrlo tužnu pjesmu, a pjevale su same, jer svećenika nije bilo. Pokapali su Malinowskoga kao samoubojicu i ubojicu, s prezirom, pa su možda i zato sva lica nosila trag duboke gorčine i tuge.

Ali kako su odmicali dalje od grada, pristizalo je sve više ljudi iz različitih prolaza i uličica, ljudî još usopljenih od rada, zaprljanih, pomodrjelih od zime, koji su gustim redom opkolili pokojnoga druga i išli kao prijeteća četa.

Pjesma je tužno odjekivala, kidao ju je vjetar, šibao snijeg i kiša, hladila osjetljiva zima.

U drvoredu, koji vodi prema groblju, golo je drveće stenjalo pod pritiskom vjetra, a pjesma se razlijegala kao jecanje, puno jadikovanja i neiskazane tuge.

Preko groblja, punoga sagnjiloga lišća, blata, pomiješanoga sa snijegom, krasnih nadgrobnih spomenika i divljega šuma golog drveća, prijeđoše žurno i zakrenuše prema kutu »zaboravljenih«, gdje se dizalo nekoliko grobova među osušenim stabljikama čičaka i divizme.

Raka je bila iskopana i brzo je zatutnjila žuta, promrzla zemlja, koju su bacali na lijes; plač i jauci provališe kao bura prateći glasne molitve radnika, koji su klečali oko rake.

Vjetar je odjednom prestao, drveće je tiho stajalo, još se većma smračilo, a snijeg je u milijardama bijelih teških leptirova počeo da se spušta iz mrkih oblaka, pobijelio je grobove i ljude, pokrio sve hladnom, jednoličnom prevlakom...

Od strane Lodza, kroz snijeg, dopirali su glasovi tvorničkih zviždaljka, koje su zvale na južinu.

— Kako je sa Zoškom? — zapita Blumenfeld Wilczeka, kad su se vraćali u grad.

— Poći će na ulicu. Kad je čula za Kesslerovu smrt, pobjesnila je i stala kleti oca, što će zbog njega morati tražiti novoga ljubavnika. Ali se, kako pričaju, već Wilhelm Müller zauzeo za nju...

— A što radite sada vi, Wilczek? — zapita Horn pridruživši im se.

— Tražim kakva posla. Napustio sam Grosglika, a ugljen mi je već dosadio.

— Vele, da ste prodali gradilište Grünspanu.

— Prodao sam — promrmlja i stisne zube kao da ga je netko dirnuo u bolnu ranu.

— Što, je li vas nasamario?

— Nasamario me je, nasamario! — ponovi Wilczek kroz zube s nekim bolnim užitkom. — Prodao sam za četrdeset tisuća, zaradio sam pri tome trideset i osam i pol, ali nasamario me je! Ne ću mu to ni do smrti oprostiti! — podigne krzneni ovratnik da pokrije lice, koje je planulo bijesom, i da se malko obrani od snijega, koji im je šibao u oči i padao sve gušće.

— Ne razumijem. Zaradili ste toliko, pa kako vas je onda nasamario?...

— Ovako. Znate, kad smo već potpisali ugovor, kad sam imao novce u džepu, taj mi šugavac, grom ga ubio! pružio ruku, zahvalio mi za moje dobro srce i rekao mi, da sam vrlo pametan, ali samo do iznosa od četrdeset tisuća rubalja!... Stao se smijati i rekao mi, da je već bio odlučio dati pedeset tisuća, jer da mu je gradilište bezuvjetno potrebno! Pomislite samo, kako sam se glupo dao nasamariti, a sada me ismjehuju.

Zašuti i malko zaostane, da svlada svoj strašni, nemoćni bijes, koji ga je davio.

Nije mu više stalo do novaca, ali nije mogao da proguta to, da je prevaren i da mu se takav Grünspan narugao, što se on, Wilczek, dao nasamariti. Njegova je taština trpjela neizrecive muke.

Oprostio se s drugovima hladno, jer u taj čas nije mogao u nikoga mirno gledati, sjeo je u dorožku i odvezao se kući. Još uvijek je stanovao u nekadašnjoj svojoj kolibi, jer je zadržao stan do proljeća.

U sobi je bilo zima, vlažno i vrlo pusto, te je jedva izdržao do večera, a onda se odvukao u »koloniju«, gdje se stalno hranio, jer su mu bile potrebne bliže veze s t. zv. društvom.

Ali u »koloniji«, koja je uvijek bila tako vesela, ležala je danas tuga na svim licima, a Kama je svaki čas plakala i trčala u salon, jer ju je do dna srca ganuo pogled na Adama Malinowskoga, koji je otpratio majku kući i ostavio je u krugu bliže rodbine, a sam je utekao, lutao nekoliko sati po Lodzu, dok napokon, sav slomljen, nije došao u »koloniju« na obični, svagdašnji čaj. Mislio je, da će mu u simpatičnom društvu biti bolje.

Baš je sjedio za stolom i gleda onekud daleko. Njegove su zelene oči potamnjele i kao da su odražavale onu nutarnju, pod lubanjom zatvorenu viziju posljednjih očevih glasova, koja mu je neprestano stajala pred očima.

Ništa nije govorio, ali kad je osjetio toliko prijateljskih sućutnih srdaca, toliko srdačnih pogleda, onaj prigušeni šapat oko sebe i ono čudno raspoloženje prisutnih, pa neprekidne provale Kamina plača, nije mogao duže izdržati. Ne opraštajući se ni s kim, istrčao je i u trijemu briznuo u grčevit plač.

Horn i Wilczek istrčaše, pobrinuše se za njega i odvezoše ga kući, gdje su se doskora okupili svi prijatelji.

Svi su šuteći dugo sjedjeli, dok nije Blumenfeld počeo pianisssimo svirati na guslama Chopinove Nocturne i dugo je svirao, iz svega srca, da se Adam, slušajući glazbu, malko umirio.

Zatim je došao k njima David Halpern i počeo najbrižljivije tješiti Adama i s dubokom vjerom govoriti o pravednom i dobrom Bogu.

Svi su prilično sklono slušali osim Wilczeka, koji je otišao, jer ga ništa i nitko nije mogao rastresti, pošto ga je već dva tjedna proždirala ona strašnja mržnja na Grünspana.

Cijele je dane lutao po Lodzu, zaduben samo u kombinacije, kako da naškodi tvorničaru.

Prisegao se, da će mu se osvetiti i tražio je priliku. Nije ni mislio na ličnu osvetu, da ga izbije ili ubije, ne, to bi bilo glupo; htio je da ga rani po džepu.

I cijele je tjedne provodio, ispitujući i proučavajući pojedinosti kod požara Grosmanove tvornice, jer je slutio, da bi s te strane mogao ugristi Grünspana baš u samo srce.

Bio je na dobrom tragu otkrića, ali je međutim, da se načas iskali, odlučio da Borowieckomu otkrije Grosglikov komplot i Moricove makinacije, kojima je Moric htio da zagospodari tvornicom.

Jednoga se dana obukao vrlo pomno i pošao da pohodi staroga Adama i Anku, nadajući se, da će tamo zateći Karola.

Anka ga je primila vrlo srdačno, jer ju je podsjetio na Kurov i odmah ga povela k starom gospodinu Adamu.

— Stach! Kako si, a? Lijepo je da si došao, lijepo... — šaptao je gospodin Adam i pružio mu ruku, koju je Wilczek nekako nesvijesno po starom običaju poljubio, a kad je počeo da govori o Kurovu, gdje je nedavno bio, primakla se i Anka bliže i pažljivo slušala.

— No, kako ti, kako? — zapita na kraju gospodin Adam.

— Dosta dobro, dosta, kao za početak — odgovori Wilczek nehajno i s omalovažavanjem ispriča o svojih četrdeset tisuća, jer je htio da im imponira.

— No, no! Bog ti daj sreće, dragi Stacho, postani i milijunar, samo bez ljudske krivice.

Wilczek se uviđavno nasmiješi i poče opširno opisivati svoje planove i nakane; bacao je tisuće lijevo i desno, usput je ispričao o svojim vezama s milijunarima, nacrtao svoju budućnost u krupnim crtama, no pri tome je bio vrlo smiješan, jer se u svemu pretjerano hvalisao.

Anka se ironički nasmiješila, a gospodin je Adam kliknuo s iskrenim udivljenjem:

— Kako se to čudno dešava na svijetu! A sjećaš li se ti još, dragi Stacho, kako si pasao našu telad, a? A oni čibuci župnika Šimuna, he?...

— Teško je to zaboraviti — promrmlja on i pocrveni, jer ga je Anka tako čudnovato promatrala.

Ta uspomena mu je pokvarila dobru volju, pa zato ustane i zapita za Karola.

— Nema gospodina Borowieckoga; jučer je otputovao u Berlin i vratit će se tek za nekoliko dana — reče Anka, natačući mu čaj.

— Reci-der sada, kako je bilo s onom starom židovkom, jesi li pojeo njene štruce ili nisi? — nastavi gospodin Adam neumoljivo zanesavši se u uspomene.

Ali Wilczeku je to bilo tako nemilo, da nije ništa odgovorio; brzo je ispio čaj i otišao bijesan na staroga i na cijeli svijet.

— To mi je djetinjstvo, bit će mi vječni klip pod nogama — promrmlja.

Gospodin Adam dugo je razgovarao s Ankom i dugo nije mogao da shvati, kako se to sada događa na svijetu, da je, na primjer, takav Wilczek, koji je kod njih pasao blago i kojega je on mnogo puta znao izlupati, već sada imućan čovjek i može posve mirno dolaziti k njima i držati se kao da je njima ravan.

Gospodin Adam bio je demokrat, ali to nije mogao shvatiti, zapravo nije se mogao složiti s takvom jednakošću, pa zaključi:

— Oni prebrzo rastu! U plemićima je uživao i gospodin Bog, ali u ovima će, čini mi se, uživati samo đavo. Zar ne? Kako ti misliš, Anka?...

XX

Borowiecki je bio u Berlinu.

Doputovao je k Lucy, jer ga je zatrpavala depešama i prijetila je samoubojstvom, ako ne dođe makar na nekoliko sati.

Otputovao je prilično rado, jer je mislio, da će nekoliko dana otpočinuti daleko od tvornice, koja je radila u svim odjeljenjima.

Osjećao se vanredno umoran i iscrpen radom i neprekidnim brigama.

S Lucy se viđao dvaput na dan. Ti su susreti za njega bili prava muka, to veća, što je Lucy postala vrlo ružna; nije mogao gledati u njezin izobličen stas bez odvratnosti, a gotovo je s odurnošću cjelivao njezino nabuhlo lice, pokriveno žutim mrljama.

Ona je brzo primijetila dojam, što ga je izazivala, pa se zato svaki susret svršao gorkim prijekorima i plačem.

Oboje su se strašno mučili.

Ona ga je ljubila s prijašnjom snagom, samo je u njoj nestalo nekadašnje otmjene, strastvene ljubovce, one Lucy, pune nesvijesne diskretnosti, iskrene naivnosti i ganutljive plahosti, one lijepe Lucy, koja je bila udivljenje Lodza. Sada je ona bila prosta, neotesana, bez odgoja i kulture židovka iz maloga gradića. Postala je izazovna, drska i glupa.

Buduće materinstvo tako ju je promijenilo i probudilo u njoj sva svojstva rase, kojoj je pripadala.

Karol je s nekim užasom primjećivao te promjene, ali jer se osjećao pred njom krivcem, svladavao je, koliko je mogao, odvratnost i mržnju, koja je u njemu nastajala, i prilično je mirno podnosio njezine ispade i hirove.

Pri svakom mu je susretu prigovarala, da ju je učinio nesretnom, neprekidno mu je spominjala, mučeći s užitkom i njega i sebe, da je to dijete, koje će se roditi, njegovo dijete, mučila ga neprestanom bojazni pred smrću, a svršavala s tim, da mu se bacala u naručaj sa strastvenim provalama putenosti.

Nakon nekoliko dana oprosti se Karol s njom, premda nije odmah otputovao, jer mu je već ponestalo snage i strpljenja.

Ostao je u Berlinu i tek se sada odista odmarao, provodeći cijele dane i noći u ispraznoj, besmislenoj zabavi.

Jednoga se dana vratio u hotel rano, a bilo je već poodmaklo popodne, jer je još spavao, kad ga je probudio momak s depešom.

Pospanim, nesabranim pogledom pročita:

»Dođi! Tvornica gori. Moric.«

On skoči iz kreveta, žurno se obuče i stade polagano piti čaj, koji se davno ohladio, upre pogled kroz prozor na suprotnu stranu ulice, i tek nakon dugog vremena primijeti, da u stisnutoj šaci drži nekakav papir. Razmota ga i ponovo pročita.

— Tvornica gori! — klikne prestrašenim glasom i istrči na hodnik, kao da želi pohrliti na spasavanje tvornice, ali se pred liftom sabrao i svladao.

Naruči posebni vlak i, pun neopisivog straha, uze čekati u jednom malom restoranu kraj kolodvora.

Što je pio, što je radio, što je govorio, nije znao, jer je cijelim svojim bićem bio tamo, kraj tvornice, koja gori.

Kad su mu javili, da vlak čeka, dobro je to razumio, jer je ušao u vlak, a kad su ga nešto pitali, i to je razumio, samo što nije mogao odgovoriti, jer mu je neprekidno, besvijesno zujalo u mozgu:

— Tvornica gori!

Vlak, koji se sastojao samo od osobnoga vagona, teretnih kola i lokomotive, pojurio je odmah s postaje kao ždrijebac podboden ostrugama i svom je snagom pojurio u snijegom pokrite prostore.

S neke postaje, gdje su se zadržali časak, telegrafirao je Moricu i zamolio ga, da ga depešama obavještava o napredovanju požara.

Poletješe dalje.

Postaje, gradovi, velike uzvisine, rijeke, šume — titrale su kao u kaleidoskopu, odmicale kao sjene, kao vizije i gubile se u noćnom mraku.

Nisu se zaustavljali gotovo nigdje. Vlak je kao bijesna zvijer jurio zakrvavljenih očiju naprijed, proždirao prostor, disao oblacima zlatnih varnica i uz snažnu pjesmu valjaka i buku kotača, koji su mahnito udarali po tračnicama, parao je tminu i jurio sve dalje i dalje...

Borowiecki je s licem, pritisnutim na okno vagona, neprestano stajao i gledao u tamnu noć, u drhtave prikaze stvari, koje su prolijetale, snježne ravnine, koje su iza njega zaostajale.

Ništa nije vidio, samo je neprestano pogledavao na sat.

U Aleksandrovu već ga je čekala depeša.

— »Gori!«

Prešao je u posebni vlak, koji ga je već čekao, i pojurio dalje.

Bila je kasna noć.

Zastre svijetla i legne, ali nije mogao zaspati, jer su mu se pod lubanjom, u cijelom njemu valjali oblaci užasa, puni raskidanih priviđenja, tim bolnijih, što nije mogao da uhvati i zapamti njihovih kontura. Nedohvatno su se rastapali i prožimali ga mučnim, neprekidnim drhtanjem.

Skočio je na noge, odastro zaslonac sa svijetla i, skupivši svu snagu volje, uze u notesu sračunavati aktiva i pasiva. Ali nije dovršio, nego preplašeno ustuknuo pred sviješću o točnom stanju svojih poslova.

Osiguranje je moglo pokriti samo dugove, kompanjone i Ankine novce. U brojkama nije vidio ni svoga vlastitog kapitala, ni ličnoga rada, ni radionice za buduće poslovanje.

Nije htio da misli na to, ali što se više trudio da sve to smetne s uma, to su mu življe iskakivale kobne brojke iz dubine mozga i treptale mu na mrežnicama, raspaljenima od groznice.

— Što da uradi? — mislio je samo na mahove, jer više nije mogao sastaviti čitavu jednu misao; sve je u njemu propadalo zaglušeno užasnom nestrpljivošću.

Opet je gledao u noć i proklinjao sporost, kojom je jurio vlak, jer je on grozničavom maštom već tisuću puta pohrlio naprijed, bio u Lodzu, vidio sjaj požara, vidio plamen, koji je proždirao njegov rad, čuo je vrisak i buku zgrada, koje su se rušile, duša mu je bila puna požara, koji ga je tako žegao.

Dizao se s mjesta, hodao po vagonu, udarao tijelom zidove, osjećao se kao da je pijan, a zatim bi dugo ležao i, zagledavši se u svijetlo, poistovjetio je sam sebe s vlakom, tako je s njim jurio i zajednički radio, da je u sebi osjećao okretanje kotača, hroptanje stroja, sav napor rada, viku, divlju nasladu letenja bez obzira preko pustih zimskih polja i kroz noć.

Sati su prolazili polako, užasno polako.

Otvori prozor i pruži glavu u studenu zimsku noć.

Hladan, oštar vjetar, koji je dopirao sa snježnih polja, šibao ga je po raspaljenom licu, a tamni kraj, što je svjetlucao snijegom, zamatao mu je dušu sivošću i tugom.

Vlak je neprekidno jurio kao munja, puna gromova. Uspavane male postaje, sela zasuta snijegom, šume, koje su se sagibale pod težinom snijega, i dugački lanac stražarskih svjetiljaka, sličnih sjajnim mjehurićima, što plove po moru tmine, zaostajahu mahnitom žurbom za njima, kao da su se prestrašile nemani.

»Još gori!«

Glasila je treća depeša, koju je zatekao u Skierniewicama. Podere je i baci na zemlju.

Ispije cijelu bocu konjaka, ali se nije umirio niti zaboravio.

Jurio je opet dalje i gotovo se molio stroju, da poleti brže.

Osjećao se bolestan i tako uzbuđen, da se nije mogao držati na nogama; boljelo ga srce, boljele su ga sve mišice, a svaka mu je miso probadala mozak kao užarenom oštricom. Neumorno je hodao od prozora do prozora, sjedao na sva mjesta i odmah ustajao, opet pohrlio da gleda u hladnu, zimsku noć, u tmurni prostor, koji je zalud htio da pronikne pogledom.

Srce mu je lupalo, dok je gledao u stanice, kraj kojih je prolazio mahnitom brzinom, da vidi, kako se zovu, a njihove je nazive slutnjom gotovo vabio iz mraka.

Ali muka uzbuđenosti neprekidno je trajala, bez stanke, zarivajući svoje tanke pandže u sve živce, u sva središta, i čupala sve bolnije.

Od umora se zavezao u drijem, iz kojeg se budio obliven znojem od straha i još jačim osjećajem svoje nemoći.

Umor ga je počeo svladavati, sve neizrazitije je vidio, gdje se nalazi i što se s njim zbiva. Kao kroz san gledao je u blijedo, zimsko svitanje, koje je virilo na prozore zelenkastim licem i pospano se protezalo preko snijega i sabiralo mrak s poljâ, odastiralo linije šumâ, pomalo svjetlucalo svijetlima selâ, koja su se budila, i zamatalo se mnoštvom prljavih oblaka, koji su žurno stizali s istoka, a onda se pokrilo golemom sivom plahtom i stalo iz nje stresati snijeg, koji je padao u gustim pahuljama i zastro sve.

U Koluszkama nije više bilo depeše.

Ali on je već svladao umor, umio se i počeo staloživati rastrojene živce.

Fizički se nekako svladao, prisilio se na nutarnji mir i na logično mišljenje, ali nije mogao da nadvlada nestrpljivost i nemir, koji je sve više rastao, što se većma približavao Lodzu.

Bolne su ga refleksije još jače ogorčile.

Toliko godina rada, sve nade, toliko napora, toliko žudnje, cijela budućnost — sve je to vidio kako odlazi s dimom.

Čupala ga je tim osjetljivija bol, što se sve više osjećao nemoćan, što je sve jače protestirao protiv kobnog, mrskog udesa.

Snijeg je padao sve gušće, tako, da se ništa nije vidjelo, iako je već dobrano svanulo.

Vlak je jurio bijesnom brzinom i kao da je prodirao kroz one bijele krpe, koje su zasipale svijet, a Borowiecki, nagnut kroz prozor, hvatao je sprženim usnama oštar zrak i kroz snježne koprene tražio konture tvornicâ i drhtao od tolike nestrpljivosti, da se grizao u prste, samo da ne vrisne od boli.

Stroj, kao da je osjećao njegov nemir, tjerao je kao da ga goni neki bijes; jurio je zasopljen, bacao se kao u grčevima, hroptao od naprezanja, škripao valjcima, dahtao oblacima dima i, sličan golemom kukcu, što zuji nad snježnim prostorom, letio mahnito naprijed, bez daha, kao da juri u beskrajnost.

XXI

Pređašnjega je popodneva Anka kao obično u to doba sjedjela kraj gospodina Adama, koji je toga dana bio razdražljiviji i nemirniji nego obično. Neprestano je pitao za Karola i svaki je čas jadikovao, kako je zagušljivo i kako ga jako boli srce.

Dan je bio tmuran, snijeg je nekoliko puta zalepršao, ali je predveče prestao, samo se vjetar ojačao i udarao snijegom po prozorima, drmao drvećem u vrtu i srušio se zviždeći na verandu, prema kojoj su gledali bolesnikovi prozori.

Pred sumrak je i vjetar prestao i nastala je duboka tišina, u kojoj su se samo tvornice glasnije javljale.

— Kad će doći Karol? — zapita starac opet slabim šaptom.

— Ne znam — odgovori Anka, hodajući po sobi i gledajući kroz prozore.

Osjećala se neobično umorna, čemu se još pridružila i neka neiskazana dosada i tuga, koja kao da je strujala zajedno s tom sivom, prljavom noći, što je pokrivala Lodz.

Cijele tjedne nije izlazila iz kuće, sjedjela je uz gospodina Adama i postajala sve nestrpljivija, očekujući nekakav kraj.

Sada, hodajući po toj napola mračnoj sobi, zasićenoj mirisima ljekarija, činilo joj se, da je zanavijek osuđena, da se ta muka iščekivanja nikada ne će dovršiti.

Nije se više bunila ni protiv nužde, apatično se prepuštala udesu i uvlačila se u sebe, u najdublju tugu od svih tuga, u tugu pregaranja.

Gospodin Adam počeo je u pola glasa govoriti svoje večernje molitve, ali ona nije toga dana s njim molila, nije ga ni čula, jer ju je obuzela ukočenost, kojom je gledala kroz prozor, na vrt, zasut snijegom, i na zidove tvornice.

Neki je čovjek istrčao iz tvorničkih vratašca i s najvećom žurbom potrčao prema verandi vičući nešto.

Anka se trgne i potrči pred njega.

— Gori! — promuca Socha.

— Gdje?

Anka zatvori vrata predsoblja, da ne čuje bolesnik.

— U tvornici. Zapalilo se u sušionici na trećem katu!...

Dalje nije pitala, potjerana prvim nagonom, potrčala je prema tvornici i odmah je iza vratašca ugledala kako plamen pruža crvenu glavu s prozora trećega kata.

Na dvorištu je bila neopisiva gužva: ljudi su kao ludi istrčali iz paviljonâ, na prozorima su pucala okna, a crni dim, pun vatrenih jezika, lizao je okvire prozora i sezao do krova.

— Otac! — krikne Anka prestrašena, kad se sjetila starca i vratila se kući.

Ali sada su se već i na verandi čuli poklici, a plamen se stao javljati na krovu, koji je bio nasuprot prozorima kuće.

— Što se to tamo događa, Anka? — zapita starac uznemiren.

— Ništa... ništa... vele, da se kod Trawińskoga nešto dogodilo — odgovori ona brzo, zapali lampu i drhtavim rukama spusti rolete.

— Gospodična... zaboga... eno! — vrisne služavka dotrčavši u sobu.

— Mir! — vikne Anka žestoko. — Zapali lampu, ovdje je mrak.

— Pa već gori...

— Da, istina je... idi... pozvat ću te...

Mukla, zbrkana vreva požara dizala se sve više, postajala sve jača i već je počela prodirati kroz prozore i vrata.

— Bože! Bože! — šaptala je Anka zbunjeno, ne znajući, što da uradi, kako da zabašuri taj šum, da ga ne čuje gospodin Adam.

— Anka, pozovi gospodina Maksa na čaj!

— Dobro. Odmah ću mu pisati.

Baci se prema pisaćem stolu, stade odmicati stolce, lupati ladicama, sruši na zemlju neku vazu, zatim teški blok s papirima, a kad ga je dizala, sruši nekoliko stolaca, tražila je tintu, glasno koračala, bučno lupala vratima.

— Što ti to danas radiš — promrmlja bolesnik, koji je nekako nemirno napinjao sluh i uza sve to, što je bio nagluh, čuo čudno drhtanje uzvikâ, koji su sve više punili sobu.

— Nespretna sam... vrlo sam nespretna... to je već i Karol primijetio! — ispričavala se i prasnula u dugotrajan, bezrazložan smijeh.

Zaviri u drugu sobu, da pogleda na tvornicu.

Krik joj se oteo iz grudi, nesvijestan krik, jer je ugledala talas ognja kako se diže sve više nad tvornicom, sve šire, sve užasnije.

— Što ti se dogodilo? — zapita bolesnik, jer je čuo krik.

— Ništa... ništa... udarila sam se o vrata — prošapće Anka i uhvati se za glavu da sakrije zbunjenost i da se svlada makar samo na jedan trenutak.

Drhtala je kao u groznici, sve se u njoj tako treslo, da se nije mogla držati na nogama.

Vatrogasci uz promukle glasove truba projure ulicom u najvećem galopu.

— Anka, što je to?

— Neka su se kola tako brzo provezla — odgovori ona.

— Čini mi se, da sam čuo neku svirku?

— To su zvonca na saonicama... praporci!... Da vam štogod pročitam, oče, hoćete li?

On zaklima glavom, da pristaje.

Anka priguši u sebi buru, nadljudskim naporom se svlada i poče čitati.

Čitala je vrlo glasno.

— Čujem... čujem... — šapne nestrpljivo gospodin Adam.

Ona se na to nije osvrtala, čitala je dalje. Nije znala, što čita, nije razumjela nijedne riječi, nije vidjela nijednoga slova; grozničavi joj je mozak ispredao nekakvu improvizaciju, a čitavom dušom, ostacima svijesti, ljuljala se na talasu uzvika, praskanja, kričanja, koje je dopiralo od goreće tvorice.

Krvav odraz požara uprkos svijetlu iz sobe već ze počeo da bojadiše rolete.

Anka je ipak čitala dalje. Srce joj je prestajalo kucati, neiskazani joj je užas kidao mozak, znoj naprezanja polio joj je problijedjelo lice, kao da se ono odjednom stislo u masku straha; stegnute su obrve pokrivale grozničave oči, glas se lomio svaki čas, mijenjao zvuk, a bol tako oštra, tako strašna, grizla joj je srce, gušila ju je tako, da je gotovo šenula pameću.

No još je vladala nad sobom.

U sobu su već dopirali vrlo izraziti uzvici, a treska rušenih zidova i stropova, koji su padali, potresala je svaki čas čitavom kućom...

— Tiše... tiše... tiše... Isuse! Smiluj se! — molila se u mislima i nice padala pred tim imenom i svom snagom prosila smilovanja.

Gospodin je Adam prekidao čitanje i prisluškivao sve nemirnije.

— Viču! Kao da je u Karolovoj tvornici... Pogledaj, Anka!

Ona pogleda...

Pogledala je iz druge sobe i vidjela, da je cijela tvornica već u plamenu, da požar kao bura bjesni nad svim paviljonima i da šiba vatrenim talasima prema nebu...

— Ništa nije... oče... ništa... To vjetar tako šumi... jak vjetar... — prošapće ona s najvećim naporom.

Ponestalo joj je zraka... gušio ju je očaj... nemoć... strah... Dobro je znala, da bi taj požar ubio oca...

— Što da uradim?... Zašto nema Karola?... A ako požar zahvati i kuću?...

Te su misli proletjele njom kao žarke munje, hipnotizirale su je neiskazanim užasom i konačno je shrvale.

Ne, dalje nije mogla čitati.

Hodala je po sobi, gotovo teturala i bučno postavljala stolić za čaj.

— To je vjetar... Sjećate li se, oče, onoga vjetra u Kurovu?... Pa one naše tople aleje, koju je tada vihor iščupao i izlomio?... Bože! tako sam se onda bojala... Još... danas ... sada... čujem onaj strašni šum... onaj tresak... onaj jauk polomljenog drveća... onaj užasni urlik... Bože... Bože... kako je to strašno...

Nije mogla dalje govoriti, glas joj je zapeo u grlu, stajala je jedan čas nepomično, slušajući sve jaču buku požara, ukočena od užasa.

— Tamo se nešto događa — primijeti bolesnik i pokuša da se digne.

Osvijestila se, stala ga uvjeravati, da nije ništa, pošla je u mali salon i s neobičnom je snagom primakla glasovir do otvorenih vrata i počela udarati neku bijesnu divlju polku.

Zvuci, puni bijesa i veselja, zališe stan, zadrhtaše tako snažnim ritmom, tako se zaiskriše i zahihotaše u mahnitom vrtlogu, da su doista nadjačali odjeke požara i vratili licu gospodina Adama mir, čak i neku radost.

Anka je svirala sve snažnije, žice su svaki čas pucale bolnim zvekom; ništa nije čula; suze su joj curkom tekle niz lice; nije znala da plače, nije ništa znala, ništa nije razumjela, svirala je sva izvan sebe, podržavana jedino mišlju, da spasi oca.

Odjednom se kuća zatresla, slike popadaše sa zidova, nastade takav prasak, kao da je propalo pola svijeta.

Gospodin Adam sune prema prozoru, strgne rolete, a crvenilo požara kao crvena rijeka zapljusne ga i zalije cijelu sobu.

— Tvornica! Karol! Karol! Karol! — prošapće i pade nauznak hvatajući se za grlo. Grčevito je drhtao, trzao nogama, ukočenim prstima čupao pokrivač i hroptao, kao da ga netko guši.

Anka se baci prema njemu, stade dozivati služinčad, zvoniti, ali nikoga nije bilo. Pokušavala ga je buditi, spasavati — sve je bilo uzalud; nije pokazivao znaka života, a ona, kao mahnita, istrči pred kuću i poče zazivati u pomoć.

Ubrzo stigoše ljudi s Wysockim, koji je bio zaokupljen spasavanjem oprženih radnika, ali bilo je već prekasno. Gospodin Adam nije više bio živ, a Anka je ležala na podu kraj njega u besvjestici.

Tvornica je dalje gorjela.

Prasak, koji je gospodinu Adamu otkrio požar i ubio ga, bila je eksplozija kotla, koji je odletio u zrak, ponio sa sobom polovicu paviljona i kao vatreni meteor opisao veliku elipsu i pao na pročeljni paviljon tvornice staroga Bauma, probio krov, razbio strop, provalio drugi i prvi sprat i zabušio se u donjoj

dvorani, zasut ruševinama zgrade, koja je također odmah počela gorjeti.

Nakon eksplozije širio se požar tvornice Borowieckoga sve silnije.

Kroz zidove, što ih je provalila eksplozija, navališe kao kroz užasnu ranu mlazovi ognja i dima i uz divlju vrevu bijesa obuhvatiše sve krvavim zagrljajem.

Uprkos napornom radu vatrogasaca, paviljoni su se palili jedan za drugim, oganj je kao živo biće puzao po zidovima, verao se po krovovima, preskakivao krvavim skokovima preko dvorišta, dok se nije ujedinio i razbarušenim talasima zaokupio čitavu tvornicu.

Užas je još pojačavala mračna noć i jaki vjetar, koji je podžizao plamen i raščupavao ga kao vatrenu kosu na sve strane.

Krovovi su se survali, a stupovi krvave prašine, zasljepljiva kiša ognja prsnula bi uvis i letjela u susjedne kuće, na grad, u crnu noć.

Gvalje dima, koji je grizao, napunile su dvorište i pokrile zidove kao crnom maglom, kroz koju su se svijale uz urlik vatrene zmije, vijale se krvave nemani, pružali glave raščupani plamenovi.

Spratovi su se rušili, izgorjela nutrašnjost padala je uz strahoviti prasak u more vatre, zidovi su pucali prosipali se u ruševine.

Oganj je triumfirao, ljudi su već uzmicali, jer su morali braniti susjednu tvornicu Trawińskoga i gasiti požar u Baumovoj tvornici.

Moric, promukao, uznojen, uzbuđen još je trčao i vikao, ali nitko ga nije čuo u onom kaosu divljih krikova, a osim toga je dvorište bilo još puno ostataka od nedavne gradnje, vrućina se nije mogla izdržati, vatra je bila na svim stranama, huktajući kao uzburkano more, na časove se stišavala, a onda opet dizala strašnu glavu, tresla njom uz veseli urlik, a zatim bi vatreni leptiri, upaljene gvalje pređe, nagorjeli komadi tkanine, poletjeli iz dubine i kao kobno jato ptica letjeli po zraku šumeći.

Takva je bila snaga požara, da su ljudi zamuknuli i stajali kao ukopani, nemoćni, zaprepašteni s nerazjašnjivim strahom uzmičući, a svaki bi se čas oteo iz prsiju krik užasa, no izgubio bi se u kaosu šuma i praskanja, u bolnom jauku strojeva, koji su propadali zajedno s dvoranama, u tresku zidova, koji su pucali i u onoj divljoj, mahnitoj, siktavoj glazbi ognja.

Požar je urlikao slavodobitnu himnu pobjede, lepršao crvenim ponjavama u mračnoj noći i valjao se mahnito po zgradama, rikao, zviždao, bacao i grizao krvavim zubima zidove, kidao strojeve, lizao željezo, spaljivao, čupao, gazio još ostatke.

Pred jutro, kad je snijeg počeo padati, oganj je iscrpao svoju snagu; stršili su još samo goli zidovi, bez krovova, bez spratova, bez prozora; goli kosturi crnih zidova, koji su se raspadali, veliki kvadrati, slični izbušenim sanducima, što su se pušili kroz sve otvore, a na dnu kojih su još puzli ostaci vatre i kao polipi sisali krvavim jezicima preostatke snage iz trupla tvornice.

U sivo, tužno jutro, zasipano sve gušćim snijegom, stigao je Borowiecki.

Iskočio je iz dorožke i potrčao ravno na dvorište.

Stao je posred razvalina i greda, koje su se dimile polijevane vodom, polagano je obuhvatio pogledom one raskidane zidove, slične pregorjelim krpama; pravo groblje njegova rada i snova, gomile užarenoga gariśta. Gledao je dugo i mirno.

Nijedan mu živac nije zadrhtao od tuge; uzbuđenost, sav strah i nemir, koji ga je mučio u vlaku, sve je to otprhnulo pred stvarnošću, koju je sada gledao okom u oko, gledao sve hladnije; lice mu se prevuklo strogošću, a srce mu se stalo puniti čuvstvom zlobe, mržnje i prkosa.

Moric mu prišao s gomilom različitih ljudi. On ih je pozdravio ravnodušno i mirno slušao pričanje o početku i tečaju požara.

Ništa nije pitao, nego pošao u poslovnicu, koja je bila spašena zajedno sa skladištima gotove robe, no skladišta su bila gotovo prazna.

Na niskim prizemnim zgradama bio je otrgnut samo krov.

U poslovnici je stenjao stari Jaskólski, opržen od požara. Previjao ga Wysocki.

Borowiecki je kroz razbijen krozor još gledao u razvaline, koje su se pušile, a zatim reče prigušenim, ali snažnim glasom Moricu:

— No, pa što ćemo? Treba započeti iznova.

— Da, da! A da samo znaš, što sam ja proživio! Sav sam bolestan i bojim se za sebe... Kolika je to nesreća! Kolika nesreća!... Bio sam u gradu, gledam, idu vatrogasci, no, neka idu, bilo im u zdravlje, neka samo zakasne, a kraj mene netko reče: Borowiecki gori... Stignem, a cijela predionica stoji već u plamenu! Što sam proživio, što sam proživio!

Jadikovao je dalje plačljivim glasom, hinio očaj i veliku bol, a bistrim je očima neprimjetljivo promatrao Karolovo lice.

Borowiecki je dugo slušao, dok se napokon, kad mu je to pričanje dosadilo, nije nagnuo i šapnuo mu vrlo tiho na uho:

— Ne laži... to je tvoje maslo!

Moric naglo odskoči i poče vikati:

— Ti si luđak! Tebi se miješa u glavi, ti!...

— Rekoh.

Okrene se prema Mateušu, koji mu je sav uplakan, zaprljan, ljubio ruke i mucao nešto neizrazito.

Karol je razumio samo to, da je netko umro.

— Tko je umro? Govori kao čovjek! — poviče Karol nestrpljivo.

— Stari gospodin! O, Bože dragi, dotrčali smo, a gospodin mrtav, a gospodična na zemlji...

— Slušaj, glupane, ne buncaj, jer ću ti razbiti glavu o vrata! — poviče Karol i priskoči k njemu.

— Gospodin Adam umro je od srčane kapi, koju je po svoj prilici prouzrokovao nagli strah. Bio sam tamo... Otiđite gospođici Anki, koja je također tek napola živa! — reče mu Wysocki.

Borowiecki, koji je veoma ljubio oca, bio je zaprepašten tom viješću, i kao da nije vjerovao liječniku, pohrli kući.

Na pragu je već sreo Anku, koju su prenosili k Trawińskovima.

— Gospodine Karole! Gospodine Karole! — prošapće djevojka, prihvati ga za ruku, a potok suza prolio se preko njezina mršavog lica.

— Umiri se! Ne plači... Tvornicu ću nanovo podići... Sve će biti dobro...

— Otac... otac...

Nije mogla više govoriti, samo je grčevito plakala.

— Doći ću popodne k vama! — reče on brzo i dade znak radnicima, da je odnesu, jer mu je spomen na oca stisnuo srce kao obručem.

Pođe k ocu i dugo je gledao u dobro, plemenito starčevo lice, koje se od smrti užasno promijenilo i tako ukočilo u nekom neprovaljenom kriku, u nekoj muci, koja mu je iskrivila crte, da je Karol zadrhtao od groze.

Uz mrtvo očevo tijelo proživio je najbolnije časove života.

Mnogo je sati sjedio u najvećoj sabranosti i raspredao sve niti svoga života, do gola se skidao sam pred sobom, gledao u golu svoju dušu. To ga je potpuno umirilo, ali i napunilo mu srce čudnom tugom, koja je u njemu stalno ostala.

Legao je i vrlo dugo spavao; probudio se potpuno smiren i odlučan, da uhvati sudbinu za ramena, da se bori, ali već na prvom koraku naišao je na zapreku.

Moric je izjavio uz najganutljivije uvjeravanje o svom prijateljstvu, da povlači svoj ulog i glavnicu i da je na to već upozorio osiguravajuće društvo.

— Razumijem te, spretno si udesio, da me upropastiš, ali misliš li, da će ti to poći za rukom i da se ja ne ću podići?

— Ti si ucviljen, ne znaš, što govoriš, sumnjičiš me. Ja se povlačim, jer ne mogu držati novac u mrtvom poslu; ti ćeš se snaći i bez mene, a ja moram živjeti; sklapam posao s tastom pa odmah trebam gotovine.

U brzini mu stade pričati o svojim poslovima, koji ga sile da se povuče iz kompanije, ispričavao se usrdno, a napokon mu se bacio oko vrata.

— Karol, ne gledaj tako u mene, ja te ljubim kao brata; srce me boli, kad pomislim na tvoje gubitke, tako mi je žao tebe, tako bih htio da ti makar u čemu pomognem, i premda ga ne trebam, kupio bih od tebe to gradilište, na kojem je stajala tvornica, i te preostatke, što su ostali čitavi. Ti znaš, kakvo ja srce imam za prijatelje. Platit ću u gotovom, pozajmit ću, platit ću odmah, imat ćeš čime da započneš.

Karol, ogorčen tom ponudom, otvori mu vrata.

— Evo ti mog odgovora! Poslove svršavam u poslovnici...

— Što! Što! Mene?... Za moje prijateljstvo, za moju srdačnost? — derao se Moric.

— Nosi se, jer ću te inače dati izbaciti — klikne Karol žestoko i zazvoni Mateušu.

Moric izađe, a Karol sjedne da sračunava. Dugo je to trajalo.

Ustane blijed i denerviran, jer je osiguranje pokrivalo samo najveće dugove, a imao je još da pokrije svu silu sitnih dugova, koji su mogli progutati vrijednost gradilišta, koje je imao, pa mu konačno ne bi ostalo ništa.

Opet će poći u službu, opet će morati slušati, opet će postati stroj u nekom velikom organizmu, opet će se svijati mnogo godina u nemoćnoj muci, u jalovom sanjarenju o slobodi, trzat će lanac odvisnosti i kroz rešetke, iz nizina opet će gledati na one, koji grade tvornice, stvaraju promet, zgrću milijune i žive svim mahom svojih snaga, želja, strasti!...

— Ne... ne... ne! — siktao je kroz stisnute zube i tjerao od sebe te slike prošlosti s prezirom i mržnjom.

Dosta se napatio u dosadašnjem životu, pa došlo makar što, ne će se više k njemu povratiti.

Mozak mu je počeo grozničavo raditi, kako da nađe načina da se iskopa iz ovoga položaja, ali ni načas nije pomislio da klone i da se preda.

Sutradan je došao Maks; bio je vrlo blijed, a oči mu nabrekle od plača. Jedva se držao na nogama, ali mu je odmah izravno izjavio, da i on povlači svoj ulog i da je o tome također upozorio osiguravajuće društvo.

Borowiecki to nije više mogao izdržati.

— I ti me napuštaš, Maks? — šapne gorko, a suze, prve suze u njegovu životu, napuniše mu oči i zališe mu dušu strašnom gorčinom.

Ali svladao se i počeo pred Maksom razvijati novi plan tvornice, zagrijavao se pomalo, svladavao poteškoće, nije više vidio nemogućnosti, samo je za tu novu, upornu borbu sa sudbinom, trebao ne Maksova kapitala, nego njega samoga, njegovu čestitost i sposobnost. Preklinjao ga je svim na svijetu, neka ostane s njim.

— Ne mogu. Ne ljuti se na mene i nemoj mi zamjeriti, ali ne mogu. Vidiš, ja sam u tu tvornicu uložio svu svoju dušu, veselio sam joj se kao dijete, živio sam njenim životom, pa se sve raspršilo kao dim. Ja više ne bih imao snage, a ni vjere, da ponovim takav rad. Shvati moje stanje i oprosti mi. Zbogom ostani, Karol, uvijek ću ostati tvoj prijatelj, računaj vazda na mene, ali poslove moram voditi odijeljeno. Ni sam još ne znam, što ću raditi. Zbogom, Karol!

— Zbogom, Maks!

Srdačno se poljubiše za rastanak.

Borowiecki mu nije ništa zamjeravao, jer je slutio, kakvo je njegovo stanje, a uostalom radnici su mu pripovijedali, kad tvornici više nije bilo pomoći, da se Maks zatvorio u poslovnicu i da je plakao kao dijete nad razvalinama svoga rada.

— Sada sam posve gol! Dobro, dobro! — reče kao da izazivlje cijeli svijet u borbu.

Odredi, da se spremi sve za očev pogreb i pođe u tvornicu, jer su tamo već radili činovnici osiguravajućega društva.

Ali ubrzo dotrči Mateuš s viješću, da ga čeka stari Müller.

I već s praga stade ga tvorničar grliti i brzo govoriti:

— Bio sam u Sosnowcu; tek danas su mi brzojavili, pa sam zato zakasnio. Vrlo sam se ražalostio, žao mi je, jer sam vidio, kako ste radili, a što ćete sada dalje?

— Još ne znam.

— Jeste li sve izgubili? — upita starac živahno.

— Sve — odgovori Karol iskreno.

— Sitnica. Ja ću vam pomoći. Platit ćete mi običan procenat, sagradit ćete još veću tvornicu; ja vas volim, vi mi se sviđate, dakle?

Karol mu stade s čudnom tvrdoglavošću dokazivati, kako njegov kapital ne će biti dovoljno osiguran; prikaže mu svoj materijalni položaj vanredno tmurnim bojama, ali se tvorničar samo nasmijao tom dokazivanju.

— Keine Rede! Vi imate pameti, a to je najveći kapital! Danas ste izgubili, a za nekoliko godina sve će se to nakaditi. Ja sam bio tkalački majstor, ne znam valjano ni čitati, a imam tvornicu, imam milijune. Oženite se mojom Madom i preuzmite sve. Davno sam vam to već htio reći. Ona je dobra djevojka. A ako ne ćete da se njom oženite, pozajmit ću vam

ipak novaca. Moj Will nije za tvorničara; moram mu kupiti imanje na selu, jer mu je u glavi veliko gospodarstvo, a ja trebam takvog zeta, kao što ste vi. No, dakle? — govorio je brzo, brisao rukavom uznojeno, masno lice i nemirno promatrao Karola.

— Recite brzo, jer se žurim...

— Dobro! — odgovori Karol hladno, jer je već davno mislio, da će se to tako svršiti.

Müller, sav radostan, zagrli ga, potapše po plećima i žurno ode kući.

XXII

Prošlo je nekoliko tjedana nakon požara i pogreba gospodina Adama, na kojem Anka nije bila; ležala je bolesna u kući Trawińskovih, kamo se preselila.

Sada se osjećala već mnogo bolje, ali na ulicu još nije izlazila, jer su nastali strašni ožujski dani, puni kiše, blata i hladnoće.

Osjećala se gotovo zdrava, ali joj se vrlo polagano vraćalo živčano ravnovjesje.

Ona strašna noć, koja se svršila naglom smrću Karolova oca, ostavila je u njoj duboke tragove. Više puta je po cijele dane sjedjela zagledavajući se u neku dubinu, iz koje su joj dopirali mukli zvuci, puni krvavog rumenila, puni neljudskih poklika i puni tako jakoga straha, da se onesvješćivala od užasa ili bi se kao mahnita bacala u bijeg.

Kraj nje je stalno morao biti netko, zaokupljati njezinu pažnju i ne dopuštati joj, da se preda uspomenama.

To je ponajviše vršila Nina, koja je pazila na nju s požrtvovnošću majke; svaki je dan dolazila i stara Wysocka, a cijele je večeri kraj nje prosjedjela Kama.

Provodila je cijele dane u velikoj sobi na uglu, koju su pretvorili u neku vrstu oranžerije, punu ptičjeg cvrkuta, žubora malog vodopada i cvijeća, jer se već nekoliko velikih stabala kamelije zakitilo bijelim i crvenim cvijećem.

Anka je sjedjela u niskom, dubokom fotelju i Nini ganutljivo govorila:

— Znate, da se nitko nije s tolikom srdačnošću za mene brinuo kao vi.

— Jer ti to nije ni trebalo. A ja se brinem za tebe, jer mi je to u interesu, moram se brinuti za svoj model, — odgovori Nina veselo.

Slikala je njezin portret baš u toj pozi iscrpenosti, kako napola leži u fotelju pokritom tigrovom kožom, a za njom rascvjetane kamelije.

Tu je bilo tiho i toplo, vodoskok je pospano žuborio i prskao kao mlaz briljantnih iskrica, koje su padale kao prašina na mramorni bijeli basen, pun sitnih, zelenih guštera, koji su se grijali na suncu.

— Je li danas bio Karol? — zapita opet Nina.

— Bio je...

— Je li već...

— Još nije, a ja nisam imala odvažnosti, no ovih ću mu dana vratiti prsten i riječ. To je tako teško, tako teško...

Zašuti, a vlažan joj se sjaj zacakli u očima.

Nisu više govorile o tome. Dani su se opet jednolično vukli donoseći samo tu promjenu, da joj je jednom naveče došao u pohode Stach Wilczek.

Primila ga je u oranžeriji i, ne govoreći ništa, dugo je gledala u njega.

Wilczek, sav svjež, namirisan i samosvijestan, pričao je, kako je složio kompaniju s Maksom Baumom i da će na proljeće na gradilištu staroga Bauma početi dizati veliku tvornicu poluvunenih marama, da konkuriraju Grünspanu.

— A kako je s ocem gospodina Maksa? — zapita ga Anka.

— Teško je drukčije reći, nego samo to, da je potpuno poludio. Kako znate, kotao, a zatim požar uništio mu je doduše već posve tvornicu, pa je stari odstupio Maksu sva gradilišta, predao mu svu gotovu robu, što je još bila na skladištu, prodao čak i tkalačke stanove, koji su bili neoštećeni; sve je porazdijelio među djecu, samo je sebi pridržao to, da do njegove smrti nitko ne dirne zidove tvornice, jer ostaju njegovo isključivo vlasništvo. Zatvorio se među zidove i tamo živi. Pravi luđak. Svjetovao sam Maksu, da staroga makar silom preveze u kakvo lječilište, jer bi nam ti zidovi vrlo dobro došli, ali on ne će.

— Ima pravo. Hoćete li reći gospodinu Maksu da me pohodi?

— Vrlo rado. Znam, da se on već davno spremao, samo je čekao, da se posve oporavite.

Ostao je još časak, hvalisao se, koliko je mogao, i otišao uz vrlo hladan oproštaj, jer je Anki bio odvratan; žurno je obrisala ruke, jer su njegove ruke bile hladne i vlažne.

— On čini na mene dojam gmaza — reče Nini.

— On je kombinacija gmaza i divlje zvijeri. Takvi u životu postižu sve, ako ne dovrše vrlo brzo u tamnici — dobaci Trawiński i poče Anki pričati o njegovom poslu s Grünspanom i o načinu, kako Wilczek stječe imetak.

— I vi ga uza sve to primate u kuću? — klikne Anka ogorčeno.

— Došao je k vama, a osim toga, ja ga moram poznavati, jer se ovdje ljudi ne smiju dijeliti na poštene i lopove, jer svatko može biti čovjeku potreban.

— Ali ja ne ću da ga ikada više vidim.

— Dobro, reći ću sluzi. A moje riječi neka vas ne ljute, idemo uvijek smjerom nužde, a ne smjerom svoga htijenja i volje — nasmiješi se on tužno i pogleda u Ninu, koja je maknula stalak i da ne čuje te riječi, koje su je uvijek neiskazano boljele, stajala je kraj kamelija i duhala u nježne ružičaste pupoljke.

— Život je strašan! — šapne Anka.

— Ne, strašno je samo ono, što mi tražimo od života, strašne su samo naše sanje o ljepoti, strašni su naši zahtjevi dobra i pravde, jer se nikada ne ostvaruju i ne dopuštaju nam, da u život gledamo onako, kakav je. U tom je vrelo svih patnja.

— I nade! — dobaci Nina i postavi na stolić kraj Anke vazu s grmom kineske ruže, pokrivene žutim, divnim cvjetovima s vrlo nježnim mirisom.

— Gledaj, Kazio, i ne govori neugodne stvari.

Naveče je došao Józio Jaskólski, koji je od nekog vremena stalno dolazio da Anki čita knjige. Od njega je doznala različite pojedinosti o Karolu i njegovim poslovima, jer premda je Borowiecki dolazio svaki dan, nikada nije ništa spominjao o poslovima.

— Je li otac već ozdravio? — upita ga Anka.

— Već nedjelju dana nadzire ljude, koji odstranjuju razvaline.

— A što radiš ti?

— I ja sam kod gospodina Borowieckoga u poslovnici, jer je stari Baum likvidirao svoje poslove — odgovori Józio još većma zbunjen i crven, jer se jadnik smrtno zaljubio u Anku i cijele joj noći pisao kilometrička ljubavna pisma, koja joj doduše nije odašiljao, ali na koja je sam sebi odgovarao isto tako vatreno i tajno, a ne spominjući imena svog ideala, čitao ih je pred kolegama ili na glazbenim sastancima kod Malinowskoga.

— Gospodin Maks vas moli po meni, može li vas sutra pohoditi?

— Dobro, čekam ga popodne — reče ona dosta živahno.

Čekala je na tu posjetu vrlo nestrpljivo, a kad ga je sutradan sluga najavio, srce joj je radosno zakucalo i ona mu vrlo tronuta pruži ruku.

Maks, vrlo smeten i plah, sjedne na suprotnu stranu i tiho, malko nesigurna glasa, poče pitati za njezino zdravlje.

— Pa zdrava sam, samo čekam da se popravi vrijeme, da mogu izaći na zrak, zapravo da mogu otputovati iz Lodza.

— Putujete li na duže? — zapita Maks brzo.

— Možda zanavijek; još ništa ne znam, što ću uraditi...

— Nije vam dobro u Lodzu...

— Da, nikako mi nije dobro; otac je umro i...

Nije dovršila.

Maks se nije usudio da je prekine.

Šutjeli su gledajući sa simpatijom jedno u drugo.

Anka mu se smiješila tako iskrenim i radosnim smiješkom, da se Maks rastapao kao vosak i davno pritajena ljubav prožimala mu je srce tolikom radošću i ganutljivošću, da bi od sveg srca poljubio njezin stolac, ali uza sve to sjedio je ukočeno, izrekao još nekoliko običnih uljudnih fraza i ustao da pođe.

— Već odlazite? — klikne ona neugodno iznenađena.

— Moram, jer odavde polazim ravno na vjenčanje Morica s gospođicom Melom Grünspan.

— Gospođica Mela polazi za Morica?

— Dobro odabran par. Ona ima velik miraz i vrlo je lijepa, a ima oca, koji je već nekoliko puta s uspjehom bankrotirao; Moric opet ima dovoljno dosjetljivosti, da proguta i rođenoga tasta.

— Ali još ćete me koji put pohoditi? — zamoli ga Anka.

— Kad god dopustite.

— Pa makar i svaki dan, samo ako dospijete.

Maks je poljubi u ruku i izađe vrlo raspoložen.

Zatim, u sumrak, kad su kroz prozore počela svjetlucati svijetla iz tvornica, dođe Borowiecki, sjedne tiho, jer je u drugoj sobi svirala glasovir Nina i čudnovato slatki zvuci prosipali su se kao žubor potoka.

Dugo su oboje šutjeli, samo su im se katkada ukrstili pogledi u polumraku i smjesta plaho uzmicali, a tek kad se zapalilo svjetlo, počeše se razgovarati prigušenim glasom, da ne smetaju glazbi.

Anka je makinalno vrtjela na prstu zaručni prsten.

Oboje su imali na ustima neku riječ, ali oboma je ponestajalo odvažnosti.

Nina je još uvijek svirala.

Glazba je nekim ljubavnim, strastvenim šaptom, punim nenadanih provala, dopirala od glasovira i budila u njima davnu, zaboravljenu jeku.

Anki se oči napunišu suzama, neiskazana joj tuga stegla srce, makinalno skine prsten i bez riječi ga pruži Karolu.

On ga primi i, isto tako bez riječi, vrati joj svoj.

Pogledaše duboko u oči jedno drugome.

Karol nije mogao podnijeti tog suznog pogleda, koji ga je naskroz prožimao i ostavljao mu u duši žarku žeravicu. Nisko je spustio glavu i prošaptao tiho, da se jedva čulo:

— Svemu sam ja kriv... samo ja...

— Ne, ja sam kriva, što ne umijem ljubiti sve do opraštanja, sve do zaboravi na sebe — odgovori ona polako.

On ustane smeten; tako su ga jako zaboljele te riječi, tako se ćutio kriv pred tom blijedom, bolesnom djevojkom.

Dubok stid, pun poniženja, žegao mu je srce.

Nije mogao podnijeti tog plemenitog pogleda.

Nakloni se izdaleka i pođe.

— Gospodine Karole! — zovne ga ona brzo.

On se okrene i zaustavi.

— Pružite mi ruku, ne za oproštaj, nego do viđenja! — izreče ona brzo i pruži mu ruku.

On je prihvati i poljubi vrlo čvrsto.

— Želim vam sreću iz sve duše, potpunu sreću.

— Hvala, hvala... — prošapće on s naporom; htio je i njoj da zaželi sreću, ali nije imao više snage; uplašio se pred svojom vlastitom snažnom željom, koja se u njemu javila, da pred njom padne na koljena i da poljubi ona blijeda usta, da ju privine k srcu, ali ju je samo još jedamput poljubio u ruku i istrčao.

Anka klone na fotelj; sve rane njezine duše otvoriše se i ta joj umiruća ljubav, koja je na jedan trenutak uskrsnula, napunila srce i oči gorkim suzama tuge.

Dugo je i vrlo bolno plakala kao da odgovara sve tišim, sve sumornijim, suznim tonovima glazbe, koja se cijedila u tišinu sobe pasažama, sličnim na prigušene jecaje.

XXIII

Kasno u jesen te godine vjenčao se Borowiecki s Madom Müllerovom.

Vraćali su se od oltara širokim prolazom, prostrtim sagovima i ukrašenim redom palma i svjetiljaka, iza kojih se tiskala svjetina.

Crkva je bila doslovno zatrpana ljudima.

Borowiecki je kročio mirno, uzdignute glave, prateći pogledom poznata lica, koja su mu se smiješila, ali nikoga nije pravo razaznao, jer je bio vrlo neraspoložen radi dugotrajne ceremonije i radi tog napadnog, paradnog priređivanja svadbe.

Pred crkvom nije nitko prišao s čestitkama od onih znanaca, koji nisu bili pozvani na vjenčanje; nitko se nije usudio prekinuti onaj niz milijuna, koji su ga okruživali, onu sjajnu, nakićenu, briljantima posutu girlandu žena, kojima je služinčad u gali pružala ogrtače već u crkvenom predvorju.

Sjeo je s Madom u kočiju i prvi krenuo od crkve.

Mada je bila uplakana od radosti i sreće, plaha, sva užarena, uzbuđena, pritiskivala se uz njega.

On se nije na to osvrtao, gledao je kroz prozor na glave skupljene svjetine, gledao na krovove, na dimnjake, koji su izbacivali dim, i na tvornice, koje su bučno radile, pa se mišlju vraćao u dubinu samoga sebe i mislio, kako se evo sada vraća s vjenčanja, kako je napokon gospodar nad milijunom, kako je na pragu one dočaravane sreće — bogatstva.

Polagano je žvakao te munjevite misli i slike, pa sa začuđenjem primijeti, da u njemu nema nikakve radosti, da je potpuno miran, hladan, ravnodušan i jedino vrlo izmoren od dosade.

— Karol! — šapne Mada tiho i podigne porumenjelo lice i porculanske, još plavije oči.

On je pogleda pitajući.

— Tako sam sretna! tako sretna! — prošapće ona i bojažljivo, kao dijete, primakne glavu k njegovom ramenu i ispruži usta željna njegovih poljubaca, ali se brzo maknula, jer je opazila, da se s ulice sve vidi.

On joj čvrsto stisne ruku. Dalje su se vozili šuteći.

Cijela ulica, koja je vodila prema Müllerovoj tvornici, bila je zatrpana radnicima, koji su, postavljeni u špalir, svečano obučeni, gromko klicali mladencima, a na kraju špalira, pred ulazom u tvorničko dvorište, dizao se golemi slavoluk, prevučen šarenom draperijom, izvezenom simbolima rada, a na vrhu, na velikom transparentu, sjao se napis ispisan električnim žaruljama:

»Willkommen!«

Iza slavoluka se opet protezao špalir ljudi preko svih dvorišta, preko velikog vrta, sve do ulaza u palaču.

Ta je vožnja trajala tako dugo, da su već svi gosti bili okupljeni u palači, kad su oni onamo stigli.

Društvo je većinom bilo njemačko; mala šaka Poljaka gubila se neprimijećena.

Müller se iskazao, kako to priliči lodzkom milijunaru. Tolika je bila raskoš u sagovima, pokućtvu, srebru, cvijeću i dekoracijama, jer su berlinski tapetari ukrasili cijelu zalaču, da su svi bili zadivljeni.

Müller je danas slavio pravu slavu, jer je udavao jedinicu i dobivao pomagača u zetu, pa je bio tako zadovoljan, da mu se radošću sjalo okruglo, crveno, tusto lice.

Sve je častio najboljim cigarama, tapšao Karola po plećima, obuimao oko pasa, lupkao po koljenima, sipao grube dosjetke i najsrdačnije nudio zakuske, koje su bile u buffetu u dvorani.

Kad bi dospio, uzeo bi kojega gosta ispod ruke i s ponosom mu pokazivao salone.

— Gospodine Kurowski, pogledajte, to je palača moje djece, tu će oni stanovati. Lijepo je, zar ne?

Kurowski je odobravao i uviđavno se smiješio tumačenju punom brojka: koliko je stajalo ovo, koliko ono, a zatim se primaknuo k Meli Grünspan, sada gospođi Morica Welta, koja je, okružena omladinom, kraljevala u jednom salonu.

Dosta je dugo slušao njezin blještavi razgovor, njezin vještački smijeh i neukusno vrludanje po salonu. Otišao je začuđen, jer nije prepoznao nekadašnju Melu, o kojoj je nekoć govorio, da je jedina žena među lodzkim židovkama.

— Moric, što ste to načinili od svoje žene? — zapita Kurowski Welta.

— Opažate li promjenu?

— Naprosto je ne prepoznajem.

— To je moje djelo, ali zar ne, da je lijepa žena? — zapita Moric, pričvršćujući cviker.

Kurowski ne odgovori ništa, pratio je Karola, kojemu uloga zeta nije nimalo prijala, jer je obilazio dosadno, apatično i prezirno se vladao prema ženinoj porodici i prema tvorničarima, a čim bi mogao, potrčao bi k Maksu Baumu, štaviše, i k Weltu, s kojim se bio pomirio, samo da ne bude s onima tamo.

— No dakle, već smo svi osvojili tu »Obećanu zemlju«? — zapita Kurowski.

— Ako tu zemlju sačinjavaju milijuni, onda jesmo. Vi im se približujete, Moric će ih zacijelo imati, a Maks će zaraditi, ako mu ih ne otme Wilczek.

— O meni se govori! — klikne i približe se Stach Wilczek, koji je kao Maksov kompanjon već imao pristup u društvo, pa je odbacio dosadašnje svoje veze i gurao se silom novca i drzovitosti neprekidno naprijed.

— Baš govorimo, da će Maks možda steći imetak, ako mu ga vi ne otmete ispred nosa — reče Kurowski u šali.

— Samo ako se bude moglo! — šapne Wilczek i obliže se kao pas pred punom zdjelom, te pođe da zabavlja ružnu, ordinarnu gospođicu Knaabe, koja je mogla imati oko dvjesta tisuća miraza.

Kraj nje je sjedio Murray i tako se smiješno prenavljao, govoreći zgodne komplimente, da se gospođica smijala grohotom.

Glazba, smještena u glavnom salonu, na estradi, divno dekoriranoj crvenim barhentom, koji je izgledao kao baršun, započe svirati valcer.

Tada sitne silhuete tvorničkih činovnika, koji su bili pozvani samo zato, da ožive zabavu, stadoše izlaziti iz buffeta, iz pokrajnih soba, iza draperijama zastrtih udubina, i započeo se ples.

Karol je osamljen prolazio kroz salone pune svijetla, natrpane bogatstvom. Nekoliko je okupljenih lica posve iščezavalo u prostranom stanu, u kojemu je iz svakoga kuta, ispod cvjetnatih girlanda i barhentskih draperija svuda cerila svoje žute zube dosada i praznina.

Imao je volju da pobjegne, da se zatvori u stanu, ili da, kao nekoć, pođe s Maksom, s Moricom, s Kurowskim u kakvu krčmu i da uz pivo i uz razgovor zaboravi na sve.

To je bila njegova tiha želja, ali je međutim morao primati goste i paziti, da se dragi tast po mogućnosti što manje izvrgne smijehu, morao se razgovarati, smiješiti se, govoriti damama komplimente, katkada izmijeniti pokoju riječ s Madom, pače paziti i na služinčad, jer to nitko drugi nije umio.

Majka se Madina skrivala po kutovima, ne usuđujući se hodati u svojoj divnoj svilenoj opravi, ne znajući, što da govori, preplašena tom raskoši i mnoštvom ljudi, koje je danas prvi put vidjela, prolazila je salonima kao sjena, ni od koga zapažena.

Wilhelm je sjedio samo u buffetu, pio s prijateljima i svaki se čas cjelivao s Karolom, u kojega se od nekog vremena gotovo zaljubio.

A Mada?

Mada je bila tako sretna i zanesena u radosti, da ništa nije oko sebe vidjela osim muža, kojega je neprestano tražila, a kad bi ga našla, dosađivala mu je različitim nježnostima.

Oko ponoći je Borowiecki bio već tako umoran, da se obratio k Jaskólskomu, koji je, svečano obučen, bio nešto kao maršal kuće za današnji dan.

— Molim vas, pođite, neka požure s večerom, svi se dosađuju.

— Ne može biti prije nego što je određeno — odgovori ozbiljno plemić, koji je bio već čvrsto nakresan, ali se držao ukočeno, gladio brkove i prezirno gledao u milijunare.

— Plundraši! — mrmljao je, a u isti je mah žurno dvorio.

Napokon je došla večera u velikoj raskošnoj blagovaonici. Stolovi su se svijali pod teretom srebra, kristala i cvijeća.

Karol je sjedio kraj žene, koja je bila crvena kao božur; strpljivo je slušao zdravice, govore i masne dosjetke, koje su bile uperene proti njemu.

Pri kraju večere, kad je nastalo veselo raspoloženje i dobra volja uz šampanjac, morao se ljubiti i grliti sa svim debeljkovićima, s kojih je kapala mast, koji su jeli kao vuci, a pili kao zmajevi; napokon, kad su nevjesti nadijevali poculicu, uzeše ga u svoj krug različite sestrične, tetke i tomu sličan porodični inventar.

Mučio je pravu muku, boljela ga glava, pa čim je mogao, istrgnuti se iz tih nježnih, ljubećih šapa i pobjegao u oranžeriju, da malko odahne i da obriše lice, zaslinjeno slatkim poljupcima porodice.

Ali nesretno je odabrao mjesto, jer čim je sjeo na neki mali naslonjač, zastrt zelenim grmljem, stadoše kradom ulaziti različiti ljudi i tvorničari i počeše se diskretno razilaziti između grmlja.

Napokon je žurno stigao stari Müller i stao melankolično povraćati preobilno piće na divni grm rascvalih cinerarija, koje su se sjale bojama dragoga kamenja.

Borowiecki brzo izađe.

Ali u blagovaonici, u kojoj je bila samo služinčad, naišao je na drugačiji prizor: Mateuš, potpuno pijan, svađao se Müllericom, koja je prilično plaho pred njegovim strogim licem određivala, da se ostaci večere i neispite butilje spreme u kredence.

— Takve riječi molim... lijepo... to je drugi par manšeta... Danas je naša svadba... to je naša radost... Ože-

nili smo se, pa ne ćemo jesti i piti ostatke iza Švaba... molim lijepo!

Tresne pesnicom po stolu i pokaže joj vrata.

— Gospođo... molim lijepo... izvolite otići spavati... Mi ćemo već urediti sve što treba s vinom... i ja ću se napiti... i dečki će se napiti... jer je to naša svadba... to je naša frajda... Poslugo, natočite vina... slušajte gospodina Mateuša, jer ako ne ćete, bit će pesnicom po njuški i fertig, da se sve glanca... kolera s ciklom... u zdravlje moga gospodara, a ostalo o peć i kroz vrata...

Müllerova prestrašena, pobjegne da potraži Karola, a Mateuš se posadio u fotelj i pijanim glasom nastavio, udarajući pesnicom po stolu:

— Oženili smo se... molim lijepo... gospodine direktore... imamo tvornice... imamo žene... imamo palače... a Švabe van.. a ako ne ćete, mi ćemo šakom po gubici... nogom u badžu... i napolje iz kuće... i sve će biti fertig, da se sve glanca... kolera s ciklom!

*

* *

A dalje?

Dalje su tekli tjedni, mjeseci, godine i lijegali u grob zaborava — odlaze tako tiho kao što su tiho i neumoljivo pristizala nova proljeća, nove smrti i nova bića, kao što se tiho suče pređa života, spletena od niti: jučer, danas i sutra.

U Lodzu i među našim znancima, za ono nekoliko godina, koje su protekle od vjenčanja Borowieckoga, mnogo se promijenilo.

Lodz je sada živio mahnitim životom, kucao groznicom razvitka, izgrađivao se žurno, zapanjivao neprekidnom snagom, nagomilavanjem sila, koje su se razlile nesavladivim potokom, sve do poljâ, tamo, gdje je još pred nekoliko godina raslo žito i pasle krave — tamo iznikoše cijele ulice novih kuća, tvornica, poslova, novih lopovština i zloupotreba.

Grad je bio sličan snažnom vrtlogu, u kojem su se vrzli ljudi, tvornice, tkanine i strasti, milijuni i bijeda, razbluda i

vječni glad, a sve je to ključalo mahnitom žurbom, s rikom strojeva, požuda, gladi, mržnje, s rikom borbe svih proti svima i svačemu.

Sve se guralo silom razularenoga življa, naprijed, preko leševa tvornica i ljudi, samo da se što brže stigne do milijuna, kojima vrela kao su prskala iz svakoga pedlja te »Obećane zemlje«.

Kurowski je punom parom jurio ususret imetku; Maks Baum et Stach Wilczek bili su već jaka tvrtka, koja je još jače podrivavala svojim lošim maramama tvrtku Grünspan, Welt et Grosman.

Moric Welt, jedan od tvrtke, vozio se samo kočijom i nije na ulici prepoznavao ljude, koji su imali manje od pola milijuna.

Tvrtka Bucholc, kojom je nekoć upravljao Karol, bila je još uvijek svima na čelu.

Nije je prestigao Šaja Mendelsohn, koji je ponovo izgorio i nakon požara povećao tvornicu za dvije tisuće radnika, ali je u isto doba postajao sve veći filantrop. Do krajnjih je granica cijedio svoje radnike i zato je za njih gradio veličanstvenu tvornicu i sklonište za bogalje i za one, koji su bili onesposobljeni za rad.

Grosglik je i dalje varao, štaviše, s udvostručenom energijom, jer je udao svoju Mery za neko razbludom prilično nagriženo grofče, koje je morao neprestano liječiti i izdržavati.

Trawiński, koji je ustrajnošću i strpljivošću nadvladao nekadašnje neuspjehe, već je dvije godine izvrsno uspijevao, postavši vrlo uvažena tvrtka.

Müller se potpuno povukao iz Lodza, prepustivši tvornicu Borowieckomu, i odmarao se sa ženom kod sina, kojemu je kupio veiko imanje u Kujaviji. Wilhelm je bolovao od plemstva, trebalo je da se oženi s nekom grofinjom, pisao se de Meller, u Lodz je dolazio s livriranom služinčadi, na kočijama je imao sjedinjene grbove buduće žene i Borowieckoga; u tvornicu se uopće nije pleo, samo je savjesno dijelio njezine ogromne dohotke.

Borowiecki je bio potpuni gospodar goleme tvornice.

Za četiri ju je godine vanredno podigao; reformirao je fabrikaciju barhenta, podigao svoje proizvode do savršenstva,

dogradio nova odjeljenja, proširio tržišta svojoj robi i neprestano napredovao.

Te četiri godine, koje su protekle od njegova vjenčanja s Madom Müllerovom i otkako je preuzeo tvornicu, bile su četiri godine naprosto nadčovječnoga rada.

Ustajao je u šest sati izjutra, lijegao u ponoć, nije putovao nikuda, nije se zabavljao, nije uživao života ni milijuna, gotovo da uopće nije ni živio — samo je radio, progutan od vrtloga poslova i ta rijeka novaca, koja je protjecala kroz njegove ruke — tvornica, oplela ga je kao polip s tisuću krakova i isisavala ga bez prekida — sve misli, sve vrijeme, svu snagu.

Imao je već te milijune, svaki ih je dan doticao i disao njima; živio je s njima, vidio ih je oko sebe.

Ali taj rad iznad snage, koji je trajao godinama, iscrpljivao ga je fizički, a milijunima se nije nimalo radovao — naprotiv, osjećao se sve više utučen, ravnodušan i tužan.

Sve češće je u njegovu dušu zavirivala dosada, sve češće je osjećao, da mu je zlo i da je vrlo, vrlo osamljen.

Mada je bila dobra žena, a još bolja dojilja i dadilja njegova sina; izvrsno ga je posluživala — ali nije mogla ni umjela da bude nešto više. Njih je dvoje vezalo samo dijete i zajednički stan, ništa više; — ona ga je poštivala kao kakav fetiš, nije se usudila približiti mu se, ako joj on nije dao mig; nije se usudila govoriti, ako on nije bio dobre volje — a on je dopuštao, da ga ona poštiva i obožava; za nagradu bi joj katkada dobacio koju dobru riječ ili blagonakloni smiješak, a rjeđe koju nježnost ili mrvicu srca.

Prijateljâ Karol nije imao nikada, ali je imao mnogo znanaca i naklonih mu ljudi među nekadašnjim drugovima — no sada, kako je porasla njegova moć, svi su se povukli i gubili se na sivoj pozadini ljudskoj, ograđeni neprobojnim zidom milijuna, koji je njega okruživao; — s milijunarima se također nije družio, jer u prvom redu nije dospijevao, a osim toga ih je previše prezirao i među njima je bilo premnogo konkurentskih antagonizama.

Preostao mu je samo krug najbližih.

Kurowskomu se uklanjao, jer mu on nije mogao oprostiti postupka prema Anki i svakom ga je prilikom bolno ranio.

S Moricom Weltom nije se mogao družiti, jer mu se do dna ogadio.

A Maksom Baumom nije se znao družiti; sretali su se vrlo često, Maks je, štaviše, bio kum na krštenju njegova sina, ali su uza sve to bili hladni jedan prema drugome, kao nekadašnji kolege, a ne kao prijatelji... Maks mu je odavno u zlo upisao, baš kao i Kurowski, radi Anke i nije mu to mogao zaboraviti.

Borowiecki je sve češće osjećao svoju osamljenost i onu užasnu prazninu, koja ga je okruživala — prazninu, koju nisu mogli zatrpati ni milijuni ni ubitačan rad.

A sada, u posljednje vrijeme, počeo je sve češće osjećati mahniti, neizrecivi glad duše.

I još nije pravo znao, što mu je.

Samo je znao, da mu je dosadila tvornica, poslovi, ljudi, novci — da mu je, naprosto, dosadno sve.

Baš je na to mislio ulazeći u tvornicu.

Golemi četverokuti zidova drhtali su i brujali radom.

Borowiecki je mrko prolazio kroz dvorane, ni s kim se nije pozdravljao, nije se razgovarao, nije ni u šta gledao, nikoga nije ni pogledao — išao je kao automat i prelijetao ugašenim pogledom preko strojeva, koji su bili u pokretu, preko radnika, koji su svojski radili, preko prozora, kroz koje je prodiralo proljetno sunce; digao se liftom u sušionicu gotove robe, gdje su na dugačkim stolovima, na zemlji, na kolicima ležali milijuni metara, prelazio je preko njih, gazio ih s nekim nesvijesnim i hladnim prezirom i zaustavljao se kraj prozora, s kojega se vidio trak poljâ, što su se svršavala šumama; zagledao se u vedri, sunčani travanjski dan, pun velike radosti, sunca, topline, mladog zelenila travâ — u čista stada oblakâ, koja su ležala u dubini zelenkastoga neba...

Ali se brzo odmaknuo, povučen nekom muklom, neodređenom čežnjom.

I opet je išao iz paviljona u paviljon, iz dvorane u dvoranu — kroz onaj pakao drndanja, zujanja, režanja, rada, užasnog smrada i paklene vrućine, ali je išao polaganije i dolazilo mu je do svijesti, da je sve to, što ga okružuje, njegovo vlasništvo, njegovo izmaštano kraljevstvo.

Sjetio se davnih sanja o ovolikoj moći, kojom je sada vladao.

Nad svim je tim vladao i gordo se smiješio na spomen prošlosti, na spomen nekadašnjih obmana — obmana, jer je nekoć vjerovao, dok ništa nije imao, da će mu milijuni dati neobičnu, ekstatičnu sreću.

— Što su mi dali? — razmišljao je sada.

Da, što mu je dalo to kraljevstvo?

Umornost i dosadu.

I onaj čudni glad duše i onu neodređenu, a ipak tako snažnu, tako žestoku i tako besmislenu čežnju, koja mu je sve jače stiskala dušu.

Ah! A tamo, iza prozora bojadisaonice, u kojoj je sada sjedio, prelazilo je preko polja takvo proljeće, tako se sve sjalo, tako su lepršali radosni dječji poklici, tako su veselo živkali vrapci, tako se lako dizale uvis gvalje ružičastoga dima; tamo je bilo vedro, bodro, mlado — takva je snažna radost uskrsle prirode drhtala u prostoru, proničući se, te bi čovjek htio poći, pjevati, vikati, valjati se po tratini, ploviti s oblacima, letjeti s vjetrom, ljuljati se s drvećem u sunčanom zraku i živjeti punim grudima, svim snagama, svim zanosima, živjeti! živjeti!

— A što će biti dalje? — pomisli on tmurno i zanese se u slušanje tvorničkoga šuma.

Nije u sebi našao odgovora.

— To sam htio, želio, pa sada imam, imam! — pomisli s bezdanom mržnjom roba, gledajući u crvene zidove svojih tvornica, u onu neman i tiranina, koji je veselo gledao s tisućama prozora i radio tako bijesno, da je u njemu sve drhtalo, pjevajući hiljadama strojeva duboku himnu sitosti...

Pođe u poslovnicu. Dosta mu je bilo tvornice.

Interesenti, trgovci, komisionari, činovnici, radnici, koji traže posla, tisuću stvari ga je čekalo u predsoblju i kipjelo od nestrpljivosti, ali on je izišao pokrajnim vratima i polagano krenuo u grad.

Nikoga nije vidio, jer je u sebi nosio strašnu dosadu, koja izgriza, i onu neutaženu žeđ duše.

Grad je bio poliven mlazovima sunca i vrevom mahnitoga prometa. Tisuće tvornica, sličnih pograničnim tvrđama, buktale

su radom. Iz svih ulica, iz svih kuća, iz svih uličica, pa čak i s poljâ, dopirali su tvrdi odjeci rada, povici strojeva, žamor te borbe, koja se vodila sa svom strastvenošću, dahtanje napora, slavodobitni poklici pobjednika.

Kako je sve to njemu bilo dosadno!

S neizrecivom je ironijom gledao u baruna Meyera, koji se vozio ulicom, razvaganivši se u lijepoj kočiji, ponosan, sav blistav od moći, sličan uhranjenom crvenom krmku, nadjevenom bogatstvom.

— Zvijer, kojoj je najveća sreća u brlogu od naslova vlasništva. Zašto ja ne mogu isto tako uživati u bogatstvu? A oni su ipak tako sretni! — pomisli.

Nažalost, on nije umio uživati po uzoru lodzkih milijunara.

A što bi ga zanimalo?

Žene! Ah, toliko ih je ljubio i tako bio ljubljen, da mu je sve dozlogrdilo.

Zabave! Kakve? Gdje su takve zabave, koje su vrijedne truda, a da poslije njih ne bude dosada još mučnija?

Vino! Radi prenapornoga rada već je dvije godine živio o strogoj dijeti i hranio se gotovo samo mlijekom.

Okruživati se raskošjem nije volio, a isticati se pred drugima nije htio niti je osjećao tu potrebu.

Stvarati milijune! Čemu? Nije izdavao ni svojih dohodaka. Čemu?

Zar nije dosta to, što je bio njihov rob, zar nije dosta to, što su mu oteli snagu, život; zar nije dosta to, da ga pritištu te zlatne negve!

— Ipak je Myszkowski imao u mnogome pravo! — pomisli i sjeti se, kako je taj čovjek proklinjao prekomjerni rad i besmisleno gomilanje novaca.

I sve tužnije je razmišljao o svom stanju, o tim dugotrajnim godinama dosade i muke, koje su još stajale pred njim.

Dugo je tako išao, dok se nije našao u Helenovskom parku, a da to gotovo nije ni primijetio.

Hodao je po još razmekšanim alejama i radoznalo gledao u mladu travu, u blijedozelene listiće, koji su tiho treperili u dosta oštrom, sunčanom zraku.

Duboka je tišina ležala po pustim alejama, po kojima su se šetale samo vrane i cvrkutali vrapci.

Hodao je do izmorenosti, hodao ustrajno i gotovo se besvijesno svraćao na mjesta, gdje se nekoć sastajao s Lucy...

— Lucy!... Ema!... — reče u pola glasa i kao da je tužno prešao očima preko parka... preko pustoga parka. S velikom gorčinom pomisli, da on ne čeka ni na koga, da nitko ne će doći i da je on sam...

— Kako je to bilo nedavno, a kako je daleko!

Da, nekoć je doista živio, ljubio, umio mahnitati.

A sada?...

A sada, mjesto te mladosti s njezinim burama imao je milijune i — dosadu, neizrecivu dosadu.

Iskrivi usta u preziran smiješak nam samim sobom, nad vlastitim raspoloženjem svoje duše i krene dalje.

Obiđe park, a vraćajući se, sretne pred izlazom dugački red djevojčica, za kojima su išle neke dvije gospođe. Makne se na stranu i pogleda.

— Anka! — ote mu se iz prsiju i besvijesno skine šešir.

Jest, to je bila Anka.

Ona odmah pristupi k njemu i pruži mu ruku.

— Davno vas nisam vidjela, davno! — reče ona obradovana.

On je poljubi u ruku i nije mogao da je se nagleda.

Da, to je bila Anka, ona njegova nekadašnja Anka iz Kurova, mlada, lijepa, puna snage i puna divnoga čara, jednostavnosti i plemenitosti.

— Hajdemo za djecom, ako imate časak vremena.

— Kakva je to četa? — zapita on tiho.

— Iz moga skloništa.

— Vašega skloništa?

— Nečega sam se morala latiti, a osim toga mi ovaj rad veoma godi, pa već nastojim da dobijem dopuštenje da otvorim i drugo sklonište.

— Godi vam zanimanje s tom djecom?

— To mi je, štaviše, potpuna sreća; sreća izvršene dužnosti i dobroga djela, premda je to u tako maloj mjeri. A vi:.. jeste li zadovoljni? — zapita ona tiše.

Glas joj je zadrhtao, a oči joj brzo preletješe preko njegova požutjelog i vrlo mršavog lica.

— Da... tako... veoma... — odgovori on brzo i oštro; srce mu je tako snažno udaralo, da nije mogao dihati.

Išli su jedno uz drugo šuteći; djevojčice skrenuše prema jezerima i počeše pilećim glasovima pjevati neku dječju pjesmicu, koja je zvečala kao zlato i šumila kao mlado lišće i trave.

— Tako ste oslabili... tako... — šapne ona i zaklopi oči da prikrije suze dubokog saučešća. Velikom je, reklo bi se sestrinskom ljubavlju i bolju primijetila njegove upale oči, izbočene kosti na obrazima, duboke bore i sijedu kosu na sljepočicama.

— Nemojte me žaliti... Imam ono što sam želio... Želio sam milijune, pa ih sada imam, a što mi oni ne udovoljavaju života, to je moja krivnja. Da, to je moja krivnja, što sam u ovoj Obećanoj zemlji stekao sve — osim sreće. Moja je krivnja, da sada gladujem.

Odjednom zaustavi naglu struju gorčine, što mu je provalila iz srca, jer je primijetio, kako se po Ankinom licu kližu suze, a usta dršču svladavajući bol.

I nije mogao dalje govoriti videći te suze, jer mu se takva tuga, tako strahovita tuga objesila oštrim pandžama za srce, da joj je stisnuo ruku i žurno otišao, da ne oda ono, što mu se u duši komešalo...

— Izvan grada, brzo! — krikne oštro i sjedne u dorožku.

Drhtao je od uzbuđenja, dušu mu opsjedoše prikaze sjećanja, koje su ispuzle negdje iz tmine mozga, iz najdubljih dubina srca i redale se kroz mozak u slikama tako lijepim, tako obasjanim radošću, zanosom, da ih je svom snagom jake volje htio zadržati, htio nasititi izgladnjelu dušu, htio u njima utopiti svijest današnjeg dana, svijest o svojoj sadašnjoj bijedi — ali nije to mogao, jer se na površini svijesti munjevitom brzinom javiše druge i nove slike, drugo sjećanje — sjećanje na sve nepravde, koje je nanio Anki, na svu svoju krivicu, koju je počinio prema njoj... Sjedio je omamljen, sa zaklopljenim očima, gotovo mrtav i naprezao je svu snagu, da u sebi potisne nekakav glasan krik, koji mu je prigušio srce, da svlada i to srce, koje se probudilo, kad je ugledao nju, sve te želje za srećom, koje su se odjednom u njemu probudile s nesadrživom snagom.

— Tako mi treba, tako! tako! — mislio je na časove s nekom divljom nasladom, valjajući se u svojoj rođenoj boli, u saznanju svoga stanja i vlastite krivnje. Napokon se svladao, pregorio je sam sebe, ali ga je ta gorka pobjeda stajala toliko snage, da nije pošao ni k ženi ni k sinu, nego se zatvorio u svoj kabinet, otpravio Mateuša, koji je čekao, i ostao sam.

Dugo je ležao nepomično, bez misli, samo mu je neka magla, neki zametak misli bjesnio pod lubanjom i bacao ga u stanje polusvijesti.

— Proigrao sam život! — reče odjednom i besvijesno se digne s otomana. Ta mu je misao izronila iz mračnoga rada mozga i trgnula ga kao kukom obasjavajući ga užasno bolnim svijetlom.

Obazre se po mračnoj sobi kao da se odjednom osvijestio i sve ugledao u novom svijetlu.

— Zašto? — dobaci on pitanje vlastitoj duši. Otvori prozor i poče razmišljati.

Sve tiši žamor dopirao je slabim odjekom; grad se utišavao, zaduben u odmaranje i u onu slatku travanjsku proljetnu noć.

Zelenkasta tmina, proderana drhtavim sjajem zvijezda, okružila je grad kao kakav pokrov.

S prozora kabineta vidio se golemi, tamni prostor, gdje se uspavljivao grad, samo su se gdjegdje dizali svijetli otoci tvornica, koje su radile, a od kojih je vjetar donosio muklu buku, sličnu dalekom šumu šume.

— Zašto? — pomisli on opet i sav se sabere kao za borbu, a naročito dušom, koja mu je počela odgovarati podsjećanjem iz cijeloga života, razvezivanjem svih davno zaboravljenih povoja — što je sve u ovaj čas uskrsnulo. On nije htio, bježao je, borio se, ali je napokon morao podleći, morao je gledati, morao je slušati sve te glasove, što su se u njemu javljali, prignuo se i s bolnom, užasnom radoznalošću — promatrao je samoga sebe. Pregledao je cijeli svoj život, čitavih četrdeset godina — koje su se kao pređa, namotana na vreteno vremena, pred njim odmatale, te je mogao potanko promatrati i — promatrao je.

Grad je već spavao, pritajio se u sjeni i prilijepio se uz zemlju kao polip svim ticalima tvornicâ, a daleka su, porazbacana električna sunca plavkastim zjenicama gledala u noć,

bdjela nad uspavanim molohom poput jata ždralova s vatrenim glavama.

— No, pa onakav sam, kakav sam i kakav sam morao postati — šapne oholo i izazovno, ali se time nije mogao otresti probuđene savjesti, nije time prigušio glasove pogaženog vjerovanja, iznevjerenih ideala, egoizmom uprljanoga života, koji je vikao za njim, da je živio samo za sebe, da je sve gazio, samo da udovolji taštini, da nasiti svoju oholost, da se dokopa milijunâ...

— Da, egoist sam, da, sve sam žrtvovao radi karijere... — ponovi on te riječi tako snažno, kao da se sam tim riječima pljuska po obrazima, a talas užasne gorčine, stida i poniženja zalio mu srce.

Sve je žrtvovao, a što ima sada? Šaku neupotrebljivog novca, a ni prijatelja, ni mira, ni zadovoljstva, ni sreće, ni želje za životom — ništa... ništa...

Čovjek ne može živjeti samo za sebe, ne smije to, jer mu prijeti vlastita nesreća. On je i prije znao za tu istinu, ali ju je tek sada osjetio i shvatio u svoj njezinoj dubini.

— Zato sam proigrao svoju sreću — mislio je, sjećajući se Anke, i pod dojmom tog sjećanja napiše joj dugačko pismo moleći je za uputu, kako da osnuje sklonište za djecu svojih radnika.

Opet je stao razmišljati tražeći izlaza iz današnjeg svog položaja; tražio je neku svrhu u toj drugoj sutrašnjici i s grozom je pomišljao na njezinu dosadu. Sati su polagano prolazili, grad je spavao, ali spavao je nemirno, grozničavo, jer je kroz noćnu maglu, izvezenu svijetlima, koja su pokrivala grad, na mahove prolazila neka jeza, a onda bi odjeknuo nekakav duboki, otegnuti, bolni jauk kao jauk izmorenih strojeva, premorenih ljudi ili drveća, osuđenog na propast; zatim bi se digao neki krik iz dubine pustih ulica, časak drhtao i rastapao se u šutnji — a onda opet neko zagonetno drhtanje, puno tajanstvenog svjetlucanja, glasova, plača, jecanja, smijeha — cijela skala prošloga ili sutrašnjega života prelijevala se gradom i bila kao neko sneno maštanje tih zidova, drveća, zamotanoga mrakom, izmorene zemlje...

Na mahove je vladala tako duboka, užasna tišina, da se moglo osjetiti kucanje bila tog uspavanog diva, koji se pri-

tisnuo uz zemlju i spavao tako spokojno kao dijete na majčinim grudima.

Samo daleko, iza zidova, čak na poljima, oko te »Obećane zemlje«, u neodgonetljivim dubinama noći, vrio je nekakav žamor, čuli su se šaptaji glasova, štropot, šum, odjek smijeha, jecanja, proklinjanja.

Svim putovima, svjetlucavim kaljužama proljetnih voda, koje su navirale sa svih krajeva svijeta u tu Obećanu zemlju, svim stazama, koje su vodile preko zelenih polja i rascvalih voćnjaka, preko šuma, punih mirisa mladih breza i proljeća, preko zabitnih sela, neprohodnih močvara — stizale su gomile ljudi, škripale su stotine kola, hiljade vagona su letjele kao munje, tisućama su se uzdizali uzdasi i tisućama se bacali žarki pogledi u mrak sa žudnjom i groznicom, tražeći konture te »Obećane zemlje«.

Iz dalekih ravnica, s planina, iz zabitnih sela, iz prijestolnica i gradića, ispod streha i iz palača, s visina i iz jaraka hrlili su ljudi u beskrajnoj procesiji u tu »Obećanu zemlju«. Dolazili su da je oplode svojom krvlju, donosili su joj snagu, mladost, zdravlje, slobodu svoju, nade i bijedu, mozak i rad, vjeru i sanje.

Zbog te »Obećane zemlje«, zbog tog polipa opustjela su sela, nestajale šume, lišavala se zemlja svoga blaga, presušivale se rijeke, rađali se ljudi, a taj je polip sve u sebe usisavao i u svojim snažnim čeljustima drobio i sažvakao ljude i stvari, nebo i zemlju i za uzvrat davao malobrojnoj šaki suvišne milijune, a svima drugima glad i napor.

Karol je razmišljajući hodao i često i dugo pogledavao u grad i u noć, koja je već na istoku počela da blijedi. Zora se polagano protezala zelenkastim mrakom, lastavice su počele cvrkutati pod krovom oranžerije, a hladni, svježi lahor jutra, polako se njihao drvećem. Postajalo je sve vidnije, već su najbliži krovovi svjetlucali bojadisanim limom ispod koprena magle, a razvaline Baumove tvornice sve su se jasnije vidjele: pokidani zidovi, izbiti prozori, srušeni dimnjaci kao da su izranjali iz zemlje i tužno se crnili svojim izlomljenim kosturom.

Borowiecki se umirio. Našao je već put za sutra, vidio je jasno cilj daljega života: — prekinuo je sa samim sobom, pogazio cijelu svoju prošlost, osjećao se sada kao nov čovjek, tužan, ali jak i spreman za borbu.

Bio je vrlo blijed, znatno se postarao za tu jednu noć, duboka mu se bora prevukla preko čela, a na licu mu se ustalio i reklo bi se ukočio izraz odluke, isklesane dlijetom bolnoga saznanja.

— Proigrao sam svoju sreću, pa je treba stvarati za druge — šapne polako i jakim, muškim pogledom kao zagrljajem neslomljive odluke obuhvati usnuli grad i one nedohvatne krajeve, koji su izranjali iz noćnoga mraka.

Quarville — Paris 1897/8.

Vladislav Stanislav Reymont

(7. V. 1867—5. XII. 1925.)

Reymont se zapravo zvao Stanislaw Vladislav Rejment, rodio se 7. svibnja 1867. u selu Kobiele Wielkie kod Radomska u centralnoj Poljskoj, sin orguljaša. Djed mu se zvao prezimenom Balcerek, a dali su mu po seljačkom običaju prišvarak — govorio je stalno rejmet mjesto regiment — pa je postao Rejment. Tako se potpisivao otac, a Stanislav Vladislav Rejment — kad je postao književnikom promijenio je ime u Vladislav Stanislav, a Rejment u Reymont (sa ypsilonom), da glasi malko na litavski ili na francuski, a svakako gospodski. »Volio je da o sebi stvara slikovite legende, u koje je i sam napokon povjerovao« — veli njegov intimni prijatelj Jan Lorentowicz. Tako je Reymont tvrdio, da su mu predi bili skandinavski Vikingi i da mu je otale vikinško (?) prezime.

Otac mu se već go. 1868. preselio u Tuszyn kraj Lodza. O tamošnjem je svom boravku pisao Reymont uspomene, kako ga je župnik Šimun znao opatrnuti čibukom (možda je to onaj isti župnik Šimun iz »Obećane zemlje«?) i kako su ga mučili, da nauči svirati u glasovir. Imao je starijega brata i sedam sestara. Po želji roditelja trebalo je da postane svećenikom, no slabo je bilo s njegovim školama. Dali su ga u krojački zanat u Varšavi. Šegrtovao je četiri godine polazeći u nedjeljnu obrtničku školu do trećega razreda. Oslobođen je kao kalfa 2. I. 1884. Tom je prilikom predložio svoj »vrlo dobro sašiveni frak«. Tada je bio navršio 17 godina života. Svojeglavi mladić traži drugo zvanje. Stihove je počeo pisati još kao šegrt, odrekao ih se, kad je — kako sam ironički reče — uvidio, da nije ravan Slowackomu. Htio je da stupi u sjemenište; otac, tada mlinar i mali posjednik — nije to odobrio, pa se Reymont dao u putujuće glumce. »Talenta nisam imao, glumio sam sve« — piše u autobiografiji. Kratkovid, kako je bio, rušio je stolce po pozornici. Zaposlio se zatim kod željeznice, otputovao s nekim spiritistom u Njemačku, ponovno postao glumcem, a konačno je tu karijeru napustio u prosincu 1886., pa je opet željezničar, zatim se javio Pavlinima u Częstochowi, da stupi u redovničke (u veljači 1893.).

Od god. 1888. sve do 1899. vodio je dnevnik. »Moram napustiti tu mrsku službu kod željeznice« piše 13. VI. 1892. Tada je bio pomoćnik nadzornika pruge (putara) u Krosnowi kod Rogowa, nedaleko od sela Lipce na pruzi Varšava-Katowice, uz mjesečnu plaću od 10 rubalja. Napokon je obolio od zapaljenja crijeva. »Bolest napada one, koji joj pomažu — piše on u dnevniku — jer ako čovjek nekoliko tjedana ne jede ništa do kruha s čajem, tada će i najzdraviji klonuti«. Boraveći u bolnici odluči da pokuša negdje ponuditi svoje rukopise, što su nastali u seljačkoj kući uz lojenicu, dok je bio pomoćnik putara. To su bili lirski stihovi, novele i dramske skice. Predao ih je književnom kritičaru Ignaciju Matuszewskomu, kasnijem sveučilišnom profesoru u Varšavi. Tada je već osjetio i znao, da mu je književnost životni poziv. Očekivao je sud Matuszewskoga. Uza sve, što se god bude dogodilo, on zna, da toj sili podliježe, »jer moram pisati, podvrgnut sam nečemu, što je posve sadržano u meni«.

Sada se naglo počinje Reymontova književnička karijera. »Badnjak« mu štampa krakovska »Myśl«, »Kuju« varšavska »Prawda«, »Smrt«, varšavski »Glos« — sve to god. 1893. Te je godine stigao u Varšavu sa tri rublja u džepu i stanovao u zajedničkoj sobi s jednim zidarom, krojačem i cipelarom.

Po nagovoru Aleksandra Świętochowskoga piše god. 1894. reportažu o hodočašću u Częstochowi, koja izlazi 1895. u obliku knjige. Slijede ova djela: »Komedijašica« (1896.), »Previranje« (1897.), »Susret« (1897.), »Pravedno« (1899.), »Lili« (1899.), »Obećana zemlja« (1899.), »U jesensku noć« (1900.), »Pred zoru« (1902.), »Komurasaki« (1903.), »Iz dnevnika« (1903.), »Seljaci« (1904.—1909.), »Na rubu« (1907.), »Bura« (1908.), »Iz chelmske zemlje« (1910.), »Sanjar« (1910.), »Vampir« (1911.), »Godina 1794«. (1914.—1919.), »Prisega« (1917.), »Iza fronte« (1919.), »Osuđena« i »Knjeginjica« (1923.), »Legenda« (1924), »Buna« (1924.).

Umro je 5. XII. 1925., a poslije njegove smrti izašle su njegove književne radnje iz god. 1891. i 1892. u knjizi »Krosnowa i svijet« (1928.).

Reymont je radio brzo. »Komedijašicu« je svršio u šest tjedana, a »Obećanu zemlju« god 1897/98. u Francuskoj. Štampao ju je dnevnik »Kurjer Codzienny«, no izdanje u obliku knjige cenzura je skratila za 4000 štampanih redaka na posredovanje povriđenih fabrikanata u Lodzu.

U Pariz je stigao na dulji boravak potkraj studenoga 1896. i stanovao do 1900., s prijateljem Janom Lorentowiczem, kasnijim kritičarom i direktorom kazališta. Prvi su dojmovi Pariza vrlo nemili. Tako piše 10. I. 1897.: »Što se može reći o Parizu, o tom svjetskom bordelu, o tom kanalu, kojim protječe sva nečistoća — nego to, da je oduran uza sav vanjski veličanstveni izgled, i da je glup uza svu civilizaciju. Kad bi se objavio natječaj za ljudsku glupost — Francuska bi zacijelo dobila prvu nagradu. Veće otrcanosti, zastarjelosti, zalupanosti, plitkoće, ordinarnog materijalizma, sebičnosti, nedostatka svake etike u javnom i domaćem životu valjada više nigdje na svijetu nema«.

To piše Reymont god. 1897., ne poznavajući ni fracuskoga jezika, ni grada ni kulture toga grada i toga naroda. Ubrzo se dogodilo to, da se nije mogao odijeliti od Pariza, da je najradije boravio u Parizu i poslije godine 1902. kad se oženio.

U Francuskoj je napisao »Obećanu zemlju« i polovicu svojih »Seljaka«. Kad se preselio u domovinu, gdje je kupovao i prodavao imanja, mijenjao mjesto boravka, stalno je težio za Parizom, premda nije naučio francuski ni govoriti, pa ni čitati, i premda od francuske kulture nije poprimio ništa.

Kad nije pisao, provodio je vrijeme u pariskoj kavani »du Panthéon«. Tu, u krugu Poljaka-literata, sticao je svoje obrazovanje slušajući njihove debate i diskusije. U kazalište nije polazio, jer nije znao jezika, a čitao je najsavjesnije varšavski dnevnik »Kurjer Warszawski«, naročito oglase, i tvrdio, da ga oglasi više upućuju u život Varšave nego svi novinski članci.

U tom je otmjenom krugu osjećao, da m o r a zatajiti svoje oskudno školovanje i svoju krojačku kvalifikaciju, pogotovo nakon prvih književnih uspjeha, koji su mu, uostalom, donosili slabu materijalnu pomoć. Lorentowicz je poslije Reymontove smrti morao donijeti dokaze o Reymontovu curriculumu vitae, jer »javnost« nije vjerovala, ta kako bi mogla takva američka karijera jednog krojačkog kalfe stati u glavu publike, gdje vladaju predrasude lažnoga aristokratizma? Roman o Lodzu, poljskom Manchesteru, o poljskim seljacima, pa »Sanjar« i »Vampir« — sve to od običnoga krojača? Lorentowicz je morao u svom članku »Reymontov frak« citirati autentične svjedodžbe varšavskoga krojačkoga ceha, da obrani sebe od klevete.

»Obećanu zemlju«, viziju pakla iz grada Lodza — kako sam Reymont piše, dovršio je u Francuskoj. U jednom pismu Lorentowiczu veli:

»Lodz me zanima i privlači u mnogočemu: razvitak grada, zaista američko poslovanje u brzini, psihologija tih masa, što nadolaze na žderanje, njihovo miješanje i pronicanje i stvaranje jednoga tipa, koji se zove Lodzermensch, djelovanje takve sisaljke, kao što je Lodz, za cijelu našu zemlju, pretvaranje Poljaka u kozmopolitskom mlinu i t. d. — ne bih doskora dovršio, kad bih htio nabrojiti sve. Za mene je Lodz naprosto kao neka mistička snaga, koja svojom vlašću zahvata sve, svejedno, da li je dobra ili zla, ona guta seljaka, trga ga i čupa iz zemlje, a isto to čini s intelektualcem, kao i makar s kakvim »maherom«, kao i s radnikom — to je želudac, koji prokuhava zemlju i ljude, ali vječno gladan želudac. Svejedno, da li je to milijunar ili radnik, svi su oni samo obično gorivo za taj želudac. Oprostite, što sam se raspisao i što vam dosađujem. Ja obožavam ljudsku masu, volim elementarnost, ginem za svim onim, što tek nastaje, a sve to nalazim u tom Lodzu. Nemojte se zato čuditi, što me proždire groznica da uhvatim kucanje bila tog vanredno bujnoga života.

Lodz je za mene epos, ali savremeni epos, toliko snažan, da su svi nekadašnji eposi samo igračke u poredbi...«

Lodz je u svakidašnjem poljskom društvenom shvaćanju dobio značenje zločinca, lopova. Jeste li iz Lodza? — pitanje u poljskom jeziku glasi: »Czy pan z Łodzi?« — a izgovara se Czy pan złodziej? — Jeste li lopov? Zato se mora uvijek reći: Czy pan z miasta Łodzi? Jeste li iz grada Łodza?

»Vodiči« po Poljskoj (przewodniki) mimoilaze Lodz, ne savjetuju strancu da pohodi taj grad, koji nema ni historijskih ni umjetničkih predmeta, koji bi se mogli pokazati strancu. Nema u Lodzu ni galerije slika domaćih umjetnika, a kamoli Tiziana, nema trga sv. Marka, na kojem bi snob-turista mogao da dočarava šetnje Chopina sa George-Sandovom, nema tu ni čestite rijeke ni rudokopa u blizini, niti polja zasijanih lanom, niti krda ovaca da dadu tvornicama vunu. Pa odakle se razvila tu ta golema tkalačka industrija?

Početak joj je legendaran. Neki je Marko Kamizela došao god. 1821. iz Šleske i prenio svoj tkalački zanat u Lodz. Tada je Lodz imao 799 stanovnika. God. 1878. u Lodzu je bilo već 500 tvornica pamučne i 80 tvornica vunene robe. God. 1900., dakle za Reymontovo vrijeme, imao je Lodz 309.608 stanovnika, god. 1921. 451.974 stanovnika, od toga oko 50.000 Nijemaca i oko 160.000 izraelićana. God. 1927. producirao je Lodz 122,247.705 kg pređe i 88,409.537 kg tkanina. Za vrijeme Drugoga svjetskoga rata bio je Lodz utjelovljen Njemačkoj pod imenom Litzmanstadt, a napušten je od Nijemaca bijegom pa ga nisu dospjeli uništiti kao Varšavu.

Grad je izvanredno ružan, s golemom centralnom ulicom Piotrkowskom, uz koju se protežu paralelne i koju presijecaju u nakrst mnogobrojne ulice — bez kanalizacije. Uz potleušice se diže barokna palača s karijatidama i balkonima i mračnim sobama. Šuma dimnjaka u gradu i oko grada diše dimom. Lodz zovu: Kaminogród — grad dimnjaka.

Kako je nastao u kraju bez rude, bez vode i bez sirovina takav grad? Priprosto: Seljaci su iz okolice davali jeftinu radnu snagu i za primjerom Marka Kamizele povedoše se Nijemci i Židovi, a i bankrotirani poljski plemići, i tako je na leđima seljaka nastao poljski Manchester.

Reymont je bio dijete sela, nije volio grada, i premda ga je Lodz impresionirao, taj je dojam bio negativan, zao, jer je osjećao, da je čovjeku i radniku dušmanski. Njegov roman o Lodzu ima naslov ironičan: »Obećana zemlja«. Za koga je obećana? Za lakomce, što hoće da zgrću novce, stečene znojem i životom radnika, neprosvijećenih glupaka sa sela.

Reymont, u srži svojoj seljak, mrzio je Lodz, premda mu se divio. S mnogo je mržnje opisao ljude »lodzermensche«. Današnjem će se čitaocu možda činiti, da su pobude toj mržnji bili neki rasni, nacionalistički, poljski protunjemački ili antisemitski momenti. Reymont je mrzio svako lakomo stjecanje novaca, a tko

su u Lodzu bili ti, koji su to činili? Stranci u većini, Poljaci u manjini. U »Obećanoj zemlji« prikazana je galerija tipova vrlo plastički i vrlo realistički, tipova svih narodnosti toga grada, u diferencijacijama. Veliki su industrijalci Nijemci i Židovi. Njemci su Bucholc, Kessler, Müller, Baum — a kolika je razlika među njima! Bucholc, antipatičan ali solidan industrijalac, Kessler radi s Endelmanom, perverzan je tip, najodvratniji; Müller je priprosti Švaba, a Baum staromodni, barokni dobričina i romantik. Müllerova je kćerka Mada guščica s porculanskim plavim očima, glupa ali dobra, skromna i tiha kao i njezina mamica, dok je Baumov sin Maks čestit i vrijedan momak, realan, ali ipak — stranac. Slično je i sa Židovima, Šaja Mendelsohn, Grünspan, Grosglik, Grosman, Welt, Endelman — tipovi vrlo različiti. Šajina nesolidnost, Grosglikova špekulacija, Grosmanovo sentimentalno poštenje i Weltova »snalažljivost« — uz djevicu Ružu, šepavu romantičarku, i Grosglikovu Melu, koja je odgojena u poljskom penzionatu pa se nije mogla snaći u svojoj okolini, dok se nije udala za Morica Welta; Endelmanova supruga, koja ljubi umjetnost i t. d. Poljaci nisu mnogo bolje prošli. Glavni junak romana, Karol Borowiecki, egoist je najčistijeg tipa, priležnik tuđih žena, vjerolomnik prema zaručnici, Wilczek je tip srodan najgorem špekulantu. Ostaju tek neki čisti predstavnici poljskoga društva, no to nisu »lodzermenschi«: plemić Traviński, doktor Wysocki, Anka, zaručnica Karolova, tu je i Kurowski, »plemeniti« špekulant. Ženski su tipovi vedriji. Radnici su masa bez protesta, klasne borbe ne poznaju, a lična osveta staroga Malinowskoga Kessleru, što mu je zaveo kćer Zošku, jedini je radnički protest u ovom romanu.

»Obećana zemlja« nije rasistički i nacionalistički poklik, nego seljački, protugradski protest u ime prirodnog, humanitarnog odnosa među ljudima, protiv stjecanja novca bez svrhe, protiv pomašinjenja čovjeka, koji sei mora služiti strojem, a ne da postaje slugom stroja. Reymontov je ideal inžinir Myszkowski, izumitelj, koji napušta Lodz i traži slobodu čovjeka u — Australiji. Naime: daleko, što dalje od Lodza.

Jer, konačno, što imaju ti lodzki milijunari, koji se znoje varajući svijet, izrabljujući i proizvodeći bofl-robu? Što imaju od tih milijuna? Kakav užitak? Samo dosadu. Dosađuje se Ruža Mendelsohnova u divno stiliziranim odajama, dosađuje se i Karol Borowiecki, kad se oženio Madom Müllerovom i dobio u miraz golemu tvornicu — jer samo stjecanje novca, gomilanje novca ne pruža zadovoljstva. Zato se konačno i Karol Borowiecki — kao i Šaja Mendelsohn — odlučuje, da svoje bogatstvo dijeli u humanitarne svrhe, da osnuje skloništa, kako je to učinila i Karolova napuštena zaručnica Anka. Ta industrija stvara bogalje i unesrećuje porodice — pa je zato potrebna ova humana akcija za siročad. Ne bi li bilo bolje, da se nisu ni maknuli iz tog sela, pa da su živjeli s prirodom, daleko od tog gradskog pakla, od Lodza, od te industrije, koja stvara toliko zla? — pita čitalac, a neizravno i sam autor.

Julije Benešić

Izdavač *Nakladno poduzeće »Glas Rada«*
Za izdavača *Jerka Belan*
Oprema *Frane Šimunović*
Naklada 5000